РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ

Қазақстан Республикасы
Білім және ғылым министрлігі

KOZYBAYEV UNIVERSITY

М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті

«Қозыбаев оқулары - 2020: заманауи қазақстандық ғылымның даму басым бағыттары, жетістіктері мен инновациялары» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның

М А Т Е Р И А Л Д А Р Ы

М А Т Е Р И А Л Ы

международной научно-практической конференции «Козыбаевские чтения - 2020: приоритетные направления развития, достижения и инновации современной казахстанской науки»

III

Петропавл
2020

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті

«Қозыбаев оқулары - 2020: заманауи қазақстандық ғылымның даму басым бағыттары, жетістіктері мен инновациялары» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның

МАТЕРИАЛДАРЫ

(20 қараша)

МАТЕРИАЛЫ

международной научно-практической конференции «Козыбаевские чтения - 2020: приоритетные направления развития, достижения и инновации современной казахстанской науки»

(20 ноября)

III

Петропавл
2020

УДК 001
ББК 72
К 59

Издается по решению Научно-технического совета
Северо-Казахстанского университета
им. М. Козыбаева (протоколы №2,3 от 21.12.2020 г.)

Редакционная коллегия:

Исакаев Е.М. – к.б.н., доцент, и.о. Председателя Правления - ректора Северо-Казахстанского университета им. М. Козыбаева – председатель;
Ибраева А.Г. – д.и.н., профессор, Член Правления по науке и инновациям Северо-Казахстанского университета им. М. Козыбаева – заместитель председателя
Валиева М.М. – к.э.н., декан факультета истории, экономики и права
Пашков С.В. – к.г.н., декан факультета математики и естественных наук
Ратушная Т.Ю. – к.т.н., декан факультета инженерии и цифровых технологий
Магзумова А.К. – к.п.н., декан педагогического факультета
Шаяхметова А.С. – к.с./х.н., декан агротехнологического факультета
Сабиева Е.В. – к.ф.н., директор института языка и литературы
Михайлова С.Ю. - директор Высшей школы медицины;
Добровольская Л.В. - заместитель декана ПФ по НР и МК
Гертнер Е.Г. – заместитель директора ИЯиЛ по НР и МК
Герасимова Ю.В. - заместитель декана ФИТЦ по НР и МК
Есембекова Д.Т. – заместитель декана ФИЭП по НР и МК
Базарбаева С.М. - заместитель декана ФМЕН по НР и МК
Савенкова И.В. - заместитель декана АФ по НР и МК

К 75 «Козыбаевские чтения - 2020: приоритетные направления развития, достижения и инновации современной казахстанской науки»: материалы международной научно-практической конференции: в 5-и томах. – Петропавловск: СКУ им. М. Козыбаева, 2020. Т. 3. – 358 с.

ISBN 978-601-223-341-4 – т. 3

Сборник содержит материалы Международной научно-практической конференции «Козыбаевские чтения-2020: приоритетные направления развития, достижения и инновации современной казахстанской науки». Здесь представлены тезисы научных докладов казахстанских и зарубежных ученых, а также молодых исследователей в различных отраслях современной науки. Издание представляет интерес для преподавателей вузов, средних, средних специальных учебных заведений, а также для широкого круга читателей, интересующихся современными разработками в самых разных сферах знаний.

Основные направления научных работ, представленных в 3-м томе: «Язык и литература в современном мире», «Медицина и здравохранение», «Технические науки».

УДК 001
ББК 72

ISBN 978-601-223-339-1 – общ.
ISBN 978-601-223-341-4 – т. 3

© СКУ им. М. Козыбаева, 2020

UDC 808.5

THE IMPORTANCE OF ENGLISH AND LITERATURE IN THE MODERN WORLD

Aiganym Taszhan
(Manasn Kozybayev NKU)

There are many countries in the world, and there are even more languages spoken by their inhabitants. And in this case we are talking not about a hundred or two, but about several thousand. How can people in the world understand each other? But international languages serve this goal which allows all of us to communicate with each other, regardless of nationality and place of residence. One of them is English. Moreover, English is the language of interethnic communication for all mankind.

English is the most important communication tool at the international level. A modern man without certain linguistic knowledge cannot use the latest benefits of civilization. All areas of our life in one way or another require knowledge of the English language. Learning English becomes more popular every year. Any modern person has to own it at least at the beginner level [2].

International life takes place under English sign. It is the official working language of the United Nations Organization. Business negotiations, summits, conferences, congresses-everything takes place in English. Global cultural, scientific life is possible only thanks to English language, as a kind of channel through which experience, information, achievements can be exchanged. The Olympic Games also chose English as the official language. English used to be a sign of intelligence, an element of luxury [8].

The importance of English language in the modern world cannot be overestimated. After all, one cannot but reckon with the choice of more than 1 billion people who use it. And if for half of them it is native, then about 600 million chose it as a foreign. Wherever you are on the globe, you will surely hear English speech everywhere. English, which is the most taught language, does not replace other languages, but complements them. 300 million Chinese is more than the entire population of the United States, learn English. In 90 countries, English is either a second language or widely used. In France, public secondary schools require students to study English or German for four years, while the majority, at least 85% - choose English. In Japan, students have to study English for six years before graduating from high school. In Norway, Sweden and Denmark, they are to learn English. English is one of the Germanic languages of the Indo-European language family. It is native to about 410 million people. In total, about 1 billion people speak English in the world [4].

To understand the role of the English language in the modern world, first of all, it is necessary to know its history. It's no secret that finding out exactly how a language was formed is almost impossible. It is known that the German invaders arrived and settled in Britain in the 5th century AD. They spoke Germanic. Specialists have a small amount of information about this period. This is due to the fact that no written archives and documents of the time were found. The formation of dialects is confirmed by sources from the 7th – 9th

centuries. They all relate to the language that Alfred the Great called English in the 9th century.

It is believed that the speech of the Scandinavians is also quite strongly influenced the development of the English language.

For several centuries after the Norman Conquest, significant changes occurred in the English language. The inflectional system formed during that period is used today. According to it, grammar-specific generic endings are almost not used in English. Changes touched the vocabulary. There were borrowings from other languages, which eventually began to appear in writin [1].

English is so popular, may be because once the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland was a huge empire. The British had colonies around the world, and all the people who lived in this territory had to speak English. Its territories were on every continent and ocean. By the beginning of the 20th century, the British Empire population was 400-500 million people (about a quarter of the land total population of that time), and it occupied an area of 30 million square kilometer. The USA, Canada, Australia, New Zealand, India, most of Africa, Caribbean Islands, etc., were colonies of Great Britain.

English is the official and working language of the United Nations Organization. Any international document, technical article, artwork, instruction, poster, book, song, letter will be understood and read by representatives of different peoples if it is written in English. It really is that this language has become the language of international communication in the modern world. Finn and Turks, Hungarian and Arab, Russian and Frenchman, not knowing each other's language, will be able to explain themselves in English.

Of course, everyone has long known that knowledge of English can be useful in life very much. Firstly, having known English, we can get more information from various speakers. It may be your computer where all technical information is written in English. You can read books in the original language, the translation does not always objectively display the true feelings and emotions that the author put into the novel [3].

And the role of English language is important for Internet users. According to statistics, 75% of the world's mail is written in English, about 80% of the information (both private and public) stored on electronic media is recorded in English. Currently, the network uses more than 1000 languages, most likely that the influence of English will increase because it plays an important role in software.

Do you want to not feel like a white raven, but freely communicate with people of different nationalities? Do you want to become a foreign university student? Do you want a prestigious career ladder job? Would you like to work abroad? Learn English is the only one advice.

Many of our people consider it prestigious to get an education abroad. If you know English, any of the most prestigious universities in the world are available, and you will be hired to work by many foreign companies with a diploma.

English can help you get a job. To get a prestigious position in a large stable company, language is a prerequisite, since many organizations have begun working with foreign partners, negotiating with them and concluding transactions which are done in English. Many employers are willing to pay more to employees who speak English. According to research, candidates with foreign knowledge earn about 10-40% more than their colleagues. Students who know English have a huge advantage. Some firms, including large ones, are willing to hire inexperienced specialists and provide them with high wages if they own a foreign one. This is due to the fact that large firms often cooperate with foreign partners. Today, English is an international language. They need to own well enough to fully negotiate and conclude transactions with foreign partners.

Travelers who don't know a foreign language will be very difficult in other countries. Even if you do not go to an English-speaking country, and you do not know its language, then there will always be people with whom you can explain yourself in English. With the language knowledge it will be comfortable in any country and any city. Another significant plus on vacation: knowing the international language you can easily go on vacation wherever you want, you will be sure that you will not be deceived, you can easily communicate with the local population (learn about sights, find out the way to your destination, etc.). Yes, you can rest without knowledge, there are places of rest of international class where someone will speak your language for an n amount of money, but the list of such places is limited, you will not be able to try what you wanted because you are driven into a template [5].

English plays an important role in the lives of adolescents and young people. Computer games in English are very popular among gamers. As a rule, new foreign games at first do not have a Russian translation. At this moment, only knowledge of a foreign language can help the gambler. There are also useful programs in English. Using English borrowings in own speech, they approach their ideal in a certain way. The following words can be attributed to Anglicism: shoes; boots; computer; friend; face.

English allows you to watch your favorite films and TV shows in the original. This can be used both at the initial stage of study (adding subtitles) and after mastering its main stages. It is best to start with those films that have already been viewed earlier in Russian. Knowledge of English will allow you to hear your favorite actors' voices and see the picture as it really is (each voice acting interprets the replicas of the characters in its own way). You no longer need to wait for the moment when a new film or series in Russian translation will be released. For example, Game of Thrones or House of Cards can be watched simultaneously with the whole world. This is especially true for less shocking films and TV shows, the translation to which appears after a while.

English literature is inextricably linked in the minds of many of us with names such as William Shakespeare, Charles Dickens, Arthur Conan Doyle and Agatha Christie. Almost any large library has books in English. Detectives, novels, poems and other works can be read in the original, knowing a foreign language. Many people learn English simply to read great works in the original [6].

The history of English literature actually includes several "stories" of various plans. This literature belongs to specific socio-political eras in the history of England; literature reflecting certain systems of moral ideals and philosophical views; literature with inherent internal unity and specificity. At different times, this or that "story" came to the fore. The heterogeneity of definitions is fixed in the names that are customary to give to various periods of English literature. Some periods are designated by the name of prominent political or literary figures ("Victorian Era", "Johnson's Age"), others - by dominant literary ideas and topics ("Revival", "Romantic Movement"), others ("Old" and "Middle English Literature") - by the language in which the works were created.

Meet and communicate with foreigners for personal purposes. Good acquaintances and friends around the world are a great opportunity to practice the language and get acquainted with new cultures. It really is that you also have such an opportunity to find a life partner.

Another, perhaps somewhat unexpected reason to learn English is good memory! According to research, fluency in two languages (and just the process of learning a foreign language) can protect the brain from negative age changes. Some types of senile dementia in people who know at least two languages are diagnosed up to five years later than in those who speak only one language.

In addition to all of the above, English is beautiful, melodic and easy to learn. English has one of the richest vocabularies in the world, but at the same time it has a simple grammar.

Words themselves are attracted to each other, forming concise and understandable sentences. The international language should be simple and understandable. Perhaps we are very lucky that such a simple language united the world.

Thanks to English, widespread interethnic communication, establishing contacts, solving conflict situations, and just communication, is possible. It is worth to remember, of course, that international English is nevertheless not the language of direct native speakers, but many of those who use it in their language practice have never been to English-speaking countries. About 90 countries around the world have adopted English as the second state, in many countries it is compulsory to study it, and if there is an alternative choice, for example, between English and German, 85% choose English [7].

The following conclusions can be drawn from the above:

- English is a means of communication worldwide;
- English opens up many new opportunities for people of different ages;
- English helps to broaden the outlook;
- English enriches the inner world of man;
- English contributes to human development in many ways and is necessary in modern society.

Learning English is a valuable experience that brings pleasure at any age. The joy of the first significant achievements in language learning can arouse in a person a great passion not only for study, but also for life as a whole.

In a fast-growing modern world, the study of the world of high technology, progress and globalization without it is simply nowhere, especially if you can study it even at home.

Learning a foreign language in the modern world is one of the most important components of a modern successful person. Knowledge of at least one foreign language broadens the outlook, allows you to learn the culture and customs of another people. Knowledge of English in the modern world is a kind of window into the world. By speaking this language of international communication, you will be able to achieve your goals with the help of new opportunities. And you will certainly understand that the meaning of English is not exaggerated.

English is needed everywhere: at work and on vacation. Whether you are at a business meeting or on an entertainment trip, in negotiations or in the reading room - English will always be your support: in a cafe, in a hotel, in a cinema, museum or during city tours. Announcements at airports in the world, signs on maps, signs on the roads - in most countries all this is written in English. Understanding English, a person will not disappear in any part of the world. And today they will not tell you that the default, dealer, leasing, marketing, penalty, blog, and a number of other words came from English. We got used to them so much that we no longer notice how English words are increasingly filling our lives.

English is the language of high technology, programming, the language of contracts and negotiations, and the language of radio, television and, of course, the Internet. The importance and role of the English language in society can always be talked about. It is undisputed that this language is a significant element in the life of the current person, and anyone will be able to find for himself more than one reason for studying it [3].

And the point is not only that free possession of it will allow you to occupy a higher step in society and communicate with interesting people, but also that, as the inhabitants of Laos say: “Knowing a foreign language is like living another life”.

Researchers have no doubt that in the near future English will retain its dominant position in the world. The situation with the English language in the 21st century is really unique. Never before had any of the languages received such distribution in such a short time. English today is an opportunity to connect with the world information flow, an opportunity to become an equal part of the cultural world community.

How to learn a foreign language? Today, English is being taught at preschool age. Almost all parents realize that knowledge of a foreign language is extremely important. That is why they are actively engaged with their child in this direction. To teach a student or a preschool, they hire a tutor or send him to special courses. Recently, many adults also want to learn English. To achieve this goal, you can use the services of a tutor or enroll in appropriate courses. However, you can study English yourself. To do this, we recommend using educational literature or special video and audio courses [5].

English in the modern world is very important for students who want to get a decent education with an international diploma. Knowledge of vocabulary and grammar opens the door to the best educational institutions after which you can find a decent job in any country in the world. The profession of a translator gives people a permanent and decent income. A person can work in any international company, give private English lessons in skype, work as a guide in any country, teach in private schools and universities, go to work in another country and get many other opportunities. As for literary works in English, not a single translation will accurately convey subtle English original humor or technical information of scientific literature [1].

All young people are on the Internet, communicate on social networks, forums and chat rooms. Knowing English gives me the opportunity to make friends from all over the world and communicate freely with them. This is a great opportunity to find your best half. Many couples who meet on the Internet create beautiful, durable families. And what to do is the opportunity to go to the permanent residence abroad for those who dream of it. In addition, much-loved applications, games, computer programs are almost all in English [5].

English in modern life plays a huge role in all areas. Without it, it is impossible not only to fully use all the benefits of civilization, but also to get a decent education, work, and interesting communication. The relevance of his study is growing every year and people understand that knowledge of English makes their life brighter.

References

1. D. Crystal. English as a Global Language. Cambridge. Cambridge University Press, 2003. - P. 57-58 .
2. E.P. Dobrovolsky. The role of the English language in the modern world / E.P. Dobrovolsky, S.M. Smirnova, I.A. Pronh. - Text: firsthand // Young scientist. - 2015. - №3(3). - P. 28-30. - URL: https://moluch.ru/young/archive/3/205/ (date of appeal: 10.11.2020).
3. https://xn--80aaabod6bfydt3h2d.xn--p1ai/trudoustrojjstvo/znachenie-angliiskogo-yazyka-v-sovremennom-mire-material-po.html
4. https://engblog.ru/importance-of-english
5. https://school-science.ru/5/3/34707
6. https://catchenglish.ru/
7. https://nsportal.ru/
8. https://scienceforum.ru/

UDC 94 (574)

USE OF GOOGLE FORM WHEN PERFORMING THE MIDTERM AND FINAL CERTIFICATION OF STUDENTS IN THE PROCESS OF TEACHING KAZAKH LANGUAGE

Akhmetova T., Gertner E.
(Manash Kozybayev NKU)

Google Disk is a file storage, editing and synchronization service developed by Google. It allows you to store files on the Internet, share them, and collaborate on them. *Google Disk* includes *Google Forms*, *Documents*, *Spreadsheets* and *Presentations* - a set of office applications for collaboration on word documents, spreadsheets, presentations, drawings, web-forms and other files. [1]

Google Disk was introduced on April 24, 2012. According to Google, from November 2013 to May 2020, the number of active users grew from 120 million to over 1 billion [2].

Google has many interesting tools and one of them is the *Google Form*. This form is convenient because you can use different options for tasks in it: from simple to complex; adding YouTube videos and photos to the form. It is possible to customize the form so that respondents will be directed to different pages depending on which answer they choose. In the Google table, you can see the statistics of answers, and the answers of the respondents are presented in the form of a diagram.

There are a few simple benefits in using *Google Forms*:

- it's free;
- no additional software required;
- a table is automatically created in which all answers are collected;
- you can put a branded cover or use ready-made images from the collection;
- give access to any team member for editing and viewing;
- send a link on the subscriber base to the customer;
- legally collect a database of phone numbers or e-mail addresses that can be used in long-distance communication.

You can create a *Google Form* in just a few minutes. But for this you need to deal with all the available possibilities. To facilitate this process, we have created step-by-step instructions that will help you quickly customize the form for any of your requests [3].

To create forms, you must have a mailbox on *gmail*, if you do not have one, then follow the link http://mail.google.com and register [4].

When registering, your personal *Google Account* is created and this gives you many additional options (one of them is 15 GB for free storage of your files in the "cloud"). If you already have *gmail* address, then you can go directly from it to *Google Drive* or go from the browser by clicking on the square in the upper right corner. Select *Disk* in the window that opens.

Below are some guidelines for creating a *Google Form*:

1. *Create – Form.*
2. Choose a title and topic.
3. Instead of *New Form* enter the name. If necessary, write an explanation below in the box.
4. Enter the text of the question, if necessary - an explanation (for example, a link to a resource, a picture, part of a paragraph, etc.). Select the question type (options are available: *Text (line), Text (paragraph), One from the List, Several from the List, Drop-Down List, Scale, Grid*). Pay attention to the option - *Scale*, it is convenient for conducting a survey. If this question is required, then check the appropriate box. Click the *Finish* button.
5. If you need to edit the question later, use the panel on the right. Continue filling out the test with questions. Select *Question 2* and click the *Edit* button.
6. If you need to add questions to the form, find the *Add Item* button and select the type of new question you want.
7. The created form is saved automatically.

8. To save answers, click the *Save Answers* button at the top of the screen. Select the option to save the answers (for example, *New Table*). Now you will have access to the form and answers to it in the list of *Google Documents*.

9. Now you can fill out the form with answers by clicking on the link *Open the Form*.

You can also use the instructions for creating *Google Forms* presented in the video: https://www.youtube.com/watch?v=M2hLZbNYH1o [5].

In the process of teaching the Kazakh language, we use *Google Forms* to conduct midterm and final certification of students.

In the process of carrying out the midterm control, we suggest performing the control work in the *Google Form*. The goal is to develop writing skills on the studied topics:

- Ұлы мәртебелі уақыт;
- Театр және кино өнері;
- Екі түрлі нәрсе ғой сыр мен сымбат;
- Киім. Сән. Талғам;
- Проза және поэзия;
- Атамекен-құт мекен;
- Қазіргі заманауи үйлер.

Task 1: Берілген тақырып бойынша сөздік құрастыру/Compile a dictionary on the proposed topic. The purpose of this task is to check the mastery of the lexical minimum on the topics covered.

Task 2: Тақырыптың негізгі ойын анықтау/Determine the main idea of the topic:

- Өнерлі өрге жүзеді;
- Менің елім- Қазақстан;
- Уақыт қайтып оралмайды;
- Киіміне қарап қарсы алады...;
- Кітап - білім көзі;
- Адамның байлығы - ішкі жан-дүниесінен анықталады;
- Әдемі архитектура - ел мақтанышы.

The purpose of this task is to test the ability to form the main idea.

Task 3: Тақырып мазмұнын ашатын сұрақ/A question revealing the content of the topic:

- Неге уақытты бағалай білу маңызды болып табылады?
- Қазақстан қандай мемлекет?
- Сіз қандай кітаптарды оқисыз?
- Сіз адамды қандай қасиеттері бойынша бағалайсыз?
- Қай архитектура туындысын Сіз мақтанасыз?
- Сіз киім киюде қандай стильді ұстанасыз?
- Сіз қандай өнер иесісіз?

The purpose of this task is to test the ability to determine the main content of the topic.

Task 4: 3 тапсырмадағы сұраққа жауап беріңіз/ Answer in the form of a monologue to the question of task 3. The purpose of this task is to test the ability to build a monologue speech.

Tasks proposed for the midterm control contribute to the formation of written and monologue speech of students, their assimilation of the lexical minimum, contributes to the formation of the ability to determine the main idea and content of the topic.

To carry out the final control, we offer the following version of tasks in *Google Form*:

- Choose a topic: туған жер, отбасы, мамандық;
- Compile a dictionary on a given topic;
- From the proposed options, choose the main idea of the topic:
  а/ Туған жердей жер болмас, туған елдей ел болмас;
  ә/ Інісі бардың тынысы бар, ағасы бардың жағасы бар;
  б/ Жұмысы жоқтың ырысы жоқ..
- From the proposed options, choose the main question to the topic:
  а/ Туған жер несімен ыстық?;
  ә/ Дұрыс мамандық таңдау неге жол ашады?;
  б/ Отбасы неге негізделеді?
- Give a short answer to the proposed question.
- Continue story:
  а/ Менің туған жерім - ... .
  ә/ Менің отбасым ... .
  б/ Менің болашақ мамандығым - ... .
- Make a conclusion on a given topic with justification.

The tasks proposed for the final control allow you to check and evaluate the level of students' language training in the framework of the formation of speech writing skills, monologue speech of students. On the basis of the proposed options, the ability of students to logically and consistently reveal the topic is tested using a lexical minimum.

Thus, in our opinion, the use of *Google Forms* is a very effective tool for using the information and educational environment of an educational institution (especially in a pandemic period) and contributes to the formation and development of the competence of students not only in the use of information and communication technologies, but also in teaching Kazakh language [6].

References

1. Introducing Google Drive... yes, really. Google. Date of the application: 24.05.2020.
2. Gmail Users No Longer Need To Download Attachments, As Google Drive Gets Baked Into The Inbox. TechCrunch. Date of the application: 10.08.2020.
3. https://bizzapps.ru/p/google-forms
4. http://mail.google.com
5. https://www.youtube.com/watch?v=M2hLZbNYH1o
6. Skripova N.V. "Google Form as a tool for distance learning a foreign language in the context of the FSES implementation". Methodological collection of participants in municipal pedagogical readings of foreign language teachers "The practice of implementing Federal State Educational Standards of general education in foreign language lessons and in extracurricular activities", Syktyvkar, 2017. Pp. 8-19.

UDC 82

MAGZHAN ZHUMABAYEV IN THE CONTEMPORARY WORLD

Aubakirova S.S., Maku D.N.
(Manash Kozybayev NKU)

From 1905 until 1910 Magzhan Zhumabayev was studying in Petropavl madrasah, learning there Arabic, Persian and Turkish languages. 1910 and 1911 were the years when he

was studying in Ufa madrasah, where one of the teachers was Galimjan İbragimov, the Volga Tatar classical writer. In 1912 his Kazakh poetry collected with the "Şolpan" name and written with Arabic alphabet was published and right away became popular among Kazakh intellectuals.

During the summer and winter of 1917 he has been taking part in the creation of Kazakh "Alaş" party and Alaş Orda Kazakh national government at both All-Kazakh congresses as delegate of Akmolinsk Oblast.

Living later in Moscow he translated the works of Lermontov, Koltsov, Balmont, Merezhkovsky, Ivanov, Mamin-Sibiriak, Maksim Gorky, Alexander Blok, Goethe, Heine and other poets into Kazakh. After the graduation the higher education there in 1927 he returned to Kazakhstan and had been working as teacher.

A book about the outstanding Kazakh poet and writer Magzhan Zhumabayev was presented at the UNESCO headquarters in Paris as part of the international forum "Revival of identity and cultural heritage: the Turkic language from the past to the future".

At the event organized by the International Turkic Academy, Professor Timur Kozhaoglu of the University of Michigan presented his book "Magzhan – the poet of flame, freedom and love".

It tells about the life and work of Magzhan Zhumabayev and also presents a translation of his 16 poems from Kazakh to English.

"Magzhan Zhumabayev is undoubtedly a great representative of Kazakh poetry of the 20th century. He is also one of the most prominent poets of the modern literature of all Turkic peoples," - said T. Karaoglu [1].

In his opinion, in his poetry M. Zhumabayev "listened only to the voice of his heart, and not to the imposed Soviet ideological doctrines".

"After his death, Magzhan's name and poetry remained banned in the Soviet Union until 1960, when he was rehabilitated. However, his works could only be published since 1989, "- the speaker stressed.

He explained the title of his book "Magzhan - the poet of flame, freedom and love" by the fact that there are very few poets in world literature who used the words: fire, flame, sun, sunlight, dawn and wind, as often as M. Zhumabayev did in his works.

"Magjan's poetry has a dramatic voice. He is a brave man who is fully confident in the correctness of the fight against injustice, humiliation, obscurantism and tyranny," Kozhaoglu said.

As it turned out, T. Kozhaoglu started translating the poems of the Kazakh poet who made an invaluable contribution to world civilization in 1977. Two years after the independence of Kazakhstan, in 1993, he published the first book, in which 7 poems of M. Zhumabayev were translated.

Second important event took place in Baku as far as a collection of poems by Magzhan Zhumabaev was presented there. Head of the Department for the Development of Languages of the NKR Akimat Kemel Ospanov and Professor of the North Kazakhstan State University named after Manash Kozybayev Zarkyn Taishybai took part in the presentation of a collection of poems by the great Kazakh poet Magzhan Zhumabayev in Baku at the Azerbaijan State Pedagogical University. A scientific-practical conference dedicated to the poet's personality was held at the National Library of Azerbaijan.

Director of the library Kerim Takhirov spoke at an event organized by the Ministry of Culture, the National Library and TURKSOY and spoke about the unique literary works that Magzhan Zhumabaev gave to world literature.

Magzhan occupies an important place not only in Kazakh literature, but also in the literature of the entire Turkic people of the 20th century. This year, two magazines were published dedicated to his personality, - K. Takhirov said [2].

Collections of poems were presented to the creative community at the Azerbaijan State Pedagogical University. The translations were published with the support of the international organization TURKSOY. The poems were divided in two books: in one, the poet's poems are given in the original and in the Azerbaijani language (in the translation of Professor Ramiz Asker). This publication is intended for local students studying the Kazakh language and literature. Another book is only in Azerbaijani and it is named after the poet's poem of the same name "And you, death, lull me to sleep". The books are included in the curriculum of Azerbaijani universities in the framework of the subject "Turkic Philology".

Rector of Azerbaijan State Pedagogical University Professor Jafar Jafarov, opening the conference, stressed that this is a significant day in the life of ASPU.

ASPU effectively works in the field of strengthening ties between fraternal peoples. Such events serve the integration of the Turkish world and the recognition of the Turkic-speaking peoples, he said. Magzhan Zhumabaev, like the great Azerbaijani poet Ahmed Javad, actively participated in the training of teachers in Kazakhstan.

Professor of the North Kazakhstan State University Zarkyn Taishybai spoke at the conference with a report "The life and work of Magzhan Zhumabaev". The professor said that Magzhan studied at the Peter and Paul Madrasah in 1905-1910, studied Arabic, Persian and Turkish, then studied at the Ufa Madrasah, about his first collection in the Kazakh language - "Sholpan", which gained popularity among the Kazakh educated people.

He also illuminated the years of his life in Moscow. He emphasized that among the merits of the poet there were also translations into the Kazakh language of the works of Lermontov, Koltsov, Balmont, Ivanov, Mamin-Sibiryak, Gorky, Blok, Goethe and others. After returning to Kazakhstan, Magzhan worked as a teacher, was imprisoned, released ahead of schedule, but after being arrested again he was shot in 1938.

We completely agree that Magzhan Zhumabaev is one of the most famous figures in Kazakh literature. He is one of the founders of modern Kazakh literature. The works of Magzhan Zhumabaev had a profound impact on the moral and cultural development of the Kazakh people.

Kemel Ospanov spoke about the role of M. Zhumabaev in the development of Kazakh culture. He noted that Magzhan has always called on the Turkic peoples for unification and freedom.

References

1. https://lenta.inform.kz/ru/proizvedeniya-magzhana-zhumabaeva-prezentovali-v-yunesko_a3237115
2. https://izdatelstvo-sk.kz/news/v-gorode-baku-prezentovali-sbornik-stihov-magzhana-zhumabaeva/

ORCİD 0000-0002-9603-1332

ТУЫС ТІЛДЕР АРАСЫНДА СӨЗБЕ-СӨЗ АУДАРУ МӘСЕЛЕСІ

Prof. Dr. Ayabek Bayniyazov
(Ardahan Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü)

Туыс халықтар арасындағы әдеби мәтіндерді аудару мәселесі, мәдени бірлікті қамтамасыз етумен қатар төркіндес тілдер арасында тіл тұтастығының да бір көрсеткіші. Аудармаға өнер деп қарайтын болсақ, оқырман шебер аудармашыдан жаңа бір туынды күтеді. Қазіргі күнде түркі тілдерінен Анадолы түрікшесіне аударылған мәтіндерде көбінесе кіріс тілдегі мәтінді транскрипциясымен қатар сөзбе-сөз аудару

мәселесі үрдіс алған. Түркі тілдерінде жеке сөздердің географиялық және тарихи даму барысында мағыналық өзгерістерге ұшырағанын ескеретін болсақ, мәтіндерді сөзбе-сөз аудару барысында сөздің мәтін тіліндегі қолданылу ерекшелігіне ерекше назар аударылу керек. Сөзбе-сөз аударма кіріс тіл мен шығыс тіл арасындағы сөздік құрамның дыбыстық және түбір жағынан тұлғалық ерекшеліктерін айқындау үшін маңызды. Бірақ бұл әдіс бір жағынан кіріс тілдегі сөздердің мағынасын дұрыс ашуда шектеу туғызуы да мүмкін. Мақалада туыс тілдер арасында жасалатын аудармаларда басты назарда болуы керек мәселелер, атап айтқанда екі тілдегі ортақ сөздердің түрлі мағынада жұмсалатынын ескеру тұлғалық ұқсастықтарына негізделген аудармалардан туындаған қателіктер талдап отырған шығарманың өзінен алынып баяндалады. Сонымен бірге сөйлемдегі сөздердің тура баламасының берілмеуі, тұрақты тіркестерді ажырата алмау сияқты мәселелер нақты мысалдармен талданады. Мақалада осындай кемшіліктермен жарияланған мақалалардың келешекте ғылыми ортада пайдаланылғандағы теріс әсері мен олардың алдын алу шаралары туралы мәселелерді қарастырады.

Кілт сөздер: Қазақ әдебиеті, дастандар, туыс тілдер арасындағы аударма.

ON INTER-DIALECT VERBATIM TRANSLATION

Abstract:

The work of translating literary texts between peoples from the same root is a way of ensuring cultural unity and togetherness, as well as strengthening inter-dialect linguistic unity. Since translation is also an artwork, the reader expects the translator to produce a new literary work in the target language, other than the translation of the work to be translated into another dialect. Today, the verbatim translation of the text in the source language, together with the translation in the target language, stands out in the translations made from Turkish dialects to Turkish. The meaning of the word in dialects is more important than the meaning of the word alone, considering that the words in the dialects have experienced a natural expansion or contraction in their own geographical-linguistic development process over time as well as the contexts they are used in the new translated texts.

On the one hand, verbatim translation can be supported in order to accurately identify the common aspects of words between the source language and the target language in terms of voice and morpheme change, and to reveal the presence of common words. However, this method, on the other hand, is not an accurate method to determine the meaning of words in the source In this work, the issues regarding to inter-dialect translations should be considered; and inaccuracies arising from translations based solely on sound and shape similarities as well as translation mistakes ignoring the possibility of multiple meanings of common words in dialects will be addressed. Moreover, the problems of not finding the exact word for translation, and of perceiving and translating each words of phrases separately rather than the whole phrase will be addressed based on examples of some epics translated from Kazakh literature to Turkey's Turkish dialect. Finally, this work will focus on the consequences of the use of such texts that ignored above-mentioned criteria of translations in scientific fields and emphasize the solutions strategies.

Keywords: Kazakh literature, Kazakh epics, Inter-dialect translation.

LEHÇELER ARASI BİREBİR ÇEVİRİ ÜZERİNE

Öz:

Тіл жағынан төркіндес халықтардың әдеби шығармаларын аудару мәселесі, мәдени бірлігімізбен бірге туыс тілдер арасындағы тілдік бірлікті де күшейтудің жолы болып табылады. Аударманы өнер ретінде бағаласақ, аудармашыдан аударма жасалатын туындыны аударып қана қоймай, одан жаңа бір туынды жаратып шығуын

күтеміз. Қазіргі таңда түркі тілдерінен Анадолы түрікшесіне аударылған шығармаларда көбінесе сөзбе-сөз аударма әдісі қолданылып келе жатқанын көреміз. Туыс тілдердің өз ішінде

Lehçelerdeki sözcüklerin zamanla kendi coğrafi-dilsel gelişim sürecinde doğal olarak anlam genişlemesi veya daralması yaşadığını ve bunların aktarılacak metinde hangi anlamda kullanıldığını dikkate aldığımızda sözcüğün tek başına taşıdığı anlamdan daha çok cümle içerisinde taşıdığı mana önemlidir.

Birebir çeviri, bir yandan kaynak dil ile hedef dil arasındaki sözcüklerin ortak yanlarını ses ve morfem değişikliği bakımından doğru tespit etme ve ortak sözcük varlığını ortaya koyma açısından desteklenebilir. Fakat bu yöntem, diğer yandan da kaynak dildeki sözcüklerin (o satırda veya cümlede) hangi anlamda geçtiğini tespit etmek için doğru bir yöntem olmayıp, sözcüğün çok anlamlı olabileceği fikrini sınırlandırabilir. Bildiride, lehçeler arası çevirilerde dikkat edilmesi gereken hususlar; özellikle iki lehçedeki ortak sözcüklerin farklı anlamda kullanılabileceğini dikkate almadan, sadece ses ve şekil benzerliklerine dayanan çevirilerden kaynaklanan yanlışlıklar ele alınacaktır. Ayrıca cümlede sözcüğün tam karşılığını bulamama, kalıplaşmış deyimleri de oluşturan unsurların ayrı ayrı sözcük olarak algılanarak aktarılması meseleleri Kazak Edebiyatından Türkiye Türkçesine aktarılan birkaç destan örneğinde ortaya konmaya çalışılacaktır.Bunun yanı sıra söylenen hususları göz ardı ederek yayımlanan metinlerin ileride bilimsel ortamda kaynak olarak kullanıldığında getireceği sonuçlar ve bunları önlemenin çözüm yolları üzerinde de durulacaktır.

Anahtar sözcükler: Kazak Edebiyatı, Kazak Destanları, Lehçeler arası çeviri.

Giriş:

Destanlar, sadece birer öykü ve övünme anlatıları değil, bir toplumun sanat ve edebiyat hazinelerinin sergilendiği müzelerdir. Destani eserler, yalnızca tarihte yaşamış veya yaşadığına inanılan kahramanların yaptıkları işler, gösterdikleri başarılar, fethettikleri ülkeler ve kazandıkları zaferlerden bahsetmezler… Türk boylarının yaşadığı acılar, sıkıntılar ve sevinçler de geniş ölçüde yer almıştır (Türkmen, 2013: 7-10). Bu doğrultuda Türkiye'de Türk Dünyası destanlarının tümünü bir arada inceleme ve araştırma için onları günümüz Türkiye Türkçesine aktarma, yayımlama çalışmaları Uluslararası seviyede projelendirilmiştir. İşte bu projeler kapsamında Kazak Türkçesinden de Türkiye Türkçesine birçok destan çevrilmiştir. Türk boylarının yarattığı bu kaynaklardan destanlarımıza merak duyan herkesin yararlanacağı düşünüldüğünde, bazı destanlarda çeviri yanlışlıkları gözlemlenmiştir.Çalışmamızda, Kazak Türklerinin "Dürligüv" (Zor zaman)destanı üzerinde duracağız (KD9, 2013). *Dürligüv* sözcüğünün korkudan, felaketten vb. kargaşa, telaşa düşme, ürperme, paniğe kapılma gibi anlamları vardır. Kısaca özetleyecek olursak, "Dürligüv" destanı, Rus Çar'ı II. Nikola'nın 1916 yılında Türkistan'dan asker alma fermanına karşı halkın isyanını dile getiren tarihi destandır. Destanda, bu ayaklanma ile ilgili Ulı Jüz Kazaklarının askere alımındaki usulsüzlükler, Rus birliklerine karşı dirençleri, yenilgiye uğramaları, bütün mal mülklerini bırakıp Çin'e kaçarken yaşadıklarıağır trajedi anlatılmıştır. Bu destan üzerinde önemle durmamızın nedeni, zamanında bu destanda geçen 1916 yılındaki Karkara ayaklanması, ünlü Kazak yazarı Muhtar Avezov'un 1928'de Kızılorda'da yayımlamış "Qiylı Zaman" (Zor Zaman) tarihi uzun hikayesine de konu olmuştur.Bu uzun hikaye,yayımlandıktan sonra yasaklanmış ve 44 yıl sonra Kırgız Türklerinin ünlü yazarı Cengiz Aytmatov'un önsözüyle 1972 yılında "Noviy Mir" dergisinde yayımlanabilmiştir. Muhtar Avezov'un bu eseri 1997'de Almatı'da Muhtar Avezov adını taşıyan dram-tiyatrosunda sahnelenmiştir.[1]Kazakistan Yazarlar Birliği'nin Başkanı Nurlan Orazalin'e göre, bu ayaklanmanın sonuçları korkunç olmuştur. İnsanların yoğun şekilde yaşadığı ve doğası güzel Jetisu'dan (Yedisu) 1916'da 300 bin kadar insan evini barkını bırakarak Çin'e doğru göç etmiştir.Üç yüz binin 250 bine yakını

[1] bilgi için:https://www.auezov-theatre.kz/kk/press/media/view/91

Kazaklar, 50 binden fazlası Kırgızlarmış…[2]Destanda adı geçen kahramanlar bilinen şahıslardır. Olay, gerçek yaşanmış olaydır. Çalışmamızda, destanasadece tarafımızca tespit edilen bazı yanlışlıkları sözcük, deyim ve eksik cümle bakımından ele aldık. Onun nedeni de, gördüğümüz kadar yapılan yanlışlıklar destanı anlamada zorluk çıkarmıştır. Bunun yanı sıra destanda anlatılan olay örgüsünün yanlış anlaşılmasına, olayları birbirine bağlamada kaynak metin ile hedef metin arasında kopukluk yaşanmasına da yol açmıştır.

1. Sözcük, Sözcük Grubu Bağlamında Yapılan Yanlışlıklar

Çevirilerde alıntı sözcüklerin anlamları doğru aktarılmadıkça, kaynak dildeki malzemenin hedef dilde anlaşılması pek başarılı olmayabilir. Çarlık Rusya'nın Kazak bozkırına gelmesiyle,Kazak Türklerinin hayatına birçok terim Rusça'dan girmiş ve sözlü edebiyata yansımıştır.Örneğin, Çarlık Rusya zamanındaki idari taksimat ve belli bir bölgeyi yöneten kişi anlamındaki *volost* sözcüğü Kazaklar arasında *bolıs*şeklinde (KTS, 2019: 92);sancak ve sancak beyi anlamındaki *üvez, üvezd* sözcüğü*oyaz*şeklinde(KTS, 2019: 450);polis amiri veya komiser anlamındaki "pristav" sözcüğü ise*pristop* şeklinde vb.(KADS, C. 12: 395) söylenmiştir. O dönemlerde, Rusça sözcükler, kulaktan geldiğinden, genelde halkın söyleyiş tarzına göre telaffuz edilmiştir. 1916 halk ayaklanmasını konu eden "Dürligüv" destanında geçen*"bolıs", "oyaz" ve "pristav"*gibi sözcüklerin karşılığı eserde "yönetici, idareci, başkan" olarakverilmiştir.

Sol tüni patşanı jaqtağan Raqımbay Soltankululı, Şonjıbay siyaqtı bolıstar oyaz ben pristopkaistin jağdayın tolıq jazıp, elşi jansız jiberdi. (KD9, 2013: 22).

O gece Çar'ın tarafını tutan Rakımbay, Soltankululı, Şonjıbay gibi yöneticiler emirname için gerekli olanları ayrıntılı olarak yazıp elçi ile gönderdi. (KD9, 2013: 23).

Önce aynı cümleleri Türkiye Türkçesine çevirelim.

O gece Çar'ın tarafını tutan Rakımbay Soltankululı ve Şonjıbay gibi bolıs (eyalet valisi),oyaz (sancak beyi)ve pristava (polis amirine)işin durumunu ayrıntılı olarak yazıp, elçi-ajan (ispiyoncu)gönderdi. (KD9, 2013: 23).

Çeviride *bolıs, oyaz, pristav* sözcükleri arasındaki anlam farklılığına dikkat edilmemiştir. Diğer bir örnekte de*pristav*sözcüğü*yönetici, başkan* olarak geçmektedir. Oysa pristav, Çarlık Rusya'nın Türkistan coğrafyasında sürdürdüğü baskı politikasını uygulayan emir kulu, ilçelerde yaşayan polis amiridir.Bu yüzden *pristav* bir yönetici, başkan olmaktan ziyade,halka zulüm ve işkence uygulayan, polisleri yönetenRus Çarı'nın Kazak bozkırına gönderdiği bir memurdur.

Bazar kezinde Jarkent oyazının pristopı Qarqara jarmenkesinde turuvşı edi. (KD9, 2013: 12).

Pazar günleri Jarkent'in başkanı Karkara Jarmenkesi'ndeydi.(KD9, 2013: 13).

Şu şekilde aktarılmalıydı.

Pazar açıldığında (zamanında) Jarkent sancağının polis amiri Karkara fuarını gözetlerdi. Diğer örnekte.

Jarlıqtı pristopka qattı berdi, Solardın armanın joq jolında ölsen. (KD9, 2013: 24).

Yönetici emrini sertçe verdi, Onlar istemezler yolunda ölsen de. (KD9, 2013: 25).

Birinci satırda: *Jarlıqtı pristop-ka qattı berdi (Yönetici emrini sertçe verdi).* Burada *pristop* sözcüğüne gelen ek – *qa*y önelme durumunda olup, emir ona yöneltilmiştir. Pristop emir verici değil, emri yerine getiricidir. Doğrusu: *Fermanı polis başkanına sertçe verdi.*

İkinci satırda ise ona bu işin uğrunda ölmenin onurlu bir iş olduğu anlatılmaktadır:*Solardıñ armanıñ joq jolında ölsen (Onlar istemezler yolunda ölsen de).*Bu satır arasında geçen *armanı joq* ifadesi bir deyimdir. Anlamı, mutlu, muradına ermiş, hiç pişmanlık duymayan demektir (KADS, C. 1: 630). Aktarmada bunun bir deyim olduğu ve

[2] bilgi için:https://www.auezov-theatre.kz/kk/press/media/view/91

şahsa göre çekimlendiği (*benim armanım joq, seniñ armanıñ joq* örneklerinde olduğu gibi) dikkate alınmamıştır. Doğrusu: *Onlarla savaşarak ölürsen ne mutlu sana.*

Pristav sözcüğü başka bir yerde *idareci* olarak da aktarılmıştır. Burada da *pristav* sözcüğünün kökü sanki "pristopka" gibi algılanmakta.

Pristopka sol kezde,
Şabarman edi Qasımbay. (KD9, 2013: 22).
İdareciydi o zaman,
Yardımcısı Kasımbay idi (KD9, 2013: 23).

Aslında şu şekilde aktarılmalıydı.

Polis amirine o sırada,
Ulak idi Kasımbay.

Diğer bir örnekte*oyaz* ile *pristav* tek kişi gibi çevrilmiş ve cümlenin sonuna gelen yönelme durumunun eki dikkate alınmamıştır.

Oyaz pristopka: Soldatqa baratındar büginnen qalmay jürsin...(KD9, 2013: 28).
Oyaz'ın emri: Askere gidecekler, bugünden itibaren gitsinler.(KD9, 2013: 29).

Şu şekilde aktarılmalıydı.

Sancak beyi, polis amirine: Askere gidecekler bugünden kalmadan hareket etsin.

Burada *oyaz* sözcüğü üzerinde de ayrıca durmak gerekir. Aktarıcı,*oyaz* sözcüğünün cümlede bazen bir eyalet, bazen de o eyaletin yöneticisi anlamında kullanıldığını dikkate almamıştır.

Tovar alıp kelüvşi köpester Taşkent, Andican, Şımkent, Kapal, Taldıkorğan, Birjibal oyazdarınan mal alıp ketetin. (KD9, 2013: 12).

Tüccarlar Taşkent, Andican, Şımkent, Kapal, Taldıkorğan, Birjibal'dan hayvan alıp gidiyorlardı. (KD9, 2013: 13).

Destanın ileri kısımlarında *oyaz*sözcüğü hiçbir açıklama getirilmeden okuyucunun karşısına bir özel isim olarak da çıkmakta.

Hiç saklamadan Oyaz'a söyledi... (KD9, 2013: 23).
Askeriyle Oyaz kaçtıktan sonra... (KD9, 2013: 37).

Diğer sözcüğümüz, *jansız* sözcüğüdür. Jansız, *ajan*, *ispiyoncu*demektir.Destanda bu sözcükler*"elşi cansız", "cansız"* şeklinde geçmektedir.Aktarıcı, bu sözcüğü *"elçi"* olarak Türkiye Türkçesine çevirmiştir.

Sol tüni .... elşi jansız jiberdi. Jansızdın atı Qasımbay degen jasavıl edi.(KD9, 2013: 22).
*O gece elçi ile gönderdi. Elçi, Kasımbay adlı bir askerdi. (*KD9, 2013: 23).

Oysa destanda *"elşi cansızın*", yani *ajanın* nasıl ajanlık yaptığından da bahsedilmiştir.

Kündiz tilek birge bop,
Keşke keter qosılmay,
Halıqtın sırın astırtın,
Oyazğa ayttı jasırmay.(KD9, 2013: 22-23).
Gündüzleri derdini paylaşıyor,
Geceleri ise unutuluyordu.
Halkın gizli sırrını,
Hiç saklamadan Oyaz'a söyledi. (KD9, 2013: 23).

Şiirdeki dörtlük şöyle çevrilirse daha anlaşır olacaktı.

Gündüzleri halkla beraber olup,
Akşamleyin giderdiayrı.
Halkın sırrını gizlice,
Sancak beyine açıkça söyledi.

Şimdi destanda geçen *qoy-* fiili üzerinde duralım.

Buyırğan jerde topıraq,

Uyğardı halıq qoyuğa. (KD9, 2013: 38).
Kısmet olan yerde toprak,
Hazırdı halkı beslemeye.(KD9, 2013: 39).

Kazak Türkçesinde *qoy-(koymak)* fiilinin *koymak, bırakmak* gibi anlamlarının dışında *defnetmek, gömmek* anlamları da vardır. Burada *beslemek* değil *gömmek* anlamında kullanılmıştır.

Doğrusu: *Kısmet olan yerde toprak,*
Uygun gördü halk gömmeye.

Destanda yenilgiye uğrayan halk, Çin'e doğru kaçtığında arkasında bıraktığı yaşamı şu duygularla tasvir etmiştir.

Jeliler biye baylağan,
Qoran tolğan qoy qaldı.(KD9, 2013: 48).
Güçlü kısrak bağlayan,
Ahırları koyun doldurdu. (KD9, 2013: 49).
Doğrusu: *Urganlarla kısrak bağlandığı,*
Ahır dolu koyun kaldı.

Burada özellikle ahırı koyuna doldurmakla ilgili değil, koyun dolu ahırları, malını arkasında bırakarak, ağlayarak gittiğine vurgu yapılmıştır.

Malından olan halk çoluk çocuğunu geçindirmek, hayatta kalabilmek uğruna her türlü işi yapmıştır.

Qayır surap, tentirep,
Asırav üşin ul-qızdı. (KD9, 2013: 48).
Dilenip, sürünen,
Oğlanı kızı evlendirmeye.(KD9, 2013: 49).

Burada halkın oğlı ile kızını evlendirmekle değil, müşkül duruma düşerek, çaresizlik içinde dilendiğini dile getirmiştir.

Doğrusu: *Sadaka istemek için yollara düştü,*
Geçindirmek için çoluk çocuğunu.

Halk, o zor zamanda karın tokluğu için çalışmıştı. Bu durum da şu satırlarla dile getirilmiştir.

Köpesterge tütinge malay bolıp,
Jabılıp üy-işimen malın baqtı. (KD9, 2013: 48).
Tüccarlara tütün için kul oldu,
Gizlice ev içinde hayvanını güttü.(KD9, 2013: 49).

Burada *üy-işimen sözcüğü* ev içinde değil, ailece, aile fertleriyle birlikte demektir. Ayrıca *tütin* sözcüğünün yemek, aş anlamı da vardır.

Doğrusu: *Tüccarlara yemek içinhizmetçi olup,*
Ailece onların hayvanlarını güttüler.

Özellikle vurgulamak istediğimiz diğer sözcük *kulak* sözcüğüdür.Destanda Sovyetlerin kuruluş dönemindeki eserlerde sıkça rastlanan, Sovyetlerin sınıf düşmanı olarak gördüğü, zengin sınıf temsilcilerinden olan *zengin köylüler veya köy ağalarıydı.* Halk dilinde de *qulaq* olarak da söylenir (KADS, C. 8: 411). Bu sözcük destanda *hain* olarak çevirilmiştir.

Burınğı özi istegen qılmısına,
İşinde qulaqtardın atılğan bar.(KD9, 2013: 60).
Geçmişte yaptıklarına karşılık,
Hainlerin içinde vurulanlar da var.(KD9, 2013: 61).
Jarlıdan basşı saylap ap,
Bay men qulaq bos qalğan.(KD9, 2013: 60).
Fakirlerden önderler hazırlandı,
Zengin ile hainden kurtaran.(KD9, 2013: 61).

Burada *hain* sözcüğü,*kulak* (zengin köylü) sözcüğünden anlamca tamamen farklıdır. *Kulak*, sosyal bir sınıfa verilen addır. Yukarıdaki cümleler şu şekilde çevrilmeliydi:

Eskiden kendisinin işlediği suçtan,
Arasında zengin köylülerden kurşuna dizilen vardır.
Yoksuldan kendilerine yönetici tayin edip,
Zengin ile köy ağası boşta kalmıştır.

Destanda kahramanların ağır kaderini anlatırken önemle vurgulanması gereken sözcüklerin karşılıkları doğru çevrilmemiştir.

Qazirgi kelisim Almatıdan Kökşenep bayda malay bolıp jürip on bes jıl Sibir aydalıp sodan qaytıp kele jatıp Duvlatta Bekbolatqa jolıqtım, üyinde boldı. (KD, 2013: 14).

Almatı'dan Kökşenev adlık tüccarın yanında fakir bir işçi olarak on beş yıl Sibirya'yı dolaşıp geldim. Gelirken yolda Duvlat'ta Bekbolat'a rastladım, evindeydi. (KD, 2013: 15).

Metinde *aydalıp* sözcüğü *dolaşıp* diye çevrilince, Sibirya sözcüğünün bir önemi kalmamıştır. İster Çarlık Rusya ister Sovyetler Birliği'nde Sibirya deyince akla sürgün gelirdi. Yüz yüze görüşmek, buluşmak, uğramak anlamındaki *jolıq-* fiili de *rastlamak* diye çevrilerek asıl anlamından uzaklaşmıştır. Cümle şu şekilde çevrilmeliydi.

Şimdiki gelişim, Almatı'da Kökşenep adlı zenginin kölesiyken on beş yıla Sibirya'ya sürülüp, oradan dönerken Duvlat boyundan Bekbolat'a uğradım, evindeydi.

Destanda sözcükleri doğrudan algıladığından ortaya çıkan birçok yanlış sözcük çevirileri vardır.

Joldasım Sergey Qasımda. (KD, 2013: 16).
Yoldaşım Sergey Kasım da.(KD, 2013: 17).
Doğrusu: *Yoldaşım Sergey yanımda.*

Burada Kazak Türkçesi'nde *Qasım* büyük harfle yazıldığından kişi adı olarak anlaşılmıştır.

On beş jıl sürikpenen jer avdarğan. (KD, 2013: 16).
On beş yıldır sürülmedikleri yer kalmamış. (KD, 2013: 17)

Burada *sürik* sözcüğünün kökeni Rusça *süre* anlamındaki *srok (срок)* sözcüğünün halk dilindeki söylenişidir.

Doğrusu: *On beş yıl süreyle sürgün edilen.*

Diğer bir örnekte *qarsılıq, iste* gibi sözcüklere dikkat edilmediğini görüyoruz.

"Qarsılıq isteysin" dep bay aydatqan. (KD, 2013: 16).
"Karşılık istersin" diyerek sürgün etmiştir. (KD, 2013: 17).
Doğrusu: *"Hep karşı geliyorsun"diye, zengin sürgün etmiştir*.

1. Deyim Bağlamında Yapılan Yanlışlıklar

Destanda halkının müşkül durumunu görüp yeniden gayretlenen yiğitlerin hareketi şöyle dile getirilmiştir.

Halıqtın halın körip tura almadı,
Erlerdin "soğıs" dese janı qumar.(KD9, 2013: 56-).
Halkın hâlini görüp duramadılar,
Yiğitler "savaş" derse hemen hayır.(KD9, 2013: 57).

Çeviridenmeraklanmak, merak sarmak anlamındaki *janı qumar* deyimi yanlış anlaşılmaktadır. Doğrusu şöyle olmalıydı.

Halkın durumunu görüp dayanamadılar,
Yiğitler "savaş" derse çok isteklidirler.

Kazak Türkçesinde, çoğunluğa, kalabalığa karşı gelmek anlamında *köpke topıraq şaşuv* deyimi vardır (KADS, C. 8: 320). Destanda bu deyimi *kalabalığa toprak dağıttılar* olarak çevirmiştir.

Quralı soldattardın basım kep tur,
Şaşqanmen jetkizer me köpke topıraq. (KD9, 2013: 34).

Askerlerin silahı artıkça arttı,

Dağıttılar da yetişmedi kalabalığa toprak.(KD9, 2013: 35).

Doğrusu: *Silahı askerlerin üstün olsa da,*

Karşı gelmekle başedilir mi kalabalığa?.

Diğer bir deyimimiz, boş yere yorulmak, zahmet çekmek, takatsiz kalmak; yağlanmak, aşırı derecede semirmek anlamlarında kullanılan *"qızılmay boluv"* deyimidir (KADS, C. 10: 509). Destanda bu deyim, *kızıl yağ* olarak çevirilmiştir.

Qarqarağa qaytadan toldı soldat,

Ezildi qızıl may bop barlıq jaldı at. (KD9, 2013: 36).

Karkara'ya yeniden asker doldu,

Ezildi, kızıl yağ gibi bütün atlar). (KD9, 2013: 37).

Aynı satırda *jaldı* sözcüğü dikkatlerden kaçmıştır. *Jaldı* sözcüğü de burada semiz, besili, etli butlu anlamında kullanılmıştır.

Doğrusu: *Karkara'ya yeniden doldu asker,*

Ezildi boş yere yorulup bütün besili atlar.

Bilindiği gibi, Kazak Türkçesinde, *at* sözcüğü sesteştir. Yani kişi adı ile bindiğimiz at sözcüklerinin imlası aynıdır. Destanda *at* sözcüğünün sesteş olduğundan ortaya çıkan karışıklık vardır.

Endi ertelep qalağa at qoyalıq. (KD9, 2013: 30).

Şimdi durup şehre ad verelim. (KD9, 2013: 31).

Destanı çevirirken *at qoyuv* deyimi dikkatlerden kaçmıştır. Bu deyim, atla ilgilidir ve edebi dilde iki anlamda kullanılmaktadır. 1. Bir yöne doğru dörtnala gitmek. 2. Nara atarak saldırmak, hücum etmek (KADS, C. 2: 72). Yukarıdaki satırımız şu şekilde çevrilmeliydi.

Artık sabah erkenden şehre hücum edelim.

Destanda *Rayımbek Batır* adı sık sık geçmektedir. Rayımbek, Ulı Jüz Kazakları'nın kahraman babalarının adıdır. Ayaklanmaya katılan yiğitler adı geçen bahadır babalarının ruhuna sığınarak şehre saldırırlar.

Qalağa at qoyadı "Rayımbek" dep. (KD, 2013: 34).

Şehre Rayımbek adı verildi. (KD, 2013:35).

Burada ayaklanmaya katılan yiğitlerin at üzerinde nara atarak saldırıya geçtiği anlatılmıştır. Doğrusu şu şekilde olmalıydı.

Şehre "Rayımbek" diye nara atarak saldırıp.

Kazak Türkçesinde Allah can verenlerinin rıskını da verir anlamında *tiri etkendi qurı etpev* deyimi vardır (KEDS, C. 14: 631). Destanda bu sözcük grubunun da bir deyim olduğu dikkatlerden kaçmıştır.

Tiri etken – qurı etpez degen alla. (KD9, 2013:16).

Yaratan, kurutmaz diyen Allah. (KD9, 2013:17).

Ayrıca *köterüv* fiilinin kaldırmak anlamının yanısıra yükseltmek anlamı da vardır. Fakat Kazak Türkçesinde *köterüv* sözcüğü ile yapılan birçok deyim vardır. Onlardan biri, gönlüne yakın koymamak, cefasını, kahrını çekmek anlamlarındaki *erkeliğin (nazın, sözin) köterüv* deyimi (KEDS, C. 8: 380).

Kötergenerkelikti qayran elim. (KD9, 2013: 16).

Yükseltin özgürlüğü güzel milletim. (KD9, 2013: 17).

Doğrusu şöyle olmalıydı.

Cefamı çeken, hey gidi, halkım.

Diğer bir ifade, gururlanmak, kibirlenmek anlamındaki *demine nan pisüv(soluğuna ekmek kabarmış)* deyimi ile ilgilidir(KEDS, C.4: 615).

Nan pisirgen demine(KD9, 2013: 18).

Ekmek yedik zamanında(KD9, 2013: 19).

Diğer bir deyim, atın yarışa hazır hale geldiğini bildiren *bavırından jarağan* deyimi (KEDS, C.3: 135). Buradaki *jara-* eylemi yaralamak değil, işe yaramak anlamında kullanılan eylemdir.

Baylavlı attı köredi, bavırınan jarağan. (KD9, 2013: 42).

Bağlı atı görür, bağrından yaralanmış. (KD9, 2013: 43).

Doğrusu şöyle olmalıydı.

Bağlı atı gördü, binişe hazır.

Destan metninde geçen deyimleri yanlış aktarımı ile ilgili diğer örnekler ise şöyledir.

Aqıl tappay köpşilik esten tandı (KD9, 2013: 44).

Ancak pek çoğu aklını kaybetti(KD9, 2013: 45).

Burada iki deyimin olduğu dikkatlerden kaçmıştır. Birincisi, *"esten tanuv"* deyimi. Onun üç anlamı vardır. 1. Şuurunu, bilincini kaybetmek. 2. Sevinç ve üzüntüden ne yapacağını bilememek, şaşkına dönmek. 3. Sendelemek, şaşırmak, aptallaşmak (KEDS, C. 5: 389). İkincisi de *aqıl tabuv* deyimi ise çaresini, yolunu bulmak anlamındadır (KEDS, C. 1: 293). Doğrusu: *Kalabalık çare bulamayıp şaşıp kaldı*.

Eşkim qurı qalğan joq, Basqa kelgen zalaldan. (KD9, 2013: 44).

Hiç kimsenin bir şeyi kalmadı,

Zengine gelen yarardan. (KD9, 2013: 45).

Buradaki *qur qaluv* deyiminin anlamı, kendi payına düşenden bir şey almamak, paysız kalmak demektir (KEDS, C. 10: 370). Doğrusu şöyle olmalıydı.

Herkes nasibini aldı,

Başa gelen felaketten (zarardan).

2. Bazı sözcüklerin veya kelime gruplarının eksik çevrildiği cümleler

Destanda gençleri askere, ağır işlere alım sırasında halka yapılan haksızlıklar ve bu haksızlıkların ne şekilde gerçekleştirildiği açıkça beyan edilmiştir. Fakat destanda anlatılan bu süreci çevirirken aktarıcı bazı önemli noktaları atlamıştır.

Bul arada qolı jetken baylar men biylerbalalarının jastarın ne asırıp, ne tömendetip jasırıp, pristop, bolıstarğa para berip kedey balalarının ornına jazdıra bastadı. (KD, 2013: 12).

Bu arada zenginler oğullarını, idarecilere rüşvet vererek fakir çocukların yerlerine yazdırmaya başladılar. (KD, 2013: 13.)

Gerçekten halkın kızgınlığını doğuran önemli şeylerden biri de, fakir gençlerin yaşlarının değiştirilmesiydi. Doğrusu şu şeklinde çevrilmesi gerekliydi.

Bu arada imkanı olan zenginler ile kadılarçocuklarının yaşlarını büyük veya küçük gösterip, polis amiri ile bölge yöneticilerine rüşvet vererek fakir çocuklarının yerine yazdırmaya başladılar.

Destandaki halk ayaklanmasının ana kahramanlarından Savrukulı Uzak'ı anlatan paragrafı inceleyelim. Burada Uzak'ın adı ilk defa geçmektedir.

Halık Qarqara jarmenkesine künde top top bolıp şubırındığa uşıradı.Jumısı barı da, joğı da, sebebi arkimnin balasının jası soldatqa, jumısqa tura kelgen. El es tappay beker sandaluvğa kirdi. Sol kezde Qarqaranın jazığında jeke şıqqan jalğız töbe bar edi. Sol töbege halıq jinalıp, Alban ruvınan Savırıkulı Uzaq degen bastap kenesüvge kiristi. "Qanday aqıl jasap jatır eken" dep mına ruvdın işine elşiler jiberüvdi uyğardı. Almatı oyazına qarastı Duvlat, Sarı Üysin, Şapıraştı, Jarkent oyazına qatıstı Suvan, Birjibal oyazına qatıstı qırğızğa aqıldasıp, tez barıp kelüvdi elşilerge tapsırdı. (KD, 2013: 12).

Halk, Karkara jermenkesi'ne her gün grup grup gelip gidiyordu. Herkesin evladı bu emirle alınıyordu. Millet boş yere sıkıntıya düştü, şaşırıp kaldı. O devirde Karkara ovasında tek başına yükselen bir tepe vardı. "Nasıl bir akıl, fikir sahipleri" diyerek bu boyun içine elçiler gönderiliyordu. Almatı'ya bağlı Duvlat, Sarıüysin, Şapıraştı boyları, Jarkent'e bağlı

Suvan boyu, Birjibal vilayetine bağlı Kırgız'a akıl sorarak çabucak gelmeleri, elçilere emredildi. (KD, 2013: 13).

Şimdi paragrafı kelimesi kelimesine çevirelim.

Halk, Karkara Fuarına her gün başı boş bir şekilde art arda gidip geliyordu. İşi olanı da, işi olmayanı da, çünkü herkesin çocuğunun yaşı askere, işe uygundu. Millet telaş içinde boş yere avare dolaşmaya başladı. O zamanlarda Karkara ovasında tek başına yükselen tepe vardı. O tepeye halk toplanarak, Alban boyundan Savırıkulı Uzaq önayak olup danışmaya başladı. "Ne düşündükleri varmış" diye bu boyların arasına elçiler göndermeye karar aldılar. Almatı eyaletindeki Duvlat, Sarı Üysin ve Şapıraştı'ya, Jarkent eyaletindeki Suvan'a, Birjibal eyaletindeki Kırgızlar'a istişare etmek için, tez gidip gelmeleri elçilere emredildi.

Paragrafta, *O tepeye halk toplanarak, Alban boyundan Savırıkulı Uzak önayak olup danışmaya başladı,* cümlesi tamamen gözden kaçmıştır.Meğer destanın baştan sonuna kadar *Uzak* adı geçmektedir. Kazak Türkçesindeki metni tam anlayamamanın sonucunda, paragrafta ayrıca eksik ve farklı çevrilmiş cümleler de vardır. *Jumısı barı da, joğı da, sebebi arkimnin balasının jası soldatqa, jumısqa tura kelgen. El es tappay beker sandaluvğa kirdi,* cümlesi *Herkesin evladı bu emirle alınıyordu. Millet boş yere sıkıntıya düştü, şaşırıp kaldı,* şeklinde çevrilmiştir. Millet boş yere sıkıntıya düşmedi. Evlatlarının yaşı değiştirilip askere yazdırıldığından derdine derman aradı. İsyan etti. Yöneticilere sözünü dinletemedi. Ortaya Alban boyundan Savırıkulı Uzaq gibi kahramanların çıktığını dile getirmiştir. O devirde kahramanların hangi boydan geldiği önemliydi. Çünkü her önder önce kendi boyundan gelenlere önderlik yapar, onlar adına konuşurdu. Her boyun yaşadığı coğrafya belliydi. Diğer Kazak destanlarında da görüldüğü gibi kahramanların adının yanında boy adı da söylenirdi.

Destanda, Bekbolat Aşekeyulı'nın yazdığı mektup okunmuştur.

Assalavmağaleykum ülken-kişi, bavırlarğa salem, Suvan, Duvlat inisi, Alban ağa, Taraydı ulı jüzden qanşa bala. Üş jüzdin balasınan kenes almay, Jarlıq tığız uluqtan, amal bar ma? (KD, 2013: 12).

Essalamünaleyküm yüce kişi kardeşlere selam! Suvan Duvlat küçük kardeşi, Alban ağabeyi ortaya çıktı, Üç cüzün evlatlarına danışmadan. Emir acil, büyükler ne yapacaksınız? (KD, 2013: 13).

Yukarıdaki metinde, yaşlısı genci karışık anlamındaki *ülken-kişi* sözcüğünü *yüce kişi* şeklinde çevrilmiştir. Ve Ulı Jüz boyından gelen Kazakların yayılıp çoğaldığını belirten *Taraydı Ulı Jüzden qanşa bala(Çoğalır Ulı Jüz'den nice nesil)* satırı çevrilmeyip dikkatlerden kaçmıştır. Dörtlükte Kazak boyları hakkında bilgi verilmiştir. Kazak Türkleri'nin, Üç Cüz'den oluştuğundan, Ulu Jüz'ün boylarından, boyların her işi daha önceleri danışarak çözdüğünden, bu sefer Çar'ın acil emrinden dolayı, Üç Jüz'ün evlatlarının danışmaya zamanı kalmayıp çaresiz duruma düştüğünden bahsetmiştir. Anlaşılması için bu satırları yeniden çevirdik.

Selamünaleyküm büyük-küçük, kardeşlere selam! Suvan ile Duvlat küçük kardeşidir, Alban ağabeyidir, Çoğalır Ulı Jüz'den nice nesil. Üç Jüz'ün evlatlarından akıl danışmadan, Emir acil Üst düzey yöneticiden, çare var mı?

Genelde lehçeler arasındaki aktarmalarda görülen yanlışlıklar motomot çevirmeye çalışırken deyimleri dikkate almama veya sözcükleri köküne bakarak değerlendirmeden kaynaklanmaktadır.

Özi de künin körerşamasınşa.(KD9, 2013: 14).

Kendi de gün görürzamanı gelince. (KD9, 2013: 15).

Yukarıdaki cümlede, geçinmek, yaşamak, hayat sürmek anlamında *kün körüv* deyimi de, *şamasınşa* sözcüğü de zamanla ilgili söylenmemiştir. Bu yüzden şu şekilde çevrilmeliydi.

Kendisi de geçinir giderkendi halince.

Destanda bazı cümlelerin çevirisi cümleyi yanlış anlamaya neden olmuştur.

Soldatqa baratın balalardı dayındav barısında bizdin de tileğimizdi tekseriniz. (KD9, 2013: 26).

Askere gidecek gençleri nasıl hazırladığımızı kontrol ettiriniz. (KD9, 2013: 27).

Cümlenin şöyle çevrilmesi gerekliydi.

Askere gidecek gençleri hazırlama esnasında bizim de isteklerimizi dinleyin.

Cümlenin devamında isteklerini dile getirmektedir.

Birinşiden, qamalğan jasaqtardı bosatıp beriniz. Ekinşiden, patşanın özi qol qoyğan ereje boyınşa qazaqtan soldatqa bala almav kerek edi. (KD9, 2013: 26).

Önce tutuklanan Uzak'ı ve gençleri veriniz. İkincisi, Çar'ın emrine uygun olarak Kazaklardan askere gençleri almak gerekiyordu.(KD9, 2013: 27).

Destana göre, Çar'ın Kazak gençlerinden askere alınmaması söz konusudur. Doğrusu şu şekilde çevrilmeliydi.

Birincisi, tutuklanan gençleri serbest bırakın. İkincisi, Çar'ın kendi imzaladığı kurala göre, Kazaklar'dan askere gençleri almamak gerekiyordu.

Buna benzer yanlış anlaşılmaya yol açacak cümlelerden biri olayın devamında da görülmüştür.

Bul sözdi Taylaq tolıq tüsinip turdı. Uzaqtardı şığarmasına közi jetti. (KD9, 2013: 26).

Taylak, bu sözün tamamını duyup anladı. Uzak ve arkadaşlarını kurtarabileceğine inandı. (KD9, 2013: 29).

Doğrusu şöyle olmalıydı.

Bütün söylenenleri Taylak tam olarak anladı. Uzak ve arkadaşlarını serbest bırakmayacağına artık inandı.

Olayın devamındaki diğer cümlede ise halkla Çar askeri arasındaki mücadelenin devam edeceğini işaret eden önemli bir detay, yani ayaklanmayı bastırmak amacıyla bölge yöneticisinin asker çağırdığı ile ilgili sözleri çevrilmemiştir.

Jolda kele jatıp Taylaq Uzaktardın qaytip elge qosılmaytının jane tönirekten soldat şaqırıp jatqanın, özderi elşi bolğandıqtan aman qaytqanın joldastarına tüsindirdi. (KD9, 2013: 28).

Geri dönerken Taylak, Orazay ile Jangabıl'a Uzak ve arkadaşlarının geri dönmeyecekleri ve kendileri elçi oldukları için tutuklanmadan sağ selamet evlerine gidebildiklerini anlattı. (KD9, 2013: 29).

Burada Taylak, bölge yöneticisinin (oyaz) halk ayaklanmasından korktuğundan etraftan asker çağırmak istediğinden de bahsetmektedir.

Doğrusu şöyle çevrilmeliydi.

Yolda gelirken Taylak, Uzaklar'ın (Uzak ve arkadaşlarının) tekrar halka katılmayacağını ve etraftan asker çağırmakta olduğunu, kendileri elçi olduklarından dolayı sağ salim döndüklerini arkadaşlarına anlattı.

4. Özel İsimler Bağlamında Yanlışlıklar

Kahraman adları ile ilgili yanlışlıklar.

Bolıstardı jiynavğa, Aqjelke ulıq buyırdı. (KD9, 2013: 20).

İdarecilerin toplanması için, Akçelik'e ulak emretti. (KD9, 2013: 20-21).

Aqjelke ulıq, o devirde yaşamış üst düzey yöneticilerdendir. Onun için Aqjelke adına "ulıq" sözcüğü sonradan eklenen unvandır.

Doğrusu: *Bölge yöneticilerini toplamayı, Aqjelke Ulıq'a emretti.*

Destanın Türkiye Türkçesine çevirisinde özel isimler arasına virgül konularak aynı kahraman başka başka kahramanlar gibi tanıtılmıştır. Destanda*Aldabergen Qoyşıbek'in, Rakımbay da Soltankul'un* oğludur.

Qoyşıbekulı, Aldabergen dombrasını qolına alıp. (KD9, 2013: 15).

O gece Çar'ın tarafını tutan Rakımbay, Soltankululu, Şonjıbay gibi yöneticiler. (KD9, 2013: 23).

Kesme işaretinin kullanımına hedef dilde dikkat edilmemiştir.

Tazabektin Tezegi.(KD9, 2013: 32).

Tazabek'in Tezeği.(KD9, 2013: 33).

Doğrusu. *Tezek'i.*

Burada Tazabek denilen kişinin Tezek adlı oğlundan bahsetmektedir. Tezek adının geçtiği diğer bir satırı inceleyelim.

Tezek bastap işinde "Almerek" dep.(KD9, 2013: 34).

Çabucak "Almerek" diye haykırıyordu.(KD9, 2013: 35).

Burada sanki Tezek adının kökü tez sözcüğünden geliyormuş gibi çabucak olarak çevirmiştir.

Doğrusu: *İlk önce "Almerek" diyeTezek haykırdı .*

5. Tarihleri Yanlış Çevirmek

Ayaklanma, halk arasında *1916 Haziran Fermanı* olarak bilinir. Destanın hedef metninde bu tarihlerle ilgili dikkatsizlik yer almıştır.

Halıqqa iyunnin şıqtı jarlığı.(KD9, 2013: 20).

Halka eylülün çıktı fermanı.(KD9, 2013: 21).

Rusça'dan gelen *İyun* ayı *Eylül* olarak çevrilmiştir.Doğrusu: *Halka Haziran fermanı çıktı.*

Buna benzer bir ifade.

16 jıl edi, dürbelen jurtqa bastaldı.(KD9, 2013: 40).

On altı yıldır halk acı içinde, kıvranıyordu.(KD9, 2013: 41).

Doğrusu:*Yıl 1916, halk içinde kargaşa yaşandı.*

6. Dörtlükler Bağlamında Yapılan Yanlışlıklar

Destanda kaynak dildeki bazı dörtlükler yanlış çevrildiğinden,dörtlükler arasındaki bağı zayıflatmıştır.

Ketti ğoy jalğız oqpen düniye-mundar,
Tappadı qalğandarı javdı qarap.
Qaldı ğoy atıspastan basıp qumar,
Atqan jav qayda ekenin taba almadı.
Qaldı ğoy armanda bop önkey kökjal.(KD9, 2013: 56).
Orada, yiğit Taylak vuruldu,
Ah, ne yazık ki tek kurşunla öldü!
Eyvah, isteksizce düşmandan kaçtılar!
Silah çeken düşman bulunamadı,
Hayal içinde kaldı, kurt gibi Taylak ah!(KD9, 2013: 57).

Burada Taylak'ın düşmanı tarafından gizlice sırtından vurulduğunda gözü hiçbir şeyden yılmayan onun *kökjal* arkadaşlarının kurşunun nereden geldiğini bilemeyip etrafa bakınıp şaşırıp kaldıklarından bahsetmiştir. Oysa onlar yüz yüze savaşmaya gelmişler. Bu örneği hedef dile yeniden çevirelim.

Öldü gitti tek kurşunla dünya yalandır,
Göremedi diğerleri düşmanı bakıp.
Kaldılar karşılıklı ateş edemeden hevesleri içinde,
Ateş eden düşmanın yerini bulamadı.
Kaldılar hayal içinde hep gözü pek (yiğitler).

Diğer bir dörtlük üzerinde duralım.

Patşa ökimeti quvğın sap,
Jabıla tüsti sonına.
Jürse de patşa,
Tüspedi kösem qolına.(KD9, 2013: 62).
Çar hükümeti sürgün edilerek,

Makamından oldu, sonunda.
Yaşasa da Çar,
Önder olamadı bir daha.(KD9, 2013: 63).

Dörtlüğü Türkiye Türkçesine çevirirken ne anlatmak istediği belirsizleşmiştir. Burada *kösem (önder)* dedikleri şahıs, Bolşeviklerin önderi olan Lenin'i kastetmiştir. Onu, Rus Çarı'nın eline geçiremediğini dile getirmiştir.

Doğrusu: *Çar hükümeti takip edip,*
Onunpeşini bırakmadılar.
Yaşasa da Çar,
Geçmedi önder onun eline.

Sonuç:

Destan dilinin çevrisine baktığımızda, karşılığı yanlış tanımlanan sözcüklerle, sözcük grupları, deyimlerle, kişi adları, yer adları, tarihlerle karşılaştık. Hangi sözcüklere dayanılarak yanlışlıklar yapıldığını örnekler vererek göstermeye çalıştık. Yanlış anlamaya neden olabilecek cümlelerden de örnekler ortaya koyduk. Eksik yapılan çevirilerin destanı anlamadaki önemi üzerine de örnekler vererek durduk. Deyim konusunda daha dikkatli olmak gerektiğini ve onlardan kaynaklanan yanlışlıklar destan çevirisinin seviyesini düşürmekle beraber okuyucuyu soğutabileceğinin altını çizdik. Dil bakımından ele aldığımızda sözcük hatasının yanında Kazak Türkçesindeki deyimlerin anlaşılmasında da güçlük çekilmiştir. Bu tür destanları çevirirken grup çalışmasından yararlanabilirler. Bu konuda, Mehmet Kara şöyle demektedir: aktarıcı, aktarma yapacağı iki lehçenin gramer yapılarını bütün yönleriyle bilmek durumundadır. Ses, şekil, köken, anlam ve cümle bilgisini karşılıklı olarak yeterli seviyede bilmeyen aktarıcılar; sıkıntı yaşayabilirler (Kara, 2009:1061). Önemli olan bu destanı Türkiyeli kardeşlerime doğru tanıtmaktır. Orta Asya'daki Türk kardeşlerinin çektiği sıkıntılı yılları olduğu gibi anlatmaktır. Oysa destanımız önemli bir dönemin tarihi olayını olduğu gibi sözlü edebiyatımıza yansıtan önemli destanlarımızdan biridir. Aktarıcı, Kazak boyları, Kazak yer adları ve tarihi olayın geçtiği zaman hakkında dipnotta bilgi vererek destanın anlaşılmasını kolaylaştırabilirdi. Destanda açıklama yapılması gereken tarihi şahıslar, yer adları, boy adları vardır. Onların tarihi açıdan incelenmesi ve Türkiye'deki okuyucunun 1916 Türkistan ayaklanması hakkında bilgiye sahip olması gerekirdi. Kısacası, çalışmamızda lehçe arasındaki benzer sözcüklere güvenilerek yapılan çevirilerin yanlışlıklara sürükleyebileceğini bir daha göstermeye çalıştık.

Kısaltmalar:

KEDS – Kazak Edebi Dili Sözlüğü
KD9 – Kazak Destanları 9.

Kaynaklar

1. Kara, M. (2009). "Lehçeler Arası Aktarmalarda Temel Sorunlar". Turkish Studies, Volume 4/4 Summer, 1056-1082.
2. Kazak Edebi Dili Sözlüğü. (2011). I-XV Cilt. Almatı: Ahmet Baytursınulı Dil Bilimi Enstitüsü Yayınları.
3. Kazak Destanları: Dürligüv, Karaşaş Kız, Makpal-Segiz Destanı. (2013). Türkiye Türkçesine Aktaran: Hatice Emel Şirin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
4. Koç, K., Bayniyazov A. ve Başkapan V. (2003). Kazak Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Akçağ.
5. Türkmen, F. (2013). Kazak Destanları IX: Dürligüv, Karaşaş Kız, Makpal-Segiz Destanı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
6. https://www.auezov-theatre.kz/kk/press/media/view/91erişimtarihi: 13.08.2020.

UDK 81.243

SOME GLIMPSES ON CURRENT ONLINE EDUCATION AND PROBLEMS IN TRAINING FOREIGN LANGUAGE

Baymuldin B.A., Shtro O.G.
(Manasn Kozybayev NKU)

It is difficult to overestimate the role of science and technology in our life especially in education. They accelerate the development of civilization and help us in our co-operation with nature. Scientists investigate the laws of the universe, discover the secrets of nature, and apply their knowledge in practice improving the life of people.

Comparing now a days life to it at the beginning of the 20th century one can observe a great variety of changes under recognition. Our ancestors hadn't the slightest idea of the trivial things created by the scientific progress used in daily routine such as refrigerators, TV sets, computers, and microwave ovens, radio, telephones and mobile phones that made our life easy, comfortable and pleasant. On the other hand, the great inventions of the beginning of the 20th century such as radio, airplanes, combustion and jet engines were miracle but today have become usual things and anybody can even imagine the life without them.

When it comes to education, everyone immediately thinks about online learning. Of course, older generation does not like computers and most of things which are connected with them. But those, who are a few years older than today students, seem to be shocked as well, when they come across the modern system of education. For them it is a revolution in communication. For teachers and students now it is actually just undeniably developing technology that destroys traditional view.

So, it is a turn to disclose some advantages and disadvantages of online studying. Though there are more pros than cons in this regard.

One of the most important problems of online studying is lack of students' discipline and their laziness. Students can hardly focus themselves on studies due to their temptation to relax. Psychologists explain this saying that usual environment for studying has changed. Also, home is the place where everyone used to relax. This difficulty displays in each person individually. Everyone must find his own way to deal with it. Teachers support students trying to do their best implementing different technologies, organizing team-based, project-based study and so on to motivate them.

But, on the other hand, there are many talented and gifted people with special need in home schooling which is more frequently practiced in Western countries. It gives opportunities to avoid such problems and situations as bullies, peer pressure, religious freedom and pace of learning. Moreover, students can develop their athletic or creative possibilities.

Also there is a problem with certain university subjects such as medicine, military science, different kinds of engineering and some others. Normally they should be conducted face to face.

As far as foreign language is concerned there are quite favorable conditions for it now. Students participate online in practical lessons up to their levels of language knowledge. If student succeeded to make a good progress in his study there is an opportunity to learn language on the other more advanced level. For example, one can succeed to have learnt A1 and then starts with A2, then B1 and so on. Teachers are quite experienced to motivate their students to achieve much enough.

There are a lot of technologies at teachers' disposal: different programs, specialized sites for practicing both grammar and lexis, and even phonetics. Listening and watching authentic videos are available for students in this case even more than in face to face learning. Everyone considers practical activities to be a highly significant part of studying language. Illustrative material is also rather rich in the case of online study.

But however some students who have some difficulties with exception of linguistic material online are observed. They can hardly understand their teacher's tasks and demands and acquire new lexis and grammar as well as achieve anything. They consider speaking and listening online as something undertaking. It is just hard for them to study without human contact. So, looking at this problem from the other side, those who have it are easily to find a solution using great amount of literature, books and interesting material in the Internet for their self-development. Furthermore, there are a lot of sites which can help with training and sites for communication with foreigners to practice language. Fortunately most of students have steady progress and are interested in foreign language acquisition.

Besides there is another problem: it is long sitting in front of computer during the day. It badly affects health causing injuries of the back and spine, visual impairment, depression, overweight. To solve this problem students as well as teachers should be more active and do not ignore physical training.

In conclusion, it should be mentioned that traditional education seems to be more convenient and effective in many respects. But there are a lot of advantages in online study as well. However today situation with coronavirus pandemic lockdown binds people to study on online till its normalizing. It can be considered as a great experience and will give a large amount of splendid opportunities for rapid breakthrough in progress of educational technologies development.

References

1. Armstrong, Th. You are smarter, than you think. - N.Y., 2005.
2. Азимов Э.Г. Использование компьютера в обучении русскому языку иностранцев.- М., 2013.
3. Демкин В.П. Дистанционное обучение и мультимедиа. - Высшее образование в России. - М., 2015.
4. Маслыко Е.А. Настольная книга преподавателя иностранного языка. - Минск, 2017.

УДК 811.111

THE USE OF MASS MEDIA MATERIALS IN TEACHING THE ENGLISH LANGUAGE

Dauletbayeva L.K., Kakimova G.B.
(Manasn Kozybayev NKU)

Today it is very difficult to underestimate the role of the media: no sphere of life can be imagined without any information relations. Today, communication, like interpersonal communication, takes place not only in society, but also through the Internet, television,

newspapers, magazines and other means of communication. Today, it is possible not only to find the necessary information and read about the latest events on the Internet, but also to find something much more useful, such as a test for your English language skills, a book in a foreign language and many other things.

At the same time, the media has a great influence on the formation of people's consciousness, so electronic and print media are an important part of the cultural and spiritual life of society. From these sources of information, people receive knowledge that is always relevant and important for society.

The requirements for a modern teacher vary depending on the situation. Today the level of qualification of a teacher is determined not only by the level of pedagogical skills, but also by how effectively they can use new technologies in the educational process. Therefore, the use of new information technologies in teaching has been growing in recent years. It is not only new technical means, but also new forms and methods of teaching, a new approach to the learning process.

The use of different media in the classroom has always been a big issue, and it is even more important to include the media in the classroom. Teachers and students need to be able to use different media in their lessons with the help of different technologies. The media offers creative and practical ideas to teachers and students. They help the teacher to meet the different needs and interests of students, as well as provide students with language experience through newspapers, magazines, radio, television, documentaries, books, the Internet, etc., as well as the ability to read, write, speak and listen develops skills. They engage students in learning English as a whole, both inside and outside the classroom, giving them confidence. The media informs, engages, intimidates, irritates, relaxes, worries, but rarely leaves anyone indifferent. We need to understand the media and the messages they want to convey to us, how they affect us [1, p.15].

The methodology of teaching foreign languages involves the use of mass media in the educational process as an effective means of teaching oral communication as a goal and, at the same time, as a natural result of educational activities. The special role of authentic media in the methodology of teaching foreign languages is that they bring students as close as possible to real information sources and "immerse" them in the world of current events.

The use of authentic media texts selected by the teacher in the classroom has a long tradition. Until recently, these were mostly newspaper and magazine articles. In recent years, television and radio programs, as well as texts taken from the Internet, have been added to the press materials. It is customary to divide the media into visual (periodicals), audio (radio), and audio-visual (television, documentaries).

Modern visual media provides a huge amount of material in print as well as in digital form using images, videos, graphs, etc. to create a more appropriate learning environment. The media provides a huge amount of new material to the teacher, who can easily find information that is suitable for the school curriculum. Also, working with printed materials creates children's interest in reading, due to a variety of information, tasks, and presentation. All this in general helps the student to achieve both a free and competent use of a foreign language.

The newspaper tells the reader about real events and is in tune with many topics of school textbooks. The teacher should only choose the appropriate material that will correspond to the age level of the student and the level of their language proficiency. Of course, you need to take into account the volume, subject matter, complexity of understanding the text, and many other factors that can have the opposite effect. It should also be said that the teacher has a huge responsibility and requires high dedication and interest during the development of material that should be useful for students to understand and have a long-term effect. Working with newspaper can solve a number of tasks: expand the vocabulary of

students, improve their conversation skills on various topics, and get additional linguistic and cultural information [2, p.29].

However, despite the authentic texts, for greater motivation and diversity of the educational process, teachers introduce video and audio materials to the foreign language lesson. Video and audio materials help you learn to understand speech by listening to it, and you can also overcome the following learning tasks, such as: reviewing dialects of the language, gaining new knowledge about the country of the language being studied, repeating the vocabulary you have learned or vice versa, expanding your vocabulary, using video material to search for language information, and much more. All this is not only a motivation for the child, but also encourages him to go deeper into learning a foreign language on his own [3, p.13].

In the last decade, the Internet has become increasingly popular. The Internet is a special environment that has a special language, special content, and a large young audience. Due to the peculiarities of modern man as a visual in the perception of information, teaching a foreign language is becoming increasingly focused on the use of the multimedia language, moving from using multimedia as an auxiliary, illustrative element to multimedia as a teaching tool. The leading role of using information technologies is how to diversify the presentation of information, make it more perceived by students and immerse students in a foreign language environment. Also, the multimedia space of foreign language teaching has such tasks that consist not only in systematizing and presenting educational material, but also in visualizing the context of practical use of a particular educational material. Thanks to these tasks, the teacher supports students' motivation and turns the process of acquiring knowledge into a process of developing language skills [4, p.76].

Since the multimedia language is multi-functional, it has various ways of transmitting information — visual (video, picture), auditory (audio material), oral (speaking) and written (texts). At first, for a long time only texts in printed or voiced form were used in teaching a foreign language, but over time, thanks to the Internet, it became possible not only to read and listen to texts, but also to watch videos that make it possible not only to hear speech, but also to observe the behavior or facial expressions of the speaker.

The advantages of using media resources in the classroom are obvious, but there are also a number of tasks that need to be solved. Among them are the need to combine information from media sources with school curriculum material, changing the habit of learning the language exclusively using textbooks to actively use newspapers and news sites, as well as creating a personal-oriented learning environment [5].

In conclusion, taking into account all the features, media material is used to increase the effectiveness of foreign language lessons. It also helps students to improve their language skills when used in independent work. Using Internet resources as an additional tool in teaching English, helps to learn the language better.

Bibliography

1. Willets, 'Integrating Technology into the Foreign Language Curriculum', A teacher training manual, Washington, Center for Applied Linguistics, 1998, p. 54
2. Sanderson Using Newspapers in the Classroom, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, 265 p.
3. Tafani Vilma. Teaching English through Mass Media / Vilma Tafani // Acta Didactica Napocensia. V. 2, № 1. 2009.
4. Ryder James Randall, Hughes Tom, Internet for Educators, Merill Prentice-Hall, New Jersey, 1998, p.76
5. Donna M. Brinton. Summary of the use of Media in language teaching. //http://smp2wlingi-start-english.blogspot.com/2012/07/summary-ofuse-media-in-language.html

UDC 8.81
29

THREE REASONS TO USE THE LATIN ALPHABET TO IMPROVE OUR LIFE

Ismagambetova L.Sh., Akhmetbekova T.U.
(Manasn Kozybayev NKU)

The written language is a solid foundation of national continuity has nowadays an important social and educational function. First of all, the written language is the visual representation of language through the use of an established selection of markings. Secondly, the writing language is a conscious product of human thinking that emerged after the spoken language. Today due to the strengthening of the state structure, which has taken precedence over the spoken language, the social function has increased, communication, information exchange, thought formation and emotionality of writing. The guardian of the cultural and spiritual heritage of all nations has allowed us to preserve and improve the wealth of mankind in the field of science and technology, literature and art from ancient times to the present day. Moreover writing has allowed for the development of societies and the ability to exchange information on a global level. It is foremost among another many fundamental social and technological advancements that have shaped our world.

The Kazakh written language was formed in keeping with the features and traditions related to the spiritual and cultural life of the Kazakh people.

The history of our alphabet consists of three variants: Cyrillic, Latin, and Arabic scripts. The oldest written records of our nation, closely related to the Kazakh language, were written in the Old Turkic alphabet, but it was not a direct predecessor of the Kazakh language. The modern Kazakh language was written using Arabic script until 1929. All the works of Kazakh poets and scientists were written in Arabic, because this language was one of the international languages of Central Asia and Kazakhstan. Arabic graphics were used on the territory of modern Kazakhstan for almost 900 years, from the 10th to the 20th centuries [1]. Replaced by the Arabic alphabet, the Presidium of the Central Executive Committee and the Council of People's Commissars of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) adopted a resolution on August 7, 1929, introducing a single Turkic alphabet based on Latin graphics. The 30-letter Latin alphabet was only used in Kazakhstan from 1929 to 1940.

After ten years of using the Latin alphabet, Kazakhstan switched to Cyrillic in 1940. The new alphabet consisted of 42 letters with phonetic features of the Kazakh language, created on Russian graphics. The introduction of the Cyrillic alphabet was associated with a certain policy of the Russian Empire.

The transition from Latin to Cyrillic was due to a specific political reason. From the middle of the XIX century in the Russian Empire began a policy of Russification of representatives of other nationalities. The spread of the Russian language in the field of administration, office management and education with the simultaneous prohibition of the use of other languages or translation it into the Russian script, and many measures aimed at stopping the development of national minorities languages. The first Kazakh alphabet based

on the Russian alphabet was created by N. I. Ilminsky. But this alphabet was not accepted by the local population. After Y. Altynsarin created the first Kazakh Cyrillic alphabet. But later the alphabet was revised by Sarsen Amanzholov and adopted in 1940. It contains 42 letters: 33 from the Russian alphabet with 9 additional letters for sounds of the Kazakh language. After independence, N. Nazarbayev was the first who raised the question of switching the alphabet to a Latin at the 12th session of the Assembly of People of Kazakhstan in 2006.

In the Elbasy`s speech: “It is necessary to return to the question of the transition to the Latin alphabet of the Kazakh alphabet. We postponed it in due time. Yet Latin graphics dominate the communication space today. And it is no coincidence that many countries, including post-Soviet ones, have switched to the Latin alphabet. Within six months, specialists must study the issue and come up with specific proposals. Elbasy N. Nazarbaev noted most of the information in the world is published in the Latin alphabet, stressing the Latin alphabet is necessary for Kazakhstanis to master science and technology [2].

In December 2012 Elbasy Nursultan Nazarbaev in his message to the people of Kazakhstan "The strategy Kazakhstan – 2050: new political course of the established state” again raised the issue of switching to the Latin alphabet. The head of the state said: From 2025 we need to modernize our language to use Latin fonts and the Latin alphabet". With these words, Nursultan Nazarbaev made it clear that the plan to switch the Kazakh alphabet to the Latin script will soon be implemented [3].

In 2015, after nine years since the Elbasy's speech the Minister of Culture and Sports of Kazakhstan Arystanbek Mukhamediuly said that transition to the Latin script plan is being implemented. He also announced that specialists are working on the Latin alphabet taking into account the phonology of the Kazakh language.

From the beginning of the 21st century till 2017, the head of the State Nursultan Nazarbayev in his messages called the issue of translating the Kazakh alphabet into Latin as one of the key projects of public modernization. Elbasy Nursultan Nazarbayev in his article “Course towards the future: modernization of Kazakhstan’s identity” published On April 12, 2017 announced: I see several concrete projects that can be started in the coming years. First, it is necessary to start working on a step-by-step transition of the Kazakh language to the Latin alphabet. We must approach this carefully and with sensitivity. It will require a steady and staged approach. And we have been preparing for this with caution since independence. Also in an article prescribed that the transition from the Cyrillic to the Latin script be

completed by 2025. All official documents, newspapers, books, media and others will be write completely in Latin letters [4].

Despite the fact that the issue of switching to Latin caused heated discussions in the Kazakh society, most of the population gladly accepted the proposal of the President. In October 2017, Elbasy Nursultan Nazarbayev at a meeting with the Working Group on implementing the Project to Latinize the National Language said:

- No country in the world has ever discussed its new alphabet with the whole nation. It is important for us to know everyone's opinion. The Presidential Administration in connection with the transition to the Latin alphabet has received over 300 appeals. It is encouraging that the young people also supported this process.

The first version of the Latin alphabet approved by a presidential decree from Oct. 26, 2017. Since 2017, several versions of the latin alphabet were created and approved, given the original pronunciation of the Kazakh language. In 2020, the President Kasym-Zhomart Tokayev requested linguists not to hasten the creation of a new alphabet, because this is not merely the transition of Cyrillic to the Latin alphabet, but a large-scale reform of the Kazakh language.

Writing allows us to write our ideas when they arise, also we can to correct infinitely them to arrive at a rigour of logic and a depth of thought. Therefore, the emergence of writing is one of the most important works of human evolution.

The Kazakh written language has preserved the genuine wealth of nation, because with the aid of we, the younger generation, learned about the history, literature, culture, and art of our people. It's time to reach a new level of our writing. In the future, Kazakhstan will be able to become one of the leading countries in the world by modernizing the republic through specific projects. The translation of the Kazakh alphabet into Latin is the most important step for development of our nation. Because the introduction of the Latin alphabet has many positive aspects.

First of all, the new Kazakh alphabet takes into considered the phonology of the Kazakh language. After all, the current Cyrillic alphabet was not compiled in accordance with the specifics of the Kazakh language sound, on the contrary, the Kazakh alphabet was compiled on the basis of the Russian sound. Despite the fact that we switched to Cyrillic for well-known historical reasons, it's time to create your own alphabet, built with the subtleties of our language in mind.

Secondly, our country will move nearer to the English, the English-speaking environment, which is currently the language of science and technology. Currently, English is widely spoken in the world. It is also called a "global language", because English has the status of a first or second language in many countries. Working knowledge of English has become a mandatory requirement in a number of professions,such as medicine, computer engineering, and information technology. English has become so important in scientific publications because more than 80 percent of all scientific articles and journals are published in English.

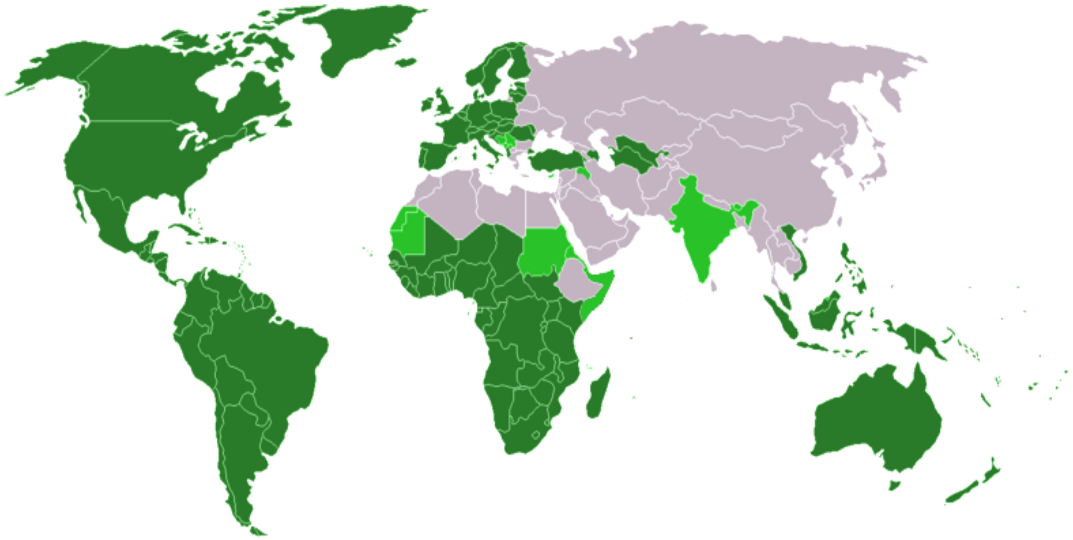
American economic and cultural superiority in the world has strengthened the position of the English language in music, television, business, finance; computing and the internet. American dominance and influence around the world makes English extremely important for all people and countries, and the English language proficiency also provides access to all scientific, technological, and academic resources.

People's Artist of the USSR and Kazakhstan, Laureate of the State Prize, Bibigul Tulegenova supported the transition of the Kazakh alphabet to Latin. "At the same time, our future generation lives in an era of scientific and technological innovation. Isn't the language of technology English? That's why I want it to learn to write in the Latin alphabet from now

on. I believe that this work, initiated by the President, should be completed with thoroughness and responsibility," she said.

The Latin alphabet also has a positive impact on learning English for our citizens, because the spelling of English and Kazakh will be similar, which contributes to increased of speakers of the global language in our society.

Third, the Latin alphabet will enhance the image of the Kazakh language on the world stage. As you can see in the picture, about 2.6 billion people, 36% of the world's population, use the Latin alphabet. The Latin alphabet is the most widespread written language in the world. People of any nationality can easily read Kazakh, which contributes to the study of our language.

In conclusion we have given speech of our Prezident. On November 9, 2020, The head of the state Kassym-Jomart Tokayev held a meeting on translating the Kazakh alphabet into Latin graphics. During the meeting, Aktoty Raimkulova presented the new improved Latin alphabet. The President noted that the creation of a new alphabet cannot be completed even in one year, because a large-scale reform of the Kazakh language is being carried out, because haste can cause considerable damage to our culture.

- Do not forget that creating a new alphabet is not an easy matter. The development of new graphics cannot be completed for one day or even for one year. Jumping to this issue can damage our entire culture and historical identity. The problem lies not in the transition from Cyrillic to Latin, but in the fact that a large-scale reform of the Kazakh language is being carried out. The financial side of the issue must also be taken into account. Work on the introduction of the Latin alphabet should be carried out gradually. We can say that this graphics is designed for the younger generation who should take full advantage of its benefits. Therefore, this process must be carried out systematically, gradually, the Head of the State said.

References

1. Omirgazy D. "Kazakh alphabet: past, present and future". https://www.edgekz.com/kazakh-alphabet-past-present-and-future/.
2. Nazarbayev N. Address of the Prezident of the Republic of Kazakhstan to the People of Kazahstan, March 1, 2006. https://www.akorda.kz/en/addresses/addresses_of_president/address-of-the-president-of-the-republic-of-kazakhstan-nursultan-nazarbayev-to-the-people-of-kazakhstan-march-1-2006.
3. Nazarbayev N.A. Message of the President of the Republic of Kazakhstan "Social and economic modernization is the main vector of Kazakhstan's development." – Astana, 2012.
4. Nazarbayev N.A. Article of the President of the Republic of Kazakhstan "Course towards the future: modernization of Kazakhstan's identuity." – April 12, 2017. https://www.akorda.kz/en/events/akorda_news/press_conferences/course-towards-the-future-modernization-of-kazakhstans-identity.

ROLE AND PLACE OF READING IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Assel B. Mekezhanova, Feride Ermagambet
(Pavlodar Pedagogical University)

Nowadays, English is becoming increasingly important in the modern world. This is also due to the implementation of the cultural project "The trinity of languages" in Kazakhstan, since for us it is particularly important to provide quality education services throughout the country at world standards. This is reflected in the message of the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev – Strategy "Kazakhstan-2030" at the new stage of development of Kazakhstan. The 30 most important directions of our foreign and domestic policy, improving the welfare of citizens of Kazakhstan is the main goal of public policy [1].

The introduction of trilingual education is regulated by such normative and legal documents as Message of the President of the Republic of Kazakhstan to the people of Kazakhstan dated February 28, 2007 "New Kazakhstan in the New World", Message of the President of the Republic of Kazakhstan dated January 17, 2014 "Kazakhstani way – 2050: common goal, common interests, unified future", the State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2016–2019, the State Program for the Development and Functioning of Languages in the Republic of Kazakhstan for 2011–2020, Roadmap of Trilingual Education Development of for 2015–2020 years, the Strategy "Kazakhstan-2050: new political course of the established state", Concept of entering top 30 most developed countries [2].

We generally know that English is an international language that opens up new opportunities for everyone. Knowing English, people can take part in various international conferences, symposia and seminars that focus on different fields of science.

Reading is an effective way of teaching a foreign language. Its role in the language learning process is undeniable, as language units are memorised during reading. Reading is a receptive type of speech activity based on the perception, processing and comprehension of the written text. It is one of the most important educational processes in which various communicative tasks are solved by extracting information from the text, and the experience accumulated by mankind in various fields: social, cultural, domestic, etc. is transferred and assimilated.

When learning to read, a student learns to speak a foreign language at the same time. Both processes are inextricably linked: those who read well speak well, and vice versa. During the reading process, without any effort on the part of the learner, the familiar words and turns are repeated and consolidated. During the reading, the meaning of new words that have not yet been met is revealed.

The limitation of the tasks to a minimum level of maturity is reflected in the requirements for both the ability to read and the volume of language material to be mastered. The sufficiency criterion is decisive: the level of reading development must be sufficient for the functioning of reading as a speech activity.

The minimum level of maturity is primarily related to the limited number of types of reading that students are able to master. They are determined on the basis of practical needs, the tasks that most often arise when accessing a book in a foreign language (reading situations) [3].

As the role of information in society has increased significantly in recent decades, the number of information needed for perception and learning has also increased significantly. With this in mind, there is a need to develop flexible approaches to extracting information with varying degrees of depth and completeness, depending on the communicative tasks facing the reader. S.K. Folomkina identifies the following types of reading:

1) viewing is a cursory, selective reading, the task of which is to get an overview of the content of the text. It precedes the introductory and study reading;

2) introductory – reading "for yourself". Characterised by a lack of attitude towards obtaining any specific information, aimed at identifying the main content of the read, the ability to highlight the main and secondary thought;

3) studying – thoughtful and leisurely reading, based on a full understanding of the information in the text and its subsequent analysis. The distinguishing feature of a reading learner is the large number of regressions - rereading individual parts or the whole text;

4) searching type – a type of reading that aims to quickly find certain information in the text and then study it [4].

These types of reading are intended to produce different results. For example, the first of them aims to give an idea of the topic of an article or book. In order to obtain this information, all you have to do is look at the headings and subheadings, read individual paragraphs or even sentences, i.e. look at articles/books. In introductory reading, the reader becomes acquainted with the specific content of the book/article, focusing mainly on the basic information, why this type of reading is sometimes called reading with general content coverage. It is a fluent reading that runs at a rapid pace. Finally, when studying reading, the reader tries to understand the information contained in the text as fully and precisely as possible, to critically analyse it. Usually this information is intended to be used further, so that already in the process of reading there is an attitude towards long-term memorisation of the information. All this leads to the fact that this reading can be quite slow, accompanied by - stops and rereading of individual places.

In addition to the degree of comprehension, the speed of reading is also used to assess the effectiveness of a particular type of reading in practice. Accordingly, the final

requirements reflecting the minimum level of maturity for these types of reading can be - formulated as follows:

Awareness reading: the degree of comprehension is at least 70% of the facts contained in the text, including all key facts. The understanding of basic information must be accurate, secondary, undistorted. The degree of automation of technical skills in students is usually determined by this type of reading.

Student reading: 100% comprehension, with all information expected to be accurately (adequately) understood.

Preview reading: this type of reading requires that the reader has a fairly large amount of language material, so the school only teaches individual techniques to define the topic of the text.

In addition to practical reading instruction, there are also educational and pedagogical purposes. Reading plays a major role in the cognitive function of language, and the correct selection of texts makes it possible to use the factual information contained therein to broaden learners' general outlook and for educational purposes. Reading develops language observation, and students learn to be more attentive to the linguistic design of their thoughts.

The peculiarities of reading as a speech activity make it a very effective learning tool. Its positive role is particularly noticeable in mastering language material: the mnemonic - activity that accompanies the reading process ensures that language units, both learnt and new to students, are memorised. At advanced levels of learning, reading texts therefore also acts as a way of expanding the vocabulary.

Memory when reading can be either involuntary or arbitrary. The first occurs mainly in quick and introductory reading, when the reader's attention is focused entirely on the content of the text, because together with the content, he remembers its language form. The effectiveness of this type of memorisation is particularly noticeable in rich reading, which is why it is recommended to read texts at the appropriate level at all levels of learning. Random memorisation is achieved by consciously directing the learner's attention not only to the content, but also to the linguistic means of its expression.

In practice, it is necessary to rely on both types of memorisation and, emphasising the purpose of a text from this perspective; the methodological literature often distinguishes between texts for extensive and intensive reading. In the former case, the object of the work, which is based on introductory reading, is only the content of the text, while in the latter, which is based on the learner's reading, is the language material.

Remembering language material that takes place during reading ensures the accumulation of positive language experiences, the presence of which is a prerequisite for - correct oral speech (speaking): in texts, the language units studied are repeated many times in various contexts, thus the student's consciousness clarifies their semantic boundaries and norms of use (combination of lexical units, filling of grammatical structures, correlation of both with different situations of communication).

The positive impact of reading on the development of oral speech is made possible by the fact that all the analysers involved in the conversation are involved in the reading process (both quiet and loud).

In addition, the content of the texts read serves as the basis for many exercises directly aimed at developing spoken language – question-and-answer exercises, paraphrases, talks and discussions on what has been read, etc.

Reading out loud takes a special place. It is widely used to teach pronunciation and is a mandatory component of work when explaining new language material. The commonality of communicative tasks (information transfer) and the presence of loud external speech make reading aloud a valuable exercise in the development of speaking skills: it gives the

opportunity to work on the expressiveness and conversations of speech, to gradually increase its pace while maintaining correctness, etc.

These learning functions of reading are related to students' mastery of the language material and the development of their speaking skills. At the same time, reading-based forms of work are also used in the learning process, the aim of which is to develop a set of operations necessary for reading as a speech activity [5].

Thus, depending on which set of thought operations related to the semantic processing of the readable is the object of training, a distinction is made between synthetic and analytical (with elements of analysis) reading, reading for detailed comprehension and translated reading. In terms of the nature and degree of assistance to the student, the distinction is made between reading without a dictionary and with a dictionary, reading with preliminarily removed difficulties and reading with unsettled difficulties, prepared and unprepared.

According to the form of organisation, there is a distinction between classroom and home reading, teaching (on the teacher's instructions) and real or independent reading (on the student's own initiative), front reading (all reading the same book) and individual reading; reading aloud can be choral and individual.

All these forms of work are used in both introductory and reading instruction. Thus, both synthetic and analytical reading is necessary to form the former, as it requires not only a synthetic perception of the material but also analytical operations even if there are no difficulties in understanding it (distinguishing the main one, grouping facts, etc.); these forms of work may be home and class, frontal and individual, accompanied or not accompanied by preliminary preparation, etc. The same can be said about the student reading.

Reading aloud is mainly used as a means of developing and controlling the learner's ability to transcode visual signals into sounds at the word, sentence and text levels. However, it must be remembered that the same processes are different when reading to yourself, and therefore exercises similar to those mentioned above are also needed to reinforce the skills of this type of reading.

In addition to the general principles that govern all teaching of a foreign language at school, reading instruction must also take into account a number of more specific provisions due to the specific nature of this type of speech activity [6].

Reading instruction should be speech training. Compliance with this provision is very important, because it not only creates the right orientation for learners, but also contributes to the faster development of the necessary skills in the foreign language. The ability to read as a means of learning often leads to the fact that in practice it is mainly used in this function: texts are designed to familiarise themselves with new language material, to paraphrase close to the text, etc.

These types of work, which are useful in other ways, delay the development of mature reading, and students develop an attitude towards reading text as an exercise with language material. As a result, many school leavers do not reach a level where they can use reading as speech ability. To prevent this from happening, texts must first and foremost be seen as a material for practice in an activity. Reading a text must therefore always act as a concrete act of communication, i.e. it must be aimed at understanding it, not at understanding it at all, but at the degree of completeness and precision that corresponds to the type of reading that is currently being developed.

Text may only be used for other purposes after the text has been used in its main function – to teach reading.

Learning to read must be built as a cognitive process. The specificity of reading as a speech activity is that it is used to solve cognitive tasks. Being always focused on obtaining information, it can itself be described as a cognitive activity. In this regard, the content of reading texts becomes important. It actually predetermines whether learners will treat reading

in a foreign language as a way of receiving information. All texts must therefore be of some interest to them and be meaningful to them.

At the same time, learning must be structured so that reading is intellectually stimulating and accompanied by certain thought-provoking tasks that require thinking about the facts contained in the text, comparing them, grouping them, etc. In addition to light texts, it is also necessary to read those that present known difficulties to learners, both in terms of content and language, because difficulties activate thinking.

Teaching reading in a foreign language must be based on students' experience of reading in their own language. The identity of the process of reading in different languages is the basis for transferring the mature reading techniques already available to pupils in their mother tongue into reading in the foreign language.

One of the most important prerequisites for this transfer is that students have an appropriate attitude towards reading in a foreign language.

Reading for oneself is common in the mother tongue, so when learning a foreign language, it should be introduced perhaps earlier (already in 4th grade, after mastering letter and sound symbols). Students read in their mother tongue in different ways, depending on the purpose of reading; in order to transfer these characteristic, students must be oriented towards different types of reading of texts in the foreign language. This is achieved not only by the teacher's methods but also by the selection of appropriate materials. The most suitable texts are language-friendly - the conditions for reading them are similar to those for reading in the mother tongue, which makes it possible to use the same techniques in the foreign language.

Finally, introductory reading is the least difficult, and therefore the most favourable, to transfer the relevant techniques from the mother tongue, so it should be the first type of reading that students learn in a foreign language. Exposure reading is more difficult to extract, so it is advisable to introduce it when students have already gained some experience in the first type of reading.

Solid knowledge of the structural features (grammar) of a foreign language also makes self-control much easier and more reliable, since in this case, the comparison of the resulting meaning with the language form of its expression is based not only on the reader's language experience, but also on the materially presented means of expressing meaning relations.

Mastering the material of a foreign language and creating automated language recognition skills, which, if necessary, can be consciously controlled by the reader, is one of the basics of learning to understand a foreign language text.

Reading instruction must include not only receptive, but also reproductive activities. Although reading refers to receptive speech activities, its outcome requires a number of reproductive operations that can be seen most clearly in internal speech and in the operation of predictive mechanisms. The normal functioning of reading involves very fast flow of these processes, which is only possible by automating the corresponding skills in the reader. All this makes the exercises in language reproduction a necessary component of reading instruction, because the memory that is being reproduced – and the reproduction is based on it – is activated at the moment of active speech.

Functioning of reading as a speech activity requires automation of its methods. The successful outcome of any activity presupposes a high degree of automation of operations that ensure its procedural side. In reading, this primarily applies to the techniques of perceptual text processing, i.e. technical skills.

An external manifestation of the necessary automatics is the high reading speed and the ability of the reader to read at different speeds (reading flexibility). All this requires special attention to the development of reading speed. However, it must be borne in mind that its development is not an end in itself, but a way for the teacher to control the formation of students' technical skills on the one hand, and the techniques and meaning of reading, on the

other, because the speed mode that is set in this way helps to minimize the analytical operations that are part of them.

The achievement of the final reading goals is gradual and each level of learning has its own specific objectives [7].

Given the fact that reading today is not a priority activity for most of today's young people, and that many people have poorly developed strategies and techniques for identifying the meanings of a literary text, the foreign language teacher should work to shape and expand them. Such techniques may include: using counter-cycling - reader's expectations; changing the perspective of perception, the ability to look at facts from a different point of view; correlating what has been read with one's own life experience, etc. Interpretation of the text content also depends on the cultural traditions of the people. People from different cultures have different expectations. When reading a foreign-language text, the reader must use his or her own expectations, be prepared to change them and learn new ones [8].

References

1. Subbotina, V.V., The need to learn English and its role in the modern world. Eurasian Journal of Philology: Science and Education, [S.l.], v. 136, n. 2, oct. 2015. ISSN 2618-0782, pp. 128-131
2. Tazhigulova G.O., Assanova D.N., Uteubayeva E.A., Mekezhanova A.B., Tleuzhanova G.K. Conditions of English language teaching to prospective biology teachers in Kazakhstan. Bulletin of Novosibirsk state pedagogical university, V. 8 (6). – Novosibirsk, 2018. – P. 23-40
3. B.F. Korndorf, Methodology of teaching English, M., 1958, p. 249
4. S.K. Folomkina. Teaching reading in a foreign language in a non-linguistic higher education institution: textbook-method. Moscow: Higher School, 2005. 255 c.
5. L.S. Golovkina. Synthetic reading at English lessons in secondary school. Collection of Teachers about their work. M., 1962.
6. V.D. Arakin. Methods of teaching English in grades 5-7 of secondary school. M., 1950.
7. Fries Ch. Teaching and Learning English as a Foreign Language. Ann Arbor, 1947.
8. Mustafina, K.E. Work with authentic text in optimization of process of formation of speech and language skills // Materials of methodical seminar. - Kostanay, 2014 – P.56

UDC 82-14

GREAT BRITAIN: LANGUAGE AND LITERATURE

Olzhabai T.T.
(Manasn Kozybayev NKU)

The article looks into the issues of the English language and literature as an expression of the national mentality. Aspects of the history and development of British literature are considered. The literary process of the different parts of UK - England, Scotland and Ireland is discussed.

The complex historical process of development of the territories of modern Great Britain, starting from the first century BC, the change of economic and political structures, the struggle of peoples and tribes for independence formed the character of the nation which resulted in the creation of a powerful British Empire. The inhabitants of a small island state managed to subdue many peoples, having a huge impact on the fate of the whole world.

The special way of development of the English language is largely due to the interaction of native Celtic dialects with Latin, Germanic and Scandinavian languages and dialects. From the first century BC, the Celts were constantly invaded by the Romans; in the IV–VII centuries, the Germanic tribes of the angles, Saxons and Jutes conquered England; in

the VIII–XI centuries, the Vikings from Norway and Denmark [1]. The coexistence and mixing of languages has largely determined the historical path of the English language, the peculiarity of the structure of which significantly distinguishes it from other European languages and contributes to its spread in the world. Anglo-Saxon culture, having had a significant impact on neighboring countries, became the basis for the globalizing culture of the United States, Canada, Australia and many other countries. The status of the English language as a means of international communication and a universal intermediary language in the countries of the world has been established.

British literature, which belongs to different eras in the history of the state, reflects the peculiarities of the mentality of the peoples United by the Kingdom of Great Britain. British literature has a unique internal unity and identity, despite the existing pronounced regional differences between North and South, West and East. The regions of Great Britain live their own unique life, preserving the unique originality of language, culture, and traditions. Scots, Welsh and Irish, along with the English, are proud of their nationality, cultural and literary traditions.

The influence of the Anglo-Saxons on the formation of the existing economic and political world order is obvious. Great Britain's contribution to world culture, science, and philosophy is also significant. British literature has become an integral part of world culture, expressing the unique worldview of the British, their special inner world. The highest expression of the English spirit remains the genius of European literature-William Shakespeare.

This is largely due to the deep and glorious traditions of education in the UK since the appearance of the oldest universities of Oxford and Cambridge in the XII century. An important feature of the life of the United Kingdom is the desire to improve education.

The University of Oxford is associated with the names of King Alfred the Great and Henry II, who, according to legend, forbade English students to enter the University of Paris. Today, the University of Oxford, located in a city with magnificent architecture, is called the "Federation of independent republics" (the University includes 39 self-governing colleges). Oxford University's richest library, the Bodleian, which rivals the Vatican Library and the British library, has the right to receive a mandatory copy of all publications published in the UK. It should be noted that 4 of the 6 oldest British universities appeared in Scotland: in Glasgow, Aberdeen, Edinburgh and St Andrews. Since ancient times, education has been highly valued in the Scots state. The first schools of philosophy and art appeared in monasteries, centers of culture of that time. For centuries, Scotland's education system has served as a model for developing its own systems in many countries around the world. As early as 1496, compulsory schooling was introduced in Scotland. In Scotland, it is said that nature itself, calm and majestic, disposes to thoughtful concentration over a book [2].

The literature reflects certain systems of moral ideals and spiritual values of the people, their philosophical ideas, their reinterpretation takes place at a specific historical moment, and a national type of artistic attitude is formed. Rooted in ancient mythological traditions, British literature developed in the interaction and confrontation of successive epochs and ideals, eventually managing to form a certain linguistic and artistic unity. Although much has been adopted from neighboring European peoples, Celts, Germans, and Scandinavians, British literature is distinguished by its distinctive ideas and processes.

In the V century, when the British Isles was occupied by the angles, Saxons and Jutes, counts the Anglo-Saxon period, which is associated with the first monuments of literature – the writings of the Church people (for example, the works of the Honourable Troubles) or work on grammar, dialectic, rhetoric monk Alcuin. It is impossible not to remember Alfred the Great, who not only saved Britain from the Danes, but also translated the "Church history" of Bede from Latin. With the Norman conquest of 1066, the new Anglo-Norman

period begins, marked by the dominance of the French language and the almost complete disappearance of Anglo-Saxon literature. However, we cannot only talk about the negative consequences of the conquest. From two opposing languages emerged "New English", formed by the XVI century. The Normans contributed to the spread of ancient English stories. Thus, the image of the legendary king Arthur is found in the author of courtly novels Chretien de Troyes.

There is a new interest in the heritage of ancient literature, manifested in drama, where abstract images are gradually replaced by historical figures and just living people. The basis for the plays is the image of "the birth of free passions and actions of the personality of the new time" [5]. Christopher Marlowe brought the spirit of freedom to Renaissance tragedy. It was from him that Shakespeare learned "the distribution of material in plays, the stately tragic style, and the use of white verse in tragedy".

Shakespeare is not an innovator in terms of plot: his plays are a reworking of medieval stories and Chronicles. But absolutely new was the appeal to human feelings, expressed in a brilliant language that gave a lot of neologisms (to after-eye-look after, smile-smile, an eye-drop-tear). It is this "extension of lexical boundaries", as defined by M.M. Morozov, together with the materiality of images, that gave Shakespeare's plays the dynamics that classical drama lacked .

Shakespeare's works give "the impression of life, not literature", said B. L. Pasternak, working on the translation of Shakespeare. Without striving for the literal accuracy of the subscript, the poet thereby subordinated the Renaissance text to the realities of his time, in contrast to the canonically close to the original, but at the same time very heavy translations by M.L. Lozinsky. Therefore, it can be argued that "Shakespeare's works are perceived through the prism of new artistic discoveries made by creative people".

Common European realistic trends in England corresponded to the Victorian era (1837-1900). It was a time of new discoveries and different views that pushed art to the background in comparison with the development of science and technology. Literature during this period turns "from hero to man".

Nevertheless, this era absorbed much of the previous ones. The work of Alfred Tennyson owes much to romantic traditions and appeal to medieval subjects. A great admirer of Shelley and romanticism was Robert Browning, who created entire "dramatic monologues" in which the lyrical hero explains the motives of his actions.

The colonial policy of England at the turn of the XIX-XX centuries is reflected in the work of Rudyard Kipling, the "Prophet of British imperialism", as defined by George Orwell. Kipling became the first English writer to win the Nobel Prize in literature.

Further historical events cover the period of two World wars, reflected in the literature of the so-called "lost generation" ("Lost Generation") which made the main characters of young front-line soldiers. The most revealing is Richard Aldington's novel "Death of a Hero" ("Death of a Hero") which, due to a certain pace of narration, critics called jazz.

The XX century- the time of postmodernism - came to the conclusion that everything was already created, so art can only make collages of well-known themes, plots and images. From this point of view, the novels of Graham swift are interesting, devoid of chronology in the description of events and representing a certain intellectual journey.

The literature of Scotland has followed a somewhat similar path – sagas, folk poetry of bards, religious works, the spread of Latin and its coexistence with the Gaelic language [3]. Some monuments of writing in old English have been preserved. During the early middle Ages, a poetic form of praise addressed to monarchs took root.

It is customary to refer to the Scottish epic poem "Gododdin" ("Gododdin"), in which, however, there is no single plot, and poetic inserts are not related to the topic. According to some versions, the works also contain references to King Arthur. The Central character of

Scottish legends was the warrior Finn McCool. His image, most likely, was borrowed from ancient myths that came to life in folk art. It also appears in Irish myths, and later in a number of works by Scottish writers. In General, Scottish literature is based on several names. This, of course, is Robert burns, who revived Scottish folk images and motifs in his poetry, giving them a certain flavor.

The literature of Ireland originally existed in the form of oral tales passed down by druids and bards. Writing originated with the conversion of the country to Christianity. Ireland constantly tried to defend its independence from England. An essay on English literature will not be complete without mentioning the special role of children's literature in Great Britain. One of the paradoxes is that this country of "silent conquerors of the seas", who bring up their children in strictness, has probably created the richest children's literature, widely known and loved in Russia. English children's literature is associated for many with "Alice's Adventures in Wonderland" ("Alice's Adventures in Wonderland") by mathematics Professor Charles Lutwidge Dodgson, who entered literature under the pseudonym Lewis Carroll. Works of children's literature are not always so childish. The same can be said about the "Gulliver's Travels" by the Irishman Jonathan swift. For his time, his works had a sharp satirical color. The fantastic tetralogy about Gulliver is aimed at ridiculing one main human vice – arrogance. All the worlds that the main character finds himself in are just variations of society and the state, brought to a complete grotesque [4].

In Russia, interest in English literature began to form after Peter the great. German and French were widely spoken in Russian society, so the first translations were made from them. For decades, the image of Russian anglistics as a system of studying and teaching English and English literature has been formed. At Oxford, anglistics became a separate subject in 1894, and the beginning of scientific research in this area is attributed to the 30s of the XX century. They also contributed to literary critics and linguists.

The beginning of English literature is usually attributed to the beginning of the Anglo-Saxon period. The first major monuments of Anglo-Saxon literature Latin monuments belong to the clergy: Aldhelm, who lived in the second half of the VII century, the author of ornate prose and poetry, the author of the famous "Church history of the angles", Alcuin a learned monk, an expert in grammar, rhetoric, dialectics, who moved to the court of Charlemagne at the age of 60).As for the oldest monuments of the Anglo-Saxon language, the main poetic works reach us from the XI century, with the exception of monuments of a documentary nature, Chronicles, text of law. The most remarkable monument of old English poetry is the poem of Beowulf. It describes events related to the first half of the VI century, the era of the struggle of the Franks with the Goths. The main protagonist, Beowulf, a hero of the Geats, comes to the aid of Hrothgar, the king of the Danes, whose great hall, Heorot, is plagued by the monster Grendel. Beowulf kills both Grendel and Grendel's mother, the latter with a magical sword. Later in his life, Beowulf is himself king of the Geats, and finds his realm terrorized by a dragon whose treasure had been stolen from his hoard in a burial mound. He attacks the dragon with the help of his thegns, but they do not succeed. Beowulf decides to follow the dragon into its lair, at Earnanæs, but only his young Swedish relative Wiglaf dares join him. Beowulf finally slays the dragon, but is mortally wounded. He is buried in a tumulus by the sea. Beowulf is considered an epic poem in that the main character is a hero who travels great distances to prove his strength at impossible odds against supernatural demons and beasts. The poem also begins in Media's res ("into the middle of affairs") or simply, "in the middle" which is a characteristic of the epics of antiquity. Although the poem begins with Beowulf's arrival, Grendel's attacks have been going on for some time. The poet, who composed Beowulf, while objective in telling the tale, nonetheless utilizes a certain style to maintain excitement and adventure within the story.

An elaborate history of characters and their lineages are spoken of, as well as their interactions with each other, debts owed and repaid, and deeds of valor.is it a Christian work set in a Germanic pagan context? The question suggests that the conversion from the Germanic pagan beliefs to Christian ones was a very slow and gradual process over several centuries, and it remains unclear the ultimate nature of the poem's message in respect to religious belief at the time it was written. The poem is set in pagan times, and none of the characters is demonstrably Christian. “The Golden age” of Anglo-Saxon literature before the Norman invasion is the era of Alfred the Great, the Victor of the Danes, who ravaged Britain for almost two centuries. Alfred did a lot to restore the destroyed culture, to raise education, he was a writer and translator (translated, among other things, into Anglo-Saxon “Church history” Bid, written in Latin).Great Britain has given the world a lot of talented people. Many famous writers and poets were born and lived in the UK. One of the most famous English playwrights was William Shakespeare. He took ideas for his tragedies and comedies from the history of England and Ancient Rome. Many experts consider Shakespeare to be the greatest writer and the greatest playwright to write in English. William Shakespeare wrote 37 plays, which can be divided into comedies (such as a Midsummer night’s Dream), tragedies (such as hamlet, Othello, King Lear, Macbeth), and historical plays (such as Richard P, Henry V, Julius Caesar, Antony and Cleopatra).Robert burns represents a generation of writers from the romantic era. In his poems, he described with love and understanding the simple life he knew. His most famous poems are “all saints’ Day”, “Merry beggars”, “To the mouse”. George Gordon Noel Byron. His soulful lifestyle combined with a rare poetic gift made him one of the most famous figures of the romantic era. His famous works, such as “Stanzas to Augusta”, “the prisoner of Chillon”, “Childe Harold’s Pilgrimage”, “Manfred”, introduce readers to the passion, humor and beliefs of the poet, whose life and work really embodies the spirit of romanticism. Sir Walter Scott wrote the first historical novels. Lewis Carroll became famous when he published “Alice’s adventures in Wonderland”.

References

1. Project Britain. British Life and Culture. – URL: http://projectbritain.com/ (date of application 14.12.2015).
2. D. Ross. These strange Scots/Trans. from the English. A. Bazin. - M.: Egmont Russia Ltd., 2004. - 96 p.
3. G.V. Anikin, N.P. Michalskaya. History of English literature. - M.: High school, 1975. - 528 p.
4. A.V. Pavlovskaya. England and the British. - M.: Publishing House of Moscow State University, “News”, 2005. - 176 p.
5. https://scienceforum.ru/

УДК 372.881.111.1

THE TECHNOLOGY OF WORKING WITH INTERNET PODCASTS AND VIDEOCASTS IN SENIOR SCHOOL

Starkova A.V., Abdullaeva S.D.
(Manasn Kozybayev NKU)

Today, general ideas about the Internet and the possibilities of the Internet technologies have become an integral part of a person’s general culture. The number of connected users increases every year. Many of them are students who have become active members of the Internet community. In this situation, a teacher who does not know Internet technologies risks becoming uninteresting to his students. The convenience and flexibility of

the material presented on the Internet, prompt access to information located in different regions and countries, high speed of updating, and other advantages of Internet technologies indicate the need for their implementation in the education system.

The vast majority of Internet users start by searching for information and email. These are the most obvious and most common Internet services. However, this approach is insufficient for the effective work of a foreign language teacher in real conditions.

The main technologies currently available in cyberspace that can be actively used in the process of teaching a foreign language can be divided into two groups: 1) synchronous communication tools and 2) asynchronous communication tools [1].

Synchronous communication tools are Internet tools that allow you to communicate in real-time (chat, video chat, and audio chat). Examples of such tools that allow simultaneous communication via chat and voice communication are Skype and Yahoo. Asynchronous communication tools are Internet tools that allow you to exchange information with a time delay (forums, email and audio mail, websites, blogs, wikis, etc.). A blog is a page of a site presented in the form of a journal-diary or calendar, in which information is arranged in chronological order. Among blogs, there is a special type – audio blogs or so-called podcasts. A podcast is either a single audio file or a regularly updated series of such files published at a single address on the Internet [2].

Podcast (is an abbreviation of the word "podcasting", which comes from the name of the iPod player and the word broadcasting. Podcasts, for the most part, are distributed on a subscription basis and are an audio or video file intended for listening on a computer or any player that supports mp3, mp4, or any other modern standard. The content of the most popular podcasts is similar to radio broadcasts. However, the main difference between a podcast and a live broadcast is that by downloading the latest issue, you can listen to it at a convenient time in a convenient environment [2].

Having appeared relatively recently (in 2004), podcasting is gaining more and more listeners who use podcasts for various purposes, including educational ones. It is used in blogs by people from different countries to communicate and exchange any information. It was estimated that 10,000,000 people used podcasting in 2006, and in 2010 it reached 60,000,000 listeners [2]. The word "podcasting" is not only officially included in the Oxford dictionary (New Oxford American Dictionary) but also received an award as the word of the year 2005.

Podcasts can be used in the following ways [3]:

- listening to podcasts as homework and then discussing them in class;
- listen to podcasts with pre-introduction to lexical comments prepared by the teacher, which makes authentic podcasts available to lower-level students;
- listening to individual excerpts of a podcast or podcasts with a transcript (printed text of this audio file);
- using individual podcast excerpts for dictation with subsequent exercises on phrases, grammatical rules, and so on.;
- listening to podcasts with a slow speech rate, which makes it easier for students with a low level of language training to recognize speech in a foreign language;
- students record podcasts on a given topic as a group or pair discussion.

In General, the technology of working with a podcast coincides with the technology of working on an audio text and has a clear sequence in the actions of the teacher and students:

- pre-briefing and pre-assignment;
- the process of perception and comprehension of podcast information;
- tasks that control the understanding of the text you hear.

It should be noted that when selecting or developing exercises for podcasts aimed at developing listening skills and developing listening skills, it is necessary to take into account the complexity levels of different types of tasks.

There are a lot of positive aspects of podcasting, some of them include [3]:

– You can combine listening to a podcast with other activities. Usually, this is swimming, running, home cleaning. This is how podcasts differ from YouTube, where you need to not only listen but also watch.

– The podcast is easy to produce, and it's easy to get good audio quality. High quality allows you to listen to podcasts on acceleration.

– Many smartphone apps allow you to download and listen to podcasts on a plane or in places where the Internet is not available.

As such, podcasting has almost no drawbacks, but there is one. Not all podcasts are free. Some of them need to be purchased.

The term "videocast" is relatively new and requires a definition. Originally, videocast is derived from the word "podcast", which is derived from the words iPod and "broadcast". In the works of researchers devoted to the evolution of learning tools in teaching foreign languages, there is information that the term "podcasting" has acquired the following meaning – it is a way to distribute audio or video information on the Internet. Podcasting means producing and at the same time offering podcasts or videocasts. For example, a videocast is a video file that is available on the Internet [4].

The rapid spread of podcasts, including videocasts, has forced teachers around the world to start exploring and actively using the didactic potential of this method of transmitting the information. From a methodological point of view, videocasts have a wide field of application, contributing primarily to the formation of oral types of speech activity, the development of oral skills, and oral-speech skills in lessons on practical phonetics. Also, this video resource allows you to visually present new educational material, train phonetic reading and imitation skills, and form students' socio-cultural and sociolinguistic competence. Videocasts can be used not only as a material for creating exercises and task formats for training reading phonetics but also for developing and effectively training prepared and untrained speech.

While using video podcasts in the process of teaching foreign languages, a number of conditions must be met [5]:

– the video material used must correspond to the level of knowledge of students;
– recording duration-3-15 minutes;
– type of speech: monologue (lecture, lesson, public speech or speech);
– a formal or neutral style of speech;

After selecting the material, the next stage of work is to think through the steps that students will take under the guidance of a teacher. When creating your own or adapting existing exercises, it is important to keep in mind that a video lesson is a three-step process [5]:

– pre-viewing;
– while-viewing;
– post-viewing.

Types of exercises at the pre-viewing stage can be as follows [5]:

– listening to a piece of music, conversations, discussions;
– reading the text;
– filling the gaps;
– description of pictures;
– practicing and learning new vocabulary.

The second stage, the while-viewing, is also called the active stage. And it can include exercises such as [5]:

– silent viewing;
– view with pause;

- free entries and notes;
- entries and notes according to the specified scheme;
- comparison of words and phrases.

Working at the post-viewing stage helps to develop writing and speaking skills. All language difficulties have already been removed and the teacher directs the discussion, providing students with speech samples and creating conditions for creative work carried out in such a way as [5]:

- discussion;
- quiz;
- exchange of opinions;
- creating a project or poster;
- writing an ad or report;
- role play
- description;
- creating a story ending;
- problem solution;
- writing a review.

The videocast combines various aspects of the act of speech interaction, contains visual information that allows you to better understand and consolidate both factual information and purely linguistic features of speech in a specific context. The use of video in the classroom helps to satisfy the needs, desires, and interests of the students. And if earlier the student experienced difficulty in learning and memorizing words, then when visualizing, the student will more willingly and consciously learn the language. There were no disadvantages to using video podcasts.

It can be concluded that educational podcasts devoted to the study of foreign languages allow you to solve some methodological tasks, including the formation of auditory skills and the ability to understand foreign language by ear, expanding and enriching the lexical vocabulary, the formation, and improvement of grammatical skills, the development of speaking and writing skills.

References

1. Kolesnikova A.N. Sovremenniye podkhodi k ispol'zovaniyu video na urokakh fonetiki v yazikivom vuze [Modern approaches to video use at phonetic classes at higher schools]. Vestnik VGU, no. 5, 2015. – pp. 74-78. (In Russ.)
2. Solovova E.N. Metodika obucheniya inostrannim yazikam: prodvinutiy kurs: posobiye dlya studentov pegvuzov i uchiteley [Teaching foreign languages: advanced level: tuitorial for students of higher schools and teachers]. Astrel. 2nd edition, 2010. – p. 93. (In Russ.)
3. Titova S.V., Avramenko A.P. Evalutsiya sredstv obucheniya v prepodavanii inostrannikh yazikov: ot komp'utera k smartfonu [The Evalution of training aids in teaching foreign languages: from computers to smartphones]. Moscow State University Bulletin. Series 19. Linguistics and Intercultural Communication, no. 1, 2013. – pp. 9-21. (In Russ.)
4. Podcasts in Education. Retrieved from: https://www.macinstruct.com/node/43 (accessed 19.11.2020)
5. Asylkhanova A.S., Tulegenova A.M. Podcasts in education // Innovative methods in teaching foreign languages and language theory. Retrieved from: https://scienceforum.ru/2019/article/2018010472 (accessed 19.11.2020)

УДК 372.881.111.1

DEVELOPMENT OF LEXICAL SKILLS AMONG HIGH SCHOOL STUDENTS

Starkova A.V., Tkachenko A.N.

(Manasn Kozybayev NKU)

Lexis is one of the most versatile and dynamic aspects of language and speech activity. The possibility of infinite variation in the meanings and uses of a word complicates the process of mastering vocabulary and requires the search for more and more optimal methods of replenishing lexis.

To contribute to the formation of students' lexical skills, it is necessary to take into account the following peculiarities:

- characteristic of active, passive vocabulary;
- determination of the principles of rational organization of lexical material in the learning process based on the methodological typology of vocabulary;
- identification of the features of the formation of lexical skills during working with high school students;
- description of the stages and methods of teaching foreign language vocabulary;
- highlighting the features of the formation of productive lexical skills and characterizing the principle of functionality as one of the sides of the communicative method of teaching foreign languages;
- development of a set of tasks for the formation of lexical skills among high school students [1].

To choose methods and techniques for teaching vocabulary, it is necessary to focus on the final result, and following it, build a strategy for the educational process. If the goal is to master active vocabulary, the most important premise of teaching a foreign language should be the creation of conditions for verbal communication in the classroom, modeling real life in the learning space. The communicative teaching method or the communicative approach is a universal method that allows you to teach in conditions close to the real variety of spheres of communication. The highest level of proficiency in skills and abilities is the ability to apply them in new conditions, in non-standard situations. And the successful transfer of skills is ensured only if the conditions for the formation of skills are adequate to the conditions of their functioning [2].

In traditional teaching, translation is used as the main method of semantization. However, with a functional approach, translation as a means of teaching speaking is considered methodically unacceptable. Speaking and translation are different processes based on different psychophysiological mechanisms. The purpose of the speaker is to express a thought, convey information. Translation comes down to finding a suitable equivalent, and the word of a foreign language is associated not with the subject of thought, but with the word of the native language, which greatly complicates communication.

In the process of developing speech abilities and skills, it is important to create situations in the lesson that activate speech-thinking activity and contribute to the establishment of a direct connection "thought – word of a foreign language" [3].

Active vocabulary forms the core of the vocabulary you need to master in high school. These are the most common communicatively meaningful words used in standard communication situations. Working with an active vocabulary requires the most careful attention due to the need to develop a skill, to bring the process of reproducing vocabulary in the right situations to automatism.

Working with a passive vocabulary does not require many exercises, since the task of students is only to recognize, understand the words of the passive minimum in receptive types of speech activity (listening, reading). A prerequisite for the success of mastering passive vocabulary is its logical organization. The vocabulary should be grouped according to different principles, and these groupings intersect, which also contributes to the repetition of

lexical units. Working with a passive vocabulary also involves acquaintance with linguistic knowledge, the rules of functioning of lexical units. Science has established that the active minimum in a foreign language should be 2.5-3 times less than the passive one, which includes it as the core of knowledge [4].

While choosing vocabulary, one should also take into account linguistic principles [5]:

– the principle of compatibility, according to which the value of vocabulary is determined depending on its ability to combine with other words: the higher this ability, the more preferable the word is for learning;

– the principle of stylistic unlimitedness;

– the principle of semantic value: the selected words should express the most important concepts on the topic that the student encounters when studying a foreign language;

– the principle of word-formation value: only the most productive words in the word-formation relation are included in the minimum dictionary, from which the greatest number of other words can be formed with the help of affixes. Taking this principle into account creates the preconditions for linguistic guesswork and independent semantization;

– the principle of word ambiguity: the developed semantic structure of a word is a sign of its use, relevance at this stage of language development;

The process of studying vocabulary has the ultimate goal of forming creative speech skills and consists of several stages [5]:

– the stage of introducing new lexical units. At this stage, there is a perception and comprehension of formal features, the meaning of the word. The main methods of the teacher's work at this stage are demonstration and explanation.

– the stage of training, at which the automation of lexical skills takes place, the mastery of the form, the meaning of the word through repeated performance of language and speech actions. The main task of the teacher at this stage is the correct and logical organization of training;

– the stage of speech practice, which involves the application of acquired knowledge and skills in all types of speech activity and the formation of productive skills. The methodological organization of this stage requires a creative approach since the teacher must stimulate the reproduction of the studied material in non-standard communication situations.

Although the last stage performs a controlling function, reveals the degree of assimilation of linguistic knowledge and lexical skills, control is necessary at all stages of the formation of lexical skills. It allows to identify and eliminate gaps in vocabulary acquisition. Also, it performs other functions: it mobilizes and stimulates the activities of students, increases their responsibility

References

1. Sysoev P.V. Linguistic Corpus in the Methodology of Teaching Foreign Languages // Language and Culture. no. 1 (9), 2010, pp. 99-111.
2. Korostelev V.S. Fundamentals of functional teaching of foreign language vocabulary. – Voronezh: Voronezh University Press, 1990. – 156 p.
3. Starkov A.P. Teaching English in secondary school. – M.: Education, 1978. – 174 p.
4. Konysheva A.V. Modern methods of teaching English. – Minsk: TetraSystems, 2004. – 174 p.
5. Shamov A.N. The lexical skills of speaking and reading are the basis of the semantic competence of students // Foreign languages at school. No 4, 2007. – pp. 19-25

УДК 372.881.111.1

THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN FLT

Starkova A.V., Zhasulankyzy A.
(Manasn Kozybayev NKU)

According to the article written by V. Nerobova, which is called “Panorama of pedagogical technologies and their application in English lessons", in recent years, the issue of using new information technologies in schools has been raised more and more often. These are not only new technical tools but also new forms and methods of teaching, a new approach to the learning process. The main purpose of teaching foreign languages is to form and develop the communicative culture of students, teaching practical mastery of a foreign language [1, p. 3].”

Also, the article notes that it is known that English is one of the most difficult subjects of the school course. Therefore, one of the main tasks is to instill interest in this subject, the desire to awaken students ' creative and intellectual powers. English can be a hobby, a means to work, or a subject of study at school or University. But it always remains the most beautiful and interesting language in the world. Learning English means expanding horizons, training memory, and getting new opportunities in life [1, p. 6].

The following original article was written by O. Zolotareva, it is called “Information technologies in English lessons”, should also be considered. This article deals with the fact that we live in times when the rapid development of information and communication technologies generates some radical changes in our lives, including the educational process [2, p. 1].

The position of the English language in the world as a leading means of international communication is primarily associated with the rapid development of high technologies, economics, and PR technologies. This increases the motivation of secondary school students who want to learn English as the main language of international communication and research. Currently, foreign languages, primarily English, are required exclusively for functional purposes, for use in various spheres of society as a means of real communication with people from other countries [2, p. 4].

There are several types of lessons, the classification of which is based on the following principles:

- “from simple to complex”: a gradual complication of the elements of information and communication technologies used;
- taking into account the age characteristics of children, their level of language proficiency;
- individualization and differentiation of training [2, p. 8].

The first type of class in a computer class is a regular lesson on a topic when the computer is used in demo mode. Computer presentations can be included in the lesson at all stages of working with the training material. For example, the lesson “Vacation of my dreams” (the 9th grade) is aimed at consolidating and activating lexical material, which is accompanied by a presentation about different types of recreation, rules for building and using

sentences with expressions of confidence, and probability. The final stage of the lesson is a role-playing game in which the interlocutors must convince each other to choose a particular type of recreation, this task is also performed by students based on a slide. The advantages are obvious: visibility (animation and colorful design), the possibility of repeated use [2, p. 9].

The second type is a lesson using electronic textbooks and computer programs. Electronic textbooks are used ("Professor Higgins"), CD-ROMs included in the "Way Ahead" study kits, as well as computer programs of a game nature for primary and fifth-grade students ("Entertaining English for children", "Learn English" for beginners), an interactive textbook "Correct English without boring rules" for children 10-12 years old. Electronic textbooks allow you to independently study the lesson material, perform training exercises to activate it, and pass tests to identify the level of learned material.

Moreover, some electronic textbooks contain tests of multi-level nature, each time the student tries to cope with tasks of a higher level. And in such cases, the student is evaluated not by the teacher, but by the computer. The teacher takes care of creating favorable conditions for the development of students' individuality, for independent work, for developing students' self-esteem, and for a comfortable learning environment.

Electronic textbooks and computer programs are used productively in the introduction, consolidation, and activation of educational material. Electronic textbooks and computer programs are more visual and attractive for children than their textbooks. Their use increases the motivation and cognitive interest of students. This presentation of new material contributes to deeper and more effective assimilation, awareness, develops memory, expands vocabulary and imagination.

As for the senior level of education, the multimedia textbook "Professor Higgins", which includes two sections "Grammar" and "Phonetics", is a constant assistant. At lessons in the 9-11th grades, students are interested in learning the phonetic features of the English language, reading poems, tongue twisters, dialogues, and writing dictation. After listening to and pronouncing dialogues aloud on a given topic, analyzing new lexical units and speech cliches, pupils make similar statements in pairs or groups (dialogues and polylogues), having the opportunity to return to the electronic textbook, listen to the dialogues again, pay attention to the pronunciation of individual words and intonation features of sentences. Students are allowed to think independently, solve any problems, and think about possible ways to solve these problems [2, p. 10].

The third type of lesson using ICT includes working on the Internet. The Internet is one of the best learning tools that can be incorporated into the learning process.

Using the Internet in the classroom and at home, students can independently search for materials on the topics of classes and for preparing projects, prepare for exams, and pass them. Teachers, in turn, can find all the necessary materials for preparing for lessons (reference material, exercises with different types of tasks, crosswords, puzzles, material for quizzes, Olympiads, extracurricular activities in subjects) on the web. For teachers of foreign languages, the Internet is a source of authentic materials (texts in languages, audio recordings of native speakers' speech).

The Internet provides an opportunity not only to study in a foreign language environment but also to make virtual trips to the countries of the language being studied. During these trips, students are forced to use a foreign language to achieve their goals. Virtual travel allows you to get additional information, make an independent conclusion about any cultural monument, phenomenon, or event. Also, this form of work has a powerful motivating factor. Playing travel removes the feeling of fear of communicating with a native speaker, helps you get used to authentic materials [2, p. 11].

The fourth type is a lesson based on the combined use of information and communication technologies.

So, the “Birthday party” lesson includes the use of a presentation and an electronic textbook "Professor Higgins". For a more visual introduction of new lexical units and grammatical material, to activate the already studied vocabulary, the PowerPoint program is used. For the primary consolidation of the grammatical rule “Past simple time”, students perform exercises on setting the correct forms of verbs using the program “Professor Higgins”.

Moreover, the use of information technologies provides invaluable assistance in working with weak students, who are characterized by scattered attention and rapid fatigue. In this case, I again come to the rescue of electronic reference lecture notes and electronic textbooks. They are very convenient for repeated repetition, allow you to stop at any place, go back to any stage of the lesson, highlight the main thing. After all, repetition is one of the most effective ways to achieve the assimilation of knowledge [2, p. 14].

The fifth type is a lesson with integrated use of information and communication technologies. For example, students create multimedia projects within almost every section of the curriculum using electronic textbooks, computer programs, and Internet resources. The main thing is to correctly formulate the topic and problem. Such projects as “New year in different countries”, “Christmas in Great Britain”, “Her Majesty the Queen”, “My favorite actor”, “Television: pros and cons”, “About great Britain in short” and many others have already been created.

The project method makes it possible to turn foreign language lessons into a discussion and research club, where really interesting, practically significant, and accessible problems are solved, taking into account the peculiarities of the country's culture and, if possible, based on cross-cultural interaction [2, p. 15].

One of the main goals of foreign language lessons is the formation of communicative competence, i.e. the ability and readiness to carry out interpersonal and intercultural communication in a foreign language. According to modern scientist E.S. Polat: to form a communicative competence, it is not enough to saturate the lesson with conditional-communicative or communicative exercises, it is important to allow students to think, solve any problems, and think about possible ways to solve these problems so that children focus on the content of their utterance so that the focus is on thought, and language acts in its direct function – the formation and formulation of their thoughts [3, p. 43].

In the methodology of teaching foreign languages, various means of developing communication skills are known. However, the question arises: how to use the potential of information and communication technologies for the development of foreign language communicative competence of students, how to introduce new technological tools into the English lesson optimally and organically, giving the lesson a spectacular, emotional color and without breaking its logical structure [4, p.32]?

In the experimental research work, we can proceed from the fact that if you use different options for combining information technologies as a way to solve communication problems, you can optimize the educational process, which will result in students mastering oral speech skills, activating and stimulating their cognitive activity and improving the quality of academic performance [4, p. 57].

In recent years, the result of work on the use of information and communication technologies has been a noticeable advancement of students in mastering communication skills. It showed up:

– in the development of speech competence. For example, primary school students can talk about themselves, family, and friends, and make up a description of an object or image in up to 10 phrases. Middle-level students have the skills to write a personal letter of up to 60-80 words. High school students can make a polylogue of 8-10 phrases;

– in the development of socio-cultural competence – introducing students to the culture, traditions, and realities of the country of the language being studied within the framework of topics and situations of communication, forming the ability to represent their country and its culture in the context of foreign-language intercultural communication using Internet technologies and creating multimedia projects;

– in the development of language competence (mastering knowledge, skills, and abilities that go beyond the state standard);

– in the development of compensatory competence (the ability to get out of the situation in conditions of a shortage of language resources when receiving and transmitting information as a result of an increase in the volume of lexical units);

– in the development of educational and cognitive competence (the ability to navigate in the modern foreign-language information environment and use them in their practical activities) [5, p. 78].

The introduction of information technologies in the educational process is a requirement for a modern teacher who is called upon to do everything possible to modernize education and implement a social order. Using a personal computer is not a learning goal, but a means to implement creative ideas of both teachers and students. However, you should always remember that when using information and communication technologies, you need to be very careful so that the essence of the material and its scientific nature do not fade into the background [6, p. 19].

Thus, computer technologies are becoming an integral part of school education, which allows children to create something of their own, interesting, modern, and get extremely interesting material and useful experience.

References

1. Andreevna N.V. Panorama of pedagogical technologies and their application in English lessons. Retrieved from: https//pedakademy.ru//konferenciya. (Accessed at 19.11.2020)
2. Zolotareyva O.A. Information technologies in English lessons. Retrieved from: https://urok.1sept.ru/articles/597058 (Accessed at 19.11.2020)
3. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / под ред. Е.С. Полат. – М.: Академия, 2002. – 224 с.
4. Utemov V.V., Gorev P.M. Information and communication technologies in the professional activity of a teacher. Retrieved from: https://vk.com/@mcito-ei17010 (Accessed at 19.11.2020)
5. Taylor H. Information and communication technologies in education. – Boston, 2000. – 188 p.
6. Munoz-Luna R., Taillefer L. Information and communication technologies in English for Specific Purposes. – Springer International Publishing, 2018. – 211 p.

УДК 372.881.111.1

THE USE OF THE WEB AND WIKI TECHNOLOGIES IN TEACHING WRITING

Starkova A.V., Narguzhina Zh.S.
(Manasn Kozybayev NKU)

Wiki technology is a type of Web 2.0 service that allows one person or a group of people who are located at a distance from each other to work on creating a single document, making changes and additions to it.

The name of the Wiki service was borrowed from the Hawaiian language ("wiki-wiki"), which means "fast" – quick access to information. It is quite justified and reflects the dynamism of working with the material. An unlimited number of people who are separated from each other can participate in the creation of wiki pages via the Internet. Each registered user of the wiki service can participate in the creation, addition, correction, and deletion of content (site content that includes text material, images, photos, audio and video files, links to other Internet resources), and if desired, can return to the original version of the wiki page.

As a result of repeated grinding, sufficiently correct and relatively complete information material is formed, reflecting different positions on the issue under discussion. Many wiki pages have a hypertext structure, which allows the reader to easily navigate from page to page on the Internet in search of additional information of interest [1].

The appearance of the first wiki service is associated with the name of the programmer ward Cunningham, who in 1995 created the first-ever wiki network for internal use as a database. In 2000, with the appearance of the first online encyclopedia "Wikipedia" (www.wikipedia.org), the author of articles in which anyone can become a social service wiki has gained worldwide fame.

It should be noted that Wikipedia as a wiki server (a physical place on the Internet where you can post information) is quite popular. It has its security service, with the approval of which users can make changes and additions to the articles of the online encyclopedia. Text, as well as photo and video materials, become available to a wide range of users not immediately, but some time after the system administrators approve the content of the posted material. That is why the information published in Wikipedia is characterized by a high degree of reliability. Research by P.V. Sysoev, M.N. Evstigneev [2; 3], I.K. Zabrodina [4], and I.A. Evstigneeva [3] shows that wiki technology can be used to develop a number of writing skills of students and students (levels B1-C2), as well as some socio-cultural skills

In teaching a foreign language, Wikipedia can be effectively used as an information resource for the cultural enrichment of students' language practice and the development of their reading skills.

To develop students' writing skills, we recommend using other wiki servers created specifically for educational purposes and allowing people to restrict access to a specific wiki, such as Pbworks (www.pbworks.com), MediaWiki (www.mediawiki.com), Wikihost (www.wikihost.org). For training purposes, these servers are used free of charge. Information is placed on them instantly.

Wiki technology has several distinctive didactic properties, which include the following:

- publicity (the wiki document is available to all project participants who are located at an unlimited distance from each other);
- non-linearity (changes and additions are not placed in chronological order one under the other (as in a blog or web forum), and each project participant can make changes to the saved version of the document);
- ability to access the document creation history (all versions of the document and all changes are recorded on the server; if necessary, each project participant can go back to an earlier version of the document, as well as track who of the project participants made changes to the document and when);
- multimedia (the ability to use materials of different formats when creating a wiki document: text, graphics, photo, video, and audio materials);
- the structure of hypertext (the ability to create internal and external hyperlinks).

In this sense, the didactic properties of wiki technology make it possible to use the wiki server as a platform for creating language and cultural studies projects. However, the

research of E.D. Koshelyaeva is rather an exception to the total number of works in which wiki technology is used to develop students' writing skills.

The effectiveness of using the didactic properties of wiki technology in the development of students' writing skills is confirmed in many studies [1, 5, 6]. The authors developed and tested various methods of teaching specific speech skills. However, in each study, scientists came to unexpected conclusions that are important for the methodology of teaching foreign languages.

In particular, G. Kessler [6] considered the problem of forming linguistic and discursive competencies through Internet projects. As a result, he concluded that when performing joint wiki projects aimed at developing writing skills, students pay more attention to language (grammatical, lexical, stylistic) correctness than when performing individual projects.

The authors developed and tested various methods of teaching specific speech skills. However, in each study, scientists came to unexpected conclusions that are important for the methodology of teaching foreign languages. Yu. Markova came to slightly different results in her dissertation research devoted to the development of students' writing skills at the Language University (levels C1-C2) [5]. In the course of experimental training lasting one academic year, Yu. Markova developed the following students' writing skills through wiki technology:

- the ability to write business letters;
- ability to write reports and messages;
- ability to write reviews and reviews;
- ability to write an essay (descriptive, narrative, argumentative, contrast-comparative);
- ability to write short articles on professional and social topics.

As a result of the experiment, Yu. Markova concluded that in the process of working together on wiki projects, students pay equal attention to the content, structure, and language side of the work only when creating small-volume written works (letters, essays, reviews, and reviews).

As the analysis of the sequence of changes made to wiki documents shows, students first focus on the structure and content of the written work, and at the final stage of preparing the work, one of the most competent members of the group makes adjustments to spelling, grammar, and punctuation. When creating large-volume written works (reports, essays, reports), students pay much less attention to the language side of the written statement. Such results can be explained by the existing General tendency, along with the content of the work, to evaluate language correctness in small-volume works, while the dominant component of the evaluation of abstracts and messages is their content.

Thus, the use of the Internet and wiki technologies in teaching writing contributes to the development and improvement of skills for an independent search for necessary information and working with it, as well as training and research; the formation of practical skills. the nomenclature of speech skills of speaking and writing developed on the basis of wiki technology is presented.

References

1. Sysoev P.V., Evstigneev M.N. Web 2.0 Technologies: Social wiki service in foreign language teaching // Foreign languages at school. 2009. no. 5. – P. 2-8.
2. Sysoev P.V. Wiki-technology in teaching a foreign language // language and culture. 2013. № 3 (23). – P. 140-152.
3. Evstigeeva I.A. Formation of students' discursive competence on the basis of modern Internet technologies // Language culture 2013. no. 1 (21). – P. 74-82

4. Zabrodina I.K. Methodology of development of socio-cultural skills of students in conditions of modern Internet technologies. – M.: Nauka, 2012. – 186 p.
5. Markova Yu.Yu. Methodology for the development of skills of written speech of students on the basis of wiki technology (English language College): dis. ... candidate of pedagogical Sciences, Moscow: Sholokhov Moscow state University, 2011– 183 p.
6. Kessler G. Student-initiated attention to the form in wiki-joint writing // Learning language and technology. no. 1. 2009. – P.79-95

УДК 372.881.111.1

CASE STUDY AS THE MODERN METHOD FOR TEACHING ENGLISH AND ASSESSING STUDENTS` KNOWLEDGE

Starkova A.V., Tasmagambetova M.Z.
(Manasn Kozybayev NKU)

By analyzing the situation, participants not only acquire knowledge. They form a system of values that is inherent in specialists working in this field. While many people associate traditional learning with “dryness,” the case study is distinguished by the presence of emotions. The fact is that with a good organization of the discussion process, competition arises between the participants. Case-study allows you to put theory into practice. Working in a team, students learn to listen to different points of view, take them into account. They also learn to come up with their own solutions, making arguments in defense of the position.

According to the article by O.K. Ilina, interactive learning is a special form of organization of cognitive activity, the purpose of which is to create a convenient learning environment, aimed at arousing in students the feeling of a sense of success and intellectual consistency, which makes the educational process productive. In the social and life sciences, a case study is a research method involving an up-close, in-depth, and detailed examination of a particular case. Case study is a simulation of a real life situation, because the method is to analyze the situation. Working with a case allows to consider the problem from different angles, helps you learn how to formulate your point of view very clearly and offer your own unique solution [1, p. 1].

The method was first applied at Harvard Business School in 1924, whose professors quickly realized that there were no textbooks suitable for a graduate program in business. Their first solution to this problem was interviewing leading business practitioners and writing detailed reports on what these managers were doing and the factors affecting their performance. The listeners were given descriptions of a certain situation that a real organization faced in its activities in order to get acquainted with the problem and find a solution on their own and through collective discussion. Many well-known case study researchers such as R.E. Stake, H. Simons, and K. Robert have written about case study and suggested techniques for organizing and conducting the research successfully [2, p. 138].

The case study method is well suited for analyzing situations for which unambiguous answers cannot be given. The teacher’s task becomes more difficult if we compare the analysis of the case with the classical scheme of acquiring knowledge. The manager should receive not one answer, but several. Then he must assess whether the solutions proposed by the students can be applied in practice. The emphasis of teaching is changing. Trainees develop solutions themselves, rather than receive ready-made knowledge. In the process of discussion, the teacher and students work closely together, they are equal. As a result of using the method, students not only gain knowledge, but also hone their professional skills in practice. The case study method is as follows: a situation is taken from life, the participants in

the discussion develop a model. The teacher supports the discussion, guides the discussion. He asks questions and records the answers given by students. [3, p. 140]

By analyzing the situation, participants not only acquire knowledge. They form a system of values that is inherent in specialists working in this field. While many people associate traditional learning with “dryness,” the case study is distinguished by the presence of emotions. The fact is that with a good organization of the discussion process, competition arises between the participants. Case study allows you to put theory into practice. Working in a team, students learn to listen to different points of view, take them into account. They also learn to come up with their own solutions, making arguments in defense of the position.

According to the article of M.A. Solieva case study:

1. Allows you to demonstrate academic theory from the point of view of real events.

2. Improves the assimilation of knowledge and skills of collection, processing and analysis information [4, p. 20].

Nowadays case technology plays a significant role in verifying results. learning. Students receive an individual case before the test, analyze it and present to the inspector a report with answers to the questions posed. Asking questions, the teacher draws the attention of students to specific information in the text of the case initiates their responses. During the discussion, the teacher controls its direction, seeking the participation of each student; he may complete discussion by analyzing the solution found by students. Work on a case as a situational text begins with the selection of individual content elements, search for the essence of the problem, contradictions, their causes and possible negative consequences. Practicing the skills of systemic, correlation, factorial, statistical and other types of analysis allows you to enter your own conclusions and solutions from the problem situation. When conducting a training session based on a case, you can apply additional options for students' work - to organize a discussion, “brainstorm”, scientific debate, prepare and hold a debate on key, but divergent solutions. At the level of knowledge formation and understanding, the main work is based on lectures, stories, conversations, interactive work with information, etc. However, here too we can apply an informative case-text with the inclusion of used terms and concepts, formulas and rules both in the classroom and for independent work of students. The solution of cases should be carried out in five stages:

1. Acquaintance with situation, its features. It includes posing problems. The problem should be clearly articulated. The leader is determined and distributed other roles of the participants, depending on the problem posed and the chosen the method of conducting the assault;
2. Identication of the main problems and factors, which can really affect;
3. A concept or themes for “brainstorming”;
4. Analysis of the consequences of accepting this or other solution;
5. Solving the case, proposing one or more options, an indication of the possible occurrence of problems, the mechanisms of their prevention and solutions [4, p.21].

However, the value of the case method in the classroom seems to be that this the method does not imply the student's mastery of ready-made knowledge, but directs it to co-creation of subjects of the learning process. The undoubted advantage of this method is that it contributes to the development of the ability to analyze situations, evaluate alternatives, choose the best option and make a plan for it implementation, find new practical methods for solving the set problems, develop systems of values, attitudes, a kind attitude and worldview.

At the very beginning of the process of mastering the Case Studies methodology in Russia, in 1991-1997, one of the obligatory sections in Russian publications was devoted to various types of situations. In other words, there was a certain enthusiasm for the classification of cases. Indeed, according to their purpose, specific situations in their most enlarged form can be divided into:

- illustrative, descriptive;
- analytical, explanatory;
- associated with decision-making, research (exploratory) [5, p.22].

According to N. Fedyanina and V. Davidenko, case study can be classified in:

1. highly structured cases:
   - a certain number of correct answers,
   - a short and accurate statement of the situation,
   - with specific numbers and data.
2. Unstructured cases:
   - to assess the style and speed of thinking,
   - material with a lot of data,
   - the ability to separate the main from the secondary the possibility of finding a non-standard solution is not excluded,
   - skills of work in a certain area,
   - several correct answers.
3. Ground breaking cases:
   - can be both very short and long [5, p.24].

Observing the solution of such a case makes it possible to see whether a person is able to think outside the box, how many creative ideas he can give out in the allotted time. The design (pioneering) case matrix includes:

- Essence of the case.
- Field of typical tasks.
- Actual research problems.
- Research Question.
- Reference management decisions [5, p.36].

Skills and abilities of working with information tools is a basis for case study, which makes possible to update existing knowledge and stimulates research activity. For example, at the stage of collecting information, various sources are used, based on modern means of communication, such as television, video, computer dictionaries, encyclopedias and databases accessible through the communication system. These sources often provide more complete and more recent information. The next stage is classification and analysis of facts to present an overall picture of a phenomenon or event. The final stage is the presentation of a reasoned solution, which can be presented in the form of presentations, illustrated text graphs, messages, tables, diagrams. The technology of working with a case in the learning process includes:

1. individual self-study work of students with the case study materials:
   - identification of problems;
   - formulation of the key alternatives;
   - offering solutions or recommended action;
2. work in small groups on the problem and its solutions;
3. presentation and examination of the results of small groups to general discussion. [4, p.20]

Situational learning is distinguished by the following features: During the discussion, a model is considered in a selected period of time and within the framework of a socio-economic system. Decisions are made collectively. Students' performance is also evaluated by the group. There are several solutions, it is impossible to give a single answer. The purpose of the discussions is the same. During the discussion, emotional tension arises, the participants exchange opinions. The leader guides the audience, helps to develop answers to the proposed problem. Classroom communication related to work on the case (discussion, argument, description, comparison, persuasion, and other speech acts) develops the skills of

the right strategy of verbal behavior, norms and rules of the English-language communication. Students 'comments on the content of the case study are evaluated on the following skills: analytical, managerial, decision-making skills, interpersonal skills, creativity, oral and written communication skills in English (lexical and grammatical aspect). Therefore, the method provides both cases and a particular type of educational material and special methods for its use in educational practice of the English language. It should be noted that the use of case studies should be methodical, informational, organizational and pedagogically substantiated and secure [6, p. 2].

The proposed method of working on a case study can be effectively used in the teaching of the foreign language of profession, allowing students to adapt to real and potentially possible situations. In addition to linguistic competences, the method develops general competencies: the ability to make decisions in various situations arising in professional activities; work in a team; communicate effectively with people within the profession; search for and use information that is necessary to accomplish tasks. The use of the case-study method at the English lessons in a professional environment (Business English, English for managers, English for economists, English for professionals in the field of advertising, for specialists in public relations) pursues two complementary objectives, namely, to further improve the communicative competence (linguistic and socio-cultural) and the formation of professional skills of students. Familiarity with the case (reading of the professionally-oriented authentic texts and their subsequent translation), an independent search for solutions (inner monologues in English), and the process of analysis of the situation at the lesson (monologue and dialogue speech prepared and spontaneous) are the examples of communicative tasks. Foreign language activity is carried out in the following sequence: discussion of the information contained in a case, identifying the most important information, the exchange of ideas and a plan to work on the problem, work on the problem (discussion) to develop solutions; discussion of the final decision, preparation of the report; reasoned brief report [6, p. 3].

Currently, computerized education during quarantine has shown that we need to use case methods on English lessons. The methodological part of an English teacher is especially important during remote studying. The research demonstrates, that case method is a comprehensive and effective teaching method, universal and especially well used in combination with other methods of teaching foreign languages. The case study method is a significant tool for applying theoretical knowledge to solve practical problems. The method helps to develop the ability to listen and consider an alternative point of view to express their arguments and critical thinking. Through the method, learners have a chance not only to reveal and improve their analytical and evaluative skills, but also to work in a team to find the most effective solution to a problem. Students develop stable skills in solving practical problems via repeated application of case study. The research has shown that the functional field of cases provides a lot of opportunities to develop methods of teaching English. Hence, the case study method contributes to the development of the ability to analyze the situation, evaluate alternatives and choose the best option to draw up a plan for its implementation.

References

1. Ilina O.K. Case study in teaching the English language of advertising and public relations. – Moscow, 2019. – 7 p.
2. Kiruakova A.V., Belonovskaua I.D., Kargapoltseva D.S. Case Study Technology in Competense-Based Education: Study Guide. – Orenburg, 2011. – 105 p.
3. Kalashnikova N.A. Modern research of social problems, Case Study as the method to develop academic skills and communicative competence of economic students. –Moscow, 2017. – 17 p.
4. Problems and prospects for the development of education: materials of the VIII International scientific conference. – Krasnodar, 2016. – 94 p.

5. Belonovskaya I.D., Kargapoltseva D.S. Case Study Technology in Competence-Based Education: Study Guide. – Orenburg, 2011. – 105 p.
6. Ovchinnikova M.F. Developing the sociolinguistic competence through speech habits and the use of case studies in foreign language acquisition // Bulletin Of Buryat State University. – Buryatia, 2009. – 3

UDK 81.243

THE IMPORTANCE OF LEARNING ENGLISH FOR THE FUTURE TEACHER OF CHEMISTRY AND BIOLOGY

Zamiralova O.V., Ensegenova A.T., Shtro O.G.
(Manasn Kozybayev NKU)

English is one of the most common languages today and it is necessaryto study. The problem solution of how to teach it students and schoolchildren and show them the importance of language knowledge will be presented in this article. The relevance of this topic is always steady as teachers who know English are more in demand today.

English is one of the most widely spoken languages in the world and it is used to fill out many documents and write many instructions. Lookingaround on the street one can notice that most of the signs of shops, financial and industrial buildings, names ofbusiness companies and offices, advertising and many other things are written in English and this is not surprising because it is a language of international communication and significance.

English opens all the doors for people now. Learning English solves a lot of problems. For example, young people can get a dream job, go to a foreign University, meet a foreigner start traveling without risk, and even get married. Theycan start reading authentic books written by English writers. The knowledge of the English language gives certain accessibility. It becomes a common thing for anybody to read all the announcements, advertisements and instructions in English or labelson the products staff to eat, which seems to be important.

Foreign education is very prestigious. When students go to study abroad, they get tremendous knowledge and new interesting acquaintances. Studying abroad e.g.in England or America, or maybe any other foreign country will be the place that a person has dreamed during the whole life. After studying abroad, it is easier to get a prestigious job, but one can stay there and build a career.

It’s a worth thing to watch movies or read a favorite book in the original language, and this opportunity is given just through English. Also today, most of the scientific conferences, sports events and important business meetings are held in English. Speaking English anybody can get access to the English newspapers, television, numerous shows and performances. All these become available and can help in consolidating language skills as the most important thing is its practicing and communication.

English is a common language and of course it is better when a person can rely on its knowledge. Development is one of the main goals of our existence, and it's a rather valuable thing when one starts learning languages at any age young or old, because the main difficulty is to start, and then learn and learn.

There are also companies and businesses that require knowledge of English for the reason that they work according to foreign standards. Learning and practicing new knowledge is necessary and very useful for erudition.

When choosing a profession it is necessaryto weigh all pros and cons. Starting work atschool as a teacher, a graduate must be prepared for some important things: difficulties with upbringing of children, constant self-development and reinforcing our knowledge of the

English language. To date the education system has undergone significant changes, so knowledge of English is a mandatory requirement.

The teacher sets a very good example for students by teaching at least 50% of the lesson in English. This will help students to get used to the English language. Also, it will help to conduct lessons in a more interesting format. At the same time, this skill proves the good professionalism of the teacher. Nobody shouldforget about career growth as it is a very important component of work life.

Future teachers are interested in their professional working practice, so now they are studying and improving English language skills, especially those who are engaged intoteaching such subjects as Computer Science, Physics, Chemistry and Biology, to train them in English. It means that they must be prepared for studying the constant development of science and discoveries written and published in English. Very many scientific activities are carried out in English and today textbooks with a large amount of information in English are already being practiced.

Also, every year the relevance of studying the natural and mathematical subjects in English is growing. But the first problem of our education system to solve is associated with mastering English by teachers of these subjects. So first of all, we should train highly qualified specialists who are ready for changes and able to teach children these subjects in English – this will be a goodfoundation at the beginning of a difficult path. Students need to be prepared delicately and teacher ought to remember that they are children and their psyche is still weak. It turns out that teachers should first improve their English level, and then implement it in other Sciences, and then teach Sciencesin English. In fact, this is a very complex and interesting task that should be solved gradually and consequently.

Undoubtedly it should be mentioned that the situation with studying sciences in English leaves much to be desired, but soon it will change for the better and every second citizen of Kazakhstan will speak English fluently, just because current generation of Republic makes a great contribution solving this problem.

Today, there is a large number of ways to master the English language. Let's run through some of them taking into consideration their pros and cons as learning English is not an easy thing, as it requires enough effort and time to practice.

The most accessible method in this regard is learning English using special sites. Everyone can download free video or audio courses from the Internet.And there is agreat verity of such sites in the Internet today. But here we can observe some disadvantages, because there is no coach to support, give a certain direction and correct mistakes, i.e.students are independent in their self-training. So they should be very firm and industrious to achieve good results.

There are also ways that require costs, courses for example. People start learning the language under the guidance of mentor in small groups. The advantage in this case opens the possibility to do communicative tasks, participate in role plays and work in team. This work is very effective and productive. The results will be visible after the first few sessions, because there is a person who helps students toovercome difficulties and solve misunderstandings that have arisen in the course of training.

One of the most effective ways is to study abroad. There is nothing better than practicing English – speaking people, because nobody can better speak English than an Englishman. Alternatively, anyone can settle in an English-speaking family that is ready to receive guests and loves to communicate. But the biggest disadvantage of this method is that it is the most expensive.

There are excellent books that are aimed at learning the language. One of these is the book "English Grammar in Use" by Raymond Murphy. This book covers all levels of English, even a beginner can start learning with confidence and gradually improve the knowledge. The disadvantage of this book is that it is published in English, however, the structure of it is

simple and clear: there is a portion of theoryon one page and a set of exercises to consolidate the material passedon the other page. The textbook is easy to use.

On the one hand, it is quite easily to learn the language. But on the other, there can be found some problems and excuses. In this occasion proper motivation plays a very important role.

In conclusion it should be said that English plays an important role in modern people's life, both professional and every day. Learning English is a complex and time-consuming process that requires a lot of effort and motivation. However, all those efforts will not be in vain in comparison with what result will be achieved.

Modern people have all the conditions for the comprehensive development. The acquisition of useful knowledge and skills greatly facilitates existence in the modern world. In order to realize the people's potential wholly, to make a feasible contribution to the formation of a highly effective society, it is necessaryto widen constantly the boundaries of intelligence, stimulate thinking to clear and productive work.

There is a good expression "how many languages you know, so many times you are a person". So people should learn as many foreign languages as possible to expand their prospects. Moreover, knowledge of several foreign languages increases the number of opportunities in life.

English is important on the way to become a successful educated person, because it penetrates into all spheres of activity. So English today is absolutely necessary for every intelligent person, for every good specialist. It is the language of great English literature. William Shakespeare, Jonathan Swift, Walter Scott, Charles Dickens and many other authors wrote their immortal books in English. The great German poet Goethe once said: "The person, who does not know a foreign language, does not know his own one." That is why in order to understand ourselves and ourenvironmentpeople need to learn foreign languages.

References

1. R. Murphy Essential Grammar in Use. – M.: Cambridge University Press. 2007. – 319 p.
2. О.В. Афанасьева, И.В. Михеева Английский язык: учеб. для IXкл. шк. с углубл. изучением англ. яз., лицеев и гимназий. – М.: Просвещение, 2006. – 239 с.
3. Н. Белдеубаева, Английский язык: учебник-тест для подготовки к ЕНТ. – Алматы: ШЫҢ-КІТАП, 2018. – 216 с.

ӘОЖ 812.512.122

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ РУХ

Абдраимова А.Г., Макашева С.М.
(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Қалыптасқан «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясының барша Қазақстан халқы үшін маңыздылығы келесі ғылыми әдіснамалық қағидалар арқылы айқындалады. «Ұлттық идея» ұғымының мәні мәселелері бойынша көптеген зерттеулерде төмендегі жайттар атап өтіледі: - ұлттық идея қандай да бір халықтың, этностың немесе ұлттың өмір сүру мәнін айқындайды. Өз болашағын құрайтын кез - келген мемлекет немесе қоғам осы жағынан өз ұлттық идеясына сүйенуі қажет. Өз ұлттық идеясын мансұқ еткен қоғам құриды, міндетті түрде өз жолынан таяды. Сол себепті ол дұрыс бағыт алса, онда ұлт үшін шешуші, тарихи және жасампаз фактор болады; - нағыз ұлттық идея – бұл жетілу, әсіресе халықтың бүкіл рухани жетілу идеясы. Бұл идея – ерекше әмбебап идея. Осы

тұрғыда ұлттық идея ұғымын халық өмірін орнықтыру қағидасы ретінде қарастыруға болады. Бұл халық ақылына, 17 парасаты жанына сәйкес келетін өмірді орнықтыру қағидасы. Бұл қазіргі күні жеткіліксіз өнімді іске асып жатқан өмірді орнықтыру қағидасы. Бұл қазіргі буынның болашақ туралы сындарлы да айқын арманы және бұл ой-арман алдыңғы ұрпақ өкілдерінің болашақ туралы армандарымен астасып жатыр. Бұл халықтың өмір сүруін қамтамасыз ету принципі ретінде туған Жер, байлығын ұқыпты пайдаланумен байланысты - ұлттық идея халықты ұйыстыруға бағытталған дүниетанымдық сипаттағы бағыттардың, құндылықтар мен мұраттардың кешені, қоғамның тұрақты әлеуметтік - экономикалық дамуы, мемлекеттің қауіпсіздігі мен тәуелсіздігін нығайту болып табылады. Ұлттық идеяны жай ғана ойдан жасауға болмайды. Оның бөліктері ұлттың болмыс келбетін білдіретін ұлттық сана-сезімнің терең қатпарында жатыр, оның мағынасы философияда, тарихта, ғылымда, поэзияда, әдебиетте, музыкада, бейнелеу өнерінде, биде, халық тілінде; -тарих ұлттық идеясы мен идеологиясы бар мемлекеттің идеологияландырылмаған мемлекеттен анағұрлым күшті екендігін растайды. Идея жетістік стратегиясы ретінде әсер етеді. Шығыс даналығы айтқандай: «егер қайда жүзеріңді білмесең, онда саған ешқандай ілеспе жел көмектесе алмайды» [1, 178 б.]. Осының бәрі айқын көрсеткендей, ұлттық идея ұлттық сана-сезімнің ерекше түрі бола отырып, қоғамның рухани өмірінің бөлігі ретінде мағына құрушы, этносқалыптастырушы, құнды бағыт беруші және қоғамдық ұйыстырушы қызметтерін атқарады. Оның негізінде ұлттың руханилығы, өз халқының тарихи келбеті мен шығармашылық актісіне сүйіспеншілік, оның рухани қуатына сенім, оның рухани қабілеттілігі, халықтың өзіндік ерекше мәдениеті мен рухани міндетін, қоғамдық даму тереңдігі мен болашағын ұғынуы, тарихи жады мен болашақ бейнесінің бірлігі жатыр. Осыған байланысты отандық ғалымдардың ұлттық идеологиялар ұзақ өмір сүріп, ұлттар осы мұраттар үшін өз «мені» үшін күресетіндігі, мұнсыз ұлт пен оның тарихи өмірдегі болашағы туралы сөз қозғаудың мүмкін еместігі жөніндегі көзқарастары әбден орынды

Ұлт қалыптасуында адамдардың бірлігінің бастауы болатын ортақ этногенетикалық тек те маңызды рөл атқарады. Осындай талап тұрғысынан қарастырғанда «ұлт» және «этнос» ұғымдары біріне бірі өте жақын, этнос ұлттың туып, қалыптасуына негіз болады. Дегенмен, әлі де философиялық және саяси-әлеуметтік ой-пікірде «ұлт», «этнос» категориялары туралы бір арнаға тоғысқан түсінік қалыптаспаған. Бұл орайда, ұлт туралы О. Бауер: «ұлт – тағдыр ортақтығы байланыстырған ортақ сипатты адамдардың бүкіл жиынтығы. Осы тағдыр ортақтығы негізінде пайда болған белгі ұлттық мәдениет ортақтығын интернационалдық ортақтықтардан : кәсіби, таптық, мемлекетті құрайтын халықтық – бір сөзбен айтқанда, түп негізін бір тектілік құрайтын осындай барлық ортақтықтардан бөліп тұрады… Ұлттық сипат – сол ұлт тарихының таңбасы, одан басқа ештеңе де емес», – деп айтады . Әлемдік философиялық, әлеуметтік – саяси ойда «ұлт» ұғымы әр түрлі түсіндіріледі. Себебі, әр мемлекетте «ұлт» ұғымы жергілікті әлеуметтік және саяси ахуалға байланысты қабылданады. Дегенмен, ұлт дегеніміз «этнос» негізінде пайда болатын әлеуметтік қауымдастық. Ұлттық белгілер этникалық белгілерден туындайды. Халықтарды әлеуметтік–экономикалық формациялар теориясына сүйеніп ұлтқа, этносқа, ұлысқа, тайпаға бөлу маркстік идеялардың негізінде пайда болған. Жоғарыда айтылғандардан, ұлт – бұл өз ерекшелігімен анағұрлым дамыған әлеуметтік-этникалық қауымдастық. Бұл этникалық қауымдастықтың тұрақты белгілері негізінде пайда болған қауымдастық, оған – ортақ экономикалық байланыстар, территория, тіл, мемлекет және ұлттық сипат жатады, бұл ұлттың мәдениеті, тұрмыс ерекшелігінен көрініс тауып отырады [2, 130 б.].

Ұлттық идея – туған жер, өскен орта әсерлерінен қалыптасып, халықтың тілі, ауыз әдебиеті, салт-санасы, әдет-ғұрпы, ырымдары мен тыйымдары арқылы жүйеленген этностық сезім. Ол – ұлттың болмысы, психологиялық өзіндік ерекшелігі. Ұлт бар жерде ол да бар. Ұлтпен бірге өмір сүреді, жойылмайды, құбылып өзгермейді . Ұлттық идея, академик Д. Кішібековтың пікірінше, тамырын тереңнен алады және этностың болмыстық табиғатын түзеді, оның тарихымен және мәдениетімен байланысты болады. Ұлттық идея этникалық сезімдердің негізінде пайда болады.

Байқауымызша, жазба ақындар мен айтыскер ақындар арасында қақтығыстар өте көп. Айтыс – төл өнер. Айтыскер ақындардың арасында да жазбалық дәстүрді дамытып жүргендер бар. Мысалы, Серік Қалиев, Дәулеткерей Кәпұлы, Серікзат Дүйсенғазы, Талғат Мықи, Тоба Өтепбаев секілді айтыскер ақындардың поэзиясы ерекше. Серік Қалиев пен Талғат Мықидың поэзиясы кәнігі жазба ақындарынан артық болмаса, кем түспейді.

Тәуелсіздік кезеңінің алғашқы онжылдығы мен екінші онжылдығының бас кездерінде қазақ айтыс өнері өте жоғары дәрежеде дамыды. Кәсіби көркемдік деңгейі өсті. Тәуелсіздік кезеңінде «қос айқай» атанған қасиетті суырып салмалық сөз өнеріне *Мұхамеджан Тазабеков, Мәлс Қосымбаев, Аманжол Әлтаев, Оразалы Досбосынов, Бекарыс Шойбеков, Айбек Қалиев, Айнұр Тұрсынбаевалар* қазақ айтысына үлкен жаңалық, серпіліс әкелді.

Мәселен, Мұхаметжан Тазабековтың бүкіл қазақ даласын аралап кеткен насихат жыры қаншама қандастырымыздың жүрегіне имандылық нұрын ұялатып, дұрыс жолға түсуіне түрткі болғаны белгілі. Осының өзі айтыс ақындары жырларының қазақ қоғамына әкелген әсер-ықпалы емес пе?! Мәселен, имандылық пен қоғамда орын алған келеңсіздіктерд сабақтастыра отырып қарайтын Мұхаметжан Тазабековтың мына бір жырлары өзінің маңыздылығы мен әлеуметтік тұрғысынан көпшіліктің көңіліне үлкен ой салады:

Қазаққа иман, иба қайтып келер,
Табансыз емес елім тайқып берер.
Иманды елге жұртымыз айналар ма ?
Шіреніп жүрген кезде шалқып нелер.
Құдайдан қорықпайтын болды көп ел
Жаратса да құлым деп артық көрер.
Алла діні ұстаның заты емес қой,
Ұнамаса өзіне қайтып берер.

Мұхамеджан Тазабекті бүгінгі таңда уағыз айтушылардың қатарына қоса аламыз. Оның уағыздары Отан, ата-ана, ерлі-зайыптылар арасындағы жағдайлар, қыз бен ұл тәрбиесі жайлы. Жалпы айтқанда қазақ ұлтына тән, ұлттық колоритті жаңғырту мақсатында біршама жұмыс жасап жатқан адамдардың бірі. Бүгінгі қоғам сол уағыздардың маңыздылығын танып, ұғына білсе игі еді [3, 129 б.].

Ақиқатты тұспалдап айтса да, айтыскер ақындардан артып, «алаңға» шығып, жұрт алдында сөйлеп жүргендердің аты да, заты да шамалы. Жазба поэзияда жүрген ақындардың күдірейген жалынан, қоқиланған әтеш айдарынан артық айтары бары саусақпен ғана санарлық. Ал Ринат Зайытов - аламан айтыста талай мәрені бұзып, ақиқатқа алдаспан суырып жүрген шайыр.

Қазақтың аз болды ма зор ұлдары?
Ұққанға шын ұлағат соның бәрі.
Төле би, Қазыбекпен Әйтекелер,
Парызын парасатпен орындадаы.
Кесіп айтқан имандылық арқасында,
Тарихтың тұр ғой әне төрінде әлі.

Ал бүгінгі би деген депутат қой,
Мағынасын ұғынса оның дағы.
...
Ағамызда ақыл жоқ дегенменен,
Жайы жақсы қарыны шарқыт боп тұр.
Елеңдеп әкемізге қарағанмен,
Ол жаққа да жетпейтіні тәртіп боп тұр.
Үш жүздің тағдырынан бұл күндері,
Үш қыздың болашағы артық боп тұр.
Тіл жайлы тебіреніп толғағанда,
Ақиқат айтар болсам қолдар Алла.
Тіл жылы деп бір кезде ат қойып ек,
Медеу бола алмады-ау ол да жанға.
Бір жылда тілім қалай оңып кетсін?
...
Апыр-ай біздің кемел үкіметке,
Осыдан басқа ақыл қонбаған ба?
Бір тілді бір жыл бойы үйренетін,
Тілсіздер соқырша ма сорлы адам ба?
Қырық екі әріпті жаттау үшін,
Үш жүз алпыс күн керек пе сонда оларға?!

Ұлттық категорияларды негіз ете отырып, соның жүйесі бойынша бүтін бір ойды топшылап, бір арнаға салып, бір мақсатқа жұмылдыра білу, соны өлеңде бер алуының өзі ақындық шеберлікпен ұштасатын ерекшелік, ұтымдылық, тапқырлық деп қабылдау керек. Ақынның қай өлеңін алмасаңыз да, ұлтттық санамызда қалыптасқан, ұғымына қонымды дүниені көруге болады.

...Кең байтақ жерден не пайда,
Оны да біреу жауласа.
Баспанасы жоқ қазағым,
Бір үйін өзі салмаса.
Атамекеннен не пайда,
Келімсек келіп жалмаса,
Шетелден келген қандасың,
Азамат бола алмаса.
...
Тендрден тиын жымқырып,
Баюды ғана ойласа.
Патша болғанан не пайда,
Жанына жемқор жинаса,
Қыз, күйеу, құда баланың,
Басбұзарлығын тимаса.
Телеарналардан не пайда,
Қазақша хабар бермесе,
Тым болмаса айтысын,
Қызықтап жұртым көрмесе.
Айтыстан мынау не пайда,
Разы боп халқым қайтпаса.
Біздерден мынау не пайда,
Шыңғыртып шындық айтпаса.

Қазақ халқының теңдесіз ұлттық өнері жайында айтылар толғаныс ұшан теңіз. Кез келген ұлттың өзіндік кескін-келбеті мен болмыс-бітімін айқындайтын ұғымды оның өзіне тән ұлттық мәдениеті детін болсақ, қазақ мәдениетіндегі ән өнерінің алар орны ерекше. Данышпан Абайдың «Туғанда дүние есігін ашады өлең, Өлеңмен жер қойнына кірер денең» деген сөздері қазақ өмірінің бүкіл тыныс-тіршілгі өлеңмен өрнектелетінін айқын көрсетеді.

Ұлттық ән мен жырдың өресін түсіп жазып, оны көпшілікке жеткізу жолында табандылық танытып, өлеңінен тапқырлықтың ізін көруге болады. Өзіндік өлең жазуда қолтаңбасы бар ақындардың бірегйі Ринат Рифхатұлы Зайтовтың сондай өлең жырларының бірі.

Ринат Зайтов жырлаған тақырыбы, жанрлық ерекшеліктері, көркемдік стилі жағынан әр алуан. Ол қазақ даласындағы ұлттық идеяны, бүгінгі заман тақырыбын жырлайды. Табиғат толғаныстарын, сезім иірімдерін, адамгершілік пен ұлтжандылықты, жеке адам психологиясын, қазіргі қоғамның өзекті мәселелерін өлеңдерінің өзекті тақырыптары ете отырып, жаңа идеяны насихаттаушы ақын ретінде танылды. Ақын лирикасының табиғатынан ұлттық болмыс бедері, қазақ тілінің өлең-жыр болып төгілген әрі мен нәрі, шұрайы мен шырайы қиял қанатымен қанаттанып, құштарлық, өнерге сүйіспеншілік сезімдері сырлы да нәрлі түрде өріс алады. Сондай шығармашылығындағы тұғыры биік туындыларының бірі, қазақы болмысымыздың тағы бір ерекше көрінісін беретін ақынның «Айтыстағы бір қайырым» өлеңі:

Ал жігіттер,айт дедіңдер не дейін?
Жалған мақтар емеспін ғой өгейің.
Дос жылатып айтатыны рас болса,
Мен сендерді қайрау үшін сөгейін.
Шеттеріңнен арқалысың,дауылсың,
Бұл сөзді айту,өзіме де ауыр сын.
Айтпасыма жібермей тұр намысым,
Себеп:маған барлығың да бауырсың.
Мен батырмын деп кеудеңді қағасың,
Өз өреңнің өлшеп білмей шамасын.
Сондықтан да беру қиын емес қой,
Бойыңдағы батырлықтың бағасын.
Бабам батыр болып ед деп шіренбе,
Жетімде де жеті ата бар бұл елде.
Өткендердің ерлігіне тығылмай,
Өзің қандай ерлік қылдың түгенде!
Батыр болған атаң Берлин алған да,
...
Шамаң келген жер де ғана шалқақтап,
Ары-бері талтаңдайсың,талтақтап.
Қалталы мен мансаптыны көрген де,
Жан-жағыңа жымиясың жалтақтап.
Ұры-қары,жемқор,сайқал туғаның,
Боп кеткендей бөлісесің думанын.
Халқың үшін үн шығарып мыңқ етпей,
Шалқу үшін атқа қонып туладың.
...
Батыр болсаң "қазақ қызын алам" деп,
Қара қытай бермес еді жарнама.
Бүкпес едің тексіздерге беліңді,

Бейбіт күнде атқызбас ең еріңді.
Келімсектер тартып алып кеніңді,
Сүндетсіздер таптамас еді жеріңді.
Батыр бабаң қасқыр болған абадан,
Бүгінгілер ит бір-бірін талаған.
Әлі жеткен адамдарға қабаған,
Бай-мырзаның аяқтарын жалаған.
Жоқ сендерде сабырлық та,кеңдікте,
Алаш айтқан бір сөзге мән бердікпе?
Шын азамат сыналады ерлікте,
Ал шын ерлік,сыналады елдікте.
Солай бауырым,доғарайық қыртуды,
Сен ойламай кім ойлайды ұлтыңды.
Жолымызды жау кешпеуі үшін біз,
Қолымызбен бірге ұстайық бір туды.
Келешектің садағасы-кек болсын,
Бәріңе де бірігетін күн туды!

Қазақ халқының «халықтың ділі» деген ұғымға сәйкес келетін бүгінгі тілмен айтуанда ұлттық менталитепен сайма-сай келуімен түсіндіруге болады. Оның жалпыға ортақ мағынасы жеке адамның я болса ұлттық қоршаған әлемді белгілі бір кейіпте, қалыпта, сезіну, түсіну және іс-әрекеттер жасау мақсатында қордаланған табиғи-тарихи дайындықтары мен ыңғайларының жүйесі. Қазақ халқының ұлттық болмысы оның ішінде ұлтттық менталитетінің қалыптасуына, көптеген әлеуметтік құбылыстардың әсері бар. Солардың негізгісі ұлттық мәдениет, дәстүр, салт-сана, бағыт-бағдар, құндылықтар жатады. Қазақ халқы сөз қадірін білген, ақылдысы мен данасын пір тұтқан халық. Сондықтан да болар, бұл халықтың философиясы-поэтикалық, фольклорлық тұрғыда көбірек көрініс береді. Осындай ұлт ретіндегі ерекшеліктерімізді, салт-санамыздың насихаттар негізінде жазылған ақын жырларын бүгінгі поэзиядан кездестіруге болады.

Ұлықбек Есдәулет ағамыздың «Қазақ өлеңінде болашақ бар ма?»деген сауалына жауап беру үшін еліміздің түкпір-түкпірінде жүрген талантты жастардың үздік жыр туындыларына көз жүгіртеміз.

«Мәңгіліктер» өлеңінде былайша сабақтайды:

«*Мәңгіліктер...*

Мәңгі өлмейтін жаныма жаңғырып кел».

Бұл жанның мәңгі өлмеу себебі, ол- ақын жаны.

«*Қаршадайынан тақымын тайға бекіткен,*

Ғұмыр бәйгенің өзімше шабандозы едім...

...Көмбеден күткен тілеулес жұртым секілді,

Тақымын қысып ажал тұр ма екен алдымда?!» («Шабандоз жастық»). Осы жолдар ақын *Дәулеткерей Кәпұлының* шумақтары. Расымен де өмір- бәйге, өмір-аламан. Сол аламанда әркімнің өз жүлдесі бар. Көмбеге дейін қаншама қиындық, қаншама талас- тартыс... Барар жер бір... Ол- мәңгіліктің мекені.

«Қайда кетті бөрілі елім, сол заман» өлеңінде түтіні түзу ұшқан, Көк Тәңірісі қолдаған жұртымыздан:

«*Тәңірідей табынатын тектілік!*

Ағалардан табылса-

Біз де, ұрпақ, бақыттымыз күні ертең», - деп ой түйеді.

Айта кетер тағы бір ұлы күш- қыз махаббаты. Ол- сүйеді. Шын сүйеді. Қыз сезімі пәк, таза. Оны ақын *Танакөз Толқынқызы*дәлелдейді:

«*Қайыңға, діңге, тірекке,*

Жапырақтарға- дір етпе,
Кеудемде соққан жүрекке,
Атыңды ойып жазамын.»

Танакөздің «Қатыгез ғасыр» өлеңіне үңілсем. Қатыгез ғасырда қатыгез жүрек қаптаған. Қатыгез ғасырда біреуді-біреу таптаған. Бірақ ақан осы қатыгездікке мойынсұнбайсы. Былай дейді:

«*Қатыгездікке беріле көрме, ақ қалам,*
Бермесе қойсын бақ маған...»

Жалпы соңғы оншақты жылда қазақ поэзиясының, оның ішінде жастар поэиясының жинақ-антологиялары аса көп шыға қойған жоқ. Дегенмен, көптеген антологиялардың мазмұны хронологиялық қалыпта құралатындықтан, бөлімдерге бөлу тақырыптық тұтастыққа апармайды. «Жаңа ғасыр жырлайды» деп аталатын жинақта белгілі бір кезеңдегі жас қаламгерлердің ортақ көзқарастарын білдіреді, бұл арқылы оқырман қауым әдеби үрдістің еліміздің әр тарапында қандай арнада дамып келе жатқанын аңғара алады. Сондай-ақ жастардың стильдік ерекшелігі, қолтаңбасының қалыптасу кезеідері өз тұтастарының жазғандарымен тұтас алып қарастырғанда, толық түсінікті болатынын да ескеру қажет.

2012 жылы жарық көрген «Жаңа ғасыр жырлайды. Жас ақындар антологиясы» деп аталатын жинақта, еліміз тәуелсіздік алған жылдары өткерген жаңа толқын, жас буынның жырларымен танысуға болады. Қазақ поэзиясындағы алдыңғы лек ақындардың жолын жалғамаққа бекінген жас қаламгерлердің шығармашылығынан ел Егемендігімен бірге есейген қазақ рухани ой-снанасының жемісін көреміз [4, 5-8 бб.].

Жинаққа үлкенді-кішілі мерзімді басылымдарда алғашқы жырлары жарық көрген жас талапкерлер мен оқырман арасына есімдері кеңінен таныла бастаған жастардың да шығармалары енгізіліп отыр.

Ұлттық болмыс- қазақ ұлтының дүниетаным, көзқарастырмен, философиялық ой-тұжырымдарымен, ұлттық психологияның ұлттық сезім, ұлттық тіл, ұлттық дәстүр сынды түрлерімен тығыз байланысты, тереңіне жасырынған, жаны мен қанындағы көзге оңай көрінбейтін «қиын материя». Қорыта, М.Әуезовтың сөзімен айтқанда: «біздің поэзия өзінің тарихтық тегінен үзіліп, төркінсіз әдебиет болып кетпегеніне көз жеткіздік».

Әдебиет

1. Пірәлі Г. Қазақ әдебиеттануы және ұлттық идея. - Алматы: Елтаным баспасы, 2014. - 240 бет.
2. Қирабаев С. Ұлт тәуелсіздігі және әдебиет // зерттеулер мен мақалалар. - Алматы: Ғылым, 2001. - 448 б.
3. .Қабдолов З. Сөз өнері. - Алматы: Қазақ университеті, 1992. - 352 бет.
4. Жаңа ғасыр жырлайды. Жас ақындар антологиясы / С. Сағынтай. - Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2012. - 172 бет.

ӘБІШ КЕКІЛБАЙҰЛЫНЫҢ БАТЫРЛАР ОБРАЗЫН ЖАСАУДАҒЫ ШЕБЕРЛІГІ

Абилева А.М.
(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)

Қазақ әдебиетінде өнер тақырыбында қалам тербеген дарынды суреткерлерлер баршылық. Ақын, күйші, әнші өнерпаз тұлғалар өмірі оларды бәрінен бұрын

қызықтырған. Соның бірі - Махамбет ақын. Ол туралы прозалық және поэзиялық шығармалар да жетіп артылады.

Махамбет Өтемісұлының тұлғалық дара бейнесі қазақ әдебиетіндегі талай әңгіме, повесть романдарға арқау болған. Мәселен, Қажым Жұмалиевтің «Айқас», «Тарлан атты жолаушы», Т. Әлімқұловтың «Қараой», Ә. Әлімжановтың «Махамбеттің жебесі», Ә. Таразидің «Тәж», т.б, шығармаларды атауға болады. Әбіш Кекілбайұлы шығармаларының басты өзегі - тарих пен тағдырлар философиясын сан алуан тұрғыдан мейлінше саралап, даралап көрсету. Мұның бір жарқын мысалына жазушының Махамбет туралы «Шандоз» тарихи - деректі баянын да жатқызуға болады. Көркем ой тұрғысынан алып қарағанда, аталған тарихи – деректі шығарма қазіргі қазақ әдебиетінің даму жолындағы кезеңдік ірі туынды болып табылады. Философиялық мазмұндағы тарихи баян мазмұндық - түрлік зор қуатымен, ізденісімен, көркемдік табысымен жаңа, тың, ойлы, сындарлы шығарма болып шыққан. Мәселен, әрбір фактіні, не деректі, әрбір іс – әрекетке негізделген оқиғаны келтіру бар да, оны көркемдік жинақтау бар. Бұл орайда Әбіш Кекілбайұлы шығармасындағы тарихи деректер мен фактілердің, іс – әрекетке негізделген оқиғалардың қай – қайсысы болсын әрқашан белгілі бір көркемдік мақсатқа жұмыла қызмет етеді, соған жұмыла қол жеткізеді. Шығарманың «Шандоз» деп аталуының да бір себебі бар. Махамбет өз өлеңдерінде «Шандоз» сөзін «Қарағай шаптым шандоздап», «Керіскедей шандозым» деп қайталайды.Осы қайталау арқылы Махамбет әдебиетте Исатай батырдың айбынды бейнесін паш етті. Ол өзінің поэзиясында Исатай бабамыздың бейнесін сомдаса, ал Әбіш Кекілбайұлы ұмытылып бара жатқан сөзді қайта жаңғыртып, әдебиетте өзгеше әсер қалдырды және сонымен қоса, батырдың тұлғалық бейнесін жасады.

Кез – келген халықтың әдебиеті оның рухани өмірімен тығыз байланысты. Бұл – заңдылық. Қазақ елі Ресей отарында ұлт – азаттық қозғалыс, көтеріліс туралы әңгіме қозғаудың мүмкін еместігі түсінікті еді. Сондай – ақ тарихи баянда бұрын біржақты қарастырылып келген тарихи тұлғаларға бүгінгі дүниетаным тұрғысынан қарау керектігі айтылып, дәлелдер келтірілген. Махамбетті айтқанда атамай кетуге болмайтын тарихи бейненің бірі – Исатай бейнесі, Исатай бастаған, Махамбет қостаған, ұлт – азаттық көтеріліс.

Әбіш Кекілбайұлының шығармашылығы адамды барған сайын қызықтыра түседі. Тарихи тұлғаның әр қырын таныту үшін де, оның арғы ата- бабаларының өмірінен де қисынды деректер келтіре отырып бейнелейді. Мәселен, бір Махамбеттің образын жасау үшін әкесі Өтеміс пен оның бауырларын тілге тиек етеді.

«Жас Махамбеттің осынша өнерлі де өжет болуына әкесі Өтемістің басты әсер еткеніне дау жоқ. Өйткені ол өте ержүрек және қайсар кісі болған секілді. Ол қазақтарды Жайықтың арғы бетіне аттатпайтын кезде де өжеттілік танытып, қарауындағы ауылдарымен елдің алдымен Нарынға өткендердің бірі болыпты. Кейін Ішкі орданың халқына Кіші жүзбен қатысуға тыйым салынғанда, оған да алдымен қарсы болғандардың бірі сол секілді. 1816 жылы тамыз айында Сүйінішқали сұлтанға еріп келіп, өзінің ағайындары ауылын шапқанда, ақсүйектерге бас ұрмай, ағайынның да «бас жарылса, бөрік ішінде, қол сынса, жең ішінде» дейтін белгілі қағидасына қарамай, губернатордан теңдік сұрап, жападан – жалғыз Орынборға кетуі де жүрек жұтқандықтың көрінісі еді. Айшуақ баласы Шерғазы хан мен Хиуа ханы – Мұхаммед – Рахым арасында керуенбасы ретінде қатынаста жүруі оның ерлігі, билігімен қоса білімділігінен хабар бергендей.. ..Ақындық та, сауаттылық та, әсіресе мұсылманша сауаттылық Махамбетке әкесі Өтемістен дарыса керек» [1,345].

Бұл үзінді де Өтемістің қайсар, беделді, малды да, басты – жанды адам екендігін байқатады. Осындай қасиеттерін саналамай келіп, тарихи деректерді

молынан сараптаған қаламгер балаларының аттарын қою себебінің өзі Өтемістің ескіше діннен мол хабардар, сауатты адам екенін баса айтқан. Бәрінің таңқалатыны – әкесінің бойында бар қасиеттердің барлығының Махамбетте де болуы.

Өтеміс пен Махамбеттің ел үстіндегі хан – төрелерді місе тұтпай, қарауында - өз тектерінің тегін жерден шықпағандығына деген нық сенім де жатқандай. Ақын өзінің көптеген өлеңдерінде шыққан тегін мақтан тұтып, өзін асқақ ұстауы да Өтемістің өзін кемсіткендерге төтелеп жауап беруі де осыны анық аңғартады.

Махамбеттің батырлығынан бөлек, ақындығына тоқталсақ тарихи баянда айтылып кеткендей Өтемістің шешендігіне тоқталамыз. Әбіш Кекілбайұлы оны былайша сипаттайды: «Шеркеш Бекпенбет би ханның үйіне келсе, қақ төрде Өтеміс отыр екен. Орнынан тұрып, сыртқа шығып келіп, оң жаққа барып жайғасады. Бір азырақтан соң, тағы да орнынан тұрып кетіп, сыртқа шығып келіп, босағаның қыр көзіне құйрық басады.

Бекпенбет би Өтемісті мүдіртейін деп:

- Бір шай ішімде үш жерге отырдың, мұның қалай? - депті. Сонда Өтеміс:

Төрде отырғаным - өрлігім, оң жақта отырғаным - билігім, босағада отырғаным – құлдығым, - депті. Бұл жауапқа Бейкпенбет би риза болып:

- Жарайсың! – деп жауап қатады. Сөйтсе, Өтемістің арғы тегі қазақ емес, қызылбас екен, яғни Құлмәлі (Құлманияз) келімсек екен » - деп айтылады [2, 62].

Махамбеттің бойындағы өрлік пен шешендік тегістей әкесінің аузынан жан – жақты айтылған. Шешендік сөздің берілісі шымыр да тұжырымды.

Махамбеттің жан - жақты білімді болғандығын, орыс тілін жетік білуімен қатар діни сауатының да болғандығын жазушы баса айтады. Оған мына бір үзінді дәлел бола алады: «Көзін сақтана салып, сөзін сақтана айтатын әккі офицер жаңа танысының көптің бірі емес, ол кездегі қазақ даласы үшін арпа ішіндегі бір бидай екендігін бірден аңғарады. Шешендігін, дінге жүйріктігін, бірақ қасаң қағидалардан қашқақтап, сыни ой - пікірлерге үйірлігін, сезімінің, сергек санасының салихалығын елемей қала алмады. Азиялықтардың түлкібұлтақ мінезіне әбден жетікпін деп жүрген ғалым ойда жоқта алданып қалмайын деп сақтана бастайды». «Бұқар мен Самарқанд медреселерінде айта – айта жауыр болған сопылық ереже, жалпы сөздермен емес, өзінің ойы мен түсінгенінен алып айтты. ...Орынбор мен Петербургтегі кейбір үкімет адамдарын тілге тиек етті. Өлкені басқарудағы өзгерістер жайын сұрады. Сөйтіп, бізді өзіне ынтық етіп қойды» [1, 344-345].

Суреткер Махамбеттің әкесі Өтемістің адамгершілік қасиеттеріне де әр бағытта тоқтайды. «Бұл кеп - Өтеміс Күмәлі баласының кемел ақыл иесі болғанын аңғартады. Ол бұл келісінде - ордасында әділет іздеп келген. Баса – көктеп төрге шыққаны,бір жағынан, Бөкейдің өзі орыс ұлықтарына жазғанындай, Өтемістің ел ішіндегі сыйлы кісі екендігін сездірсе, екінші жағынан тек мейман екендігін білдіру ғана емес: «Менің еш кемдігім жоқ, хан төрінен маған да орын болуы керек», - деп қыр көрсеткені еді,- дейді шегелеп [2, 61]. Бұдан Өтемістің сыйлылығы, сондай – ақ, жан басының күйлілігі де аңғарылады.

Әбіш Кекілбайұлы тарихи тұлғаны оқырманға сан қырлы жағынан паш ету үшін оның арғы аталарының өмірінен де ұсынған қисынды тарихи деректерге назар аударып көрсек: «Әккі сұлтан мен аққаптал атаман – Өтемістің «қызылбастығын» да өз пайдаларына жарата алған түрі бар. Өтеміс те оларды өз керегіне пайдалана білсе керек. Ауылы шабылғанда, әуелі соларды құлақтандырады. Іс ұзарып кеткенде, Орынборға да артындағы соларға сеніп аттанса керек. Біріншіден, бұл істі тексеруге сұлтан Сығай Нұралиев, екіншіден генерал – Бородин, үшіншіден, Астрахань казак полкінің командиры князь Багратион, төртіншіден әскери старшина Тюневтардың жабыла жұмылуы – Өтемістің атадан тегін емес екендігін көрсетеді.

Олар Сүйінішқали арызын тегін жоққа шығарады. Әкесінің артынан қуып барған Тоқтамыс пен Бекмұханбеттің бар талабы орындалады. Олар айдаудағы Өтемістің қатын – балаларын қараусыз қалдырғанға ұқсайды. Бізге маңыздысы Шахматов дерегінде, Өтеміс әулетінде Махамбеттен басқа Ыбырайымның да сауатты болғаны баса айтылады [2, 48-49].

Аз ғана дерек Өтемістің басындағы жайлардан біраз мағлұмат береді. Тарихи деректерде сирек те болса, оның ата – бабасы мен балалары жөнінде баяндалады. Балаларының ішінде тек Махамбет қана емес, оның қай баласы да осал болмаған. Ол да Өтемістің таза да өнегелі тәрбиесінің жемісі.

Суреткер Әбіш Кекілбайұлы – тереңге тамыр тарта алған тарлан тарихшы. Махамбеттің жан – жағын, сол дәуір оқиғаларын, араны ашылған отарлауды, дәуір полотносын, заманға әсер етуші факторларды аса білгірлікпен талдайды. Оның сипаттауындағы ерекшеліктерінің негізі зерттеуінде жатыр. Әбіш Кекілбайұлы Махамбет заманынан, Өтемістен әріге өріп, тарихи факторларды саясат пен тарихи жағдаяттарға байланыстыра, арғы түп – тамырын байсалды қабыстыра суреттейді.

Махамбеттің бейнесін жасауда отбасылық өмірін әріден толғайды. Бұрын ғалымдардың сараламаған деректерін әр қырынан қарастыра, тың ойлар айта отырып, сол дәуірді молынан қамтиды, Өтемістің нағыз тұлғаға лайық бейне екендігін пайымдайды.

Махамбет - ұлттық тарихымыздың ең күрделі жылдарындағы ерекше көзге түскен ерен тұлға. Бүгінгі Тәуелсіздік таңы атқан дәуірде ол бұрынғыдан бетер биіктей түсті. Оның бәріміз білетін жалынды жырларының бұрын аңғарыла қоймаған қырлары мен сырлары ашыла түсті. Ақын тағдырының талай жұмбағы айқындалуда. Ал ол жұмбақтарды анықтау үшін дауылпаз ақынның өмір жолы мен жан дүниесіне өзі көтерген зеңгір биіктен көз тастау керек болады. Сонда ғана оның күрескерлік жігері мен суреткерлік шабытын шыңдаған елдік тарих пен әлеуметтік шындықтың ұлан – ғайыр аймағы кеңінен қамтылып, жыл өткен сайын жақындай да жарқырай түсер рухани бейнесінің өміршеңдігі мен өнегелігі молынан зерделене түсер еді. Жазушы Әбіш Кекілбайұлының бұл тарихи – деректі баяны осындай мақсатты көздеп отырғаны анық. Сондықтан да автор Махамбеттің ақындық, азаматтық және батырлық болмысын қысқа ғұмырының ауқымымен шектемей, өмір сүрген отаршылдық дәуірінің шытырман шындығы мен жанын пида еткен ұлт – азаттық қозғалыстардың шерлі шежіресі арасында қарастырып, ел бірлігі мен тәуелсіздік баяндылығы аясында ой айтады.

Қорытындылай келе, Махамбет - ғасырдан – ғасырға жалғаса беретін, уақыт зымырап өткен сайын алмас қылыштай жарқырай беретін тұғыры биік тұлға. Бейбіт заманда өмір сүріп жатырмыз десек те, Махамбеттің жүрегінде алаулап жанған намыс пен күрескерлік рух бізге қазір де ауадай қажет. Өйткені, арын таптатуға, рухын төмендетуге жол берген халықтың болашағы бұлыңғыр болмақ. Сондықтан да Әбіш Кекілбайұлы деректі – тарихи баянда оның «табиғаттан қалаған уақытында табыла бермейтін асылдай аса сирек кездесетін құбылыс» екендігін айта келіп, «Ондай құбылыс тек қазақ түгіл, барша адамзаттың ғұмырында да көп кездесе бермеген. Махамбет - кәдімгі он екі жілік, бір мығым жұмырбасты пенденің ертегідей аңызға айналуының, тек ертегіде ғана ғажайып ерлердің қайтадан шындыққа айналуының таптырмас бір мысалы», - деп жазады. Мақаланы автор сөзімен түйіндесем: «Оның өмірі мен өнері ақиқат пен әділдікке бас ұрып өтер барша адамзатқа түсінікті, әрдайым қастерлі».

Әдебиет

1. Әбіш Кекілбаев шығармашылығы – I том. Алматы: Арыс, 2018. - 796 б.

2. Кекілбаев Ә. Шандоз. – Алматы: Арыс, 2004. – 360 б.
3. Марғұлан Ә. Ежелгі жыр аңыздар. – Алматы: Жазушы, 1985. – 367 б.

УДК 821.161.1

ОБРАЗЫ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОСТРАНСТВА В ПОЭЗИИ И.А. БРОДСКОГО

Алатаев А.Ж.
(*СКУ им. М. Козыбаева)*

Цель работы заключается в детальном разборе образов художественного пространства в поэзии И.А. Бродского на примере стихотворений, написанных в разные моменты жизни писателя. Наблюдения, представленные в статье, могут расцениваться как ещё одна попытка анализа лирического хронотопа поэта. Причина, по которой мы изучаем данный вопрос, - повышение интереса молодежи к чтению И.А. Бродского. Ранее учеными-филологами данная проблема уже затрагивалась. Вкладом в современное изучение наследия лауреата Нобелевской премии является разъяснение поэтики наиболее известных стихотворений Иосифа Бродского, поскольку точку зрения, поставленную нами, никто до известной степени не затрагивал.

Самое важное в поэзии И.А. Бродского - это его удивление перед жизнью в ее единстве обыденного и чудесного, сбереженное автором и в архангельской ссылке, и в изгнании. Благодарность рождается из ощущения, что жизнь существует скорее вопреки законам вселенной, чем благодаря высшим законам. Из стихотворений разных лет выстраивается целый цикл произведений, посвященных одной, особенно важной для поэта теме — теме Рождества, иногда напрямую раскрывающейся на материале евангельской истории («Рождество 1963», «Рождественская звезда»), иногда ассоциативно связанной с ней глубинным семантическим контекстом. Пример последнего - стихотворение «1 января 1965 года».

Унаследовавший от предшественников-акмеистов сдержанность, целомудрие и смысловую многомерность, И.А. Бродский всегда уходил от выражения, а с годами особенно, не только чересчур прямолинейных излияний своих чувств и убеждений, вуалируя их в прихотливую стихотворную форму, в хитросплетение метафор и синтаксиса. Не меньше он избегал дидактичности, слов назидания в последней инстанции и никогда не путал правду с пресловутой «душой нараспашку», прекрасно понимая ответственность поэта за каждое сказанное слово. Того же он требовал и от своего читателя, зная, что истинное понимание - тяжелый духовный труд и требует от человека напряжения всех своих умственных и душевных сил. Многие произведения И.А. Бродского трудны для восприятия, их невозможно постичь в результате быстрого первочтения: за каждым словом, даже знаком препинания стоит множество смыслов, а семантическая многоплановость требует углубленного и внимательного постижения и перечитывания.

Показательным примером такой смысловой поливалентности мы считаем стихотворение «Не выходи из комнаты, не совершай ошибку...», которое было написано Иосифом Бродским в 1970-ом году. Поэт создает его сразу же после возвращения из ссылки. Выявляя особенности его эстетики, мы подробно разбираем образы, окржающие поэта внутри «комнаты»: «Не выходи из комнаты, не совершай ошибку. Зачем тебе Солнце, если ты куришь Шипку?», - задается вопросом лирический

герой в начале стихотворения [1, с. 410]. Слова «солнце» и «шипка» являются названиями марок болгарских сигарет, распространенных в 1960-х –1970-х годах. Автор подчеркивает то, что огонек сигареты светит нам, и нам незачем выходить к небесному светилу. В следующих строчках: «За дверью бессмысленно все, особенно-возглас счастья. Только в уборную - и сразу же возвращайся»,- лирический герой, несмотря на решительный настрой запретить выход, в уборную выйти все-таки разрешает**.** «О, не выходи из комнаты, не вызывай мотора, потому что пространство сделано из коридора, и кончается счетчиком» [1, с. 410], - в этой части стихотворения можно выделить образ мотора, соответсвенно экипажа такси, а под словом «счетчик» мы понимаем расчет за поездку и расплату в бытийном контексте.

Образ мотора актуализирует интертекстуальную связь с традициями Серебряного века. Во-первых, возникает перекличка со стихотворением А.А. Блока «Шаги Командора» (1912), в котором современная деталь сопрягается с европейским культурным мифом, расширяя границы последнего: «Пролетает, брызнув в ночь огнями, / Чёрный, тихий, как сова, мотор. / Тихими, тяжёлыми шагами / В дом вступает Командор...» [2, с. 80]. Недаром О.Э. Мандельштам в статье 1922 года «А. Блок (7 августа 1921 г. – 7 августа 1922 г.)», созданной в первую годовщину смерти поэта-символиста, отмечает: «Но вершина исторической поэтики Блока, торжество европейского мифа, который свободно движется в традиционных формах, не боится анахронизма и современности, - это «Шаги Командора». Здесь пласты времени легли друг на друга в заново вспаханном поэтическом сознании, и зерна старого сюжета дали новые всходы («Тихий, черный, как сова, мотор… Из страны блаженной, незнакомой, дальней слышно пенье петуха…»)» [3, т. II, с. 90].

Во-вторых, О.Э. Мандельштам в лирике 1913-1920 годов подхватывает художественное новаторство символиста, сопрягая образ мотора с русской национальной историей и традициями классической литературы – романа в стихах «Евгений Онегин» и «петербургской повести» А.С. Пушкина «Медный всадник» («Петербургские строфы», 1913): «Летит в туман моторов вереница; / Самолюбивый, скромный пешеход - / Чудак Евгений – бедности стыдится, / Бензин глотает и судьбу клянет». Пушкинский интертекст и проекция истории XIX века на современность подтверждается упоминанием конкретного героя и аллюзией восстания декабристов 14.12.1825 года: «Тяжка обуза северного сноба - / Онегина старинная тоска, / На площади Сената – вал сугроба, / Дымок костра и холодок штыка» [3, т. I, с. 64]. В стихотворении того же года (1913) «Кинематограф» мотор остаётся знаком технического прогресса современности: И по каштановой аллее / Чудовищный мотор несется. / Стрекочет лента, сердце бьется / Тревожнее и веселее» [3, т. I, с. 68]. Новый семантический план образа предстает в стихотворении «Теннис» (1913) – мотор включается в оппозицию современного технического прогресса и живой природы, причем природе отводится страдательная функция: «Май. Грозóвых туч клочки. / Неживая зелень чахнет. / Всё моторы и гудки - / И сирень бензином пахнет» [3, т. I, с. 69]. Лирика 1915-го года, второго года Первой мировой войны, снова демонстрирует образ мотора в контексте современности, оппозиционной ценностям национальной культуры: «Императорский виссон / И моторов колесницы - / В черном омуте столицы / Столпник-ангел вознесен» [3, т. I, с. 84]. В 1920-м году мотор получает однозначно негативную коннотативную окрашенность как один из знаков враждебного человеку пространства и разрушения культуры послереволюционной эпохой («В Петербурге мы сойдемся снова…»): «Дикой кошкой горбится столица, / На мосту патруль стоит. / Только злой мотор во мгле промчится / И кукушкой прокричит» [3, т. I, с. 111].

Как видим, И.А. Бродский, употребляя архаизированный вариант обозначения машины – мотор – актуализирует прецедентный текст поэзии Серебряного века. Но

если символист и акмеист расширяют границы нового европейского мифа, то И.А. Бродский, напротив, топосные границы принципиально сужает, отказываясь от вызова такси как способа покинуть комнату.

Другая ассоциация с мандельштамовской традицией связана с проблемой антилиризма – отказа от прямой исповедальности («Отчего душа так певуча...», 1911): «О широкий ветер Орфея, / Ты уйдешь в морские края - / И, несознанный мир лелея, / Я забыл ненужное «я»» [3, т. I, с. 54]. Лирический герой И.А. Бродского восклицает: «О, не выходи из комнаты, не вызывай мотора...». Междометие «о» помогает осознать досаду говорящего, поскольку пространство комнаты подвергается нарушению, но он не покидает комнаты. Отказ от лирической исповеди раскрывается в отказе от женщины: «А если войдет живая милка, пасть разевая, выгони не раздевая» [1, с. 410], - хотя тема любви и гендерных отношений наиболее лирична. Лирический герой запрещает подчиняться инстинктам и приказывает женщину выгнать. Пространство не нарушено даже условно: «Что интересней на свете стены и стула?»,- спрашивает И.А. Бродский, тем самым указывая, что стул и стена - это неотъемлемая часть быта комнаты [1, с. 410]. Стена защищает от внешних угроз, от шума коммунальной квартиры, как мы дальше выясним. Лирический герой спрашивает: «Зачем выходить оттуда, куда вернешься вечером, таким же каким ты был, тем более- изувеченным?» [1, с. 410], - здесь он вновь заостряет внимание на том, что в комнате мы в безопасности, а мир наносит увечья. Как мы знаем, после возвращения из ссылки И.А. Бродскому разрешалось переводить стихотворения детских писателей, но самоволничать запрещалось, делать работу за гроши И.А. Бродский не собирался: «О, не выходи из комнаты. Танцуй, поймав, босанову в пальто на голое тело, в туфлях на босу ногу» [1, с. 410]. Босса-Нова - стиль популярной бразильской музыки, представляющий собой синтез местного фольклора и некоторых элементов джаза. Такая музыка могла быть только «поймана» в закрытом радиоэфире. В пальто на голое тело и туфлях на босу ногу, в домашней обстановке, не по шаблону и оттого хоть немного свободно. Хотя в прихожей всё до боли знакомо и старо. Привычно: «В прихожей пахнет капустой, и мазью лыжной» [1, с. 410].

Такие образы, как запах капусты, и лыжной мази, точно свидетельствуют о том, что поэт находится в советской коммунальной квартире. Читателям прошлого столетия этот момент хорошо понятен. Данный катрен заканчивается печальным результатом: «Ты написал много букв, еще одна будет лишней» [1, с. 410], - лирический герой обращается к главному персонажу «комнаты», к самому себе. Он сомневается в том факте, что его произведения будут читать впоследствии. «Инкогнито эрго сум», - пишет И.А. Бродский, или, по Рене Декарту: «Cōgitō ergō sum», что значит «мыслю – следовательно, существую». Лирический герой И.А. Бродского утверждает, что если он существует в своей голове, в комнате, в квартире - это значит, что он есть. Каким бы сомнительным и утомительным не казалось его бытие. Стихотворение заканчивается показательным выводом: «Не будь дураком! Будь тем, чем другие не были. / Не выходи из комнаты! То есть, дай волю мебели, / слейся лицом с обоями. Запрись и забаррикадируйся / шкафом от хроноса, космоса, эроса, расы, вируса [1, с. 410].

В финале стихотворения мы прослеживаем перемену отношения И.А. Бродского к поэтическим образам, вещные детали предстают в образе неотъемлемой части самого лирического героя: «Слейся лицом с обоями». Слейся лицом с обоями, растворись в комнате. Запрись внутри комнаты, внутри себя (что, возможно, уже одно и то же), шкафом задвинь дверь, своими чувствами и разумом закрой себе рот. Спрячься от времени (хроноса), пространства (космоса), любви (эроса), принадлежности к чему-либо (расы), вируса. И снова возникает перекличка с наследием О.Э. Мандельштама, его «Шумом времени» 1924-1925 гг. (гл. «Комиссаржевская»): «Мне хочется говорить

не о себе, а следить за веком, за шумом и прорастанием времени. Память моя враждебна всему личному». И далее: «Повторяю – память моя не любовна, а враждебна, и работает она не над воспроизведением, а над отстранением прошлого. Разночинцу не нужна память, ему достаточно рассказать о книгах, которые он прочел, - и биография готова. Там, где у счастливых поколений говорит эпос гекзаметрами и хроникой, там у меня стоит знак зияния, между мной и веком провал, ров, наполненный шумящим временем, место, отведенное для семьи и домашнего архива» [3, т. II, с. 250]. Если акмеист фиксирует разрыв со временем, то И.А. Бродский уже заявляет полное отторжение от категорий пространства и времени. У И.А. Бродского вирус - жизнь. Вирус жизни, то, чем мы все больны, а мебель, комната, обои - нет. Это то, в чём они нас превосходят, а значит, слившись с ними, можно победить свою жизнь как болезнь.

Пространство стихотворения «Не выходи из комнаты» предельно детализировано. Оно дает нам понять, в чем смысл отрешенности и затворнической жизни поэта. Тонкая душа И.А. Бродского резко реагирует на запреты со стороны правительства, на проблемы в отношениях, что он выражает средствами поэтической суггестии. Семикратная синтаксическая анафора «Не выходи из комнаты» выстраивается в интересную систему. В первых пяти катренах мы наблюдаем чередование анафоры «Не выходи из комнаты» (1-3-5) / «О, не выходи из комнаты» (2-4) в сильной позиции начала строфы. В пятой строфе она обеспечивает кольцевую композицию начала первого и четвертого стиха. В последнем шестом катрене анафора отходит в начало второго стиха, уступая сильную позицию просторечной риторике: «Не будь дураком!» Анафора способствует нарастанию эмоционального напряжения и финальному взрыву. Как видим, стилистический прием становится у И.А. Бродского самостоятельным средством художественной выразительности. Эмоционально выраженный конфликт лирического героя с миром, семантическая многомерность текста обусловили читательский выбор – стихотворение «Не выходи из комнаты» в наше время читатели считают одним из трех самых известных произведений И.А. Бродского [4].

Далее мы обращаемся к стихотворению «Я всегда твердил, что судьба – игра», посвященному М.А. Лифшицу, советскому философу и литературоведу. Оно было написано в 1971 году, когда поэт еще не эмигрировал из СССР. Стихотворение по своей сути философское, и мы постараемся разобрать основные образы и выделить их.

Основной образ - это образ самого автора, лирический герой. Он пишет: «Я твердил», «Я считал». Мы рассматриваем это, как акцентирование своего мнения, что важно для И.А. Бродского как для эссеиста: «Я всегда твердил, что судьба – игра. / Что зачем нам рыба раз есть икра» [1, с. 427],- одна из первых идей поэта. Он противопоставляет объект и результат, полученный от этого объекта. Молодой И.А. Бродский не осознает, что за дефицитным продуктом стоит жизнь, пусть даже жизнь рыбы: «Я сижу у окна. За окном осина. Я любил немногих. Однако сильно» [1, с. 427]. Лирический герой снова предстает перед нами в одиночестве. Пространство за окном, осина не нужны ему. Далее идут такие строки: «Я считал, что лес - только часть полена. Что зачем вся дева, раз есть колено» [1, с. 427]. Стоит отметить, что поэт использует форму прошедшего времени. Он говорит, что был недостаточно хорош в философском плане. Он, а следовательно, и читатель, не видят всей обширности окружающего мира, лес для него - это полено, многократно увеличенное. Далее раскрывается еще более интересный образ: «Зачем вся дева, раз есть колено». Мы понимаем под этими словами отношение И.А. Бродского не только к противоположному полу, но и к художественной детали, которая в его картине мира оказывается не менее значимой, чем целое. Формируется пристальное вглядывание в конкретные детали, за которыми проступает бытие.

Многократное повторение «Я сижу у окна» становится метафорой внутренней закрытости лирического героя. «Я сказал, что лист разрушает почку. И что семя, упавши в дурную почву, не дает побега» [1, с. 427]. Читателю данные строки могут показаться несколько грубоватыми, но мы понимаем мысль поэта о том, что от дурного родителя не может родиться ребенка лучше. Он не видит смысла в женщине, так как лист разрушает почку: «Я сижу у окна, обхватив колени, в обществе собственной грузной тени» [1, с. 427]. Автор один, он размышляет, и «обхватив колени», размышляет с грустью. В следующей части:

Моя песня была лишена мотива,
но зато ее хором не спеть. Не диво,
что в награду мне за такие речи
своих ног никто не кладет на плечи.
Я сижу у окна в темноте; как скорый,
море гремит за волнистой шторой [1, с. 427].

И снова лирический герой сетует на отсутствие диалога с читателем. Он предельно одинок, и штора, напоминает ему волны моря:

Гражданин второсортной эпохи, гордо
признаю я товаром второго сорта
свои лучшие мысли, и дням грядущим
я дарю их, как опыт борьбы с удушьем.
Я сижу в темноте. И она не хуже
в комнате, чем темнота снаружи**.** [1, с. 428].

А здесь возникает перекличка со стихотворением «Не выходи из комнаты». Мы видим общий философский мотив закрытого образа жизни. Также поэт делает акцент на свои «второсортные работы», написанные во второсортную эпоху. Здесь видна одна из отличительных черт лирического героя – полное, едва ли не болезненное отсутствие самолюбия и самоуверенности. Это заметно и в его эссе, одно из которых даже называется «Меньше единицы». Все его существо так или иначе подчинено вечным и абстрактным категориям. Упоминается хронос, как и в предыдущем тексте.

Таким образом, лирический герой воплощает собой попытки самого автора с помощью языка овладеть временем. И пусть эти попытки не исполнены страсти, но ведь человеческие действия имеют гораздо меньше ценности, чем присоединение к потоку языка. Именно поэтому позиция отстраненного наблюдателя, так часто принимаемая alter ego поэта, является для него оптимальной. Любые попытки творца властвовать над языком ни к чему не приводят, потому что Слово само по себе несет идею всего мира, состоящего из названий, а поэт не вправе навязывать свое понимание реальности. Нельзя ничего навязывать обществу. И.А. Бродский актуален в наше время, поскольку его стихотворения и эссе преисполнены слиянием философии с обыденностью жизни, что является важным критерием для своременного метамодернизма.

Литература

1. Бродский И.А. Сочинения Иосифа Бродского: в 7 томах. Т. 2. Стихотворения 1964-1971 гг. - СПб.: Пушкинский фонд, 2001.– 440 с.
2. Блок А.А. Собрание сочинений в 8 томах. Том 3. Стихотворения. Книга третья (1907-1916). – М.-Л.: ГИХЛ, 1960. – 716 с.
3. Мандельштам О.Э. Собрание сочинений и писем: В трёх томах. Том 1. Стихотворения. - М.: Прогресс-Плеяда, 2009. - 808 с. - Том 2. Проза. - М., 2010.- 760 с.
4. Три самых популярных стихотворения Иосифа Бродского // **[**Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://isralove.org/load/5-1-0-1838. - (Свободный).

УДК 82.0

СПЕЦИФИКА НАУЧНОЙ ФАНТАСТИКИ КАК ЖАНРА ЛИТЕРАТУРЫ И ОСОБЕННОСТИ НАУЧНО-ФАНТАСТИЧЕСКОГО ХРОНОТОПА

Алексеев А.А.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Научную фантастику как жанр литературы определяют следующим образом: это разновидность фантастической литературы, которая основана на уверенности в том, что в силах науки (современной и будущей) решить все тайны Вселенной [1].

Данная формулировка, как и название жанра литературы, акцентирует внимание на значительной роли науки в жизни человека, общества, устройстве мира. О влиянии развития науки на формирование жанра научной фантастики говорит замечание критика А. Громовой, автора статьи о научной фантастике: «Научная фантастика определилась как массовое явление именно в ту эпоху, когда наука стала играть решающую роль в жизни общества, ... условно говоря – после 2 мировой войны» [2, стр. 140]. При этом А. Громова подчеркивает, что жанр научной литературы начинает развиваться еще до войны, в частности в творчестве Г. Уэллса и К. Чапека.

Помимо науки, возможно выделить другие структурные элементы в качестве важных субъектов в жанре научной фантастики. Так, в определении научной фантастики как жанра литературы, которое дал Г. Гуревич, такими субъектами выступают человек или природа: «Научной будем считать ту фантастику, где необыкновенное создается материальными силами: природой или человеком с помощью науки и техники» [3, стр. 5]. А.А. Бубнихин придерживается похожей точки зрения на структурные элементы научной фантастики, выделяя в качестве таковых «человека» и «прогресс» [4, стр. 13].

Мы считаем возможным на основе приведенных выше трактовок на природу научно-фантастической литературы конкретизировать приведенное в начале работы определение следующим образом: «Научная фантастика - это жанр литературы, в котором выражена надежда на то, что человек с помощью научных достижений способен найти ответы на загадки Вселенной».

Предназначение научной фантастики как жанра литературы ярко охарактеризовано Г. Шахнарадзе, доктором юридическим наук. В своем предисловии к научному труду Вл. Гакова он отмечает, что функцией научной фантастики являются не переходы в прошлое или будущее, а акцентирование внимания на настоящем с целью понять, что в настоящем еще хранится из прошлого и что уже имеется из будущего. В данном отношении Г. Шахнарадзе сравнивает писателей-фантастов с Эйнштейном, которые вполне самостоятельно установили относительность времени и пространства [5, стр. 4]

С мнением Г. Шахнарадзе созвучна точка зрения Вл. Гакова о возможностях научной фантастики. Он утверждает, что фантастика способна «вызвать потребность, желание строить будущим мир сейчас, своими руками и разумом» [5, стр. 188]. А также фантастика, по мнению автора, показав наглядные картины «антибудущего», просто обязана заставить людей принять все возможные меры, чтобы избежать его.

Нетрудно заметить, что в интерпретации Г. Шахнарадзе функция научно-фантастической литературы носит прогностический, анализирующий характер. А в пояснении Вл. Гакова функция жанра научной фантастической литературы приобретает побудительный оттенок. После выявления определенных особенностей человек приступает к мерам по их сохранению, укреплению или же подавлению.

Прогностическая функция научной фантастики роднит ее с футурологией, наукой прогнозирования мира будущего [6]. Ведь писатели-фантасты зачастую в своих произведениях обращаются к ближайшему или далекому будущему, описывая его характеристики. Тем самым писатели дают характеристику возможного сценария, хода событий, в основном, с целью побуждения людей к принятию мер, которые могут предотвратить подобный сценарий. По мнению Б.В. Ляпунова, футурологи ценят подобные идеи писателей и очень часто держат их в поле зрения, считая, что писатели-фантасты по-своему «предвидят» будущее [7, стр. 10]. В то же время нельзя абсолютно приравнивать научную фантастику и футурологию. Действие произведений научно-фантастической литературы не ограничивается свои проявлением исключительно в будущем, но может иметь место в прошлом или условном настоящем [6].

Помимо футурологии, научная фантастика, по мнению А.Ф. Бритикова, тесно связана с фольклором и мифологией [8, стр. 26]. Некоторые научные технические идеи имеют в своей основе мифологические корни. Такова, например, по заявлению А. Первушина, идея о «космическом лифте» [9, стр. 162]. С другой стороны, мифология получает свое дополнительное развитие в жанре научной фантастики. Например, развитие научных мифов, основанных на достижениях науки, идет быстрее и эффективнее в научной фантастике, именуемой также как «экспериментальная лаборатория по созданию мифов» [10, стр. 63].

Конечно, все особенности научной фантастики как жанра литературы обусловлены долгой и сложной историей ее развития. Достаточно подробно и иллюстративно данный вопрос представлен в научном труде Н.И. Черной [11, стр. 9-56]. Мы ограничимся лишь тем замечанием, что в хронологии развития научно-фантастической литературы Н.И. Черная выделяет следующие вехи:

1) творчество Рабле, Свифта, Вольтера;

2) фантастика романтиков (Гофмана, Э.По);

3) научная фантастика Г. Уэллса и Жюль Верна.

Описание основных этапов становления и развития научной фантастики автор сопровождает анализом художественных произведений [11, стр. 9-56]. Также Н.И. Черная рассматривает влияние зарубежных работ на развитие советской и российской научной фантастики [11, стр. 56-89].

Возможности жанра научной фантастики кажутся безграничными, однако и к ней, а точнее писателям, работающим в данном жанре, предъявляются определенные требования. Так, Н.И. Черная отмечает, что хотя писатели-фантасты могут руководствоваться в своих произведениях отдаленными, гипотетическими идеями, все же эти идеи должны обязательно вытекать из реального потенциала развития науки [11, стр. 119]. Такую же точку зрения выражает и Б.В. Ляпунов, утверждая, что научная фантастика не может вступать в противоречие с уже известными и актуальными на сегодняшний день законами природы [7, стр. 10].

Пожалуй, главное содержательное требование к научной фантастике как жанру литературы постулируется Н.И. Черной. По мнению автора, научная фантастика, помимо вопросов, связанных с прогрессом науки и его влиянием на те или иные стороны жизни человека или общества, способна и обязана рассматривать проблемы самого широкого плана: философские, социальные, нравственные проблемы. Также научной фантастике под силу трактовать на уровне времени «вечных» тем и проблем

[11, стр. 121]. С такой емкой трактовкой «миссии» научно-фантастической литературы, частично перекликается точка зрения Вл. Гакова о том, какая функция научной фантастики является главенствующей. По мнению ученого, таковой является социальная функция [5, стр. 9]. Н.Е. Булаева в своем научном исследовании выделяет эстетико-когнитивную функцию научной фантастики, которая, по мнению Натальи Евгеньевны, является основной функцией художественной литературы [12]. Более того, Н.Е. Булаева подчеркивает комплексный характер жанра научной фантастики в том смысле, что он соединяет в себе элементы научного и общественно-политического стилей: наличие научных терминов, четкость синтаксического построения и объективности изложения органично сочетаются с образностью и красочной насыщенностью художественного текста. При этом последние особенности являются преобладающими [12]. Нетрудно заметить, что такая характеристика Н.Е. Булаевой представляет собой описание содержательной структуры текстов научно-фантастической литературы, которой эти тексты действительно должны обладать, чтобы соответствовать требованию, сформированному Н.И. Черной и приведенному нами ранее.

Процитированная нами формулировка Н.И. Черной о предназначении научной фантастики как жанра литературы заставляет выглядеть указанные определения научной фантастики и ее объекта неполными. Здесь уместно привести интересную, даже нестандартную точку зрения М. Каганской касаемо существующих подходов к жанру научно-фантастической литературы. М. Каганская критикует «чуть ли не все» наличные подходы к научной фантастике, считая их бессмысленными. Это объясняется тем обстоятельством, что объект (в данном случае научной литературы) непомерно разрастается и расползается [13, стр. 9]. Это все равно, что ученые (лингвисты, филологи, культурологи или футурологи) стараются поспеть за идеями авторов, но все напрасно: продуманный учеными метод уже никак не применим к новой фантазии писателя.

Мы разделяем точку зрения М. Каганской частично по двум причинам. Во-первых, столь резко выраженная точка зрения о «бессмысленности» всех подходов к научной фантастике не менее глубоко и точно, чем трактовка Н.И. Черной, по сути отражает сложность и разноплановость научной фантастики как жанра литературы, ее глубокий потенциал для развития человека и его духовного обогащения. Во-вторых, подчеркнутое М. Каганской стремительное разрастание объекта научно-фантастической литературы (а это так и есть) не столько делает бессмысленными все подходы к научной фантастике, но скорее осложняет для ученых задачу анализа художественных произведений такого рода. В частности это касается анализа категорий художественного времени и художественного пространства и их взаимодействия.

Интерпретация художественного произведения и в частности взаимодействия категорий времени и пространства будет носить специфический характер, обусловленный несколькими факторами. Во-первых, это зависит от жанра литературы. Во-вторых, специфика обусловлена тематикой жанра. В-третьих, при восприятии и интерпретация художественного материала необходимо учитывать особенности литературного стиля автора и содержательную наполненность произведения. С другой стороны, есть определенные идеи и научные разработки ученых, которые могут дать некоторую установку при подготовке к анализу категорий времени и пространства. К числу таких работ можно отнести научное исследование О.С. Бочковой, которая анализирует взаимодействие категорий времени, пространства и модальности в жанре научно-фантастической литературы [14].

О.С. Бочкова выделяет следующие особенности хронотопа научной фантастики:

1) создание писателями-фантастами особого типа хронотопа с изменением ряда характерных свойств времени: линейности, непрерывности, необратимости. Это обусловлено существованием в рамках жанра параллельных миров, для которых характерны свои время и пространство, а также возможностью изменения скорости движения времени и появления-исчезновения предметов в пространстве;

2) присутствие в научно-фантастических текстах черт как мифологической модели времени и пространства, так и элементов фольклорно-сказочной структуры;

3) доминирование пространственных элементов в фантастическом хронотопе и выражение времени с помощью пространственного кода. При этом присутствует следующая дихотомия. С одной стороны, происходит конкретизация автором описываемого с помощью локальных указателей, в результате чего мир научной фантастики приближается к реальности, а пространство становится замкнутым. С другой стороны, локусы отражают особенности неизвестного, фантастического мира и разомкнутого пространства;

4) своеобразная корреляция соотношения времени и пространства в научной фантастике с другими жанрами (нефантастической прозой, мифом, сказкой), что проявляется в приобретении хронотопом научной фантастики новых свойств: ускорение, растяжение или искривление времени, исчезновение, перемещение объектов или появление новых, необычных предметов [14].

Таким образом, время и пространство в научно-фантастической литературе обязательно будут иметь черты, которые нетипичны для физической модели времени-пространства, что обусловлено самой спецификой жанра литературы. Но и своеобразные особенности времени и пространства могут быть изменены, повернуты, трансформированы по-разному в зависимости от творческого идиостиля каждого автора.

Литература

1. Фантастика научная.https://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/literatura/FANTASTIKA_ NAUCHNAYA.html ((дата обращения: 02.08.2019).
2. Краткая литературная энциклопедия. Т.5, М., 1968. - 976 с.
3. Гуревич Г. Карта страны фантазий. - М.: Искусство, 1967. - 176 с.
4. Бубнихин А.А. Глобализация в текстах культуры: утопия-антиутопия-научная фантастика: автореф. дис. .... канд. культурологи. Киров, 2013. 18 с.
5. Гаков Вл. Четыре путешествия на машине времени (Научная фантастика и ее предвидения). - М.: Знание, 1983. - 192 с.
6. Научная фантастика https://ru.wikipedia.org/wiki/Научная_фантастика
7. Ляпунов Б.В. В мире фантастики. Обзор научно-фантастической и фантастической литературы. Издание 2-е, дополненное и переработанное. М.: Книга, 1975. - 208 с.
8. Бритиков А.Ф. Отечественная научно-фантастическая литература (1917-1991 годы). Книга вторая. Некоторые проблемы истории и теории жанра. Издание второе, исправленное. - Санкт-Петербург: Творческий Центр «Борей-Арт», 2005. - 390 с.
9. Первушин А. Журнал «Полдень XXI век», №5, 2009. - С.161-170
10. Чернышева Т.А. Фантастика и современное натурфилософское мифотворчество. Художественное творчество. Сборник. - Л., 1983, с.58-76.
11. Черная Н.И. В мире мечты и предвидения: научная фантастика, ее проблемы и художественные возможности. Киев: Наукова думка, 1972. - 228 с.
12. Булаева Н.Е. Категория времени в произведениях научной фантастики на английском языке. http://cheloveknauka.com/kategoriya-vremeni-v-proizvedeniyah-nauchnoy-fantastiki-na-angliyskom-yazyke (дата обращения: 07.08.19)
13. Каганская М., Бар-Селла З., Гомель И. Вчерашнее завтра. Книга о русской и нерусской фантастике. М.: РГГУ, 2004. - 324 с.
14. Бочкова О.С. Категории модальности, времени и пространства в жанре научной фантастики: на материале русско- и англоязычных текстов. https://www.dissercat.com/content/kategorii-modalnosti-vremeni-i-prostranstva-v-zhanre-nauchnoi-fantastiki-na-materiale-russko (дата обращения: 07.08.19)

XX-ШЫ ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНІҢ ҰЛТТЫҚ РУХАНИЯТЫ МЕН ИСЛАМ НЕГІЗДЕРІНІҢ БІРТҰТАСТЫҒЫ

Арғынбекова Ә.О.
(Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті)

Қазақстан өзінің тәуелсіздік дәуірінің даму үдерісінде әлемдегі қарқынды ілгерішіл елдер қатарына қосылып, халықтың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, тұрмыс сапасын көтеруге бағыт алып, халықаралық қауымдастықтың да белсенді мүшесіне айналды. Ол өзінің бейбітсүйгіш ел екенін, басқа елдермен ашық әрі өзара тиімді саяси, экономикалық қатынастарға дайын екенін, өз елінде ұлтаралық келісім мен ішкі ұлттық бірлігін, конфессияаралық түсіністіктерді сақтай білетіндігін, демократиялық даму жолын берік ұстанған, жалпыадамзаттық құндылықтарды жоғары бағалап қана қоймай, оларды дамытуға ат салысатын, ашық қоғам құрып жатқан ел екендігіне әлем көзін жеткізе алды.

Еліміздің осындай саяси, экономикалық, әлеуметтік тұрақты даму үдерісіндегі оның бүгіні мен болашағының сипаттарын Елбасы, Қазақстан Республикасының Тұңғыш президенті Нұрсұлтан Назарбаев айқындап көрсетіп берді. «Қазақстан қоғамы жаһандану мен ұлттық мемлекетті жаңа тұрғыда нығайту процесін бастан өткізуде... Бұл елді дамытуға жаңа көзқарасты талап етеді. Соған байланысты, Қазақстан қоғам мен экономиканы сандық, көлемдік жағынан ғана көтеріп қоймай, ендігі жерде оны ғылымның, техниканың, технологиялардың, коммуникативтік жүйелерінің озық жетістіктерімен үйлестіре отырып көтеруге бағыт ұстайды. Осындай жауапты қадамдар мен міндеттер тек етек-жеңі жинақы, ұйымшыл, білімді, жоғары мәдениетті, интелектуалды әрі адамгершілікті ел мен оның осыған сай азаматтары арқасында, олардың тиімді еңбегі арқылы ғана мүмкін болмақ. Батыс елдер тарихы мен әлеуметтік тәжірибесі ешқандай озық техника мен технология жекелеген елдерді олардың азаматтарын да бақытты ете алмайтынын дәлелдеді. Жоғары дамыған материалдық байлық қоғамдық ортада жоғары дамыған рухани кеңістікке жол ашады. [1]

Ұлттық стратегияның беріктігі оның ұлттық тарихи бастау көздеріне негізделеді. Елбасы ұсынған Мәңгілік Ел, Рухани жаңғыру, Ұлы даланың жеті қыры идеялары мемлекетіміздің саяси, экономикалық және әлеуметтік қуаттылық мүмкіндіктері жол ашып отырған жағдайда осы ізгі мақсаттарға қызмет ете отырып, тарихи ұлттық ізгі құндылықтарымызды түгендеп, жаңғыртып, ұрпаққа ұсынып отыруға бағыттайды.

Осынау ұлы міндеттер қатарын тұзуде ұлттық сана қалыптастыруды мұрат ететін ұлттық мүдде мен дін тоғысының да орыны ерекше.

«Қоғамдық құндылықтар жасампаз әрі имандылыққа негізделсе, ондай құндылықтарды ұстанатын қоғам дамиды. Құндылықтар жүйесі мен мемлекеттің қалыптасуы және дамуы, ұлттың мықтылығы әрі келешегінің кемел болуы да сонымен тығыз байланысты. Мемлекет құрушы ұлттың құндылықтар жүйесі күшті болса, ұлттық мемлекет те осал болмайды. [2]

Міне, осы орайда мемлекетімізді түзуші қазақ халқы мемлекеттің өзегі, ұйымдастырушысы әрі құрушысы ретіндегі қызметін, тарихи миссиясын орындауымен әлем қауымдастықтарының жоғары бағасына қай кезде де ие болуда.

Қазақстанда түрік мектептерін ашып, халықаралық достықты нығайтып жүрген азамат Хаяти Явуздың сұхбатында: «Қазақ халқы адал ниетті, өте таза. Тіпті қазақтар қазақ баласыменен де әлдеқайда таза... Қазақтың кең пейілдігі, жомарттығы, болмыс табиғатындағы тазалығы – әлем халықтарында кездесе бермейтін қасиет. Әйтпесе, халықтың өз бойында саф тазалығы болмаса, 20 жылдың ішінде осындай жетістіктерге жетуі мүмкін бе?! Егер қазақ сол кеңпейілдігінен ажырамаса, оның болашағы жарқын болатынына сенемін,» [3] – дегенінің шүбәсіз ақиқат екенін ешкім де жоққа шығара алмайды.

Қазақ халқының рухани ұлттық бет-бейнесінің мұндайлық бірегей жоғары сапалылығы ұлттық салт-дәстүрінің, рухани әлемінің, табиғи тектілігінің ислам мазмұнымен өзара ұштасып, тоғысып, біртұтастықта өмір сүруінен екені де тарихи ақиқат.

Ешбір халық адамдарды мейірімділікке, жақсылықтарға шақырып отыратын діннен тыс өмір сүре алмайды. Қазақ халқының да он екі ғасырға жуық уақыттан бергі тарихы, өтетін жолы мұсылман дінімен сабақтас болып келеді. Қазақтың мінез-құлқының да, әдет-ғұрыптарының да сұрыпталып-қалыптасуында Ислам дінінің қосқан үлесі зор... Руханияттың ең сенімді ғылыми тірегі дін болып саналады. [4]

Жаһандану мен урбанизация заманында тарихта қалып, ұлттық бет-бейнені сақтауда ұлттық руханият пен дін біртұтастығы – өзектілікке ие құбылыс.

«Дін мен ұлттық мүдденің ұштасуы, тоғысуы – руханиятымыздағы орны айырықша мәселе.

Біздің қазақ – рухани мәдениетінің қоры жағынан әлемдегі ең бай халықтың бірі. Ұлттық сана арқылы қалыптасқан діни сананы улайтын әртүрлі «вирустардан» қорғаудың, алдын алудың жолдары көп. Оған қарсы қолданатын «антивирустың» бірі де бірегейі – қазақы дүниетаным, қазақ фольклоры, ақын-жыраулар мұрасы, Абай, Шәкәрім, Мәшһүр Жүсіп, Ыбырай Алтынсарин сынды ойшылдардың ілімдері, ұлтымыздың классик тұлғаларының жауһар туындылары. Сонымен қатар, «Мәдени мұра» арқылы сан жүздеген томдарға жинақталып тұрған бабалардың даналығы. [5]

Ал Ұлттық рухани игіліктеріміз Ислам дінімен үйлесімде дамығаны, бүгінгі ұрпаққа осы біртұтастығында жектені – дәлелдеуді қажетсінбейтін аксиомалық ұғым.

Халықтық мәдени қорымызда рухани және әдеби мұралардың кіріктіріліп, діни қайраткерлікпен біртұтастықта жүзеге асырылып, кейінгіге руханият қазынасы болып жеткен еңбектер аз емес. Сондай құндылықтар қатарынан бар өмірін исламның қазақ елінде нығаюына арнаған, 1946-1948 жылдарда Ақмола қаласындағы мешіт имамы, 1948-1972 жылдары Республикамыздың қазиясын басқарған қази және еліміздегі ең жоғарғы діни лауазыммен бірқатар Ташкент қаласында орналасқан Орта Азия және Қазақстанның дін басқармасындағы (ОА ж ҚМДБ) Қазақстанның өкілдігінің басшысы болған Сәдуақас Ғылманидың «Заманамызда болған ғұламалардың ғұмыр тарихтары» деп аталған өмірбаяндық-әдеби кітабында жарияланған исламдық-шығыстық негіздегі жырлары, қара сөздері және т. б. шығармалары орын алады.

Сондай-ақ исламдық-шығыстық, ұлттық өрнектердің үйлесімінде туған басқадай да позиялық туындылар болды. 20 ғасырдың төрінде Семей қаласында және Қазақстанның басқа өңірлерінде діни қызмет атқарған имам, Орта Азияда ислам әлемінде зор беделді тұлға болған ғұлама Хакім Омаровтың қолжазба мұраларынан жинақталып жарық көрген «Ақиқат жолында» атты кітап т.б. еңбектер бар. Қазақ топырағында Ислам ғылымдарының дамуы мен жалғасуына бұл ғұламалардың қосқан үлесі шексіз болған. Олар осы мақсатта өздерінің ұлттық-діни қайраткерліктерін және рухани-әдеби мұраларын біртұтастыққа ұстанған. «Мұхаммед пайғамбардың (с.ғ.с.): «Дін-насихат» деген даналық сөзі бар. Ел тарихына үңілсек, ислам діні насихатпен көгеріп-көктеген, кең етек жайған... Әріде Қожа Ахмет Яссауи, сопы Аллаяр, берісінде

Абай, Шәкәрім, Мәшһүр Жүсіп сияқты арыстардың шығармаларында ислам діні насихаты құрметті орында. Атеистік ұғым үстем болған Кеңес өкіметі тұсында да дін жолын ұстанып, ел игілігіне қызмет қылған Абд әл-Ғаффар Шамсутдинов, Сәдуақас (Ғылмани) сияқты қазылар, Жақия (Бейсенбаев), Хакім (Омаров) сияқты имамдар... қызметі, өмірі – бүгінгі ұрпаққа өнеге». [6]

Бұл ғұламалар исламдық қайраткерлік пен әдеби шығармашылығының біртұтастығында діннің шарихатын және ілімін халықтың тұрмыс-тіршілігімен, салт-дәстүрімен, арман-мұраттарымен тығыз байланыстырып, елінің игілігі үшін қызмеке жұмсаған. Өйткені дін-ізігілік бастауы. Ислам діні– жақсылыққа бұйырып, жамандықтан тыятын адамгершілік діні. Ендеше халықтың рухани кемелдігі жолында имандылыққа шақырып, әдептілік пен тәрбиелікке, ілім мен білімге баулыған қайраткерлердің рухани мұраларын кейінгі ұрпаққа жария ету, кеңінен насихаттау Тәуелсіз ел келешегі үшін қазіргі буынның да парызы болмақ.

Бұл орайда Садуақас Ғылмани мен Хакім Омаров шығармашылықтары – арнайы көңіл аударуды қажет ететін ізгілікті қазына. Екі ғұламаның да Кеңес өкіметі Заманында діни қайраткерліктерінде исламдық әдеби-рухани еңбектерімен танылғанын ерлік деп бағалау әділ болмақ..

«Дін - апиын» деп ұқтыратын атеистік таным кең насихатталған қоғамда... дін жолын насихаттау үшін қандай сенім, батылдық керек?! Сөз өтімді болу үшін, айтылған сөзіңді жұртшылық дұрыс қабылдауы үшін қандай білімділік, шешендік керек?!». [7]

Мақаланың көлемі көтермейтіндіктен, осы қос ғұламаның рухани-әдеби шығармашылығын жинақтай шолып, олар туралы жалпы түсінік берумен шектелуге тура келеді.

С. Ғылманидың қазіргі уақытқа қолжазба күйінде сақталып жеткен мұраларынан «Араб-қазақ сөздігі» (1946-1966 жылдарда жеке өзі құрастырған) ерекше құнды. Сөздікте 108 мың сөз қамтылған, ол бірнеше томнан тұрады, бірінші томы ғұламаның тарихи орнын зерттеп жүрген М. Салқынбайдың бастамашылығымен 2005 жылы жарық көрді, қалғандары әлі қолжазба күйінде тұр. С. Ғылмани араб тілі мен әдебиеті бойынша зертемелік ой-пікірлер айтып, түсініктемелер жасаған, араб және татар тілдерінен қазақ тіліне «Қалила мен Димна» сияқты әлемдік алтын қазынаға енетін кітапты қазақ тіліне тәржімелеп сөйлеткен. Құран мен оның түсініктемелерін ғұламалық деңгейде қазақ тіліне аударған. Ислам дінін бұрмалаушылардан, оған өтірік жала жабушылардан қорғап, атеистердің исламға шабуылына қарсы «М. Тоқжігітовтың «Құран туралы ақиқат» кітабын жоққа шығару» атты, тағы сондай апологетика бойынша еңбектер жариялаған. Ғалымның «Діни педагогика, «Мәуліт кітабы» деп аталатын жұмыстары белгілі. Оның «Имам-шарт» атты діни курс әдіснамасы бар.

Бұлардан басқа 2010 жылы Д. Қамзабекұлының бастамашылық еңбек сіңіруімен екшеліп, қолжазбаларды қазіргі жазуға келтіріп, жүйелеп құрастыруымен жарық көрген С. Ғылмани шығармаларының алғашқы жинақ томына енген көркем туынды өлеңдері де, 2013 жылы Алматы қаласында басылып шыққан «Заманымызда болған ғұламалардың ғұмыр тарихтары» атты еңбегі де рухани-исламдық мәнділігімен ерекшеленеді.

Діндар ғұламаның өлеңдерін Д. Қамзабекұлы шартты түрде көңіл-күй өлеңдері, сюжеттік немес оқиғасы бар шығармалары, насихат өлеңдері, арнау өлеңдері, жауап-хат өлеңдері деп жіктейді.

Артында мұра қалдырған Хакім Омаровтың да өмір жолы, рухани қызметі, ғибратты еңбектері – кейінгіге үлгі. 1948 жылы Семей мешітінің имамы болып сайланған Хакім (1906-1974) өмірінің соңына дейін үздіксіз 26 жыл бойы аймақтық дін басшысы болған. Араб тілінде шет мемлекеттерде жасаған баяндамаларынан, араб

қарпімен қолмен жазып қалдырған том-том кітаптарынан, баспа бетінде ислам құндылықтарын қорғап жазған мақалаларынан хазірет Хакімнің тақуалығын, араб тілін жетік білгенін көруге болады. Өз еңбектерінде ортағасырлық араб дереккөздеріне жасаған хазірет Хакімнің ғылыми сілтемелері, Құран Кәрімнен келтірілген аяттар, пайғамбарларымыздың (с.ғ.с.) хадистері, олардың қазақша мағыналарын беріп отыруы, белгілі бір діни мәселе бойынша жасаған пайымдаулары – ғұламаның діни қайраткерлігімен өз шығармашылығын үндестіріп, рухани біртұтастық түзгеніне дәлел.

Атеистік пиғылдардан ислам дінін қорғап жазған мақалаларының бірінен («Қазақстан Орталық партия комитетінің бірінші хатшысы және халық депутаты Қонаев жолдасқа жазған мақала хат») хазірет Хакімнің діни қайраткерлік бейнесін танып білуге болады: «Біз имамдар, діншілдердің бас қосқан жиналыс мейрамдарында саяси бағытқа қарсы сөз сөйлеп, олардың бетін басқа жаққа бұрмаймыз, мемлекеттік істі орындаудан тайдырмаймыз, қоғамдық саяси өмірден ажыратып, адамдыққа жатпайтын жаман-қатал ғұрыптар жасауға өтірік айтып алдамаймыз, бір халықпен екінші халықтың арасындағы достастығының осы заманда күннен-күнге нығая беруіне сәйкестендіріп уағыздаймыз».

Хазіреттің бұл сөздерін оның тарихи орнына берген баға ретінде 2012 жылы «Президент және халық» газетінде жарияланған мақала бекіте түседі: «Әу бастан Ислам діні жер бетіндегі барша мұсылманның ар иманы, рухани тынамының түп қазығы, адамгершілікке бастайтын ақ жолы болғандығына ешкімнің таласы жоқ. Осы асыл дінімізді өзінің өмір жолында ел арасында ақиқат тұрғысынан уағыз насихаттарын таратып, маңызды зерттеулерін жазып қалдырған, осы жолда айтарлықтай еңбек еткен ғалым Хакім Омаров – ислам дінінің қанат жайып өркендеуіне атсалысқан азамат». [8]

Рухани – әдеби әлемнің ислам дініне негізделген сипатының өнегелі болатынын Хакім Омаровтың «Өсиетім» деген қолхаты аңғартады: «Марқұм Сәдуақас Ғылмани зерттеуші ғалымдардың бірқанша мұра кітаптарын тәржіме қылып аударған. Соларды көшіріп аударып алған бірнеше еңбектерім бар. Бұл кітаптар маған Алла Рәббім әл-аминнің зор артықшылығы болып, ана тілімізде халық пайдалансын, ілім иелері адамдар пайдалансын деп Аллаға ықыласпен қайрат қылып жаздым, һәм көшірдім... 28.03.1974».

Бұдан Ислам дінінің нығаюына бір дәуірде, бір кезеңде, иықтаса бірге қызмет еткен қос ғұламаның өзара шығармашылық құрметтескен достықта болғаны көрінеді.

Сонымен қорыта айтқанда, дін мен зайырлы қоғамның арасын өзара жарастырып, өздерінің діни адал қайраткерлігі мен әдеби-рухани мұраларын ұштастыра жүзеге асырған, еңбектерін діни құндылықтар, имандылық, адамгершілік тағылымдардың ұрпақтар арасында сабақтастық табуына бағыттаған қазилар, имамдар еліміз тарихында ұмытылмақ емес. Бұл ұлы үдеріс күні бүгіндері де ел Тәуелсіздігі жағдайында кең қанат жаюда. Олардың Ислам ілімін жетік меңгеріп, қазақы дүниетаныммен және рухани-әдеби әлемімен астастырып атқарған насихат еңбектері Республикамыздың ізгілікті өркендеуіне риясыз қызмет етеді.

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру»// akorda.kz, 12.04.2017
2. Қабылғазина К. Қазақстанның болашағы алда. Ақиқат, 2016, №2.
3. Мұсатаев С. Батыстық сарын басып бара ма қалай? // Ақиқат, 2014, №8.
4. Исаев Қ. Қазақтың ұлттық психологиясы // qasym.kz, 01.05.2019
5. Тойшыбайұлы А. Құдайдан қорықпаған адам Отанын сатып кетеді // Ақиқат, 2016, №6.
6. Сейітбеков С. //Ақиқат жолында. – Алматы: «Ғылым ордасы». 2013. - 264 б.
7. Қамзабекұлы Д. Садуақас Ғылманиұлы мұрасы: көкейкестілігі және жүйелену негізі // Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Хабаршысы, 2012, №1,
8. Досанов Н. Ғабдул Хакім Омарұлынан бір ғибрат//http://gylymordasy.kz, 17.02.2015

ӘОЖ 494.3

ПРАКТИКАЛЫҚ ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА МӘТІНМЕН ЖҰМЫС

Атығаева К.М., Қошанова Ж.Т.
(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Мәтін — бұл жалпы бір тақырып төңірігіндегі біріккен, сабақтастық пен тұтастыққа тән, ақпаратты жеткізетін мазмұнды, мәнді сөйлемдердің тізбегі.Ол белгілі бір коммуникативті мақсатқа жету үшін жасалады.

Мәтін үш деңгейге бөлінеді: семантикалық, логикалық және лингвистикалық.

Семантикалық деңгейдің сипаттамаларының бірі- даму, логикалық деңгейдің - жүйелілік. Бұл сипаттамалардың екеуі де бір-біріне тәуелді: өрістеу әрдайым дәйекті, бірізділік болмайды. Сонымен қатар, мәтінде орамдылық та бар. Аталған үш деңгейге сәйкес категориялармен сипатталады - кеңейту, жүйелілік және үйлесімділік.

Кеңейту екі микротақырыптар мен сөйлемдер арқылы жүзеге асырылады.

Бірізділік мәтіннің құрамдас бөліктері құрған композициялық сызбанұска арқылы жүзеге асырылады: басталу, негізгі бөлім, қорытынды

Байланыстыру мәтіннің барлық деңгейлерін сипаттайды және жүзеге асырылатын арнайы ресми – лингвистикалық көрсеткіштерге ие.

Дәстүрлі әдістемеде әдетте кез-келген мәтінмен жұмыс істеудің үш кезеңі ажыратылады: мәтінге дейінгі кезең, мәтіндік кезең, мәтіннен кейінгі кезең.

Мәтінге дейінгі тапсырмалар кейінгі тыңдауды женілдетуге, мәтінді қабылдауға және оны түсінудің мағыналық пен тілдік қиындықтарын жоюға, сөздік қорын белсендіруге, сонымен бірге оқу дағдыларын қалыптастыруға және «түсіну стратегиясын» жасауға бағытталған. Олар оқылатын мәтіннің лексикалық-грамматикалық, құрылымдық-семантикалық, лингвистикалық-стилистикалық ерекшеліктерін ескереді.

Екінші кезең – мәтіндік кезең.

Оның мақсаты: әртүрлі тілдік дағылар мен сөйлеу дағыларының қалыптасу дәрежесін бақылау.

*Мәтіннен кейінгі кезең.*Бұл кезеңнің мақсаты жалпы мазмұнын түсінгенін бақылау.

Мәтін алды тапсырмалар. Мәтін тақырыбына сәйкес тақырыпты, сұрақтар тізімін, кілт сөздер мен жоспарды анықтаңыз.

Көп нүктенің орнына сұраулы шылауларды жазыңыз.

Емен... , қайын ... , қарағай ... , қайғылы ... , қуанышты ... .

Мына сөздерді құрамына қарай талдаңыз, әрбір жұрнақ не білдіретінін түсіндіріңіз.

Татулық, көпұлттық, ұжымдық, біліктілік, тәуелсіздік, үйлесімділік, жанды.

Мәтінді оқымас бұрын ұсынылған сұрақтарға жауап беруге тырысыңыз:

Адам немен өмір сүреді?

Адамның өткені, бүгінгісі, келешегі не?

Адамның үміті ақталмаса, ол өзін қалай сезінеді?

Ал, арманы орындалмаса ше?

Мәтінді оқыңыз, аударыңыз.

Адам деген өткенімен, бүгінгісімен, алдағы келешегімен өмір сүреді ғой. Өйткені кісінің көңілінде сақталады. Қандай ауыр болса да демек, ол бірте – бірте алыстай береді.

Бүгінгісі – адамның бүкіл тамырына қан жүгіртіп тұрған жүрегінің соғуы тәрізді. Ол жүрек қалай соғады? Қуанышты ма, қайғылы ма, содан сенің қазіргі тіршілігің айқындалады.

Ал, алдағы күн – ол үміт, сенім. Сол келешек үшін сен қанат қағасың, алға үмтыласың. Егер сол үмітің, сенімің ақталмаса, дүниеде бұдан жаман нәрсе жоқ. Өзіңді өзің қанатың кесіліп қалғандай сезінесің. Босқа әуре болғаныңа өкінесің. Айыпты жандай тіпті жұрт бетіне қарауға ұяласың.

Мәтінмен жұмыс істеу кезеңі.

Сөйлемдерді оқыңыз.

Өткені - кісінің көңілінде қалады.
Бүгінгісі - жүрегінің соғуы тәрізді
Алдағы күн - үміт, сенім.

Кестеге сүйеніп, «Адам немен өмір сүреді?»сұрағына жауап беріңіз.

Адам { өткенімен / бүгінгісімен / келешегімен } өмір сүреді.

Кестеге сүйеніп, шартты қатынасты білдіретін сөйлемдер құрастырыңыз.

Егер { үмітің / сенімің } ақталмаса, дүниеде бұдан жаман нәрсе жоқ.

Мына сөйлемдерді пайдаланып, «... өзіңді қалай сезінесің?» сұрағына жауап беріңіз.

Егер { үмітің / сенімің } ақталмаса, өзіңді қалай сезінесің?

Пайдаланатын сөйлемдер:

- қанатың кесіліп қалғандай сезінесің,
- босқа әуре болғаныңа өкінесің,
- жұрт бетіне қарауға ұяласың.

Сөйлемдерді толықтырыңыз.

Егер { үмітің / сенімің } ақталмаса, ...

Студенттер үшін ең қиыны - мәтіннің мағыналық ұйымдастырылуы. Олардың бұл мәселе бойынша түсініктерін дамыту үшін сабақ барысында бір қатар негізгі ұғымдармен таныстырамыз. Олардың ішінде келесі терминдер: «мәтін», «тақырып», «микромәтін», «микротақырып».

Мәлімдеменің тақырыбы әрқайсысы микромәтіндер арқылы ашылады; микротекстерден тақырыпты ашатын мәтін пайда болады. Осы тұжырымдамаларға негізделген монологтік сөйлеуді жетілдіру жұмыстары оқу-әдістемелік құралдар жиынтығына негізделуі керек.

Оқу-әдістемелік құралдар кешеніне аналитикалық қабылдау жаттығулары, ережелер – ақпарат, ережелер - нұсқаулықтар және синтетикалық (репродуктивті және өнімді жаттығулар), ереже –ақпарат, нұсқаулық кіреді.

Мәтін бойынша тапсырмалар.

1.Оқытушыстуденттермен әңгімелесу кезінде оларды «Ереже – ақпарат» деген ұғыммен таныстырады. «Ереже – ақпарат» ұғымының анықтамасы көрсетілім тақтасына шығарылады. Студенттер анықтаманы оқиды.

ЕРЕЖЕ – АҚПАРАТ

Студенттер ереже – ақпаратты оқиды.

Әрбір сөйлеу бір нәрсені білдіреді, бұл – сөйлеу тақырыбы. Ол бірнеше тақырыптар арқылы ашылады. Микротақырып - бұл тақырыптың бөлігі, әртақырып бір немесе бірнеше сөйлемдер арқылы ашылады. Олар микротекстi құрайды. Микромәтін тобы мәтін құрайды

Ереже – ақпарат бойынша әңгімелесу.

1. Әрбір сөйлеу не білдіреді? - Бір нәрсені
2. Сол нәрсе не? - Сөйлеу тақырыбы
3. Сөйлеу тақырыбы не арқылы ашылады? - Бірнеше микротақырып тар арқылы
4. Микротақырып дегеніміз не? - Тақырыптың бөлігі.
5. Ал, микротақырып не арқылы ашылады? - Бір немесе бірнеше сөйлемдер арқылы.
6. Сол сөйлемдер нені құрайды.? - Микромәтінді құрайды
7. Микромәтін тобы нені құрайды? - Мәтінді құрайды.

Әрі қарай, оқытушының басшылығымен студенттер осы мәтіннің мазмұнын талдайды - оның тақырыбы мен микротақырыптарын анықтайды. Сол үшін студенттерге келесі сұрақтар қойылады:

1. Бұл мәтін не туралы?

Осы сұрақтың жауабы тақырыптың анықтамасы болады. Қалған сұрақтармен оларға жауаптар микросызбаларды құрудың құралы ретінде қызмет етеді. Дұрыс жауаптар студенттердің осы тұжырымдаманың мазмұнын түсінгенін көрсетеді.

2. Адамның өткені не?
3. Бүгінгісі неге тәрізді?
4. Ал, алдағы күн не?

Осылайша студенттер мәтіндегі микротақырыптарды өздігінен таңдау дағдыларын қалыптастырады.

Келесі кезеңде қазақ тілін үйренудің алғашқы сабақтарында біз студенттерді ережелер, нұсқаулар және ережелер - нұсқаулықтар сияқты ұғымдармен таныстырамыз.

«Ереже – нұсқаулы» анықтамасы көрсетілім тақтасына шығарылады. Студенттер анықтаманы оқиды.

ЕРЕЖЕ - НҰСҚАУЛЫҚ

Мәтіннің қысқаша мазмұнын жасау үшін сізге қажет:

-онда жеке тәуелсіз бөліктерді бөлектеу;

-әрқайсысының тақырыбын анықтау,

-тақырыптарды (шағын тақырыптар) жай сөйлем түрінде ұйымдастыру.

Анықтама бойынша жұмыс сұрақтар - жауап арқылы өтеді.

1. «Ереже – нұсқаулық» ұғымы орыс тіліне қалай аударылады?
   - «Правило – инструкция» деп аударылады.

2 «Ереже –нұсқаулында» не көрсетіледі?

- Мәтіннің мазмұның қысқаша айту үшін не істеу керек екені көрсетіледі.

3. Онда не істеу керек? - Бөліктерді бөлектеу керек

4. Қандай бөліктерді? - Жеке тәуелсіз бөліктерді бөлектеу керек.

5. Екіншіден, не істеу керек? - Әрқайсысының тақырыбын анықтау керек

Мәтіннің микротақырыптық ұйымдастырылуын және оның жеке бөліктерге бөлуін меңгеру үшін студенттерге келесі тапсырмалар ұсынылады:

1. Мәтінді бірнеше тәуелсіз бөліктерге бөліңіз. Әрқайсысының микротақырыбын анықтаңыз

2. Оларды атаңыз.

3. Мәтін неше мағыналық бөліктерден тұрады?

4. Бірінші бөлікті қалай атадыңыз?

5. Екінші бөлікті ше?

6. Соңғы бөлікті қалай атадыңыз?

Студенттер жоғарыдағы сұрақтар мен жауаптарға сүйеніп, мәтіннің мазмұнын өз сөзімен айтуға дайындалады

Осылайша, студенттер мәтіндегі микротақырыптарды тәуелсіз іріктеуде тәжірибе жинақтап, оларды мәтін мазмұнының семантикалық кезеңдері болып табылатын баламалы сөйлемдерге айналдырады.Олар белгілі бір тақырыпты ашу қабілетін дамытумен қатар, сөйлеуді логикалық тұрғыдан құру қабілетін дамытады.

Ең алдымен студенттерге ереже ұсынылады - мәтіндегі микромәтіндер белгілі бір ретпен орналасқандығы туралы ақпарат. Бұл композиция мәтіннің қалыптасуы болып табылады: әдетте ол үш бөліктен тұрады: бастауынан, негізгі бөлігінен, қорытындысынан. Жоғарыда аталған ереженің негізінде болашақ тұжырымның логикасын анықтай білу қабілетін дамытуға ықпал ететін бірқатар жаттығулар орындалады.

Әдебиет

1. Есенберлин І. Он томдық// Жазушы, 1985
2. Жапбаров А. Қазақ тілін оқыту арқылы тіл дамытудың әдіснамалық және әдістемелік негіздері. п.ғ.д. дисс. 2004. – 86.
3. Углубленное изучение русского языка в национальной школе. - Л.: Просвещение, 1989.

УДК 82

НЕКОТОРЫЕ НЮАНСЫ ОДНОЙ ИЗ ПАМЯТНЫХ ДАТ В МИРЕ ЛИТЕРАТУРЫ 2020 ГОДА

Аубакирова С.С., Кабдолла А.Г.
(СКУ им. М. Козыбаева)

2020 год, как и любой другой високосный год, приносит миру немало неприятностей. В этом году мы узнали, что в одночасье мы можем быть изолированными от всех и вся. То, что раньше казалось элементарным, сейчас представляется немыслимым. Оказались закрытыми поселки, города, области и даже страны. Мы не можем навестить друзей, родственников или приехать на конференцию или семинар. В новых условиях мы переходим на альтернативные формы общения,

коммуникации, взаимодействия. Все запланированные мероприятия проходят в режиме он-лайн, для этого к нам на помощь приходит множество интерактивных платформ, где мы можем общаться, задавать вопросы, делиться опытом и обмениваться новостями.

Стоит отметить, что этот год ознаменован тем фактом, что исполнилось ровно 95 лет как наш земляк Магжан Жумабаев и Сергей Есенин окончили Высший литературный институт имени В. Брюсова. Сейчас именем Магжана назван район, в котором родился великий поэт. Когда произносят имя Магжана Жумабаева,возникает ассоциация - трагическая судьба. Так оно и было. Талантливый поэт, которого поправу можно считать не только преемником великого Абая, но и классиком казахской поэзии, был дважды незаконно репрессирован, подвергнут унижениям и гонениям, его лишили права писать. Но его судьба еще раз убеждает, что великий талант никто и ничто не в силах скрыть, уничтожить. Он даст о себе знать и вырвется наружу подобно магме, выбрасываемой на поверхность при извержении вулкана. Талант не подвержен мраку забвения, рано или поздно, в какую бы темницу его ни заключили, подобно яркому солнечному лучу, он вырвется на волю и озарит все вокруг себя ярким светом. Он хорошо знал и был близко знаком с такими величинами русской культуры, как М. Горький, А. Луначарский, В. Брюсов, С. Есенин, В. Иванов и со многими другими. Магжан с Есениным в один день, в один час окончили Высший литературный институт имени В. Брюсова в 1925 году. М. Жумабаев внес огромный вклад в углубление и качественно новое наполнение духовной взаимосвязи русского и казахского народов. На высочайшем художественном уровне были переведены произведения таких мастеров слова, как М. Горький, В. Иванов, М. Лермонтов, Д. Мамин-Сибиряк, Г. Гейне, В. Гёте. Имеется ряд стихов, переведенных с подлинников арабских, персидских поэтов.

Поэзия Сергея Александровича Есенина пользовалась и пользуется большой популярностью в Казахстане. Произведения Сергея Александровича Есенина переводили на казахский язык. Творчество Есенина оказало большое влияние на развитие и становление казахской поэзии. Много общего можно найти в судьбе и творчестве Сергея Александровича Есенина и казахского поэта Магжана Жумабаева. Как и Сергей Александрович Есенин, Магжан Жумабаев обращается к историческому прошлому. Поэмы «Коркыт», «КобызКойлыбая», «Батыр Баян» написаны на основе исторических легенд и преданий. Как и в творчестве Сергея Александровича Есенина, большое место в лирике Магжана Жумабаева занимает тема Родины, любви, одиночества. Поэтический облик Магжана сродни есенинскому. Своей национальной самобытностью он так же дорог казахскому читателю, как Есенин русскому. Тема Родины занимает центральное место в лирике Есенина и Магжана Жумабаева.

С. Есенин родился в селе Константиново, здесь же провел детство. Повзрослев, он оставил дорогой сердцу уголок ради карьеры. Годы, проведенные в отчем доме, навсегда сохранились в памяти поэта. Сергей Александрович предавался им с наслаждением и грустью, ведь понимал, что только в Константиново чувствовал себя беззаботно и счастливо.

Воспоминания о малой родине вдохновили поэта на создание стихотворения «Низкий дом с голубыми ставнями». Оно появилось в 1924 г., а спустя год С. Есенин покинул этот мир. Впервые стихотворение опубликовали в том же 1924 г. на страницах журнала «Русский современник». Сегодня это хрестоматийное произведение.

Низкий дом с голубыми ставнями,
Не забыть мне тебя никогда,-
Слишком были такими недавними
Отзвучавшие в сумрак года.

До сегодня еще мне снится
Наше поле, луга и лес,
Принакрытые серењким ситцем
Этих северных бедных небес.

Восхищаться уж я не умею
И пропасть не хотел бы в глуши,
Но, наверно, навеки имею
Нежность грустную русской души.

Полюбил я седых журавлей
С их курлыканьем в тощие дали,
Потому что в просторах полей
Они сытных хлебов не видали.

Только видели березь да цветь,
Да ракитник, кривой и безлистый,
Да разбойные слышали свисты,
От которых легко умереть.

Как бы я и хотел не любить,
Все равно не могу научиться,
И под этим дешевењким ситцем
Ты мила мне, родимая выть.

Потому так и днями недавними
Уж не юные веют года...
Низкий дом с голубыми ставнями,
Не забыть мне тебя никогда.[1]

В первом катрене лирический герой обращается к дому, говоря, что никогда не забудет его. Года, проведенные в низком доме уже отзвучали, но родные просторы до сих пор напоминают о себе во снах. Постепенно лирический герой переключает свое внимание на природу отчего края. Он рассказывает о полях, лугах и лесе, которые небрежно прикрыты небесами. Родное небо ассоциируется у Есенина с ситцем. Оно совсем не поражает красотой, наоборот кажется «серењким» и «бедным».

Ностальгия по детству подталкивает лирического героя к откровенному признанию. Он открыто говорит, что не готов вернуться в глушь и пропадать там, да и восхищаться уже не умеет. Тем не менее, он хранит «нежность грустную русской души». Эта метафора намекает на то, что в жилах столичного поэта течет крестьянская кровь. После лаконичного откровения герой снова обращается к образам родной природы. Он рассказывает о любви к журавлям. Не зря в произведении упоминается именно эта птица. В славянской культуре журавль символизирует тоску по Родине.

После революции С. Есенин приезжал в Константиново. Изменения неприятно впечатлили поэта. Видимо, поэтому лирический герой произведения заявляет, что хотел бы не любить деревню. Однако он понимает, что разлюбить дорогой сердцу край невозможно, ведь это частица его души. В последнем четверостишии лирический герой еще раз повторяет, что никогда не забудет «дом с голубыми ставнями».

Стихотворения Магжана Жумабаева

Родная земля

Мне, как мать, земля родная
Подарила белый свет,
Словно солнце, озаряя

Годы юношеских лет.
Плоть от плоти, я с тобою...
Ты вместила целый мир,
Без тебя мне свет не мил,
Нет мне места под луною.
Не забыть озер мне тихих.
Где я днями пропадал,
На двухлетке злой и дикой
Эту степь я объезжал.
От меня, как озорница,
Юность спряталась в туман,
Но хотел б я с ней сразиться
В аксуек, в алтыбакан.
Мы судьбе подвластны, - знаю,
Но и в дальней стороне
Будет родина степная,
Как березка, жить во мне. [1]

Стихотворением «Родная земля» Жумабаев открывает читателю тайные уголки своей души, жалуется на охватившую его душу тоску, признается в вечной любви к родным местам, что и позволяет нам провести параллель со стихотворением Есенина. Также как и у Есенина родина ассоциируется с березами, степью. Действительно, когда едешь по трассе в сторону Сартамара, родины М. Жумабаева, поражаешься окружающей тебя красоте, гармонии, какому-то магнетизму, завораживающему тебя и не позволяющему оторваться от любования этими местами.

Центральными в поэзии Магжана Жумабаева являются образы степи и родного народа, носителя высоких духовно-нравственных достоинств. Только слово способно передать животворную силу любви к родной земле, приблизить к святыне, ибо оно-отголосок самой жизни, голос истории, суть души поэта. Поэт он был своеобразный, самобытный. Имел только ему присущий слог, удивительную напевность, истоки которой лежат в глубинах народной поэзии и поэзии Древнего Востока. К Магжану можно отнести слова М. Горького, сказанные им о С. Есенине: "Сергей Есенин не столько человек, сколько орган, созданный природой исключительно для поэзии..."[2].

Литература

1. https://infourok.ru/tvorcheskaya-masterskayatema-rodini-v-poezii-sergeya-esenina-i-magzhana-zhumabaeva-klass-740093.html/http://ishimochka.kz/index.php/aktualno/1996-magzhan-velichie-skvoz-vremya

УДК 82

К ВОПРОСУ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПОНИМАНИЯ НА ПРИМЕРЕ БАЛЛАДЫ ГЁТЕ «ЛЕСНОЙ ЦАРЬ» В ПЕРЕВОДЕ МАГЖАНА ЖУМАБАЕВА

Аубакирова С.С., Тлеубаев С.А.
(СКУ им. М. Козыбаева)

В развитии культуры человечества перевод занимает ведущую позицию. Благодаря переводу люди одной страны знакомятся с жизненным путем, бытом, историей, литературой и научными достижениями других стран. Многие переводные художественные произведения становятся частью национальной литературы. Достаточно упомянуть переводы В.А. Жуковского. По мнению Пушкина он назван «гением перевода» [1].

Во всех научных, публицистических и философских текстах язык является средствоим выражения мысли, а слово используется только для выражения определенного значения. Если переводчик правильно выберет слово в переводящем языке, то можно говорить о том, что он может преуспеть в переводческой деятельности, но в поэзии и значение и форма всех слов имеют равноправную ценность. Перевод поэзии отличается от других видов перевода текстов, и это различие вытекает из природы поэзии. Поэт смешивает слова в соответствии со своим вкусом и создает приятную музыку и перевод этой музыки невозможен или, по крайней мере, очень труден.

Перевод является одним из кардинальных факторов взаимосвязи и обогащения литературы. Перевод на данный момент рассматривается как одна из основных форм литературных взаимосвязей между народами. Перевод, особенно художественный, – явление обширное и непростое независимо от этнокультурных особенностей того или иного народа. Переводы произведений Гете на казахский язык были изучены переводчиками разных эпох. В связи с этим желательно было бы поставить перед собой цель исследовать лексические, грамматические и стилистические особенности данных переводов. Однако в границах одной статьи сделать это невозможно, поэтому целью данного исследования является выявление лексических особенностей (трансформаций) перевода произведения Гете «Лесной царь». Перевод выбранной нами баллады осуществлялся с помощью языка-посредника – русского, выполненного В.А. Жуковским.

Лексические трансформации применяются при переводе в том случае, если в исходном тексте встречается нестандартная языковая единица на уровне слова, например, какое-либо имя собственное, реалии, присущие исходной языковой культуре и отсутствующие в переводящем языке [2]. Роль переводной литературы в духовной жизни общества высока. Происходит усвоение опыта передовых иностранных культур.

В каждом куплете М. Жумабаев вынужденно вклинивал 2-3 слова, чтобы устранить расхождения в оригинале и переводе. В искусстве перевода такой метод издавна встречается, поскольку на разных языках измерение ритма, выражение звучания не всегда соответствует друг другу. Поэт-переводчик с самого начала ищет форму – синонимы, соответствующие природе оригинала, с чего и начинается сам перевод. Измерения стиха соответствуют природе и эстетике национальной поэзии.

Мағжан был тем человеком, который подхватил поэтическую эстафету, выпавшую из рук Абая. Он высказал мысль о том, что молодежь жаждет продолжить поэзию и жизнь Абая

Магжан Жумабаев был сторонником проникновения восточной и европейской культур. Он перевел на казахский язык произведения Гете, Гейне. М. Жумабаев переводит Гете («Орман патшасы», «Айрылдым сенен, Жан сәулем»). При переводе баллады «Лесной царь» Магжан опирался, как уже было сказано выше, на русский перевод Жуковского. «Лесной царь» – произведение, характерное для творчества Гете своей символико-мифологической направленностью. Следует отметить, что если в ранних балладах Гете преобладают мотивы любви, то в балладах Веймарского периода поэт акцентирует внимание на изображении мистических вещей, которые не могут быть осознаны умом, тем самым стремясь проникнуться поэтическим воображением тайн бытия, в соответствии с такой художественной целью он стремится показать и своих героев в образе существ, переплетенных с природой. Именно эти черты в произведении Гете наиболее точно переданы в переводе Магжана. Это говорит о том, что в процессе перевода Магжан особенно ценил неспособность нанести ущерб художественным качествам в русском тексте. В то же время художественно-творческое предназначение немецкого поэта свидетельствует о том, что М. Жумабаев осознавал поэтическую интуицию.

В переводе М. Жумабаева, несмотря на фрагментарную структуру, нет никаких изменений в художественном содержании, в сюжетно-композиционном плане. И диалоги, и авторские образы сохранили свое место, иллюстрации и диалоги не отступали от содержания в русском тексте. Романтический мотив, рожденный из-под пера Жуковского, «история о том, как Лесной царь в темную прохладную ночь убил сына приближающихся прохожих, то есть вне реального мира или влияние таинственной силы на судьбу человека. Мысль о том, что сердце молодого казахского поэта влечет. В этом стихотворении «Шаппайды, ұшып келеді», «Құйындатып жолаушы, Желдей есіп келеді» показывают казаху, что не удивительно описывать скачки лошадей. «Ақ шашты ағаштар, жай ғана тұр ғой тып –тыныш» - показывают гармонию природы.

Страхи, желания, надежды отцовского сердца, боль, горе и настроение отца «Бір ысып бір суыған » очень умело выражены в строках, в которых говорится, что он был пассажиром и улетел домой. Жуковский переводил с немецкого Kind, которое было использовано 5 раз и Knabe как дитя, малютка и 3 раза переводчик прибегнул к слову младенец [3]. А Магжан Жумабаев эту лексику перевел как – «бала, балақай, нәресте». Поэт, чтобы не повторяться, использовал синонимы, показал богатство языка.

В русском варианте были использованы разнообразные средства художественной выразительности – и эпитеты «Лесной царь», «ездок оробелый», и метафоры: «ездок оробелый не скачет, летит», а также олицетворения: «ветер, проснувшись, колыхнул листы».

В переводе Магжана не происходит изменения содержания. Со стороны лексики от перевода Жуковского он несколько отклоняется, но с точки зрения поэзии казахский поэт полно использовал ритмические изменения, примененные русским классиком и приспособил стих к знакомой форме для казахских читателей, а именно 7-8 стишью. Исходя из перевода Жуковского поэт перевел балладу Гете на казахский язык более истинно, выигрышными словами характеризовал красивые силуэты и пополнил мировую литературу новым произведением.

Литература

1. https://studopedia.ru/12_234426_obshchie-problemi-perevoda.html

2. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). – М.: Изд-во института общего среднего образования РАО. – 2001. – С. 225
3. http://tsvetaeva.da.ru

УДК 811.512.122

ЖАНРОВОЕ МНОГООБРАЗИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ КАЗАХСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Бейсенбаева А.С.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Проблема жанра – одна из актуальных в современном литературоведении. Эпический герой казахской литературы многообразен. Эпические произведения показывают социально-исторические характеры людей. Г. Гегелем выделено две разновидности эпоса: героический эпос и роман. В героическом эпосе изображались классовые или национальные конфликты, а в романе описывались житейские отношения (в прозаической или стихотворной форме).

В мировой литературе эпос отличается от романа не только объёмом, но и пространственно-временной организацией. Тогда как в романе повествуется жизнь и быт отдельных героев в окружающей их среде.

Эпопея является монументальным произведением о событиях, имеющих отношение к существенным сферам жизни общества и природы.

По мнению критика Николая Ровенского соотношение эпических жанров приводит к смешиванию двух разных свойств произведения: жанрового содержания и родовой формы их выражения.

Таким образом, родовые свойства произведения - это типологические свойства самого их содержания.

Н. Ровенский придерживался следующей классификации: род-вид-жанр. Род – способ изображения (эпический, лирический, драматический), вид – родовая форма, жанр – разновидность вида. В казахской литературе часто отображается конфликт: человек и стихия. Существенным вкладом в литературе всего мира критик считает произведения казахской литературы, в которых ярко описан быт кочевой и степной цивилизации. Эти произведения открыли европейскому читателю новый мир отношений.

Жанровое своеобразие казахской прозы можно проследить в сопоставлении произведений. У каждого автора есть своё, сокровенное: темы и образы, писательская манера и стиль. Прослеживая развитие казахской литературы с точки зрения жанрового разнообразия можно отметить, что в творчестве писателей представлены романы, повести, рассказы, очерки.

В литературе второй половины XX века исторический роман удерживает первенство, являясь субъективным и в высшей степени эмоциональным повествованием. В статье «Эти неизвестные нам жырау» критик дает общую характеристику историко-литературным исследованиям, которые сводит к двум типам: «Чаще всего исследователи уточняют, развивают, переосмысливают отдельные стороны известной проблемы, известной проблемы, не посягая на ее общепринятую трактовку... для узкого круга специалистов и, другой, ...смелую постановку общих проблем, поиск новых смысловых ценностей. Такие исследования становятся значительным литературным событием... продлевают нашу память». Ведь утрата исторической памяти приводит к бездуховности.

Жанр произведения Мухтара Магауина «Кобыз и копьё» как повествование позволяет вести речь о важных проблемах исторической и духовной жизни казахского

средневековья. Критик указывает, что главное для автора – литературные памятники, судьбы жырау, их духовный облик. Жырау соединяли в себе дар поэта и летописца. Н. Ровенский отмечает заслугу переводчика П. Косенко «сумевшего хорошим русским текстом передать точность научных формулировок и повествование о казахских поэтах».

Восхищает талант автора повести Утебая Канахина «Пока я хожу по земле». Как, возвращаясь в свое детство, писатель мастерски описывает быт, показывает любовь к Родине. Перевод на русский язык М.Симашко отличается авторской индивидуальностью.

Мир произведений Габита Мусрепова обширен и красочен. Его произведения читаются с большим интересом, т.к. в них прозаику удалось ярко и полно показать национальные характеры казахского народа, приметы грядущих перемен, пробуждение казахской степи.

Жанр произведений Г. Мусрепова «Пробужденный край» и «Однажды и на всю жизнь» можно определить как социально-эпический со свободным изображением характеров героев, с целью передачи духа фактов и событий, а также раскрытия общей исторической тенденции в развитии народа. Писатель точно передает душевное состояние героев своих произведений. В образах героев произведений сливаются активность, жажда действий, высокая одухотворенность, интеллектуальность в становлении казахской интеллигенции. Именно поэтому читатель с интересом следит за развитием событий, становлением характеров, приобщением героев к духовным ценностям, реакцией на события и др.

Стиль произведений Ильяса Есенберлина отличается острым драматизмом, значительностью и глубиной конфликта, динамичностью повествования. Центральной темой его романа «Опасная переправа» является «народ и искусство, народ и интеллигенция», он наполнен страстями политическими, душевными, бытовыми – и потому читается с неослабевающим вниманием. И в этом немалая заслуга переводчика Ю. Домбровского.

Произведения казахского прозаика Тахави Ахтанова проблемны, проникнуты национальным своеобразием, серьезными раздумьями не только о нравственных категориях, но и о конкретных житейских делах: от организации труда, быта до человеческих судеб. Его произведения написаны в лучших традициях казахской прозы, которым он научился у признанного мастера Мухтара Ауэзова: психологическому анализу, умению выразить дух времени в человеческих взаимоотношениях.

В рассказах Саина Муратбекова нет описательности и привычных сюжетных и психологических схем. Они оригинальны, отличаются сдержанностью и тактом. Естественность интонации и точный выбор деталей проникнуты думой о жизни.

Ануар Алимжанов становится исследователем Востока, дополняя свидетельства старых книг собственными наблюдениями и выводами. Прошлое в его книгах воскресает силою исторического воображения. Его произведения «Сувенир из Отрара», «Трон Рудаки», «Сказание о пахаре» и другие захватывают яркими картинами прошлого, но все же автор остается выразителем своего времени. Быт иллюстрируется просто: невообразимая нищета и невообразимая роскошь. Творческий принцип А. Алимжанова – бережно вскрывать покровы времени.

Развитие национального характера прослеживается и на примерах судеб народных акынов.

Такен Алимкулов умело показывает ориентирование в этом слое народной жизни, где рождались песни, кюи, эпосы, предания. В его произведениях глубоко и свободно сочетаются национальные нравы и общечеловеческая мудрость. Это ярко

описано в его рассказах «Серый ястреб», «Черная долина», «Тель-Конур», «Отец и сын».

Казахская реалистическая литература – литература жизненной правды. Она исследует и обсуждает нравственные возможности человека. Ей присуща увлекательность сюжета и его занимательность. Герои – обыкновенные простые люди. Авторы произведений охватывают широкий круг вопросов – любовь, взаимопонимание, нравственные устои общества и семьи.

Таким образом, жанровое разнообразие казахской литературы: от рассказа до романа, от научного исследования до научно-популярного. Рассматривая художественную литературу со стороны типологии ее родов и жанров, можно различать свойства, содержание, родовую и жанровую форму выражения.

Национальный характер изображен с такой силой, что вызывает сопереживание, соучастие читателей в судьбе. Для этого нужны знания – и эмпирические, и теоретические.

Литература

1. Бельгер Г. Ода переводу. – Алматы, 2005. – С.29-75.
2. Ровенский Н.С. Концепция личности в литературе Казахстана 60-70-х гг. – Алматы, 1996. – С. 29.
3. Нургали К.Р. Концепция человека и истории в прозе. – Астана, 2004. – С. 283

УДК 821.161.1

МОТИВ СТРАННИЧЕСТВА В ЛИРИКЕ П. ВАСИЛЬЕВА: НА ПЕРЕКРЕСТКЕ КУЛЬТУРНЫХ ТРАДИЦИЙ

Васильева О.В., Гусева А.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Мироощущение русского поэта, родившегося в Казахстане, П. Васильева - это не только удивительное сочетание фольклорной традиции. Выросший в казахском Прииртышье, он с детства впитал в себя две культуры – русскую и казахскую, что позволило ему стать своеобразным поэтическим мостом, соединяющим Европу и Азию. К тому же, формируясь как поэт в первые годы революции, он, принимая ее, продемонстрировал в своих произведениях не только язык ее первых десятилетий, открытый и лишённый штампов, но и готовность к постоянному движению, переменам. Не стоит забывать здесь и биографию поэта, полную странствий: от Владивостока до Петрограда пролегал маршрут его короткой жизни с долгими задержками на просторах Сибири. Этот синкретизм традиций, обусловивший своеобразие мироощущения П. Васильева, позволил ему самобытно переосмыслить мотивы и темы, присущие русской литературе. В качестве примера мы обратимся к мотиву странничества, лейтмотивному для русской литературы и его трансформации в творчестве П. Васильева.

Мотив странничества, восходящий во многом к православной традиции, мы находим в произведениях Жуковского и Пушкина, Лермонтова и Гоголя, Толстого, Достоевского, Лескова. Этот ряд можно продолжить. Отход от православной традиции литературы 20-го века отнюдь не оказался отходом от попыток переосмыслить этот мотив.

Традиционно русский странник «ходит по необъятной русской земле, никогда не оседает и ни к чему не прикрепляется. Странник ищет правды, ищет Царства Божьего, он устремлён вдаль. Странник не имеет на земле своего пребывающего града, он устремлён к граду Грядущему» [1, с.88]. В большинстве своём странствующие герои одиноки, они служат своей собственной цели и идее, не требуют участия в ней других людей, они близки к типу отшельника. Так, например, современник П. Васильева, С. Есенин, с которым часто сравнивают творчество поэта, также обращается к мотиву странничества в своих произведениях:

Кого жалеть? Ведь каждый в мире странник –
Пройдёт, зайдёт и вновь оставит дом.
(«Отговорила роща золотая») [2, с. 153]
Не вернусь я в отчий дом,
Вечно странствующий странник.
(«Не вернусь я в отчий дом») [2, с. 163]
Ведь я почти для всех здесь пилигрим угрюмый
Бог весть с какой далёкой стороны…
(«Русь советская») [2, с. 269]

У С. Есенина если и употребляется местоимение «мы», то оно служит лишь ещё большему подчёркиванию одиночества каждого, лишенного возможности обрести или потерявшего свой дом:

Все мы бездомники, много ли нужно нам? (Есенин «Все мы бездомники») [2]

Однако у П. Васильева сам тип странника отличается от типа, характерного для русской литературы классического периода. У поэта странствием охвачен целый народ:

Мы народ не робкий и не здешний,
По степям далёким безутешный,
Мы, башкиры, скулами остры. [3, с. 543]

При этом обращает на себя внимание то, что отсутствует национальная маркировка. Примечательно, что не смотря на то, что П. Васильева в последнее время все чаще отождествляют с национальной русской идеей [4], сам поэт отождествляет своего лирического героя с кочевыми народами: башкирами, киргизами и казахами («Другу поэту», «Азиат», «Я, Мухан Башметов, выпиваю чашку кумыса…» и др.). Это вполне совпадает не только с настроением многонациональных приграничных районов Казахстана, где прошло детство поэта, но и с идеями свершившейся революции. В связи с этим в стихотворении «Другу поэту» лирический герой принадлежит не только кочевому народу («мы, башкиры, скулами остры»), но и одновременно народу из края «берез и революций», вставшему «на пути веселые», с которых «не резон» сворачивать. Но путь этот – нечто среднее между былью и сказкой, путь, по которому еще никто не шел, а потому выстлан он «прибасок жемчугами»:

Как волна, бывалая прибаска
Жемчугами выстелит пути –
Справа бродит быль, а слева – сказка,
Сами знаем, где теперь идти [3, с.543].

Таким образом, в стихотворении перед нами открывается картина не одинокого странствования героя-странника. Здесь многолюдное кочевье, характерное для казахской культуры и навеянное ей. Эти люди, кочующие всем народом, знают свой путь, они уверены в том, что для них «пути весёлые найдутся» и следуют своей дорогой. Они все единомышленники, здесь царит братство и эпическое единство, где каждый является частью чего-то большего, каждый нужен. И именно это единство вселяет в них уверенность в правильности выбранного пути, уверенность в своей силе и в своём будущем. Странники П. Васильева уверены в своих силах и в необходимости

движения, но цель их отличается от цели кочевников, выверенной веками. У лирического героя Васильева есть пока лишь надежды на объединение всех людей под «знамёнами боевыми» «в краю берёз и революций». Он выражает искренние желания и стремления многих людей и в стихотворении «Всё так же мирен листьев шум», где он изображает конечную цель этого пути:

Республика, я одного прошу:

Пусти меня в ряды простым солдатом [3, с. 278].

Таким образом, мы видим долгий путь, объединяющий целый народ, конечным пунктом которого является Республика.

В Стихотворении «Переселенцы» перед нами та же картина народного странствования в поисках страны, лишь отчасти похожей на град Божий - «каменной страны», где сбудутся все упования целого народа, к которой они упорно прокладывают путь, несмотря на усталость, холод и невыносимые условия. Страна эта, расположенная «в камне, в песке, в озерах», «солью пропитанных до дна», больше похожа не на рай, а на первобытный мир, где «можно строить жилища для жен своих и детей, /Где можно увидеть небо, потерянное меж ветвей». Именно туда ведут «большие дороги мира» в поисках основ бытия, хранящихся за каменными стенами, в развороченном революцией мире. Именно туда со звериным упорством идут пешеходов ноги», ничего «под собой не слыша, кроме идущих ног», даже «не зная, что сохранилась каменная страна». Путь их тяжел: их «на больших дорогах мира снегами жгло», тепло и уют оставлен ими. Их радости просты и непонятны людям, оставшимся в городах:

Остались еще дороги для нас на нашей земле,
Сладка походная пища, хохочет она в котле, —
В котлах ослепшие рыбы ныряют, пена блестит,
Наш сон полынным полымем, белой палаткой крыт [3, с.353].

Примечательно, что в это почти первобытное пространство, овеянное ветрами, омытое соленой водой озер, странники идут по дорогам мира не только в поисках утраченного неба. Они готовы здесь построить свой новый мир, «руками хватая заступ,/Хватая без лишних слов». И мир этот – сплав общечеловеческого («золотое тел, стремящееся к воде,\И древнюю человечью любовь к соседней звезде», «трав полуденный дым) и нового, привнесенного в жизнь революцией («Железо и электричество»). И ведет их по этому пути страстное желание прекратить войны, о чем П. Васильев говорит во многих своих стихотворениях:

Мы приходим на смену строителям

боевиков… мы крепче вас и сильней,

И пусть нам старый Бетховен сыграет бурю на ней! [3, с.354].

В стихотворении «Сонет» перед нами предстаёт другая ипостась лирического героя П. Васильева – поэт - странник, который бродит «с сонетами по свету»:

И мой ночлег — случайный сеновал.

На сеновале — травяное лето,
Луны печальной розовый овал.
Ботинки я в скитаньях истоптал,
Они лежат под головой поэта [3, с. 312].

Но бродячий поэт П. Васильева ассоциируется со средневековым трубадуром, свободным и беспечным, чьё странствование, не смотря на различные тяготы, приносит ему удовольствие:

Зане я здесь устроился, как граф!
И лишь боюсь, что на заре, прогнав,
Меня хозяин взбрызнет матерщиной [3, с. 312].

Этот образ отличается от образа поэта-скитальца, обреченного на странствие у Пушкина и Лермонтова. Их странник тяжело переживает свою оторванность от людей и странствует во имя высокой идеи и поиска своего предназначения. Бродячему же поэту П. Васильева не свойственна глубокая рефлексия. Он благодарен каждому «гостеприимному крову», который даёт ему пристанище, с радостью прислушивается к «тихому хрусту и чавканью коров», ему близок «окрик петушиный». Вспоминается «московский озорной гуляка» С. Есенина, отзвук которого сохранился в его лирическом герое до самых последних стихотворений.

Такого же бродячего поэта, постигающего жизнь сердцем и чувствами, мы встречаем у П. Васильева в стихотворении «Лето»:

Поверивший в слова простые,
В косых ветрах от птичьих крыл,
Поводырем по всей России
Ты сказку за руку водил [3, с.49]

Он везде свой, везде как дома, любой человек ему и друг, и брат:

Его уральцы, словно друга,
Сажали в красные углы,
Его в вагонах красных с юга
Веселые везли хохлы.
Он на перинах спал, как барин,
Он мылся ключевой водой,
В ладони бил его татарин
На ярмарке под Куяндой [3, с.49]

Мы предполагаем, что подобная внутренняя свобода героя – результат именно культурного синкретизма, определившего формирование мироощущения П. Васильева, о чем упоминалось выше.

Однако нельзя сказать, что лирический герой-странник не несёт никакой идеи и только лишь «бродит с сонетами по свету». Странствуя по свету, он много пережил, будучи свидетелем эпохальных событий. Приятие революции тоже приходит к нему не сразу, не случаен его арест по делу «Сибиряков», его странствия по Сибири. Именно в этих странствиях по просторам страны, и по своей собственной жизни, у П. Васильева рождается твердое убеждение в том, что его страна придёт к своему величию, «когда вдруг зашумят, уставши от покоя, в бетон наряженные города»:

Я уж давно и навсегда бродяга,
Но верю крепко: повернется жизнь,
И средь тайги сибирские Чикаго
До облаков поднимут этажи [3, с. 296]

Такое величие Республике может дать только Революция. Стихотворение «Сибирь, настанет ли такое» заканчивается своеобразным манифестом, вызовом лирического героя своей стране, принадлежность к которой он никогда не отрицает, даже будучи «бродягой»:

Теперь иные подвиги и вкусы,
Моя страна, спеши сменить скорей
Те бусы
Из клыков зверей —
На электрические бусы! [3, с.296]

В стихотворении «Верблюд» перед нами предстаёт идеальный герой-странник, которого П. Васильев выводит в образе верблюда, что несвойственно для русской культуры, так как в России этот образ чаще сопряжен с негативной сематкой, являясь олицетворением высокомерия, надменности и своенравия. По-другому дела обстоят с

этим символом в Азии, где верблюд считается символом народной мощи, величия и опоры. Поэтому здесь мы также можем говорить о влиянии кочевой культуры народов Средней Азии на творчество поэта.

Участь верблюда-странника тяжела:

Солончаковой степью осужден
Таскать горбы и беспокойных жен,
И впитывать костров полынный запах,
И стлать следов запутанную нить,
И бубенцы пустяшные носить

На осторожных и косматых лапах [3, с. 351].

При этом образ его полон величия, он является носителем вечной мудрости, что накладывает отпечаток и на его внешность:

Но приглядись, — в глазах его туман
Раздумья и величья долгих странствий… [3, с. 351].

Лирический герой желает постичь мудрость, которой обладает этот вечный странник, его волнуют множество вопросов, которые так и останутся без ответа:

Что ищет он в раскинутом пространстве,
Состарившийся, хмурый богдыхан?

О чем он думает, надбровья сдвинув туже?
Какие мекки, древний, посетил? [3, с. 351].

Верблюд-странник, видевший в своей долгой жизни всё - от древних «мятежной Хивы» и «бухарских базаров» до «красноармейских рот» и «краснозвёздных батальонов» - обретает вечность, возносясь над самим течением времени, которое меняет окружающий мир, но не его самого. Так и идеальный странник, по мысли П. Васильева, должен быть подобен верблюду, который:

скосив тяжелые глаза,
Глядит на мир, торжественный и строгий,
Распутывая старые дороги,
Которые когда-то завязал [3, с.352]

В стихотворении «Дорога» поэт сравнивает всю жизнь свою и историю своей страны со странствием. Он пытается как-то объяснить эту тягу к дальним дорогам:

Ты расскажи мне, молодость, почто ж
Мы странную испытываем дрожь,
Родных дорог развертывая свиток,
И почему там даже воздух схож
С дыханьем матерей полузабытых [3, с. 243]

Лирический герой говорит о том, что дорога и странствия связывают его с историческим прошлым своей страны, делают его причастным к чему-то большому и значимому. Как и в стихотворении «Другу поэту», дорога является связующим фактором для людей, но тут она связывает их не только в данный конкретный момент, а «прорезая время» объединяет представителей разных исторических эпох:

Но сколько их влачилось здесь в пыли —
Героев наших, как они скитались,
Как жизни их, как мысли их текли,
Какие сны им по пути встречались!..
И Александр в метелях сих плутал —
О, бубны троек и копыт провал!
(Ночь пролетит, подковами мерцая,
В пустынный гул) — и Лермонтов их гнал
Так, что мешались звезды с бубенцами

Охотницкою ветряною ранью
Некрасова мотал здесь тарантас [3, с. 243].

Таким образом, мотив странствования, характерный для русской литературы, изменяется в творчестве Павла Васильева под влиянием, во-первых, историко-социальных событий, а во-вторых, из-за сближения его с казахской культурой. Следовательно, претерпевает изменения и переосмысливается сам образ героя-странника, не теряя при этом преемственность с русской литературной традицией.

Литература

1. Бердяев Н. Русская идея. Судьба России. - М., 1997.
2. Есенин С. Собрание сочинений: В 2-х т. Т.1. - М., 1991. - 480 с.
3. Васильев П. Сочинения. Письма. - М., 2020. - 896 с .
4. Ионов А. Поэт П. Васильев как русская национальная идея. Режим доступа: URL: http://www.polg2.narod.ru/organiz/ideal.htm/ свободный (Дата обращения: 18.11.20)

ӘОЖ 821.512.122

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ КІРМЕ СӨЗДЕР

Габдулина М.Г., Коспакаева Г.А.
(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Әр халықтың лексикасында қажеттілігіне байланысты басқа тілден енген сөздер, яғни кірме сөздер бар. Тіл қоғаммен тікелей байланыста болуы заңды, сол себепті қоғамдағы тарихи оқиғалар, сауда-саттық қарым қатынастар, географиялық байланыстар тілге және сөздік қорға өз әсерін тигізеді. Кірме сөздер лексикасына енбеген тіл жоқ деуге болады. Мысалы, қазақ тілінде туыстас емесорыс тілінен енген кірмесөздер кездеседі. Қазақ тілінің сөздік қорындағы кірме сөздер көбіне бес халықтың кірме сөздерін құрайды олар: араб тілі, парсы тілі, монғол тілі, орыс тілі, ағылшын тілі.

Бүгінгі таңда казақ тілінің сөздік қоры жаңа сөздермен толығуда, олардың дені ақпараттық технологияларды және т.б салаларды қамтитын кірме сөздерді құрайды. Еліміз тәуелсіздік алғаннан бастап, көптеген ғылыми әдебиеттер өз тілімізге аударылып, өндірістік және шаруашылық терминдерімен сөздік қорымыз толықты. Әрбір шаруашылық пен өндірістің өзіне меншікті, сол шаруашылықпен айналысатын адамдарға ғана түсінікті сөздер де көбейді.

Сөздік қордың жаңа сөздермен толығуына байланысты түсіндірме сөздіктердің, терминологиялық сөздіктердің жаңа сөздермен толығуына сұраныс болатыны сөзсіз. Осындай жұмыстардың нәтижесінде қазақ терминологиясын жинап, оларды өз ішінен мағына жағына саралап, жалпыға түсінікті етуде көптеген жұмыстар атқарылды.

Екі тілдің бір-біріне тигізетін ықпалы жайлы сөз қозғалған жағдайда, көп адам орыс тілінен қазақ тіліне жекелеген сөздердің тікелей ауысуын ұғады. Шын мәнінде, ол үдерістің бір бөлігі ғана. Орыс тілінің казіргі қазақ тіліне тигізіп жатқан басқа да сан алуан игілікті ықпалы бар. Біз, ең алдымен, орыс тілінің негізінде әрбір терминдеріміз бен атауларымыздың ұғымдық жақтарын жіктеп, саралап алуымыз қажет.

Қазақ тілі түркі тілдер семьясына жатады, ал орыс тілі славян тілдер семьясына жатады яғни бұл екі тілдің туыстық қатынасы жоқ екенін көрсетеді.Бірақ туыстық қатынас болмаса да, көрші тұрған екі мемлекет ежелден тығыз байланыста. Екі елді тек

географиялық шектестік қана емес, сонымен қатар, достық қарым қатынас, сауда-саттық, ортақ тарих байланыстырғандықтан бұл екі мемлекеттің тіліне де өз әсерін тигізеді.Орыс тілінің қазақ тіліне ықпалы әсіресе фонетика саласында (мәселен, ч, ц, щ, в, ф, я, ю дыбыстары мен әріптерінің қазақ тіліне ауысуы т.б.), морфология мен синтаксис саласында стилистилистика саласында және де аударма мәселелерінде көбірек байқалады.

Орыс тілінен енген кірме сөздер қазіргі қазақ тілінде көптеп кездеседі. Орыс тілінен енген кірме сөздердің көбісін халықаралық (интернационалдық) деп аталатын термин сөздер құрайды. Кірме сөздердің жалпы қолданысқа енгендері «Қазақ тілінің орфографиялық сөздігіне» енген. Аталмыш сөздікте кірме сөздер түбір қалпында қамтылған.

Бұрындары орыс тілінен қазақ тіліне ауызша формада ғана сөз алынса, қазан революциясынан кейін екі түрлі күйде сөз ауысты. Ауызша күйде дербес терминдер өзгеріссіз тікелей келіп енді. Ал революциядан соң терминдер қазақ тіліне икемделіп, өздерінің мағыналарына сай балама аударма күйінде енді.Кірме сөздердің аудармасыз тікелей түрі де, аударылған түрі де бұқаралық ақпарат құралдары арқылы, яғни газет, журналдар арқылы халық арасына тарап, әдеби тілімізге сіңісті. Қазақ тілі өзінің сөздік қорында әуел бастан болмаған шаруашылықтың жаңа түрлеріне байланысты, отырықшылық мәдениетке байланысты жаңа сөздерді орыс тілінен қабылдау арқылы өз сөздік қорын байытты. Сондай үдерістің арқасында бүгінде қазақ тілінің сөздік қоры ғана байып қойған жоқ, сонымен қатар, еліміз ғылымы мен техникасы ерте дамыған елдермен ыйық тірестіретін жағдайға жетті.Қазақ жазба әдебиетін қалыптастырушы Абай Құнанбайұлы мен оны бүкіл қазақ халқына таныстырған оның жерлесі әрі керемет қаламгер Мұхтар Әуезов те өз әдеби теориясын кеңейту үшін орыс әдебиетіне жүгінген оның жақсысын сіңірген жаманынан жиренген.

Орыс тіліндегі терминдерді қазақша сөзбе-сөз аударудың жақсы жақтары бар. Мысалы:

1. Орыс тіліндегі сөздерді аудару барысында кейбір синонимдес сөздер өздеріне жаңа мағына үстеп дербес мағынаға ие болды. Мәселен: Оқу - учеба, білім - знание, ғылым - наука, ілім - учение. Сол сияқты ту (знамя) мен *жалау* (флаг), *темекі* (табак), *шылым (папироса*), *кінә* (вина) мен күнә (грех) сияқты сөздер аударма барысында жаңа мағынаға ие болды.

2. Аударма барысында көптеген пассив сөздер актив сөзге айналу үдерісі де жүреді. Ол дегеніміз кей сөздердің қолдану аясы кеңейді. Мысалы: *строй, стройка, стронис, устройство, строительство, постройка,* тәрізді дербес әр-түрлі мағына үстейтін сөздерге қазақтың құ*рылыс* деген жалғыз сөз балама болып алынған. *Вывод, заключение* дегендердің мағынасы *қорытынды* болып аударылады.

3 Кірме сөздерді аудару барысында архаизмдер, диалект сөздер жаңа мағынаға ие болып активтенеді. Мысалы: *здание* - ғимарат, үй, жай, т*иф* - сүзек, кезік: - перепонка жарғақ, желқабық; *мочевой* - несеп куығы, тынжы; испаражение - нәжіс, дайрақ, ұлы дәрет болып, орыс тілінен казақшаға аударылған.

4.Орыс тіліндегі терминдерді аударып алуда кейбір қазақтың төл сөзі бұрынғы негізгі мағынасының үстіне терминдік жаңа мағына қосып алған. Мәселен, *сыбаға* деген сөз кезінде болған мағынасынын үстіне орысша *удел* (сыбағалы салмақ) деген терминдік мағынаға ие болған. *Мешел* деген сөз медицинада *рахит,* ал *теміретке экзема* деген сөздердің орнына балама етіп алынған.

5. Терминдерді орыс тілінен қазақ тіліне ауаруда -у, **лык/лік, -ыс/-іс, ма, ме** сынды жұрнақтар өте өнімді қызмет атқарды. Мәселен: *созревание* - пісу, жетілу; *увольнение* - босату, шығару; *отравление* - улану, ұшыну; *поощрение* - мадақтау, көтермелеу, *кружок* - үйірме, *надстройка* - қондырма, *колебание* - тербеліс, *литье* -

құйма, *плавка* - балқыма, *доказательство* - дәлелдеме, *соединение* - қосылыс, *осыпь* - қорым, жиналма; *решение* - шешім, *донесение* - хабарлама т. б.

Өзге халықта бар жаңа кәсіптен, жаңа техникадан, жаңа өнер мен сөзден қорықпау керектігін керісінше жақсы жаңалықтарды өз елімізге, тілімізге икемдеп, үйрену керектігін қазақтың ұлы ақыны Абай өз пайымдауларында айтып кеткен. Мысалы: Орысша оқу керек, хикмет те, мал да, өнер де, ғылым да — бәрі орыста тұр… Олар дүниенің тілін білді… Сен оның тілін білсең — көкірек көзің ашылады» -дейді.

Тіл қоғаммен тікелей байланыста. Дамушы мемлекет ешқандай елмен қарым қатынас жасамай, өз ішінде ғана дамуы мүмкін емес. Сол себепті тіл өзіне жаңа кәсіппен бірге жаңа сөздерді қабылдауы тиіс. Солайша, халық жаңа кәсіппен бірге сөздік қорына жаңа сөздерді де қабылдайды.

Жаңа дәуірдің тіл білімінде сөзадамға тек қатынас құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар, ұлттың менталитетінің, өнерінің көрінісі ретінде қарастырылып жүр. Бұл көзқарастар бойынша тіл тек қана халықтың мәдениетіне ғана емес, сондай-ақ ата-бабамыздың әлемгекөзқарасы, олардың өмірлік ұстанымдарын, пәлсапасын, өмірлік құндылықтарын көрсететін бірден бір құрал екенін білуге болады.

Қазіргі таңда тілде англизмдер көптеп кездеседі. Олар жазба яғни әдеби тілмен қатар халықтың әсіресе жастардың ауызекі тілінде де кездеседі. Баршаға түсінікті ұлттық тілдің экзистенциялық ішкі жүйелер - әдеби тіл, сленг, жаргон, ауызекісөйлеу тілі болып табылады. Әлеуметтік лингвистикалық түсінік бойынша кірме сөздердің эксизтенциялық ішкі жүйелерінің құрамындағы қызметін сипатау мәдни лингвистиканың пәні ретінде қарастырылады.

XX ғасырдың басындаанглизмдердің тілге ену себебін анықтаумен көптеген ғалымдар айналыса бастаған. Бірақ англизмдердің тілге ену себептері дұрыс анықталмаған, себебі тілдің ішкі тілдік жәнесыртқы тілдік емес факторлары нақтықарастырылып зерттелмеген. Мәселен, «Тіл білімінің негіздері» еңбегінің авторы Кәкен Аханов өз еңбегінде ұғымдар және заттарға ат қоюдың қажеттілігін кірме сөздердің тілге енуінің негізгі себебі ретінде көрсетеді. Бұл себептерден өзге себептерде аталады олар: тілдік, әлеуметтік, психикалық, эстетикалық т.б, жаңа тілдік қалыптың қажеттілігі, ұғымдарды бөлу қажеттілігі, оларды қысқа, қолайлы, анық ететін құралдарға қажеттілік сияқты себептер де [1, 203 б.] айтылады.

Бүгінгі таңда лингвистер қазақ-ағылшын тілдерінің қатынастарына ерекше назар аударып отыр. Ағылшын тілінен енген кірме сөздердіңқазіргіқазақ тілінде ойып тұрып орын алуы, белсенді қолданыста болуы әлеуметтік және ғылыми өмірдегіүлкен өзгерістермен түсіндіріледі. Ғаламтордың пайда болуы, ақпарат ашықтығы, өзге елмен қарым-қатынас жасаудың оңайлығы қазіргі таңда тілімізге кірме сөздердің енуін жеңілдетеді.Қазақ халқы ертеден жаңашылдықтан тосырқамаған және өзге елдің әдет ғұрпына түсністікпен қараған. Халқымыздың жаңашылдыққа жақындығы еліміздің дамуына жақсы әсерін тигізеді.Елімізде шетелдік инвесторлардың көбеюі, шетел мамандарының елімізде өз тәжірбиесімен бөлісуі, жастардың шетелде оқуы мұның бәрі қазіргі қоғамға таңсық емес.

Ағылшын кірме сөздері қазақ тіліне енгенде өз грамматикалық мағынасын жоғалтып, қазақ тілінің грммматикалық мағынасын қабылдайды. Мәселен , ағылшын тіліндегі модератор деген сөзді көпше түрде айтатын болсақ модераторлар деп айтамыз, солайша ағылшын сөзіне –s.-es деген ағылшын жалғауының орнына –лар деген көпше жалғау жалғанады [2, 329 б.].

Қазақ сөздік қорына ағылшын кірме сөздері тура енген жоқ, көп ретте олар орыс тілі арқылы енді. Бірақ өзге тіл арқылы енсе де англизмдер қазақ тілді контекстіде қазақ тілінің грамматикасына бағынып, төл сөздермен сіңісуі қажет.

Ағылшын тілінен енген сөздер көбіне өздерінің бастапқы мағынасын сақтап, семантикалық өзгерістерге өте сирек ұшырайды. Ағылшын кірме сөздерін байырғы төл сөздер де ауыстыра алады. Бұл үдеріс төл сөздердің активтілігін арттырады.Қазақ лексикасында англизмдер ауызекі түрде және әдеби жазба түрде кездеседі. Қазіргі қазақ тіліне енгенанглизмдердің басым бөлігі сөз тіркестері түрінде келіп, анықтауыштық қатынаста болады. Мәселен: *human factor* -*антропогендік фактор, price list - прайс-лист,computer system - компьютерлік жүйе, computer center - компьютер орталығы*,т.б.

Қазіргі қазақ тілінің сөздік қорына англизмдер бір қалыпта белгілікті бір ұстанымға сай енбеген. Англизмдердің қазақ тіліне енуінің көптеген түрі бар. Мәселен:

1. Түбір қалпында емес туынды күйінде жұрнағымен енген англизмдер: *журналист, редакция, радикализм* т.б.

2. Түбір қалпында қазіргі қазақ тілінің енген сөздер: *атлас, глобус, протокол* т.б.

3. Көп ретте етістіктермен тіркесіп келетін англизмдер: *репост жасау* т.б.

4. Қазіргі қазақ тіліндегі англизмдер қазақ тілінің ережесіне сай түрленіп, сөзжасамдық ұя құрады.Англизмдер қазақ тілінің жұрнақтарымен жалғауларын өзіне қабылдайды: *депопуляция+лық т.б.*

5. Қазақ тіліндегі төл сөздермен тіркесіп келетін англизмдер: *майкрасофт терезесі, ІОС байланысы*, медиа өндіріс және т.б.

6. Балама сөз қолдану арқылы аудармасы бар англизмдер: *митинг- көтеріліс, офис-кеңсе* және т.б.

7. Калькалану тәсілі негізінде енген англизмдер: *киногерой - кинокейіпкер, телерассказ - телеәңгіме, предисловие - алғы сөз, волость-болыс, рукопись - қолжазба т.б.* Калькалаудың бір ерекшелігі бұл тәсілде екі тілдің де грамматикалық ерекшеліктері ескеріледі. Қазақ тілінің грамматикасында предлог формасы болмағандықтан предлог арқылы жасалған кірме сөзді аудару барысында көп ретте күрделі сөз пайда болады. Мысалы: *перестройка — қайтақұру,* синтетикалық тәсілмен: *парник — көшетхана* т.б.

Кірме сөздердің аударылуы туралы мәселелер қазіргі таңда өте жиі айтылып жүр. Кірме сөздерді сол қалпында тура қабылдау тілдің өз тазалығын жоғалтуына әкеп соғуы мүмкін. Бірақ тіл тазалығын сақтаймыз деп сөздің я терминнің мағынасын сақтамай аударуға болмайды. Бұл аударма сөзді актив түрде пайдалануға өз зиянын тигізеді.

Кірме сөздер төл сөздермен бір контекстте жат көрінбеуі үшін ең алдымен дыбысталуы құлаққа жағымдыестілуі қажет және қалыбы төл сөзге жақын болуы керек. Қазірі қазақ тілінің грамматикасына бағынбайтын кірме сөздер қазақ тілінің сөздік қорына енбейді тек кітап сөзі болып қалады.

Ахмет Байтұрсынұлы шет тілдерден енген терминдер қазақ тілі грамматикасына бағыну керек дей келе өз ойларын былайша пайымдайды: «Все неказахские слова, не согласующиеся с природой казахского языка, точно должны подвергаться изменениям соответсвенно казахскому говору. Это значит, во первых, что во всех неказахских словах, с чуждыми казахскому языку звуками, последние заменяются соответственно нужными звуками, во-вторых, суффиксы в неказахских словах заеняются казахскими, в третьих, двойныезвуки принимаются в ординарном виде, в четвертых, чуждые казахскому языку окончания должны измениться в пределах требуемого языком удобства произношения» [3, 282-283б.]. Мәселен: жәшік - ящик; бәтеңке - ботинка т.б.

Бір тілден екінші тілге сөздің ауысуы табиғи құбылыс. Бұл сөздік қорға жаңа сөздерді қосудың өнімді тәсілі. Бірақ бұл кірме сөздерді қазақ тілінің грамматикасына икемдемей қабылдай беруге блады деген сөз емес. Кірме сөздерді тілге икемдеу жайлы

А. Байтұрсынұлы мен Х. Досмұхаметұлы өздерінің құнды пікірлерін білдірген. Ахмет Байтұрсынұлының пікірінше,кірмесөз жат болып тұрмас үшін оны «жаншып, өз тілінің қалпына түсіру қажет.Осындай өндеуден өткен сөзде өгейлік, жаттық болмайды. Қай жағынан қарағанда да бұларды жат сөздер деп айтуға болмайды, бұларды жат сөздер десек ел көнбейді. Бұларды жат деген адамның өзін ел өзіне жат санайды» [4, 89б.]. Осылайша игеру қорғанышы (иммунитеті) берік халық тіліне тән. Ондай тіл: «Өзінің заңымен өзгертпей… ішінеешбір жат сөздіалмайды, киргізбейді» [4, 90 б.].

Кірме сөздерді сөздік қорымызға қабылдайтын болсақ, оларды өз тілімізге икемдеп алуымыз қажет. Ғылыми халықаралық терминдерді дыбыс үндестігімізге, грамматикалық заңдылықтарымызға сай икемдеуіміз қажет.Бірақ бұл грек, француз, латын тілінен енген барша халыққа ортақ халықаралық терминдерді жаппай аудару керек деген сөз емес. Кірме сөздерді аударуда асығыстық танытып, сөзге түсініксіз балама берудің қажеті жоқ. Керісінше балама іздеуде жеті рет өлшеп, құлаққа жағымды төл сөзге ұқсайтынжәне кірме сөздің мағынасын толығымен өзінде қамтитын сөзді табуымыз қажет сонда ғана ол ауыз екі тілде де жазба тілде де көрініс табады.

Әдебиет

1. Аханов К. Тіл білімінің негіздері. – Алматы, 2014. – 465 б.
2. Құрманбайұлы Ш. Қазақ тілінің кірме сөздер сөздігі. – Нұр- Сұлтан, 2019. – 593 б.
3. Байтұрсынұлы А. Бес томдық шығармалар жинағы. – IV т. – Алматы: Алаш, 2006. – 320 б.
4. Досмұхаметұлы Х. Аламан. – Алматы, 1991. – 100 б.

УДК 811.161.1

КАТЕГОРИАЛЬНЫЙ КОНЦЕПТ «ЧИСЛО» КАК БАЗОВЫЙ ЭЛЕМЕНТ КОНЦЕПТОСФЕРЫ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА

Дарбаева Ж.К., Смаилова А.Ж.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Изучение языка с точки зрения его участия в познавательной деятельности человека является главным достижением современных ученых-лингвистов. Знания, которые используются при передаче мысли с помощью языка, принадлежат к познанию о мире, социальном контексте, о принципах речевого общения, включая, несомненно, и сферу лингвистики. Важно отметить, что понимания сути языковой коммуникации можно достичь только при изучении всех этих типов в совокупности, так как никакой из них нельзя назвать приоритетным.

Языковая картина мира в сознании человека определяется по своей природе с помощью ментальных сущностей, которые называются концептами. Впервые этот термин был употреблен С.А. Аскольдовым в статье «Концепт и Слово», которая вышла в свет в 1928 году. Раскрывая вопрос сущности концепта, или природы общих понятий, С.А. Аскольдов выделяет заместительную функцию концепта, и приходит к тому, что концепт является мысленным образованием, замещающим в ходе мыслительного процесса неопределенное множество предметов одного и того же рода. Несмотря на данное обоснование, понятие «концепт» возрождается лишь в 80-е годы XX века, и обосновывается теперь как научный термин в языковедении.

Фундаментальное и многоаспектное изучение термина «концепт», являющегося стержневым термином культурологической лингвистики, предусматривает

обязательное обращение учёных к анализу самых разных уровней или ярусов языка посредством применения различных исследовательских методик. Но для начала нужно рассмотреть этимологию этого относительно нового термина в нашей лингвистике. Он является родственным русскому слову «понятие».

Имя существительное «conceptus» образовано от латинского глагола «concipere» – «зачинать», что в буквальном смысле означает «поятие, зачатие»; его русский эквивалент «понятие» происходит также от глагола «пояти», который в древнерусском языке имел следующие значение - «схватить, взять в собственность, взять женщину в жены». Стоит отметить, что эти глаголы не синонимичны, хоть и этимологически родственны. Сравнивая эти две категории, мы разделяем точку зрения Ю.С. Степанова о том, что концепт в отличие от понятия считается более объемным мыслительным конструктом человеческого сознания. Согласно Степанову, концепт есть «некое суммарное явление, по своей структуре состоящее из самого понятия и ценностного (нередко образного) представления о нем человека» [1, с. 43].

Концепт является синонимом смысла, содержанием понятия. С этой позиции в современной лингвистике выделяют несколько основных подходов к трактовке концепта.

Маслова В.А. дает следующие определения концепта: концепт – термин, служащий объяснению единиц ментальных или психических ресурсов нашего сознания и той информационной структуры, которая отражает знание и опыт человека; концепт – оперативнаясодержательная единица памяти, ментального лексикона, концептуальной системы и языка мозга, всей картины мира, отраженной в человеческой психике; концепт – культурно отмеченный вербализованный смысл, представленный в плане выражения целым рядом своих языковых реализаций, образующих соответствующую лексико-семантическую парадигму, единица коллективного знания, имеющая языковое выражение и отмеченная этнокультурной спецификой [2, с. 35].

Таким образом, можно отметить многомерность концепта, так как он сочетает в себене только этническое и общенациональное, нокак иррациональное, так и эмоциональное, как абстрактное и универсальное, так и индивидуально-личностное.

Ю.С. Степанов, уделяя большее внимание культурологическому аспекту, определяет концепт как основную ячейку культуры в ментальном мире человека. Таким образом, вся культура естьсовокупность концептов и отношений между ними. В.Н. Телия придерживается мнения, что «концепт — это то, что мы знаем об объекте во всей егоэкстенсии». При такой трактовке термина «концепт» роль языка уходит на второй план, ведь он является лишь вспомогательным средством — так называемой «формой оязыковления сгустка культуры концепта» [3, с. 32].

Группа ученых, рассматривающая концепт под другим углом, в состав которой входит Н.Д. Арутюнова и ее школа, Т.В. Булыгина, А.Д. Шмелев и др., выдвигают семантический подход к концепту, определяя его как единицу когнитивной семантики.

Сторонниками следующего подхода являются Д.С. Лихачев, Е.С. Кубрякова и др. По их мнению, концепт не непосредственно возникает из значения слова, а является результатом столкновения значения слова с личным и народным опытом человека, т.е. концепт – посредник между словами и действительностью. Е.С. Кубрякова трактует концепт как оперативную содержательную единицу памяти ментального лексикона, концептуальной системы мозга, всей картины мира, которая отражается в человеческой психике.

Обобщая точки зрения лингвистов наконцепт, можно сделать вывод о том, что концепт является неотъемлемой частью культурно-обусловленного представления человека о мире. Разнообразие существующих трактовок концепта позволяет выделить

в них общую черту: все учёные подчеркивают актуальную для современной лингвистики идею комплексного изучения языка, культуры и человеческого сознания.

Множество концептов в совокупности образуют знания о мире, которые проходят через призму личного и народного опыта человека. Ю.М. Лотман определяет рассматриваемые нами ментальные сущности как некий концентрат культуры и опыта народа, утверждая, что это «сгустки культурной среды в сознании человека» [4, с. 447]. Таким своеобразным «сгустком культурной среды в сознании человека» является концепт числа.

Число (лат. numerus) является одним из приоритетных концептов во многих языковых картинах мира – это обусловленотем, что оно представляет собой действительность всех вещей и отношений, и, как утверждают Пифагор и Каббала, это важнейшая категория логики, математики и, конечно, философии. Трактовка концепта «число» находит отражение в научных трудах В.А. Масловой, Ю.С. Степанова, Е.С. Кубряковой, В.Н. Телия и других. Подчеркивая связь концепта числа с категориями пространства, времени, количества и качества, Ю.С. Степановв свою очередь относит концепт числа к «концентратам культуры». По мнению В.А. Масловой, «числа – это элементы особого кода, с помощью которого описывается мир: в основе музыки, поэзии, архитектуры и искусства лежат числа» [2, с. 90].

Как отмечает Н.Д. Арутюнова, «число является, возможно, наиболее отвлеченным от материальной и событийной реальности концептом, и в то же время в жизни человека число в неразрывной связи и в постоянном взаимодействии с предметным миром». Кроме того, Н.Д. Арутюнова указывает на связь между числом и предметным миром, что является подтверждением следующего определения слова «число»: «понятие, служащее выражением количества, то, при помощи чего производится счет предметов и явлений».

Согласно А.А. Реформатскому, число – одна из составляющих достижения человеческого ума, который отражает наше мышление. Он считает, что «без числа немыслима не только любая наука, но и любое знание, любое отношение к жизни» [5, с. 78]. «Для того, чтобы могло возникнуть понятие числа, необходимо наличие реальных вещей и их совокупностей (множеств) и действенное (практическое) отношение человека к ним, состоящее в умении приводить эти множества в соответствие друг с другом», - утверждает заслуженный математик С.А. Яновская [6, с. 479].

Таким образом, концепт числа во многих культурах являет собой модели, которые проецируют человеческое восприятие мира. Отсюда и следуют различные нумерологические спекуляции, сакральность чисел в духовных культурах различных народов, которая возникла еще в глубокой древности.

Если обратиться к истории чисел, то, по разным научным данным, она насчитывает от 2500 до 4000 лет. В сборнике XVIII века под названием «Пифагоровы законы и нравственные правила» говорится: «Почитай священными числа, вес, меру, яко чад изящного равенства. Числа суть боги на земле». Так, ища в категории числа сокровенный смысл бытия, пифагорейцы обожествлялиего. Для постижения истины они прибегают к концепту числа, тем самым считают первичными числа, представляющие собой формы материального мира.

Согласно пифагорейской концепции, которая также впоследствии была принята античными философами, всякое число состоит из единиц, которые образуют множество. Поддерживая эту точку зрения, Аристотель развил идею о том, что «точка есть единица, имеющая положение, единица есть точка без положения». Это полностью обуславливает тот факт, что последователи пифагореизма определяли единицу «границей между числом и частями», то есть между целыми числами и дробями, хотя и

видели в единице потенциально неделимый, «вечный корень» бытия,своеобразный числовой атом [7, с. 361].

К.Г. Юнг писал, что «простые числа, которыми мы пользуемся при счете, значат больше, чем мы думаем. Одновременно они являют собой мифологический элемент» [8, с. 42]. Действительно, эти сущности, организующие и упорядочивающие вселенную, олицетворяют практические все наши сакральные ценности. Стоит отметить, что основные элементы мифологической картины мира в своих многочисленных вариантах одинаковы у большинства народов. Эти модели имеют параметры, которые во всех случаях сохраняют устойчивость в отношении чисел. При изучении различных моделей мифической Вселенной прежде всего в глаза бросается то, что она состоит из *двух* частей – реального мира и потустороннего.

Мир по вертикали делится на *три* части, а по горизонтали – на *четыре* направления: восток, запад, север, юг. Широкое распространение и сакральность числа *семь* связывают с основными размерами мира, которые включают в себя четыре направления света, центр, верх и низ.

Что касается других чисел, то в мифических моделях мира каждое их них имеет своё место и смысловое значение. Так, например, под *двойкой* понимается земной и потусторонний мир, число *три* означает совокупность неба (космоса), наземного (реального) и подземного мира (царства мёртвых), а число *четыре* – единство сторон света. Китайцы в свою очередь определяли мир двумя числами – пять и шесть. Число *пять* подразумевало под собой центральную ось и четыре стороны света, а *шесть* обозначало то же, что и пять, но регулирующую функцию «центра» здесь выполняют «верх» и «низ».

Думая, что за природными явлениями стоят магические силы, люди верили также в сверхъестественную силу чисел и разделили их на удачные и неудачные. Например, в мировых религиях, особенно христианстве, троекратный повтор числа шесть, то есть *шестьсот шестьдесят шесть*, означает приход сатаны, а *восемьсот восемьдесят восемь* – новое рождение Христа. В лунном календаре числа *десять, тринадцать, шестнадцать, двадцать пять* приносят несчастье, а *двадцать девять* – неудачу; в других случаях число *тринадцать* является символом славы, ибо соединяет в себе два священных понятия – *один* (бог) и *три* (миры).

Концепт числа находит отголоски в языковых картинах мира разных народов, вбирая в себя сверхъестественные свойства, сакральную силу и культурологическую интерпретацию, что можно проследить как на примерах художественных произведений, так и вотдельных образных выражениях и пословицах. Так, например, если рассматривать число *один* в разных языках, можно выделить несколько значений, закладываемых в ту или иную фразу.

По Пифагору число один называется монадой и считается символом мудрости. Монада чаще всего символизирует мужское начало, и следовательно – силу. Например, в казахском, английском, русском языках есть достаточно образных выражений, которые восходят к этим значениям: *бір* бас, *бір* тасболды; *бір* жеңнен қол, *бір* жағадан бас шығарды; *бір* кісідей болды (сохранили единство, сплотились); *бір* есептен (из одного источника, из одного расчета), *бір* кісідей бар екен (мужчина, достойный уважения); *бір* қолы он болды (человек, выполняющий работу десятерых в одиночку). Здесь понятие «человек» заменено числительным *«бір»* — один).

В английском языке: once is no rule — один не в счет, в русском языке: *одному* Богу известно; жить *одним* домом (вместе, сообща вести хозяйство); *один* другому не указ и т.п. В данных примерах номинативная единица «один» употреблена в значении субъекта. Также в числе *один* заключается значение исключительности: в русском — *один* волк гоняет овец полк; *один* умен десять безумных водит; в английском языке об

исключительном явлении или человеке могут сказать фразами *one* but a lion (букв. один, но лев в значении «сильный, выдающийся»), the *one* and only — единственный, уникальный; а в казахском – *бір* төбе (букв. одна вершина).

Число один также имеет значение выбора, противопоставление ситуаций или объектов: *one is* too few, three is too many– третий лишний, fortune to *one* is mother, to another is stepmother – один радуется, а другой плачет, *one* sews, another tears –*один* шьет, а другой порет, *одному* с женой утеха и радость, а другому печаль и горесть.

Помимо позитивных значений единица также может указывать на бессилие человека, подтверждением тому являются следующие выражения: в английском языке – *one* body is nobody, *one* man, no man – один в поле не воин, one swallow does not make a summer – одна ласточка весны не делает, it is hard for one with stand many – одному против многих замышлять нельзя, в казахском – *жалғыздың* үнішықпас, жаяудың шаңышықпас — один и права голоса не имеет; в русском языке – один в поле не воин; один всем не услужишь.

В основном число один в символическом переосмыслении несет положительную коннотацию. Если рассматривать другие языки и культуры, то можно наблюдать, что это число рассматривается как число созидания. Например, в даосизме один — это Первые Небеса, небо как первопричина всего. Это число часто сопоставляется с Дао, Домом духа, Единым дыханием, серединой всего. Управляющее человеком начало — это число один. Земной центр, всезнающий первобытный дух, корень, середина земли — все это ассоциируется в даосизме с числом один.

Числа с глубокой древности играют важную и многогранную роль как в жизни человека, так и каждого народа. Это одно из древних явлений и знаний, которые дошли до нас. Так как числа содержали в себе разгадку к пониманию гармонии Вселенной, они всегда привлекали к себе пристальное внимание, что продолжается и по сей день. По-видимому, с помощью чисел и счетных операций – другими словами, с помощью нумерологии – люди во все времена не только осмысляли окружающий мир, макро- и микрокосмос, не только умозрительно воспроизводили его структуру и законы бытия, но и определяли собственное в нем место, роль, поведение.

Индивидуальная и неоднозначная сущность числа выражается и в особой знаковой природе его элементов, которые различным образом формируются во многих культурах, что теснейшим образом связано с этническими и ментальными особенностями его понимания. ***Цифровая магия распространена в разных народах и имеет свою особенную символику, числа являются отражением национальной картины мира.***

Таким образом, число как понятие, как лингвистическая единица представляет собой неоднородную, универсальнуюструктуру, воплощающуюся в единицах языка и получающую в нем дополнительное семантическое развитие, особую культурологическую интерпретацию, которая обусловлена как лингвистическими, так и внелингвистическими (культурологическими) факторами, и приобретает тем самым статус концепта.

Исследование концепта числа как универсальной категории имеет важное значение для понимания лингвокультур народов мира, поскольку концепт числа отражает как общеизвестные понятия, так и частные, национально-специфические значения в языковой картине мира.

Литература

1. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. М.: Языки русской культуры, - 1997. – 825 с.
2. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. - Минск: ТетраСистемс, 2005. – 256 с.

3. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. - М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
4. Лотман Ю.М. Семиосфера. - СПб.: Искусство, 2000. – 704 с.
5. Реформатский А.А. Лингвистика и поэтика. - М.: Наука, 1987.– 479 с.
6. Яновская С.А. Определение количества. Об экстенсивном и интенсивном количестве // На переломе. Философские дискуссии 20-х годов. Философия и мировоззрение / сост. П.В. Алексеев. - Москва: Политиздат, 1990.– 528 с.
7. Аристотель. Метафизика. Сочинения. - М.: Мысль, 1975. – 550 с.
8. Юнг К.Г. Архетип и символ. - М.: Ренессанс, 1991. – 304 с.

УДК 811.161.1

ИМЕНА СОБСТВЕННЫЕ И ИМЕНА НАРИЦАТЕЛЬНЫЕ: ПРОБЛЕМА ЗНАЧЕНИЯ

Дедоченко О.Б.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Все имена существительные по своему значению делятся на собственные (онимы) и нарицательные (апеллятивы). Данные разряды имеют старославянские корни.

Все разнообразие мира вещей составляют базис для имен нарицательных. Это общее имя какого-то класса, характеризующего набором определенных признаков. Термин «нарицательное» образуется от существительных «нарицание», «нарекание», употребляется для того, чтобы обозначить похожие явления или предметы, как известно, они служат для наименования однородных предметов или действий. К примеру: книга, река, гора, город и пр. Другой же термин «собственное», противопоставлен нарицательному, означает «особенность», введен для выделения конкретного предмета из ему подобных. Таким образом, имя собственное - это индивидуальность, уникальное наименование, отличающее лицо или понятие от множества схожих. К собственным относятся имена и фамилии определенных лиц, географические объекты, названия исторических дат и событий, литературных произведений (Анна, Николаев, Азия, День Победы, «Война и мир» и т.д.).

Имена собственные бурно реагируют на изменения в природе и обществе, поэтому по ним можно проследить хронологию текстов исторических памятников. То есть они рождаются в сложившейся эпохе, сохраняют свидетельства того времени, дают возможность передать смысловое содержание, вызывают памятные ассоциации, хранят информацию о состоянии языка древнего периода, которую получают только благодаря лингвистическому подходу.

Если опираться на исследования ономастического материала, то можно говорить о нестандартной структуре значения имен собственных:

1. Денотативное значение имен собственных содержит наибольшую область коннотирующих признаков. Их количество будет расти, так как наше мировоззрение включает образы, представления и знания о субъекте, который носит это имя.

2. Специальных дополнительных оттенков у имени собственного больше, чем у нарицательного, но объем денотативного значения, напротив, меньше. В целом, объем и содержание значений о денотате разные, в этом и заключается разница их функционирования в языке и речи.

Между именами собственными и нарицательными очень зыбкая грань, потому что осуществляется переход из одной группы в другую.

Имена собственные могут выполнять функцию обобщения в том случае, когда они употреблены в роли имен нарицательных. Такое свойство присуще именам собственным только с известным денотативным значением. Данное условие может быть соблюдено при прочной связи имени и известного лица, и, следовательно, особыми яркими отличающими признаками, представлениями о данном лице. Можно перенести имя известной личности только при обладании черт, сходных с носителем. К примеру: наполеон, донкихот.

Остановимся на процессе перехода имен собственных в разряд нарицательных. Нарицательным имя собственное становится тогда, когда им можно обозначить целостность однородных предметов (имена ученых, открывшие тот или иной закон). Нередко можно заметить типические черты литературных героев, свойственные целому кругу лиц (меценат, ментор).

Можно подвести небольшой итог: переход или сближение имени собственного и нарицательного происходит по включению в смыслосодержательную структуру наиболее точных и ярких характеристик и ассоциативной связи между именем и его первым носителем. Яркий тому пример: «Мы все глядим в Наполеоны».

Конечным результатом является полный переход имени собственного в разряд нарицательного.

Самым важным, на наш взгляд, является семантическая специфика имен собственных в отличие от нарицательных имен. Необходимо серьезно рассмотреть позиции лингвистов касательно антропоцентрического подхода к имени собственному, что позволит сконцентрироваться на основных путях решения.

Любой знак имеет две стороны: внешнюю и внутреннюю, то есть план содержания и план выражения. Также не составляет исключения имя собственное, ведь у него есть и план выражения и план содержания. Если рассматривать имена в целом, что план выражения никогда не совпадает с планом содержания, а иногда и вовсе план выражения противоречит плану содержания.

Значение апеллятива имени собственного может варьироваться от ярко выраженного (болото Кочки) до совсем неясного (Москва, Нева). Если имя собственное может функционировать с апеллятивным значением, или же может обходиться без него, значит это является интегральным, то есть единым признаком, ни в коем случае не дифференциальным. В речи имена будут всё равно функционировать, но возможно аппелятивное значение данных имён собственных может никого не интересовать.

Если апеллятив наименьшим образом ощущается в имени, то наибольшим образом имя воспринимается как правоверное собственное. Если же мы говорим о противоположном варианте, когда связь апеллятива чувствуется очень сильно, то имя наиболее близко к нарицательным. Такие названия, как Городская поликлиника, Медицинская академия являются именами собственными, но отличаются они от имён нарицательных лишь тем, что закреплены за определенным объектом и это говорит об ослабленной связи имени и апеллятива. Если продолжительное время какое-то слово начинает употребляться в качестве имени, которое явилось основой для него, то происходит не сокращение слова, а минимальность и неопределенность нарицательного - семантическая редукция. Стоит сказать, что существует очень много недолговечных прозвищ, в которых редукция семантики не успевает произойти. Иногда она оказывается нежелательной. Эти имена понятны только тем, кто их создал, и бытуют они в определенной среде. Если же в подобных именах становится явной семантическая редукция, то эти имена заменяются на более "актуальные". Смена и забвение прозвищ происходит очень быстро и легко, поскольку нигде не происходит их официальной регистрации.

Апеллятивное значение основ в ономастике редуцируется очень быстро. Это можно увидеть на примере имён, которые были придуманы в послереволюционное время. Возникало очень много имён, поражающих своей необычностью: Новомир, Лилия, Роза, Радий. После недолгого употребления в уже сложившемся коллективе данные имена приобретают приглушённую связь с нарицательными, как и в обычных Николай, Любовь, Петр. Исходя из вышесказанного, можно подвести итог, что независимо от сохранения в имени апеллятивного значения, слова Воля, Заря, Гималай, Лев, Большая спортивная арена воспринимаются в языке и функционирует в определенной сфере так, как этого требует ситуация или контекст.

Для детального рассмотрения вопросов, связанных с семантикой имён собственных, необходимо обратить внимание на некоторые лингвистические категории, которые показывают специфику ономастики. Это функция, значение, значимость, ценность.

Еще со школьных лет мы знаем, что слова делятся на знаменательные и служебные. Знаменательные части речи могут быть членами предложения, называть вещи, выражать определенные значения, а у служебных слов такие функции отсутствуют.

Значимость имени собственного в языке велика. Она уравнивает собственные имена и другие части речи, объединяет друг с другом и выделяет из несобственных. Основным положением на уровне языка остается отнесение слова именам собственным это условие является ключевым, чтобы участники речевого акта правильно поняли воспроизведенную мысль.

Давайте исследователи, которые ограничивают семантику собственных имен, делая акцент на том, что это имена собственные, чтобы нам понять прочитанный текст и возможно перевести его на другой язык, нам нужно понять, что несколько или хотя бы одно слово из незнакомых является собственным. Нам будет достаточно данного знания, чтобы бы получить удовлетворительный перевод для остальных слов. Чтобы понять текст в целом, детально разбирать каждое имя собственное не нужно. Ну если мы хотим подробно разобрать текст, то нам необходимо обратиться к именам как определенным лексемам.

При таком анализе мы можем столкнуться с понятием об их ценности в системе языка. Понятие ценность относится к синхронному описанию имён, которые функционировали на ограниченных территориях, замкнутых местах и коллективах, когда ономастические исследования, проводились учеными регионально. В настоящее время языковые средства доступны каждому, соответственно, каждый элемент наделён своей особой ценностью. Все изменения в языковой системе проходят легко и понятно. Но если же преобразования происходят с несколькими элементами, то они касаются всей системы в целом, потому что меняется роль и ценность каждого элемента по отношению к каждому, а не только двух соседних элементов касательно друг друга.

Очень много нерешенных вопросов по семантике значения. Труднее всего оказалось определить своеобразие значения имени собственного. Одна из самых распространенных точек зрения на онимы говорит об отсутствии лексического значения и связи с понятием.

Крупный английский логик Джон Стюарт Милль посвятил много сил по разрешению данной проблемы. Он высказал мнение о том, что имена собственные не обладают значением, они своего рода, метки, которые помогают узнать предметы и отличить их друг от друга. Можно сказать, что признаки предмета или вещи не определяются именем, они не описывают её, а только называют.

Другой английский логик Х. Джозеф, не соглашается с предыдущим учёным, который отказывает собственным именам в семантике, наоборот, высказывает

противоположную точку зрения. Джозеф говорил не только о значении у имени собственного, он допускал, что имя собственное имеет большее значение, чем нарицательное. Например, во фразе «Палинур за бортом» (спутник Энея) по сравнению с выражением «Человек за бортом!». Имя собственное доказывает существование предмета, нарицательное - свидетельствует о характере или признаке, объединяющем её с другими вещами.

Следующие ученые поддерживают Джона Милля. Мнение английского логика Бертрана Рассела выражает подобную точку зрения: имя может ассоциироваться и с предметом, и с мыслью о нём. Но Б. Рассел, говоря об именах собственных, уточняет, что имена собственные будут бессмысленны, если будет отсутствовать объект, именем которого они служат.

Ещё один английский лингвист Алан Гардинер исследовал имена собственные и находил много интересного материала. Он решил, что имя собственное - это слово, имеющее две стороны: звучание и значение. В значении кроются те ассоциации, которые у нас возникают при произнесении данного слова. Гардинер выявил два подхода к именам собственным: 1) слова определенного языка; 2) слова, обозначающие определённых людей, которые были связаны с языком, на котором они говорили.

Позже Максим Анисимович Кронгауз составил небольшую классификацию имён собственных. Он выделил воплощённые и невоплощённые имена. Воплощённое имя собственное - это имя, которым назван объект. В запас воплощенных имён собственных входят местоимения и все носители данного имени.

Очень много исследований в области ономастики проделали отечественные лингвисты. Среди них также существуют множество мнений.

Евдокия Михайловна Галкина-Федорук поддерживает английских логиков. Лингвист подтверждает, что имя собственное не имеет значения, является различающим знаком [1].

Анна Анфилофьевна Уфимцева предположила, что имена собственные не обладают смыслом и выражают только одну функцию - номинативно-опознавательную.

Некоторые ученые не соглашаются со своими коллегами.

Ежи Курилович, Лев Владимирович Щерба, Леонид Михайлович Щетинин, Вячеслав Алексеевич Никонов, Николай Данилович Голев, Николай Фёдорович Алифиренко, Лариса Борисовна Селезнёва выражают противоположное мнение: имена собственные выражают значение, то есть обладают семантикой.

Профессор Алексей Фёдорович Лосев считает, что имеются различия между словом и именем. Слово мы можем охарактеризовать любой предмет, именем - выразить личностное отношение. По мнению А.Ф. Лосева, «имя есть сам предмет в его смысловой явленности».

Учёный выражает мнение по звуковой стороне имени, которое уже несет какой-то смысл.

Огромное значение для русской лингвистики несёт Александра Васильевна Суперанская. По её словам, изучаемый предмет открывает не только лингвистический компонент, а еще отражает этнографический, исторический, географический, литературоведческий аспект, который помогает определить специфику наименований и условия, связанные с их наименованием [3].

Александра Васильевна выделяет несколько характерных признаков имени собственного:

1. Имя собственное даётся индивидуальному предмету, но не классу объектов, которые обладают одной чертой, объединённых для прочих объектов, входящих уже в этот класс;

2. Тот предмет или объект, который получил наименование, всегда должен быть чётко определён и очерчен;

3. Имя не имеет связи с понятием и не обладает чёткой коннотацией.

После А.В. Суперанская упоминает о плане выражения и плане содержания любого знака, имя собственное также обладает внешней и внутренней сторонами. Попутно можем упомянуть о функциях имен собственных в речи. Александра Васильевна Суперанская выделяет: коммуникативную (репрезентация, сообщение), апеллятивную (воздействие, призыв), экспрессивную (выразительная) и дейктическую (указательная) функции [4].

Лингвист Дмитрий Борисович Гудков классифицирует все имена собственные на две большие группы: имена "общее" и индивидуальные. Он пишет: «Мы называем общим именем имя, область определения которого состоит из бесконечного числа элементов. Этим оно отличается от индивидуального имени, область определения которого состоит лишь из одного элемента, экстенсионал этого имени включает лишь один объект» [Гудков, 2003, с. 60-61].

Другой российский лингвист Дмитрий Иванович Ермолович выделяет признаки семантики имён собственных:

1. индивидуализирующий - имя предназначено для наименования одного из предмета (отдельный предмет называется референтом имени);

2. классифицирующий - предмет принадлежит определенному классу;

3. характеризующий - достаточное количество признаков для понимания сути речи;

4. бытийный, или интродуктивный – существование и предметность обозначаемого.

Д.И. Ермолович считает, что имена собственные являются не только метками, но и несут определенную информацию. Соответственно, информация отличается от той, которую предполагают имена нарицательные, она функционирует в определенном круге лиц.

Василий Данилович Бондалетов, изучив мнения исследователей-лингвистов, сделал вывод, с которым мы, несомненно, согласимся. По его словам, значение слова - это его содержание, которое должно пониматься и говорящим, и слушающим, включающее в свой состав три типа отношений:

1. денотативное (отношение значения слова к предмету: от лат. danotatare - "отличать, обозначать");

2. сигнификативное (отношение к понятию, лат. significare - "давать, знать, обнаруживать");

3. структурное (отношение значения слова, а также всего слова к другим словам данного языка).

Все перечисленные типы отношений присутствуют в имени собственном.

По факту, все лингвисты, занимающиеся исследованиями в области ономастики, отражают специфику данной группы лексики, обладающей различным семантическим объемом онимов в языке и речи.

Литература

1. Бондалетов В.Д. Русская ономастика.: Учеб. пособие для студ. пед. институтов. - М.: Просвещение, 1983. - 224 с.
2. Гудков Б.Д. Прецедентное имя и проблемы прецедентности: Монография. - М.: Изд-во МГУ, 1999. - 156 с.
3. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. - М.: Наука, 1973. - 366 с.
4. Суперанская А.В. Структура имени собственного. - М.: Наука, 1969. - 207 с.

ӘОЖ 395.6

ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗІРГІ ҚОҒАМ ӨМІРІНДЕГІ РӨЛІ

Жоломан К.Қ.
(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Қарым-қатынас мәдениеті

Мәдениет-халықтың туған топырағында жинақталған өмірлік тәжірибесінің тәлімі мен тәрбиесінің, өмір сүру бейнесінің жиынтығы.Қарым-қатынас – білім мен біліктілік,дағды және адамның ішкі құндылықтарына негізделген мәдени сауаттылығы ретінде қарастыруға болады.

Қарым-қатынас - бұл коммуникативті процесс, адамдарды бір-бірімен біріктіретін байланыстырушы жіптің бір түрі. Мәдениет - бұл өте көпқырлы және сыйымды ұғым, бірақ коммуникация мәдениеті дегенде, бұл терминнің нені білдіретінін бәрі біледі. Қарым-қатынас мәдениеті - бұл ережелер жиынтығы,өзін-өзі құрметтейтін әр адам оны ұстанады. Осы ережелерді сақтау - бұл жалпы адамның білім деңгейі мен мәдениетінің көрсеткіші, қарым-қатынас мәдениетінсіз өркениетті қоғамдағы адамдармен қарым-қатынас жасау мүмкін емес, бизнес жүргізу және іскерлік байланыс орнату мүмкін емес. Қарым-қатынастың негізгі элементі - сөйлеу, бұл сіздің сөйлеуіңіздің қаншалықты мәдениетті екендігіне, қаншалықты құрылымды және интеллектуалды екендігіне байланысты, жалпы сізбен қарым-қатынас мәдениеті тәуелді. Сөздердің көмегімен біз өз ойларымызды және әңгімелесушіге деген көзқарасымызды білдіреміз, құрмет танытып, сүйіспеншілік танытамыз немесе керісінше, әңгімелесушінің бізге жағымсыз екенін, оны лайықты қарсылас деп санамаймыз, оны және оның пікірін құрметтемейміз. Мәдени сөйлеуде сөз-паразиттер, дұрыс емес тұжырымдар, сыпайы сөздер, сыпайылық сөздер болмайды. «Сиқырлы» сөздерді қолдану өте қажет: рахмет, өтінемін, сәлем, қош бол, мейірімді бол, т.с.с. жағымды эмоцияларды сөйлеу арқылы жеткізу керек, агрессия, ашуланшақтық және басқа деструктивті эмоциялардан аулақ болу керек. Қарым-қатынастағы мәдениеттің шеңберін сұхбаттасушылардың өздері қояды, кейде жаңа ғана кездескен адамдар, олар сізге оңай жүгінеді, жылы және достық қарым-қатынаста болады, олар бір-бірін ұзақ жылдар бойы білетін сияқты. Адамдар бұрыннан таныс болғанымен, олар белгілі бір шекаралардан шыға алмауы және алыс қашықтықта байланыста қалуы мүмкін.Мәдени қарым-қатынас сұхбаттасушыларға әрқашан жағымды және жағымсыз сезімдер тудырмайды. Сұхбаттасушының жалпы әсері оның сөйлеуі мен өрнектерінен ғана қалыптаспайды, визуалды бейне де маңызды. Киім мен аяқ киім таза және ұқыпты болуы керек, сыртқы түрі мәдениетті адамның деңгейіне сәйкес келуі керек, бұл жол берілмейді: жиналмаған шаш үлгісі, жуылмаған шаш, тырнақ астындағы кір - бұл факторлар әңгімелесушіні тежеп, сізге жағымсыз әсер қалдырады. Егер сұхбаттасушы қарым-қатынас кезінде өзін-өзі ұстамаса және өзінің эмоциясын тым қатал түрде білдірсе мұнда сіз мәдени сұхбаттасудың келбетін жоғалтпауыңыз керек болса, сөйлеу бұрылыстарымен сіз қарсыласыңызды салқындатып, оны оң жағынан қалпына келтіре аласыз. Өз пікіріңізді білдіру кезінде «Менің ойымша ...», «Менің пікірім бойынша ...» және т.б. сөз тіркестерінен бастау керек.Қарым-қатынас мәдениеті белгілі бір ережелерді тек ауызша сөйлеу кезінде ғана емес, сонымен қатар вербалды емес - мимика, дене қалпын сақтауды білдіреді. Вербальды емес қарым-қатынас мәдениеті дененің ашық күйін, минималды гестикуляцияны білдіреді және сұхбаттасушының алдында қолыңызды бұлғау өте мәдениеттілік емес. Әңгімелесушімен қатар тұру

немесе артқа бұрылу әдетке айналмаған. Әңгіме барысында мимиканы басқару өте қиын, бірақ кез-келген эмоцияны білдіру кезінде сіздің бетіңіз жағымсыз ретке айналмайтындығына көз жеткізуіңіз керек. Сұхбаттасушы «жабық» қалыпты теріс қабылдайды: кеудеге айқастырылған қолдар мен айқастырылған аяқтар. Әңгімелесушіге қатысты мұндай позаны қабылдау - мәдениеттің жоқтығының белгісі. Егер қарым-қатынас отырып орын алса, орындықта тербеліп, әңгімелесушіден бұрылып, әңгімелесушіге қарамау мәдениеттілікке жатпайды. Әңгімелесушіге тесіле қарап, оған көз алмастан қарау да әдемі емес. Мәдени қарым-қатынас әрдайым диалог, пікір алмасу, өз ойын білдіру және әңгімелесушінің ойына қызығушылық білдіреді. Әңгіменің бастамасын өзіңізге аударудың қажеті жоқ, одан да көп нәрсе сіз туралы ғана мазалайтын нәрсе туралы айту ұзақ әрі жалықтырады. Егер әңгіме кезінде үзіліс болып, тыныштық орнаса, қорықпаңыз, бұл әңгімелесушілер өз ойларын жинап жатыр дегенді білдіреді, барлық кідірістерді «ұру» үшін тоқтамай әңгімелесудің қажеті жоқ. Сөйлесушіні сөз тіркесінің ортасында тоқтату өте мәдениеттілік емес, егер шынымен де бірдеңе айту керек болса, әңгімелесушінің сөйлеуін тоқтатқаны үшін әрдайым кешірім сұрау керек. Қарым-қатынас мәдениеті екі ақылды және мәдениетті адамның қарым-қатынасқа қатысуын білдіреді, олар рұқсат етілген шеңберді жақсы түсінеді және оларды бұзуға жол бермейді. Әңгімеде өсек-аяңды жеткізу мәдениеттілікке жатпайды, егер сіз өсек айтуды және «сүйектерді жууды» қарапайым таныстарыңызға шешсеңіз, онда мұндай әңгімені мүлдем мәдени деп атауға болмайды. Қарым-қатынас мәдениеті қоғамдағы мінез-құлықтың ажырамас бөлігі болып табылады, біреудің бағытына бағытталған кез-келген әңгіме, сөйлем мәдениетті, әдемі және лайықты болуы керек [1].

Сөйлеу этикеті, мәдениеті

Қарым-қатынас мәдениетінің қалыптасуында сөйлеу мәдениеті ерекше орынға ие. Сөйлеу мәдениеті сөз сапаларымен тығыз байланысты,яғни тілдің фонетикалық, лексикалық және грамматикалық нормаларын орындау.Сөйлеу мәдениеті-мақсатты іс-әрекетте қарым-қатынасқа түсуге оң әсер ететін сөз салаларының жиынтығы.Адамдар арасындағы қарым-қатынас сөйлеу мәдениетін дамытуға ықпал етеді және сөйлеуде жеке тұлғаның өмірді танып білуі, қоршаған болмыс, дүние мен адамдар арасындағы қарым-қатынасы, сенімі, мақсаты, адамгершілік, әлеуметтік, жалпы адамзаттық қасиеттері қалыптасады. Бұл іс-әрекеттердің қатынастық сипаты, сонымен қатар,оның тәрбиелілігі мен мәдениеттілігінің куәсі. Сөйлеу мәдениетінің ережелері:

Кез-келген қарым-қатынас жағдайында сөзден аулақ болыңыз. Егер сіз қандай да бір ойды тыңдаушыға жеткізгіңіз келсе, назар аударудың негізгі тақырыбынан алшақтататын қосымша сөздер қажет емес. Әңгімеге кіріспес бұрын, алдағы қарым-қатынастың мақсатын нақты тұжырымдап алыңыз. Әрқашан қысқа, анық және дәл болуға тырысыңыз. Сөйлеудің әртүрлілігіне ұмтылыңыз. Әрбір нақты қарым-қатынас жағдайы үшін сіз басқа жағдайларда қолданылатын сөздерден өзгеше қолайлы сөздерді табуыңыз керек. Белгілі бір жағдайларға арналған әр түрлі сөздердің жиынтығы қаншалықты көп болса, соғұрлым сіздің сөйлеу мәдениетіңіз жоғарылайды. Егер адам белгілі бір қарым-қатынас жағдайының талаптарына сәйкес келетін сөздерді қалай таңдау керектігін білмесе, онда ол сөйлеу мәдениетін білмейді. Кез-келген сұхбаттасушымен ортақ тіл табуды үйреніңіз. Қарым-қатынас тәсіліне қарамастан, сөйлеу мәдениетінің принциптерін сақтаңыз, сыпайы және достық қарым-қатынаста болыңыз. Дөрекілікке ешқашан дөрекі жауап бермеңіз. Әдепсіз әңгімелесушіңіздің деңгейіне еңкеймеңіз. Осындай жағдайда «tit for tat» қағидасын ұстану арқылы сіз өзіңіздің сөйлеу мәдениетінің жоқтығын ғана көрсетесіз. Әңгімелесушіге мұқият болуды, оның пікірін тыңдауды және оның ойлары бойынша жүруді үйреніңіз. Әріптесіңіздің сөзіне әрдайым дұрыс жауап беруге тырысыңыз. Сұхбаттасыңызға оның сіздің кеңестеріңізге немесе назарларыңызға зәру екенін көретін болсаңыз, міндетті

түрде жауап беріңіз. Есіңізде болсын, сіз әңгімелесушінің сөздеріне жауап бермеген кезде, сіз сөйлеу этикетін өрескел бұзған боласыз. Сөйлегенде немесе көпшілік алдында сөйлегенде ойыңызды басып қалудан сақ болыңыз. Өзін-өзі бақылауды және байсалдылықты сақтаңыз. Сөйлеу этикетінің ережелерін бұзу сөйлеу мәнерлілігіне қол жеткізу қажет болған жағдайларда мүмкін болады. Алайда, ешбір жағдайда ұятсыз сөздерді қолдануға құлықты болмаңыз. Әйтпесе, кез-келген мәдениет туралы әңгіме болуы мүмкін емес. Әңгімелесушімен сөйлесу кезінде оның қарым-қатынас стилін қабылдамаңыз: оң сөйлеу әдеттеріңізді ұстаныңыз. Әрине, кез-келген сұхбаттасушымен ортақ тіл іздеу керек, бірақ оның қарым-қатынас тәсіліне еліктей отырып, сіз өзіңіздің даралығыңызды жоғалтасыз [2].

Сөйлеу этикеті, мысалы:- Кешіріңіз!

Өкінішке орай, біз бұл мекен-жай формасын жиі естиміз. Сөйлеу этикеті және коммуникация мәдениеті қазіргі әлемде онша танымал ұғым емес. Біреуі оларды тым сәндік немесе ескі деп санайды, екіншісі оның күнделікті өмірінде сөйлеу этикетінің қандай формалары кездеседі деген сұраққа жауап беру қиынға соғады. Сонымен қатар, ауызша қарым-қатынас этикеті адамның қоғамдағы табысты қызметі, оның жеке және кәсіби өсуі, берік отбасы және достық қарым-қатынас құру үшін маңызды рөл атқарады.

Сөйлеу этикетінің түсінігі және формулалары

Сөйлеу этикеті - бұл бізге белгілі бір жағдайда басқа адаммен байланыс орнатуды, сақтауды және оны үзуді түсіндіретін талаптар жүйесі (ережелер, нормалар). Сөйлеу этикетінің нормалары өте алуан түрлі, әр елдің қарым-қатынас мәдениетінің өзіндік ерекшеліктері бар. Неліктен нақты қарым-қатынас ережелерін жасау керек, содан кейін оларды ұстану немесе бұзу қажет екені таңқаларлық болып көрінуі мүмкін. Сонымен, сөйлеу этикеті қарым-қатынас практикасымен тығыз байланысты, оның элементтері әр әңгімеде болады. Сөйлеу этикетінің ережелерін сақтау сұхбаттасушыға сіздің ойыңызды сауатты жеткізуге, онымен өзара түсіністікке тез жетуге көмектеседі. Ауызша қарым-қатынас этикетін меңгеру түрлі гуманитарлық пәндер: лингвистика, психология, мәдени тарих және басқа көптеген салалар бойынша білім алуды қажет етеді. Қарым-қатынас мәдениеті дағдыларын сәтті дамыту үшін олар сөйлеу этикетінің формулалары сияқты ұғымды қолданады.

Сөйлеу этикетінің негізгі формулалары ерте жаста, ата-аналар балаларын сәлемдесуге, рахмет айтуға, құлықтары үшін кешірім сұрауға үйреткен кезде үйренеді. Жасы ұлғайған сайын адам қарым-қатынаста нәзіктіктерді көбірек біледі, сөйлеу мен мінез-құлықтың түрлі стильдерін игереді. Жағдайды дұрыс бағалай білу, бейтаныс адаммен әңгіме бастау және жүргізу, өз ойын сауатты жеткізе білу, жоғары мәдениетті, білімді және ақылды адамды ажыратады. Сөйлеу этикетінің формулалары - бұл сөйлесудің үш кезеңінде қолданылатын нақты сөздер, сөз тіркестері және тұрақты тіркестер:

әңгіме бастау (сәлемдесу / кіріспе)

негізгі бөлім

әңгіменің қорытынды бөлігі

Әңгімені бастап, оны аяқтау

Кез-келген әңгіме, әдетте, сәлемдеуден басталады, ол вербалды және вербалды емес болуы мүмкін. Амандасу тәртібі де маңызды, кіші - үлкенге, еркек - әйелге, жас қыз - бірінші болып амандасады, кіші - аға. Кестеде әңгімелесушімен амандасудың негізгі формаларын келтірейік:

Сөйлеу этикетіндегі сәлемдесу формалары

Сәлемдесу формасы Мысал:

Сәлеметсіз бе!

Қайырлы күн!

Эмоциялық тілектер:

Өте қуаныштымын!

Құрмет формасы Құрметпен!

Нақты нысаны Сізге зор денсаулық тілеймін!Әңгіме соңында олар қарым-қатынасты, қоштасуды тоқтату формулаларын қолданады. Бұл формулалар тілектер (барлық жақсылықтар, қоштасу), келесі кездесулерге үміт (ертеңге дейін, сізді жақын арада көреміз деп үміттенеміз, біз сізді шақырамыз) немесе болашақ кездесулерге деген күмәндармен (қош болыңыз, есіңізде болсын). Әңгіменің негізгі бөлігі

Сәлемдесу әңгімеге ұласады. Сөйлеу этикеті әртүрлі сөйлеу формулалары қолданылатын үш негізгі жағдайды қарастырады: салтанатты, қайғылы және жұмыс жағдайлары. Амандасудан кейін айтылған алғашқы сөйлемдер сөйлесудің басталуы деп аталады. Әңгіменің негізгі бөлігі әңгімелесудің соңы мен соңынан ғана тұратын жағдайлар сирек емес [3].

сөйлеу этикетінің формулалары - тұрақты тіркестер

Сөйлеу этикетіндегі шақырулар мен құттықтаулардың мысалдары:

Құттықтаймыз

Сізді шақыруға рұқсат етіңіз

Ұжым атынан құттықтаймыз

Сіздерді шын жүректен құттықтаймын.

Қайғы-қасірет оқиғаларына байланысты көңіл айтуды эмоционалды түрде білдіреді.Сөйлеу этикетіндегі көңіл айту, жайлылық және эмпатия мысалдары:

Терең қайғыларына ортақтасуға рұқсат етіңіздер

Мен сізге шын жүректен көңіл айтамын

Барлығы жақсы болады

Мен сіздің қайғыңызға ортақпын

Күнделікті өмірде жұмыс ортасы сөйлеу этикетінің формулаларын қолдануды да талап етеді.Берілген тапсырмаларды орындау барысында ризашылық білдіруге немесе айыптауға себеп болуы мүмкін. Тапсырыстарды орындау кезінде қызметкерге кеңес қажет болуы мүмкін, ол үшін әріптесімен өтінішпен байланысу қажет болады. Сондай-ақ басқа біреудің ұсынысын мақұлдау, орындауға рұқсат беру немесе дәлелді бас тарту қажет болады.

Қазіргі сөйлеу этикеті

Қазіргі әлемде, одан да көп постиндустриалды және ақпараттық қоғамның қалалық мәдениетінде вербальды қарым-қатынас мәдениеті ұғымы түбегейлі өзгеруде. Біздің уақытымызда болып жатқан өзгерістердің жылдамдығы әлеуметтік иерархия, діни және мифологиялық наным-сенімге қол сұғылмау туралы идеяларға негізделген сөйлеу этикетінің дәстүрлі негіздеріне қауіп төндіреді. Қазіргі әлемдегі сөйлеу этикетінің нормаларын зерттеу белгілі бір қарым-қатынас әрекетінде жетістікке жетуге бағытталған практикалық мақсатқа айналады: қажет болған жағдайда өзіне назар аударыңыз, құрмет көрсетіңіз, адресатқа, оның жанашырына деген сенімділікті оятыңыз, қарым-қатынас үшін қолайлы климат жасаңыз. Алайда, ұлттық сөйлеу этикетінің рөлі маңызды болып қалады.

Әдебиет

1. Тоқсанбаева Нұргүл Қарңаджанқызы “Қарым-қатынас - бірлескен іс-әрекетті жүйелендіру факторы ретінде {мәтін}: монография”, 67-69 бет.
2. Есенғұлова Мейрамгүл Нұралықызы “Студенттердің қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруда халықтық педагогика идеяларын пайдаланудың педагогикалық шарттарым”, 124-127 бет.
3. Қашқынбаева Зағира Қожабергенқызы “Оқыту үдерісінде оқушылардың ғылыми тілмен сөйлеу мәдениетін қалыптастыру”, 57-59 бет.

ӘОЖ 8.82
UDC 8.82

ӘЛ-ФАРАБИ, АБАЙ ЖӘНЕ ШЕКСПИР ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ҮНДЕСТІК
HARMONY IN THE WORKS OF ABAY, AL-FARABI AND SHAKESPEARE

Исмагамбетова Л.Ш., Турсунқанова А.Е.
(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Биыл Аристотельден кейінгі «Екінші ұстаз» атанған ғұлама, ойшыл Әбу Насыр әл-Фарабиге 1150 жыл, Ұлы ақын Абай Құнанбаевтың туғанына 175 жыл. Екі ғұламаның арасы он ғасыр уақытты қамтиды. «Ұлы адамдар дүниеге мың жылда бір-ақ келеді дегендей қазақ топырағынан шыққан екі ойшыл данышпанның арасы да мың жыл шамасы» деп, фарабитанудың негізін салушылардың бірі Ақжан Машани айтқандай, шынымен де екі кемеңгер де мыңжылдықтың қос шырағы іспетті. Әл-Фараби және Абай есімі әлемдік деңгейдегі мәдениет тарихында ойып тұрарлық орын алды.

Ең алдымен, Әл-Фараби мен Абайды рухани байланыстыратын ортақ нәрсе – ұстаздық, тәлімгерлік. Әл-Фараби бабамыз адамзат біліміндегі көптеген салаларда терең ізін қалдырды: музыка, философия, логика, математика, физика, алхимия, лингвистика, астрономия. Әнуар Әлімжановтың Әл-Фарабиге арналған «Ұстаздың оралуы» атты кітабы осының дәлелі болмақ. Бұл кітапта автор «Шығыстың екінші ұстазы» атанған Әбу Насыр әл-Фарабидің ғибратты өмірін сөз етеді. Ал Абай Құнанбаев – қазақ халқының ұлы ұстазы бола білді. Сонау Абай кезіндегі қазақ халқының көзін ашу оның басты мақсаты болды. Абай атамыздың «Ұстаздық еткен жалықпас, үйретуден балаға» деген бір керемет сөзі бар. Абайдың Ақылбай, Мағауия, Көкбай, Шәкәрім, Тұрағұл, Кәкітай атты ақын шәкірттері болды. Абайдың ақын шәкірттерінің бәрі бірдей биік дәрежедегі ақын болған жоқ. Абайға жетпегені хақ, алайда әрқайсысы өз дәрежесінде ұстаз талабынан шығуға күш салды, дәстүрін жалғастырды, дара соқпақ тауып дамытуға тырысты, сөйтіп қазақ әдебиетінде өзіндік із қалдырды. Сондықтан да «Асыл сөзді іздесең, Абайды оқы ерінбе» деп Сұлтанмахмұт Торайғыров бекер айтпаған [1].

Ендігі жерде Әл-Фараби мен Абайды байланыстырушы – Аристотель. Әл-Фараби «Философияны үйренуден бұрын нені білу керектігі туралы» трактатында былай дейді: «философияны зерттеуден бұрын тоғыз нәрсені зерттеп, біліп алу қажет және мұның өзі Аристотельден алынып отыр: бірінші - философиялық мен мектептердің атын білу; екінші - [Аристотельдің] әрбір кітабының мақсатын білу; үшінші - философияны зерттеуге негіз етіп алынған ғылымды білу; төртінші - философияны зерттеу мақсатының маңызы ; бесінші - философияны ұғынғысы келген кісінің дұрыс жолды таңдап ала білуі ; алтыншы - Аристотельдің әрбір кітабының тіл ерекшеліктерін білу; жетінші - өзінің кітаптарын Аристотельдің неліктен тұспалдап жазған себептерін білу; сегізінші - философиядан білігі бар адамның қандай күйде болуға тиіс екенін білу; тоғызыншы - Аристотельдің кітаптарын зерттегісі келетін адамға қажетті нәрселер». Бұл жерде әл-Фараби Аристотель философиясын меңгермес бұрын, тоғыз нәрсені зерттеп біліп алу керек дейді. Яғни, Аристотель философиясын насихаттап тұр [2].

Абай атамыз «Ескендір» атты поэмасында дүниеқоңыздық, қанағатсыздық жайлы сөз етеді. Бұл поэмада Ескендір Зұлқарнайынның ұстазы ретінде Аристотельді таныстырады. Мсыалы мына бір шумақтарда:

Жолдасы Аристотель ақылы мол,
Лақтырған сүйекті алады сол.
Ханға айтты: «Қасиет бар бұл сүйекте,
Көзіңе көрсетейін, хабардар бол».
Сол күнде Аристотель жеке дара,
Ақыл сөзін тыңдамай бар ма шара:
Таразыны әпкел де, сүйекті сал,
Бір жағына алтын сап, өлшеп қара!
Бұл сөзге Ескендір де қарай қалды

- деген жолдарда Абай Аристотельдің тереңнен ойлайтын философиялық көзқарасын аңғартады. Осы арқылы біз Аристотельдің қандай кемеңгер, дана адам болғанын байқаймыз. Жалпы, екі ғұлама да Аристотельдің философиялық көзқарасын бізге жеткізгендей.

Әл-Фараби мен Абай музыка саласында да өзара сабақатасды. Абай атамыз тек ақын ғана емес, ұлы композитор да. Өзінің қаламынан туған мынадай әндері бар:«Желсіз түнде жарық ай», «Көзімнің қарасы», «Сегіз аяқ», «Айттым сәлем, Қаламқас», «Өлсем орным қара жер сыз болмай ма», т.б. Абай атамыз:

Құлақтан кіріп, бойды алар
Жақсы ән мен тәтті күй
Көңілге түрлі ой салар,
Әнді сүйсең, менше сүй

- дей келе, бұл өлең жолдарында музыканың әуезді, құлаққа жағымды болатынын айтады.

«Әуенді шығару адамға туғанынан берілетін, белгілі табиғи қабылеттілігіне байланысты. Бұған адамның әу бастағы болмысынан бекітілген, кездейсоқ емес ақындық пішін жатады: жануарларға тән қабілеттілік сананың арқасында адам рахаттанған кезінде немесе ауыр жұмыстан соң демалуға яки болмаса жұмыс барысында шаршамауға бейімділік танытады. Расында, ән (әт-тараннумат) жұмыс кезінде алдандырады, шаршауға бой алдырмайды және қандай да бір істің басында отырып жалығуға мүмкіндік бермейді, анағұрлым ынталы жұмыс жасатады» деп, Әл-Фараби «Музыка туралы үлкен кітап» атты еңбегінде айтып кеткен. Бұл жерде әл-Фараби музыканың адамның көңілін аулай алатыны жайын айтып отыр. Былай қарасақ, Абай мен Әл-Фарабидің айтып отырғаны бір нәрсе. Біз Әл-Фараби мен Абайдың музыка саласындағы үйлесімділігін салыстырдық. Енді бұл жерде біз музыка саласында үш байланысты байқаймыз. Яғни, Әл-Фараби – Абай – ағылшынның ұлы драматургі әрі ақыны Шекспир арасындағы үндестік [3].

If we compare the work of English poets with the work of al - Farabi and Abay, then in my opinion it is necessary to mention the sonnets of William Shakespeare - the English playwright and poet, for example, his sonnet No. 8, this is one of 154 sonnets. It is a procreation sonnet within the Fair Youth sequence. As with the other procreation sonnets, it urges a young man to settle down with a wife and to have children. It insists a family is the key to living a harmonious, peaceful life. It means that William Shakespeare's harmony is associated with a happy family.

Sonnet 8

Music to hear, why hear'st thou music sadly?
Sweets with sweets war not, joy delights in joy.
Why lov'st thou that which thou receiv'st not gladly,
Or else receiv'st with pleasure thine annoy?
If the true concord of well-tuned sounds,
By unions married, do offend thine ear,

They do but sweetly chide thee, who confounds
In singleness the parts that thou shouldst bear.
Mark how one string, sweet husband to another,
Strikes each in each by mutual ordering,
Resembling sire and child and happy mother
Who all in one, one pleasing note do sing:
Whose speechless song, being many, seeming one,
Sings this to thee: 'Thou single wilt prove none.'

In Shakespeare's work, the idea of nature occupies an important place (nature is one of his favorite words). From the concept of nature, the playwright not only draws arguments for his most significant thoughts; nature is for him the norm and measure in assessing the dignity of all human actions. Certain properties of nature find a kind of reflection in Shakespeare's work. It is the creative process that takes place in nature that underlies Shakespeare's idea of movement, development, changeability of life - an idea that finds expression in the dynamism of his images and the depiction of characters in development. One of the most important properties of nature for Shakespeare is its "beauty", then, which is perfectly conveyed by Shakespeare's favorite word fine (beautiful, noble, pure, light), as opposed to foul (harmful, nasty, dirty, dark). For Shakespeare, nature is a healthy, beautiful, creative life, it is development and harmony. A special feature of his sonnets is vivid imagery, metamorphism. Every thought, event, experience must be expressed through comparison, assimilation of one object to another. Shakespeare used in Sonnet 14 the comparison "eyes - stars", which was already hackneyed in his time. But he managed to introduce it into the sonnet in such a way that the stamped comparison remained hidden for the reader - the poet began the poem by arguing that he did not guess, as was customary at that time, by the stars in the sky; for him the stars are the eyes of a friend, and from them he undertakes to predict. it was harmonious [4]:

Sonnet 14

But from thine eyes my knowledge I derive,
And, constant stars, in them I read such art
As truth and beauty shall together thrive,
If from thyself to store thou wouldst convert;

Coleridge very rightly said about Shakespeare: “Shakespeare is not just a child of nature, not just a brilliant self-taught; he is not a passive bearer of inspiration, which the spirit possesses instead of being possessed by him. Shakespeare first studied patiently, thought deeply, delved into all the details until knowledge became familiar and intuitive for him, until it became closely connected with his ordinary feelings and gave rise, in the end, to that amazing power, due to which he stands apart" [5].

Қорытынды

Әл-Фараби мен Абайдың арасы он ғасыр уақытты қамтығанына қарамастан, екі ұлама бір жерде отырып бір-бірімен сұхбаттасқан тәрізді. Жалпы, екеуінің шығармашылығына үңілсек, екеуінің де халыққа жеткізгісі келген ойы бір. Әл-Фараби мен Абайдың шығармаларынан біз үшін ой түйерлік нәрсе көп. Тіпті, екі ұламаның гуманистік көзқарастары да бір. Сондықтан да, мына біз, жастар, екі ұламаның шығармаларын барынша насихаттауға тырысуымыз керек.

Әдебиет

1. Ақжан Машанов «Әл-Фараби және Абай» Алматы «Қазақстан» 1994. - 4 б.
2. Әбу Насыр әл-Фараби «Метафизика» Астана 2007. – 47 б.
3. Әл-Фараби «Музыка туралы үлкен кітап» Алматы 2008. – 58 б.
4. A.A. Smirnov "Shakespeare" Moscow 1963. - P. 192.

5. Howard-Hill T.H., Shakespearean bibliography and textual criticism. A bibliography, Oxf., 1971;
6. https://bilim-all.kz/olen/587
7.https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D1%81%D0%BA%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D1%96%D1%80_(%D0%BF%D0%BE%D1%8D%D0%BC%D0%B0)

УДК 372.881.111.1

ТЕХНОЛОГИЯ CLIL КАК ИННОВАЦИОННЫЙ МЕТОД ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ НА УРОКАХ ИНФОРМАТИКИ В СТАРШИХ КЛАССАХ

Какимова М.Е., Джуркина Д.М.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Современный мир диктует новые условия для формирования необходимых компетенций конкурентоспособной личности. Одна из таких компетенций – это умение быстро ориентироваться в мире информатизации, компьютеров и гаджетов. Чтобы лучше освоить новый девайс, интерфейс программы или самому создавать программное обеспечение необходимо знание английского языка. Настоящими «монстрами» в мире IT-технологий являются зарубежные корпорации, поэтому и свой продукт они выпускают исключительно на английском языке. Английский язык – это ключ ко всему миру, так как он является языком межкультурного общения. Поэтому существует потребность в изучении языка уже в дошкольном образовании [5].

В рамках перехода на обновленное содержание казахстанского образования возникла потребность в изучении предметов естественно-научного цикла на английском языке в средней школе. При решении данного вопроса было предложено изучать предметы - биологию, химию, физику и информатику по новой методике CLIL. Contentand Language Integrated Learning (CLIL) (Интегрированное изучение содержания предмета и языка) – это подход в обучении, сосредоточенный в двух направлениях: использование изучаемого языка для изучения, преподавания предметного содержания и иностранного языка одновременно [1].

Термин CLIL получил широкое использование в 1990-х годах прошлого века и вобрал в себя более широкое содержание преподавания языков. А именно, представил собой инновационный метод методологического подхода к обучению, подразумевающий развитие мастерства и в предмете, и в языке, на котором преподается [2]. В рамках внедрения данного метода в казахстанские средние школы, согласно статистике, с 2017-2019 года на курсах английского языка обучились 5,2 тысячи учителей [6]. Программа курсов состояла из базового преподавания английского языка и обучение методике CLIL. Курсы проводились высококвалифицированными специалистами из числа казахстанских тренеров, а также с привлечением иностранных тренеров с разных стран – носителей английского языка. Преподавание методики CLIL на английском языке способствует не только развитию коммуникативной компетенции, но и погружение в особенности и методологию данного метода.

При внедрении метода CLIL в собственную преподавательскую деятельность прежде всего следует помнить о возрастных особенностях обучающихся, их уровне владения английским языком. Преимущества данного метода, несомненно, в получении обширных знаний для будущего профессионального и повседневного общения, в возможности проявления не только лингвистических способностей, но и знания в

различных сферах жизни [3]. Работа над предметными темами позволяет лучше усвоить конкретные термины, языковые конструкции и специфические разговорные обороты, которые не всегда задействованы в рамках изучения английского языка, как школьного предмета.

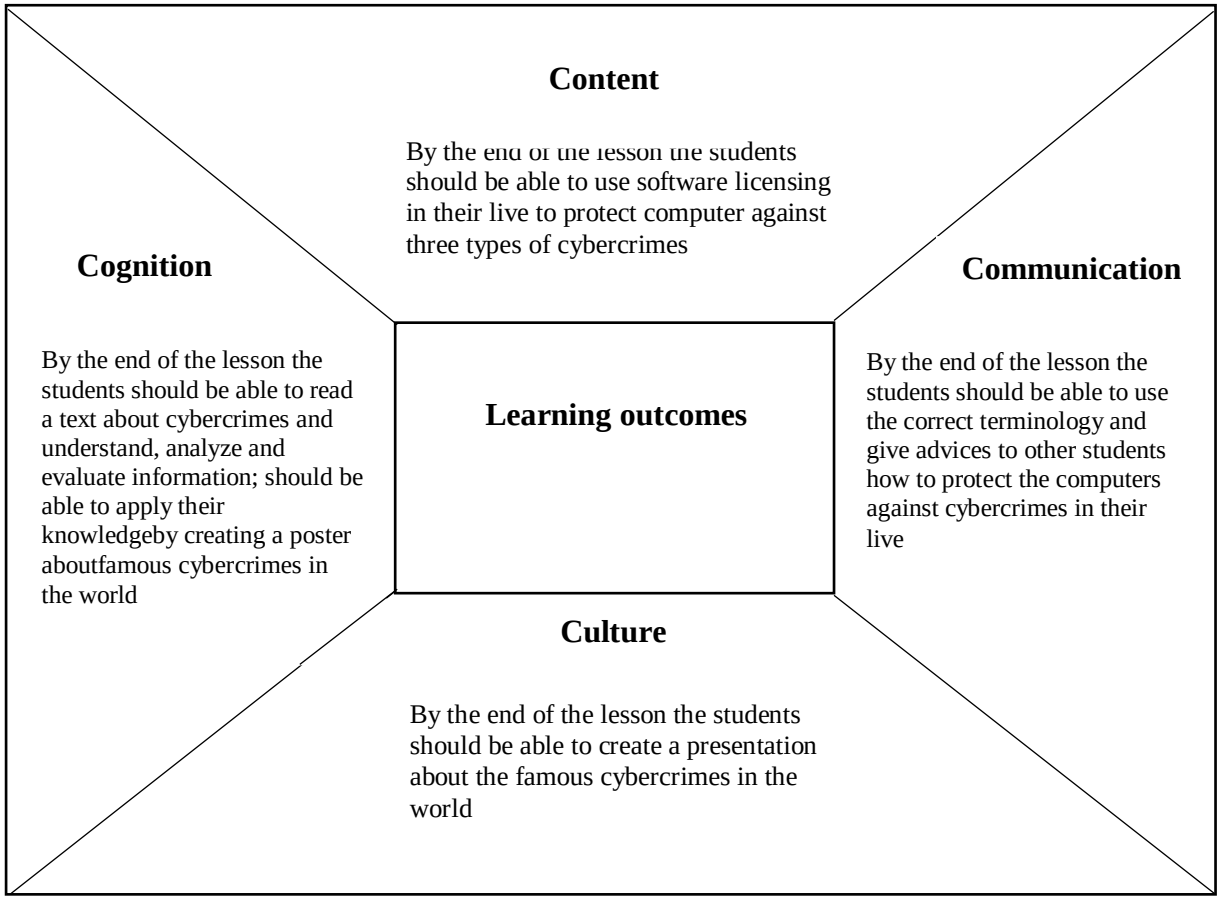

Рисунок 1. Цели урока

При планировании каждого урока в рамках метода CLIL необходимо помнить об обязательном включении в урок четырех компонентов – “4Cs”: content, communication, cognition и culture [4].

1. *Content* (содержание) – это развитие предметных компетенций: знаний, умений и навыков в определенной предметной области.
2. *Communication* (общение) – это развитие языковых компетенций: изучение языковых конструкций, развитие навыков чтения, аудирования, говорения и письма.
3. *Cognition* (познание) – это развитие познавательных и мыслительных способностей обучающихся, формирующих умения работы с учебным материалом, таких как анализ и синтез.
4. *Culture* (культура) – отождествление себя как части казахстанской и мировой культур.

Рассмотрим структуру урока по информатике в рамках применения методики CLIL.

Тема урока – Cybercrimes. Цели урока, которые обучающиеся должны достичь ставятся исходя из компонентов CLIL– “4Cs”.

После постановки целей урока следует этап планирования, а именно выбор одного из языковых навыков, который должен быть отработан учащимися, задания для

каждого этапа урока, формы организации работы учащихся и техники скаффолдинга – оказания помощи учащимся в выполнении заданий при возникновении затруднений. Для того, чтобы избежать нагрузки и создание стрессовых ситуаций на уроке, необходимо выбирать один или два языковых навыка, которые будут отрабатываться во время занятия. На данном уроке учащиеся читают текст на английском языке о киберпреступлениях и в конце занятия защищают свой постер с изображенным графом, таким образом, главный языковой навык, который будет отрабатываться – чтение, а уже говорение второстепенно.

Приведенная ниже таблица иллюстрируетход урока по этапам, их всего в данном уроке 5. Задания, которые запланированы к проведению на каждом из этапов, время, затраченное на выполнение. Форма проведения работы, к примеру, индивидуальная работа (*S*), работа в парах (*Student-Student*)или работа в группах(*Students-Students*). Техники оказания помощи для усвоения тематического содержания урока или языковых компетенций.

Stage name	**Activity**	**Time / interaction pattern**	**Scaffolding (content)**	**Scaffolding (language)**
1. Lead-in	Describing a picture	3 minutes / *Teacher-Student, Student-Student, Feed Back*	Activate prior knowledge and make student interested in the topic. Useful feed back	
2. Pre-teaching	Match the word and definition	10 minutes / *Teacher-Student, Student-Student, Feed Back*	Thinking time	Pre-teaching language before students read the text. *MFP* (Meaning, Form, Pronunciation)
3. 1st reading	Read the text and match paragraphs with headings	7 minutes / *Teacher-Student, Student, Student-Student, Feed Back*	Use pictures to help student understand. Useful feed back	Use glossary
4. 2nd reading	Read the text again and mark the sentences True or False	10 minutes / *Teacher-Student, Student-Student, Feed Back*	Demonstrate task-show for students how to do the task before doing it. Useful feed back	
5. Follow up	Create a poster using spidergram	10 minutes / *Teacher-Student, Students-Students, Feed Back*	Give the example how to fill spidergram	Language box (*I think …* *I believe …)*

Идеальный урок в рамках работы по методике CLIL предполагает ведение урока только на английском языке с полным погружением в языковую среду, поэтому в

данных условиях учитель выступает в роли скафолдера – помощника, наставника. Чтобы изучение предмета на иностранном языке не стало стрессом и преградой, в данной методике существует различный спектр техник для оказания помощи и облегчения процесса усвоения материала. К примеру, *codeswitching* – переход на родной язык при условии возникновения недопонимания со стороны обучающихся, но не нужно каждую свою реплику переводить на русский язык, так вы выработайте у своих учеников рефлекс, что не нужно вникать в суть инструкций на английском языке, потому что далее будет перевод.

Безусловно, применение методики CLIL имеет массу преимуществ, но для получения качественного результата необходимо знание предмета, языка и владение методикой CLIL учителем, учебный материал в виде учебно-методических пособий и учебников по предмету.

Статья написана в рамках проекта, финансируемом МОНРК, ИРН проекта AP08956191.

Литература

1. Coyle, D., Hood, P. & Marsh. D. (2010). CLIL: Content and Language Learning. Cambridge: CUP.
2. Richards, J. C. & Rogers, T. S. (2014). Approaches and methods in Teaching. Cambridge: CUP
3. Salekhova L.L., Danilov A.V. CLIL-integrated subject-language teaching: a conceptual idea, advantages, models // Kazakh Science (2015), No. 12. – P. 226-229.
4. Latenina T.A. An integrated approach and the use of subject-language integration teaching a foreign language // International Scientific and Practical Conference «Modernization of Management Training». – Krasnoyarsk: Siberian Federal University, 2012. – P. 74-79.
5. CLIL country profile: Trilingual education in Kazakhstan, P. 4-6
6. Для перехода на трёхъязычное обучение педагогов начинают учить английскому языку на четырёхмесячных курсах. https://informburo.kz/novosti/podgotovka-kazahstanskih-uchiteley-dlya-tryohyazychnogo-obrazovaniya-zaymyot-dva-goda.html. 10.11.202

УДК 372.881.111.1

ОСОБЕННОСТИ МЕТОДИКИ ПРЕДМЕТНО-ЯЗЫКОВОГО ИНТЕГРИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Какимова М.Е., Сабиева Е.В., Мусина Д.Б.
(СКУ им. М. Козыбаева)

В настоящее время все больше возрастает интерес к изучению английского языка. Система образования является основой всеобщей глобализации и стремительного роста экономических отношений, которые диктуют необходимость овладения иностранным языком как средством общения в профессиональной сфере. Современный высококвалифицированный специалист должен владеть навыками общения на иностранном языке не только на бытовом уровне, но и уметь осуществлять коммуникацию в профессиональной сфере, что сделает его более конкурентоспособным на международном рынке труда. Первый президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев отмечает, что «современный мир переживает процесс глобализации ... путем преобразования страны в единый экономический рынок. Мировое сообщество становится более открытым: люди и информация стали основой концепции современного мира без границ. В этой связи, как отмечает президент, новая

философия образования провозглашает ориентированный на ученика подход, то есть в центре внимания, главной фигурой является ученик со всеми его когнитивными механизмами (память, восприятие, мышление и его действия) [1].

Личностно-ориентированный подход в современной образовательной деятельности – это базовый концептуальный подход, который ориентирован на личность, его детерминацию, самореализацию, самообразование и рефлексию. Основная задача современной образовательной парадигмы – это подготовка будущего специалиста, способного адаптироваться в современном мире в соответствии с его потребностями, способностями и склонностями.

В образовательной практике преподавания иностранного языка появляется все больше продуктивных методик и приемов, которые обусловлены развитием образовательных технологий и внедрением их в нашу повседневную жизнь.

В этой связи применение технологии предметно-ориентированного подхода в условиях билингвиального обучения, где второй язык или, как его называют многие ученые, «язык-цель» является средством обучения, становится актуальным методике преподавания иностранных языков.

В рамках данной направленности используются различные технологии, такие как: CLIL (Content and Language Integrated Learning), EMI (English as a Medium of Instruction), ESP (English for special purposes), EAP (English for academic purposes), WAC (Writing across curriculum), CBI (Content-Based Instruction) и многие другие.

Особое внимание в образовательной системе республики Казахстан уделяется на изучение, освоение и технологии предметно-языкового интегрированного обучения CLIL (Content Language Integrated Learning).

Отличительной особенностью предметно-языкового интегрированного обучения является комплексный подход к содержанию предмета и обучению языку. При использовании данной технологии (CLIL), по мнению зарубежных, российских и отечественных ученых в области теории и методики иностранных языков, подчеркивают о необходимости использования четырех основополагающих компонентов «4С»: content (содержание), communication (коммуникация, общение), cognition (познание, умственные способности), culture (культурологические знания). Эти компоненты предметно-языкового ориентированного подхода позволяют определить пять основных аспектов обучения, каждый из которых реализуется по-разному в зависимости от возрастных категорий обучающихся, социально-лингвистической среды и степени погружения в учебный процесс.

А.А. Миролюбов дает подробную характеристику каждому из аспектов технологии предметно-языкового интегрированного обучения (CLIL):

– культурный аспект данной технологии нацелен на повышение общей культуры обучающихся, развития навыков межкультурного общения, расширения кругозора и приобретения знаний о культуре и особенностях страны изучаемого языка.

– социальный аспект предполагает обучение в целях интернационализации и повышения образовательного уровня обучающихся и дальнейшей подготовки к международным экзаменам;

– языковой аспект полагает развития навыков коммуникации на иностранном языке с целью формирования общего уровня языковой компетенции;

– предметный аспект ставит целью многостороннее изучение дисциплины, специальной профессиональной терминологии на иностранном языке, нацеленной на дальнейшую подготовку к профессиональной деятельности;

– учебный аспект применения данной технологии будет способствовать повышению мотивации в изучении иностранного языка и возможность использования различных форм, методов работ и стратегий обучения [2].

Использование аутентичного материала (подлинность и доступность источника), по мнению Е.Н. Солововой, является одним из основных принципов методологии предметно-языкового интегрированного обучения, где учитываются потребности и интересы обучающихся, учебный материал соответствует повседневной, реальной жизни. К аутентичным материалам относятся, как мы знаем, устные и письменные тексты, являющиеся реальным продуктом носителей языка, то есть и не адаптированные, а представляют оригинальный материал [3].

Зарубежные ученые P. Mehisto, D. Marsh, M.J. Frigols к аутентичным материалам относят также различные объявления на иностранном языке, новости радио и телевидения, различные инструкции и объявления, выступления актеров, рассказы собеседников, разговоры по телефону, фильмы, песни, видеоклипы [4].

Общепризнано, что одним из преимуществ использования аутентичного материала является то, что в них отражаются факты и особенности национальной культуры, с помощью которых происходит процесс усвоения знаний и ценностей носителей изучаемого языка. Соответственно отражение живой реальной жизни способствует повышению мотивации в изучении языка. Использование различных языковых средств любого иностранного языка (идиомы, афоризмы, фразеологизмы), позволяют обучающимся получить возможность сравнивать и анализировать его со своим родным языком. Более того, применение на уроках аутентичных материалов способствуют созданию благоприятных условий и развитию коммуникативных способностей. Кроме того, аутентичный материал всегда характеризуются живой интонацией разговорной речи, эмоциональностью, заполнителями пауз – характерные признаки неформального общения, что также играет немаловажную роль повышению языковой компетенции.

Помимо перечисленных аспектов предметно-языкового интегрированного обучения выделяют еще один принцип – многозадачность, где учебный процесс сконцентрирован в следующих направлениях:

понимание предметного содержания и развитие на основе этого когнитивных навыков. Зарубежные ученые P. Mehisto, D. Marsh., M.J. Frigols в своей коллективной работе “Uncovering CLIL. Content and Language Integrated Learning in Bilingual and Multilingual Education” отмечают, что когнитивное развитие обучающихся в рамках предметно-языкового интегрированного обучения основано на формировании мыслительных операций, которые в технологии CLIL разделяются на low order thinking skills (LOTs) – простейшие мыслительные навыки (запоминание, классификация, определение предмета и др.), и high order thinking skills (HOTs) – мыслительные навыки высокого порядка (прогноз, креативное мышление, рассуждение, синтез, оценка и т.д.) [5].

В методике преподавания английского языка с целью развития когнитивных навыков низшего уровня применяются специальные вопросы, начинающиеся со слов what, when, where, which, использование вопросов why, how способствуют развитию навыков более сложного порядка: анализа и оценки. В настоящее время широко на практике применяется известная таксономия Б. Блума для развития мыслительных и познавательных навыков. Исходя из теоретических данных, следует отметить, одной из приоритетных задач предметно-языкового интегрированного подхода в обучении иностранным языкам является развитие когнитивных, т. е. познавательных навыков обучающихся [5]. Основным постулатом этой идеи служит теория овладения языка (language acquisition theory) S. Krashen полагает, что особым образом методически скоординированное обучение предметной дисциплине и иностранному языку способствует как успешному усвоению обеих предметов, так и развитию когнитивных

навыков обучающихся за счет установления разнообразных связей в головном мозге [6].

- развитие навыков дискуссии и презентации;
- развитие языковых навыков;
- формирование навыков работы с ИКТ.

Активное обучение играет большую роль в формировании коммуникативных навыков обучающихся. Обучающие говорят больше, чем педагог, обучающие сами формулируют себе цели и задачи для освоения предметного содержания и развития языковых и учебных навыков, а также описывают результаты обучения и способы их достижения Групповое и парное обучение важно, чтобы повысить активность участия учеников. Педагог развивает навыки критического мышления у учеников, следует обращать особое внимание на суть поставленных учителем вопросов: необходимо ли на них отвечать фактически или же они стимулируют мыслительный процесс и умение анализировать, провоцируя новые вопросы и мотивируя поиск решений.

Безопасная среда обучения. Создание коллаборативной среды (социальной и языковой) и равных условий для всех учащихся. Языковые ошибки устной речи не исправляются, но педагог дает модель правильного использования языковой структуры. Педагог применяет различные активные методы обучения и осведомлен об уровне понимания учащихся о пройденном материале и планирует урок исходя из обратной связи.

Обучающая поддержка (scaffolded instruction). Основанная на концепции «зоны ближайшего развития» Л.С. Выготского идея Дж. Брунера о необходимости создания учебных опор, постепенно устраняемых по мере приобретения обучающимися автономии учебных действий, реализуется в рамках CLIL, как основа методических действий преподавателя [7]. Ученик приобретает новые знания, основываясь на прежнем опыте, знаниях, навыках, установках и интересах. Ученик учится принимать вызовы, решать проблемы, а педагог направляет, тем самым, помогая ему. Осуществляется поддержка развития критического, творческого мышления.

Сотрудничество в нескольких направлениях. Планирование предметов, уроков требует совместной работы между преподавателями-предметниками и преподавателей языка. Совместная работа также подразумевает обратную связь между педагогом и учеником.

Использование технологии CLIL предоставляет ряд преимуществ для обучающихся в контексте интенсификации обучения языку, поскольку применение данного подхода не требует дополнительных часов на изучение иностранного языка, что позволяет совместить изучение языка и содержание предмета. Предметно-языковой интегрированный подход способствует развитию многосторонних профессиональных знаний, а также развивает навыки межкультурного общения, что имеет большое значение в контексте глобального рынка труда. Более того, применение данной технологии мотивирует к изучению иностранного языка, так как языковое развитие происходит естественным путем. В первую очередь, овладение иностранным языком необходимо для понимания содержания изучаемой учебной дисциплины [8].

Однако наряду с положительными особенностями использования технологии CLIL возникает и ряд сложностей по ряду нескольких причин.

Растущая потребность в изучении английского языка для глобального общения, отношений и доступа к информации, отмечается во всех уровнях образования по всему миру. Все большую популярность приобретают технологии билингвального обучения с использованием языка в качестве средства обучения, а именно, CLIL (Content and Language Integrated Learning), EMI (English as a Medium of Instruction), ESP (English for

special purposes), EAP (English for academic purposes), WAC (Writing across curriculum), CBI (Content-Based Instruction).

CLIL предоставляет ряд преимуществ для обучающихся в контексте интенсификации обучения языку:

– CLIL помогает выиграть время. Применение данного подхода не требует дополнительных часов на изучение иностранного языка, поскольку, он позволяет совместить изучение языка и содержание предмета;

– CLIL развивает многосторонние профессиональные знания;

– CLIL развивает навыки межкультурного общения, что имеет большое значение в контексте глобального рынка труда;

– CLIL мотивирует к изучению иностранного языка, так как языковое развитие происходит естественным путем. В первую очередь, овладение иностранным языком необходимо для понимания содержания изучаемой учебной дисциплины [8].

Однако в процессе использования технологии CLIL возникает ряд сложностей, которые отмечаются многими специалистами в области иностранных языков:

– вести уроки с применением технологии CLIL должны преподаватели профильных дисциплин, владеющие иностранным языком. Предполагается, что преподаватели должны знать два предмета (учебную дисциплину и иностранныйязык) на должном уровне. Однако это представляет определенную сложность. В этом случае возникает необходимость организации специальных курсов переподготовки преподавателей;

– студенты могут испытывать трудности с пониманием содержания предмета и одновременным изучением языка;

– существует нехватка учебных материалов для CLIL. Учителя должны создавать собственные материалы по различным темам для разных языковых уровней. Подобная работа достаточно трудоемкая;

– проблема оценивания результатов обучения. Перед преподавателем стоитвопрос: что оценивать (предметные знания или знание языка) и каковы критерии оценки результатов обучения [9, с.86].

Язык обучения в CLIL – любой неродной язык, что отличает его от EMI, ESP, EAP, поскольку в этих технологиях языком обучения является английский. С этой точки зрения технология CLIL схожа с WAC, CBI. Технология CLIL нацелена как на изучение предметного содержания, так и на изучение второго (неродного) языка. В этом заключается её отличие от EMI, ESP, EAP, WAC, CBI.

Методика ESP (English for special purposes) преимущественно ориентирована на изучение английского языка, в то время как содержательный компонент находится на втором месте. При обучении английскому языку при использовании данной технологии во внимание принимаются различные области деятельности человека. Появление данной методики обусловлено потребностью изучения английского языка для его использования в определенных сферах в соответствии с интересами обучающихся. В процессе реализации методики ESP преподаватель иностранного языка не стремится войти в подробности общепрофессиональных реалий, которые в сущности могут быть определены как сопутствующие данные для преподавания английского языка. То есть главным в методике ESP является формирование именно языковой компетенции студентов. Из всех перечисленных технологий, именно технология ESP является наиболее распространенной в высших учебных заведениях [10]. К ESP относятся такие курсы, как деловой английский, технический английский, научный английский, английский для медицинских работников, английский для официантов, английский для туризма, английский язык для художественных целей и т. п.

В классификации Т. Хатчинсона ESP делится на три категории:

– английский язык для бизнеса и экономики (English for business and economics – BE);

– английский язык для социальных наук (English for social studies – ESS);

– английский язык для науки и технологии (English for science and technology – EST) [11].

В данной ситуации преподавателям является лингвист, а акцент сделан на изучение профессиональной лексики.

Концептуальное различие между EMI и CLIL заключается в следующем.

В методике EMI (English as a Medium of Instruction) английский язык используется как средство для проведения семинаров и лекционно-практических курсов по физике, математике и другим предметам в странах, где английский не является родным языком для населения, и именно поэтому требует высокого уровня языковой подготовки обучающихся. Основной целью методики EMI является обучение содержанию предмета, что предполагает, что освоение английского языка происходит одновременно с первым. Методика EMI не включает в себя объяснения преподавателем особенностей английского языка. Преподаватель должен иметь соответствующую квалификацию по учебной дисциплине, он также может быть носителем английского языка, не владеющим родным для обучающихся языком. Методика EMI схожа с моделью «твердый CLIL», в которой почти половина учебного плана специальных дисциплин изучается на иностранном языке.

Одной из наиболее применимых методик в условиях современного образования является рассматриваемая нами методика CLIL. В соответствии с определением, методика CLIL в равной степени направлена не только на изучение специального контента, но и на изучение иностранного языка, что отличает её от EMI и ESP. Преимущество приобретают устойчивые знания терминологии и типичных языковых клише, характерных для данной предметной области и научного языка в целом, учатся определять, анализировать, классифицировать, упорядочивать, сравнивать изучаемые процессы и явления на родном и иностранном языке, делать выводы, обобщать, оценивать и интерпретировать явления и тенденции в выбранном направлении);

развитие навыков межкультурного общения (происходит интернационализация, укрепление позиций преподавателя и обучающихся в межкультурном и межнациональном пространстве);

мотивация к изучению иностранного языка (освоение иностранного языка необходимо для понимания содержания изучаемой дисциплины) [39].

Предполагается, что при реализации методики CLIL, обучающимся необходимо иметь определенную базу знаний по языку. Считается, что преподаватель, реализующий методику CLIL, обязательно должен быть специалистом в данной профессиональной области, поскольку предметное содержание – один из главенствующих принципов методики CLIL. С другой стороны, предполагается высокий уровень владения преподавателем иностранным языком, то есть преподаватель должен иметь квалификацию лингвистического направления. Отсюда вытекает то, что преподаватель должен быть специалистом в двух областях (учебной дисциплине и иностранном языке), то есть очень важным является формирования у преподавателя двойного типа компетенций. Однако практическое применение методики CLIL доказывает, что в большинстве случаев данная методика реализуется преподавателем-лингвистом, работающим по разным направлениям подготовки, или же тандемом двух преподавателей: преподавателем с профильным образованием и преподавателем, имеющим лингвистическую квалификацию. Следовательно, при применении в вузе методики CLIL необходимо уделять особое внимание иноязычной

подготовке не только студентов, магистрантов, аспирантов, но и педагогических кадров.

Таким образом, выбор методики обучения в первую очередь должен зависеть непосредственно от целей самого обучения, так как все перечисленные методики имеют различную степень междисциплинарного согласования профессионального содержательного компонента и компонента иностранного языка.

Литература

1. Назарбаев Н.А. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера Нации: «Стратегия «Казахстан 2050»».
2. Миролюбов А.А. Общая методика преподавания иностранных языков в средних специальных учебных заведениях. – Москва: Высшая школа, 1978. – 154 с.
3. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам. – Москва: Просвещение, 2002. – 125 с.
4. Mehisto P., Marsh D., Frigols M.J. Uncovering CLIL. Content andLanguage Intergrated Learning in Bilingual and Multilingual Education. – Oxford: Macmillan Education, 2008. – 147 p.
5. Krashen S. Principles and Practice in Second Language Acquisition. – Oxford, Pergamon Press, 1982.
6. Bruner J.S. The ontogenesis of speech acts // Journal of Child Language. – 1975. № 2. – P.1–10
7. Coyle. D. CLIL: Content and Language Integrated Learning. – Cambridge University Press, 2010. – 170 p.
8. Клец Т.Е. К вопросу об использовании предметно-языкового интегрированного CLIL в системе иноязычной подготовки студентов // Иностранные языки: лингвистические и методические аспекты. – 2015. – №30. – С. 83–89.
9. Филипович И.И. Предметно-языковое интегрированное обучение. Новый шаг в развитии компетенций.
10. Афанасьева М.В. ESP – английский для специальных целей: история и современность. // Гуманитарные науки уманитарные науки. – 2012. - №3 (7). – С. 68-70.
11. Hutchinson T. English for Specific Purposes: A learning-centered Approach. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 53-64 p.

УДК 811.161.1

ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА В СЕВЕРНОМ КАЗАХСТАНЕ

Какпанова А.У., Ташланова К.С.
(СКУ им. М. Козыбаева)

В Казахстане русский язык является вторым по количеству носителей и первым по распространенности в нашей стране.

Так широко русский язык распространился на просторах современного Казахстана в XX веке, с установлением советской власти и благодаря переселению и депортации различных этнических групп и политики русификации. В результате языковой политики Советского государства русский язык стал фактически языком межнационального общения. 22 сентября 1989 года принят закон «О языках в Казахской ССР». С этого момента русский язык в Казахстане потерял статус государственного, но закрепил за собой статус «языка межнационального общения», образование на русском языке также сохранилось вплоть до наших дней. К моменту выхода Казахстана из состава Советского Союза (1991 г.) общая численность русскоязычных в нашей стране превышала численность самих казахов. 11 июля 1997 года принят Закон Республики Казахстан № 151-1 «О языках в Республике Казахстан», который детально регулирует употребление языков, в том числе русского.

После обретения независимости сфера применения русского языка в Казахстане несколько сократилась. Но в то же время русский язык продолжает своё широкое применение в экономической, политической, общественной и культурной жизни государства. Существует ряд особенностей русскоязычия Казахстана, среди которых главной частью являются носители языка: большинство носителей не являются этническими русскими. Чаще всего это сами казахи, которые чаще всего владеют лишь русским языком или двуязычные казахи, а также это представители других этносов: белорусы, молдоване, украинцы, немцы, поляки, армяне, грузины и т. д.

Согласно части 2 статьи 7 Конституции Республики Казахстан от 1995 года, «в государственных организациях и органах местного самоуправления наравне с казахским языком официально употребляется русский язык».

Многие лингвисты отмечают специфику употребления русского языка в Казахстане, выделяя казахстанский русский как вариант русского языка в Казахстане. Попытаемся разобраться, чем русский язык Северного Казахстана отличается от традиционного русского языка, и какие лексические единицы дают право выделять нашу русскую речь в качестве варианта языка. В первую очередь, исследователи языка отмечают использование в речи специфичные номинации государственных органов власти, административных объектов, должностей, не имеющие аналогов в русском языке. Так например, *мажилис* (парламент), *аким, акимат, Акорда* (резиденция президента Казахстана), *бастык* «начальник», обозначения валюты: *тенге, тиын*.

На наш взгляд, в нашей речи существуют названия национальных компаний, фондов, фирм на казахском языке, которые не нуждаются в переводе на руский язык и в речи употребляются в своём первоначальном варианте. Например: *«Қазақстан темір жолы»* (Казахстанская железно-дорожная компания), *«Есіл Су», «Қызылжар Су»,* подразделения специального назначения *«Арлан»* «сильный, могущественный», *«Сұңқар»* (сокол), центр глаза «*Айна-көз*» (зеркальный взгляд, буквально «зеркальный глаз»), поликлиника «*Денсаулық*» (здоровье), микрокредитная организация «*Жылдам ақша*» (быстрые деньги), обслуживание автомобилей «*Мұнай Трейд Сервис Норд*», где Мұнай- нефть, торговый дом *«Байтерек»* (тополь, защитник, опора), корпорация *«Қазақмыс»* (казахская медь), *«Самрук-Казына»* (миф.) сказочная птица орел [самұрық] + казна, «богатство, капитал, деньги»), *фонд «Даму»* «развитие», Национальная экономическая палата *«Атамекен»* «отечество», ТОО *«Бесколь-Астык»* название места + «зерно, хлеб», ТОО «Нур Астык Агро».

Встречаются топонимические названия города Петропавловска в казахском варианте, например, микрорайны города Петропавловска: *«Жас Өркен» (*буквально «молодое потомство», молодое поколение), *«Береке»* (изобилие, достаток), *«Орталық»* (центральный); стадион «Қарасай» (имя казахского батыра), «Жастар» (молодежь); гостиница «*Қызылжар*», «*Алтын Адам*» (Золотой человек); ресторан «*Жеті ырыс*» (семь блюд), «*Ақ Отау*» (белая юрта), «Тайқазан» (большой котел, в котором варят мясо целого стригуна); детский сад «*Алтын бесік*» (золотая колыбель), «*Ақбота*» (белый верблюжонок), «*Балдәурен*» (детство); магазин «*Өрнек*» (узор, орнамент), «*Әже*» (бабушка); торговый дом «Рахат» (наслаждение); мебельный салон «*Олжа*» (добыча, трофей); банк «*Халық*» (народный), «*Жусан*» (полынь).

Северо-Казахстанская область - родина выдающихся поэтов, писателей, классиков казахстанской литературы. Творчество североказахстанских писателей и поэтов органично входит в многонациональную литературу нашей страны. «Конёк-горбунок» - всемирно известная сказка, которую написал Пётр Ершов. Но мало кто знает, что всё своё детство он провёл в нашей Северной области. Многие русские писатели Северного Казахстана использовали казахские слова в своих произведениях.

Так один из героев Шухова в произведении «Ненависть» был мальчик-казах Аблай. В произведении встречаются слова и выражения на казахском языке:

- А твой по казахский язык ни шута не знай наша. Твой по казахский язык какой тратур-оратур? А? - подкусил в свою очередь и Кенку находчивый Ералла.

- По-казахски я ни туды ни сюды. Не ученый я до сих пор по-казахски был, потому что до тебя совсем ни бельмеса не калякал. А пропаганду на хуторе нам с тобой разную говорить надо по-русски. Правильно, друг-тамыр?

- Друс – правильно - живо согласился Ералла - Давай твоя работай по русский язык на хутор. Наша по казахский родной язык работаем - аулом. Джаксы - хорошо?

В стихотворении Владимира Шестерикова «Пари над степью, словно парус» есть следующие строчки:

На струнах времени недаром,
В сказаньях песенной земли
Нам о кочевьях *Кызылжара*
Всю быль *акыны* донесли.
Нам прадеды в ладу и мире
Жить завещали на года,
Нас звали с давних пор: *тамыры,*
А это значит- навсегда!

Данное стихотворение в полной мере отражает культуру и быт кочевого казахского народа. Шестериков, являясь Северо-Казахстанским поэтом, гармонично соединил в своём стихотворении казахские лексические единицы: Кызылжар (казахское название местности), акыны (поэты), тамыры (в данном контексте - приятели, друзья).

Встречая подобные примеры и вкрапления казахских слов в русской речи, коренной житель России может не понять весь смысл фразы и предложения. То есть можно сделать вывод, что подобная русская речь с содержанием в ней казахизмов и экзотизмов будет понятно лишь жителям Казахстана, хорошо знающим культуру казахского народа, а также в той или иной мере казахский язык. Сравнивая русский язык Казахстана с классическим русским языком, можно отметить существенные различия. Включение казахских заимствований в русскую речь происходит вполне естественно, выполняя определенные художественные, политические цели. Зачастую обилие топонимов, названий объектов на казахском языке мешает пониманию текста.

Язык, как и всё в этом мире развивается, претерпевает изменения. Русский язык в Казахстане менялся под воздействием внешних факторов и под влиянием казахского языка и казахской культуры. Подобную трансформацию и изменения русского языка мы видим на примере нашего региона.

Литература

1. Е.Ю. Протасова, А.Н. Алишариева, Ж.К. Ибраева. Особенности языка русскоязычных СМИ Казахстана. - Уральский филологический вестник. Уральск, 2018.
2. Сулейменова Э.Д. (ред.) Динамика языковой ситуации в Казахстане. – Алматы, 2010.
3. Туксаитова Р.О. Языковая ситуация в современном Казахстане // Многоречие в социокультурном пространстве современной России / отв. ред. Б.М. Гаспаров, Н.А. Купина. – Екатеринбург, 2014.
4. https://ru.wikipedia.org/wiki

УДК 82.

ПЬЕСА «СНЕГУРОЧКА» А.Н. ОСТРОВСКОГО В КОНТЕКСТЕ СЛАВЯНОФИЛЬСКОЙ ПОЗИЦИИ АВТОРА

Крылова Л.А.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Исторический цикл пьес-хроник А.Н. Островского, посвящённый семи историческим фигурам конца XVI века и второй половине XVII века, завершался восьмой пьесой-сказкой «Снегурочка», в которой драматург обратился к языческому времени Берендеева царства. В русских летописях XII века есть упоминание о древнем племени берендеев. Безусловно, автор пишет сказку не ради сказки. В этой пьесе особо глубоко выражена славянофильская позиция А.Н. Островского. Идеи молодых славянофилов, в лице Хомякова, братьев Киреевских и Аксаковых, Самарина, разделяли деятели культуры, объединившиеся в 50-х годах XIX века вокруг журнала «Москвитянин». В числе их был и молодой драматург Островский. Редакция журнала ратовала за глубокое изучение фольклора, который позволит постичь ценностно – смысловой мир русского народа. Код русской самобытности московитяне видели в патриархальном купечестве. Драматург разделял идеи славянофилов, основанные на глубоком изучении истории, традиций и культуры отечества. В своих пьесах онпогружается в купеческий мир, в его бытие, семейно-бытовой уклад, который опирался на ценности православия и верность вековым традициям.

Истинных славянофилов, которые стояли у истоков этого направления, уже не было в живых, когда на смену им пришли славянофилы нового поколения, требовавшие, чтобы искусство отражало не реальную жизнь народа, а в координатах выстроенного ими идеала. Островский разочаровался в новых славянофилах, но не отрёкся от идеалов первой волны славянофилов. В своей последней пьесе «Снегурочка» он обращается к русским истокам, к миру языческих предков-славян. Время создания пьесы 1873 год. В это время Россиюзахлестнули капиталистические отношения, породившие разрыв кровных и семейных, дружеских и братских связей, это было время, когда человеческие чувства становились товаром. Своему жестокому и денежному веку Островский противопоставляет гармонический век язычества, где царит бескорыстие и любовь.

Прежде чем обратиться к анализу пьесы, необходимо дать этнический дискуссионный комментарий о племени берендеев. Некоторые историки считают, что берендеи - это тюркское племя, кочевавшее в южных степях восточной Европы исо временем растворившееся среди славянских племён. В XXI веке этот миф стал рассыпаться. Исследуя историю берендеев, специалисты ставят ряд серьёзных вопросов, которые вызывают сомнения о кочевом статусе этого племени. Назовём самые полемические вопросы: почему тюркское племя защищало только интересы Киевской Руси и отказывалось от платы за защиту? почему берендеипросили города в управление или земли под строительство своих городов? Кочевые племена, как известно, никогда не проявляли интереса к градостроительству.

Исторически доказано, что «авторитет берендеев как воинов был непререкаем в течение многих столетий» [1]. Многие специалисты считают, что в истории умышленно замалчивается славная память о берендеях-воинах. Причина в том, что это противоречит политизированнойнорманнской теории, согласно которой до IX века не было ни берендеев, ни славян, ни асеничей. Однако о берендеях языческий мир знал

уже в III-IV веках нашей эры. Исследуя историю берендеев, Александр Смирнов отмечает, что есть сведения о том, что «несколько поколений царей гуннов женились на берендейских царевнах» [1]. Сегодня уже доказано, что «берендеи – это утраченное прозвище русославян, которые жили на территориях от Семивежья (Москвы), Владимира, Ярославля, Вологды и Костромы, Городца и всего Нижегородского края» [1]. Следовательно, это народ славянского происхождения, это предки русского народа. В русской космологии славяне – это внуки Даждьбога и дети богини – матери Славы.

По версии исследователя Александра Асова, тотемом у этого племени был медведь, поэтому слово «берендеи» произошло от «бер» - медведь («берлога - бер-лога) [2, с. 624]. В славянской мифологии берендей – это «колдун, оборотень, который оборачивался в бурого медведя [3, с.136]. Любопытно, что топоним «Берендеев (о) популярен только в России: им называют города и сёла, санатории и дома отдыха, кафе и детские лагеря. Причём, не только на землях Центральной России, но и на Урале и Алтае. Такая частотная топонимика абсолютно никак не связана с тюрками. Удивительно, что само слово «берендей» отсутствует в русских словарях, а производные от этого слова имеются. Они затрагивают многие слои русскогобыта. По словарю В. Далю слово «берендейка» – это и одежда, и воинское снаряжение, и посуда, и игрушки, вырезанные из дерева [4, с. 85]. Это означает, что деревянный промысел берендеев мог существовать только в лесной местности, а не в степи. Словарь Брокгауза фиксирует слово «берендейка» как шапку, которую носилина Руси в XVII веке. В Нижнем Новгороде в XIX – начале XX века, как отмечают местные краеведы, популярным праздничным блюдом была «берендеевская ветчина», а это традиционная славянская еда [5] .

В пьесе А.Н. Островского Берендеево царство – земля славянская. На создание произведения у автора ушло двадцать лет. Чтобы реконструировать мифологическое мышление своих героев-язычников, драматургу потребовались научные знания по этнологии и этнографии, фольклору и археологии. Это уникальное произведение, и его художественное своеобразие проявляется в оригинальности её жанра. До сих пор исследователи так и не смогли прийти к единому пониманию специфики жанра этой пьесы. На сегодняшний день жанровый кластер пьесы широк и разнообразен: феерия (Н.П. Попов), пьеса - «маска» (Л.М. Лотман), философско-символическая драма (А.И. Журавлева), театральная сказка (С. Данилов), трагедия (А.Л. Штейн), мифолого-символическая сказка (Л.Ю. Малоземова).

По своей структуре новая пьеса является лирико-драматической сказкой с элементами феерии. Пьеса открывается и завершается ремарочным мотивом тумана. Первое явление начинается с ремарки «Весна спускается в сопровождении птиц на Красную горку и на земле её встречает снежная пелена». В финальной ремарке пьесы «На вершине горы на несколько мгновений рассеивается туман, показывается Ярила». Данный мотив раскрывает бытийную связь природного и человеческого, небесного и земного, вечного и временного. Пьеса наполнена жанрами фольклора: величавыми песнями, заговорами, розыгрышами, двумя обрядами: проводами Масленицы и встречей весеннего бога солнца Ярилы. Даль отмечал, что от этого божества, «ярится земля и всё живое» [4, с.700]. Имя солнечного и жизнетворящего божества Ярилы восходит к древнерусскому слову «яра», которое означает весну. Именно он по языческому календарю открывает начало нового года. Синонимический ряд слова «ярый» широк: огненный и злой, сердитый и горячий, лютый и любящий и другие. Считалось, где это «божество пройдёт – будет урожай хороший, на кого посмотрит – у того в сердце разгорается любовь [3, с. 211]. В Ярилин день, согласно обычаю,

молодые люди собирались в рощах, долинах у прудов на пляски и игры, где и объяснялись в любви.

В царстве Берендея выше всех ценностей почитается любовь, поэтому в браках здесь не ведали обмана. Категория любви представлена в славянской языческой картине мира не только в гендерном аспекте, но и бытийном. Ключевой бытийный постулат у берендеев: «на свете всё живое должно любить. В основе нравственно-философского конфликта пьесы лежит понимание счастья общинного и личного. Община никогда не допускала личного своеволия берендеев, поскольку оно несло опасность: разрушение природной гармонии и гнев богов. Стоило Мизгирю отказатьсяот своей невесты Купавыради лесной красавицы, как мир берендеев взбунтовался и потребовал от царя наказания обидчика. Смерть не пугала берендеев-язычников, поскольку являлась приготовлением к дальнейшему новому возрождению жизни. К гибели Мизгиря и Снегурочки жители царства отнеслись спокойно, поскольку всё произошло в Ярилиной долине и воспринималось всеми как жертвоприношение.

Драматургическое действие пьесы построено на столкновении двух доминантных онтологических мотивов, а именно: мотива диалога-спора Весны и Мороза о судьбе родной дочери и мотива борьбы природных и человеческих стихий. Спор горячей Весны и ледяного Мороза идёт в координатах осмыслении главных ценностей жизни счастья и любви. Мир Матери-Весны - это мир любви, тепла и всех мажорных чувств. Аскетичный мир Отца-Мороза подчинён только силе разума и расчета. Не случайно сквозным мотивом пьесы является мотив холода. В речах царя и берендеев самое частотное и знаковоеслово «холод». Холод Мороза - это его бытие, но его ледяной холод смертелен для всего живого. У его дочери Снегурочки доминирует больше материнское начало. Она добра и красива, в ней нетгубительного холода, грозящего берендеям бедой. Ей не ведомо только чувства любви. Однако холодом её можно назвать проснувшуюся в ней стихию ревности.

Все персонажи пьесы, имеющие имя и прозвище с отрицательной семантикой, имеют свой внутренний холод. Мизгирь - обладатель холодного расчёта. Бобыль и Бобылиха пронизаны холодом алчности. Наконец, многие берендеи имеют сердечную остуду. В пьесе чётко представлена оппозиция «сердечное тепло» и «сердечная остуда». Последняя породила у жителей царства такие нравственные недуги, как измена, тщеславие и корыстолюбие. В афише пьесы нет вымышленных авторских имён, все представленные имена и прозвища встречались в Древней Руси. Интересно, что многие из них сохранились в современных фамилиях. Однако персонажи пьесы имеют имена и прозвища с положительной и отрицательной семантикой. Имя главной героини вынесено в названии пьесы - это персонаж славянской мифологии, дочь языческих славянских богов Весны и Мороза. Белоснежная красавица, слушая дивные песни пастуха Леля, пожелала покинуть родной лес-терем и поселиться среди людей, в чужом и опасном для неё месте. В языческом мире считалось, что имя человека предопределяет его характер и судьбу. Для берендеев в нездешнем имени лесной красавицы звучит доминанта холода. Снегурочка – исконно русский сказочный персонаж, поэтому её образ вы не встретите у других народов мира. Её имя пришло не только из русской народной сказки,на Руси снегурками, снегирями и снеговиками называли птиц, зимующих в лесах. Восхищаясь нездешней красотой Снегурочки, царь Берендей сравнивает ее с лесным ландышем. Этот нежный, белокипенный цветок растёт только в прохладе леса. В этом сравнении не прямо, а косвеннозвучит мотив холода.

Отрицательная семантика присутствует и в прозвищах Бобыля и Бобылихи. Даль даёт очень подробное толкование человеку, которого на Руси называли бобылём. Бобыль – это «крестьянин, не владеющий землею, не потому чтобы занимался

промыслами или торговлей, а по бедности, калечеству, одиночеству, небрежению» [4, с. 89]. Герой Островского – бобыль по бедности и лени. На этой почве героиня Бобылиха и объединилась с ним под одной крышей. Оба героя алчные, стремящиеся извлечь выгоду от приёмной дочери. Воспринимают Снегурочку как красный товар, за который можно получить хороший выкуп. Мизгирь, одержимый философией торга, всегда готовый за деньги купить человека и чувство любви. Драматург даёт герою имя с отрицательной семантикой. Древнерусское слово «мизгирь» сохранилось в северных диалектах и обозначает «злого паука, тарантула» [4, с.325]. Не случайно в народе бытовала поговорка: «мизгиря убьёшь – сорок грехов сбудешь» [4, с. 325]. Зачарованный нездешней красотой Снегурочки Мизгирь без сожаления бросает свою невесту Купаву. Его одолела любовь-страсть, а она во все времена несла и несёт в себе только гибель. Не миновало она и Мизгиря, герой покончил жизнь самоубийством, как только растаяла Снегурочка.

Имена пастуха Леля и девушки Купаву взяты автором из славянскоймифологии. Это имена богов: Лель - юный бог любви, сын богини Лады и Купала - бог плодородия. Имяпоследнего связано со словом «купава» - это белый водяной цветок. В древнерусском языке белый цвет является синонимом света. В таком контексте имя героини Купавы отражает символическую связь с языческим представлением о мире. Предательская измена Мизгиря потрясла героиню так, что она решила утопиться, но пастух Лель спасает ее. Этот герой красив, весел, слагает песни и назван в честь бога любви. Лель полюбил преданную Купаву. Оба героя, пройдя через испытания, обрели истинную любовь. В аксиологии берендеев любовь должна приносить человеку радость и согревать нежностью, как солнечное тепло. Семейный союз Купавы и Леля символизирует путь жизни по законам и аксиологии Берендеева царства.

У Снегурочки постижение чувства любови начинается с чувства проснувшейся ревности, а пробудил её поступок Леля, который принял от всех берендеек цветок как знак симпатии, а её отбросил в сторону. В отчаянии она просит у Матери-Весны венок любви, чтобы познать это загадочное и неведомое ей чувство. За это она готова заплатить жизнью. Аромат любви, идущий от материнского венка, совершил бытийную метаморфозу с её дочерью. Впервые на белоснежном лице героини появляется «живой румянец», проснулись все её сенсорные чувства, и она увидела красоту природы в красках, запахах, звуках и ощущениях. Снегурочка постигла и таинство своего бытия. Сенсорное бытие героини переполнено гаммой мажорных чувств от восторга, неги и ликования. Царь Берендей ошибался, когда уверял всех в том, что растаяла холодная Снегурочка.

Безусловно, автор создал поэтическую утопию, но она возвращала современников драматурга к тем нравственным и духовным идеалам, которые разрушал жестокий век капитализма.

Пьеса «Снегурочка» - это ответ Островского на вопрос, что будет с Россией, если она пойдёт по западному пути развития. В этом ключе Снегурочку следует рассматривать как символический образ России, вбирающий два начала: западное и восточное. Борьба в пьесе за Снегурочку есть борьба за Русь. Избрание героиней своим суженым Мизгиря, символизирующего у автора западный путь развития, обрекает её на гибель. Герой требует, чтобы она в Ярилин день перед всем посадским людомпризналась в своём выборе. Мизгирь надеется на то, что это признание спасёт его от наказания царя Берендея. Попытка героини объяснить ему, что её встреча с солнечным божеством закончится для неё гибелью, воспринимается им как неразумный страх, через который надо переступить. Самобытная и неповторимая Снегурочка как символ России остаётся сама собою, когда следует своим собственным путем, дарованнымей историей и судьбой. Она не разрушает гармонию мира, а вносит в мир добро и красоту.

Литература
1. Смирнов Д. Мир снов. 2016. [https://proza.ru/2016/09/11/715]
2. Асов А. Ярилина книга: Прочтение и перевод – М.: АСТ, 2011.
3. Кононенко А. Персонажи славянской мифологии. – Киев: Корсар, 1993.
4. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка в 4 томах. - М.: Русский язык, 1981.
5. Смирнов Д. Новгородская старина. - Нижний Новгород: издательство «Книга», 2007.

УДК 821.161.1(512.122)

ПЕРЕСЕЧЕНИЕ КУЛЬТУРНЫХ ТРАДИЦИЙ: ЛЕРМОНТОВ, АБАЙ, ЕСЕНИН

Курманова А.С., Умбетов Д.А.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Художественная литература занимает особое место в вопросе межкультурной коммуникации, так как она является отражением национального опыта и культуры, ключом к пониманию самобытности определенного народа и связующим звеном в диалоге двух культур. Текст с данной точки зрения становится средоточием специфических национальных черт, ярко демонстрирует культурный контекст, в котором он создается. Поэтическое творчество, рассматриваемое с точки зрения межкультурной коммуникации, представляет не только глубокое идейное содержание, но и культурное взаимовлияние. Ярким примером в данном случае является творчество русского поэта Михаила Юрьевича Лермонтова, поэтическая деятельность которого впоследствии оказала влияние на творчество русских и казахских поэтов.

Михаил Лермонтов, Абай Кунанбаев, Сергей Есенин – три знаменитых поэта, представители разных менталитетов. Не имея возможности встретиться в реальной жизни, они встретились на поэтическом перекрестке: Абая и Есенина объединил М. Лермонтов. В творчестве Есенина своеобразно преломились поэтические традиции русского поэта-классика. По словам самого Есенина, в юности ему «из поэтов больше всего нравились Лермонтов и Кольцов» [1]. Будущий поэт с увлечением читал наизусть его стихи, поэму «Мцыри». Лермонтовское начало отразилось и на творчестве казахского поэта. Академик Заки Ахметов отмечает, что «Абай с особым трепетом относился к поэзии Лермонтова, он был близок к русскому поэту, в духовном родстве с ним» [2]. Эта близость троих поэтов ярко отразилась в их поэтическом наследии.

Образ паруса, прочно закрепившийся в литературе за именем М.Ю. Лермонтова, обретает новое дыхание в творчестве Сергея Есенина и переводческой деятельности Абая Кунанбаева. В своем программном стихотворении Лермонтов сквозь образ паруса в яркой манере демонстрирует мятежное, романтическое начало лирического героя, его стремление к жизни, наполненной бурями. Романтическое мироощущение поэта возводит затронутые ранее в лирике темы одиночества и свободы на новый уровень. Поэт не уподобляет себя парусу, но переживания лирического героя за судьбу одинокого паруса показывают близость их начал. Контрастную картину, в основе которой невозможность душевной гармонии и романтическое противоречие, в стихотворении создает антитеза, опирающаяся на антиномии «буря» и «покой», «страна далекая» и «край родной».

Сергей Есенин продолжает лермонтовские традиции, лирический герой «Исповеди хулигана» желает быть «желтым парусом». К бунтарскому началу лермонтовского героя присоединяется необъятное есенинское хулиганство. Еще в 1919 году мятежное настроение поэта выражается в его стихотворении «Хулиган», где

лирический герой отождествляет себя с ветром: «Плюйся, ветер, охапками листьев, /Я такой же, как ты, хулиган» [3]. Образ буйной, сильной стихии врывается в стихотворение «Исповедь хулигана», раздувая одинокий парус:

«Я хочу быть желтым парусом
В ту страну, куда мы плывем» [3].

Лирический герой «Исповеди хулигана» обращается к «бедным крестьянам», как к родным людям, переживает за их судьбу, разделяет ее, тем не менее с некой иронией говорит о том, что теперь крестьянский сын, «деревенский озорник» ходит в «цилиндре и лакированных башмаках».

Мятеж и невозможность гармонии лермонтовского паруса реализуется на страницах есенинской поэзии как образ потерянной душевной гармонии деревенского поэта. Противоречивость лексики и образов, любовь и брань в стихотворении подчеркивает неординарность в душе поэта-хулигана.

Ностальгия по родным краям, по матери и отцу, обращение к Родине и бедным крестьянам, признание в любви к родной земле – все включается поэтом в эту яркую исповедь, которая заканчивается желанием «сурового мастера» стать «желтым парусом». Настроение лермонтовского «Паруса» тонкой нитью проникает в ткань «Исповеди хулигана», тем самым сближая лирических героев в их бунтарском настрое. Герой стихотворения Есенина, как и лермонтовский странник, на фоне бунта и мятежа хочет обрести успокоение вместе со своей «многострадальной родиной» [1]. Как у Лермонтова, у Есенина здесь отражен мотив одиночества лирического героя, который «кинул в краю родном» самое дорогое для себя. Созданный Лермонтовым образ паруса, как концентрированное воплощение воли и свободы реализуется в творчестве Есенина в новом свете, становится воплощением кричащей силы и тихого одиночества лирического героя. Отливающий золотом, как цвет волос поэта, парус есть не символ романтического буйства, а отражение противоречивого синтеза, в котором соединились нежная сентиментальность поэта и дерзкая свобода хулигана, отражение души, в которой «гнездились черти» и «жили ангелы».

Абай Кунанбаев в своей переводческой деятельности прежде всего стремился отобразить идейно-эмоциональную наполненность оригинала. Образ паруса по-особому интерпретируется в творчестве казахского поэт. Вдохновленный лермонтовским «Парусом», Абай переводит стихотворение как «Жалау», что в переводе на русский язык обозначает «знамя» или «флаг». По мнению А. Таракова, данная «вольность» перевода говорит о глубоком понимании смысла стихотворения Лермонтова и попытке национальной интерпретации Абаем «Паруса». Мастерство поэта заключается в детальной проработке не только структуры стихотворения, но и в тонком понимании основных мотивов [4]. С целью увеличения поэтической мощи и раскрытия главной идеи, Абай при переводе названия «Парус» употребляет не «Желкен», что означает парус, а «Жалау» - «Знамя», «Флаг». Если парус является символом романтической свободы, душевной бури и надежды, то у Абая образ флага становится знаменем не просто свободы, а права на поиск истины, он становится олицетворением человека, внутри которого есть желание к переменам. Из этого можно понять поэтический и переводческий потенциал Абая, широту мысли, глубину познания, силу чувствительности, проницательности. Лермонтов заканчивает стихотворение «Парус» в лучших мятежных традициях романтизма: «А он, мятежный, просит бури, как будто в бурях есть покой!». Абай же: «Қарашы, ол бүлік құдайдан сұрайды дауыл күні-түн» [5] («Посмотри, он, мятежный, у бога просит бури день и ночь»). Для мятежного лирического героя «Паруса» даже в бурях нет покоя, герой Абая же просит бури у Бога день и ночь, ведь, возможно, именно буря сможет встряхнуть устаревший уклад жизни [6]. Буря в душе человека толкает его на постоянный поиск

истины, не дает ему сидеть на месте. Лирический герой Абай требует бури, желая найти в ней не покой, а ответы на важные вопросы, которые тревожат его день и ночь.

Сходства находим в понимании Лермонтовым и Есениным предназначения поэта: в своих стихотворениях они продолжают традиционное понимание служения поэта как пророческое и трагическое. В «Пророке» 1841-го года Лермонтов раскрывает положение поэта-пророка, как положение человека, противостоящего непонимающей толпе людей, в очах которых «страницы злоба и порока». Пророческий дар поэта не позволяет ему приблизиться к ним, а лишь отстраняет его все больше:

«Провозглашать я стал любви
И правды чистые ученья:
В меня все ближние мои
Бросали бешено каменья» [7].

Всеведение, которое должно было помочь поэту открыть людям глаза, научить их правде и любви, делает из него отвергнутого толпой одиночку, в след которому кричат унижения и выставляют глупцом:

«Смотрите, как он наг и беден,
Как презирают все его!» [7].

В «Исповеди хулигана» Есенин подхватывает лермонтовский мотив непонимания поэта теми, для кого он служит, он не боится колких выражений, не поддерживает лживую правильность, противопоставляет себя толпе, отвергающей поэта, в дерзкой манере бросает ей вызов:

Мне нравится, когда каменья брани
Летят в меня, как град рыгающей грозы [3].

Лирический герой лишен пророческой возвышенности, которую мы встречаем у героя Лермонтова, но он остро ощущает свою гражданскую позицию, он, крестьянский сын, «самый лучший поэт», несмотря на непонимание со стороны своего же народа. Он принимает свое хулиганское начало, но и не сторонится высокой миссии поэта

В стихотворении 1912 года «Поэт» четко прослеживается мысль Есенина о том, что нелегкие пути поэта и пророка совпадают в своем назначении. Лермонтовская традиция прослеживается в создании Есениным трагико-романтического образа поэта, который, несмотря на «брошенные каменья», должен любить и страдать за свой народ:

«Тот поэт, врагов кто губит,
Чья родная правда мать,
Кто людей, как братьев, любит
И готов за них страдать» [3].

Мотив высокого служения поэта находит место во всем творчестве Абая Кунанбаева. Ярко выражено это в стихотворении «Көк тұман — алдыңдағы келер заман», которое является вольным переводом стихотворения М.Ю. Лермонтова «Мое грядущее в тумане». Предназначение поэта Абай видит в помощи людям – поэт-избранник должен принимать их, несмотря ни на что.

«Имей состраданье к изведавшим крах
И людям служи, разбиваясь во прах» [8].

Поэт должен иметь мудрость помочь тем, кто на своем пути «изведал крах», служить людям, но не сливаться с общей толпой. Каждый день он обязан подмечать добро и справедливость, обличать ложь и невежество. Как бы сложно не было идти впереди толпы, поэт должен вести ее за собой.

«Служи, да не всем. Не сливайся с толпой.
В толпе, что ни день, погибает изгой» [8].

Но избранничество, поэтический дар, проницательность идут рука об руку с непониманием, непринятием и одиночеством. Конфликт поэта и толпы, пророческое начало поэзии перекликаются с мотивом одиночества, одним из центральных мотивов творчества М.Ю. Лермонтова и С.А. Есенина. Каждый из них по-своему ощущает себя гонимым странником:

В стихотворении Лермонтова «Нет, я не Байрон, я другой» поэт подчеркивает свою творческую самобытность и индивидуальность, на первый план выходит вытекающий из них мотив странничества:

«Нет, я не Байрон, я другой,
Еще неведомый избранник,
Как он, гонимый миром странник,
Но только с русскою душой» [7].

В «Молитве» 1837 года снова появляется образ одинокого героя-странника, поэт продолжает размышлять о своем поэтическом одиночестве:

«Не за свою молю душу пустынную,
За душу странника в свете безродного…» [7]

Мотив разочарования, грусти, странничества находит свое полное отражение в знаковом стихотворении Сергея Есенина «Мир таинственный, мир мой древний», где поэт отождествляет себя с «затравленным» волком, который готов к активной борьбе:

«О, привет тебе, зверь мой любимый!
Ты не даром даешься ножу!
Как и ты – я, отвсюду гонимый,
Средь железных врагов прохожу» [3].

В стихотворении «Не вернусь я в отчий дом» 1925 года мотив странничества достигает своего пика, тавтологический оборот увеличивает ощущение горечи странствующего лирического героя:

«Не вернусь я в отчий дом,
Вечно странствующий странник» [3].

Мотив одиночества в творчестве Абая находим в стихотворении «Восьмистишия» («Сегізаяқ»):

«Прозреваю, смущен:
«Я покинут народом своим!»
Как могила шамана в глуши
Одинок я, со мной ни души!» [9]
(перевод Л. Озерова)

Абай был не просто поэтом, он был просветителем, человеком, который всем сердцем желал научить свой народ и сделать его лучше. Поэт, одаренный проницательностью и талантом, во многом был не понят своим же народом, который поздно осознал гений Абая Кунанбаева. Конфликт поэта и толпы, непонимание и одиночество особенно остро чувствуются в его ситуации, ведь если Лермонтов и Есенин снискали славу при жизни, то большинство произведений Абая были выпущены лишь после его смерти. И несмотря на то, что мотив одиночества редко встречается в его стихотворениях, в словах «Я покинут народом своим!» чувствуется горечь непонимания. Поэт искренне желает искоренить невежество и необразованность общества пропагандой мудрости и образцового воспитания, но непонимание толпы смешивает его желание помочь народу с разочарованием и отчаянием. Абай как истинный поэт ценит истину и разоблачает ложь, несмотря на все летящие «каменья» и «одинокую могилу».

В творчестве трех разных поэтов с особой поэтической точностью и глубиной поднимаются серьезные общечеловеческие вопросы. В контексте определенной эпохи

и культуры данные вопросы освещаются сквозь разные аспекты, демонстрируя тем самым национальный характер и его самобытность. Межкультурная коммуникация в поэтическом творчестве демонстрирует то, каким образом литературные традиции и образы одной культуры преломляются в контексте другой, обрастают новыми смыслами и обретают определенные национальные черты.

Литература

1. Сухов В.А. «Из книг мелькает лермонтовский парус» (Образ паруса в творчестве С.А. Есенина) // Есенин.рф URL: http://esenin.ru/o-esenine/stati/sukhov-v-a-obraz-parusa-v-tvorchestve-s-a-esenina (дата обращения: 05.11.2020).
2. Ахметов З. Абай и Лермонтов: Эссе. А.: Арда, 2008, 160 с.
3. Стихи Сергея Есенина // Сергей Есенин URL: https://sergey-esenin.su (дата обращения: 06.11.2020).
4. «Ойнақтаптолқып, желгулеп» // Abai.kz URL: https://abai.kz/post/118299 (дата обращения: 03.11.2020).
5. Құнанбаев Абай (Жалау) // ZHARAR URL: https://www.zharar.com/kz/olen/26310-abay.html (дата обращения: 04.11.2020).
6. Полибина Н. Переводы Лермонтова Абаем // Институт АБАЙ URL: http://abai.kaznu.kz/rus/?p=680 (дата обращения: 04.11.2020).
7. Все стихи Михаила Лермонтова // Русская поэзия URL: https://rupoem.ru/lermontov/all.aspx (дата обращения: 06.11.2020).
8. Кунанбаев Абай. Грядущее скрыто в тумане сплошном… // Классическая Поэзия и Проза. Чтения Павла Беседина URL: https://besedinpawel.ru/gryadushhee-skryito-v-tumane-sploshnom-abay-kunanbaev/ (дата обращения: 05.11.2020).
9. Сегізаяқ // Bilimall URL: https://bilim-all.kz/olen/544 (дата обращения: 07.11.2020).

УДК 81

С. МҰҚАНОВ «ӨМІР МЕКТЕБІ» ШЫҒАРМАСЫНДА КЕЗДЕСЕТІН ЖЕР-СУ АТАУЛАРЫ

Курманова М.Е.,
ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., доцент Есматова М.Т.
(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Жер-су атаулары - шаруашылыққ кеңінен пайдаланылатын орман, тау, көл, өзен, дала тәрізді жер аумағы; аумақ. 2. Туған өлке, өскен жер [1, 298 б.]. Топонимика - ономастика ғылымының географиялық атауларды зерттейтін саласы [1, 813 б.].

Топонимия - белгілі бір жердегі географиялық атаулардың жиынтығы [1,813 б.]. Топонимикалық аталымдардың қалыптасуындағы тілдік заңдылықтарды әр қырынан қарастырып жүрген зерттеушілеріміздің бірі Қ. Рысберген: «Жер-су атауларында лингвистикалық және экстралингвистикалық факторлардың үйлесім табуы тіл мен сананың, тіл мен кеңістіктің байланысын айқын байқауға мүмкінлік береді» деген тұжырым айт ады [2, 48 б.].

Кез-келген елдің өткені мен бүгінінің сабақтастығы оның жер-су атаулары - топонимдері арқылы көрініс табатындығы баршаға мәлім. Қазақ ұлтының жер-су атаулары халықтың сан ғасырлық тарихынан сыр шерте отыра, өскелең ұрпаққа тағылымы терең тәрбие береді. Осы орайда еліміздің басынан өткен қилы заманда, тарих қатпарларында өзгеріске ұшырап, не болмаса ұмыт болуына байланысты жер-су атауларын зерттеу – қазіргі ғылым саласындағы өзекті, әрі қызықты тақырыптардың бірі деп есептейміз. Жер-су атаулары тарихи, географиялық, этнографиялық,

лингвистикалық салалардан мол хабар беретін құнды деректер шоғыры. Белгілі бір өңірдің атауының өзінде қаншама тарихи, лингвистикалық ой-орамдары жатыр.

Топонимдер тұлғасы - тарихи құбылыс. Әр халықтың географиялық атаулары оның мәдениетімен, тұрмысымен, өндіріс күштерінің дамуымен тығыз байланысты болып келеді. Бір халықтың тілінде қандай да болмасын бір атаудың пайда болуы үшін белгілі бір мәдени, тарихи жағдай қажет. Сондықтан көптеген атаулар бір дәуірдің мәнін ашарлықтай.

Жер-су атауларының тілдік жасалу жолдары, дыбыстық өзгерістері лингвистика саласының дамуына өзіндік тың мағлұматтар қосты деп айта аламыз. Осы орайда жер-су атауларының жасалу жолдары, не себепті сол атаумен аталағандығы бізді қызықтырған болатын. Соған байланысты қазақ әдебиетінде шоқтығы биік жазушыларымыздың бірі С. Мұқановтың «Өмір мектебі» шығармасын зерттеуді негізге алып отырмыз. Дәлірек айтсақ, шығармадағы жер-су атауларының жасалу жолдары мен атауының қойылу себептеріне тоқталу.

«Құтырлаған» атты казак-орыс станицасы, орысша аты - Екатериновка. Оның қалай Құтырлаған атауы туралы: әр үйдің есігінің алдында сөреге жайған құрт тұрады екен, соны таңсық көрген казак-орыстар қалталарына салып алып кетеді. Олар «Үлкен» және «Кіші» аталатын екі Сары көлдің арасынан станица салып, оны Екатериновка қояды, ал қазақтар қалжыңдап, оның атын «Құрт ұрлаған» қояды, «Құтырлаған» содан барып шығады («Өмір мектебі», 16-бет).

Топонимдерді «Кеңістік» концептісінде қаралады. Қазақ танымында қасиетті «жер-су, көл» ұғымдарымен байланысты да атаулар халық өмірінің, дүниетанымының, шаруашылығының көріністерін білдіреді. «Кеңістік» концептісінің мағыналарын құрайтын дала, атамекен, ата-қоныс, жұрт ұғымдарымен де тікелей байланысты. Қазақ тіліндегі ономастикалық кеңістік қазақ лексикасының белгілі бір бөлігін құрайды. Олар күрделі тілдік таңба болғандықтан, дәстүрлі тілдік тұрғыдан қарастыру жеткіліксіз болып, когнитивтік бағытта жеке концепт ретінде қаралады.

Жаманшұбар - жасалу жолы, тәсіліне келетін болсақ. Жаманшұбар - екі сөздің бірігуі арқылы жасалған. Жаман және шұбар. Аналитикалық тәсіл арқылы жасалған. Өзгерген мағына. Аталмыш елді-мекеннің не себепті бұлай аталуын шығармада былайша түсіндіреді: «Мекенінен айрылған біздің елдің көшіп барып тұрақтаған жері - «Жаманшұбар» аталады. Неге олай аталуын баяндаудан бұрын оқушыларды жер жайымен таныстырып алайық.

Біздің елдің көшіп барып тоқтаған жері, шөлейтке өскен шұбар екен. «Шұбар» деп ол елде ор жерге шоқтала өскен ағаш өлкесін атайды. Біздің ел қыстаған шұбардың маңында, елу-алпыс шақырымнан жақын жерде қыстау жоқ екен өйткені, айналасы мидай дала, далада көл көп, олар жан-жақтағы елдердің, жазғы жайлауы. Жайлауға жақын жерде қыстау болмауға тиісті. Қыстаудың маңы шабындық болу керек мал жайлаған жерде шабындық болмайды. Бұған қосымша, «жайлау» аталатын жердің шебі, күз ел кеткен соң, немесе, көктемде ел келердің алдында ертеледі, одан мақсат: біріншіден - ескі шөпті өртеп, жаңасын шығару, оның малға астығы артық; екіншіден - жаз жайлаған кезде малға індет келсе, егер ескі шөпті өртемесе, өткен жылдың індеті сақталып, малды қайта қыруы мүмкін. Өртенетін өлкеде қыстау Енді «шұбар» деген сөзге «жаман» қосылып, Жаманшұбар аталу тарихынан: біздің ауыл барып қыстау салған шұбардың жері қара қыртысы табан кез, шөп те, егін де қалың шығатын ғажап құнарлы жер. Ол кезде егін салмайтын тек мал ғана есіретін біздің ауылға бұл құнарлы жер аса жайлы қоныс болады. Тек қана кемшілігі - жер бетінде суы жоқ. Ең жақын көл - Дос жеті-сегіз шақырым. Жер астының суы, терең құдықтан ғана шығады. Ондай құдық қазуға ауқатты кісінің ғана күші келеді... Дегенмен, біздің ауыл сол жерге мекен салып қыстайды. Бұл - 1892 жыл. Келесі күзде жайлау жақтан қалың өрт келіп,

қыстауды, қысқа даярлаған пішенді, ағашты тып-типыл ғып күйдіреді де кетеді. Көп мал-мүлік және адам апат болады. Басқа барар мекені жоқ біздің ауыл сол араға тағы да қыстау салады. Малдарын олар алдағы қыста, маңайдағы көлдердің құрағы және қамысымен асырап шығады. Жамандығын көрген жердің атың жұрт «Жаманшұбар» қояды... Содан кейін ауыл да «Жаманшұбар», адамдары да «жаманшұбарлықтар» аталады. Сол дағдымен бізді көрші ауылдар күні бүгінге дейін «жаманшұбарлықтар» дейді» («Өмір мектебі», 89-бет). Жаманшұбар елді-мекенін қазақтың өзге де ақын-жазушылары өз жырларына қосқан екен. Мәселен, С.Мәуленов «Жаманшұбар даласында» атты өлеңінде Жаманшұбар елді-мекенін былайша өлеңіне арқау еткен:

«Ол айтты:
Қара байтақ бұл далаға,
Жүрегің құстай ұшып, қуана ма?
Жататын өрт күйдірген Жаманшұбар
Бұл күнде ие болды сыбағаға.
Ол тағы айтты:
Міне қыстау, міне шілік,
Біздің ата-бабаның орындары.
Бұл жерде ұйықтап жатыр нелер жігіт,
Міне олардың мекені — қорымдары.
Ол айтты:
Дүние деген шіркін не бұл,
Көмілді топыраққа күлкі небір.
Мәңгілік өмір болса, ойланбас ем,
Қара жер жұтады ғой бір күн жебір.
Мен айттым:
Түгі де жоқ торығарлық,
Өлеңмен біздер мықты болып алдық.
Мұқанов Сәбит деген атағың бар,
Келешек ұрпақтарың жолығарлық» [4, 789 б.].

Шұбар Солтүстік Қазақстанда – «қайыңды, көктеректі шоқтар, ал Жетісуда Алакөл маңында шұбар деп «құрғақ сортаңдарды» атайды. Жаманшұбар жұрты жаз шыға Дос көлін жағалайды. Көлемінің кеңдігі төрт-бес шақырымдық, аяққа құйған астай дөңгелене біткен бұл көлдің теріскейін жиектей біткен дөңес жота бар. Оның қырқа жонында, әлдене заманнан қалған көп зират бар. Зираттың батыс жақ жиегінде биік оба. Обаның қасында Дос дейтін адамның басына тас қойылған. Көл *«Дос»* болып осы кісінің ныспымен аталып кеткен болуы керек («Өмір мектебі», 35-бет).

Мал шаруашылығына байланысты малдың қысқы, жазғы тұрақтары, өрісі жөнінде мәлімет беретін, малға жайылым болатын шөпті, сазды, керісінше құнарлы, бірақ суы жоқ т.б. қалыптасқан атаулар кездеседі. Көлдің батыс жағына созыла біткен сайдың аты – *«Кеңшалғын»* олай дейтіні, сайда көктем кезінде су жатады, шілдеге қарай сарқылады. Сол кезде суда өскен «өлең» атты шалғын, су суалған кезде, аттың бауырынан келердей биік болып өседі және өзі семіз түйенің шудасындай қалың болады. Тұрғын ел Кеңшалғынның шөбін шапса, бір сайдың бойынан әлденеше мая үйіледі («Өмір мектебі», 36-бет).

Дос дөңінің күнгей жақ бауырына созыла біткен *«Білипан»* томары. Томардың айналасы – адам да, мал да жүре алмайтын қорысты саз. Томардың төбесінен түйенің өркешіне біткен ұзын шудадай болып, *«Күңшаш»* аталатын шөп шығады, өзі қияқты болады; байқап ұстамасаң, қолыңды өткір пышақтай тіліп түседі («Өмір мектебі», 38-бет). Бұл сөз адамға қатысты алынған, яғни соматикалық атау – «шаш» томарды

сипаттауда, ат қоюда «күң» сөзімен бірігіп, семасиологияның ұқсату заңына байланысты атау болған.

Қаз бен аққу ұяларын Білипанның бала жете алмайтын тереңіне салады. Ол жердің аты – *«Мыя».* Мыя – томардың орта кезінде. Ортада томар сирейді де, арасына жасылдау бір жұмсақ балдыр өседі. Балдыр – былқылдақ; бассаң, қайқайып төмен түсіп, асты шұрылдай бастайды. Ол арада кідірсең, жұқалығы кигіздей ғана жасыл балдырдың беті жыртылады да, астындағы қоймалжың қорыс адамды тарта жөнеледі. Қорыстың тереңдігі сондай, кей жеріне бойлатқан сырық жетпейді. «Мыя» дегеніміз – осы («Өмір мектебі», 39-бет).

Қазақ танымында қасиетті «жер-су, көл» ұғымдарымен байланысты да атаулар халық өмірінің, дүниетанымының, шаруашылығының көріністерін білдіреді. Мысалы: Жайылғанның қыстауынан шыға Болатбай мені жолдағы жердің географиясымен таныстырып келе жатыр. Мынау – «Шөпті көл», бұның суы күзге қарай құрғап қалады да, беті шабындық боп кетеді. Бұл көлдің аты – «Қарағайлы». Ортасында аралы бар, ілгері кезде оған қарағай шығады екен. Бұл көлдің аты – «Өгіз балық», бұрын бұл көлде өгіздей балық болыпты деседі («Өмір мектебі», 275-276 бб.).

Қызылжар елді-мекені. Қызылжар - екі сөздің бірігуі арқылы жасалған. Қызыл және жар. Аналитикалық тәсіл, өзгерген мағына. Солтүстік өңірдегі аталмыш елді-мекеннің не себепті Қызылжар аталуы жайлы сан-саққа жүгірген әртүрлі болжам пікірлер бар. С.Мұқанов шығармада Қызылжар ататуының тарихымен былайша таныстырады: «-Ия! -деймін мен, жардың биігінде жыпырлай ағараңдаған, олардың арасында аспанға шаншыла сорайған бірдемелерге тіккен көзімді қадай түсіп. - Қызылжар сол! Қызғылт биік жарқабаққа салынған қала болғандықтан жергілікті ел Қызылжар атаған» («Өмір мектебі», 156- бет).

Петропавл - елді-мекен атауы. Екі сөздің бірігуі арқылы жасалған күрделі зат есім. Петропавл атауының қойылу тарихы шығармада: «Ерте кезде қазақ жері екен дейді мұны. Осы жарқабақта Дәулеткелді дейтін бай қыстайды екен дейді, руы Атығай. О заманда, біздің елдің ханы Абылай хан болған. Бурабайда отырған Абылайханға Петр және Павел деген ағайынды екі жігіт барып, Дәулеткелді отырған қабақтан, бір өгіздің терісіндей жер сұраған. Абылай бұл сөзді қызық көргенде ал деген. Әлгі екі жігіт егіз терісін шарық жіптей жіп-жіңішке қып тіліп әкелген екен дейді, соны жазып жібергенде осы қаланың орнын түгел алып кеткен. Абылай уәдесін жұта алмай, сұраған жерін берген, соған екі жігіт қала салып, солардың, атымен «Петропавл» боп кеткен»-деп түсіндіріледі («Өмір мектебі», 367- бет).

Шығармада бірігу жолымен, аналитикалық тәсіл арқылы жасалған жер-су атаулары көп кездеседі:

Өтей-Дәуіш - елді-мекен атауы. Күрделі зат есім. Аналитикалық тәсіл арқылы жасалған.

Ақсуат - шығармада кездесетін көл атауы. Күрделі зат есім. Ақ және суат сөздерінің бірігуі арқылы жасалған. Аналитикалық тәсіл, өзгерген мағына.

Батпаққөл - шығармада кездесетін көл атауы. Күрделі зат есім. Батпақ және көл сөздерінің бірігуі арқылы жасалған. Аналитикалық тәсіл, өзгерген мағына.

Жансүгір – елді-мекен атауы. Күрделі зат есім. Жан және сүгір сөздерінің бірігуі арқылы жасалған. Аналитикалық тәсіл, өзгерген мағына.

Қорған-Пески (қазіргі атауы Есіл) - күрделі зат есім. Екі сөздің қосарлануы арқылы жасалған күрделі сөз.Синтетика-аналитикалық тәсіл арқылы жасалған. Бірінші компоненті - Қорған. Түбірі – қорға, -н- зат есім тудырушы жұрнақ. Лексика-семантикалық тәсіл, көшірілген мағына. Екінші компоненті Пески - түбір сөз.

Сырдария - өзен атауы. Күрделі зат есім. Сыр және дария сөздерінің бірігуі арқылы жасалған. Аналитикалық тәсіл, өзгерген мағына. Сырдария өзені қазақтың өзге

де ақын-жазушыларының қаламын тербеген, туындыларына арқау болған соның бірі Ә.Тәжібаевтың «Сырдария» өлеңі:

Білем сені, сүйем сені
Сырдың суы қарт анам,
Сенсің мені әлдилеген,
Туған сенен мен балаң.
Сүйсе Гейне анам десе,
Сүйген суы Рейнесін,
Сырдың суы туған ол да
Өз ақынын Гейнесін
Жазса Трас Днепрді,
Жазса Пушкин Еділді,
Неге маған жырламасқа
Сырда туған елімді [4,678 б.].

Қарағайлы - елді-мекен атауы. Қарағай-түбірі, -лы- қатыстық сын есім тудыратын жұрнақ. Синтетикалық тәсіл, өзгерген мағына. Шығармалда елді-мекеннің не себепті Қарағайлы аталуын былайша түсіндіреді: - Бұл көлдің аты - Қарағайлы,- дейді Болатбай, айнала қоршаған дөңіне қалың ағаш біткен, жел жағы қамыс, ық жағы жалтыр бір келді көрсетіп, - Есеней үйінің көлі. Мұның жалтырының тереңдігіне сырық бойламайды. Ортасында аралы бар, ілгергі кезде оған қарағай шығады екен сондықтан Қарағайлы атанған. Қазір ол қарағай жоқ («Өмір мектебі», 456- бет).

Тоқтаның қайран көлі - тіркесу арқылы жасалған. Аналитика-синтетикалық тәсіл.Елді-мекеннің бұлайша аталуын шығармада былай деп түсіндіреді: Жуанағаштың, жайлауы «Тоқтаның қайраң көлі» деген жерде. Беті қамыссыз жалтыр, аумағы ат шаптырарлық кең, теріскей жағы саздау тайыз, күнгей жағы жарқабақтана біткен құмқайрақ, бұл көлді Жәңгісі Самайдың жеті-сегіз ауылы жағалай отырады. Көлдің қай беткейін алсаң, малдың кең өрісі және жоңышқасы мен жусаны аралас шығатын, ащылы-тұщылы қалың от («Өмір мектебі», 788- бет).

Тарихқа әрі қарай тереңдей бермей, отаршылық мазмұндағы атаулардың сипатына келетін болсақ, оларды бірнеше топта қарастыруға болады: Томарға араласа қалың тал өскен. Ағаш осы томарды айнала шыққан және «ит мұрын өтпейді» дерлік қалың, ағаштың орысша аты «Иваново кол» қазақша аты – Керейбай шоғы («Өмір мектебі», 295-бет). Қазақ атауларын тікелей калькалау арқылы: Саумалкөлге аттандық. Оны орыстар бекерге «Кривоозерное» демейді екен. Көп үйлі, әлденеше көшелі үлкен поселкенің күнгей жағын қоршай біткен телегей теңіз бұл көлдің түрі өгіздің имейген сыңар мүйізіне ұқсайды. Жағасы – қалың қарағай. Саумалкөл дейтіні – суы саумалдау екен, бірақ ішуге болады («Өмір мектебі», 226-бет).

Қазақ тіліндегі атауларға -во, -ское, -ое, -ая, -ий т.б. орыс аффикстерін жалғау арқылы русификациялау: Қазіргі Преснов аталатын аудандағы (Солтүстік Қазақстан облысы) Усердино аталатын казак-орыс станициясын қазақтар «Қорғанский» дейтін себебі – станицаның шығыс жағында «Қорған» аталатын биік оба бар. Оба мен станцианың арасында үлкен жалтыр көл («Өмір мектебі», 435-бет). Жаманшұбарларлықтардың тілегі қабылданғандай, оның ескі жұртына 1953 жылы Докучаев атына өажетті машиналардың бәрімен қаруланған тың совхоз орнады (сонда, 129-бет). Христиан дінін уағыздайтын діни мейрамдар, әулиелер атауларынан қойылған ойконимдер: Қазір ол қаланың аты – Володаровка. Көкшетау облысындағы Айыртау вуданының орталығы, Атбасар базарына барғанда жолда көргенбіз («Өмір мектебі», 182-бет).

Өңірдегі жер-су атауларының ата-бабамыздан қалған тарихи атауларын сақтап қалу – асыл мұрамызды ұрпақтан-ұрпаққа аманат етіп қалдыру болып табылады.

Ономастикалық атаулар халықтың рухани жады, ол атауларда үлкен таным бар, рух бар, мағына бар. Топонимика – тіл, тарих, өлкетану, география, архив көздері мен көркем әдебиет. Жер бетіндегі әрбір географиялық атау – тіл арқылы қоғамдық паспорт алған ұлттық сана-сезімнің көрінісі. Елімізде ежелден аталған жер, су, өзен, көл атаулары – баға жетпес байлықтарымыздың бірі. Бүгінде ұлттық топонимдер жай тарихи мәдени мұра ғана емес, сонымен қатар қоғамдық саяси мәселе болып отыр.

Әдебиет

1. Қалиев Байынқол. Қазіргі қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. - Алматы, 2014.
2. Рысберген Қ. Қазақ топонимикасының лингво-когнитивтік және этномәдени негіздері. - Алматы, 2010.
3. Мұқанов С. Өмір мектебі. - Алматы, 1985.
4. Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. - Алматы, 1989.

УДК 494.3

ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУДА ЖАЗБА ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Қуандықова Д.Қ.
(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Қазіргі жаһандану заманында XXI ғасырдың азаматтарының бойына қандай білік, дағдыларды қалыптастыру керек? деген сұрақ негізгі мәселеге айналып отыр. Осы мәселенің шешу жолын көрсететін тұлғаның бірі – мұғалім. Жаңа мазмұнда білім беру бағдарламасы негізінде жаңаша қисынды, сыни тұрғыдан ойлай алатын, алған білімін өмірде қолданып, кез келген мәселені шеше алатын сауатты да білімді тұлға қалыптастыру қажет. Осы сұранысты қанағаттандыру үшін мұғалімдер өз тәжірибесіне өзгерістер енгізіп, оқытудың жаңа әдіс-тәсілдерін тиімді қолданып, іс-тәжірибеден өткізіп жатыр.

Заман талабына сай қазіргі білім беру жүйесінде білімнің мазмұнын, оның құрылымдық жүйесін жаңарту – білім реформасының жүзеге асуының өзекті мәселесі болып отыр. Осы талапқа сай білім алушылардың белсенділігі мен танымдық іс-әрекеттері арқылы шығармашылықтарын дамыту, қажетті жағдайда айрықша шешім қабылдай алатын жеке тұлғаны дамыту, осыған орай оқытудың жаңа технологияларын енгізе отырып, білім беру мен нағыз отансүйгіш азаматты тәрбиелеу және оның жақсы маман болып қалыптасуы жолындағы еңбегін қолдау білім беру саласының басты міндеті.

Бүгінгі ұстаздардың алдында тұрған проблемалардың бірі – бала бойындағы еркіндікті қалыптастыру, оның белсенділігін арттыру, өз бетінше шешім қабылдай білуге үйрету, ойын жинақтай алуға дағдыландыру, соның нәтижесінде еркін, өзіндік ойын дәлелді жеткізе білетін, ойлай алатын жастарды тәрбиелеу.

Білім алушылармен түрлі әдіс-тәсілдерді қолданып сабақ өткізу – олардың білімге құштарлығын оятып, сыни ойлауын қалыптастыруға септігін тигізеді. Осы мақсаттарды жүзеге асыру және оқуды жақсарту, студенттердің білім деңгейін көтеру үшін жеке, жұптық, топтық жұмыстарды қолданған дұрыс әрі тиімді болмақ.

Бұл үшін ең алдымен, студенттің тілдік қабілетін, біліктілігін, әлеуметтік мүмкіндіктерін көрсету үшін оларға жағдай туғызу қажет. Тілді жетік меңгерту үшін әртүрлі тілдік әрекеттерді орындау арқылы қол жеткізуге болады. Осы әрекеттерді

меңгеру барысында білім алушы қазақ тілінің грамматикалық ерекшеліктерін ***біледі***, тілдік оралымдарды қолданып ***үйренеді***, сөздік қорын молайту арқылы олардың мағыналық топтарын ***игереді***, қазақ тілін қолдана отырып, тұтас халықтың тарихымен, мәдениетімен, әдебиетімен, салт-дәстүрлерімен ***танысады***.

Оқу үдерісі барысының ауысуы кезінде өмір деңгейіне сәйкес қоғамға қажетті ұрпақты сапалы біліммен сусындатуға жауаптымыз. Қазіргі қазақстандық оқыту бағдарламасының мақсаты – жас жеткіншектерді бүгінгі заманаға сай етіп, оқыту, функциональды жазылым деңгейін жетілдіру. Студенттердің функциональдық оқу сауаттылығын арттыруда мәтінмен жұмыс пен жазылымның маңызы зор. Білім берудегі төрт дағдының көздеген мақсаты әрбір тұлғаның жеке қабілетін өмірге бейімдеп қалыптастыру болса,соның ішінде жазылым дағдысын қалыптастыру өте жауапкершілікті, жүйелілікті қажет етеді.

Термин ретінде «Жазылым» деген ұғымды қарастырар болсақ, берілген ойды немесе жарыққа шыққан өз ойыңды, жалпы жазба түрінде жеткізіп беру дегенді көрсетеді.

Жазбаша түрдегі сөйлесім – бұл тілдік құбылыстардың бірі, соның ерекшеліктерін толықтай игеріп, оны нақты меңгергендіктің көрінісі болып табылады. Сонымен жазбаша сөйлесім - білім алушының жеткізер не баяндау дүниесін жарыққа шығару арқылы өз ойын жеткілікті дәрежеде толықтай жазып шығу, соған өз көзқарасын, ой-пікірін қағаз бетіне түсіруі [1]. **Жазылым дағдысы** – тақырыпты аша білу, грамматикалық сауаттылық, өз ойын сын тұрғысынан дәлелдеу, қорытынды шешім шығарып, өз көзқарасын білдіру деңгейіне бағытталады.

Жазылым дағдыларын бағалау – шығармашылық бағыттағы сипаттау, баяндау (шағын әңгіме, эссе, қойылым сценарийі) және белгілі бір аудиторияға бағытталған дәлелді мәтіндер жазу (үндеу хат, пікір, мақала, жарнама), әңгіме, шығарма, эссе жазу, хат жазу, қорытынды шешім шығару, өз көзқарасын білдіру және цитатамен жұмыс.

Жазылым әрекетін бағалауда келесі мәселелерді ескеру керек:

- Жазба жұмыстарын орындау барысында білім алушының коллеграфиялық, пунктуациялық, орфографиялық заңдылықтарды қолдануы;
- Тұтас жазбаша пікір қалыптастыру үшін бөлімдерді қиыстырып қамтуы;
- Мәтіннің құрылымын сақтауы (басы, оқиғаның дамуы, шарықтау шегі, соңы);
- Грамматикалық нормаларды сақтауы;
- Материалдық құрылымдық логиканың сақтауы (мазмұндама, шығарма, эссе).

Тілді жаттықтыруға арналған жазба жұмыстарына түсініктеме, реферат, хат, пікірді жатқызуға болады.

Жалпы жазылым дағдыларын қалыптастыратын жұмыстар тілді үйренушілерге пайдалы бола тұра, оны есте сақтауларыңа ыңғайлы болуы керек. Мәселен, әдеби туындылар, шығармаларға жоспар жасау, берілген сұрақтар бойынша қысқа да нақты жауап беру, тақырып негізінде өзіндік стильмен мәтін құрау.

Жазылым әрекетін іске асыруда жүргізілетін жұмыстар:

1. Жазба жаттығулардың түрлері
2. Қысқа мәтіндер
3. Үнемі берілетін жазбаша жұмыстар
4. Жазба түріндегі түрлі бақылау жұмысы
5. Диктант жазу
6. Жазу арқылы жүзеге асатын ойындар
7. Түсініктеме, хат, пікір секілді іс-қағаздардың үлгілері

Жазба жұмысының негізгі ерекшеліктері – ойды дұрыс пайымдап жеткізу, жазу түрлері арқылы жазба тапсырмаларын ойлау жағынан дұрыс игеру, орфография мен орфоэпия дағдыларын еркін меңгеру, ойлау, сөйлеу жағынан есте сақтап, қабылдауға жеңіл болатын дайын деңгейлік, шығармашылық бағыттардағы тілдік бірліктерді білу болып табылады.

Жазба жұмыстарының әдіснамалық ерекшеліктеріне тікелей орфографияны меңгеру, жазба түрінде айту мен сөйлеуді үйретудің амал-тәсілдері жолдарын қарастыра отырып, оны оқыту мен жазғызу болып табылады.

Қазіргі кездегі әдіскер мамандардың пікірі бойынша жазба жұмыстары үш бөлімнен тұрмақ. Олардың алғашқысы – себептік ерекшеліктер, екіншісі – талдау-синтетикалық ерекшеліктер, үшіншісі – орындаушылық ерекшеліктер ретінде көрсетіледі [2].

Себептік ерекшеліктер жазу барысында берілген не алынған бір әсерді екінші бір адамға жеткізу арқылы ойға келу, сөйтіп оның негізгі себебі туады.

Талдау-синтетикалық ерекшеліктер сөйлем құрылысы не құрылымы жасалғаннан кейін сөздер өзара бір-бірімен байланысқа түсіп, тіркесу арқылы сөздің негізгі қызметі мен орны анықталады.

Орындаушылық ерекшеліктер таңбалар негізінде пайда болады, жазба мәтіні арқылы жүзеге асырылып, жазу әрекеті орындалады.

Жазылым бойынша қалыптасатын икем-машықтар қатарына берілген тақырыпты талапқа сәйкес аша білу, грамматика жағынан дұрыс жазу, өз ой-пікірін, көзқарасын жан-жақты дәлелдеп, өзіндік пайымдау арқылы қорытынды ойға келу, дұрыс шешім шығара білу жатады. Бұндай жұмыстар өзіндік ой-шешімді білдіре білу деңгейіне бағытталды.

Жазылым жұмысының сәтті шығуы, ең алдымен, сөздік қордың мол болуына тікелей байланысты. Сөздік қор оқылым арқылы келеді. Тілдік төрт дағды бір-бірімен тығыз байланысты. Жазылым – бұл төрт іс-әрекеттің бірі, ол үнемі өнімді машықтың бағытында болады.

Өнімді машық дегеніміз – тілдік бірліктер жайындағы анықтама, тілдегі дайын моделдік фразаларға сүйену арқылы сөйлеу және жазу болып табылады. Жазба жұмыстарының түрлерінің тілдік негіздеріне қатысты өзіндік ерекшеліктері болады. Ол жазба тапсырмаларының мақсаты мен міндетіне, тілдің құрылымдық түрлеріне байланысты болмақ. Яғни, жазылымның өзіндік стиліне байланысты болып, ескерілуі керек.

Ғылыми, іс қағаздар стилі, яғни ресми стилдер түріне, ауызша сөйлеу стилі, бейресми стилі түріне байланысты жазылым машықтары өнімді жазылым мен жазу әрекеті негізінде жүзеге асады.

Өнімді жазылым түрі – білім алушыны жазба жұмысқа белгілі бір үлгі арқылы үйрету. Жазылым бойынша үлгімен таныстыра отырып, кез келген мәтін түрімен жұмыс істеу оның жалпы мазмұнымен, сөздің қормен, стилімен, құрылымымен таныс болып, одан әрі жұмыс жасауға септігін тигізеді.Студенттерге дайын үлгілер түрі жазудың машығын қалыптастыра алады деп айта аламыз.

Жазылым үдерісі – білім алушы жазбаша жұмыстардың барлық түрімен жұмыс жасай білу үдерісі болып табылады. Жалпы алғанда, жазба жұмыстарды жоспарлауды, оның бірінші нұсқасында жаздырту, түзету арқылы білім алушы ісін жетілдіру. Яғни, оларға жазба тапсырмаларын әр түрлі аспектілерімен әр түрлі кезде іс-әрекетін ұйысдастыруға үйретеді. Жұмысқа жоспар құру кезінде ой-идеяларды іздестіріп, оны табады. Бірінші кезеңде үлгі нұсқасын жазу барысында ой-пікірін бере білу үшін керекті сөздер мен сөйлемнің дайын құрылымдарын іздестіріп, оны дұрыстау, бағалау кезінде жазбаша жұмысты ұйымдастыру, грамматикалық сауаттылық, ондағы

ережелерге сай тілдік бірліктердің орынды сақталуы, мәтіндегі ойды сараптауға, істеген жұмысының нәтижесін көруге мүмкіндік береді.

Оқытушы жазба жұмыстарын тиімді қолдану арқылы білім алушылардың тілдік дағдыларын қалыптастыра алады. Яғни, студенттер жазба іс-әрекеті арқылы әр түрлі стильдегі мәтіндерден ақпараттарды сұрыптап, тәжірибеде қолдана алады. Жалпы, мәтінмен өзіндік жұмыс жасау дағдысын қалыптастырады.

Сөйтіп, қазақ тілін сауатты үйрету үшін білім алушыларға берілетін жазба жұмыстарын дұрыс жоспарлаудың маңызы зор деген қорытынды жасауға болады.

Жазылым тапсырмаларын ұйымдастыру барысында орындалатын кейбір тапсырма түрлеріне тоқталайық:

Күнделік жанры: Француз жазушысы Жюль Ренар: «Күнделік – адам жанының айнасы» деген. «Күнделік-күнделікті өмірің! Әрбір адам өзіне күнде есеп беріп отырса, өмірде қателігі аз болады. Күнделік сенін сырласың, әрі досың». Үйге берілетін тапсырмаларға қосымша ретінде күнделік жазуды дағдыға айналдыру білім алушының айналасында болып жатқан қызықты оқиғалармен бөлісуге деген қызығушылығын оята отырып, оны тыңдаушыға тартымды етіп жеткізуге деген ықыласын дамытады.

Интервью жанры: көсемсөз жанры, журналистің бір не бірнеше адаммен қандай да бір өзекті мәселе төңірегінде сұхбат жүргізуі интервью барысында белгілі бір оқиғаның, құбылыстың мән-мазмұны маман әңгімелесушінің түсіндіруі, айтуы бойынша терең ашылады. Күнделікті көрген-білгенін интервью ретінде жазуға дағдыландыру да білім алушының тілдік құзіретін дамытады деп ойлаймын. Жаттығудың бұл түрін белгілі бір тақырыптар топтамасының қорытындысы ретінде іскерлік ойын түрінде ұйымдастыруға болады. Ойын барысында білім алушылар өздерін еркін сезінеді, сондықтан айтатын немесе жазатын ойларын нақты әрі қорытып айтуға дағдыланады.

Әңгіме жанры: оқиғаны қара сөзбен баяндайтын шағын көркем шығарма жанры. Бұл жұмыс тұрақты орындалса да жетілдіретін тұстары әлі де болса баршылық. Айталық, көркем сөздерді, яғни тілдің көркемдеуіш құралдарын дұрыс пайдалана алуын үйрету керек. Ол үшін бұл жұмысты оқылым әрекетімен үндестікте орындаған жөн.

Қазақ тілі мемлекеттік мәртебе алғалы қаншама жыл өтсе де оның толыққанды қолданыста бола алмай отырғанына тек оқыту әдістері немесе ұстаздар кінәлі емес деп ойлаймын. Тұтас қоғам болып қолға алсақ, ана тіліміздің салтанат құрып, қоғам өмірінің барлық саласында коммуникативтік қатынас құралына айналары сөзсіз.

Әдебиет

1. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. – Алматы, 1991
2. Әдебиеттің қысқаша энциклопедиясында. – Алматы, 2010
3. М. Жанпейісова Модульдік оқыту теориясы. – «Өрлеу» БАҰО АҚ Ақтөбе облыстық филиалы

УДК 81

ПРЕПОДАВАНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО В РАЗНЫХ СТРАНАХ

Лютц А.П.
(СКУ им. М. Козыбаева)

В последнее время наш мир менялся на глазах, и сегодня явил нам свое новое – поликультурное – лицо. Казалось бы, еще недавно во всех областях главенствовал английский язык во всех сферах, однако в мире политики все меняется. Европейские государства предложили свой способ борьбы с засильем английского во всех сферах. Согласно Европейскому постановлению 2003 г., каждый европеец должен знать не менее двух иностранных языков, в числе которых нередко оказывается русский язык.

В данной статье мы рассмотрим актуальную проблему – изучение русского языка в поликультурном меняющемся мире. В ходе исследования будут использованы следующие методы исследования: метода анализа, сравнительный метод, метод синтеза.

Все чаще в последнее время в научных сборниках, на форумах и конференциях слышен термин «РКИ» – «русский язык как иностранный», то есть преподавание русского языка как иностранного.

Следует различать понятия «русский язык как иностранный» и «русский язык как неродной». РКИ преподается иностранцам из Дальнего Зарубежья, а РКН – это преподавание русского языка в России и на постсоветском пространстве, где родными являются другие языки. В 1990-е-2000-е годы на кафедре межкультурной коммуникации (бывшее название – кафедра методики преподавания русского языка как иностранного) филологического факультета РГПУ им. А. Герцена были открыты отдельные профили для подготовки бакалавров по русскому языку как иностранному и по русскому языку как неродному.

В методологии обучения английскому языку прослеживалась схожая тенденция. Существует подобное разделение на английский как иностранный (EFL) и английский как второй язык (ESL). Соответственно, русский как второй язык преподается на постсоветском пространстве, в том числе в Казахстане. В англоязычных странах, в которых повсеместно требуется владение английским языком в связи с усилением его влияния как мирового, такое разделение уже неактуально. Существует понятия «TESOL — Teaching English to the Speakers of Other Languages — преподавание английского носителям других языков». Однако в преподавании русского языка такое разделение все еще существует, и каждый из видов требует своей методики. Иностранцам необходимо объяснить язык с их точки зрения. Для этого необходима учебная база: учебники, пособия, словари, карточки, аудио-, видеоматериалы и многое другое. В данное время обучение русскому языку как иностранному в России основывается на прямых, то есть непереводных методах. Происходит это в разноязычных группах (с носителями разных языков).

В данное время русский язык как неродной изучается в Республике Казахстан на всех ступенях образования: детский сад, школа, университет. Преподавателям, привыкшим преподавать русский язык его носителям или владеющим в качестве второго, приходится преподавать его иностранцам, приезжающим к нам из Монголии. Китая, Индии.

В России русский язык как иностранный также изучают приезжие студенты из разных стран. Государственный Институт русского языка им. А.С. Пушкина уже много лет осуществляет разработку и апробацию образовательных программ и стандартов для изучения РКИ, также проводит конкурсы профессионального мастерства преподавателей русского языка как иностранного. Данный институт осуществил разработку и апробацию «Профессионального стандарта преподавателя РКИ». «В России в соответствии с международной практикой внедряются механизмы независимой профессиональной аттестации, и участие в нашем конкурсе – это один из видов такой аттестации», – говорит ректор Института Пушкина Маргарита Русецкая []. Преподавателями РКИ хотят стать не только местные студенты, но и иностранцы, собирающиеся преподавать русский язык на родине, – после года обучения на подготовительном факультете.

Так происходит во всем мире. Русский язык – мировой язык, и иностранцам, желающим вести бизнес с Россией, приходится изучать этот язык. За границей также преподается русский язык.

Ученые-русисты, методисты и преподаватели русского языка как иностранного стараются объединяться и взаимодействовать. Широко известна Международная ассоциация преподавателей русского языка и литературы МАПРЯЛ. В эту ассоциацию входит РОПРЯЛ – Российское объединение преподавателей русского языка и литературы. Фонд «Русский мир», также широко известный, поддерживает русский язык и культуру за рубежом. Базовая организация государств-участников СНГ по преподаванию русского языка также осуществляет научно-методическую поддержку национальных школ за границей. Например, в целях такой поддержки функционируют онлайн-курсы для преподавателей РКИ на базе разных государственных российских университетов. Существуют и другие национальные организации за рубежом.

В странах зарубежья русский язык преподается везде по-разному. Широко распространено изучение русского языка в Германии, в связи с большим оттоком населения из постсоветского пространства, для которого русский язык стал родным, - т.н. «русские немцы» (около 2 млн человек). В этой стране русский язык находится на 5 месте по количеству изучающих его людей (после английского, которым владеют практически все жители Германии, французского, латинского и испанского языков) [Е.В. Конева].

Ирина Орехова, главный редактор журнала «Русский язык за рубежом», говорит о **гетерогенности**, т.е. появлении в одной группе «студентов, для которых русский язык может быть родным, унаследованным или иностранным» [1]. Понятие «гетерогенность» применительно к РКИ актуально для многих стран.

В Германии русистика получила широкое развитие. Регулярно проводятся конференции, издаются журналы на эту тему. Функционирую различные курсы для взрослых и для детей. В Германии русский язык в системе высшего образования представлен, например, в университетах Потсдама и Грайфсвальда, в которых с местными русистами совместно работали или работают их коллеги из России.

Согласно Европейскому постановлению 2003 г., каждый европеец должен владеть еще двумя иностранными языками, помимо родного [Е.Конева]. В государственных школах Германии ученик с русскими корнями может изучать родной язык. В вальдорфских школах, имеющих опыт преподавания русского языка с 1919 г., [], считается, что изучение языков разных языковых групп способствует гармоничному развитию ученика. В этих школах еще во время Первой мировой войны сложилась традиция изучения двух иностранных языков. В данное время в Германии функционируют 74 школы, в которых русский язык преподается как второй иностранный [https://cyberleninka.ru/article/n/russkiy-yazyk-kak-inostrannyy-v-valdorfskih-

shkolah-germanii/viewer]. Русский язык в этих школах преподается в соответствии с физиологическими возрастными особенностями учеников.

В США одним из центров русистики и восточноевропейских исследований является соответствующее подразделение. Русский язык преподается в университетах, как в бакалавриате, так и в магистратуре.

В Белоруссии уровень владения русским языком наиболее высок. Большой процент населения составляет русское или русскоязычное население. К тому же, для жителей Белоруссии изучение русского языка облегчается родственными связями с белорусским языком.

В Кыргызстане лишь 5,8% населения являются русскими. Русский язык в этой стране имеет официальный статус, закрепленный в Конституции. Сегодня это язык межнационального общения.Он преподается в школах (треть школьников обучается на этом языке) и пользуется популярностью среди самого населения настолько, что русские школы не вмещают всех желающих. М. Дж. Тагаев пишет: «Особенность русской школы в том, что она на 90-98% укомплектована детьми титульной нации» [2]. В таких классах школьники также гетерогенны? То есть владеют русским языком в разной степени.

Несмотря на низкий процент русского населения в стране, русский язык востребован самими жителями, и, согласно опросам, родители киргизских школьников связывают будущее своих детей с непременным знанием двух языков – родного и русского. И это в условиях отсутствия особой поддержки развития русского языка государством. Однако существуют такие проблемы, как невозможность получить образование учителя русского языка в университете, отсутствие российской печатной продукции. Поэтому, несмотря на желание, киргизская молодежь в основном говорит на родном языке.

В школах Армении русский язык преподается как первый иностранный. В этой стране нет школ с русским языком обучения, однако для детей, родители которых – русские, функционируют русские классы, есть даже российские учебники. Существует также несколько вузов с русским языком обучения. В остальных вузах Армении нет разделения студентов по уровню владения русским языком, группы гетерогенны.

После принятия Арменией независимости в стране закрылись русские школы, временно были закрыты ежемесячные журналы для учителей русского языка. В данное время русисты возобновили свою работу, как выпуск журналов, так и проведение конференций.

Подводя итоги, можно сказать, что русский язык, являясь мировым языком, широко востребован в современном мире. В разных странах складывается разная ситуация с изучением русского языка. В некоторых странах русский язык запрещается на государственном уровне, тогда как в других, в том числе весьма отдаленных, поддерживается его развитие. Частично это объясняется общемировой тенденцией к полиязычию. В современном мире каждый человек должен знать не менее 2-3 языков.

Степень владения русским языком в том или ином государстве зависит от многих факторов: отношения населения к языку; принадлежности к той или иной языковой группе; уровня поддержки языка на государственном уровне и, как следствие, его места в образовательном процессе; количества русскоговорящих в стране. При благоприятных условиях качество преподавания русского языка за рубежом может быть выше, чем в стране, в которой просто живут русскоговорящие. Например, в Германии сложились благоприятные условия для развития русского языка, в отличие от некоторых стран СНГ.

Литература

1. Орехова И. // Русский язык за рубежом. Специальный выпуск. Русистика стран СНГ. - с. 1. – М., 2017. - 63 с. Электронный ресурс. URL: https://journal-rla.pushkininstitute.ru/files/%D0%A1%D0%9D%D0%93_%D0%A0%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8B.pdf (дата обращения: 24.10.20)
2. Конева Е.В. Русский язык как иностранный в вальдорфских школах Германии. Электронный ресурс. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/russkiy-yazyk-kak-inostrannyy-v-valdorfskih-shkolah-germanii/viewer (дата обращения: 24.10.20)
3. М.Дж. Тагаев. Состояние и функционирование русского языка в Киргизской Республике. // Русский язык за рубежом. Специальный выпуск. Русистика стран СНГ. - с. 25-31. – М., 2017. - 63 с. Электронный ресурс. URL: https://journal-rla.pushkininstitute.ru/files/%D0%A1%D0%9D%D0%93_%D0%A0%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8B.pdf (дата обращения: 24.10.20)

ӘОЖ 812.512.122

ТӘУЕЛСІЗДІК ҰҒЫМЫНЫҢ БҮГІНГІ ҚАЗАҚ ЕЛІНІҢ БАҚЫТТЫ КЕЗЕҢІМЕН ҮЙЛЕСІМДІЛІГІ

Макашева С.М., Смаилова К.К.
(М. Козыбаев ат. СҚУ)

Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ поэзиясы- бұл кеңестік билік жүйесі құрсауынан құтылып, еліміз өз тағдырын өзі шешіп, өзіне-өзі билік еткен кезеңдерде жарық көрген қазақ поэзиясы. «Сөз өнері дертпен тең» деп Абай атамыз айтқандай, ақындықтың түбі жоқ терең, шегі жоқ иірім, шексіз әрі мәңгілік дүние. Қара халықтың қамын ойлап, шынайы жырлағандар ғұмыры ұзақ болады,себебі шындық әрдайым көпшілік қауымның жағында болады. Тәуелсіздіктің елге оралуын қаламгерлер аса бір шабытпен, терең көңілмен жырлады.

Қазіргі қазақ лирикасының жаңашылдығы сөз бола отырып, тәуелсіздік алған тұстан бері қарай қазақ поэзиясына өзіндік қолтаңбамен, үнмен келген ақындар легінің шығармашылығына ден қойып, қазіргі белгілі ақындарымыз Қалқаман Сариннің, Ақберен Елгезектің, Әлібек Шегебайдың, Алмас Темірбайдың, Асылзат Арыстанбектің тағы да басқа ақындардың шығармаларына талдау жасау арқылы төмендегідей тұжырым жасадық:

1. *Қазақ әдебиетінің тәуелсіздік дәуірі өзінің даму арнасымен, бағытымен ерекшеленетін, өз дәуіріне сай үні бар қаламгерлерді тудырған дәуір.* Бұл дәуір әдебиеті азаттық таңының шуағына шомылып, тәуелсіздік деген ұғымның асқар биігіне шыққан бейнесін сомдайтын туындылар толқынының бейбіт шеруі іспеттес. Қаламгерлер шығармашылығы тек өз дәуірінің емес, өзіне дейінгі дәуір әдебиетімен сусындап, жаңа дәуірге сай шығарма жазып, қазақ әдебиетінің алтын қазынасын толықтыра түскені байқалады.

2. *«Қазақ әдебиеті қай кезеңде болмасын өзіне дейінгі ұлттық әдебиетіміздің бар асылын, үлгілі дәстүрін ала отыра дәуірге сай жаңа көркемдік мүмкіндіктерді ашты.* Әсіресе, мұндағы жыраулар әдебиеті мен зар заман әдебиетінің, асқарлы Абай өнегесінің құнарлы болғанын атап айтқан абзал. Әдебиеттің әр кезеңінің табалдырығын шығармашылық талаппен аттаған жас ақын-жазушылардың қай-қайсысы да осынау бір ұлт әдебиетінің қайнар көздерінен нәр алып барып түрлі ізденістерге бой ұрды. Дәстүрлі жалғастыру мен жаңашылдыққа ден қою ой-сана тұтастығына, идеялық-

көркемдік бірлікке алып келді. Бәрін біріктірген ортақ ұлы мақсат – ұлттық сананы оятып, азаттыққа қол жеткізу болатын.

3. *Ұлттық рух жолындағы күрес белгілі бір дәуірде идеяға айналады.* Барлық адамзаттың күш-жігері мен мүмкіндік-қабілеттері сол идея айналасында қызмет етеді. Осылардың ішінде әдебиет өкілдері идеяны жүзеге асыратын бірден-бір «күш иелері» болып табылады. Әдебиет те, әдебиет тарихы да, әдебиет өкілдері де қоғаммен тығыз байланыста өмір сүреді.

4. *Ақындар өздерін қоршаған ортадан бөлектеніп кете алмайды.* Олардың болмысы бөлек болғанмен, олардың жан дүниесі мына әлеммен астасып жатады. Жырына арқау, жанына жылу болар қажеттісін бәрібір біз бен сіз өмір сүріп отырған әлемнен іздейді. Ондағы әлеуметтік, саяси, қоғамдық т.б. мәселелерден сырт қалу – ақынға жат құбылыс. Әуел бастан ақынның бір қызметі – халықтың жоғын жоқтау болатын. Сондықтан заман бейнесін, сіз бен біздің осы замани бейнемізді, тіршілігімізді «өмір-өлең» өрнектейді [1, 176].

5. *Жаңа ғасыр поэзиясындағы қазақ қоғамындағы ең үлкен тарихи оқиғаның бірі тәуелсіздік алуымыз еді.* Ендеше осы нағыз тәуелсіздікті жырға қосу осы дәуір поэзия өкілдеріне бұйырған соны тақырыптың болып табылады. Бұған дейін еркіндікті, азаттықты аңсаған болсақ, енді соған жеттік, енді соны бағалау жолдарын қарастыруымыз, тәуелсіздіктің тарихын, бағасын ұрпақ санасына соны сіңіруіміз керек деген ұстаным ақындар шығармашылығынан көрінді. Тәуелсіздік қазақ поэзиясында ең көп жырланған тақырып десек те, оны еркін де тәуелсіз жырлау осы кезеңнің жемісі болып отыр. Өйткені қазақ елі соғыстан, бодандықтан құтылған бейбіт ел ретінде өмір сүріп отырғаны енді ғана. Жетпіс жыл бодандықтың қамытын киген тұстағы поэзияда, әрине, бұл тақырып жырланған еді, алайда тәуелсізбін деп айқайлайтындай қауқарлы емес едік. Тек қазақтың даласын, қазақты жырладық. Ал нағыз тәуелсіздік поэзияның пәрменді тақырыбына енді айналды. Бүгінде ақындарымыз ешкімге *жалтақтамайды.* Өйткені бұрынғыдай сұсты семсерлі цензура жоқ.

6. *Сонымен тәуелсіздік туралы тұғырлы жырларын ақындар былайша өрбітеді.* Қалқаман Сариннің қарымдық аламы мен шалқар шабытынан:

Еркіндігім. Қасиеттім. Қастерлім.
Өзің барда өзегімде жоқ шермұң!
Кеше сенің келбетіңді арман ғып,
Боданына бұғауландық басқа елдің.
Бабалардың басын тігіп бәйгеге,
Аналардың жанарына жас бердің!
Уа, Еркіндік,

қошкелдің! – деген жыр жолдары туып, ақын бойындағы шексіз қуанышты көрсетеді, ал Әлібек Шегебайдың «Қабірденхат» өлеңін детәуелсіздік рухына тағзым:

Тәуел сіздік – Қазақ үшін ғажапқұт,
Ғажап құтқа жүрмейді енді мазақ түк.
Бөрімінез Бабалардың арманы – Айналайын, алтынқанат – Азаттық! –

деп Тәуелсіздік кежету жолындағы күресте қазаболған Қайрат Рысқұлбековтың монологы түрінде берілген. Аппақ сезімінің сырын ақырын, үнсіз, Тәңірімен тілдесу арқылы шертетін Ақберен Елгезек те тәуелсіздіктің құнын «Қанды түнек» өлеңінде құрбандарға деген асыл құрметін білдіру арқылы ұғынған, ұғындырған:

Қан төгілді, қызыл жалау құлады,
Қатып қалды жас өркеннің бұлағы.
Құрбандығың қабыл болды, қазағым,
Жалп-жалп еткен сөнбесінші шырағың!

Алмас Темірбай желтоқсанның құрбаны, біздің дәуірдің батыры Қайрат Рысқұлбековтың атынан сөйлеген моногында «Желтоқсанда ай туады солынан» дейді. Қазақта айдың солынан тууы жақсы ырым емес. Ақын батырды осылай сөйлету арқылы қазақ тарихта болған *«құбыжық құбылыс» салқынын тағы бір ойға салады.* Осы желтоқсанда солынан туған айдан сақтасын деген тілегімен өлеңін аяқтайды:

Айға қарап
Ар жылайды, жыласын,
Жұмыр басты жұдырықтап ұрасың!
Жер қозғалса, қозғалмайтын мінезім,
Ел қозғалса, енді қалай шыдасын?!
Темір тордың алдында,
Теңдік сұрап тұрмас мәңгі жан мына!
«Отыз жеті» ойран қылған қазақты,
«Сексен алты» сергелдеңге салды ма?!
... Жылап тұрып, Жақсылыққа жорығам:
«Алты Алашым адаспағай жолынан!».
...Жылдың соңы... Кімнің соры?
Сақтай гөр!
Желтоқсанда Ай туады солынан...

Жалпы Желтоқсан оқиғасының шындығын білу, ол оқиғаның тарихтағы орнын беру мәселесі әлі күнге дейін ұлт тарихындағы ауыр трагедиялы мәселенің қатарына жатады [2, 225 б.]. Алайда дәл соның бағасын біліп, Желтоқсан құрбандарын, батырларының ерліктерін дәріптеу – бүгінгі ұрпақты саналылыққа, ұлтжандылыққа, мықты рухқа ие болуға тәрбиелейтіні сөзсіз. Әдебиеттің бірден-бір тәрбиелік қуатын осындайда пайдаланамыз. Бұл ескіні қозғап, іріткі шығару емес, тарихи шындықты жоққа шығармау, сақтау.

Қазақты сүю, оның тіршілігін құрметтеу, тарихын бағалау, бүгінгісіне шүкірлік етіп, келешегіне сену, қазақтың аталардан жалғасқан салт-сана, дәстүр-жоралғысын естен шығармай, ұрпаққа аманаттау – міне бұлардың бәрі ұлттық рух қалыптастыру жолындағы ақынның азаматтық ұстанымына тікелей қатысты. Өз ұлтын сүйіп жарытпаған адам, ол ұлт үшін еңбек ете алмақ емес. Сондықтан да қашанда ұлттық рух пен азаматтық ұстаным, міндеттерді бірлікте қарастырамыз. Жақсысы болсын, жаманы болсын қазақтың мәселесін көтеріп, халықтың мұң-мұқтажына ортақтасу – ақынға да, азаматқа да парыз.

Қазақтың ақындары қашанда бұрынғы өткен ата-баба аруағына тағзым етіп, олардың ерліктерін жырына арқау етіп отырған. Сол арқылы халық тарихы қай дәуірде де ұрпаққа жетіп отырды. Асылзаттың да осындай өлеңдері бар. Оның «Кенесары және Мен», «Кенесарының аруағына мұң шағу» өлеңдерінде Кенесары атасына:

Жылжиды уақыт, ай құлап, көкте сөнбес күн,
Боркемік ұлмен белдесе кетсе жеңбес кім.
Ұрпағын сатып, ұртын майлаған мәңгүртті,
Сенен тараған ұрпақ деп айтсам, сенбессің.
Нәпсіге тежеу салатын кім бар тағат қып,
Осыдан талай науқастың түрін тараттық.
Тірлігі түнде, етегін сатқан әйелден,

Өзіңдей тұлға туат деп айту ағаттық, - деп қоғами, адами мәселенің қазақтың жанжарасына айналып кеткенін, Кенесарыдан тараған ұрпақтың ұсақталып кеткенін, бабалар аманатын аяқасты етіп жүрген пендауи тірліктің барын

жасырмай жайып салады. Сол арқылы бұл мәселе ақын жанын ауыртатынын көрсетеді. Жалпы жезөкшелік қазіргі қоғамның басты дерті. Асылзаттың осы дертті сынап жазған бірнеше өлеңдері бар. «Тірі жетім бөбектерай, бөбектер» деп аталатын өлеңіндегі ақын қынжылысы бәріміздің көкейдегі мен жүрегіміздегіні дөп басады:

Тірі жетім бөбектер-ай, бөпелер,
Сендерді де сайқал өмір жетелер.
Мауқын басқан біреулердің күнәсі,
Мойнында тұр, әлің жетсе көтерер.
Туғандығын білмейтін қай анадан,
Туа сала тұмар таққан наладан.
Сендерсіңдер түсіп қалған шанадан,
Сендерсіңдер тауып алған даладан.
...Тағдырыңа нали бермей бекерге,
Сен жүре бер өмір жүгін көтер де,
«...Милы адамдар» менен бұрын қимылдап,
Ұрлықшы ұшақ ұшып кетті шетелге...

Қазақ әдебиетінің даму белестерінде тәуелсіздіктен кейінгі уақыт айрықша атап өтуге тұрарлықтай мерзім. Бұл кезеңде дүниеге келген туындылардың бәрі бірдей ұлттық әдебиет төрінен орын алмаса да, өркен жайған әдеби кезең болып саналады.Поэзия әдебиетің тарихында еліміздің тәуелсіздік жеткенімізден кейінгі кезеңі өзіндік даму бағытымен, көркемдік ізденістерімен ерекшеленеді. Ақындардың шабытына тың жігер қосып, ой еркіндігіне дербес мемлекет болуымыз үлкен мүмкіндік берді. Ақындар осының алдыңғы бей-жай самарқау қалыптан тез арылып, азаматтық серпінді жылдар өмірге әкелді. Қоғамдағы өзгерістерге жылдам тіл қататын поэзияда сілкініс пайда болды.

Қоғамда орын алған елеулі оқиғалар мен өзгерістердің ел санасына әсері тимей қоймайды. Бұл құндылықтар жүйесінің өзгеруіне, қалыптасқан дүниелерді басқаша бағалауға алып келеді. Алайда, санадағы өзгерістер толқыны бірден күш алмай, барынша баяу жүреді. Егемендік алған алғашқы жылдары ақындарымыз азат күнді жаппай жырлағанмен, олардың көбі өткен күннің мақтау үлгісінде болғанын да жасырмауымыз керек. Аға буын акындар кеңестік мектептің ұраншыл мақамымен жаңа заманды жырлауға кірісіп кеткенің байқамай да қалдық. Алайда, уақыт өзгерсе, адам да өзгереді, ұрпақ алмасып, ескінің орнын жаңа толтырады. Сананың болмысты тануы басқа әрекетке ауысқан сәтте көрінетін құбылыстың түрі ғана емес, ішкі мазмұны да алмасады. Осыған байланысты адам санасындағы өзгерістердің болатынын айтып жатудың өзі артық.

Тәуелсіздіктің екінші онжылдығы да осал емес. 2001-2011 жылдар аралығында әдебиет айдынына Қалқаман Сарин, Ақберен Елгезек, Ықылас Ожай, Бауыржан Қарағызұлы, Тоқтарәлі Таңжарық, Бейбіт Сарыбай, Ерлан Жүніс, Назира Бердалы секілді жастар лек-легімен келді. Бұл жастардың кейбірін ғалымдар тұрмақ, оқырмандар да білмейді. Бұл тізімге енбей қалған жастар да болуы заңдылық. Басты себеп: біз де оқырман ретінде олардың поэзиясын әлі терең танысып біле алмай келеміз.

Тәуелсіздіктің үшінші онжылдығының кіндігін кескендер де бар. Олар 2011 жылдан бері әдеби аренаға танылып қалған жас өрендер. Атап айтсақ, Мерген Тоқсанбай, Мақпал Сембай, Мақпал Төребек, Құндыз Жұбаева, Ботакөз Бексары, Салтанат Қожа, Шерхан Талап, Айбол Исламғалиев секілді жас қалам иелері. Бұл тізім мұнымен таусылмайды. Әлі де жалғасады. Жалғаса бермек... «Хияметте басталған, ахиретте нүктесі қойылады» (Айбек Қалиев) дегендей, біздің бағзы заманнан басталған

әдебиетіміздің өміршең боларын осындай жас толқындардың жыл сайынғы қаулап келіп жатқан лектерінен байқаймыз.

Мемлекеттің тәуелсіздігі, елдің егемендігі, адамның адамгершілік кемелдігі туралы ой өткен ғасырлардың қоғамдық санасының басты қозғаушы күші болды. Бұл сөздердің негізінде үлкен ұғымдар жатқаны рас. Бүгінде оларды ұғым деп қана тану жеткіліксіз. Ендігі тұста оларды халқымыздың бағы мен құты, қадірі мен қасиеті деп білгеніміз парыз. Өйткені көз алдымызда дерексіз ұғымнан затты болмысқа, алыс арманнан асыл ақиқатқа айналған мемлекеттің тәуелсіздігі, елдің егемендігі, адамның адамгершілік кемелдігі - біздің ғасырымыздың қоғамдық санасы үшін де баға жетпес басты құндылық.

“Ежелден рух еркіндігін ерекше қастер тұтқан халқымыздың асыл дәстүрлерін жаңа заманға жалғастыруымыз қажет”, - деп Елбасымыз Н. Назарбаев айтқандай, “Ұлттық идея дегеніміз - этностың мезгілдік һәм мекендік факторлар арқылы айқындалатын тәжірбиесі, танымы және талғамына байланысты бірте-бірте жаңғырып-жаңаланып отыратын, бірақ өзіндік ілкі белгілерін жуық арада жоғалта қоймайтын табиғи – тарихы әрі тылсымдық бітім-болмысының, сана-сезімінің, мінезі мен мәдениетінің, соған сәкес туындайтын әлеуметтік мұрат-мүдделері мен қимыл-қозғалыстарының жалқылық та, жалпылық та мәнін жинақтаған ұйытқысы”, - дейді А. Жарылқасынұлы [3, 156 б.].

Ғасырлар тоғысындағы әдебиет философиялық, эстетикалық мәселерді тану жолында көп септігін тигізді. Қазіргі қазақ жазушыларының шығармалары ұлттық сөз өнері дәсүрінің жағастығымен сәйкес келіп жататын философиялық толымдылығымен өткен, бүгінгі және болашақ өмір жайлы ой-толғамдарының тереңділігімен ерекшеленеді. Сонымен бірге ғасырлар тоғысындағы көркем проза жалпы адами мәселелерді шешу, жаңа көркем шынайылық, жаңа тақырып, жаңа бейне жасау жолындағы ізденістер бағытында орын алып отыр.

Жазба ақын-жазушылармен бірге айтыскер ақындарымыз да тарих сахнасына келді. Айтыскер ақындардың поэзиясы ерекше. Тәуелсіздік кезеңінің алғашқы онжылдығы мен екінші онжылдығының бас кездерінде қазақ айтыс өнері өте жоғары дәрежеде дамыды. Кәсіби көркемдік деңгейі өсті. Тәуелсіздік кезеңі суырып салмалық сөз өнеріне, қазақ айтысына үлкен жаңалық, серпіліс әкелді. Кәсіби көркемдік деңгейі өсті.

Біздің мақсатымыз айқын, бағытымыз белгілі, ол – әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына қосылу. Елбасымыз үстіміздегі жылы жарыққа шыққан «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» деген мақаласында 2004 жылы «Мәдени мұра» және 2013 жылы «Халық – тарих толқынында» бағдарламалары аясында әлемнің ең белді мұрағаттарынан төл тарихымызға қатысты құжаттарды жүйелі түрде жинап, зерттегенімізді есімізге салды. Рухани жаңғыруға бет бұрған қоғамдағы «ұлттық сана туралы» төңірегіндегі ойын өрбітті. Елбасының «егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды» деген пікірі бағдарламалық мақаласының негізгі өзегіне айналды.

Батыс мәдениетіне қарап, бой түзеп, білім, ғылымына қарап ой түзеп жатқан тұста Ұлт көшбасшысының жариялаған ойларының өзекті екендігін барша халқымыз мойындайды. Ұлттық сананың жаңғыруы әдебиетіміз бен мәдениетімізді, тарихымызды білуге деген құштарлығымызды арттыра түсетіндігі сөзсіз. Кезінде классик жазушы Ғабит Мүсірепов: «Бүгін ұлтшылдықпен күресу жүріп жатыр, ертең ұлтсыздықпен күресеміз» деген болатын. Зымырап бара жатқан мына заманда жан-жағымызға байыптап қарай алмай, тасқынды ағыммен ілесіп кетіп барамыз. Міне осы тұста есімізді жиып, басымызды көтеріп, жан-жағымызға қарап алғанымыз дұрыс. Қазақ елін бар жаһанға таныту үшін, алдымен өзімізді өзіміз танып алуымыз керек. Ұлттық

бірегейлігімізді сақтап қалу үшін, алдымен ұлтымызды биікке көтеруіміз керек. Ол даурығып мақтана беру деген сөз емес, біз өзімізді өзіміз сыйлауымыз керек. «Жақыныңды жаттай сыйла, жат жанынан түңілсін» демекші рухани құндылықтарымызды дәріптеп, тәрбие көзіне айналдырсақ мәңгілік елге айналатындығымызға шүбә келтірмейміз. «Ынтымағы, бірлігі мықты елді жау да, дау да ала алмайды», - деген Төле би бабамыздың даналығы ұлт мүддесін мұрат тұтады. Бір мақсат, бір мүдде, бір арман жолында тұтаса түсуіміздің мәні зор.

Әдебиет

1. Мүтиев З.Ж. Қазақ лирикасының даму сипаты және зерттелу тарихы (XX- XXI ғ. басы): Монография. – Орал: М. Өтемісов атындағы БҚМУ Редакциялық баспа орталығы, 2012 ж. – 284 бет.
2. Қирабаев С. Әдебиет – ұлттың рухани байлығы. Кітапта: Әдебиетіміздің ақтаңдақ беттері. Алматы: Білім, 1995. - 288 бет.
3. Елеукенов Ш. Қазақ әдебиеті тәуелсіздік кезеңінде.- Алматы: Алатау, 2006. - 352 бет.
4. Таң-Шолпан.- 2012.-№1, 57-58 бб.
5. Есдәулет Ұ. Киіз кітап. – Астана: Фолиант, 2012. – 21 бет.
6. «Ана тілі» газеті №26, 28.06.2002 ж.

К ВОПРОСУ О ФОРМИРОВАНИИ ЯЗЫКОВЫХ НАВЫКОВ

Мекежанова А.Б., Озерова Е.А.
(Павлодарский педагогический университет)

В рамках реализации программы «Дорожная карта развития трехъязычного образования на 2015-2020 годы» [1] поставлена цель – обеспечение поэтапного внедрения трехъязычного обучения на всех уровнях образования в Республике Казахстан. В рамках данной программы предметы естественно-математического цикла преподаются в школах на английском языке. В этой связи назревает необходимость подготовки специалистов, владеющих иностранным языком как средством коммуникации, в профессиональных и научно-исследовательских сферах. Это, в свою очередь, требует изучения проблемы формирования языковых навыков будущих преподавателей.

В данной статье дано определение термину «навык», освещены этапы формирования языковых навыков, рассмотрены этапы формирования языковых навыков и умений, выделяемые зарубежными методистами.

Ключевые слова: языковые навыки**,** иноязычное обучение, трехъязычное образование.

В рамках реализации программы «Дорожная карта развития трехъязычного образования на 2015-2020 годы» [1] поставлена цель – обеспечение поэтапного внедрения трехъязычного обучения на всех уровнях образования в Республике Казахстан, для повышения его конкурентоспособности и развития человеческого капитала. В рамках данной программы предметы физика, химия, биология и информатика преподаются в школах на английском языке [1]. Вследствие этого, очевидна необходимость повышения уровня владения иностранным языком у студентов естественно-научных специальностей. Так как этим будущим специалистам предстоит обучать детей на английском языке. В условиях модернизации казахстанского педагогического образования от педагога естественнонаучного направления требуются не только знания по профилю, но и практические умения и навыки иноязычного профессионального общения с целью подготовки будущих

специалистов к эффективному преподаванию профильных предметов на иностранном языке, работе с иноязычными информационными источниками и к межкультурному взаимодействию с зарубежными коллегами [2].

Прежде всего, нужно ответить на вопрос: что такое навык в иноязычном обучении? Для того чтобы ответить на данный вопрос, нами были проанализированы толкования этого термина в различных словарях.

В толковом словаре Ожегова С.И. даётся следующее определение: «Навык - умение, выработанное упражнениями, привычкой (навык к работе)» [3, 430]. В «Большом психологическом словаре» данный термин трактуется следующим образом: «Навык – доведенное до автоматизма путем многократных повторений действие; критерием достижения навыка служат временные показатели выполнения, а также тот факт, что выполнение не требует постоянного и интенсивного внимания (контроля)… Навык может быть не только двигательными, но и перцептивными, мыслительными, речевыми и тому подобное. Огромное количество специальных навыков связано с осуществлением разных видов деятельности (бытовой, учебной, профессиональной). По современной терминологии, навык относят к содержанию так называемой процедурной памяти. Способность к формированию и воспроизведению навыка – один из важнейших показателей общей интеллектуальной потенции и сохранности [4, 286]».

«Философский энциклопедический словарь» толкует данный термин так: «Навык – доведённое до автоматизма умение решать тот или иной вид задачи (чаще всего – двигательной). Всякий новый способ действия, протекая первоначально как некоторое самостоятельное, развёрнутое и сознательное действие, затем в результате многократных повторений может осуществляться уже в качестве автоматически выполняемого компонента действия, в отличие от привычки навык, как правило, не связан с устойчивой тенденцией к актуализации в определенных условиях» [5, 393].

Итак, основываясь на определениях, представленных нами выше, мы можем определить навык как действие, достигшее уровня автоматизма и характеризующееся цельностью, отсутствием поэлементного осознания.

В методике преподавания иностранных языков навык понимается, как автоматизированное действие с использованием фонетического, лексического и грамматического материала в процессе рецептивной или продуктивной речевой деятельности.

Соответственно выделяют навыки фонетические (слухо-произносительные), грамматические, лексические, а также двигательные (при письме). Для постсоветской методической школы характерна строгая дифференциация навыков и умений, не исключающая их неразрывного единства. Суммируя взгляды методистов на понятие «навык»:

– навык – есть единица умения, означающая способность выполнять речевое действие в рамках речевой деятельности;

– такому действию свойственен автоматизм при его выполнении, и в речевой деятельности навыки часто с психологической точки зрения соотносятся с речевыми операциями, доведенными до уровня совершенства в результате тренировки. Автоматизм, устойчивость, безошибочность, оптимальная скорость выполнения являются критериями сформированных речевых навыков;

– навыки могут быть слухо-произносительными, ритмико-интонационными, лексическими, грамматическими, в зависимости от направленности речевой деятельности на восприятие либо порождение высказывания являются рецептивными, либо продуктивными [6].

В соответствии с имеющейся в методической литературе схемой основных этапов формирования навыка и учитывая их специфику как автоматизированного

приема выполнения действия можно выделить следующие три этапа формирования языковых навыков:

– Ориентировочно-подготовительный этап. На этом этапе учащиеся знакомятся с языковыми явлениями (фонетическими, грамматическими, лексическими), учатся отличать новые явления от уже известных и выполняют действия с этими языковыми явлениями по инструкции, правилу или образцу. Это первичное, часто неумелое выполнение действия называется первичным или элементарным умением. Таким образом, создается ориентировочная основа для последующего формирования навыка;

– Второй этап формирования языкового навыка носит название стереотипизирующе-ситуативный. На этом этапе начинается автоматизация механизмов использования изучаемого явления в аналогичных ситуациях, в которых это явление остается постоянным, повторяющимся без существенных изменений. Этот этап необходим, чтобы закрепить языковые и речевые действия и добиться автоматизированного и правильного их выполнения. Автоматизация языковых и речевых действий достигается за счет многократного их выполнения учащимися и систематической коррекции результатов выполнения со стороны учителя;

– Варьирующе-ситуативный этап. Цель данного этапа – формирование пластических свойств навыка, то есть его гибкости, путем выполнения действий в изменяющихся ситуациях. Эти ситуации должны отличаться друг от друга некоторыми второстепенными деталями при сохранении их общих элементов с целью избежать «стагнации» или фиксированности навыка. Пластические свойства навыка формируются с помощью трансформационных упражнений [7].

В зарубежной методике понятия «навык» и «умение» не обособляются друг от друга. Для зарубежной методической школы характерно не противопоставление навыков и умений, а исследование способности осуществлять языковые операции как сложного, комплексного, образования. Используется концепция четырех основных языковых умений: аудирование, говорение, чтение, письмо. Эти четыре языковых умения иногда называют «Macro-skills». В свою очередь к «Micro-skills» относится: грамматика, словарный запас, произношение и правописание. Четыре основных умения связаны друг с другом двумя параметрами: способом передачи информации: устный или письменный и направлением коммуникации: рецептивное (аудирование, чтение) или продуктивное (говорение, письмо) [8].

При изучении зарубежной методики, можно обнаружить, что, несмотря на некоторые различия, проявляется то, что языковые умения представляет собой сложное образование, характеризующееся многоуровневым и иерархичным строением. Это можно проследить, сравнив, стадии формирования языковых навыков Джима Скривенера и Пассова Е.И. на примере стадий формирования грамматического навыка Джим Скривенер выделяет 6 стадий формирования навыка:

– Ignorance (незнание);
– Exposure (контакт);
– Noticing (восприятие);
– Understanding (осознание);
– Practice (применение);
– Active use (активное использование)[8, 126].

Пассов Е.И., в свою очередь, выделяет шесть стадий формирования навыка:

– Восприятие;
– Имитация;
– Подстановка;
– Трансформация;
– Репродукция (изолированное употребление);

– Комбинирование [9].

Исходя из того, что в методологии иноязычного обучения существуют различные классификации этапов формирования языковых навыков и умений, различаются и подходы к их формированию, в зависимости от целей обучения.

Один из популярных подходов: метод «Я делаю, мы делаем, вы делаете» («I do, We do, You do»). Альтернативное название «Модель постепенного освобождения от ответственности» («Gradual Release of Responsibility Model»). Данный метод, впервые предложенный Барбарой Рогофф, включает три этапа для отработки новых навыков в классе. На первом этапе учитель моделирует, как выполнить задание. На следующем этапе обучающийся выполняет задание под руководством учителя. И на завершающем этапе обучающийся самостоятельно выполняет задание. Данный метод целенаправленно переносит когнитивную нагрузку с учителя-модели на совместную ответственность учителя и ученика за независимую практику и применение, обучающегося, новых навыков [10].

Это постепенный процесс может происходить в течение дня, недели, месяца или год. «Эффективное обучение часто следует за прогрессом, в котором учитель постепенно делают меньше работы, а студенты постепенно берут на себя повышенную ответственность за обучение. Именно благодаря этому процессу постепенного принятия на себя все большей и большей ответственности за свое обучение студенты становятся компетентными, независимыми учениками» [10, 9].

Данный метод основан на известных работах таких ученных как: Пиаже Ж., Выготского Л.С., Вуда Д., Брунерра Дж. и Росса Г.

Таким образом, можно сделать вывод, что формирование языковых навыков и умений – это комплексный процесс овладения языком, который проходит несколько стадий. Доведение до автоматизма и закрепления компонентов (операций) данного процесса, ведет к высокому уровню готовности к языковой деятельности. Несмотря на некоторые различия в подходах постсоветской и зарубежной методике преподавания иностранного языка к определению понятий «навык» и «умение», очевидно, их сходство, проявляемое, в их многоуровневом и иерархичном строение, а также это подобие прослеживается в сравнение стадий формирования языковых навыков. На формирование навыков значительное воздействие оказывает мотивация учащегося, которая является одним из важнейших факторов успешного протекания языковой деятельности. Также к важным факторам относится умение преподавателя организовать деятельность учащихся на занятиях так, чтобы они почувствовали свою независимость и ответственность за успешный результат приобретения навыков и умений на уроках иностранного языка.

Литература

1. Приказ и.о. Министра образования и науки Республики Казахстан и Министра культуры и спорта Республики Казахстан. Об утверждении «Дорожная карта развития трехъязычного образования на 2015-2020 годы»: утв. 13 ноября 2015 года, № 1066. https://www.online.zakon.kz. 24.10.2017
2. Мекежанова А.Б. Лексико-грамматические особенности обучения иностранному языку // https://studconf.com/conference/iii/linguistics/sub-67/521/
3. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка // Азбуковник. – Москва, 2000.– С. 430.
4. Мещеряков Б.Г., Зинченко В.П. Большой психологический словарь 4-е изд. // АСТ. – Москва, 2003. – С. 286
5. Гл. редакция: Ильичёв Л,Ф., Федосеев П.Н., Ковалёв С.М., Панов В.Г. Философский энциклопедический словарь // Советская энциклопедия.–Москва, 1983. – С. 393
6. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) // ИКАР – Москва, 2009. – С. 150-151

7. Шатилов С.Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе // Просвещение – Москва, 1986.– С. 29-30
8. Jim Scrivener Learning Teaching: The Essential Guide to English Language Teaching third edition // Macmillan. – 2011 – P.26
9. Пассов Е.И., Кузовлеева Н.Е. Основы коммуникативной теории и технологии иноязычного образования: методическое пособие для преподавателей русского языка как иностранного // «Русский язык» курсы. – Москва, 2010 – С. 240
10. Douglas Fisher, Nancy Frey. Better learning through structured teaching second edition // ASCD– Alexandria, VA. - 2013. - P. 9-10

ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ИНОЯЗЫЧНЫХ КОММУНИКАТИВНЫХ ПРОГРАММ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ МЛАДШЕГО ЗВЕНА

Мекежанова А.Б., Шаханова Р.К.
(Павлодарский педагогический университет)

В настоящее время иностранный язык все прочнее укрепляется в сознании современного общества, как язык, выступающий во всех сферах международного взаимодействия. Система образования с каждым годом внедряет полиязычие для учеников общеобразовательных школ, акцентируя внимание на важности владения языком у школьников. В особенности это касается младшего звена. Однако, в ходе обучения учащиеся, их родители и учителя столкнулись с рядом проблем, возникающих на фоне недостаточной языковой компетенции, содержащейся в образовательной программе. Так, развитие и понимание языка становится менее эффективным, что в дальнейшем обучении влечет сложности в усвоении коммуникативных навыков. Современная система образования предусматривает формирование иноязычных коммуникативных умений у детей школьного возраста. Однако на практике иноязычная коммуникация имеет кратковременный характер, поскольку обуславливается только рамками занятий. Для успешного формирования иноязычных навыков у учеников любого возраста необходимо создание языковой среды. Это позволяет систематизировать получаемые навыки и закрепить их за достаточно короткий промежуток времени. Основываясь на лингводидактических знаниях можно усовершенствовать и улучшить качество преподавания.

Лингводидактика - это наука, возникшая в результате слияния лингвистики и дидактики. Согласно научной литературе, лингводидактика – это теоретическая часть методики обучения языкам, которая возникла вследствие интеграции лингвистики и методики [1, 15]. Основной задачей лингводидактики является исследование и совершенствование процесса образования и обучения иностранному языку.

Для повышения эффективности обучения иностранному языку необходимо осуществление комплексного подхода. Достижение поставленных целей и задач возможно при условии, если процесс обучения будет строиться согласно лингводидактическим принципам.

Принципы – категория лингводидактики, которая характеризует способы использования законов обучения языку в соответствии с намеченными целями образования [2, 151].

Существуют следующие основные принципы лингводидактики:

1. Принцип учета требований социально-профессиональной среды
2. Принцип учета требований компетентностного подхода
3. Принцип интернационализации
4. Принцип интегративности (имплицитности)

5. Принцип междисциплинарности

Основным принципом обучения иностранным языкам является принцип учета требований социально-профессиональной среды. Целью данного принципа является, создание речевой ситуации с учетом интересов учащихся способствующем реализации общения на иностранном языке. Это позволяет мотивировать учеников и повысить потребность коммуникации на иностранном языке. Осуществление принципа профессиональной направленности обучения идет в тесной взаимосвязи с принципом меж предметной координации.

Следующим необходимым принципом в процессе обучения является принцип учета требований компетентностного подхода. Он заключается в том, чтобы определить исходные и выходные компетенции слушателей образовательной программы и оценить их интервальный показатель с тем, чтобы определить конечную эффективность программы. [3, 29].

Важным аспектом здесь представляется не просто перечисление компетенций и объявление определенного их уровня конечным результатом, целью образовательного процесса. Основным вопросом является возможность и инструменты измерения этих компетенций.

Принцип интернационализации. Данный принцип основан на построении доверительных отношений между странами. Способствует развитию межкультурной коммуникации.

Принцип междисциплинарности основан на взаимосвязи между собой гуманитарных наук. Так, например лингводидактика является слиянием лингвистики и дидактики.

Практическое применение лингводидактических принципов способствует не только высокому уровню овладения языка, но и формированию профессиональных способностей.

Педагогическая коммуникация является одним из ключевых понятий в системе построения взаимодействия педагогического процесса. Термин «Коммуникация» возник много лет назад и до начала 20 века имел значение «общение». Так как коммуникация необходима во всех сферах жизнедеятельности человека, процесс получил трактовку практически в каждой сфере. Таким образом, понятие «педагогическая коммуникация» это организация педагогического процесса как общения, взаимосвязи, сотрудничества на основе приема, переработки и передачи информации, личностных смыслов и ценностных отношений.

Научное понятие «иноязычные коммуникативные умения» определяется как способы выполнения действий, обеспечивающие межличностное и межкультурное общение людей на иностранном языке [4, 26]. Такие исследователи, как В.И. Тимошенко, В.А. Оспанова, М. Буак, М. Гросс, М. Каушанская, Н. Штайнер, С. Хейз, дают обоснования положительного влияния формирования иноязычных компетенций у школьников. Существует ряд умений, которые можно выделить у учеников школьного возраста, такие как: аудирования, чтение, говорение и письмо. Одним из способов решения, является помещение учеников в иноязычную среду. Целью является создание иноязычной языковой среды в зоне ближайшего комфорта ученика. Особенностью является не только полное погружение учеников на уроках, но и сопровождение иноязычной коммуникацией при общении с домочадцами и сверстниками. При условии выполнения данного погружения во всех учебных заведениях. Это позволит в процессе ежедневного общения непринужденно заставить использовать полученные умения.

Следующий метод - это создание коммуникативной ситуации. В.Л. Скалкин, Г.А. Рубинштейн, Е.И. Пассов, А.А. Леонтьев, И.Л. Бим, Н.Д. Гальскова и др. в своих

трудах рассматривали роль и проблемы изучения и внедрения коммуникативной ситуации в процесс обучения. [5, 240] Не сложилось однозначного понятия речевой ситуации. Однако основной целью данного метода является создание на уроках ситуаций, максимально приближённых к жизненным, требующих использование коммуникативных навыков. Данный метод требует особой подготовки и анализа от педагога. Коммуникативная ситуация распределяется на несколько этапов. На первом учителю необходимо тщательно изучить уровень знаний и интересы обучающихся. Выделить достаточное количество времени на реализацию и распределить роли, а также подобрать соответствующий материал. В дальнейшем учитель выступает в качестве обозревателя и помощника, нежели руководитель. Один из плюсов данного метода - это возможность отрепетировать поведение в различных жизненных ситуациях, что помогает преодолеть неуверенность и языковой барьер.

Представленные характеристики и предположения послужили основой для изучения и улучшения интеграции иностранного языка в современном процессе обучения. [6, 25]

Казахстанская система образования и программа пережила колоссальные изменения, которые, несомненно, способствуют развитию школьников не только в области гуманитарных наук. В данной статье, основываясь на работы таких ученых, как: Берденова С.Ж., Сабитова Ж.И., Пассов Е.И. Мы всё чаще сталкиваемся с тем, что знание становится жизненной необходимостью. Ведь «тот, кто владеет информацией, владеет миром» гласит народная мудрость. Иностранный язык способствует развитию мыслительных процессов. Это объясняется тем, что при изучении иностранного языка человеку приходится оперировать другой системой знаков. Обучение иностранному языку на раннем этапе способствует развитию памяти и предотвращает проблемы с речью. Иностранный язык способствует развитию коммуникативных способностей, а также устранению психологических барьеров.[7, 10]

Ребёнок посредством изучения языка (через диалоги, сценки, монологические высказывания) становится более общительным, а значит, и более успешным в будущем. Однако современные ученики требуют современного подхода, поэтому любая программа и методика обучения должна подвергаться совершенствованию, обработке и адаптации.

Литература

1. Карлинский А.Е. Влияние двуязычия на интеллект // Мышление и общение: материалы Всесоюзного симпозиума. Алма-Ата, 1973. с. 15
2. Берденова С.Ж. Формирование коммуникативной компетенции полиязычной личности учащихся 5 класса общеобразовательной школы Казахстана с русским языком обучения: автореф. дис. канд. пед. наук. Алматы, 2006. С150-151
3. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. М., 1991. - С.29-30
4. Сабитова Ж.И. Образование, ориентированное на результат в начальной школе // Алтынсаринские чтения. Развитие национальной системы образования в условиях глобализации: материалы Международной научно-практической конференции. Алматы, 2008. С. 26
5. Салханова Ж.Х. Компетентность и компетенции. Алматы, 2013. С. 240
6. Шайбакова Д.Д. Русский язык в школах Казахстана. Омск, 2011. с. 24-25
7. Булатбаева К.Н. Функционально-коммуникативный подход к обучению русскому языку в казахской школе (5-9 классы): автореф. дис. ... д-ра пед. наук. Павлодар, 2006. С. 9-10

УДК 81.255

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С КОМПОНЕНТОМ ЦВЕТООБОЗНАЧЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Мирзаджанова В.А., Бегман О.А.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Фразеология – это наука о фразеологических единицах, т.е. устойчивых сочетаниях слов с осложнённой семантикой. Фразеология и семантика - очень сложные явления и их изучение требует своих методов исследования, которые напрямую связаны с другими науками: лексикологией, фонетикой, грамматикой, стилистикой, а также историей языка, философией и страноведением.

Родоначальником теории фразеологии считают швейцарца Ш. Балли, так как, во-первых, он включил главу о фразеологии в свой учебник по стилистике, а, во-вторых, систематизировал словосочетания.

Фразеологизмы являются ценнейшим источником сведений о культуре и менталитете народа и поэтому занимают значительное место в лексическом составе любого языка. Они образно и точно передают мысль. Из всех физических качеств цвет является одной из важнейших, наиболее очевидных и ярких характеристик объектов окружающего мира. Цветообозначения наиболее ярко проявляются во фразеологической картине мира [1,с. 4-5].

Тема употребления цвета в языке ранее поднималась в работах таких ученых, как Красных В.В. (Этнопсихолингвистика и лингвокультурология, 2001), Алимпиевой Р.В. (Цветообразы как средство выражения антропоцентричности в художественных текстах Адама Мицкевича и их русских переводах, 2005), Василевича А.П. (Этимология цветонаименований как зеркало национально-культурного сознания, 2007). Однако, несмотря на такое разнообразие работ, данная проблема остается актуальной для изучения, так как многие её аспекты всё еще нераскрыты. Проблема цветообозначения широко рассматривалась в сопоставительно - этимологическом аспекте. На материале различных сопоставляемых языков она разрабатывалась такими исследователями, как В.А. Юрнк, Л.С. Панкратьева, Г.Э. Астрамсканте, М.Н. Ганиходжаева, А.П. Василевич, Ю.Н. Скокан, Бондерман Д.А., Брагина А.А., Бурлак А.И., Грановская Л.М,, Матвеев Б.И., Шемякин Ф.Н. и др. Сопоставительно-типологическое исследование также позволяет наиболее полно выявить особенности языковой концептуализации цвета представителями разных лингвокультур.

В формировании семантических признаков фразеологических единиц с компонентом цветообозначения (ФЕЦ) существенно категориальное значение компонента цветообозначения, которое, представляясь в категориальных, дифференциальных и индивидуальных семах, основывает семантические типы различного уровня. Классификация ФЕЦ по семантике проводится на основе анализа семантических возможностей наиболее продуктивных компонентов цветообозначения в организации семантических микрополей. В целом отдельные компоненты цветообозначения организовывают наиболее близкие по семантическим признакам микрополя. Большое значение в семантической организации ФЕЦ имеют художественные приемы и образное мышление носителей языка. Базовые семантические представления, задействованные в образовании ФЕЦ в сопоставляемых языках, опираются на комплекс экстралингвистических представлений определенной лингвокультурной общности в каждом из языков [2].

Грамматическая структура ФЕЦ обладает специфическими особенностями. В системе ФЕ данного класса в большей степени представлены субстантивные именные и глагольные ФЕ, в которых зависимый компонент - прилагательное играет ведущую роль в становлении семантики и грамматической структуры ФЕ сопоставляемых языков, внеся незаменимый вклад в образование семантики ФЕ, независимо от того, является или нет компонент цветообозначения семантическим центром. В организации семантической структуры ФЕ исследуемого типа значительна также роль глагольного и именного компонента.

В английском языке насчитывается свыше 15 тысяч фразеологических единиц, и для них существуют специальные словари, где фразеологизмы классифицируются по темам. Одна из тематик представленаФЕЦ. Входя в состав ФЕ, слова цветообозначения становятся основой их объединения вокруг специфического семантического признака, образуя тем самым особое фразеологическое семантическое поле, фразеообразовательной основой которых выступают разные семантические классы слов, обозначающих цвет. Таким образом, фразеосемантическое поле - это семантический разряд, класс или тип ФЕ, объединённых на основе общей дифференциальной семы, характеризуемой особыми типичными для всего данного поля семантическими признаками [2].

Сопоставительное изучение ФЕЦ показывает, что роль цветообозначений определяют как лингвистические, так и экстралингвистические факторы: культурные традиции, уклад, нравы и обычаи народа, особенностей национальной психологии и сознания, а также от различных событии, фактов объективной действительности. Поэтому участие цветообозначений во фразеологизмах нельзя считать произвольным.

Красный цвет связан с активным мужским началом. Это цвет жизни, огня войны, энергии, агрессии, опасности, импульса, эмоций, страсти, любви, радости, праздничности, жизненной силы, здоровья, физической силы и молодости. В русском языке реализуются в основном такие символические значения фразеологизмов с компонентом цвета «красный», которые связаны с молодостью и красотой. Например: *красный молодец, красная девица*. Фразеологизмы, имеющие в своем составе компонент цвета «красный», могут нести также и негативное значение. Например: *пустить красного петуха – den roten Hahn aufs Dach setzen* (в значении поджечь что-то, устроить пожар); *покраснеть как рак – rot wie ein gekochter Krebs werden* (красный цвет ассоциируется со смущением, стыдом или обидой); *багроветь как индюк – blutrot werden* (в значении со злобой или раздражением) [3]. Широко известны организации *Rotes Kreuz* (Красный Крест) и *Roter Halbmond* (Красный полумесяц) – добровольные общества помощи военнопленным, больным и раненым воинам. Красный цвет - цвет крови - служит для обозначения медицинских служб и организаций в английском, русском и немецком языках.

Зеленый цвет связывается с растительностью, листвой и лесом: *a green bell - территория зеленых насаждений*. Зеленый цвет в ряде оборотов исследуемых языков является символом свободного, разрешенного, не имеющего преград: *the green light - зеленый свет.*

В английских ФЕ зеленый цвет используется для характеристики памяти: *keep one's memory green - (букв. "хранить память зеленой") - хранить в памяти, хорошо помнить.* Зеленый цвет присутствует во фразеологических оборотах английского языка, называющих атмосферные явления: *green winter - ("зеленая зима") - бесснежная (мягкая) зима.*

В немецком языке зеленый цвет в составе ФЕ может символизировать:

- природу: *bei Mutter Grünsch lafen – букв. спать у зеленой матушки или спать на воздухе, среди зелени, на лоне природы, под открытым небом.* Другие примеры: *ins Grüne gehen – делать прогулку за город; eine Fahrt ins Grüne – экскурсия за город.*

- процветание, материальный достаток: *auf einen grünen Zweig kommen – букв. «сесть (или забраться) на зеленую ветку» – процветать, преуспевать, сделать карьеру, добиться удачи, успеха.*
- бюрократию: *vom grünen Tisch aus entscheiden* – решать бюрократически какой-либо вопрос (стол у чиновников в Германии был обит зеленым сукном, что и привело к возникновению ФЕ) [4].

Во фразеологии русского языка зеленый цвет используется для описания раздражения, злости и ярости. Зеленый цвет способен усиливать негативные явления: *позеленеть от злости (или ярости) - прийти в состояние сильного раздражения, недовольства.*

Семантика синего (голубого) цвета наиболее развёрнуто представлена во фразеологии английского и русского языков, где имеется широкий спектр ассоциативных представлений, связанных с этим цветом.

Синий и голубой цвета объединяются в одну группу, так как в русском языке они образуют синонимическое микрополе в определении цветовых оттенков реалии, где синий обозначает цвет более высокой степени тональной насыщенности и яркости, а голубой более мягкий и сдержанный.

В английском и немецком языках вообще нет дифференциации между синим и голубым цветом во ФЕ: они оба обозначаются одним словом "blue".

Ряд значений семантики синего (голубого) цвета присутствует только во ФЕ английского и русского языков: образ синей птицы выступает символом счастья: *blue bird (of happiness).*

Синий цвет в немецком языке олицетворяет тоску, верность, доверие, бесконечность:

die blaue Blume - (литературное) голубой цветок, символ идеала и мечты у немецких романтиков; ins Blaue (hinein) – наобум, на авось; das Blaue vom Himmel (herunter) versprechen – (разг.) обещать все, что угодно [4].

В старых обычаях и верованиях моряков на северном побережье Германии голубой цвет вызывает далеко неположительные ассоциации [3, с. 12].

Черный цвет в немецком языке символизирует торжественность: *Zu einer Feierim schwarzen Anzuger scheinen – приходить на торжественное мероприятие в чёрном костюме.*

А также может обозначать печаль, скорбь, траур: *Eine Trauerkarte mit schwarzem Rand – открытка с соболезнованиями с чёрной полосой; In schwarz gekleidet – одетый в черное, в трауре* [3].

Черный цвет используется также для характеристики крайне неудачного, несчастливого дня: *ein schwarzer Freitag – черная пятница* [3,с. 13].

В английской идиоматике черный цвет, главным образом, выступает символом несчастья, отсюда черные метки, черные дни:

black hole — черная дыра (в космосе);
a black list — черный список;
look black — выглядеть расстроенным, мрачным, хмурым;
be black in the face — побагроветь, «почернеть» (от злости или другой отрицательной эмоции);
paint a black picture of someone/something — описать кого-либо с отрицательной точки зрения/нарисовать мрачную картину чего-либо[1].

Самыми распространёнными прилагательными цвета в составе фразеологизмов являются: белый, красный, жёлтый, синий, чёрный. Во фразеологических словарях русского языка доминируют белый цвет - 22%, чёрный - 21%, красный - 13%, зелёный - 9%, синий - 4%, жёлтый - 4%. Во фразеологических словарях немецкого языка картина

несколько иная: schwarz (чёрный) - 19%, blau (синий) - 9%, weiß (белый) -8%, grün (зелёный) - 8%, rot (красный) - 6%, gelb (жёлтый) - 2% [3, с. 9].

Таким образом, являясь феноменом не только языка, но и культуры, фразеологические единицы с компонентом цветообозначения, представляют особый интерес для исследования в рамках выявления особенностей языковой концептуализации цветапредставителями разных лингвокультур.

Литература

1. Хачак Ф.Д., Фразеологизмы с компонентом «цвет» в английском языке, 2015.
2. Амосова Н.Н., Основы английской фразеологии, Л., 1963.
3. Аносова К., Дидовец Т.В, Символика цвета у немцев, Н.Новгород, 2020.
4. Бинович Л.Э., Немецко-русский фразеологический словарь, М., 1995.
5. Лубенская С.И., Русско-английский фразеологический словарь, М., 2016.

УДК 373.2

БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМІНІҢ ЗАМАНАУИ МОДЕЛІ

Мухаметжанова И.А.
(М.Қозыбаев атындағы СҚУ)

Мектептегі мұғалім – баланың екінші ата-анасы, болашаққа айқын жол сілтер ақылшысы оның мейірімге толы жүрегі шәкірт бойындағы талай ағаттықты кешіре біледі. Оның бойындағы білім мен ақыл, ойының қуаты талай тентекті жуасытып, небір еркені сабасына түсіреді, тәртіпке баулып, есейтіп ер жеткізеді. Ұзтаздықтың маңыздылығы мен мәні де ерекше.

Ұлағатты ұстаздықтың бойында терең мағына жатыр. Сол үшін де қазіргі мұғалім– ертеңгі болашақ кепілі. Мұғалімдерге үлкен жауапкершілік туын бекем ұстап, өздерінің білімдері мен тәрбиесін келер алдыңғы буынға тапсыру міндеті тұр. Мұғалім мамандығының ішіндегі ең ерекшесі-бұл бастауыш сынып мұғалімі.

Бастауыш сынып мұғалімі – ерекше мұғалім. Ол балалар мен ересектер әлемі арасындағы көпір іспеттес. Ол жеке тұлғаның жетілген психикасының құпияларын өте жақсы біледі, балаларға білім беруді біледі, оны тұлға болуға үйретеді. Бастауыш сынып мұғалімі – бала болашағының негізгі баспалдағы.

Бастауыш сынып мұғалімінің жұмысы өзінің маңыздылығымен кез келген басқа жұмыспен салыстыруға келмейді: нәтиже - адам. Яғни, ол тұлға қалыптастырушы жұмысын атқарады. Ол - ең білімді, ең жауапты, ең маңызды мұғалім - отбасы мен қоғамға ең қымбат ұрпақтарымызды қалыптастырады. Ол - өз оқушыларның білімі, бағдары, оның болашағына жауапты адам. [1]

Бүгінгі бастауыш сынып мұғалімі – сабақты ұйымдастырушы, зерттеуші. Шәкіртке білім беру үшін олармен қатар білім алушы, себебі, шәкірт ұстазының олармен бір заманда өмір сүріп, олардың проблемаларын сезіне білуі қажет. Қазіргі таңда әрбір бастауыш сынып мұғалімдерінің өз жұмысында қолданылатын әдістері бар.Осы әдістерің кез-келгені оқушыны дамытып, өмірде өз алған білімі мен дағдысына қолдана алуға жетелейді.

Заманауи бастауыш мұғалімі – баланың жеке тұлғасын қалыптастырушы, маңызды тәлім-тәрбие өнегесінің бастаушысы, бала қиялын самғатып, арманын көкке

ұсындырушы тұлға. Сонымен ол бала өмірінде өте маңызды рөл атқарады, өйткені ол-шәкірт үшін айна сияқты.

XXI ғасыр бастауыш сынып мұғалімі күш-жігерін сала отырып, қиялына ерік бере білетін, шығармашыл тұлға бола білуі керек. [2]

Бүгінгі білім беру саласында көптеген нәрселер өзгерді. Мұғалім – білім саласындағы өзгерістердің бастаушысы, қоғамның дамуына атсалушы адам. Бүгінде әрбір оқушыны оқытып, тәрбиелеуге байланысты берілген мәселелерді өздігімен және шығармашылық ынтамен шешуге қабілетті жаңашыл мұғалім керек. Заманның талабына бастауыш мұғалімде сай болуы керек. Заманауи бастауыш сынып мұғалімі шығамашылықпен істейтін кәсіби шеберлігі жоғары,өзгеріске дайын жүретін, жаңартылған бағдарлама бойынша білім беруге қабілетті бола білу керек. Заманауи бастауыш сынып мұғалімінің моделін құрастыратын болсақ оған бірқатар қабілеттер мен қасиеттер керек. Сонымен XXI ғасырдың бастауыш сынып мұғалімі қандай болу керек?

1. Тәуекелшіл

Жаңа ғасырдың бастауыш сынып мұғалімі кез келген ауыртпалықты өзіне қабылдай отырып, тәуекелге баруға дайын болу керек. Оның бойындағы осынау қасиеті өзгелерге үлгі болады. Мұғалім ұғымының өзі өзгеге үлгі болуға үйретеді.

2. Психолог

Бастауыш сынып мұғалім тек білім беріп қана қоймай, алдында отырған әр шәкірттің психологиясын зерттеу керек. Топтан бөлек, әр шәкіртпен жеке-жеке жұмыс жасау басты талап. Өйткені әркімнің қабілеті әртүрлі. Ал топтық жұмыс кезінде бірін кем, бірін артық көрмегені абзал.

3. Білікті педагог

Педагог сөзінің өзі тәрбие мен ұстаз ұғымына етене жақын. Бірақ бастауыш сынып мұғалімнің өзі білікті әрі сауатты педагог болғаны дұрыс. Шәкіртке түрлі әдістер арқылы тәрбие беру, білім суымен сусындату ең маңызды дүние.

4. Көшбасшы

Бүгінгі таңда мұғалімдерге тек қана сабақ беріп, лекция оқумен шектелуі шәкіртті қанағаттандыра алмайды. Мұғалім өзінің ұйымдастырушылық қабілетімен қоса сол ортада көшбасшы бола білу керек. Қоғамды соңынан ертуге қауқарлы, ісіне берік әрі тиянақты болғаны жөн. Көштің басын бастау әрине қиын, дегенмен бұл жаңа дамыған дәуірдің талабы.

5. Заманауи технологияны игеру

Классикалық кітаптың, қалам мен қағаздың дәурені өтіп бара жатқаны шындық. Дегенмен кітаптың құндылығын айта отырып, оған шәкіртті қызықтыру үшін бүгінгі бастауыш мұғалімнің басты мақсаты заманауи инфрақұрылымдарды, техниканы меңгеру керек. Соның ішінде компьютердің ішкі жүйесін, офистік бағдарламаларды, электронды тақталарды игеру арқылы жаңа заманға бейім жастардың көңілін алдандыра да, сабақты қызықты өткізе де алады.

6. Рухани бай болу керек

Қай елдің болмасын мұғалім дәрежесін көтеріп жүрген жан рухани құндылыққа бай болу керек. Ол сол елдің ұлттық болмысы мен табиғатын бала бойына терең сіңіруге, отансүйгіштікке тәрбиелеуге таптырмас құрал. Ұстаздың жан дүниесі рухани тәлімге толы болса, шәкірттің де одан алар ілімі далаға кетпек емес.

7. Әмбебап мұғалім

XXI ғасырдың кез келген адам баласына қояр талабы осы. Дегенмен әрбір адамға қалам ұстатып, әріп үйретуші бастауыш сынып мұғалімнің әмбебап болуы әлдеқайда маңыздырақ.

8. Интеллигент

Бастауыш сынып мұғалімнің тағы бір қыры өзін ұстауы, киім киісі, жүзінің жарқын бейнесіне дейін көрініп тұруы керек. Әрбір сөзге сауатты, әрбір ісіне жауапты мәдениетті, интелегентті тұлға болуы керек. Өйткені, оқушылар мұғалімінен әр әрекеттен үлгі алуға асығады. Ал көзін ашқан күннен бастап, үлкен өмірге қадам басқанға дейінгі үлгі тұтары – мұғалім. Ендеше оның интеллектуалды қабілеті аса маңызды.

Жоғарыда айтып өткен қабілеттер мен қасиеттер заманауи бастауыш сынып мұғалімінің моделін құрайды. Заман ағымына сай мұғалімнің де моделі өзгеріп отыруы тиіс. Себебі, әр кезеңнің өз талабы мен заңдылықтары бар. Саннан сапаға сапар шегу жолындағы мұғалімнің жаңа ғасырға берер жауабы дайын болу керек. Өйткені талабы күшті қоғамның ағысы қатты. Ал сол ағысқа қарсы шәкіртті дайындау тағы да мұғалімнің еңбегі. [3]

Қазіргі заманғы бастауыш сынып мұғалімі - өз ісінің кәсіби маманы, ол көптеген ақпараттарды қалай өңдеу керектігін білетін, қажетті және пайдалы нәрсені таба алатын, сонымен қатар оны оқушыларына ерекше және эмоционалды, көркем боялған түріде ақпарат ұсына алатын болу керек. Қазіргі заманғы бастауыш сынып мұғалімінің маңызды ерекшеліктері - үнемі өзін-өзітәрбиелеу, өзін-өзі жетілдіру, өзін-өзі сынға алу, эрудиция, жаңа заманауи электронды технологияларды игеру және меңгере білуі болып табылады.

Қазіргі заманғы бастауыш сынып мұғалімі - бұл үлкен білім қорына ие және үнемі өзін-өзі тәрбиелеумен айналысатын адам ғана емес, сонымен бірге нәзік психолог бола білуі керек. Бастауыш мұғалімі міндетті түрде балалар психологиясын меңгеріп, баланың психологиялық жағдайын түсініп, қиын уақытта көмекке уақытында келуі керек. Заманауи мұғалім ата-аналармен жемісті жұмыс істеуі, оларды баланы тәрбиелеу процесіне қатыстыруы, сонымен қатар кәсіби психологтармен белсенді қарым-қатынаста болуы қажет.

Бастауыш сынып мұғалімнің басты қасиеттері - шыдамдылық, төзімділік және өзін-өзі бақылау. Кәсіби маман әрдайым, тіпті күтпеген жағдайларда да жетекші позицияны сақтауға міндетті. Оқушылардың білімін, іскерлігін, іс-әрекетін жүйелі және әділ бағалау өте маңызды. Тек сыйлы адам ғана мұғалім оқушыға ықпал ете алады. Бастауыш сынып мұғалім бүгінде баланың көмекшісі, кеңесшісі және одақтасы. [4]

Қазіргі заман бастауыш сынып мұғалімі әрине шыншыл болуы керек. Балаларға және олардың ата-аналарына, әріптестеріне және өзіне адал. Бастауыш сынып мұғалімнің тағы бір маңызды шеберлігі - ата-аналармен байланыс. Ата-аналар жиналысы қызықты, мазмұнды болуы қажет. Оқушылардың жеке мәселелері барлық ата-аналардың алдында талқыланбауы керек. Баланың жеке қырын ашуға көмектесу, - бұл қазіргі заманғы бастауыш сынып мұғалімнің шынайы миссиясы. Оның қандай пәнді оқытатыны, оның педагогикалық өтілі қанша жыл екендігі маңызды емес, бастысы - баланың қасында ақылды, білімді және оны түсінетін адамы – ұстазыболуы керек.

Бастауыш сынып мұғалімі – бүгінгі оқушы – ертеңгі қоғамның, елдің тірегін өмірге дайындаушы. Бастауыш сынып мұғалімі мамандығының құндылығы да осында деп түсінгеніміз дұрыс.Бастауыш сынып оқушылары үшін мұғалім олар еліктейтін, үлгі ететін абыройлы жан. Олар ұстазының бүкіл іс-қимылына, жүріс-тұрысына, сөйлеу мәнеріне, адаммен қарым-қатынасына еліктейді. Сондықтан да, жауапкершілігі мол, адал да мейірімді, әділ де парасатты, рухани дүниесі бай педагогтар ғана балаға білім мен тәрбие беріп, оның жан дүниесіне әсер ете алады.

Халқымыз әрқашан да, ұстаз мәртебесін көтеріп, аса жоғары қастерлеп, бағалаған. «Ұстаздық еткен жалықпас, Үйретуден балаға», «Адамның адамшылдылығы жақсы ұстаздан болады» деп айтқан ұлы Абай. Ал, Чехтің педагогы Я.А. Коменский: «Мұғалім мәңгі нұрдың қызметшісі, ол барлық ой мен қимыл әрекетіне ақылдың дәнін сеуіп, нұр құятын тынымсыз жалын иесі» деп ұстаздар қауымын жоғары бағалаған. [5]

Болашақтың мұғалімі,ол ертеңгі елдің болашағы, сондықтан сыни тұрғыдан ойлай білетін, еркін сөйлей алатын, ынталы, өз-өзіне сенімді,өз пәнін жетік білетін,өз пәнін шексіз сүйетін, жеке тұлғаны қалай оқыту керектігін білетін маман болуы тиіс.

Әдебиеттер

1. А. Құсайынов « Әлемдегі және Қазақстандағы білім беру сапасы».
2. І деңгей мұғалімге арналған НҰСҚАУЛЫҚ.
3. Тұрғынбаева Б.А. Мұғалімдердің шығармашылық әлеуетін біліктілікті арттыру жағдайында дамыту. Алматы – 2005, 208 б.
4. Педагогикалық энциклопедия. - Алматы, 2009. - 456 б.
5. Булебаева, А.Б. Бастауыш сыныптың құзырлы мұғалімі – табысты оқытудағы түйінді тұлға. – 2015.

УДК 81-25

РУССКИЙ ЯЗЫК В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Сулейманова А.Р.
(СКУ им. М.Козыбаева)

Русский язык в современном мире является национальным языком русского народа, государственным языком Российской Федерации, одним из популярных для международного общения, самым переводимым в мире. Русский язык – один из немногих языков в мире, который вовлечен с развитием технологий в интернациональную интеграционную систему в качестве научного языка. 60–70% всей мировой научной информации публикуется впервые именно на русском и английском языках [1].

По общему количеству говорящих на нем людей русский язык занимает 6 место в мире.

Численность людей, которые считают русский родным языком, превышает 200 миллионов человек, 130 миллионов из которых живут на территории России. В 300-350 миллионов оценивается число людей, владеющих русским языком в совершенстве и использующих его в качестве первого или второго языка в повседневном общении.

Всего же русским языком в мире в той или иной степени владеют более полумиллиарда человек, и по этому показателю русский занимает третье место в мире после китайского и английского. В более чем 10 стран русский язык имеет статус официального, среди них - Россия, Беларусь, Абхазия, Таджикистан, Казахстан.

В Киргизии существует закон, придающий русскому языку официальный статус. В Азербайджане, где статус русского языка официально никак не регулируется, но в городах большинство жителей коренной национальности очень хорошо владеют русским и многие предпочитают пользоваться им в общении [2].

В Латвии и Эстонии русский язык продолжает оставаться языком межнационального общения.

В Грузии и Армении русский язык имеет статус языка национального меньшинства. В Армении доля русских в общей численности населения весьма незначительна, но заметная доля армян могут хорошо говорить по-русски. В Грузии ситуация примерно та же, причем русский язык более распространен в общении в тех местах, где велика доля иноязычного населения [6].

В Таджикистане русский язык согласно Конституции является языком межнационального общения, в Узбекистане он имеет статус языка национального меньшинства.

В Казахстане существует закон, приравнивающий русский язык во всех официальных сферах к государственному. Русский язык в Казахстане, наряду с государственным языком, сохраняет весь объем функций. «Ведение документации осуществляется на государственном языке и русском языке; не допускается ущемление прав граждан по языковому признаку; в учебных заведениях русский язык является обязательным учебным предметом и входит в перечень дисциплин, включаемых в документ об образовании» [3].

Русский язык – обязательный предмет в общеобразовательных школах Казахстана. Более того, свыше 40 процентов всех учащихся Казахстана обучаются в школах с исключительно русским языком обучения. Мы делаем это не ради политики. Русский язык – наше великое богатство.

Русский язык продолжает играть важную роль в жизни республики. Он продолжает выполнять гуманитарную функцию, он необходим для чтения литературы на русском языке, в том числе профессиональной, но при этом идет целенаправленный процесс его вытеснения, хотя процесс его замещения на государственный язык – казахский – тянется довольно долго и сдерживается только масштабами потребности в нем. В результате введения последних нормативных актов русский язык постепенно вытесняется из общественно-политической, хозяйственной жизни, из системы образования, области культуры и средств массовой информации [7].

На сегодняшний день русский язык остается главным языком межнационального общения во многих странах, а так же он является одним из официальных языков ООН.

Функции русского языка в современном мире носят обширный характер. Русский язык в современном мире служит для общения людей, и это одна из его ведущих функций. Ведущими функциями русского языка являются:

1. коммуникативная – передача информации от человека к человеку. Коммуникация - это получение информации, общение. Только при помощи языка можно отправлять и получать информацию, передавать и накапливать опыт поколений.

2. когнитивная - с помощью языка происходит в значительной степени познание, изучение окружающего мира. Когнитивная функция предполагает использования языка как универсального способа познания окружающего мира. Значение каждого лексического слова опирается на конкретное понятие, поэтому именно в словах закреплены результаты познания мира. С этой точки зрения современный русский язык, как и остальные, неразрывно связан с человеческим мышлением. Мышление в языке материализуется, при его помощи передается другим людям, чтобы стать их достоянием [5].

3. Кумулятивная функция - это способность языка собирать, хранить, передавать информацию. Эта функция помогает передавать и накапливать опыт поколений, служит единственным хранилищем человеческого опыта. Слово может рассказать о человеке, его месте в мире, времени, особенностях любой сферы жизни.

4. Кроме трех основных функций, русский язык в современном мире обладает множеством других социальных функций. С его помощью формируют и выражают

мысли. Язык помогает воздействовать на людей. Язык и общество плотно, неразрывно связаны. Чем быстрее развивается общество, тем богаче становится язык. С появлением новых средств производства, отраслей культуры появляются новые слова, возникают новые способы общения. Язык участвует в развитии науки, расширении производства, воспитании поколений, образовании и всех остальных сферах жизни. Все функции языка коммуникативная, когнитивная и кумулятивная не имеют четких границ. Все они тесно переплетены между собой, потому что связаны с мышлением, общением.

5. Мыслительная (вербальная, языковая). Язык является способом мышления.

6. Эмоционально-экспрессивная, позволяющая выразить в языке свое чувство, ощущение или переживание.

Русский язык, несомненно, - это язык богатейшей художественной литературы, мировое значение которой исключительно велико. Именно на русском языке создавались непревзойденные литературные произведения, на нем разговаривали Менделеев и Ломоносов, Пушкин и Лермонтов, Чайковский и Римский-Корсаков. А.С. Пушкин характеризовал русский язык как язык «гибкий и мощный в своих оборотах и средствах...», «переимчивый и общежительный в своих отношениях к чужим языкам...» Великий русский писатель высоко ценил народную русскую речь, её «свежесть, простоту и, так сказать, чистосердечность выражений» и главное преимущество русского литературного языка видел в его близости к языку народному. «Великий, могучий, правдивый и свободный» - такими словами характеризовал русский язык И.С. Тургенев [4].

Русский язык чрезвычайно многогранный – он с легкостью может передавать все чувства, которые зарождаются в человеческой душе, мысли и желания.

Таким образом, огромная роль русского языка в современном мире по-прежнему определяется его культурной ценностью, его мощью и величием. Вместе с тем, проблемы русского языка органично связаны с местом русской культуры в современном обществе - ее великих литературы и живописи, философии и истории, ролью во всей духовной жизни. Они связаны с теми новыми задачами, которые русская культура призвана решать не только на своей национальной почве, но и в контексте многообразия многонациональной отечественной культуры.

Русский - мировой язык. Мировой в том смысле, что на русский язык переведено всё наследие мировой цивилизации.

Литература

1. Введенская Л.А., Павлова Л.Г., Катаева Е. Русский язык и культура речи: Учебное пособие для вузов. 10-е изд. Ростов н/Д: изд-во «Феникс», 2004. - 544 с.
2. Воронцов А.В. Русский язык в современном мире. Universum: Вестник Герценовского университета. Выпуск № 6 / 2011. [Электронный ресурс].
3. Мешчерский Е. История русского литературного языка [Электронный ресурс].
4. Розенталь Д.Э. Современный русский язык / Д.Э. Розенталь, И.Б. Голуб, М.А. Теленкова. – М.: Айрис-пресс, 2010. – 448 с.
5. Русский язык и культура речи: Учебник / Под. ред. проф. В.И. Максимова. - М.: Гардарики, 2001. - 413 с.
6. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2009. – 624 с. 10.
7. Функции языка в современном мире. Портал «Культура здесь и сейчас». [Электронный ресурс].
8. Сулейменова Э.Д. Языки народов Казахстана. – Алматы , 2007.

М. БАЙҒҰТ - ШАҒЫН ПРОЗА ШЕБЕРІ

Тагудретова Б.Б., Алпысбаев Қ.Қ.
(Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ)

Уақыт тынысын бағамдап, жаңа қоғамдық формацияға өтіп жатқан дәуірдегі өмір көрінісін бейнелеуге қалам тартып қазіргі қазақ әдебиетінде өзіндік қолтаңбасымен дараланып келе жатқан, көркемдік ізденістері, ой тереңдігі, тақырыптық-идеялық ауқымы ұлт әдебиетінің жетістігі деп санауға болатын қарымды қаламгер, көрнекті суреткердің бірі - жазушы, журналист, аудармашы Мархабат Байғұт. Бүгінгі таңда жазушы әдебиетте жазу мәнері мен стилін қалыптастырып үлгерді. Тырнақалды туындысын әскер қатарында жүріп жазған. Бірақ армияға дейін мектепте өлең жазып, мектепте барлық ұлдардың атынан қыздарға хат жазған. Кейін мінезін салмақтап, ойлана келе өлеңдерінің сапасына назар аударып, «менен ақын шықпайды-ау» деген қорытындыға келеді. Сол кезден прозаға қарай бет бұра бастайды. Жазушы шығармаларының тілі жеңіл, шынайы, ойы еркін, оқиғалары қарапайым болса да, оқырманға үлкен ой салар лықтай. М. Байғұт шұбыртып көп жазбайды, қысқа да нұсқа, айтарын әңгіме мен повесть не болмаса хикаялары арқылы шебер жеткізе біледі.

М. Байғұт қысқа жазудың шебері, ал «шеберлік» дегеніміздің өзі – бейнені, табиғатты суреттеуде, қимыл мен іс-әрекетті көрсетуде сөздерді аса бір талғампаздықпен, орынды, ұқыпты пайдалана білу. Жазушының бір шағармасын оқуды бастасаңыз, одан әрі қызығушылығыңыз артып, оқи түскің келе береді. Тақырып қою ерекшілігі де, сюжет желісі де көркем эстетикалық тұрғыдан жоғары. Осы орайда, «Патефон», «Жемелек», «Дауыстың түсі», «Жанымайдың жотасы», «Жоғалған Жұрнақ» т.б. еңбектерінің аталуының өзі адамды қызықтырады. Дауыста да түс бола ма? Патефон деген не? Жұрнақ қалай жоғалады? деген ойлар туады. М.Байғұт прозалық шығармалар жазумен қатар, бүгінде Егеменді еліміздің әртүрлі мәселелерін көтерген жүзге тарта публистикалық шығармалар жазған көсемсөзші, дегенмен Мархабат Байғұттың негізгі қалам тартар жанры-әңгіме жанры.

Мархабат әңгімелерін түрлі тақырыпта жазады. «90 жылдардағы жазушы шығармаларындағы кейіпкерлер тағдыры, олардың жаңаша сарапталған мінез-құлықтары мен болмыс-бітімдері бізге бейне бір XX ғасыр басындағы алмағайып кезеңді жедел әрі нанымды бейнелеген Бейімбеттің туындыларын еске түсіреді. Кеше ғана ата-аналарының қолымен салынған мәдениет сарайлары, клуб, кітапханалар, дәрігерлік бөлімшелер, бала-бақшалар көрінгеннің қолында, тістегеннің аузында кетіп жатқанын, елдің тоз-тозы шыққанын көріп, шыбын жаны шырқырады, жаны ауырды, жүрегі езілді. Ал, желтоқсан көтерілісіне қатысқан ұл-қыздардың ата-аналары бастан кешкен жан азаптарына куә болудың өзі қандай ауыр, өзек өртерлік өкініштер еді. Міне, осылардың бәрі жазушы шығармаларына арқау болды» [1, 83 б.], - дейді М. Байғұт шығармашылығын зертеп жүрген филология ғылымдарының докторы Г. Пірәлі. Жазушы еңбек адамын дәріптейді, әдебиеттегі түрлі өнер адамдарын, олардың қоғамдағы орнын айқындайды, адамгершілікті ту етеді, білім мен ғылымға көңіл бөледі, заман, замандас бейнесін, тәуелсіздік кезеңіндегі бетбұрыстарды бар болмысымен, арман-мұратымен суреттеп, жеткізе біледі. Туған тіліміздің тазалығы, ахуалы, ономастика мәселесі, ұрпақ тәрбиесі, ізгі қасиеттер де жазушыны толғандырмай қоймайды. «М. Байғұт - өмірдің нәзік қырлары мен сырларын тек өзіне ғана тән призма арқылы көретін жаңа ғасырдың дарынды жазушысы», - дейді Ғ.Қ. Балтабаева [2, 125 б.] .

Жазушы алғашқы шығармашылық жолын балалар әдебиетінен бастады. «Қозапая», «Тоғызыншы сынып», «Жоғалған жұрнақ», «Чеховтың моншасы», «Интернаттың баласы т.б шығармаларының тақырыбы балалар өміріне арналған. Әдебиетте балалар әдебиетіне көп қаламгердің қалам тербемейтінін білеміз, осы тұста кемшіл тұсымызды толықтырып, балалар әдебиетін өзіндік дара стиль, мазмұн жағынан байыта түсті. Жазушының өзі бұл шығармашылық жолы жайында бір сұхбатында: «Шығармашылық жолымды о баста балаларға жазудан бастаған адаммын. Алғашқы повесімнің бірі - «Интернаттың баласы». Одан бұрынғы әңгімелерім де балаларға арналған. «Таудағы андыз» деген повесім, «Қозапая», «Тоғызыншы сынып», «Жоғалған жұрнақ» сынды балаларға арналған біраз әңгімелерім бар»,-дейді. Жазушының балалар әдебиетіндегі осы аяқ алысы жайында профессор К. Сыздықов:«Мархабаттың алғашқы әңгімелері мен повестері жасөспірімдер өміріне, солардың өсіп қалыптасу кезеңіне арналғаны мәлім. Балалар мен жасөспірімдерге арнап шығармалар жазуды біреулердің жеңілірек көретіні де бар екенін білеміз. Ал біз сөз етіп отырған қаламгер осынау орны бөлек тақырыпқа нағыз жауапкершілікпен,өзіне ғана тән өнеге-өрнекпен келеді. Жасөспірімдердің жан дүниесіне терең үңіліп, нәзік психологиялық талдаулар жасайтын шығармаларының лайықты ықыласқа ие болып келе жатқаны да сондықтан» [3, 320 б.], - деген. «Қозапая» әңгімесінде: «Биыл бастан-аяқ киіндіріп, бәтеңке әперермін-ақ деп жүр едім, болмасқа кетті, балам, — деді түтігіп. - Арбадан да, аттан да, қозапая тасушы деген құқымыздан да жұрдай болып, жұтап қалдық.

- Неге, көке?! — деді бұл жар басынан секіргелі тұрғандай жүрегі өрекпіген күйде.

- Түк көрмегендер ғой, ең ақыры қозапая тасуға да «тендер» жариялапты. Аудан әкімінің құдасының пұдасы ма, бөлесінің мөлесі ме, ұтып алыпты. Атаңа нәлеті, арбакешті тағайындауға дейін аудан әкімі араласатынға айналған соң не оңады енді?! Енді мен не істеймін, аштан өлемін бе десем, тиемел жерің бар ғой деседі. Үлеске тиген жердің сиқы анау, ит арқасы қиянда. Сор басып, сорлап жатыр. Мақта термейсің бе дейді мені қорлап. Қолме-е-е-ен... Еңке-е-е-й-і-іп... [4, 61 б.]». Осы бір диалогтағы «жар басынан секіргелі тұрғандай жүрегі өрекпіген күйде» деген жетінші сынып оқушысы Есқара Ерсәлімұлының бойындағы үрейді, сонымен қатар заманға еніп келе жатқан жаңалықты шебер суреттейді. «Тоғызыншы сынып» хикаятында:

« - Айналайындар, - деді Тоғжан апайлары омырауына әлдебір жасыл мұқабалы кітапты қысып, орнынан түрегеле беріп, балаларды баурай қарап.

- Бүгін сендермен кітап туралы әңгімелескім келеді... Рухани құндылықтардың аяқастыға айналуы адамды да, қоғамды да аздырар да тоздырар [4, 88 б.], - деді апайлары тереңдей түсіп. Осы бір қысқа үзіндіден оқушылар бойына кітаптан асқан құнды рухани байлықтың жоқ екендігін, сонымен қатар қоғам қайраткері Қошке Кемеңгерұлы туралы сыр шертеді. Алаш қайраткерін біреу біліп, біреу білмес. Оқушысына түсіндіре отыра, бүкіл жұртқа үндеу тастайды. Айбек оқушының сөзі арқылы «Адам түзелмей, қоғам түзелмес»,-деген ойды оқырманына жеткізеді. Мархабат Байғұттың балалар мен жасөспірімдерге арналған еңбектерін оқи отырып, жазушымыздың әдебиеттің осы өңіріне да хас шеберлікпен еңбектеніп, классикалық деңгейге көтерілген Ш. Айтыматов, А. Адамович, А. Рыбаков, Ю. Трофимов сынды алыптардың бұлағынан сусындап, Бердібек Соқпақбаев, Тахир Мәлік тәріздес замандас қаламгерлер легіне қатарласып, ене бастағанын көруге болады.

«Өлімнен қашқан респондент» әңгімесінде де М. Байғұт шағын жанр жүгін күшейтіп, тоқсаныншы жылдардағы алмағайып ахуалдың жайын көрсете білген. Шығармада «адам тағдыры» басты нысан ретінде алына отыра, кеңестік дәуірдегі момындардың езгіге түскен өмірі шынайы суреттелген. Бұл әңгіменің басқалардан өзгешелігі неде дейтін болсақ, біріншіден, шындық, жалған оқиға жоқ, екіншіден,

әңгіме желісіндегі ықшам эпизодтардың барлығы көркемдік тұрғыдан, идеялық жағынан да үлкен рөлге ие, үшіншіден, кейіпкер мінезін сомдауда тосын психологиялық сипат бар. Әңгіме тұтастай символикалық меңзеулерге толы. Мысалы, топырақ пен жапырақ, жантая құлаған заңғар зауыт, Кан Чир Сон есімі – бәрі-бәрі астарлы тұспалдарға толы. М. Байғұт осындай оқырманға үлкен ой тастайтын, тура көз алдымызда өтіп жатқандай замана тарихын, бедерін он беттік әңгімеге аса шеберлікпен сыйғыза алған. Сол сияқты «Қозапая», «Сүмбіленің суы», «Әпкемнің ауылы», «Сізді сүйген қыз едім», «Иттің құқығы», «Кандидаттың имиджі», «Әкімнің әйелі», «Белесебет пен байлық», тағы да басқа әңгімелері бір-бір романға татырлық екені де жиі жазылып жүр.

Жазушы ата-баба рухы сіңген кең даласын, табиғатын шексіз сүйеді. Кіндік қаны тамған киелі жер, туған жер, «Отан», «Атамекен» ұғымдары жазушы туындыларында ерекше махаббатпен өрнектеледі. Мәселен, «Таңғажайып тау төрі» туындысында былайша сипаттайды: «Ауаның тазалығынан басың айналғандай. Шілденің шіліңгір күндері... үлде мен бүлдені аяп, аялайтындай. Бидайықтың балтыры, сарымсақтың саны ғана сарғайған, өзге дүние жап-жасыл, кейбірі, бәлкім, көгілдір. Сәл үңіле түссең, қызыл гүлдер, сары гүлдер, көк гүлдер... Теңгежапырақ, қоңырау басты қалқа гүлдер мен ерек шөптер үстінде неше алуан көбелек пен құстар асыр салады. Сәл әрегіректе ұшқат ойланып, тобылғы толғанып, қайың нұрланады. Тәңіртаудың әрбір шыңынан. Әрбір құзынан, төбе-төбелерінен қымыздай ағараңдаған алтын бұлақтар – бірі бұлдырап, бірі сылдырап ағып, Үлкен Қайыңдыға айналған соң сарқырайды-ай келіп...» [2, 120 б.]. Туған өлкесінің сулулығын осылайша үздіге, тамылжыта суреттейді.

Мысалы, «Ерке сылқым» туындысынан да: «Сол жағымызда қарқаралы қалың қамыс ырғалып, Шу шымырлап ағып жатты. Қаншама қайталап қарасаңыздағы, Шудың сұлулығына, қамысы мен құрағына, шалғыны мен сазына, жусаны мен ерменіне, жидесі мен талына тоймайсыз ғой, тоймайсыз тіпті» [2, 115 б.]. Мұндай сөз – суретті тек туған жерін бар болмысымен, бүкіл табиғатымен шынайы сезіне білген адам ғана сала алады. Әдемі өрнек, шағын жанр арқылы бүкіл табиғат сұлулығын ерекше әдеппен оқырманына жеткізеді. Нағыз шеберлік, суреткерлік деген осы болар, бәлкім?!

Жоғарыда жазушыны «жаңа ғасырдың дарынды жазушысы» дедік. Себебі, Ұлы Отан соғысы тұсында дүниеге келген қаламгер тәуелсіздік алмай тұрып-ақ, заманымыздың көріпкелі секілді саяси мәселелерді, қазаққа рухани жағынан баю қажеттігін, Елбасымыз айтқандай «ұлттық кодты сақтау», түрлі адамның жеке басында, қоғамда орын алып жатқан жағдайларды о бастан біліп, сезгендей. Жазушының «Айып» әңгімесі тәрбие мәселесіне айналады. Атам қазақ тәрбиеге қатты көңіл бөлген, әсіресе бала тәрбиесінің негізі — бұл оның отбасы. «Бала ұяда не көрсе , ұшқанда соны іледі» деген, сол себепті отбасындағы ата-ана баланың өмірлік ұстазы және тәрбиешісі болуы керек. Жазушы Арысбайдың не білім алуға, не еңбек етуге зауқы жоқ ұлдарының енжарлықтарын бейнелеген. Қолыдары бос балалар әке- шешесіне, жанұяның жағдайларына қарамайды. Жандарын ауыртып, ойын-сауықтан шықпайды, ұрыс-төбелеске әуес болады. Оқырман Арысбайдан да оның балаларынан да түңіледі. Қылықтарына бірде күлесің, бірде налисың, Мархабат кейіпкерін жетесіз күйінде қалдырмай, совхоз директорының учаскелік инспектордың араласуынан кейін, қателігін мойындатып, бір отар мал бағуға жібереді. Жазушы бұл жерде баланың мектепте, жанұяда қабылдамаған тәрбиесіне заң орны, мекеме басшысы ықпал етті деген идея туындатады. Біздің ұлттық ата салтымыздан тамыр үзбеген әкелердің болмыстарынан жақсы нышандарды көре тұрып, тоталитарлық жүйеде тәрбиеленген балалардың кейбір өктемдеу қылықтарына түсіністікпен қарағың келеді. Осы бір ойға Байғұтовтың шығармашылық әдісінің өзі итермелейтін сияқты.

«Сүмбіленің суы» атты әңгімесінің басында еліміздегі тіл мәселесіне қозғау салады. Тіл мәселесі – ел мәселесімен пара-пар. Ол тұтас ұлттың проблемасы. Тілі мен дінін ұмытқан ұлттың да болашағы бұлыңғыр екені анық. Әңгіме былай басталады: «Ыстықкөлде дебатшылардың халықаралық форумы өтеді. Соған жолым түсті. «Сценарий бойынша басқосуға құт қадам тілеп, бата берілуі керек екендігін сыбырлай ескертушілер аз емес. Халықаралық шара болғандықтан, Америкадан, Англиядан, Алманиядан, Түркия мен Ресейден өкілдер бар. Өзбекстан, Тәжікстан, Қырғыстан қатысып отыр. Ұйымдастырушысы - өзіміздің бұрыннан бастамашыл Қазақстан. Бір таңданарлығы, бәрі де - ағылшын және орыс тілдерінде дағы, тек бата беру рәсімі ғана қазақ тілінде болып шықты. Әне жүргізуші қазақтар ағылшынша да, орысша да сайрап жүр. Қазақстан өткізіп отырған шараңызда қазақша ештеңе жоқ екен. Бұл бейшаралыққа не шара? Бірақ бәтуалы батаның сценрийге кіргеніне де шүкіршілік. Кезек бізге келді. «Жасы үлкен кісі бата береді»,-деген сөз де алғаш ағылшынша, сонсоң орысша айтылды. «Бісміллә!» дедік қолымызды жайып». Қазақтың тілі – қазақтың жаны. Тіл өткен тарихпен ғана емес, бүгін мен болашақты байланыстыратын құрал екендігін ұмытпай, ана тіліміздің әлі де ақсап тұрғандығын тағы еске түсіргендей. Жаны да, қаламы да ұлтының арман-мұңымен суарылған жаны осылай оқырманға тіл қатады. «Әпкемнің ауылы» әңгімесінде Үрисән әпкенің бірталай жыл ат ізін салмай кеткен інісінің ауылға іздеп келуі, бауырлар арасындағы алшақтық, қым-қуыт тірліктің кесірінен бе, әлде басқа жағдай ма... Білгісіз. «Тамағыма кенеттен бірдеңе кептеліп тұрып қалды. Батыс жақ беткейдегі бейітке бұрылдым:

«Жұлдызхан жезде, кешіргейсің біз бейбақты...»?

«Әпке, ауырып қалған жоқ па екенсіз, соншама неге суыл кернеп барады бұл жүректі?».

«Әлде мына мейірім жүдеген мезгілде тасқа айнала бастаған бауырдың бұйра сағымға ерігендегі, жібектей желге жібігендегі сиқы ма?».

«Үрисәнді көргенде үгітіліп кететін шығармын мына күйіме қарағанда».

«Ол кісі қайтер екен? Бірқанша жылдар бойы көрместен, келместен, ат ізін де салмастан, қалайынша шыдағанмын?!» [5, 7 б].

Жазушының тағы бір ерекшелігі – тілінің жеңілдігі. Ойы жай сөйлемдерден беріледі, сөздері анық, қысқа тіркестер, атаулы сөйлемдермен де үлкен ой тастайтын жерлері болып жатады, сонымен қоса қарапайым сөйлемдер суреткердің ықшам жазудың шебері екендігін дәлелдейді. Сөзімді мысалмен дәлелдесем:

«Иттің құқығы» әңгімесінің соңында:

- Кім білсін-ай, кім білсін.

Деп, тауыс-тәмәм етуге де болар еді. Әңгімені. Алайда, алакүдіктеніп, кімді кейіптеген, қай қалауымызды қағындылаған, қандай кезеңдегі Парламентті пайлаған деп күдіктенесіздер. Сөйтесіздер.Сіздер [5, 342 б].

Болмаса, «Ақсақ кемпір» әңгімесіндегі Клавдия Кондратовнаның сөзі арқылы да: «Ағатайым-ай, Табиғат-Ананың тілін түсінетін адам табылар ма?! Тек Табиғаттың тілі ғана баршаға ортақ тіл ғой. Ол адамзатқа ғана емес, күллі жаратылысқа түсінікті болуы керек еді. Амал қанша, айналадағы адам атаулының, басшының бәрінің Табиғат-Анамен тіл табысқысы жоқ. Сол тілді бір түсінсе, сіз ғана тереңірек түсінеді деп ойлаудан бір минөт, жалқы секөнт танған емен, жан аға...» — деп, сегіз бет сары қағазға сардолана жырын төгілтіпті-ай келіп. Тұп-тура солай. Өткендегі арша туралы жазғаны алты бет еді, сардолана жайындағысы сегіз бет. Білесің бе, милый мой? — деді ол» [5, 125 б].

«Кафедегі құдалық» әңгімесінде шағын ғана диалог арқылы қарапайым тілде, өркениетке ұмтылған қазақ ауылының тұрмысы, той өткізу мәселесін төмендегідей етіп көрстеді:

« - Құдалығымыз мынандай, тойымыз қандай болмақ дүр?-деді біреулер.

- Бірінші дәрежелі кафеде отырыппыз, ә-ә?)

- Құдайға шүкір, жағдай жақсы ғой күнде қызық, күнде той,-деді екіншілер.

- Шымкент шәһарындағы бірде-бір тойханаңыз, бірде-бір кафеңіз күндіз-түні бос емес,-деді үшіншілері. Құдалықтың бір ғана кемшілігі бар еді. Арнайы асаба жалдамапты» [5, 102 б].

М. Байғұттың әдемі үйлескен, өткір де, дәл таза халықтық тіліне сүйсінеміз, таңданамыз, таңдай қағамыз. Шын көңілден шыққан сөз тізбектері, құнарлы ойлары адамды еріксіз тәнті қылады. Жазушы ретінде өзіне аса талапшыл екенін аңғаруға болады. Еңбектерінде оқиғаларды өмір шындығына сай етіп беруде бірнеше рет түрлендіріп, өңдеп қана емес, қазақы қалыпты сол күйінде жеткізе білуде әр сөздің мағынасына терең үңіледі.

Қорыта келгенде, қазіргі қазақ әдебиетінде өз прозаларымен орын алған таланттар аз емес. Екі бетке жүк болатын нәрсені, екі ауыз сөзбен жеткізетін дарынды талант иесі. Бекзат болмыс иесі. Жандүниесі таза жан. «Тілге жеңіл, жүрекке жылы сөз жақсысын» «келістіріп» жазып жүрген қаламгер.Шығармаларынан өмірдің өзін көресіз.

Жазушы терең толғаныстан гөрі аз сөзге көп мағына сыйғызуды өнеріне серік еткендей. Осы шағын жанрлы шығармаларында қайнаған ауыл өмірі, қарапайым адамдар, өмір шындықтары мен кейіпкерлер тағдырындағы тартыстардың себептері, салдары, түйін байланысы терең тамырланып жатады. Қаламгердің шағын прозалық туындыларында қазақ халқының кеңестік кезден тәуелсіздік алғанға дейінгі, осы кездегі халық жағдайын, қоғамдық көкейкесті мәселелерді тұтастырып, үлкен көркемдік деңгейге жеткізеді, сонымен қатар мектеп оқушысынан бастап, ересек қауымның да көңілінен шығуы - жазушы тілінің тазалағынан, шығармаларының жеңіл оқылуы, ой еркіндігі, жазудағы шеберлігінен деп білеміз.

Әдебиет

1. Пірәлі Г. Мархабат Байғұттың әдебиеттегі әлемі. // Ақиқат. - 2015. - №7. - Б. 82-86
2. Махаббат мақам Мархабат: М. Байғұт туралы мақалалар Шымкент: «Ордабасы», 2005, 256 б.
3. Сыздықов К. Ұстаздық ұлағат. Алматы: Шартарап, - 2001. - 360 б.
4. Байғұт М. Қозапая. Әңгімелер мен повестер. – Алматы. Атамұра, 2003. - 280 б.
5. Байғұт М. Оқу залы. Әңгімелер. - Алматы, ҚазАқпарат, 2009. - 344 б.

УДК 81

КӨРКЕМ ШЫҒАРМАДАҒЫ БАҒАЛАУЫШ ЕТІСТІКТЕРДІҢ ПРАГМАТИКАЛЫҚ ҚАСИЕТІ

Таласпаева Ж.С., Сагындыкова А.Б.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Прагматика белгі мен қолданушы арасындағы қарым-қатынасты зерттейтін тіл білімінің саласы. Прагматиканың негізі белгілерінің қолданушыға деген қатынасынан туындайды. Прагматиканың негізгі идеясы болып тіл кең қолданыс кезінде, тілдік қатынас барысында толықтай айқындылып, түсінікті болады.

Сөздің жазылуының прагматикалық аспектілерінің зерттелуі коннотация ұғымымен байланысты. Коннотация стилистикалық, философиялық, психологиялық

теория тұрғысынан қалыптасқан. Көптеген ғалымдардың пікірінше сөздің лексикалық мағынасы денотаттық және коннотаттық элементтерден тұратынын көрсетеді.

Қазақ тілі энциклопедиясында: «Денотат (лат. denotatum – белгілеу) – заттың, белгілі бір нәрсенің атауы. 2) ...сөйлеушінің түсінік қабілетіне байланысты тілден тыс белгілері бойынша атау болып келеді. Денотат – белгілі бір топтағы заттардың, қасиеттердің, қатынастардың, жағдайлардың, процестердің, қимыләрекеттердің ұқсастықтарына қарай ортақ атауы немесе солардың әрқайсысының атауы», – [15, 93 б.] осындай анықтама берілгенімен, денотатты деп атаудан гөрі, адамның санасындағы бейне дегеніміз дұрыс болатын шығар. Шынайы заттар мен құбылыстардың сөзбен байланысы денотаттық фактор деп аталады.

«Коннотация (лат. konnotatio, konnoto – қосымша мағынасы бар) – тіл бірлігінің эмоциялық, бағамды немесе стилистикалық рең білдіруі. Кең мағынасында: тіл бірлігінің грамматикалық және заттық-ұғымдық мағынасын толықтырып, оған экспрессивті сапа беретін, бөлігі. Коннотация сөйлеушінің тәжірбиелік, тарихи, мәдени, танымдық біліміне, олардың сөз болып отырған нәрсені ұнатуы не, ұнатпауына, бағалауына, стильдік деңгейге, тіл қызметінің саласына, олардың әлеуметтік қатынасына және т.б. байланысты болатын құбылыс» [1, 176 б.]. Яғни, коннотация денотативті семантикаға қосымша компонент ретінде қарастырылады. Лексикалық мағына құрылымының негізгі бөлігі денотаттық компонент болып табылады.

Денотация сөз мағынасының логикалық заттық бөлігін қарастырады, ол кең мағынада қолданылады. Ал, коннотация сөздің жазылуында сөйлеушінің жағдайға, іс-әрекетке эмоционалды түрдегі бағасын айқындайды. Адам айналасындағы заттар мен құбылыстарды қабылдау барысында адам санасында оларға байланысты баға туындайды. Осының негізінде сөз тілде эмоционалды-бағалауыштық коннотатқа ие болады. Коннотаттың негізгі компоненті -бағалауыштық, эмоционалдық, экспрессивтік және функционалдық стилистикалық компонент [2]. Коннотацияның барлық элементі бір-бірімен тығыз байланыста болады.

В.И. Шаховский тілдегі жалпы эмоционалды сөздер коннотативтілікке тән деген жаңаша пікір ұсынады: «Эмотивті компонент коннотацияның семантикалық өзегі болып табылады, ал эмоция әрқашанда бағалауышты және экспрессивті болады. Бағалауышты және экспрессивті компонеттер тегінде коннотативті ғана болмайды, олар денотацияның компоненттері де бола алады. Біздің түсінуімізше, мәтінде эмотативтілік қасиетке ие экспрессивті және бағалауышты мағыналы компоненттер болып қолданылған тілдік және сөйленімдік бірліктер де коннотативті болып табылады» [3, 14 б.].

Қазақ тілінде эмоционалды сөздерді қимылды, қимылдың санын, заттың атауын, санын білдіретін және адамның көңіл-күйіне байланысты шыққан сөздер деп, лексика-семантикалық топқа бөліп, одаан әрі іштей бірнеше айырушы (диференциалды) семаларға жіктап қарауға болады.

1. Қимылдың білдіретін эмоционалды сөздердің лексика-семантикалық топтары. Бұл топтағы сөздер кеңістікте қозғалуды білдіреді. Оларға жүру, сүйреу, кіру, шығу семалары жатады.

«Жүру» семасы: *абдыр, апыраңда, аралаңда, аяңда, бүкшаңде, быжылдат, еңкеңдеп, жөнел, жылжу, зымыра, кербеңде, күйбеңде, қалталақта, қыбырла, лағу, одыраңда, сандал, сыпсыңда, тайраңда, талтаңда, ілбі* т.б. Мысалы, *Поездан беткеге, беткеден ызвозчикке мініп түні бойы* ***сандалдым*** (Ғ. Мүсірепов «Өмір ертегісі», 74-бет). *Шірене бір тартып, барлық шаналарын қозғап алды да, бұл «жылан бауыр» да Ақадырға бетін қойып,* ***жылжи жөнелді*** (Ғ. Мүсірепов «Түннел», 126-бет). *Қаражал сары бие өзіндей сары құлынын ертіп* ***аяңдап*** *келеді* (З. Иманбаев «Солмайтын гүл»,

473-бет). *Әншейіндегілер былай тұрсын,* ***талтаңдап*** *жүріп тістерін ырситатын болды* (Ғ. Мүсірепов «Тұтқын қыз», 243-бет). *Салт аттылар да бір жүріп, бір тоқтап, тоқтай қалып, тыңдап,* ***ілбіп*** *жақындап келеді* (Сонда, 251-бет).

Бұлардың семалары экспрессив мағыналы және экспрессив -бағалауыштық мағыналы сөз болады. Соңғы сөйлемдегі «жүр» етістігі қалыпты жағдайдағы адамның жүрісі *абдырай, талтаңдап* етістігі арқылы экспрессивті мән, эмоционалды реңк беріп тұр.

«Сүйреу» семасы: *дедектет, дырылдат* т.б. Мысалы, *Есік пен төрдей* ***дедектеп*** *барды да, қаң-көбелек ойнап шаншыла барып жігіт жығылды* (Ғ. Мүсірепов «Өмір ертегісі», 43-бет). *Айта алмай кішкене бөгеліп, аяқтан* ***дырылдата*** *жөнелді* (Сонда, 47-бет).

Бұл семадағы сөздерге де денотаттық компонент тән және олардың да компоненттері жеке экспресссивті немесе экспрессивті-бағалауыштық та болады.

2. Қалыпты білдіретін эмоционалды сөздер тобы. Бұл топтағы сөздер кеңістікте орналасудың таза қалпын білдіреді. Оларға отыру, тұру, жату, құлау, кейбір заттың орналасу қалпы семаларындағы сөздерді жатқызамыз. Қолда бар материалдарымыздан **«отыру»** семасындағы сөздер бейнелеуіш негізде етістіктерден жасалып, сөздің коннотативті компонентіне тең келетінін байқауға болады. Мысалы, *алшай, аңғарал, қоқи, мелши, шалжи* т.б. Мысалы, *Соққының салдарынан ба әлде мынадай қорлыққа күйінуден аузына сөз түспей отыр ма, - жұрт сол арадан сөгілгенде, ол жансыз адамдай* ***мелшиіп,*** *орнында қала берді* (С. Мұқанов «Өмір мектебі», 322-бет). *Трактор үстіне* ***қауқайып*** *қонып алған үлкен денесін қайда жасыруды білмей жұрттан қысылады* (З. Иманбаев «Құстар қайтып оралғанда», 590-бет).

Қалыпты білдіретін лексика-семантикалық топтардың келесі тобы – **«тұру»** семасындағы сөздер. Олар мына секілді сөздер тобы жиынтығынан көрініс табады: *делди, қазди, қақи, қалши, оңал, селти*. Мысалы, *Ашып оқып жібергенде не болғанын білмей, қаны қашып,* ***қалшиып*** *тұрып қалды* (З. Иманбаев «Дала көктемі», 392-бет). *Есін жиып* ***тәлтіректеп*** *орнынан тұрғанда, соңғы көлік сайдан түсіп барады екен, даусы жетпеді* (З. Иманбаев «құстар қайтып оралғанда», 573-бет).

Бұл семадағы сөздер де бейнелеуіш негізді етістіктерден жасалады. Сөздің компоненттік мағынасы жағынан олар денонативті мағынада кездеседі. «Тұру» семасындағы сөздер, біздің байқауымызша, экспрессив, экспрессив-бағалауыштық компоненттерге тең келеді.

«Құлау» семасы: *омақас, сылқ, тыраң, топ ету* т.б. Мысалы, *Ана жерде, мына жерде қазақтар* ***топылдап*** *құлай бастады* (Ғ. Мүсірепов «Өмір ертегісі», 60-бет). *Күн деген күннің өзі неше сағаттық екені белгісіз, ол бұрынғы әдет бойынша, айта берсең жиһангерлер соғысының бас кезіндегі әдет бойынша көпіртіп-ақ ашуланса да, ұзамай-ақ* ***сылқ ете*** *түсетін* (Ғ. Мүсірепов «Тұтқын қыз», 230-бет).

Бұл сөздердің де негізі бейнелеуіш сөздерде жатады. Бұлар денотат компоненттерден жасалып эмотивті-экспрессивті-бағалауыштық мағыналы сөзге тең келеді.

Бұл мысалдардан байқайтынымыз, бұлар да бейнелеуіш негізді етістіктерден жасалған, бірақ бұлардың құрылымынан эмотив-экспрессив-бағалауыштық мағыналы сөздерді ғана кездестіреміз. Сол себептен ол коннотаттық компонентке тең келеді.

3. Физиологиялық процесті білдіретін эмоционалды сөздер. Бұл топтағы эмоционалды сөздер «ішу», «жеу», «күлу», «жылау», «сөйлеу», «қарау», «түкіру» сынды семалардан тұрады.

«Ішу», «жеу» семалар: *борылдат, сылқит, қаужаңда, салпылда* т.б. Мысалы, *Бізге табылғаны бола береді, - деп сорпаны* ***борылдатып*** *іше бастады* (Ғ. Мүсірепов

«Тұтқын қыз», 243-бет). *Енелерін тым болмаса* ***болпылдатып*** *бір-екі рет сормаған қозы, лақ жылы, тәтті уыз сүтті аңсап, зар қақты* (С. Мұқанов «Өмір мектебі», 394-бет).

«Күлу» семасы: *жымың-жымың, кеңкілде, сақылдау, ыржию, сықылықтау* т.б. Мысалы, *– Әйелді неге мазақтайсыңдар? – дегенде, Вера мен Науша баланы алып,* ***сақылдап күлген*** *бойы далаға шығып кетті* (Ғ. Мүсірепов «Тұтқын қыз», 235-бет). *Жылқы баласына тұңғыш бұт артып, кісілік құрғанына мәз болған ұлы ешкі тістерін көрсетіп* ***сықылықтап*** *күлумен болды* (З. Иманбаев «Құба тал», 12-бет). *Битабар сөзінің аздап кекесіні барын сезгендей болып, қонақ* ***кеңкілдей*** *күлді* (С.Шаймерденов «Жыл құсы», 58-бет).

«Жылау» семасы: *еңіре, зарла, кемсенде, кеңкілде, қыңқылде, солқылда, сұңқылда, бозда* т.б. Мысалы, *Кемпірлер қарғайды, тас жүрек жауларды қарғайды,* ***зарланады*** (З. Иманбаев «Дала көктемі», 392-бет). *Зібира әуелі үнсіз* ***солқылдап,*** *бара-бара үдетіп,* ***еңіреп*** *жылады* (З. Иманбаев «Қос қайың», 554-бет). *Бара-бара ботаның даусына салып, ботаға қосылып* ***боздайтын*** *болдым* (Ғ. Мүсірепов «Өмір ертегісі», 39-бет). *Менің ішімді жегі құрттай мүжіп тауысқан, - деді тағы да Зәуре* ***кемсеңдеп*** *жылап алып, - мынау қасында отырған жалғыз бейшара* (С. Мұқанов «Өмір мектебі», 258-бет).

«Сөйлеу» семасы: *ағатайла, баж ат, бажылда, безілде, бұрқыра, бұртыңда, былдырақта, былдырла, былжыра, былықтыр, гуілде, елжіре, жекі, жөлпілде, жыбырлат, зарла, зекі, зығырлан, кейі, кеңк ет, көкі, күбірле, күмпілде, күмілжі, күңк ет, күңкілде, қыңба, қыңқылда, маңыра, мөңіре, мұжы, мылжаңда, мыңқ ет, мыңқылда, міңгірле, отта, шақылда, шаптық, шүйіркелес, шырылда, шытына, ызыңда, ыңылда* т.б. Мысалы, *Тығыз шаруа болып тұрса... – деп* ***күмілжідім*** (С. Шаймерденов «Мезгіл», 7-бет). *Солай, біреудің адамы, - деп* ***міңгірледі*** (З. Иманбаев «Қос қайың», 545-бет). *Тұла бойынан жастық жалыны лаулаған, әтір исі, қыз исі аңқыған Зібираның батыл қимылы Қайырды жылан арбаған торғайдай тартып әкетті де, әлдеқандай мағынасыз сөзсымақтарды* ***күңкілдеп*** *айта берді* (Сонда, 548-бет). *Сенімен* ***мылжыңдасып*** *ешкім де тұрмайды* (Ғ. Мүсірепов «Өмір ертегісі», 48-бет). *– Қайтамын, маған қаражат тауып беріңдер!- деп оқушыларға* ***қыңқылдадым*** (Сонда, 65-бет). *Айтқанындай, дәл алтыда Алматы* ***бажылдап*** *қоя берді* (Ғ. Мүсірепов «Түннел», 96-бет).

Байқап отырғанымыздай, тілімізде эмоционалды сөздердің ең көп кездесетіні осы сөйлеу процесін бейнелейтін сөздер болып келеді. Бұлардың құрамы да жоғарыдағы семалардан еш айырмасы жоқ. Олардың макрокомпонент құрамы жеке экспрессивті болып келіп денотатқа тең болып тұрады.

«Қарау» семасындағы сөздер: *адырай, ажырай, алақта, жаутаңда, ожырай, шұқши, бақши, тесірейе, телміру* т.б. Мысалы, *Мен есік алдында боқшамды ұстап,* ***адырая*** *қарап аңырап қалдым* (С. Шаймерденов «Мезгіл», 13-бет). *Үлкен көздері* ***жаутаңдап:*** *Сен де қош бол, атасының баласы, - деген еді сәл езу тартып* (З. Иманбаев «Дала көктемі», 374-бет). *– Не болды, кел, не? – деп Әбудің көздері* ***адырайып,*** *бастық сілтеген жаққа қарады* (З. Иманбаев «Құстар қайтып оралғанда», 578-бет). *Ит, «қай жерден қоян шыға қашар екен» дегендей, жан-жағына* ***алақтап*** *қарай бастайды* (С. Мұқанов «Өмір мектебі», 278-бет).

4. Адамның физикалық, психикалық немесе көңіл қалпын білдіретін эмоционалды сөздердің лексике-семантикалық топтары.

«Ұялу» семасы: *албыра, қылымсы* т.б. Мысалы, *«Құлық бие құлын жанды» дегендей, байқаймын, менен* ***қымсыған*** *болғанмен, апамның жан-тәні кішкентайдың үстінде* (С. Мұқанов «Өмір мектебі», 301-бет). *Қысылғаннан екі беті* ***албырап,*** *біресе маған, біресе анасына қарады* (С. Мұқанов «Өмір мектебі», 397-бет).

Біздің жинаған материалдарымызда «ұялу» семасына қолданылған эмоционалды етістіктер денотаттық макрокомпонентке тең келіп, сөйлемде экспрессив мағыналы сөздер болып қолданылған.

«Шаршау» семасы: *қалжырау, қажу* т.б. Мысалы, *Өйткені шауып келе жатып артыңа жалтақтай берсең атыңды тез* ***қалжыратасың*** (Ғ. Мүсірепов «Өмір ертегісі», 43-бет). *Тегінде жұмыс істеуден гөрі подшипник тартуға көп уақыт кететін тәрізді, мүлдем* ***қажытып*** *болды – деп, Қазиза ауыр күрсінді* (З. Иманбаев «Дала көктемі», 398-бет).

«Шаршау» семасындағы етістіктер «ұялу» семасындағы етістіктер сияқты қолданылған.

«Қайғыру» семасы: *күйреу күйзелу, құлазу,* т.б. Мысалы, *Жәпекең әсіресе соларды ойлағанда қатты* ***күйзеліп*** *кетеді* (З. Иманбаев «Дала көктемі», 374-бет). *Біткен барақтан басқасына от жаққанмен пайда жоқ,* ***құлазып тұр*** (Ғ. Мүсірепов «Түннел», 127-бет).

«Қайғыру» семсының да табиғаты «ұялу», «шаршау» семаларымен ұқсас.

«Қобалжу» семасы: *лепір, елегіз, жетімсіре* т.б. Мысалы, *Ажар* ***елегзи*** *бастады* (Ғ. Мүсірепов «Жайлау жолында», 200-бет). *Өзі кеткен соң баланың көңілі лдан қатты* ***жетімсіреп****, жасып қалды* (С. Шаймерденов «Өмір нұры», 394-бет).

«Қорқу» семасы: *қыпылда, үрейлен, үрпейіс* т.б. Мысалы, *Он шақты минут өтер етпестен большевиктің комиссары съезге келді. Қазақ азаматтары* ***үрейлесіп*** *қалды* (С. Мұқанов «Өмір мектебі», 293-бет).

«Ренжу» семасы: *томсырай, бұрти, қыңыраю* т.б. Мысалы, *Қисық шалдың* ***қыңырая*** *тартып өгіздерді қинап жатқаны анау* (З. Иманбаев «Дала көктемі», 385-бет).

«Жағымпаздану» семасы: *бипаздан, жалпақта, жампаңда, жылпылда, қалбалақта, қауқаланда, қаутаңда, мәймөңкеле* т.б. Мысалы, *Жай, балалық шағым есіме түсіп кетті, - деп* ***мәймөңкелеп*** *қалды* (С. Мұқанов «Өмір мектебі», 268-бет).

«Ашулану» семасы: *қалшылда, түтігіп, ызбарлану, бұрқырау* т.б. Мысалы, *Көрсетем мен көмектескенді. Мына сөзің үшін көзіңді ағызамын, ірікті салып тұрсың! – деді басқарма* ***түтігіп*** (З. Иманбаев «Құстар қайтып оралғанда», 453-бет). *Енді аталарынның қатқан басы керек пе? Жақсының қадірін білмейтін кещелер, түге! – деп* ***бұрқырады*** (З. Иманбаев «Қос қайың», 561-бет).

«Ыңғайсыздану» семасы: *қипалақта, қылымсы, қыпылда* т.б. Мысалы, *Ештеңе емес... Кішкене әлгі не еді... – деп қолын үстелдің астынан шығармай,* ***қипалақтап*** *қалды* (Ғ.Мүсірепов «Жайлау жолында», 155-бет).

«Қулану» (қу қалыпқа ену) семасы: *жылмаңда, құтаңда, сумаңда* т.б. Мысалы, *Қашан көрсең* ***сумаңдап,*** *байекенің үйінен шықпайды* (С. Мұқанов «Өмір мектебі», 329-бет).

«Мазақтау» семасы: *мысқылда, мырсылда, келемежде* т.б. Мысалы, *Менімен бірге қайғырмай, ойнақтағаны, мені* ***келемеждегендей*** *көрінеді* (Ғ. Мүсірепов «Өмір ертегісі», 39-бет).

«Қуану» семасы: *арсаланда, жадыра, жалбаңда* т.б. Мысалы, *Жантуар тез* ***жадырап,*** *өмірі ренжітіп көрмеген әйелінің маңдайынан сипады* (С. Шаймерденов «Өмір нұры», 123-бет). *Әйелі де, өзі де жан жоқ адамдардай жоғары жақ қой деп* ***жалбаңдап*** *қалды* (Сонда, 135-бет).

«Жақтырмау» семасы: *тыржит, тырыс, қырқи* т.б. Мысалы, *Ақ құба бала мұрнын* ***тыржитыңқырап,*** *амалсыз ауылына кетті* (Ғ. Мүсірепов «Өмір ертегісі», 46-бет).

«Ұрлау» семасы: *қымқыру, жымқыру* т.б. Мысалы, *Жай, әншейін, епте* ***қымқырса*** *қайтер еді дегенім ғой, - деді Қайырке, күлімсірей маған қарап қойып* (С. Мұқанов «Өмір мектебі», 23-бет).

«Қобалжу», «қорқу», «ренжу», «ашулану», «ыңғайсыздану», «қуану» семаларындағы сөздердің қолданылу сипаты жоғарыдағылардай. Олар денотаттық компонентке тең келіп, экспрессивті немесе экспрессив-бағалауышты мағынадағы сөздер ретінде қолданылған. Ал «жағымпаздану», «қулану», «мазақтау», «жақтырмау» семаларындағы сөздер тобы коннотаттық копонентке тең келіп, эмотив-экспрессив-бағалауыштық мағынадағы сөз болып қолданып тұр.

Прагматикалық ерекшелік тілдік тұлғалардың ой-пікірі, өзін-өзі тануға талпыныс, кейіпкер монологы, кейіпкерлер арасындағы диалогтардан байқалады. Көркем шығарма бойындағы автор идеяларының тұтастығынан да прагматикалық сипатты аңғаруға болады. Прагматикалық қасиет көп қырлы, көп жүйелі құрылымнан тілдік тұлғаның қоғамға деген қатынасының күрделілігін көрсетеді.

Бағалауыш мағына мен айтушы арақатынасы негізінде прагматикалық қасиет туындайды. Көркем шығармада айтушы шығарма мазмұнын жеткізу барысында етістіктің синонимдері де қолданыс табады. Біз қарастырып отырған жағдайда етістік әр түрлі прагматикалық сипатта болады: жағымды, жағымсыз баға, шындыққа сөйлеушінің эмоционалды бағасы, сарказм, ирониялық әжуа-мысқыл т.б. бейнелеуіш сөздер жатады.

Бағалауыш әрекет барлық қырынан көрініс табады, субъект – қоғамның өкілі, әлеуметтік көзқарастың бағасы. Мағынаның прагматикалық компонентін пайдалана отырып, тілдік бірліктен эмоционалды баға, эмоциялық қатынасты байқаймыз.

Әдебиет

1. Қазақ тілі. Энциклопедия. – Алматы: Қазақстан даму институты, 1998. – 512 б.
2. Хасанов Ғ.Қ. Лексикалық мағына.- Орал, 2005. -145 б.
3. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лесико-семантической системе: Автореф. дис. канд. – М: 1998. - 25.
4. Мұқанов С. Көп томдық шығармалар жинағының бірінші томы. Өмір мектебі. Роман. Бірінші кітап. – Алматы: - Жазушы, 2002. – 464 бет.
5. Шаймерденов С. Таңдамалы шығармалар жинағы. Үш томдық. – Алматы: «Таймас» баспа үйі, 2011. 2-т. – 320 бет.
6. Иманбаев З. Қос қайың: Әңгімелер мен повестер. – Алматы: ҚАЗақпарат, 2011. – 616 бет.
7. Мүсірепов Ғ. Көп томдық шығармалар жинағы. 2-том. Повестер. Құраст. Ә. Нарымбетов. – Алматы: Жазушы, 2002. 264 бет.

ӘОЖ 821.512.122

ЕСЛӘМ ЗІКІБАЕВ – «СӨЗ ТҰНЫҒЫН ТЕРГЕН АҚЫН»

Тасбулатова А.Б., Кулибекова Ж.С.
(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

«Еслəм жырлары – қазақ əдебиетіне өз өрнегімен, өз бояуымен, өз үнімен келген əсем жырлар.»
Тұманбай Молдағалиев

Кез келген ақынды айтқан кезде өткен шақта айту қиынға соғады. Себебі ақынның аты өлмейді. Көптеген еңбектері, қазақ жеріне қосқан елеулі үлестері әр қазақтың жадында қалары сөзсіз. Уақыт қаншалықты зымырап өтсе де, жалынды да ойлы жырларымен оқырмандардың жүрегіне жол таба білген, поэзияны шыңға

көтерген ақындардың бірі - Есләм Зікібаев. Өрнек ауылында өткізген балалық шағымда ата-әжелеріміз сырлы сезімге толы, отты да ойлы жырларымен халқының жүрегіне терең ұялаған аяулы ақын - Есләм Зікібаевты айтып жүретін еді. Шынымен де, тума талант, жыр айдынына есейіп барып ескек салса да, есесін жіберген жоқ. Ең алдымен, «Егемен Қазақстан», «Ұлан», «Жетісу» сияқты басылымдарда журналистік жұмыс атқарды, өзінің қаламгер екенін танытқан еді. Кейін өз уақытын өлең шығаруға арнаған болатын. Осы уақыттың ішінде он шақты өлеңдер жинағы жарық көрді. Соның ішінде, «Армандай ғұмыр» атты өлеңдер жинағын оқыған кезде ақынның өлең жазу ерекшелігін, табиғатын бірден аңғаруға болады.

Ел жүрегінде сақталатын, аты қалған ақын болғандықтан, Есләм Зікібаевтың мұрасын, өмірін айтып өтпеу мүмкін емес. Қазақтың белгілі ақыны Есләм Зікібаев Солтүстік Қазақстан облысының Өрнек ауылында дүниеге келген.

Бұл жер халыққа жомарттықпен ақын-жазушыларды, ақын-импровизаторларды, ғалымдар мен қоғам қайраткерлерін сыйлады. Солтүстік Қазақстан табиғатының сұлулығы осы аймақ тұрғындарының бойына тектілік, шынайылық және жан жомарттығы сияқты қасиеттерді тәрбиелегендей болды. Мұнда ұлы Біржан салға, Ақан серіге, Мағжан Жұмабаевқа, Сәбит Мұқановқа, Ғабит Мүсіреповке, Евней Бөкетовке және басқа да көптеген қазақ еліне танымал адамдарға шабыт көзі берілген [1, 14 б.].

Оның журналистік және әдеби қызметі «Қазақстан пионері» газетінде басталды. Содан кейін ол «Социалистік Қазақстан», «Жетісу» газеттерінде жұмыс істеді он жылдан астам уақытты баспаға арнады - ол Қазақ КСР Баспа, полиграфия және кітап саудасы жөніндегі мемлекеттік комитетінің жүйесінде, алдымен орталық аппаратта көркем әдебиет бөлімінің меңгерушісі, содан кейін редакциялардың меңгерушісі болды. «Жалын» және «Жазушы» баспаларының бас редакторы. Қазақстан Жазушылар одағы басқармасы мен хатшылығының мүшесі болып сайланды, Көркем әдебиетті насихаттау бюросының директоры болды. Соңғы жылдары «Ақиқат» журналында бөлім меңгерушісі болып жұмыс істеді. Бұл оның өмірбаянының маңызды кезеңдері, былайша айтқанда, өмірінің ең негізгі бөлшегі. «Ленин туы» және «Лениншіл жас» газеттерінде жарияланған жас Есләмның алғашқы өлеңдері қарапайым өмірге, туған жерге деген сүйіспеншілігі, автордың ойлау ерекшелігімен поэзия білгірлерінің назарын бірден аударды. Бірақ олардың мазмұнының басты құндылығы ол айтқан үш қасиетті ұғым болд ол оның поэтикалық жолын анықтады: «Отан мен ана, туған ауыл» [2, 85 б.].

Осы өлкенің шығармашылық дәстүрлерінің рухани жалғастырушысы - ақын Есләм Зікібаев - осы берекелі жердің перзенті. Өзінің туған жерінде оның азаматтық және поэтикалық өмірбаяны, балалық шақтың қуанышы мен ерте жетімнің ащысы туралы білім басталды. Сұрапыл соғыс көптеген қиыншылықтар мен ауыртпалықтарды әкелді, қиыншылықтарға ұшырады. Есләм Зікібаев өзінің құрдастары сияқты соғыс жылдарында өмірдің қатал мектебінен өтті. 11 жасында ол су тасушы болып жұмыс істеді, мал бақты. Поэзияға деген сүйіспеншілік осы қиын және азапты жылдарда басталды.

Сол жылдардағы көптеген адамдар сияқты, Есләм Зікібаев өзінің алғашқы өлеңдерін республикалық газет-журнал беттерінде жариялады. Содан кейін, олардың үлкен таралымының арқасында оқырмандардың ең үлкен аудиториясына жүгінуге және дереу жанданған жауап пен олардың жұмысына ең қатал баға алуға мүмкіндік туды. Содан кейін ақынның жоғары кредосы анықталды:

«Сөз - менің байлығым,қиындықтан несіне қорқамын. Ақынның сөзі - ар-ождан, оның бақыты мен намысы.»

Өзінің алғашқы «Ақ қайнар» жыр жинағымен жалт қаратқан Есләм ақын ай алмасып, жыл жылжыған сайын өсу, толысу, кемелдену үстінде болды. Ол, әрине, өз

бойындағы табиғи дарынымен қатар үнемі іздену, үйрену, тәжірибе тәлімінен сабақ алу үстінде болды. Кезінде «Ақ қайнар» жинағын ежіктей оқып шыққан жастар қамқоршысы бола білген Әбділда Тәжібаев ақын Есләм өлеңдеріне де үкілі үмітке толы өз бағасын былай деп бергендігі есте: «Есләм менің ойымда жүрген дәмелі, үміт артатын інілерімнің бірі болғандықтан, оның «Ақ қайнар» деген атпен топталған жаңа өлеңдерін шын ықыласпен оқып шықтым. Жинақта барлығы 85 өлең бар екен. Бір жерге бас қосқан осыншалық көп өлең оқушысын «тойдырмайды», үнемі бірінен соң бірі тартып отырады. Әрбір жырдың өз әуені, өз сыры бар. Есләм тақырып жағынан кілең жаңалық айтты деу қиын. Бірақ бізге мәлім тақырыптардың өзі де Есләмша жырланып, жаңғырып отырады. Өйткені, талантты ақынның өлеңді поэзиялық дәрежеге көтеретін өнері көп, аспаптары мол». «Ақ қайыңдар» жыр жинағын оқыған Қадыр Мырза Әлі ақын өзінің әманда қысқа да болса нұсқа қайырар әдетімен «Есләм шабытының жемісі – «Ақ қайыңдар», – деді. Қос қаламгердің әріптестері Есләм ақынға кезінде берген бағаларынан ақиқат атойлай бой байқатып, шынайы шындықтың шырай берері бар. Сондықтан да біз Есләм ақынның сонау бозбалалы бозай шақтан-ақ өлең әлеміне бес қаруын сайлап келгендігін сезінеміз. Оның кітаптарының атауында әрдайым «ақ» - деген сөз бар. Ал қайың ағаштары, тегіс су беті, бұлақ - оның бәрінде «Ақ» бар.Бұл қазақ түсінігінде өте мағыналы сөз және тек ақ түсті ғана емес, сонымен қатар жан тазалығын білдіреді. Ақын Зікібаев үшін бұл сөз идеалдың синонимі, сұлулықтың символы болған.

Өлең - ақынның өмірі, сыры, шыңы, қуанышы, сүйініші, реніші, мұңы.Осы ақиқатты Есләм Зікібаев та жақсы түсінген. «Қанша жармассаң да, жүйріктің жалынан үнемі айрылмаймын дегеніңмен, бір күні сусып сауырынан сыпырылып түсеріңді білесің.Фәнидің алдамшылығын ілгерілі - кейінді талай ғұлама ақындарымыз айтып өткен. Алдағы ең үлкен бағалаушым – сөз қадірін ұғатын ел - жұртым болса, басты мұрат сол» деуі содан екен [3, 5-8 бб.].

Туған халқы туралы қай ақын толғанысқа толы отты жырларын арнамады дейсіз. Есләм да осы тақырыпқа келгенде асқақ пафоспен ой толғап, терең тебіреніске түседі.

Халқым – Анам!
Биігім! Тереңім де!
Дария сынды тербелем кемерімде.
Еркелігім қашан да жарасады,
Ол болмаса, басқаға керегім не?!
Халқым – Әкем!
«Мөлдірім» тұнығым да!..
Құдірет-күш жатқандай бұл ұғымда.
Әкем барда, ақиық қырандаймын,
Тастүлекпін түлеген тұғырымда, [4, 25 б.] – деген Есләм ақын туған халқын Анам, Әкем дей отырып, адамзат ұғымының ең ұлық, ең қасиетті ұғымдарына бойлай түсіп барып, өзінің де сол халқымен тамырластығын, «ол болмаса, басқаға керегім не» дегендей кесімді де кесекті пікірге табан тірейді. Бұл шын мәнісінде халық деген қасиетті қара қайнардың қуат күші мен қадірлі қасиетін сезіне де сене білген жүректің, ақын жүректің берік байламы ғой дейсің.

Есләм Зікібаев – туған жер, Отанға деген сүйіспеншілігін өлең арқылы көрсеткен. Өрнегі - кіші Отаны. Қазақ еліне деген махаббаты осы жерден басталады. «Дана-халық», «Дала-жұмбақ», «Отанның қадірін білер ме» деген тақырыптағы өлеңдері туған елді сүюге үйретеді.

Сағындым, Өрнек,
Сағындым сені, аяулым,
Сағыныш кейде түсірер жанға қаяу-мұң.

Өзіңнен асқан мекен-жай бар деп білмеймін,
Дүниенің маған көрсетсе-дағы қай ауылын.[4,36 б.].

Бұл өлеңде ақынның туған жерін, Отанын, елін, халық ұғымын асқақ тұтқандығы байқалып тұр. Өрнек ауылы жайлы жүрегінен шыққан жырды барша қазақ еліне паш етеді.

Салған жерден ақын туған жерін былайғылардай мақтай жөнелмейді, керісінше басқа арнаға ауып түсіп, өз даласынан арманда кеткен Мағжандаған дауысын естиді, сол арқылы өзінің де күйінішті, сағынышты сырын шертеді. «Жыр жазып жүргенімді мақтан көрем, Солардың соңындағы сарқытындай» [4, 3-б.] деген өз пікірін іркіп қалмайды. Бұл күндерде қазақ жұртының қайғы шері мен таусылмастай мұңына айналған ана тіліне деген көзқарас Есләм ақын поэзиясында пайымды парасатқа толы діңгекті тақырыпқа айналуы заңдылық па дейміз. Өйткені, ол «тірлігінің, бірлігінің, тіпті жұтар ауасын, ішер суына» шейін тіл деп ұққандай, сол тілдің арқасында «Аспан, Жердің амандығын сақтап тұрған қасиетті тіл» деп түсінеді, солай деп түйсінеді.

Жалғасқанда жақсылықтың жолы әман,
Дүние – думан,
Шалқып-толқып толар ән.
Сырым-жырым,
Әнім-күйім,
Зар-мұңым,
Қуанышым-бұла күшім,
Таң нұрым – Бабам тілі,
Анам тілі, бол аман! [4, 100 б.].– деген асқақ арманды аңсарын, бар болмыс-бітімімен ақ тілеулі айтарын адал көңілден ақтарып салады. Барша қазақты сол тілектің ішінде болуға үндейді. Жалпы, ақын Есләмнің ет жүрегі тіл, туған жер тағдыры деген тақырыптарға барғысы келіп бармайды, оны ақынның сол сергек жүрегі, сөнбес сезімі еріксіз жетелеп әкелетіндей. Сол құбылыс оған үнемі тың толғаныс, соны серпіліске бастайды. Ақын жырларының өміршеңдігі де, өтімділігі де сонда деп білеміз.

Абай туған,
Мұхтар туған жер мынау,
Жолым түсіп келдім-ау.
Білдірмейсің,
Білдірмеген боласың,
Қасіреті арылмаған шерлім-ау, [4, 105 б.] – деген ақын ұлы мекеннің сән-салтанатынан гөрі қайғы-қасіретін, мұң-шерін көреді, сол арқылы осынау мекеннің жазылмас жарасына айналған атом жарылыстарының әкелген аждаһалы қасіретті наласын сөз етеді. Міне, Есләм ақын ұлылар туған мұңлы, шерлі мекеннің түп ақыры жеткен тұсын осылайша көз жасы сорғалаған өз жырына арқау етеді.

Қасиетті қарт Шыңғыстың төрінен,
Айлы кеште Абай әні төгілген.
Қабырғасы қарс айырылып сөгілген
Өмір көрді арпалысқан өлімнен.
Көрді, көрді…
Көрмесем-ақ деп еді,
Бұл – халықтың тарқамас шер-шемені.
Асып барған,
Тасып барған қу көңіл
Көз алдымда күлгін тартып, күлкі өңір,

Құр сүлдері сүйретіліп келеді. [4, 125 б.].

Полигон қасіретін көп тартқан өлкенің өлімшелі халін Есләм ақын осылайша жыр тілінде сөйлетеді. Сен сенесің – сана сенделтесің, сен қайғырасың – көз жасыңды көлдетесің! Ақын жалаң жырлаудың көбіне көп жұтаңдыққа, жасандыққа, қасаңдылыққа соқтырарын жақсы түсінеді. Сондықтан ақыл айтып көсемсу, көсіле сөйлеп шешенсуден бойын аулаққа салады. Ой тереңіне барынша бойлап барып, толқымалы толғаныстарға, пәлсапалық пайымдауларға жиі мұрындық соқтырары да содан .

Мәселен, «Уақыт» деген шап-шағын, шымыр өлеңін былай деп түйіндейді:

Діндарлардай қаза болған намазы,
Уақытқа да бар өзінше наразы.
Асылы ол мына жалпақ ғаламның,
Ғаламдағы төрт миллиард адамның
Тірлігіне, бірлігіне таразы! [4, 84 б.].

Ой түйінін бір шумақпен бекітеді. Есләм ақынның парасат салтанатының, ой кемелділігінің бір парасы осында жатыр ғой. Есләм ақынның поэзиядағы тақырып аясы аса кең, айтары алымды, ойы шалымды болып келеді.

«Ән-құдырет» өлеңінде ән жоқ жерде, көңілдің сәні жоқ екендігін, ән жоқ жерде өмірдің де мәнділігі жоқ екендігін атап өтеді. Қазақ халқымыз әнге жақын болғандықтан, той-думанда өзінің өнерін көрсетіп, сезімді сергітіп жібереді. Мұңайып, өмірден түңіліп жүрген адамдарға ән салған кезде, көңілдері бір сәтте жайнап кетеді.

Болса дәйім жарқын күн
Ән оралды ойыма.
Ән басқарды халқымның
Қуанышын,
Тойын да!... [4, 29 б.].

Есләм Зікібаев махаббатты да жырлайтын ақындардың бірі болған. Соған байланысты «Махаббат» өлеңінде:

Сезім бар күй әуендес,жыр әуендес,
Ол сезім өздігінен,сірә, келмес.
Махаббат та соның бір көрінісі,
Ондай күй әр уақытта туа бермес. [4, 87 б.].

Ақын махаббатты - адам жанының асыл қасиеті, асқақ мұраты, таным тұғыры, риясыз, ынтық, нәзік сезімі. Өйткені, шын сүйіспеншіліктен туған дүние ғана құнды, сұлу болмақ. Қалай алып қарасақ та, махаббаттың орны орасан екендігін оқырмандарға көрсетеді.

Есләм Зікібаевтың өлеңдері орыс және басқа халықтардың тілдеріне аударылды. Композиторлар оларды музыкаға қосып, халық арасында танымал болды. Олар Роза Бағланова, Бақыт Әшімова, Зейнеп Қойшыбаева, Әшір Молдағайынов, Шамиль Әбілтаев, Алтынай Жорабаева сияқты танымал орындаушылардың репертуарына мықтап кірді. Композиторлар мен әншілердің Зікібаевтың өлеңдеріне назар аударуы кездейсоқ емес, өйткені онда жан тазалығы, тектілік, адалдық пен шынайылық болған. Қазір қазақ ауылында, адамдардың жан дүниесінде болып жатқан күрт бұзылу, жабайы нарықтың деформациясы, адамгершілік мұраттарының құлдырауы ақынды сенім мен тыныштықтан айырады. Ол журналистика жанрына жиі бет бұра бастады, моральдық-этикалық тақырыпта құмарлықты мақалалар жазды. Олар азаматтық позицияны бейнелеп, Есләм Зікібаевтың тағы бір қырын ашты.

Есләм Зікібаевтың тағы бір ерекшелігі - адамдарға деген қарым-қатынасы. Атақты ақын, журналист адамдардың өзіне деген сыйластық қарым-қатынасын жоғары бағалады, кез-келген сұхбаттасушымен әңгімелесу үшін ортақ тақырыптар тапты,

айналасында болып жатқан барлық нәрсеге қызығушылық танытты, кез-келген тақырыпта сұхбат жүргізе алды және ерекше зеректікпен көрінді.

Ақынның сезімді селт еткізер, жүрекке шуақ ұялатар жырлары жүректі толқытады, ойға шуақ, бойға қуат береді. Сондықтан біз сияқты болашақ ұрпақ ел жүрегінде сақталатын, аты қалған ақын болғандықтан, Есләм Зікібаев есімін ауызға ала тұрып, оның артында қалған азды-көпті мұраларын зерделеп, тілеулес оқырманы ретінде әдебиеттен алатын орнын бағалау парыз.

Әдебиет

1. Зікібаев Е. Өмір-бәйге. – Астана: Фолиант. – 2007. – 248 бет.
2. Зікібаев Е. Армандай ғұмыр.Өлеңдер мен толғаулар. . – Алматы, 2006. – 320 бет.
3. Зікібаев Е. Ақ қайыңдар. Өлеңдер. – Алматы: Жазушы. – 1975. – 15 бет.
4. Зікібаев Е. Ақ айдын. – Алматы, 1980. – 56 бет.
5. Зікібаев Е. Жыр тағдырым. – Алматы, 2003. – 89 бет.
6. «Егемен Қазақстан» газеті. Ақынның мерейтойына орай шығарылған. – Алматы, 2008. – 246 б.
7. Бектас Г. «Жүрегінен жыр төгілген...». Айқын Республикалық қоғамдық-саяси газеті. 2004-2016 ж.

УДК 811.161.1

ОТРАЖЕНИЕ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ РИМСКОЙ ИМПЕРИИ В СОВРЕМЕННЫХ РУССКИХ АНТРОПОНИМАХ ЛАТИНСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

Терскова И.В.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Интересной является тема личных имен, с точки зрения происхождения. Большая часть самых распространенных на территории современной России и стран СНГ имен имеют совсем не славянские корни. Исконно русских и славянских имен, сохранившихся до наших дней, не так уж много. Имена, которые на первый взгляд кажутся нам славянскими по происхождению, при более тщательном и глубоком анализе обнаруживают свои скандинавские, латинские, еврейские или греческие корни. Сейчас довольно трудно интуитивно определить происхождение имени человека. Это объясняется тем, что история русских имен, насчитывающая века, объединяет различные традиции, которые причудливо переплетались друг с другом, некоторые имена уходили в прошлое, забывались, другие – формировались, преобразовывались, получали широкое распространение. Определить и отследить всю историю происхождения имени целиком, узнать, где берет начало история возникновения имен – задача не из простых. А чем дальше от нас уходят те времена, когда возникли эти имена, тем интереснее раскопать тайну его значения, происхождения и толкования. Любое исследование истории имени будет начинаться с его происхождения.

Имя собственное (калька с лат. nomen proprium, которое в свою очередь является калькой с греч. ὄνομα κύριον) — имя существительное, обозначающее слово или словосочетание, предназначенное для называния конкретного, вполне определённого предмета или явления, выделяющее этот предмет или явление из ряда однотипных предметов или явлений. Личное имя — социолингвистическая единица, разновидность имени собственного, один из главных персональных языковых идентификаторов человека или какого-либо одушевлённого существа.

Более 40 современных русских имен имеют латинское происхождение. Латинские имена имеют сложную историю происхождения, которая тесно связана с историей самой Римской империи. Жизнь, быт и мировосприятие римлян отложили свой отпечаток на антропонимах. Это можно наблюдать в следующих примерах.

Некоторые антропонимы происходят от родовых имен – номенов. Родовое имя означало то, что это имя принадлежит всем членам рода. Таким образом, номен подобен современным фамилиям. Номены обычно оканчивались на *–ius* и употреблялись в форме прилагательных мужского рода [1]. Многие современные имена латинского происхождения восходят именно к номенам, то есть к родовым именам. Мы изучили русские имена в ономастических словарях, для этого мы использовали «Словарь русских личных имен» Н.А. Петровского, «Современный словарь личных имён. Сравнение. Происхождение. Написание». А.В. Суперанской, "Ты и твое имя. Имя дома твоего» Л.В. Успенского и «Ищем имя» В.А. Никонова. Проанализировав и систематизировав информацию из четырех разных словарей советских и современных российских лингвистов, мы выделили следующие популярные современные русские имена латинского происхождения, значение которых восходит к Римским родовым именам:

Антон /Антонина – имя, восходящее к Римскому родовому имени *Antonius.*

Валерий/Валерия – имя, восходящее к Римскому родовому имени *Valerius.*

Емельян – имя, восходящее к Римскому родовому имени *Aemilius.*

Клавдия – имя, восходящее к Римскому родовому имени *Claudius.*

Максим – имя, восходящее к Римскому родовому имени *Maximus.*

Сергей – имя, восходящее к Римскому родовому имени *Sergius*

Ульяна/ Юлия – Римское личное имя *Julianus*, притяжательное прилагательное к римскому родовому имени *Julius*, что означает «из рода Юлиев» [2].

Как мы видим, русские имена, произошедшие от Римских родовых имен, прочно вошли в русский язык, а некоторые из них даже стали неотъемлемой частью ментальности народа. Например, имя Емельян, имеющее корни с Римским родовым именем *Aemilius*. Сокращенная форма имени Емельян – Емеля прочно вошла в русский фольклор. Емеля стал героем распространённого у восточных славян сюжета народной сказки. В народе сказка о Емеле известна под несколькими названиями: «Емеля и щука», «Емеля-дурачок» (В. Даль), «По щучьему веленью» (А. Толстой), «О дураке Емеле, какой вышел всех умнее» (И. Бунин) и множеством других. Русский собиратель фольклора Александр Николаевич Афанасьев, который исследовал духовную культуру славянских народов, в своем сборнике «Народные русские сказки» опубликовал три варианта сказки о Емеле [3]. Однако русских вариаций этой сказки насчитывается гораздо больше – около 20. На данный момент это русское имя ассоциируется в первую очередь не с Римом и римским родовым именем, а с народным фольклором, с русской печью, прорубью и щукой.

Имя Клавдия, восходящее к Римскому родовому имени *Claudius*, и в переводе означающее *хромой* тоже интересно преобразовывалось на национальной почве. В ономастическом словаре русского лингвиста и филолога Л.В. Успенского «Ты и твое имя» выдвигается предположение, что прилагательное «клаудус» восходит к одному из эпитетов хромоногого бога Вулкана, Гефеста [4]. Сокращенная форма имени Клавдия – Клава воспринимается русским человеком как национальное имя, оно укоренилось и воспринимается как традиционное. Большое влияние на это оказало его широкое распространение на Руси как среди дворян, так и среди купцов и крестьян. Хоть это имя в последние годы и утратило былую популярность, имя по-прежнему остается распространенным. Интересно то, что мужская форма имени – Клавдий, такого широкого распространения на Руси не получила.

Похожая судьба настигла и имя латинского происхождения Антонина, восходящее к Римскому родовому имени *Antonius,* в сокращенной форме Тоня. Имя появилось на Руси вместе с принятием христианства и приобрело широкую популярность, что нашло отражение и в литературных произведениях русских писателей. Один из главных женских персонажей в романе Бориса Пастернака «Доктор Живаго» носит имя Тоня. Сейчас это женское имя находится на спаде популярности.

Еще одной категорией современных русских антропонимов, отражающих действительность Римской империи, являются имена, происходящие от римских топонимов. Например:

Роман – имя, происходящее от латинского *Romanus*, что переводится как римский или римлянин.

Римма – ославяненная форма имени Роман, также восходит к названию города Рим из латинского *Roma.*

Емельян – имя, восходящее к Римскому родовому имени *Aemilius*. У происхождения родового имени есть два варианта: 1. в переводе *соперник, участник соревнования* [5]. 2. может быть по названию провинции Эмилия-Романья (Emilia-*Romagna*) [6].

Как мы видим, столица Римской империи стала этимологическим источником для нескольких русских имен до сих пор пользующихся популярностью. Это вполне обоснованно, ведь Рим сыграл большую роль не только в истории Римской империи, но и в мировой истории. Как говорил Наполеон: «История Рима — история всего мира» [7].

В дальнейшем заимствованные антропонимы на протяжении многих веков были вовлечении в культурные и исторические события жизни русского народа, тем самым были переработаны на национальной почве. Сейчас современные русские имена собственные утратили связь с языком-первоисточником. Этот процесс характерен не только для антропонимов, но и для всех слов-заимствований. После того, как заимствованное слово попадает в другой язык, оно начинает жить своей жизнью, как правило независимой, от жизни его прототипа в языке-источнике [8]. Происходит фонетическая и морфологическая адаптация, так же может подвергнуться изменениям первоначальное семантическое значение слова. Часто изучение происхождения имен вызывает затруднение и возможно только при детальном исследовании всего пути развития и изменения антропонима, как в языке первоисточнике, так и в языке, в который антропоним заимствуется.

Литература

1. Федорова Е.В. Введение в латинскую эпиграфику – М.: Издательство Московского университета, 1982. – С. 87
2. Петровский Н.А. Словарь русских личных имен – М.: Издательство «Советская энциклопедия», 1966. – С. 368
3. Афанасьев А.Н. Народные русские сказки – М.: Наука, 1984. – С. 498
4. Успенский Л.В. Ты и твое имя. Имя дома твоего – Л.: Издательство «Детская литература», 1972. – С. 255.
5. Суперанская А.В. Современный словарь личных имён. Сравнение. Происхождение. Написание. – М.: Российская Академия Наук, Институт языкознания, Айрис Пресс, 2005. – С. 102.
6. Никонов В.А. Ищем имя. - М.: Советская Россия, 1988. - С. 110.
7. «Римская империя и её влияние на мировую культуру (часть 1): процветание и расширение» – Информационно Аналитический центр (ИАЦ) https://inance.ru/2016/10/rim-01
8. Маслов Ю.С. Введение в языкознание – М.: Высшая школа, 1987. – С. 204, параграф 234.

УДК 372.881.111.1

ГЕЙМИФИКАЦИЯ КАК СТИМУЛИРУЮЩИЙ ЭЛЕМЕНТ ПОВЫШЕНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ МЛАДШИХ КЛАССОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Халиуллина К.
(СКУ им. М.Козыбаева)

В современных реалиях цифровые технологии вошли во все сферы образовательного процесса. Учащиеся начальных классов, осваивая английский язык, оперируют визуально-образной информацией, поскольку имеют с рождения навыки пользования различными гаджетами. При обучении английскому языку оптимально комбинировать традиционные уроки с применением электронных средств и интерактивных методик, среди которых выделяют *геймификацию*.

Цель данной статьи – изучение геймификации и ее онлайн-ресурсов для повышения коммуникативной компетенции учащихся младших классов на уроках английского языка.

В научной литературе существуют некоторые расхождения в определении данного понятия.

Оксфордский словарь определяет геймификацию как «использование характерных элементов игры (например, набор очков, дух соревнования, игровые правила) в других сферах деятельности, обычно в роли онлайн-маркетинга, для продвижения охвата активного взаимодействия с продуктом и сервисом» [1].

Наряду с этим, электронный ресурс «Английский язык. Изучаем языки вместе» в статье «Геймификация в помощь обучению» дает следующую характеристику понятия: «Геймификация – это применение методик, характерных для игр (в основном компьютерных) в неигровых процессах. Однако в образовании она имеет несколько другую специфику – использование видеоигр в учебном процессе» [2]. Авторы сайта также обозначают термин «edutainment» (по-другому называют «Обучение через игры») как методику, которая позволяет совмещать обучение и развлечение.

С.В. Титова, К.В. Чикризова называют работы американских педагогов М. Поренски и К. Каппа [3], которые в своих опубликованных монографиях раскрыли понятие геймификации [4]. К. Капп определяет данный подход как «введение игровых технологий в неигровые процессы, включая и образование» [3, с.10]. Кроме того, Капп включает также сюда ««использование игровой механики, эстетики и игрового мышления для вовлечения людей в обучение и решение различных задач и для повышения их мотивации» [4, 3, с.15]. Авторы статьи «Геймификация в обучении иностранным языкам: психолого-дидактический и методический потенциал» разделяют понятия «геймификация» и «игра». Они подчеркивают, что геймификация предполагает применение отдельных компонентов игры для методических целей, но никак не для развлечения. В то время как игра предполагает отвлеченное состояние, когда у учащихся есть назначенные роли и правила, соблюдая которые, они приходят к конкретному итогу [4]. Геймификация противопоставляется традиционным и ролевым играм; по их мнению, учащиеся не осуществляют никаких ролей, а лишь получают игровой характер, и «реальность не превращается в игру» [4, с.137]. Таким образом, конечный результат в играх не соотносится с образовательными и методическими задачами.

В исследованиях И.С. Воскресенского, С.П. Хорошиловой геймификация представлена как технология, разработанная для области бизнеса, изначально не сопряженная с педагогикой [5]. Делая упор на работы таких авторов, как К. Вербах, Д. Хантер, К. Робсон [6], они выдвигают свою формулировку этого подхода, выражающую особенность ее применения в области обучения: «Геймификация – это технология, предусматривающая применение принципов компьютерных игр в педагогических условиях для совершенствования иноязычной коммуникативной компетенции» [5, с.71]. Данное определение кажется нам наиболее полно отражающим понятие геймификации, им мы и будем руководствоваться в данной статье.

Как мы уже определили ранее, геймификация предусматривает применение принципов компьютерных игр. Елена Пересада в своей статье «How to gamify your English class» выделяет стратегию «PBL» (points-badges-leaderboard): баллы, значки, таблица лидеров. Как отмечает автор, люди играют не только для того, чтобы получить баллы или уровень, а больше для того, чтобы преодолеть препятствия или решить сложную проблему. Конечно, элементы «PBL» очень важны при внедрении геймификации, но необходимо решить, как именно предоставить это учащимся и познакомить их с данной стратегией. Елена Пересада также подчеркивает, что во время игры мы получаем *мгновенную обратную связь*, за которой следует вознаграждение, и, таким образом, мозг выделяет дофамин – т.н. «гормон удовольствия». Кроме того, автор акцентирует внимание на том, что очень важно построить процесс геймификации на уроках английского языка с помощью *истории*. Ведь внутри каждого из нас спрятаны какие-то герои, способные на рисковые действия, а с помощью драмы, когда, например, нужно «спасти принцессу», или «найти выход из лабиринта» эти спрятанные герои внутри нас могут проявиться [7]. Помимо быстрой обратной связи и создания историй, еще одним принципом геймификации также является *постепенное усложнение игровых и образовательных задач* для учащихся, что позволяет им не бояться совершать ошибки, а также осуществлять несколько попыток одного и того же действия, ведь учащимся предоставляется возможность проходить задания в зависимости от уровня своих возможностей.

С.В. Титова и К.В. Чикризова наиболее подробно описали методический и психолого-дидактический потенциал геймификации. Так как процесс геймификации – это не простое добывание очков, немаловажно на уроках выдвигать не только игровые, но и учебные задачи, где игровые задачи будут нацелены на формирование внутренней мотивации учащихся для реализации учебных задач. Данный подход в обучающем пространстве представляет собой объединение игровых компонентов, методик и оформления, что приводит к росту мотивации учащихся, их активному участию, стимулированию заинтересованности и сосредоточенности на решении поставленных задач [4]. Психологи при изучении влияния эмоций на запоминание, заключили, что эмоциональная обстановка человека имеет прямое воздействие на его умственные способности. Так и при использовании геймификации в обучении работает эмоциональная сфера, тем самым повышая устойчивость полученных знаний, ведь основной отличительной чертой любого вида игры является умение поймать интерес геймера и сохранять его в течение определенного времени. Данная дидактическая характеристика игровых методик обосновывает необходимость внедрения геймификации в процесс обучения. Как указывают С.В. Титова и К.В. Чикризова, понимание и усвоение материала с использованием данного подхода «приравнивается к усвоению информации, примененной на практике, и дает от 75 до 90% эффективности» [4, с.138]. Вместе с тем, при введении геймификации в процесс обучения возникает осуществление креативного и творческого потенциала учащихся, поскольку во время игры участники испытывают удовольствие, азарт, дух соперничества и проявляют

фантазию. Данному подходу присущи следующие свойства цифровых технологий: интерактивность, мультимедийность, информативность [8]. К тому же, помимо повышения эффективности учебного процесса, данный прием также осуществляет ряд дидактических принципов. К примеру, принцип наглядности раскрывается через визуализацию данных при помощи различных мультимедийных технологий. Принцип сознательности и активности обучаемых реализуется посредством моментальной обратной связи и возможности проведения оценки. Принцип последовательности и систематичности осуществляется благодаря плавному усложнению материала; он схож с принципом доступности и посильности, где также происходит уровневое усложнение заданий. Учет индивидуальных особенностей учащихся соблюдается через возможность выбора пути овладения материалом каждым учеником, а прочность усвоения материала напрямую зависит от использования психоэмоционального направления элементов геймификации [4, 8].

Следует остановиться на том, что К. Вербах и Д. Хантер в книге «Вовлекай и властвуй» отобразили следующую типологию игровых элементов на базе трех уровней: динамика, механика и компоненты игры [6]. Уровень динамики предполагает самую высокую меру отвлеченности. Динамика охватывает аспекты геймификации, лишенные необходимых деталей, такие как тематика, содержание, лимитирование времени, межличностные отношения и чувства. Процессы, движущие действиями, соответствуют механике. Погружение в учебный процесс и растущая заинтересованность достигается через элементы механики: совместная деятельность, обратная связь, баллы, преодоление трудностей. И, наконец, более конкретные механизмы (доска победителей, новые уровни, баллы и т.д.) воплощаются на третьем уровне игровых элементов – компоненты [6]. Вышеизложенную типологию С.В. Титова и К.В. Чикризова также использовали в своих работах.

Выделяют также другие виды геймификации – структурной и содержательной, обозначенной К. Каппом. Структурная геймификация, по его мнению, использует соревновательный дух, мотивацию, что лежит в основе любой игры. Содержательная геймификация строит все обучение на игровом сюжете и правилах игры, с использованием эффекта присутствия, интерактивностью и обратной связью [3].

Стоит определиться в рамках данной статьи, что мы подразумеваем под термином «коммуникативная компетентность», поскольку основное назначение предмета «иностранный язык» состоит в формировании данного вида компетенции. Напомним составляющие иноязычной коммуникативной компетенции. Это речевая компетентность (говорение, аудирование, чтение, письмо). Далее – языковая компетенция, включающая умение пользоваться языковыми единицами в речевых целях. Умение выходить из положения в условиях дефицита языковых средств при получении и передаче иноязычной информации входит в понятие компенсаторной компетентности. Учебно-познавательная компетенция включает в себя совершенствование учебной деятельности по изучению английского языка. Некоторые еще выделяют дискурсивную компетенцию – способность формулировать высказывание, соответствующее заданной теме.

Такой широкий спектр составляющих коммуникативной компетентности учащихся мы должны применить в рамках данной статьи к младшему школьному возрасту, т.е. к учащимся 1-4 классов. Причем, диапазон базового наложения варьируется от почти нулевого уровня (в 1 классе) и до начально-среднего (2-4 классы). Из чего следует, что реализация задач по развитию коммуникативной компетенции должна соответствовать психолого-возрастным особенностям детей от 7 до 11 лет, т.е. младшего школьного возраста. В этом возрасте формируются основные психические познавательные процессы: память, восприятие, внимание, воображение, мышление.

Как отмечает психолог А.В. Петровский, «продуктивность памяти младших школьников зависит от понимания ими характера мнемической задачи и от овладения ими соответствующими приемами и способами запоминания и воспроизведения» [9, с.89]. От самых простых способов через смысловую группировку материала, сопоставление дети подходят к произвольному запоминанию. В конце начального обучения они овладевают непроизвольной памятью. Постепенно ребенок учится направлять и устойчиво сохранять внимание на нужных, а не только с виду привлекательных предметах. Во 2-3 классах многие учащиеся уже обладают произвольным вниманием, концентрируя его на любом материале. Психологи Л.С. Выготский, С.И. Рубинштейн, Дж. Брунер определяют наиболее положительный период для начала изучения иностранного языка с 4 до 8 лет. А физиологи В. Пенфильд, Р.Робертс уже называют ребенка до 9 лет «специалистом во владении речью». Поэтому в этом возрасте дети лучше усваивают то, что наглядно, красочно и вызывает эмоциональный отклик. Уровень их памяти достаточно развит для запоминания иностранных слов, особенно легко и прочно запоминается то, что интересно. В данном контексте геймификация на уроках английского языка в начальной школе делает учебу увлекательной, решая различные образовательные задачи, в том числе, и развивает коммуникативную компетенцию учащихся.

Современные требования к роли учителя на уроке иностранного языка претерпели некоторые изменения. Повсеместная цифровизация нашей жизни диктует учителю, какой «продукт» он должен создать. Бесспорно, прежде всего, учитель должен воспитать высоконравственную личность учащегося, и это не зависит от того, какой век сейчас, XVIII или XXI. Образовательные цели должны опережать запросы общества относительно потребностей в кадровом обеспечении. Ю.Ш. Капкаев, В.В. Лешинина, Д.С. Бенц в своей статье дают аргументированную характеристику относительно формирования нового кадрового потенциала в век цифровой экономики: «К 2025 году характер конкуренции за кадры существенно изменится с учетом ухода старого населения и выходом на рынок труда молодых работников поколения Z» [10, с.213]. Авторы разграничивают рамки возраста поколения Z как рожденных в 1995 году и после; и определяют этот вид людей как владеющий цифровыми технологиями, а также имеющий безлимитные возможности в поиске информации. Они описывают дополнительные характеристики, помимо знаний, умений и навыков, - а именно, владение новыми концепциями цифровой экономики: общая компьютерная грамотность, способность искать, применять, уметь делиться информацией с другими. Кроме того, авторы называют «информационную гигиену», т.е. умение разграничивать фактическую информацию от лжи [10].

Запросы в обществе меняют и роль учителя в учебном процессе. Мало того, что сам педагог должен обладать вышеперечисленными характеристиками, он еще должен преподносить актуальные знания по своему предмету при помощи новейших цифровых технологий. Касаемо применения этих потребностей в обучении английскому языку, педагог приобретает в лице геймификации надежного помощника. Английский язык, являясь языком общемирового прогресса, уже сам по себе вызывает интерес учащихся. Обилие онлайн-платформ и приложений, представленных в Интернет-пространстве, налагает на учителя роль аналитика, отбирающего для преподавания лучшие источники.

Геймификация на уроках английского языка позволяет игровым методикам достичь образовательных целей, и учитель на уроке выполняет связующую роль между подачей знаний и выбором элементов. Наполнение уроков английского языка интерактивом не умаляет и не исключает позицию педагога. А даже наоборот – помогает учащимся и во внеурочное время закреплять знания и отрабатывать умения через гаджеты, быть на связи с учителем и одноклассниками.

Не стоит забывать, что электронное общение не сможет заменить живое общение с учителем, а также остальные компоненты социализации. Таким образом, несколько видоизмененная роль учителя на уроке поможет формировать в учащихся потребности современного общества.

Создание данного тандема диктуется не только важностью присутствия родителей на стадии адаптации ребенка к школе и выполнению домашних заданий, но и ограниченностью учебных часов английского языка в школьной программе. Такое курирование новых обязанностей ребенка допустимо на начальном этапе, а именно в 1 классе. Далее, с формированием самостоятельности и психолого-возрастным становлением ребенка наблюдается снижение контроля. Несмотря на то, что онлайн-мир для детей современного поколения является естественной средой, и у них имеются навыки работы с гаджетами, учителю тем не менее придется давать рекомендации родителям и учащимся по безопасному обращению с ними. Во время урока учитель делает это ситуативно, когда использует элементы геймификации.

Обеспокоенность вызывает ухудшение психического и физического здоровья детей, злоупотребляющих использованием компьютеров и прочих гаджетов. Например, в Великобритании по данным «Statista» дети проводят почти 50% своего свободного времени за онлайн-играми [11]. Казахстанские школьники не отстают: согласно опросу «Лаборатория Касперского», 49% родителей полагают, что их дети проводят чрезмерно много времени онлайн [12]. Бесконтрольность может привести не только к ухудшению здоровья, но и к таким сложным формам зависимости, как игромания. Несформированная психика, слабый самоконтроль в соединении с азартом у детей младшего школьного возраста формирует у них быстрое привыкание. Поскольку лечение игромании – долгий процесс, гораздо важнее профилактика. Электронный источник «Коммерсантъ. Наука» собрал мнения специалистов по проблеме «Дети и гаджеты». Д. Фурсова из Московского государственного института культуры называет современных детей «digital natives» и выделяет негативные последствия у детей при злоупотреблении гаджетами: «Мышление трансформируется, упрощается, утрачивает глубину» [13, с.40]. А психолог Е. Балашова называет медицинское определение прогрессирующей интеллектуальной деградации «цифровая деменция» (digital dementia) как следствие увлечения гаджетами [13, с.41]. К тому же, заложенные правильные основы «геймогигиены» (позволим ввести такой термин по аналогии с «психогигиеной») позволят уберечь детей от такого рода зависимости также в среднем и старшем звене.

В Приказе Министра здравоохранения Республики Казахстан «Об утверждении Санитарных правил «Санитарно-эпидемиологические требования к объектам образования»» определяются следующие нормы работы с цифровыми гаджетами: «1) в предшкольных, дошкольных классах и 1 классах - не более 15 минут; 2) в 2-3 классах - не более 20 минут; 3) в 4-5 классах - не более 25 минут» [14, п.199]. Сама работа с компьютером или ноутбуком не должна превышать в общем 2 часов. Также рекомендуется проводить гимнастику для глаз и физкультурные паузы. Приоритетным является дозирование применения элементов геймификации и прочих электронных ресурсов для младших школьников. Они должны быть дополнением к традиционным формам работы на уроке английского языка, а не преобладающим звеном.

Основная задача интеграции геймификации, согласно С.В. Титовой и К.В. Чикризовой, это усиление активного участия пользователей и их убежденность в процессе. Это предполагает, что сами участники не воспринимают и не осознают, что их интерес растет. Использование геймификации также помогает строить модели необходимого поведения учащихся. Отсюда авторы заключили главную цель интеграции геймификации в обучающий процесс: необходимо вовлекать учащихся в

обучение так, чтобы они не осознавали этого «путем моделирования поведения участников» [4, с.138]. Важно отметить, что при соблюдении основной цели, выделенной авторами, происходит смена мотивации с внешней на внутреннюю, а также активируется неосознанное внимание, которое считается более продуктивным [4].

К. Вербах и Д. Хантер предложили собственную методику интеграции геймификации, именуемую «6D's»: define, delineate, describe, devise, don't forget, deploy. На первом этапе авторы предлагают выявить цель внедрения геймификация. Далее, необходимо обозначить действия участников. На третьем этапе идет описание самих участников. На следующем этапе «devise» прописываются «циклы вовлечения и продвижения». Вовлечение включает в себя деятельность участников и обязательно обратную связь; а в продвижение входят глобальные изменения, превращающие процесс игры в настоящее путешествие. Пятый этап «don't forget» напоминает нам проверить, насколько интересным и завлекающим будет задание. На последнем этапе «deploy» отбираются методы, приемы, компоненты. Именно после завершения предыдущих пяти этапов становится понятно, какие компоненты будут результативными [6]. Свойственный геймификации характер активности стимулирует развитие иноязычной коммуникативной компетенции учащихся.

Поставленная ранее цель данной статьи требует описания и анализа онлайн-платформ и приложений в Интернет-пространстве, стимулирующих иноязычную коммуникативную компетенцию учащихся младших классов. В данной статье будут рассмотрены платформы и приложения «Kahoot» и «Quizlet», работающие на принципах геймификации.

Платформа «Kahoot» является образовательной и осуществляет свою работу как на компьютерах, так и в приложении на смартфонах. Пользоваться данной платформой можно бесплатно (с ограниченными возможностями) и по подписке с полным набором функций. Рассмотрим возможности бесплатной версии. «Kahoot» позволяет учителю организовывать проверку знаний учащихся с помощью тестов типа «Quiz», когда выбирается один правильный ответ из 4 предложенных, и «True or false», когда необходимо выбрать, является ли утверждение верным или ложным. Педагог может использовать способ игры «Teach», что позволяет учащимся отвечать на вопросы в режиме онлайн. А способ «Assign» позволяет ученикам пройти игру в удобное для них время, используя ссылку. Приложение «Kahoot» реализует следующие принципы геймификации: баллы за правильный ответ и скорость нажатия ответа, таймер, яркость и красочность преподносимого материала, доска лидеров, аватары и никнеймы участников, мгновенная обратная связь.

Следующее приложение «Quizlet», подобно предыдущему, работает и на ПК, и на мобильных устройствах. Оно дает право не только создавать карточки и задания, но и пользоваться уже готовыми материалами. Педагог может воспользоваться 8 функциями приложения: «Карточки», «Заучивание», «Письмо», «Правописание», «Тест», «Подбор», «Гравитация» и «Live». Среди представленных функций три из них выделяются интерактивностью и подходят под принципы геймификации. При функции «Подбор» участникам необходимо сопоставить слово и перевод (с картинкой или без) за минимальное количество времени. Учащиеся после окончания игры видят доску лидеров, где могут сравнить свой результат с другими игроками. При выборе функции «Гравитация» учащиеся попадают в космическое пространство, где им необходимо «спасти» планету от астероидов с написанными на них английскими словами посредством перевода этих слов. В начале игры есть возможность выбрать уровень сложности: легкий, средний или сложный. При правильном прохождении каждого уровня происходит постепенное усложнение игры путем ускорения падения астероидов. Участники видят мгновенную обратную связь, если допускают ошибки.

«Quizlet Live», по аналогии с «Kahoot», организует проверку в виде теста в режиме онлайн. Единственное отличие – здесь можно выбрать как будут играть участники (случайная команда или самостоятельно). Здесь присутствует элемент соревновательности, так как при прохождении игры участники видят результаты своих соперников, что повышает мотивацию и интерес к игре. Таким образом, «Quizlet» реализует следующие принципы геймификации: таймер, доска лидеров, обратная связь, очки, постепенное усложнение заданий и наличие элементов истории.

Формирование иноязычной коммуникативной компетенции учащихся младших классов требует от учителя комплексного подхода. Типология, особенности внедрения и дозированность геймификации в учебный процесс должны учитывать психолого-возрастные особенности данного контингента. Активное внедрение цифровых технологий в учебный процесс видоизменяет традиционные педагогические методы и роль учителя в образовательном процессе, а также предполагает контролирующую роль семьи учащегося, особенно первоклассника. Правильно складывающиеся взаимоотношения детей с цифровыми технологиями в начальной школе определяют залог их успешного развития в среднем и старшем звене, когда учащиеся будут увеличивать взаимодействие с цифровыми технологиями, в том числе, с геймификацией, исходя из своих растущих потребностей. Избежать негативных последствий данного подхода в младшем школьном возрасте и правильно развивать иноязычную коммуникативную компетенцию поможет комбинирование традиционной методики преподавания английского языка с внедрением геймификации.

Литература

1. English Oxford Living Dictionaries online. Режим доступа: https: //en. oxforddictionaries. com/definition/gamification 04.11.2020
2. Геймификация в помощь обучению. Английский язык. Изучаем языки вместе. Режим доступа: https://angliyskiyazik.ru/geymifikaciya-v-pomosch-obucheniyu/ 05.11.2020
3. Kapp K. The Gamification of Learning and Instruction. - JohnWiley&Sons, 2012. - 336 p.
4. Титова С.В., Чикризова К.В. Геймификация в обучении иностранным языкам: психолого-дидактический и методический потенциал // Педагогика и психология образования, 2019. №1. – С.135-152. Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/n/geymifikatsiya-v-obuchenii-inostrannym-yazykam-psihologo-didakticheskiy-i-metodicheskiy-potentsial 05.11.2020
5. Воскресенский И.С., Хорошилова С.П. Геймификация на уроках английского языка как способ совершенствования социокультурной компетенции учащихся с использованием онлайн-платформ. // Научное обозрение. Педагогические науки. – 2019. - №2 (часть 1) – С. 71-74
6. Вербах К. Вовлекай и властвуй: игровое мышление на службе бизнеса / К. Вербах, Д. Хантер. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2015. - 223 с.
7. Peresada E. How to gamify your English class. Step 1. // English. – 2019. - №1-2 – P.12-13
8. Титова С.В. Цифровые технологии в цифровом обучении: теория и практика. Эдитус. - М. - 2017. – 248 с.
9. Петровский А.В. Возрастная и педагогическая психология. – М.: Просвещение, 1979. – 496 с.
10. Капкаев Ю.Ш., Лешинина В.В, Бенц Д.С. Геймификация образовательного процесса // Проблемы современного педагогического образования, 2019. №63-2. – С.213-216 Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/n/geymifikatsiya-obrazovatelnogo-protsessa 03.11.2020
11. Time children spent gaming weekly in the United Kingdom (UK) 2013-2019, by age. Statista Research Department, 2020. Режим доступа: https://www.statista.com/statistics/274434/time-spent-gaming-weekly-among-children-in-the-uk-by-age/ 05.11.2020
12. Дети в Казахстане слишком много времени проводят в интернете. Курсив, 2019. Режим доступа: https://kursiv.kz/news/obschestvo/2019-11/deti-v-kazakhstane-slishkom-mnogo-vremeni-provodyat-v-internete 05.11.2020
13. Дети и гаджеты. Коммерсантъ. Наука, 2020. Режим доступа: https: //www. kommersant.ru /doc/ 4323118 03.11.2020
14. Об утверждении Санитарных правил «Санитарно-эпидемиологические требования к объектам образования». Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан. Глава 10, п.199. Режим доступа: https://zakon.uchet.kz/rus/docs/V1700015681 30.10.2020

ӘОЖ 17.82.30

С. ЖҮНІСОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ЭПИТЕТТІҢ ҚОЛДАНЫЛУ ЕРЕКШЕЛІГІ

Хамзина Г.С., Суралина Е.
(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Эпитет болу үшін, сол нәрсені анықтай көрсетумен қатар, оның тигізетін әсері, бейнелілік қасиеті болу керек. Ал, олай болмай, нәрсенің жай қалпын, сынын білдіру үшін қолданса, эпитет емес, сын есім не анықтайтын сөздер ғана болады.

Қаламгер ойдың барынша көрнекті, мәнерлі түрде берілуін көздеп, тілдегі көркемдеу мен әсерлеудің барлық түрін қолданады. Әсіресе образды айқындау үшін қолданылған эпитеттердің молдығы көзге түседі.Эпитет тілдің барлық деңгейлерімен тығыз қарым-қатынаста өмір сүретін, өзінің эпитеттік мағынасы мен қызметін, сол деңгейлердің көмегімен жүзеге асыратын күрделі құбылыс.

Эпитет З. Қабдоловтың айтуынша: «Заттың, құбылыстың, айрықша сипатын, сапасын анықтайтын суретті сөз [1, 90 б.]. Эпитеттер бір нәрсенің белгісін, қасиетін, сынын айқындайтын тілдік құрал, яғн: «...Эпитет-слова, оброзно определяющее предмет или действие, подчеркващее характерное их свойство, так же наиболее употребительно в художественной речи, где оно выполняет эстетическую функцию» [2, 97 б.]. Суреттеліп отырған құбылысты оқырманның көз алдына елестетіп, сезіміне әсер етуші ерекше қызметіне байланысты бағалауыш эпитет жиі қолданысқа түседі. Олар заттар мен құбылыстардың белгілерін анықтап көрсету арқылы бейнелілік, көркемдік қызмет атқарады. Әдетте эпитет жазушының суреттеген құбылысымен, белгілі жағдай, кезеңдерен байланысты болып отырады.

Эпитет міндетті түрде «кем дегенде екі сөздің тіркесуінен» болмайды, бір сөзден де бола береді. Көркем шығармада эпитет қана коннотативті мағына бермейді, анықталып тұрған сөз де заттың мағынасымен бірге, мәтіндегі мағында тұрып, экспрессивті-эмоционалды, коннотативті мағыналарға ие болады. Мысалы, жүйрік ой, алтын күн тіркестерінде жүйрік, алтын сөздері эпитет болып тұр. Ал екінші сыңарлары ой өзінің тура мағынасынан басқа адамның ақылы, қиялы деген метонимиялық ыңғайда да, ал күн аспан денесі ретінде ғана емес, бейбіт өмір мағынасын да білдіріп тұр.

Академик Р. Сыздық: «Эпитет – адамның, заттың, құбылыстың бір белгісін: сырын, сипатын, қасиетін атап көрсететін сөз, бірақ осы қызметке келетін жай анықтауыш сөзден эпитеттің айырмасы бар. Жай анықтауыш заттың, құбылыстың, адамның өзіне тән қалыпты сынын (белгісін, қасиетін, түрін, түсін т.б.) білдірсе, эпитет өзі атайтын белгіні бейнелеп (образдап) көрсетеді, өйткені бұл белгі сол заттың, адамның, құбылыстың табиғи қалыпты белгісі емес» [3, 119 б.]. Ғалым жай анықтауыш заттың қалыпты белгісін білдірсе, эпитет өзі атайтын белгіні бейнелеп көрсететінін және оның қалыпты табиғи белгі болмайтынын айтып, жай анықтауыш пен эпитет бірдей емес деп қорытады.

С. Жүнісов қолданған эпитеттер, әсіресе, дәстүрлі эпитеттер қазақтың дүниетанымдық ұғымына етене жақын. Мысалы: *Қарасай елу жылдай алысып жүріп, ақсүйек ата дәстүрінің қалпын бұзбай, ескі дастарқан кенеуін кетірмей келіп еді. Аппақ күмістей шашын таңғы самалға тосып, қасиетті даланың жұпар исін мейірлене жұтқан Райхан қызара шыққан күн шапағына малынған шағаладай аппақ совхоз үйлеріне масаттана қарады. Кеудесін керіп, көсіле жатқан дарқан дала көптің мекені* (С.Ж., 289-б.). *Атам заманда салынған шым үйлер мен сабан үйлер жылдан-*

жылға шөгіп, мыжырайып, беті қара-қожалақ, сатпақ-сатпақ болып тұрғаны (С.Ж., 14- б.). *Өзін құндақтап тербеткен <u>алтын бесігін</u> енді өзі тербетуге жараған еді* (С.Ж., 277-б.).

Автор шығармаларында **ақ, қара** түстерді белсенді қолданғанын байқадық. «Ақ» және «қара» атаулары халықтың әдет-ғұрып, салт-дәстүр, танымымен тығыз байланысты екенін білеміз. Халық санасында қалыптасып қалған ақ түс атауының символдық мәні мынадай: ізгі тілек пен жақсылық, қасиетті, әдемілік, махаббат, қайырымдылық. Өмірдегі заттар мен құбылыстардың сапасы мен қасиеті қандай болса да, олардың бірқатарын ақ деп айқындау ұлттың мол мейірім, іңкәр көңілінің, үлкен үміт, телегей тілегінің, шалқар сезімінің, асыл арманның куәсі.

«Ақ» атаулы халықтың әдет-ғұрып, салт-дәстүр, танымымен тығыз байланысты екенін білеміз. Халық санасында қалыптасып қалған ақ түс атауының символдық мәні мынадай: ізгі тілек пен жақсылық, қасиетті, әдемілік, махаббат, қайырымдылық. «Өмірдегі заттар мен құбылыстардың сапасы мен қасиеті қандай болса да, олардың бірқатарын ақ деп айқындау ұлттың мол мейірім, іңкәр көңілінің, үлкен үміт, телегей тілегінің, шалқар сезімінің, асыл арманның куәсі [4, 20 б.]. Кейіпкердің бет-бейнесін көрсету мақсатында эпитеттік теңеу арқылы **ақ** түстің тағы бір ерекше қасиеті, яғни ақ жүзі аршыған жұмыртқадай үлбіреуі әсем көрініс тапқан: «***Ақ жүзі аршыған жұмыртқадай үлбіреп****, мұң-сырға толы бота көзі қарақаттай мөлдіре, сыпайы-нәзк қимылмен бір көргенде-ақ ұнайтын»* (С.Ж., 53-б.). *Осы мезетте қаптап жеткен **ақ кебінді бөрілер,** тұс-тұстан арылдап кеп, төменде жатқан тұлыпты бас салды* (С.Ж., 150-б.). Берілген мысалдағы *ақ кебінді бөрілер* тіркесіндегі *кебін* – түркі тілдеріне араб тілінен енген кірме сөз, *кепін* «өлік орайтын материал» [5, 89 б.]. Осы дәстүрдегі маңыздылыққа ие болып тұрған *ақ* түсі. Бұл сөз өзінің негізгі түстік мағынасымен қатар, «таза, кіршіксіз» мәндерінде де қолданылып тұр, екіншіден *ақ* сөзінің астарынан анықтың ғайып болғандығын, бардың жоғалғандығын аңғарамыз. Әдетте, халық ұғымында ата-баба аруағы, адамды қорғап-қоршап жүретін періштелер ақ түсімен ассоциацияланатыны белгілі. Сонымен қатар өлікті кебіндеудегі ақтың қолданылуы беймәлім, құпия әлем мәнімен де астасып жатқан тәрізді. *Ақ жуып, арулар дәстүрі* – жанын да, тәннің де тазалығын сақтау, қадірлеу ниетінен туындаса керек және соның айқын белгісі. Жазушы адам өміріне қауіп төндіріп, кейіпкерге ажал әкелетін болатындықтан, *бөрілер* сөзіне *кебінді* (өлінің киімін) мақсатты түрде тіркестіріп, ал ол ақ түсті матадан тігілетіндіктен, *ақ кебінді* деген қазақтың ұлттық дүниетанымын бейнелейтін эпитет жасаған.

Қаралы жаулық *салынып, қызулы базар есігін жапқанына алты жыл болды.* (С.Ж., 88-б.). ***Қаражел*** *үзілмей соққан күздің суық күніндей қуарған жүдеу жылдар* (С.Ж., 86-б.). *Ақ денесі ашылып, қара шашы төгіле жайылып жатыр* (С.Ж., 98-б.).

Қаралы жаулық деген эпитет арқылы кейіпкердің жай күйін, келбетін айшықтай түссек, **ақ дене** эпитеті арқылы айқындай түседі. Сол себепті осындай сөздің болуы заңды құбылыс болып табылады.

Сонымен қатар, автор табиғат келбетін, әдемілігін эпитеттер арқылы әсерлі күйде суреттейді. *Әлдеқандай **долы дүлей қара жерді** тас талқанын шығарып, күл қып уатып, сосын бір алапат табаққа салып ап, елеп, кебегін желпіп ұшырып жатқандай, жер мен көк түгел шаңға айналып кеткен-ді* (С.Ж., 5-б.).

Табиғат бейнесін сипаттайтын бейнелі тіркестер Сәкен Жүнісовтің шығармасында кеңінен қолданыс табады. Мысалы, «*Дәл осы мезетте аңдығандай кешеден <u>демін ішіне тартқан ызғырық өткір</u> жел де баяу көтеріліп, ұртын томпайта қойды* (С.Ж., 9-б.). *Тракторлар соңына тіркеген үш бұрышты алып ағаш тілгішпен қалың қарды жосылтып, қақ айырып, <u>жапанның сары даласын</u> шимайлап барады* (С.Ж., 280-б.). *Жасыл мауытыға малынған <u>ақ балтыр қайыңдар</u> күз шапанын киген.*

Сүттей жарық ай астында, сирек қонақтаған ақ шуда бұлт бауырында сызылған аққу үні, бір үйір көш бастап тыраулаған тырна үні анда-санда саңқ ете қалады. Бүріскен сары бауыр қаңылшақ жапырақтар жел өтінде дірілдеп, боз қыраулы түнде қалбаң ойнап үзіліп түсіп жатыр (С.Ж., 291-б.). *«Бір-бірімен бой таластыра созылған жал-жал қыраттар ақ жаулығын жарым-жартылай шешіп тастап, қарайып жатыр* (С.Ж., 27-б.).

Міне, жазушы шығармаларында суреткерлік шеберлігі әр қырымен осылай келеді. Осы мысалдағы эпитеттер анықтауыштар ретінде келіп, анықталып тұрған заттың не құбылыстың өзіне тән қасиеттерін, яғни түр-түсін, түрін анықтау үшін қолданылған.

Қаламгер әсересе табиғаттың алай-дүлей суреттерін образды түрде көз алдымызға әкеледі. Әсіресе *боран* сөзін бір абзац көлемінде қолдана отырып, әртүрлі қырынан ашып, суреттейді: *Әр жерде состиып, алысқа қарап үнсіз мелшиген адамдарды көміп кетердей ысқыра соққан Арқанның есірік бораны көтеріліп келеді. Есін жиып, орнынан сүйретіле тұрған Мөңкені Ақан сүйей берді. Қамшы тиген бір көзі мүлдем жұмылып, екіншісі қанталап кетіпті. Далада ұйтқыған ақ боран Мөңкенің көзіне қан борандай көрінді*. Ең бірінші ***есірік боран*** деген сөз тіркесін алып қарайық. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде «есірік» деген сөз 1). Жан-жануарларды жындандырып, құтыртатын ауру, 2). Қыран құсты аң аулауға дағдыландыру үшін алдандырғыш. 3). а) Есерсоқ, есуас, ақымақ, ә) Есінен адасқан, шалықтаған, жындысүрей [5, 239 б.] да қатысты айтылады екен. Біздің талдап отырған тіркесімізде эпитет – есірік сөзі болып отыр. «Есірік боран» эпитеті арқылы көтеріліп келе жатқан табиғат құбылысын әсерлендіріп жеткізу үшін қолданған. Себебі, жынды деп, ақылынан адасқан, есуас, жарыместі айтамыз. Ақылынан адасатындай боранның жаны жоқ қой. Есірік боран деп, оның ештеңені талғамай, бәрін жайпап, бір сөзбен айтқанда, жындының қылығына ұқсастырған. Келесі сөйлемдегі эпитет – «ұйытқыған ақ боран». Бұл тіркесте боранның ақ түсімен бірге алай-дүлей күшін де көз алдымызға өте әсерлі әкеледі. Кең алқапқа жайылған боранның ызғары қатты сезіліп отырады. Сол сияқты үшінші мысалда да «қан боран» деген эпитет те алай-дүлей соққан, адамның мазасын алып, түк көрсетпей жіберетін боранды айта керек.

Кейіпкер бейнесін сипаттайтын бейнелі тіркестердің дені тілде қалыптасқан, байырғы дәстүрлі эпитеттер: «*Бақандай бір жыл бойы ер адамның ыстық құшағын көрмей жесір отырған келіншектің созыла түсіп жатқан аппақ жұмыр балғын денесі көз алдына елестеп, құлағының түбінен, тамағының астынан мап-майда ыстық лебі шаршып өткендей болады да, өн бойы шым-шым шымырлап, тамыры солқ-солқ етеді»* (С.Ж., 23-б.). *Әжесінен жалғыз көзді дәулер, жеті басты аждаһалар, сиқырлы мыстандар, алып батырлар, қанатты тұлпарлар жайлы қорқынышты, үрейлі ертегілерді, о дүниедегі, бұ дүниедегі, қызық хикаяларды ылғи естіп өскен бала ұшығы шыққан Сәукеле әңгімесін айтқызбай тынбады* (С.Ж., 10-б.). «*Бұл жолы қалың қабағы түйіліп, қияқ қасы тікірейіп кетті*» (С.Ж., 14-б.). «*Жапырақ гүлді, көкшіл крепжоржет көйлегі мен басына тартқан ақ жібек орамал ақ маралдайкөрікті әйелді одан сайын сұлуландыра түскен. Орамал астынан көрінген қою қалың шаштың бос өрген тоқпақтай бір бұрымы мойынға орала келіп, аққу төсті аймалап, толқынданып тұр...* » (С.Ж., 18-б.). Бұл сөйлемдердегі *қияқ, ақ маралдай, аққу төсті, аппақ жұмыр балғын денесі, мап-майда ыстық лебі* тіркесіндегі эпитеттер қолданысына үңілсек, сұлулар қазақ ұғымына етене жақын нәрселерге ақ түсті аңдарға (*ақ маралдай*), ақ түсті құстарға (*аққу*) теңелген. С.Жүнісов осы дәстүрді ұстанып, кейіпкерінің сұлулығын жүрекке жылы тиіп, көңілін өсіретіндей ақ бояумен өрнектелген жанды бейнесін оқырманының көз алдына елестете алған.

Әрбір жазушының тіл шеберлігі құдіретін анықтайтын негізгі құралының бірі – оның суреткерлік болмысына сай тілдік өрнектерімен айшықталған көріктеу тәсілі. Осы мақсатта автор қолданған көркемдік тәсіл қаламгердің тіл көркемдігін ғана көрсетіп қоймай, оның әсемдік әлемін танытатын көркемдеуіш-бейнелеуіш мазмұнын да сипаттайды. Жазушы эпитет жасауда өзіне дейінгі сөз зергерлерінің осы мақсаттағы дәстүрін образдық элемент ретінде пайдалана білген.

Бұл кезде таң сүттей ағарып, қалың қарға бөккен мидай дала алақанға салғандай тегіс көрінетін (С.Ж., 269-б.). *Жаңа ғана иен даланы баяу желпіген жел де тым-тырыс тына қалды ғой* (С.Ж., 5-б.). *Бұл үй – осы жапан түзде қалқиған жалғыз қора* (С.Ж., 11-б.). *Ен даланы көшеге дейін жырту... жұртты жалаң бидай көжеге қамау деген сөз* (С.Ж., 276-б.). ***Ақ балтыр*** *қайыңдар* ***күз шапанын*** *киген.* ***Сүттей жарық ай*** *астында, сирек қонақтаған* ***ақ шуда бұлт*** *бауырында сызылған* ***аққу*** *үні, бір үйір көш бастап тыраулаған тырна үні анда-санда саңқ ете қалады* (С.Ж., 291-б.).

Кей реттерде теңеу мен эпитеттерді ажырату оңайлыққа түспейді: ондай жағдайда теңеулер эпитеттер түрінде келетіні бар. Мысалы: *Күн арқан бойы көтерілгенде баданадай масақтың мысық мұртына түскен жақұт тасындай мөлдір шық домалай үзіліп тырс-тырс тамады* (С.Ж., 233-б.). *Жеңіл машина тар жолдың бойымен құмырсқаша өрмелеп, қоянның бөксесіндей төңкерілген еңселі қырқаға шықты* (С.Ж., 52-б.). *Сол таңда қып-қызыл боп арайлап шығып келе жатқан алтын табақ күн де маған бұрынғыдан ерекше көрінген* (С.Ж., 152-б.). *Жүрексіз қалған қуыс кеуде бос бөшкедей дүңк*-дүңк *етеді* (С.Ж., 291-б.).

Міне, осындай терең мағыналы эпитеттер шығарманың мән-мағынасын жан-жақты тануға, ой қорытуға жәрдемдеседі.

Сонымен эпитетсіз айтар ойды, құбылысты бейнелі түрде суреттеу мүмкін емес. Шығарманың көркемдігін арттыратын сонылығымен, ерекшелігімен танылатын тың қолданыстар болмақ. Сонда суреткер тілінде жаңа реңк көрінетіні айқын. Қаламгердің дәстүрлі және авторлық эпитеттері туындыларға айқын мағына берумен қатар, суретті сөздермен дәлдеп, айтар ойдың ықпалын күшейткен. Айшықты да, бейнелі эпитеттер арқылы айтылар ой оқырман қауымға шеберлікпен жеткізіледі.

Проза тіліндегі осындай авторлық және дәстүрлі эпитеттер кейіпкер портретін жасауда, мінездеуде, әр алуан іс-әрекеттерді, табиғат көріністерін суреттеуде қолданылады. Қаламгер қолданған эпитеттер – көркемдік, әсерлілік үшін жасалған, шығарма тілінің көркемдігін арттыратын көріктеу амалдарының бір түрі.

Әдебиет

1. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: Санат, 2003. – 697 бет.
2. Кожина М. Стилистика русского языка. – М., 1997. – С. 161
3. Сыздықова Р. Сөздер сөйлейді. – Алматы: Санат, 1994. – 272 бет.
4. Канафина С. Қазақ тіліндегі мақал-мәтелдердің танымдық бейнелілігі: филол. ғыл. канд. автореф. – Алматы, 2006. – 26 бет.
5. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі//Жалпы редакциясын басқарған Т. Жанұзақов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 бет.

ӘОЖ 17.82.30

Т. ӘЛІМҚҰЛОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ СӨЙЛЕУ ТІЛІ ЭЛЕМЕНТТЕРІ

Хамзина Г.С., Тұяқбаева Ж.
(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Жазушы іс-әрекет арқылы ғана емес, тіл қатысы арқылы да мінез ерекшелігі көрінетін кейіпкерді ұсыну оңай болып келмейді. Прозалық шығармаларда образ жасауда кейіпкерлер тілінің орны ерекше болып келеді. Кейіпкерлердің тілінен, сөз саптауынан олардың бейнесі көрінеді. Кейіпкерлер түрлі жаста және олардың қарым-қатынастары, достықтары, әр мамандық иесі, білімі де әр қалай екендігінде. Кейіпкерлер тілінің мазмұны нақты, құрылымы қысқа болып келетіні анық.

Қазақ тіл білімінде көркем әдебиеттегі кейіпкерлер тіліне қатысты кейбір мәселелер М. Балақаев, Ә. Қайдаров, С. Исаев, Р. Әміров, Х. Нұрмұқанов, Б. Шалабаев т.б. еңбектерінде қарастырылған.

Жалпы көркем шығармаларда әрбір кейіпкердің сөз саптауы мен сөз мәнері әр түрлі болып келеді. Бұл олардың қоғамда алатын әлеуметтік жағдайына, ортасына байланысты болып келеді. Сол себепті, олардың әрқайсысының өзінше сөйлеу дағдысы болады. Кейіпкер тілінің осындай ерекшеліктері тілдің лексикалық және грамматикалық қабаттары арқылы жүзеге асады. Кейіпкердің тілі арқылы оның мәдениеттілігі, жас мөлшері, қызметі, кәсібі, өскен ортасы, сыпайылығы, дөрекілігі т.б. бейнелері байқалады.

Кейіпкердің сөйлеу мәнеріндегі өзіндік ерекшелігі оның лексикасынан басталатыны белгілі. Ауызекі сөйлеу тілі лексиканың құрамына қарапайым, тұрпайы, жаргон сөздер де жатады.

Тілімізде ауызекі сөйлеу тілінде жиі кездесетін тілдік материалдар аз емес. Мұндай сөздер әдеби тілге жатпаса да көркем шығармаларда кездеседі. Көркем шығармда түрлі кейіпкерлердің болатыны және олардың арасында қақтығыстардың да болып тұратыны заңдылық. Ал өмірде әр түрлі жағымды, жағымсыз адамдардың бар болуы - өмірдің шындығы. Академик М. Серғалиев: «Ауызекі сөйлеу стиліне әдеби тіл нормасына жатпайтын сөздердің қолданылуы – табиғи құбылыс» [1, 9 б.], – деп санайды.

Шығарма материалына негіз болатын жағымды, жағымсыз адамдардың тілі – тіл білімінде табу, эвфемизм деп аталса, енді бір ғалымдар дисфимизмдер (какофемизм) деп те атап жүр. Қаламгерлер сөздерді өз ағынасында пайдаланумен қатар, сөздерді ауыспалы, келтіріңкі мағынада, қанатты сөздер мен тұрақты тіркестердің, мақал-мәтелдердің құрамында пайдаланылады.

Жазушының повестеріндегі тілдік құрылымның бір қатарын сөйлеу тілінің элементтері құрайды. Қаламгердің стильдік даралықтары олардың белгілі тілдік құралдарды қолдануларындағы ерекшеліктерінен көрінеді.

Эвфемизм – көркем шығарма тілінде өзіндік тиімді орны, реті бар болып келетін сөз қолданыс түрі. Зерттеушілер эвфемизмді ойды бейнелеп, көркем түрде жеткізудің негізгі бір тәсілі деп санайды. Эвфемизм, сыпайы сөз – мағынасы тұрпайы сөздерді сыпайылап жеткізу. Эвфемизм сыпайыгершілікке, әдептілікке байланысты туған. Олар (эвфемизмдер) сөздердің синонимдік қатарын молайтады. Синонимдерді қолданудың бір тәсілі ретінде эвфемизмдердің қызметі жайлы синонимдер сөздігінде төмендегідей анықтама берілген: «Мағынасы жағымсыз сөздердің мәнін тыңдаушыларға жеңілдетіп, жұмсартып айту тәсілі болып саналады» [2, 211 б.].

Сақалышығып,жат болған тұңғыш ұлы Жәңгір ханмен соғыста ***оққа ұшты*** («Қараой», 18-б).

Осыдан төрт жыл бұрын ***дүние салған*** *Сарықыздың зираты бұл күнде жоғалып та кетті* («Қараой», 31-б.).

Эвфимизмдер этикаға, сыпайыгершілікке, ұят сақтауға, моральдік нормаларға да байланысты болып келеді.Олардың өзін бірнеше топқа бөлуге болады: соның ең бір көбірек тарағаны – ауру-сырқатқа, дене мүшесінің кемістігіне байланысты туған алмастырулар.Мәселен, құрт ауруы(туберкулез, чахотка) орнына-жөтел ауру,көкірек ауру, жіңішке ауру; қылтамақ-аты жаман ауру; соқыр, бүкір,шолақ, керең, саңырау орнына – құлағының мүкісі бар, кемтарлау т.б.қолданады.

Некеге, семьяға байланысты эвфимизмдер: қатын-ертеректе, ханша, белгілі әйел, ауқатты әйел мағынасындағы сөз. Қазіргі қазақ тілінде анайы мағынасында қолданылады. Сондықтан оның орнына-әйел, зайып, жамағат, жұбай, бәйбіше, нақсүйер; бай орнына – күйеу, ер, жұбай, жолдас; қатын алды дегеннің орнына – үйленді, құс қондырды, аяқтанды; күйеуден шықты – (байдан шықты) – ажырасты; байдан шыққан қатын орнына – есік көрген әйел т.б. қолданылады.

Моральдік-этикалық кемшілікке, қомсынуға байланысты эвфемизмдер: бұзылған, бетімен кеткен, жүгенсіз,жезөкше орнына-көзіне шөп салу; арақ орнына-ащы су, тентек су, Ақмағамбет; ұрлықшы, ұры-қолының қымқасы бар, қолының жиендігі бар; өсекші орнына-аузы жеңіл т.б.

Адам анатомиясы мен физиологиясы, адамдардың өзара жақындық қатынастарына байланысты эвфемизмдер. Мұндайлардың кейбірін өз атымен атау дөрекі, қолайсыз, әдепсіз саналады: Қос түйме омырауда жарасып тұр, келіп ем ұстайын деп әуес өтіп .Үлкен дәрет, түзге отыру орнына туалетке бару; жүкті, екі қабат орнына-аяғы ауыр; туды – босанды т.б. - орынды, тапқырлықпен дәл түскен эвфемизмдер.Негізінен, эвфемизм сөздерді сыпайы түрде жеткізудің құралы болғандықтан кейіпкердің ауызекі сөйлеу тіліндегі өзіндік ерекшелігін танытады. Дисфемизмге қарағанда әлде қайда құлаққа жағымды естіледі. Көбіниесе бір затты сипаттағанда, адам мінезіне, іс-әрекетіне қатысты сөйлегенде аса қажет болады.

Дисфемизмдер – мағынасы жағынан эвфемизмге қарама-қарсы құбылыс. Тілімізде стильдік қызмет атқаратыны сөзсіз. «Дисфемизмдерді қолдану ауызекі сөйлеу стиліне тән ерекшелік болып табылатындығын көруге болады», – деп пайымдайды Ә. Ахметов [3, 56 б.]. Шындығында, дисфемизмдердің тілімізде ең жиі қолданысқа түсетін жері – ауызекі сөйлеу тілі. Жалпы дисфемизм, яғни тұрпайы, анайы сөздер бір адамды кемсіту мағынасында жұмсалады. Дисфемизмдер – әдеби тілдің үлгісіне жатпайды. Дисфемизммен сөйлейтін адамдар мәдениеті төмен, әдепсіз адамдар деп есептелінеді. Бұлар көркем шығармада, көбінесе, ауызекі тілдің сөйлеу ретінде кейіпкерлердің тілінде ұшырасады.

-**Қатын**, *төрге сал, -деп дауыстады* («Сары сыбызғы», 159 -б.).

- *Ә,* ***қайыс аяқ,****келдің бе? - деді Қожалақов тілін шайнап* («Күржік», 98-б.). Бұл сөздер кейіпкердің ашу-ызасын беру мақсатында қолданылған. Кейіпкердің сезімін білдіре отырып, эмоционалдылықты күшейте түседі.

- *Қарағым-ай, неге ғана* ***аңыраттыңадыра қалғыр*** *сырнайды?!* («Күржік», 124-б.)

- *Көзіңнің еті өскен екен.* ***Жыныңды қағып алайын*** *!* ***Е,әкеңнің аузын****...-деп Ықыластың басынан тартып-тартып жіберді* («Қара қобыз», 68-б.).

- *Қарсағым есепші боп жүргенде:* ***сүмірейіп*** *үйден шықпаушы еді.* («Махаббат күйігі», 146-б.).

- ***Құлағымның мүкісі жоқ****. Неге естіртіп оқымайсың?-деді Қамқа* («Махаббат күйігі», 147-б.).

- *Құмға қарай ертең ірге көтергесің* ***шілдің боғындай бытырап кетеміз****ғой,- деді екінші біреуі* («Жиендік», 178-б.).

Шығармаларда кейіпкерлер тілінде кездесетін қарапайым сөздер әсіресе мінез-құлық ерекшелігін айқындауға, образды аша түсу мақсатында да жұмсалады:

- *Тәйт, оттама.* ***Көзі қызарған текедей*** *неге бақылдайсың*? («Қара қобыз», 67-б.)

– Шегірткенің айғырындай шіңкілдеме. *Толғатсам шуымдықоржынына салып әкет*...(«Қара қобыз», 68-б.)

- *Тойдың шырқын бұзуға келіп пе едің,* ***қақбас?***! - *деп қамшымен Керімбердіні бастан тартып жіберді* («Қаралы қызық», 91-б.).

- Ақпа құлақпысыз *өзіңіз? Кідіруге пұрсат жоқ ...* («Қара қобыз», 67-б.)

Тіл білімінің диалектілер мен говорларды зерттейтін саласы – диалектология (диалектос – сөйлеу, говор, логос – ілім деген грек сөздерінен құралған) деп аталады. Диалектологияның міндеті – жергілікті тіл ерекшеліктерін тексеру. Қазақ диалектологиясы қазақ тіліндегі говорлар мен диалектілерді зерттейді. Диалект, говор деп халықтық я ұлттық тілдің өзіндік ерекшеліктері бар жергілікті тармақтарын, бөліктерін айтамыз. Ол жалпы тілге тән ортақ белгілерден өзгеше ерекшеліктерді қамтиды.

Диалект деген термин тілдегі жалпы халықтық сипат алмаған, белгілі бір жерде ғана қолданылатын ерекшеліктердің жиынтығын, өзіне ғана тән тілдік ерекшеліктері бар жекелеген аймақ, территорияны білдіреді. Бұл мағынада диалект халық не ұлт тілінің құрамды бөлігі болып табылады.

Говор – жергілікті диалектілердің шағын аймақты қамтитын бөлігі. Мәселен, Қазақстан жағдайында диалект екі-үш облыс көлеміндей жерді қамтыса, говор бір облыс немесе екі-үш аудан көлеміндей жерді ғана қамтуы мүмкін. Оның қанша аймаққа таралуы говорлардың қалыптасу тарихына, ондағы нақты жағдайларға байланысты. Негізгі тілдік белгілері бірыңғай говорлар ғана диалект ұғымын тудырады. Бір диалектінің ішіне оның басқа диалектілерден айырмасын көрсететін негізгі ерекшеліктерін және өздеріне ғана тән неғұрлым ұсақ ерекшеліктерін сақтай отырып, бірнеше говор енуі мүмкін. Жергілікті ерекшеліктердің таралу шегіне қарай кейбір тілдерде говорлар подговорға бөлінеді. Негізгі диалектілік ерекшеліктері бірыңғай болып келген говорлардың жиынтығы наречие деп те айтылады.

Белгілі бір халыққа, бір ұлтқа жаппай түсінікті әдеби тіл нормасынан (сондай-ақ тілдегі басқа диалектілерден) өзгеше ерекшеліктері болса ғана диалект бола алады. Әдеби тілдегі жалпыға белгілі сөз, яғни зат атауы диалектіде басқаша айтылуы мүмкін, мысалы, әдеби тілдегідей зардабы, салдары деудің орнына жергілікті жерде **зарпы,** тегі, заты деудің орнына **сойы,** талаушы – **шабаған**, кебек – **буыз**, үнемі – **бойлай**, әрең – **шаққа**, табалдырық – **тебелдірік**, есік ілгегі – **тепкі**, шұлғау – **байтаба** болып айтылады [4, 56 б.].

Прозалық шығармаларда диалектілік ерекшеліктер негізінен кейіпкерлердің тілінде қолданылады. Сонымен қатар кейде автор сөзінде қолданылуы да орын алып отырады. Жазушы диалектілік ерекшеліктерді көбінесе жергілікті тұрғындарды сипаттауда, халық тұрмысын шынайы көрсету, белгілі бір аймаққа тән материалдық және рухани мәдениет ерекшеліктерін беру, халықтың болмысын, рухын шынайы түрде бейнелеу мақсатында қолданады. Жергілікті ерекшеліктердің лирикалық поэзияда қолданылуы мен прозалық шығармаларда қолданылуының өзіндік ерекшеліктері бар.

Прозалық шығармалармен салыстырғанда, лирикалық шығармалада диалектілік ерекшеліктер әлдеқайда аз қолданылады, оның үстіне онда негізінен лексикалық ерекшеліктер ғана қолданылады да, фонетикалық, грамматикалық ерекшеліктер мейлінше аз кездеседі. Бұл ақындардың жергілікті тұрғындардың тіліндегі

фонетикалық, грамматикалық ерекшеліктерді көрсету емес, ойын нақты беру, қысқа да түсінікті етіп жеткізу мақсатынан туындаған.

Көркем мәтіндердегі жергілікті сипаттағы лексикалық ерекшеліктерді өз ішінен бірнеше топқа жіктеуге болады:

– нақты лексикалық ерекшеліктер – әдеби тілде баламасы, синонимі бар сөздер;

– семантикалық ерекшеліктер – белгілі бір тұрғындардың тілінде жалпыхалықтық қолданыстан бөлек мағынасы бар сөздер;

– этнографиялық ерекшеліктер – белгілі бір аймаққа ғана тән, басқа жерлерде қолданылмайтын немесе олардан түбегейлі ерекшеленетін заттар мен құбылыстардың аттары. Мұндай этнографиялық жалпыхалықтық тілде баламасы болмайтындықтан, оларды сипаттама түрінде ғана беруге болады;

– фразеологиялық ерекшеліктер – белгілі бір аймаққа ғана тән, сол жерде ғана түсінікті болатын тұрақты сөз тіркестері [4, 7 б.].

Жергілікті еркшеліктер жалпы көпшілікке бірдей таныс болмайтындықтан, олардың көркем әдебиеттегі қолданылуы көп талас тудырған мәселелердің бірі болып келді. Ол, ең алдымен, шығарманың тақырыбына, мазмұнынан, суреттелетін оқиғаларға, автордың мақсатына, эстетикалық идеалы мен шеберлігіне байланысты.

Т. Әлімқұлов шығармаларын ерекшендіретін бір жай-ондағы жергілікті тіл ерекшеліктерінің молынан кездесетіндігі және оны саналы қолданып отырғандығы. Диалектизмдер де сөйлеу тілінің элементі болып табылады.

Сөздердің әдеби, әдеби еместігін айыру оңай да емес. Әдеби нормаға қай сөз жатады, қай сөз жатпайды дегенді субъективті көзқарас тұрғысынан болжамай, әдебиетте жалпы халыққа бірдей ортақ байлық ретінде жиі қолдана ма, жиі қолданбай ма деген тұрғыдан болжау керек. Қазақ тіліндегі сан алуан сөздердің әдеби тілге тәндері-әдеби нормаға жататындары бар, әдеби тілге тән емес, одан тыс, сөйлеу тіліне ғана жататындары бар. Соларды айыра, таңдап, талғай жұмсасақ, әдеби тілдің лексикалық нормаларын тұрақты етуге мұрындық болар едік

Диалектизмдер мен дөрекі сөздерді диалогта қолдануға болар, ал автордың баяндауында қолдану-ойландыратын мәселе. Кейбір ретте Т. Әлімқұлов оларға салмақты қарудың орнына, қызық көріп жаза салатын сияқты. Мұның өзінде көне түркі сөздері мен туысқан халықтар тілдеріндегі сөздерді пайдаланғаны білініп тұрады.

Етке мелдектелген қонақтың ішіндегі ең нашары... *Мелдектеген-тойған.* Басқаларға ақыл дарытып, уәждеп жығу мүмкін емес. *Уәждеп-зорлап, амалсыз.*Сәкенге неше түрлі шәркез ой салып жатыр. *Шәркез-шексіз.* Күй арсында өзара күңкілдескен бір-екі жігітке дөкір зекіген. *Дөкір-қатты.* Ең әккісі, ең шалымдысы Жанұзақтың өзін дыбыстың арасындаадастырып кетіуі оңай. *Әккі-қу, айлалы* («Туған ауыл», 128-б.).

Тәкеннің сөйлеу тілінде бардың бәрін асыл қазына көріп, оларды талғамай, сол тұрпайы қалпында орынды-орынсыз шығармаларына енгізе беруін қолдау әділдік болмаса керек. Оларды көп жерде әдеби тілді байыту болмай, кері әсер ететін реті бар. Мысалы, жазушы Тәкен Әлімқұловтың шығармаларында әдебиет жұртшылығына, мысалдардан көрінгендей, онша таныс мелдектеген (ойған), *шәркез-(шексіз), басбілік-(білгіш), қыжылы*-(ыза), *қаңқай*-(мағынасыз), *оңаза*-(дерт), *теткіп*-(тоқтап), *кәлла*-(бас) сияқты сөздерді қолданған.

Жазушы кейде әдеби тілде бар сөздермен жаңа сөз жасағысы келетін сияқты. Мысалы:

Сөйте тұра, алдынан ***арзагөйлер*** *көп ететін сырқында дуанбасы жұқпай,* ***сүмие*** *берді* («Күрең өзен», 162-б.).

Түсінікті әдеби тілдегі *арызқойлар, сүмірейе* деген сөздердің орнына *арзагөйлер, сүмие* деген диалектизмдерді қолдану ойдың түсінікті болуына, кедергі жасайды.

Сонымен қатар, жазушы прозасында грамматикалық, морфологиялық деп аталатын диалектизмдердің түрлері де кездеседі. Бұл, әрине қосымшаға байланысты. Екінші жағынан, олардың тіл тарихына да байланысы бар. Мысалы, -мыш, -міш тұлғасы арқылы: *Үйіне осындай аламыш әкімдер кеп түскен Бірекең далақтап, қонақтарға сый-құрмет көрсетіп бақты. Қазір де күнгей жағынан күннің сәулесі түсіп, аламыш сәулеберсе,теріскей жағынын көлеңкесі қоюланып, саясына шақырғандай болды* («Сейтек сарыны», 18-б.).

Тәкен Әлімқұлов шығармаларында ***там*** деген диалектизм жиі кездеседі.

Там 1. (Ауғ., Сем., Алм., Өзб., Шығ. Қаз., Қ.орда., Ташк.,) қолдан құйған балшықтан, кірпіштен салынған үй.

Там 2 - (Ақт., Қост., Солт., Қаз.,) мола, зират, бейіт

Там 3 - (Қ.орда, Арал) - мол, көп

Автор бірінші мағынасында қолданған. Мысалы, *«**Тамның** ішіне от жағып жарық қылатындар да бар. Сәуле мол түскен шағын бөлменің іші жарық* («Сарыжайлау», 33-б.).

***Тамның** алдында, өзеннің жағасында қыш дуалмен қоршалған ауқымдай аңыздың тамырын тартып күнелтіп отырған Мәден пешенеге бітпеген ақ киіздерге, сайындық ісектерге қызықты* («Күржік», 101-б.).

- *Тілеке, өзіңнен дау асты ма сірә?! Біздің **тамнан** аттанғасын барлық пәлесі маған ауады* («Күржік», 103-б.).

Тамдардан көтерліген жіңішке түтін ширатылып, көкке сіңіп жатыр («Сарыжаулау», 28-б.).

Сөйтіп, Тәкен Әлімқұловтың повестері мен әңгімелерінде жергілікті тіл ерекшеліктерінің барынша мол кездесетінін көруге болады. Соның ішінде орнымен, қисынды келіп жатқандар молшылық. Әйткенмен, кейбір жағдайларда шамандан тыс қолданушылық жазушының шешен тіліне кедергі, тұсау бола беретіндей сыңай байқатады. Алайда шығармаларының өзіндік мәні одан айрылған жоқ.

Әдебиет

1. Серғалиев М. Көркем әдебиет тілі. – Алматы, 1995. – 326 бет.
2. Пірімбетов Т. Қарапайым сөздер мен сөйлеу тілінің басқа да элементтерімен арақатынасы. Қазақ ССР ҒА Хабарлары. Тіл, әдебиет сериясы, 1986, №1. – 15 бет.
3. Ахметов Ә. Түркі тілдеріндегі табу мен эвфемизмдер. – Алматы, 1995. – 197 бет.
4. Қалиев Ғ., Сарыбаев Ш. Қазақ диалектологиясы. – Алматы, 2002. – 200 бет.

ӘОЖ 821

ҚАЗІРГІ ӘЛЕМ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ТІЛДІҢ МАҢЫЗЫ

Хойшыбай А.

(М.Қозыбаев атындағы СҚУ)

Дүниежүзіндегі барлық халықтардың тарихымен бірге пайда болып, қалыптасып, дамып, сақталып келе жатқан рухани мәдениеттің елеулі саласы-фольклор мен әдебиет мұралары. Планетамыздағы барлық халықтардың сөз өнері қазынасын құрайтын туындылар адамзатқа ортақ гуманистік ізгі мұраттарды танытады. Дүниежүзі халықтарының әр түрлі көлемдегі сөз өнері үлгілері бар. Тарихтың даму қозғалысы

жүйесінде саналуан байланыстар, ықпалдастықтар процесі де жүріп жатады. Бұл-өркениеттер арасындағы тарихи мәдени байланыстардың қалыптасқан заңдылығы.

Әлем әдебиеті-сан салалы, әр кезеңде жаңарып, толығып отырады. Оны бірнеше ғалымдар зерттеп жазғанымен үздіксіз жалғаса береді. Әр елдің әдебиетіне өзімен іргелес, көршілес, мәдениеті дамыған елдердің сөз өнері ықпал етумен бірге, жекелеген ақын- жазушылар шығармашылығын жетілдіруге де зор әсерін тигізеді. Шығыс пен Батыстың өркениет әлеміндегі сан-салалы байланыстардың аясында қашанда алдыңғы орынға әдебиет шығады. Қазақ әдебиетінің Шығыс пен Еуропа мемлекеттерімен, байланысы зерттелгенімен, Азия, Африка, Америка құрлықтырымен байланысы әлі жан-жақты зерттеуді, талдауды қажет етеді. Оның өзі қызақ та ыждаһатты зерттеуге негізделеді [3].

Әлем әдебиетінің қалыптасу, даму кезеңдері, ағымдары, бағыттары, классиктер шығармашылығы жайлы монографикалар, оқулықтар, зерттеу еңбектер бар. Бұл жағынан келгенде Батыс мемлекеттері және Ресей қалыптасқан дәстүрді үнемі жетілдіруде. Кеңестік кезеңде кейбір капиталистік елдер әдебиеті идеологиялық көзқарас тұрғысынан қаралды.

Ал, әдеби байланыс дегеніміз - белгілі бір ұлт әдебиетінің басқа да әлем халықтары әдебиетімен қарым-қатынасы. Әдебиет әлеміндегі рухани алмасулар - көркемдік дамудың, әдеби процестің өзіндік заңдылығы. Бүтіндей алғанда, Әдеби байланыстың әлем әдебиеті тарихында алатын орны зор. Ұлттық әдебиеттердің даму деңгейі сол кезеңдегі Әдеби байланыстың да бағыты мен көркемдік рөлін анықтайды. Оның түрлері мен жолдары көп және бұл процесте аударманың алатын орны өзгеше. Әдеби байланыс жалпы ұлттық әдеби процеске, онда жаңа көркемдік ағымдардың пайда болуына ықпал етеді. Ұлттық әдебиеттердің өзара қарым-қатынасының негізгі түрі ретіндегі Әдеби байланысқа әдебиеттану ғылымы 18 ғ-дың ақыры мен 19 ғ-дың басында назар аудара бастады. Сөз өнері ғылымының Әдеби байланысты зерттейтін арнаулы саласы - салыстырмалы әдебиеттану қалыптасты (қ. Салыстырмалы-тарихи әдебиеттану). Бұл мәселеге И.Г. Гердер, И.В. Гете өз еңбектерінде назар аударған. Ұлттық әдебиеттердің бір-біріне әсерін, ықпалын тарихи-әдеби процестің бір бөлігі ретінде тарихи поэтикада қарастырылды.

Соңғы жылдары жанданған Қазақстан мен Беларусь арасындағы мәдени және әдеби байланыстардың қорытындысы ретінде «Абай. Стэпавы прастор. Выбраныя вершы» (2010) кітабы жарыққа шықты. Абайдың таңдамалы өлеңдер жинағы Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты Николай Метлицкийдің аудармасымен, әдемі өрнектелген кітаптың бастапқы беттері ақын бейнесі туралы оның алғысөзімен ашылады. Кітаптың мұқабасында жиегіне қазақтың ұлттық өрнектері орналасқан қазақтың даласы бейнеленген. Абай өлеңдерінің беларусь тіліне аударылуы өте сәтті шыққан, себебі, өлеңдері музыкаға үйлесіп тұр. Енді міне, Абай беларусь тілінде сөйлеп, кең байтақ беларусь әлеміне, Еуропа жазығына аяқ басты.

Қазақ–корей әдеби байланыстарының тарихында Абай поэзиясы алғаш рет корей тіліне аударылды. «Абай. Алтын киіз үйдегі өлеңдер» кітабы 2010 жылы Сеул қаласында жарыққа шықты. Кітапқа Абайдың 100 өлеңі (табиғат лирикасы, философиялық лирика, махаббат лирикасы, қайғы-қасірет лирикасы, сегіз аяқ, күлдіргі поэзия) мен ақынның биографиясы және Ким Бен Хактың қысқаша түсініктемелері енген. Кітап суретші Е.М. Сидоркиннің иллюстрациясымен безендірілген. Аудармашы Ким Бен Хак кітаптың алғысөзінде «Корей халқының Абайдың жерінен өзінің қонақжайлы атамекенін тапқанын, корей халқының атынан алғыс ретінде қазақ халқына сыйға» деп саяси қуғын-сүргін кезінде жер аударылып келген уақытта баспана беріп қамқорлық көрсеткен қазақ халқына өз алғысын білдіреді. Корей халқының оқырмандарына жеткізе отырып аудармашы Орталық Азияның көшпелі мәдениеті мен

қазақ халқының дәстүрін терең ұғынып көз алдарына елестеді деп сенім артады. Абай поэзиясының беларусь және корей басылымдары үшін сөзбе-сөз аудармасын жасаған «Тәржіман – әдеби аудармашылар одағы» АҚ Басқармасының төрағасы, ақын, аудармашы Қайрат Бақбергенов.

Абайдың «Қара сөздері» А. Мицкевич атындағы Познань университетінің оқытушысы Хенрик Янковскидің арқасында поляк тілінде таныла бастады. 2013 жылдың 10 маусымында Варшавада Абайдың поляк тіліндегі «Қара сөздерінің» тұсаукесері өткен болатын. Ұлы Абайдың шығармашылық мұрасы XXI ғасырда әлемдік танымалдылықтың шекарасын едәуір кеңейтті. Грузияның Бас ғылыми редакциясы ресми басылымдар қызметінің «Достастық» деген аталымы бойынша Грузиядағы қазақстандық мәдени-ақпараттық орталық пен Шота Руставели атындағы Грузин әдебиеті институты және «Әлемге қызмет ететін кітап» Халықаралық ағартушылық қорының дайындауымен «Абай – Илья» кітап-альбомы жарық көрді. Грузияның Мәдениет және ескерткіштерді қорғау министрі Николозо Руруаның алғысөзі мен Шота Руставели атындағы Грузин әдебиеті институтының директоры, филология ғылымдарының докторы, профессор Ирма Ратианидің «Абай – Илья. Параллельдер» деп аталатын тыңғылықты мақаласы болашақта салыстырмалы зерттеулер жүргізіп, әдебиетаралық диалог орнатуды көздейді.

Абай поэзиясы мен прозасының оқырмандар аясы жаңа елдер мен континенттерді қамтып дүние жүзі бойынша өз кеңістігін кеңейтіп келеді. Әлемдік әдеби кеңістік аса көрнекті ойшыл ақын Абай Құнанбаевтың мәңгі әрі өзекті терең философиялық ойларымен, оның классикалық әдеби мәтінінің эстетикасымен баюда [5].

Таяуда М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты шығарған «XXI ғасырдағы Әлем әдебиетіндегі үрдіс» атты жаңа жинақ қолымызға тиді. Онда әдеби байланыстар, ағым, жанр, көптеген елдің жазушылары мен формалар жөніндегі танымдық мақалалар жинақталған. Институттың Сараптау және сыртқы байланыс бөлімінің қызметкерлері – Светлана Ананьева (бөлім меңгерушісі), Айнұр Машақова, Әлімхан Хамраев, Айнұр Қалиасқарова және де шетел әдебиеттанушылары – Алесь Карлюкевич, Ирма Ратиани, Бахтияр Койчуев, Вилюс Иванаускас, Дания Загидуллина, Гульчира Гариповалар Беларусь, Гүржістан, Қырғызстан, Литва, Татарстан, Өзбекстан, Шотландия, Иран, Финляндия, Қытайдағы СУАР (ұйғыр әдебиеті) турасында құнды дерек-мәліметтер берген. Осыған орай, әдебиет қай кезде өседі? Байланыс орнағанда! Әдеби байланыс үзілмеген жерде даму бар, өсу бар, түлеу бар да түрлену бар. Қазақ еліндегі орыс әдебиеті де Жаһан әдебиетінің бір бұтағы дегім келеді. Сол себепті, Құдайдан арадағы «алтын көпір» құламасын деп тілейік! [4].

Әдеби-мәдени ауыс-түйіс, өзара ықпал-әсер хақында оқымыстылар неше түрлі концепциялар ұсынады. Олардың ішінде реакцияшыл, нәсілшілдік, баптық идеологияның отына май құятын тұжырымдар да бар. Батыс пен Шығыс арасында көркемдік-рухани игіліктер алмасу мүмкіндіктерін жоққа шығаратын, оларды өзара қарсы қоятын әдеби шығармалық, ғылыми трактаттар жазылды. Р. Киплинг, А. Фет белгілі туындыларында болмақ емес деген ойларды ашық айтты.

Неміс философы Освальд Шпенглер “Европаның құлдырауы”, ағылшын социологы Арнольд Тойнби “Тарихты зерттеу” деген еңбектерінде томаға-тұйық, тығырық шеңбер өркениеттер теориясының негіздерін салды. Бұлардың тұжырымы бойынша тектес, тағдырлас, нәсілдес елдер мәдениетінің тұйықталған (локальды) сипаты бар: мұндай цивилизациялар өз шеңберінің ішінде туып, өсіп, дамып барып құлдырайды: өзге мәдениеттерге терең әсер, зор ықпал жасай алмайды. Тіпті әр түрлі мәдениеттер қиысқан күннің өзінде дамыған мәдениет кенже мәдениетті жұтып қояды, оның ұлттық ерекшеліктерін ірітіп жібереді, ассимиляция жасайды.

Бұл пікірлердің түпкі төркінінде кейбір халықтардың биологиялық жаратылыс табиғатын кемсіту, кейбір ұлттардың сүйегінің асылдығын, қанының қасиеттілігін мойындауға апаратын нәсілшілдік, расалық кесепатты пікірлер жатыр. Дәстүр мен жаңашылдық, ұлттық және интернационалдық сипаттардың тұтастығы туралы концепция қазіргі заман әдебиетінің тәжірибесінде сан тілдегі нақты көркем шығармалар арқылы іске асты. Әлеуметтік сипаты, тарихи мақсаты, негізгі қаһарманы тұрғысынан алғанда адамзат көркемдік дамуында жаңа құбылыс болып табылатын қазіргі әдебиет – көркемдік жүйелерінің байлығы жөнінен классикалық реализм, ілгерішіл романтизмнің жанды жалғасы - өмірді шыншылдықпен, реалистікпен, объективті бейнелейтін кең мүмкіндіктің, келешектің әдебиеті [2].

Күллі әлем әдебиетінің бастамасы да бастаушысы да-тіл. Тіл кез келген танымдық іс-әрекеттің құралы, ойлаудың формасы және оны дамытудың негізі болып саналады. Тіл – қоғамның ең қажетті қатынас құралы. Сондықтан қоғамды дамытудың басты ұстанымы – мемлекеттік тілдің қолданыс аясын кеңейту. Адам ойының жемісі, тіршілігінің көзі болып табылар бұл ерекшелік бүгінгі тіл білімінің де, әдістеме ілімінің де басты мәселелелерін құрайды. Тіл тек қоғам бар жерде және оның тікелей ықпал етуімен дамып отыратындықтан, қоғамдық нормалар және қалыптасқан ережелер тілді өркендетуші әрі жүйелеуші қызмет атқарары даусыз. Тіл үйрену мәселесі де қоғамдық қажеттіліктен туындайды. Барлық мемлекеттер бір-бірімен экономикалық, саяси қарым-қатынаста болғандықтан, тіларалық байланыс деңгейі жоғары. Сол себепті де қазақ тілін үйретуде оның жан-жақты тоғысқан байланыстарына да назар аудару керек. Сөйтіп қазақ тілінің функционалды-семантикалық, прагматикалық, әлеуметтік ерекшеліктерін негізге алған дұрыс. Себебі, тіл мен қоғам өзара тығыз байланыста қарастырылатын адамзат өмірінде маңызды орын алатын құбылыстар.

«Қазіргі кезеңде халықаралық байланысы күшті барлық елдерде тілдік қатынас мәселесіне ерекше мән беріліп отыр. Тілдік қатынастың бүкіләлемдік маңызы ел мен елдің, ұлт пен ұлттың саяси байланысына жан-жақты жол ашудан көрінеді». Қазіргі қоғамда тіл үйренудің, тіл арқылы түсінісудің ерекше мәні, атқарар қызметі бар. Тіл қарым-қатынастың құралы бола тұра, адамдарың қоғамдық, әлеуметтік қызметін сұрыптауға, психофизиологиялық ерекшеліктерін анықтауға, мәдени нормаларын жүйелеуге мүмкіндік береді. Себебі тіл мен қоғам тығыз байланысты қарастырылатын, адамзат өмірінде маңызды орын алатын құбылыстар. Кез келген тіл қоғамның дамуына, өзгеруіне қалай әсер етсе, қоғам да тілдің сөздік құрамының толығуына, кемелдене дамуына немесе, керісінше тілдің тоқырауына ықпал етері сөзсіз. Оның айғағы ретінде тілдік реформаларды, тіл туралы заңдарды және әр жердегі тілдік жағдайды сөз етуге болады. Барлық тілдерде кездесетін дерлік кірме сөздер де сол қоғамдық жағдайлардың, халықаралық қатынастардың дамып жетілу жемісі. Демек, тілдік қатынас – тілдің әлеуметтік қызметін нақтылайтын адамдар қарым-қатынасының ерекше түрі [1].

Әлемдегі саяси-әлеуметтік мәселелерден тыс қалмаудың бірден бір жолы – ақпарат алмасу,әдеби байланыс. Сондықтан тіл білу арқылы адамдар дүние жүзіндегі қоғамдық, экономикалық, саяси жаңалықтармен, ақпараттармен хабардар болады. Тілді меңгеру оның қоғамдық табиғатын, өмірлік қажеттілігін ескеруден басталады. А.Байтұрсынұлы айтқандай, «тіл – адамның адамдық белгісінің зоры». Тілдің әлеуметтік сарапануы, қоғамның тілге саналы түрде әсер етуі, тілдік жағдай тілдің қоғамдық құбылыс ретіндегі қызметін айшықтай түседі. Яғни адамзат баласының болашақ үшін қоғамдық, мәдени-әлеуметтік, экономикалық т.б. күресі, сан ғасырлық тарихы, рухани жаңғырулары ұрпақтан-ұрпаққа сол ұлттың тілінде сақталуы арқылы жетеді. Ана тілінің өміршеңдік қызметінің қуаты мен құдіреті негізінде жаңа ұрпақ ұлтымыздың көне тарихы мәдениетін дұрыс танып білуге бастау алады. Осы бастаулар

кешенді тіл ғылымының көкжиегінде ұлттық мәдениеттің көзі ретінде тағылымдық мәні зор ұлттық тлдің өн бойынан табылады. Осымен байланысты тіл табиғатының қыр-сыры өзге ғылым салаларымен (философия, әлеуметтану, мәдениеттану, этнография, т.б.) тығыз қарым-қатынастың негізінде танылып, зерделеніп отыр.

Өйткені ұлттық тілдің болмысын шынайы тану үшін тілдің өзіндік заңдылықтарын білу жеткіліксіз, оның түпкі тамыры сол тілде сөйлеуші этностың ғасырлар бойғы тарихымен, тұрмыс-салтымен, мәдениетімен, дәстүрлі менталитетімен тікелей байланысты екені сөзсіз. Сондықтан тілді үйретуде сол этностың дүниетанымымен, мәдениетімен, тарихымен біріктіре қарастыру мәселесі туындайды.

Тіл мен ой біртұтас ұғымдар. Тілдің ойды жарыққа шығарып, жеткізу қызметі сол ойдың қабылдаушы тарапынан қабылдану теткітері арқылы жүзеге асады. Мұның негізінде тіл де өзінің қоғамдағы қарым-қатынас құралы ретіндегі негізгі қызметін атқара алады. Тіл мен ойлаудың бірлігінің арнасында қарастырылатын өзекті мәселенің бірі – тіл мен оның дүниетанымдық қызметі.

Қазір дүниежүзі елдері жаһандану дәуірін бастан кешіріп жатыр. Біз де әлемдік өркениеттің заманауи жетістіктерін өзімізге қабылдай отырып, әлемдік даму жолына түсуге ұмтылыс жасап жатырмыз. Дегенмен, жаһандану дәуірінде де ұлттық рухани құндылықтарымызды қадірлеп, бағалай алуымыз қажет-ақ. Әсіресе, солардың барлығының ең маңыздысы болып саналатын әрі егемен еліміздің мемлекеттік тілі ретінде қазақстандық қоғамды бір мақсатқа ұйытуға тиісті қазақ тілінің мәртебесін көтеру – бүгінгі күннің аса маңызды мәселесі.

Тіл – ұлт болмысының көрінісі, ұлттық ой-сананың өлшемі. Сондықтан да ұлттық тіл мен ділдің бір-бірімен байланысы – өте күрделі. Бұл байланыстың қыр-сырын танып-білу, дұрыс түсіну, зерттеп-зерделеу қажырлы еңбек пен терең ізденісті қажет етеді. Тіл – рухани барлық құндылықтың негізі болғандықтан, әлемдік мәдениет пен өркениеттің дамуынан тысқары қала алмайды. Белгілі бір ұлттың дамуы өзінің ұлттық тілін қазіргі жаһандану заманында сақтай отырып, оны одан әрі өркендетуге, қоғамдық қызметін сан сала бойынша кеңейтуге, сонымен қатар осы мақсаттағы іс-шараларының дұрыс ұйымдастырылып жүргізілуіне, демек мемлекеттік тілдік саясат пен бағдарламаларға тікелей байланысты.

Ал кез келген тілдің даму жолы мәдени-тарихи мазмұнды құрай отырып, әрбір ұлттық ділді (менталитетті) басқалардан ерекшелейді. Әлемдік өркениеттегі кез келген мәдениет адам қолымен жасалған құндылық болғандықтан, ол таза табиғи үдеріс (процесс) ретінде таныла алмайды. Қай ұлттың болсын мәдениеті сол елдің сан ғасырлық қоғамдық-әлеуметтік дамуының негізінде қалыптасып, өркендейді. Тілді ұлттан, ұлтты тілден, айналып келгенде, тілді ұлт өмір сүріп отырған қоғамдық-әлеуметтік ортадан, қоғамдық қарым-қатынастан бөліп қарау мүмкін еместігі сондықтан.

Әлемнің бейне-көрінісі адам баласының дүниені қабылдауы, оны танып-білуі арқылы жасалып, тілмен таңбаланады. Әлемнің тілдік бейнесі тіл біліміне (лингвистика) тікелей қатысты мәселе болғанымен, оның шеңберінен шығып, басқа ғылымдар аясында да зерттеліп-зерделенеді.

Әдеби тіл жай тіл емес, көркем тіл, сұлу сөз. Жаңа әдебиеттегі тіл көркемдігі мен сөз сұлулығы жасанды жалт-жұлтта, күлліғалам бояуда емес, сөздің табиғилығы мен қарапайымдылығында, нақтылығы мен тазалығында жатады. Алайда, әдеби тілде әдебиетші қолымен жасалатын әр түрлі ажарлаулар болатынын естен шығармау керек.

Адамның ғана емес күллі әлем мен әдебиеттің дамуында тілдің алатын орны қашанда осылай жоғарыда бола бермек. «Тілден асқан байлық жоқ». Тон-торқа, мал-мүлік, алтын-күміс байлығы түпкілікті емес. Күндердің күнінде сарқылады, тозады. Халықпен бірге мәңгі жасайтын тіл байлығы екенін ұмытпайық!

Ал енді қазіргі әлем әдебиетіндегі тілдің маңызына келер болсақ, ата-бабамыз айтқандай: « Тіл – бас жарады, бас жармаса тас жарады». Демек, тіл қай ғасыр, қай заман, қай уақыт болсын әрқашанда маңызды болады. Оның бір себебі, тіл-сөйлеу және ойымызды білдіру құралы. Тіл білген адам қай ортада болсын құрметті әрі қадірлі болады. Сонда, тіл- әлем әдебиетінде сенің мәртебеңнің көрсеткіші ме?

Солай айтсақ та болады, тіл білген адамның және өз білімін дұрыс қолдана білген адамның мәртебесі әрқашан биік болады деп есептеймін.

Тіл білу сенің дәрежеңді көтеріп қана қоймай, сені алдыға жетелейді. Тіл білу арқылы сен мысалы, өзіңе ұнайтын кітап, мақала немесе әңгіменің басқа тілдегі аударма нұсқаларын оқып танысуыңа болады. Сонымен қатар, аударылмаған тың шығармаларды оқуыңа да болады.

Қорытындылай келе, қазіргі әлем әдебиетіндегі тілдің маңызы өте зор деп айтқым келеді. Тіл – сенің мақтанышың және сені алға жетелейтін құралың.

Әдебиет

1. Д. Көптілеуова Әлем әдебиеті - Алматы, 2015. - 28 бет.
2. Т. Тебегенов, Әлем әдебиеті (19-20 ғасырлар) – Алматы, 2004. - 17 бет.
3. Ә.С. Тарақов, Әлем әдебиеті және көркем аударма- Алматы, 2014. - 3 бет.
4. Ысқақұлы Д. Әдебиет айдынында. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2009. - 12 бет.
5. Б. Майтанов. Абай. Тарих, тұлға, уақыт. Алматы: «Аруна» баспасы, 2010. - 39 бет.

УДК 82-6

СПЕЦИФИКА СОВРЕМЕННОЙ ПОДРОСТКОВОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ЭПИСТОЛЯРНОГО ЖАНРА

Шипилова Ю.В., Грунь А.В.
(СКУ им. М. Козыбаева)

…Вы говорите: дети нас утомляют. Вы правы.
Вы поясняете: надо опускаться до их понятий.
Опускаться, наклоняться, сгибаться, сжиматься.
Ошибаетесь. Не от этого мы устаем.
А оттого, что нужно подниматься до их чувств.
Подниматься, становиться на цыпочки, тянуться.
Чтобы не обидеть
Януш Корчак «Когда я снова стану маленьким»

Подростковая литература в русском литературоведении как отдельная категория появилась относительно недавно. Ее изучение на современном этапе только набирает обороты. Термин «подростковая литература» тесно связан с термином «молодые взрослые», который еще в 1802 году использовала писательница и литературный критик Сара Триммер. В XIX веке вышли сразу несколько произведений, которые можно отнести к YA: «Пятнадцатилетний капитан» и «Дети капитана Гранта» Жюля Верна, «Принц и нищий» и «ПриключенияГекльберри Финна» Марка Твена, «Оливер Твист» Чарльза Диккенса и «Уэверли» Вальтера Скотта. Но всё же большая часть этих произведений была рассчитана в первую очередь на взрослого читателя. Настоящего расцвета направления YoungAdult пришлось ждать до шестидесятых годов XX века.

После 1960 года заговорили о подростке как об отдельном участнике литературного процесса, существующем в мире книг [1].

В статье использованы методы сравнительного и литературоведческого анализа художественного теста.

Термины «teenage/youngadult/adolescentliterature» обозначают литературное направление, предназначенное подросткам и живущее в рамках с маркировкой от 12+ до 18+. До сих пор идут споры по поводу возрастных ограниченийподростковой литературы как в западном, так и в российском и отечественном литературоведении, однако единого мнения в научной сфере мы так и не нашли. Очень часто при анализе литературных произведений такого рода мы встречаем совсем недетские темы или проблемы, поэтому маркировка 18+ сдвигается к двадцати годам, а то и выше. Нередко такие произведения попадают в руки читателей-родителей, возраст которых в эти рамки совсем не вписан. Чаще всего возникшая перед родителями проблема в подростковом возрасте – это нелегкий процесс взросления своего чада, которое воспринимает любые наставления «в штыки». Поэтому любой ответственный, добросовестный родитель ищет пути и подходы к своему ребенку,в том числе и через книгу. Читающий подросток- мыслящий и всегдаищущий ответы на свои уже недетские вопросы, среди которых и понимание смысла жизни, и тема самоопределения, поиск профессии, выбор второй половины, формирование идеального образа семьи, способность переживать социальные проблемы и т.д. Чтобы получить хотя бы частичный ответ на свои вопросы, подросток обращает внимание на героев, от лица которых идет повествование. Такой герой проецируется в его сознании как некое подобие себя. А доверяют в таком возрасте подростки лишь себе подобным - мир взрослых для них в силу юношеского максимализма отторгается. Поэтому и в литературных произведениях жанра youngadult мы наблюдаем героя – подростка, который ищет свой путь в уже начинающемся для него взрослом мире. При этом подросток в такой литературе говорит от собственного лица, так как это располагает юного читателя и заставляет его поверить. Вымышленная реальность частично становится и принимается подростком как нечто свое. Не случайно, что авторы таких произведений предпочитают эпистолярный жанр. Причем эпистолярный жанр не в обычном понимании (до XX века это было письмо), а в сфере коммуникационных современных технологий (SMS-сообщения, аудио- и видеосообщения, переписка в чатах, личные страницы в интернет пространстве и т.д.). М.А. Кронгауз отмечает, что электронное письмо - жанр разнообразный и демократичный, основной особенностью которого является сочетание компонентов устного и письменного этикета[2]. В одной из таких форм написано и произведение Елены Клишиной «Спойлеры», увидевшее свет в издательстве «Самокат» в 2020 году [3].

«Спойлеры» - современное произведение, написанное в эпистолярном жанре в форме интернет-блога. Автор четко понимал, что выражение мыслей главного героя-подростка будет услышано его же сверстниками только через совместный современный стиль общения – переписку. В своем интервью Елена Клишина заявила, что это «голос ее собственного внутреннего подростка» [4]. Выбор жанра был очевиден, так как эпистолярный жанр позволил выразить тинейджеруи бывшему девятикласснику Захару Табашникусвое отношение к читаемой им классической литературе и к проблемам социума в целом. На наш взгляд, такой подход сможет привлечь внимание «нечитающих» молодых людей хотя бы пролистать страницы классичеких произведений. Однако, мы считаем, что подростку, не знакомому с классикой или знакомому «поверхностно», такое произведение может и навредить. Смелые высказывания автора, к примеру, о произведении «Гроза» Островского, могут восприниматься адресатами буквально в силу своего юношеского максимализма: «Луч

света был бы, если бы Катя Кабанихе по носу нащелкала, порушила бы домострой…Но она выбрала самый дурацкий способ…» [3, с. 12-13]. С другой стороны, язык повествования им будет по большей части близок и знаком, ведь произведение просто перенасыщено молодежным сленгом, а уж о проблемах, встающих перед главным героем и говорить не приходится – это проблемы современного поколения, заполонившие страницы как печатных издательств, СМИ, так и все интернет-пространство.

Использование молодежного сленга в повести вполне объяснимо, однако, на наш взгляд, не вполне оправдано. Подростки вполне понимают речь взрослых, да и сама речь подростка на разном этапе развития претерпевает несомненные изменения. В данном произведении молодежный сленг использован слишком «напористо» и вызывает у читателей сомнение и даже отторжение в силу того, что автор, по нашему предположению, хотел показать, что и сам стоит на одном уровне со своими читателями. Сленг, использованный в произведении, очень часто играет функцию своеобразного мостика между немного юмористическими диалогами героев и глубокими размышлениями Захара о пользе чтения книг. Приведем в качестве примера следующий отрывок из диалога между Захаром и его учительницей, отражающий, на наш взгляд, наиболее полный ответ на вопрос «Зачем нужно читать классические произведения»: «…тот, кто решается перечитать классику без предубеждения, - сталкивается не только со старыми авторами, но и с самим собой...» [3, с. 75]. Вот это столкновение с самим собой, а попросту взросление героя, происходит на протяжении всего повествования. И герой понимает, что чтение – это мир, который откроется не сразу, но стоит приложить усилия, как многие ответы на вопросы решатся сами собой. Интересно отношение современных родителей к чтению как к процессу. В данном случае мама героя обеспокоена и обескуражена таким поведением своего сына, спрашивает, здоров ли он. Даже заходит в его социальные сети, читает блог. А современные учителя? Общество консерваторов, которое не хочет воспринимать подростковые суждения в манере разговорной речи. Учителя возмущены такими крамольными высказываниями о мире русской литературы. С одной стороны, такая проблема действительно существует, так как мы живем в современных реалиях и нужно под эти реалии уметь подстраиваться. С другой стороны, если мы «прогнемся» под тот же молодежный сленг, то о культуре речи, общения, чистоте языка можно просто забыть! А ведь такой итог никого не удовлетворит. Слова типа «чо», «скучняк», «свежак», «читнул» - не требуют объяснений и уже давно вошли в разговорный лексикон, понятный всем. Однако слова «фолловеры», «похайпить», «челлендж», «прайд», «трип» и т.д. – требуют «перевода» особенно взрослому поколению. Пожалуй, языковая сфера изучения данного произведения требует особого продолжения, но не в данной работе. Лексика современного подростка в современном эпистолярном жанре, да еще и с передачей всех графических обозначений, – это увлекательный разбор для студентов филологического факультета. Эта лексика призвана сближать читателя с героем, однако, мы считаем, что в данном произведении получилось как раз наоборот – изобилие сленга «внутреннего подроста» автора в контексте произведения использовано слишком наигранно и ненатурально. Мы склонны поддерживать точку зрения других современных писателей, среди которых молодая талантливая детская писательница А.С. Игнатова, заключающуюся в том, что молодежный язык – своеобразная «тайная комната» взрослеющего ребенка. Писать для подростка литературным языком, без использования сленга – значит уважать своего читателя.

Сама идея – читать русскую классику и читать вообще – идея замечательная. Название «Спойлеры» связано с тем, что делает Захар Табашников. Он в некотором

роде транслирует идеи своим читателям (таким же подросткам) и в некотором роде «рекламирует» классическую русскую литературу. На страницах повести Елены Клишиной мы увидим анализ произведений таких авторов XIX века как Пушкин, Грибоедов, Островский, Чехов, Обломов, Достоевский. Итогом взросления ученика становится его размышление, что «...может, и нематериальное тело, оно тоже состоит чуть-чуть из Пушкина, чуть-чуть из Гоголя из Достоевского?». Ведь действительно, в век огромного количества информации самое важное – не потерять свою душу. А классика – всегда о душе. И всегда о нематериальном, чего так сильно не хватаетподросткам, о чем так часто забывают взрослые.

Исходя из всего вышесказанного, мы можем сделать следующие выводы: современная подростковая литература заслуживает более пристального внимания и изучения критиками и литературоведами; проблемы, поставленные в подростковой литературе – не всегда «подростковые», поэтому читателю такой литературы нужна определенная помощь со стороны взрослых. К выбору подростковой литературы нужно относиться с должным вниманием, дабы это не навредило психике еще несформировавшейся личности (здесь мы можем привести в пример литературу о Великой Отечественной войне, о проблеме героя в литературе разных стран). Животрепещущие темы всегда оставляют за собой шлейф множества вопросов, найти ответы на которые, порой, очень сложно, иногда попросту невозможно. «Спойлеры» - одна из книг, которая задает множество вопросов, которая будет интересна подготовленному читателю как в плане языка, так и в плане психологической функции – обратить внимание на внутренний мир подростка через проблему чтения классических произведений с помощью эпистолярного жанра.

Литература

1. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. Издательство «Римис», 2008. - 416 с.
2. Кронгауз М.А. Русский язык на грани нервного срыва. – М.: Знак, 2008. – 232 с.
3. Клишина Е. Спойлеры. - М.: Самокат, 2020. - 128 с.
4. Онлайн-встреча с писателем Еленой Клишиной, автором книги для подростков «Спойлеры» [Электронный ресурс]: база данных. Режим доступа:https://www.youtube.com/watch?v=N2OeRZPp9oQ

УДК 821.161.1(398.1)

ОТРАЖЕНИЕ МИКРОТОПОНИМИИ И ТОПОНИМИЧЕСКИХ ПРЕДАНИЙ СЕЛА БОЛЬШАЯ МАЛЫШКА В ТВОРЧЕСТВЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ ПОЭТОВ

Яковенко Е.Е.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Многие географические названия в настоящее время стали вполне привычными, а их история забыта или хранится под слоями пыли библиотек. Часто даже жители того или иного населенного пункта редко могут поделиться знаниями о происхождении названия их родного села или деревни. И если названия крупных городов и агломераций известны повсеместно, то наименования малых поселений чаще всего таят в себе загадку происхождения, но данные микротопонимы никогда не бывают случайными и лишенными значения. Каждое название хранит в себе дух и историю становления местности, водоема, рощи или леса. Все это является богатством малой родины, а знания о ее истории – гордостью жителя.

Таким образом, цель нашей статьи - изучение топонимических преданий и микротопонимии одного из сел Кызылжарского района Северо-Казахстанской области – села Большая Малышка. Нами проведено небольшое исследование на территории села: рассмотрена его история, выведены основные топонимы местности, раскрыта роль топонимических преданий в изучении родного края, проанализированы функции микротопонимов в поэтических произведениях земляков.

Топонимика – (от греч. topos - место и onyma - имя, название), составная часть ономастики, изучающая географические названия (топонимы), их значение, структуру, происхождение и ареал распространения. Совокупность топонимов на какой-либо территории составляет её топонимию. Топонимика является наукой смежной, развивающейся на стыке истории, географии, лингвистики, этнографии [1]. Под микротопонимией мы понимаем «совокупность микротопонимов», имен собственных природных физико-географических или созданных человеком объектов, имеющих «узкую сферу употребления»: «в пределах лишь микротерритории», известных «узкому кругу людей, живущих вблизи именуемого микрообъекта» [2, с. 86].

Топонимика является помощником в восстановлении исторического прошлого народа, она позволяет определить распространение торговых путей, национальный состав заполнения той или иной местности. Основным направлением изучения топонимики становится изучение географических названий, их происхождения, содержания, смысла. Одну из важных функций в изучении топонимики выполняют топонимические предания.

Топонимические предания – жанр устного народного творчества: рассказ, повествование о происхождении названий городов, населенных пунктов, природных объектов: гор, скал, рек, озер, болот и т.п., сведения о которых необходимо было передать последующим поколениям. Источником таких преданий являются рассказы очевидцев, однако, передаваясь из уст в уста, предания удаляются от фактической первоосновы, подвергаются вольной поэтической интерпретации, тем самым сближаясь со сказкой. Так, нами были рассмотрены топонимические предания села Большая Малышка Кызылжарского района Северо-Казахстанской области и его окрестностей.

История возникновения села уходит в далекое прошлое. По материалам сайта Северо-Казахстанской областной универсальной научной библиотеки им. Сабита Муканова, «основано оно было в 1759-1763 гг. в Шахтинском урочище переселенцами из центральных районов России. Называлось село в то время деревня на «Шахтинском курье» – Малышева (Большая Малышка)» [3].

Это селение расположено в самом живописном месте Кызылжарского района: с одной стороны протекает река Ишим, с другой находится сосновый бор. И название у села несколько необычное, оксюморонное – Большая Малышка. Тем и привлекает оно, что таит в себе тайну, которую так и хочется открыть. Так откуда же появилось такое противоречивое название села? На этот счет существует несколько преданий, которые не лишены смысла и исторически обоснованы.

По первой версии, «в 1761 году в северную часть Казахстана приехал крестьянин Малышкин. Вместе с семьей он поселился в Шахтинском урочище, близ реки Ишим, построил себе добротный дом, стал выращивать хлеб и разводить скот. Во всем отцу помогали его сыновья. Но однажды они почувствовали, что стали достаточно взрослыми, и пришло время продолжать свой путь самостоятельно. Сыновья собрали вещи и вместе со своими семьями перешли на другой берег Ишима. С тех пор место, где стоял дом отца, в народе стали называть Большая Малышка, а участок, на котором поселились сыновья, соответственно, Малая Малышка. Последний в дальнейшем превратился в небольшое село, которое в 20 веке слилось с Соколовкой и перестало существовать вовсе.

Постепенно в Большой Малышке стали селиться люди. Крестьян привлекали плодородные почвы, леса, богатые грибами и ягодами. И уже к концу 19 века население достигло тысячи человек, а само село растянулось на довольно внушительное расстояние» [5: информант - Антонишина Л.А., село Большая Малышка, записала Яковенко Е.Е. 13.11.2020]. В дальнейшем указания на топонимические предания, рассказанные Л.А. Антонишиной, будут обозначаться внутритекстовой ссылкой [5].

Следующее предание имеет тоже довольно занимательный характер. Звучит оно так: «Давным-давно в одной семье родились два мальчика-близнеца. Из года в год парни крепли и набирались сил, но один рос быстрее другого. Так, его назвали Большим малышом, а меньшего – Малышом. Братья выросли и поселились в разных местах – по обоим берегам реки Ишим. Скоро там стали селиться и другие люди. А села по имени близнецов стали называться Мало-Малышкино и Больше-Малышкино. Впоследствии названия менялись и преобразовались в Большую Малышку и Малую Малышку» [5].

Существует и третья устнопоэтическая версия происхождения такого интересного комонима. «В 18 веке приехали из России в северную часть Казахстана два брата по фамилии Малышкины. Стали они делить землю и решать, кто, где жить будет. Подбросив жребий, поделили они земли по разным сторонам реки Ишим. Старший брат поселился по правому берегу реки, а младший - по левому. Так и назвали села Больше-Малышкино и Малое-Малышкино. Впоследствии их стали называть Большая Малышка и Малая Малышка. Последнее вскоре слилось с Соколовкой» [5].

Таким образом, топонимические предания об истории и наименовании села Большая Малышка предлагают народную этимологию происхождения комонима – «собственного имени любого сельского поселения» [2, с. 66]. По всем версиям, предложенным информантом Л.А. Антонишиной, название села связано с именами жителей или собственников поселения, что свойственно культурно-историческим ойконимам – антропотопонимам. Стоит заметить, что комоним Большая Малышка имеет русское происхождение и историческую основу, отражая освоение Северного Казахстана русскими переселенцами.

Одной из достопримечательностей Большой Малышки является сосновый бор, больше известный как Серебряный. О происхождении этого дримонима, т.е. собственного имени «любого лесного участка, леса, бора, рощи, части леса» [2, с. 56], тоже имеется несколько топонимических преданий.

Так, по одной из версий жителей села, «бору уже более 500 лет. Называть его стали Серебряным в честь купца Сереброва, который завез в наши места первые саженцы сосен, ухаживал за ними, обрезал старые сучья, охранял от постороннего вмешательства» [6: информант - Серикбаева Е.В., с. Большая Малышка, записала Яковенко Е.Е. 13.11.2020]. В дальнейшем указания на топонимические предания, рассказанные Е.В. Серикбаевой, будут обозначаться внутритекстовой ссылкой [6].

Другая версия – «Серебряным бор прозвали сами большемалышенцы. Когда ранним утром после дождя они впервые увидели лес, у них перехватило дыхание: капли росы под яркими солнечными лучами заиграли драгоценными каменьями, а бор из зеленого преобразился в серебряный – иначе как Серебряный не назовешь. Так и повелось» [5].

Существует и третье топонимическое предание, сложившееся на основе фабулата о гражданской войне. «Старожилы рассказывают, что в начале 20 века в бору был Дом отдыха, и носил он название Серебряный бор. В период гражданской войны, весной 1919 года, он стал штабом белогвардейцев, но во время очередной битвы с большевиками дом был взорван, командир роты, колчаковский офицер Байбардаков, погиб. Его похоронили прямо в бору, который сохранил имя от уже разрушенного Дома отдыха» [5].

Есть в окрестностях села Большая Малышка и озеро, которое носит название Серебряник. В давние времена оно славилось своей рыбой, её ловили и возили продавать в город Петропавловск. В теплое время года на озеро прилетают пеликаны, дикие утки, гуси, лебеди. Здесь мы можем отметить еще один вид микротопонимов – микрогидроним, «собственное имя любого водного объекта, природного или созданного человеком» [2, с. 46-47, 86].

Название Серебряник, как можно догадаться, мотивировано внешним видом озера. Местные жители утверждают, что «иначе озеро нельзя было назвать, ведь под лучами солнца чистая прозрачная вода сияет серебром сквозь ярко-зеленые кувшинки» [6]. Объяснение информанта Е.В. Серикбаевой посвящено народной оценке и интерпретации лимнонима – разновидности гидронимов, названия «любого озера, пруда» [3, с. 69], т.е. закрытого водоёма средних размеров.

Можно сделать вывод, что топонимические предания и народная этимология микротопонимов села Большая Малышка и его окрестностей уходят в далекое прошлое. Происхождение многих названий связано с довольно интересными историями, которые существуют до сих пор, или с образным эмоциональным восприятием родного ландшафта местными жителями. Топонимические предания и народная этимология лимнонима и дримонима сохраняется в народной памяти, осуществляя культурную связь поколений, обеспечивая преемственность традиций.

Свое отражение микротопонимия Большой Малышки получила и в творчестве поэтов Северного Казахстана. Одни стихотворения представляют собой поэтическое изложение топонимических преданий, другие – описывают нынешнее состояние географических объектов, включая топонимы в контекст пейзажных зарисовок.

Так, например, существует замечательное стихотворение Веры Яворской на основе одного из преданий о возникновении названия села - истории об отце и его сыновьях по фамилии Малышкины.

Большая Малышка

Деревню с таким названием
Больше нигде не найдешь.
И улыбнуться захочется,
Когда названье прочтешь.
Если уж это малышка,
То почему большая?
И как она сразу выросла
И стала такая большая?
Жила здесь семья Малышкиных,
Большая была семья.
Вместе в семье жили
Отец и его сыновья.
Вместе косили сено,
Землю пахали гуртом,
Затем зерно продавали,
Деньги делили потом.
За стол, помолившись богу,
Садилась большая семья:
Опять все вместе были –
Отец и его сыновья.
Но вот в семье получился
Очень большой разлад.
И дети уйти решили –
Решили строить посад.
И появилась деревня,
Где меньшие сыновья
Сами жить порешили,
От большой семьи отойдя.
А там, где отец остался,
Старший – значит большой,
Большой Малышкой назвали
Этот его постой.
А деревню, где сыновья поселились,
Малышкой звали,
И до сих пор
Малышкины в этом селе проживали,
И с Соколовкой Малая
Потом Малышка слилась,
Имя своё потеряла,
В состав Соколовки влилась,
А Большая Малышка осталась
Как память о той семье,
Что землю два века пахала,
Жила на степной целине [3].

В Большой Малышке проживает местный поэт – Николай Чернов. Всю свою жизнь он посвятил поэтическому творчеству, многие его произведения посвящены теме родины и села. Так, им лирически воссозданы родные просторы в их естественной красоте. Н.К. Чернов сопрягает микротопонимию с эстетическим и философским пейзажем. Вот одно из его стихотворений, посвященное Серебряному бору. В нем поэт затрагивает тему испытаний, которые выпали на долю нашего соснового леса, а также даёт напутствия будущим поколениям о сохранении природного достояния.

Серебряный бор

Вновь на увале высоком
Смотрю я на бор с высоты.
Серебряный знаменитый,
Сколько же в нем красоты!
Воздух насыщен озоном,
Вдохнешь – не забудешь ввек!
Его от невзгод законом
Не зря оградил человек.
А было - топор поднимался,
Глухо стонала сосна,
Строилась, разрасталась
Прибрежная сторона.
С признательностью глубокой
Должны о тех говорить,
Кто принял указ особый:
Нельзя «Серебрянку» рубить.
Радует бор наш старый
Приезжих не первый век.
От рубки и от пожара
Храни его, человек! [4, с. 9].

Еще одно стихотворение Н.К. Чернова посвящено озеру Серебряник. Как и в первом стихотворении, микротопоним помещается в сильную позицию заглавия, акцентируя естественную красоту озера и контраст с его современным состоянием.

Серебряник

Прозрачной свежести вода
Песок речной на дне,
Мальчишки бегали сюда,
Плескаться при луне…
А сколько радостных минут
Он взрослым подарил,
А сколько было люду тут!
Теперь кругом лишь ил…
Он серебром уж не блестит,
Как в лучшие года.
Свой, доживая век, грустит,
Как человек – вода.
Порос щетиною – травою.

Зацвёл, позеленел,
Ждет не дождется час он свой,
Совсем уж обмелел.
А человек его забыл,
На помощь не идёт.
И год от года новый ил
На дне его растёт [4, с. 12].

Лимноним Серебряник демонстрирует читателю лучшее время существования озера, когда люди нуждались в нем, наслаждались свежей и прозрачной водой. Оппозицией прошлому «серебряного» озера выступает его сегодняшняя судьба. Ранее незаменимое, но позабытое человеком сейчас, озеро доживает свой век, постепенно зарастая илом. Автор пытается передать важность его сохранения, надеясь, что человек придет ему на помощь. Поэт поднимает нравственно-экологическую тему ответственности людей и философскую тему бренности бытия, используя природный образ, уподобляя увядание красоты озера человеческому старению.

Как можно заметить, топонимические предания и микротопонимия села Большая Малышка нашли свое отражение в творчестве местных поэтов. Они выполняют разные функции: формируют сюжетную основу стихотворения, описывают настоящую ситуацию озера и бора, включаются в состав эстетического и философского пейзажа, используются для риторического обращения к потомкам и современникам с наставлением на будущее. При этом микротопонимы выносятся в заглавия поэтических тестов, акцентируя их тему и художественную идею. Микротопонимы, упоминаемые в творчестве региональных поэтов, разнообразны. Это комоним Большая Малышка, лимноним Серебряник, дримоним Серебряный бор. Они способствуют сохранению народной исторической памяти, отражают отношение большемалышенцев к малой родине, служат также для воссоздания оппозиции прошлого и настоящего, актуализируют сюжеты топонимических преданий.

Подводя итоги, мы можем проследить функционирование топонимических преданий, цель которых – передача знаний о родном крае будущим поколениям. Главные функции преданий – мировоззренческая и познавательная, что отличает их от сказки. Изучение топонимических преданий дает нам возможность лучше понять народ, проживающий на определенной территории. Предания отражают различные стороны материальной и духовной жизни людей, своеобразие общественного сознания, являются следствием народного осмысления и оценки истории. Топонимические предания помогают понять менталитет и особенности системы ценностей, языковую картину мира большемалышенцев.

Особенности микротопонимии определённой территории отражают процесс формирования исторических и культурных ценностей местного населения. Каждый микротопоним имеет таинственную и загадочную этимологию, а раскрытием этих тайн и загадок занимается топонимика. Мы считаем, что изучение топонимических преданий и микротопонимии родного края – это познавательный процесс, который не только развивает кругозор, но и прививает любовь к родной земле, ответственность за нее в настоящем и будущем, как это явлено в творчестве региональных поэтов.

Литература

1. Большая советская энциклопедия [Электронный ресурс]. – URL: https://biblioclub.ru/?page=dict &dict_id=63. - (Дата обращения – 10 ноября 2020).
2. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – М.: Наука, 1978.

3. История села Большая Малышка [Электронный ресурс]. – URL: https://kzmap.ru/point/bolshaya_malyshka/lore/163. - (Дата обращения – 10 ноября 2020).
4. Чернов Н.К. Откровение. – Сергеевка: Кооператив «Колос», 1994.
5. Антонишина Людмила Алексеевна, 1967 г.р., образование высшее, жительница села Большая Малышка Кызылжарского района СКО, библиотекарь. Запись произвела Яковенко Е.Е., студентка группы РЛ-19, 13.11.2020 в селе Большая Малышка.
6. Серикбаева Елена Викторовна, 1971 г.р., образование высшее, жительница села Большая Малышка Кызылжарского района СКО, учитель русского языка и литературы. Запись произвела Яковенко Е.Е., студентка группы РЛ-19, 13.11.2020 в селе Большая Малышка.

IRS-19 AS A VACCINE PROPHYLAXIS OF RESPIRATORY DISEASES IN FREQUENTLY ILL CHILDREN

Shamova S.Sh.
(NKU named after M. Kozybayev)

Acute respiratory infections are most common in childhood. Their share, together with influenza, is at least 70% in the structure of all morbidity in children. But even high rates do not reflect the true prevalence of respiratory pathology, since only influenza and acute respiratory infections are subject to official registration, while damage to the respiratory tract can be caused by most of the known 2.5 thousand pathogens of infectious diseases.

Repeated influenza, acute respiratory disease contribute to the formation of chronic bronchopulmonary pathology in children, predispose to the appearance of sinusitis, tonsillitis, otitis media, can cause delayed psychomotor and physical development, lead to secondary immunosuppression, form a group of so-called "frequently ill children". Recently, immunocorrectors of bacterial origin, causing the formation of a selective immune response against specific pathogens, have been widely used for the treatment and prevention of diseases in frequently ill children. IRS-19 is highly effective for local immunotherapy, enhances the natural specific and nonspecific immunity of the mucous membrane of the upper respiratory tract, and also stimulates the phagocytosis system and the production of universal lysozyme and interferon protection factors. IRS-19, intended for inhalation through the mucous membrane of the upper respiratory tract, was selected taking into account the specific anatomophysiological conditions in the nasopharynx. The mucous membrane in this area has a large surface, is extremely intensively supplied with blood and is permeated with lymphatic vessels. Due to the indicated anatomical and physiological conditions, IRS19 can extremely quickly and intensively penetrate through the mucous membrane into the body, thereby causing the immediate mobilization of defense mechanisms in the mucous membrane and triggering the effective production of antibodies. In addition, IRS-19 reduces swelling of the nasal cavity, liquefies the exudate of the mucous membrane and facilitates its outflow. The use of IRS-19 in the form of an aerosol allows you to create a uniform layer of the drug on the mucous membrane, which is the optimal condition for absorption. Materials and methods Vaccine prophylaxis using IRS-19 was carried out for 2 years to 130 children with frequent illnesses. The incidence of respiratory diseases was more than 6 times a year, with an average duration of illness of more than 10 days. In the control group, 65 children received traditional treatment: sanitation of the nasopharynx, inhalation, anti-inflammatory and antihistamines. In both groups there were children from 1 to 12 years old, boys - 75, girls - 55. In the structure of diseases of frequently ill children, diseases of the terminal respiratory sections predominated: laryngotracheobronchitis, pneumonia, bronchitis, obstructive bronchitis. In the study group, 1 dose was prescribed for IRS19 in both halves of the nose for no more than 2 weeks in the autumn and spring seasons. Along with IRS19, children received traditional therapy. All children underwent a study of the composition of microflora. Results and discussion As a result of vaccine prophylaxis with IRS-19 in the study group, the incidence of diseases decreased by 3 times, the duration of diseases decreased from 10 to 6 days, the number of exacerbations of obstructive syndrome decreased by half. In the control group of children who received traditional therapy and did not receive IRS-19 vaccine prophylaxis,

there was no decrease in the incidence of respiratory tract diseases. Reducing the incidence of the respiratory tract has made it possible to reduce the antibacterial load, thereby reducing the effects of antibiotic use. The use of IRS-19 in children during the rise of respiratory viral infection helps to reduce the period of the peak of the disease, shorten the course due to the reduction in the duration of symptoms of intoxication.

Tolerance to IRS-19 was good, no allergic complications were observed. Thus, these studies have shown that IRS-19 is effective and safe to use as a vaccine prophylaxis in frequently ill children.

COVID-19 ETIOLOGY, PATHOPHYSIOLOGY, EPIDEMIOLOGY, CLINICAL FEATURES AND CONSEQUENCES BRIEF OVERVIEW

Tyo D.V., Aubakirov A.A.
(NKU named after M. Kozybayev)

The COVID-19, or "coronavirus disease 2019", is caused by a Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus (SARS-CoV-2). In this paper, the epidemiological aspect of the question is further called COVID-19. The World Health Organisation declared a COVID-19 spreading the world rapidly a pandemic. Thus, the COVID-19 is assumed to be a global level problem that needs to be solved. In this paper, the brief characteristics of the virus and general information about the pathophysiology and clinical features will be discussed.

Etiology. SARS-CoV-2 is a virus classified to be one species of the Coronaviruses family. Coronaviruses are basically enveloped viruses having a lipid membrane with functional proteins attached to the membrane. These proteins (S-glycoprotein especially) are directed outwards from the centre of the virus and make the virus look like a crown at microscopy, so the virus has been eventually called the Coronavirus, because the word "corona" in Latin means the "crown" (Drosten et al., 2003).

All Coronaviruses have a single-stranded ribonucleic acid (RNA) as their genome, which is stored inside the nucleocapsid. The genome encodes 4 important structural proteins: nucleocapsid N mentioned above, spike S-glycoprotein S, matrix protein M, envelope protein E (Fehr & Perlman, 2015).

Pathophysiology. SARS-CoV-2 has an essential S-glycoprotein on its membrane used to attach to the angiotensin-converting enzyme (ACE2) receptor present in the alveolar epithelial cells (W. Li et al., 2003). This allows the virus to attach to the surface of the cells situated in the lower respiratory tract of humans. To be precise, ACE2 can be observed on the membranes of the cells located in the lungs, kidney, intestines, arteries and the heart (Hamming et al., 2004). This can further explain why some particular clinical features are observed.

Regarding the importance of the respiratory aspect of the potential normal physiology disruption, we assume we need to emphasize the function of ACE2 in the context of vascular-alveolar interactions. ACE2 regulates the bradykinin metabolism in the lungs. It inactivates the Des-arg(9)-bradykinin, which is a potential ligand of B1 bradykinin receptor (*AID 167556 - In Vitro 50 % Maximal Response in Rabbit Aorta Expressing B1 Receptor - PubChem*, n.d.). So, in this case, the ACE2 is able to decrease the effect of vasodilation. This would prevent the pathological increase of vascular permeability(W. Li et al., 2003).

It is notable, SARS-CoV-2 is a potent inducer of the "cytokine storm". This means the virus provokes the immune system to produce high amounts of inflammatory cytokines and chemokines into pulmonary vascular endothelial cells (Jiang et al., 2020). Thus, it causes a

fast and severe immune response to the virus concentrated in deep alveolar-lever parts of lungs.

Epidemiology. COVID-19 is a respiratory infectious disease, so it is spread through the respiratory tract by droplets of mucus being removed by sneezing, or any other respiratory secretions (Q. Li et al., 2020). The viruses are present in the respiratory secretions and infect all of the people contacting these secretions in a direct way or through the respiratory system(Adhikari et al., 2020).

The incubation period calculated in different researches based in the current data available are the following: between 2 and 12 days (Lauer et al., 2020), or, for example, between 1 and 14 days, in most cases between 3 and 7 days (Ludwig & Zarbock, 2020).

Clinical features and complications. It has been shown the majority of the cases of COVID-19 infection are asymptomatic (Oran & Topol, 2020) - as far as we can suggest, it makes controlling and tracking alongside with diagnostics harder to maintain by any country's healthcare system.

Patients with COVID-19 diagnosis usually demonstrate the specific and similar, reproducible by the pathogen symptoms from one case to another: fever, cough, fatigue, cough with sputum, shortness of breath, sore throat, headache (Guan et al., 2020). Some researches have also suggested anosmia (loss of smell, olfactory system failure) as one of the COVID-19-specific early symptoms (Meng et al., 2020). In some rare cases the patients demonstrated the gastrointestinal symptoms as well, like diarrhea and vomiting (Lee et al., 2020).

As far as we can assume, the COVID-19 in the beginning of its development has a set of classic, per se, clinical features of the intoxication and common respiratory system infectious diseases. That means that the only reasonable way of precise determining the diagnosis is laboratory assay - polymerase chain reaction (PCR), in particular.

In most of the severe cases, patients already had been suffering from coexisting chronic diseases, syndromes or conditions, such as hypertension, cardiovascular diseases, diabetes, respiratory system chronic diseases, bronchitis. More than that, these coexisting conditions are observed alongside with the increased number of fatal cases amongst elder patients (Du et al., 2020).

There have also been published some evidence of the cardiac manifestations connected to the COVID-19 recently. Myocardial damage has been observed on 5 out of 41 patients, instantly making these particular COVID-19 cases severe (Huang et al., 2020).

In other research, 187 SARS-CoV-2 positive patients were analysed. The elevation of the level of Troponin T was observed in 27.8% of the cases. During treatment, patients with increased level of Troponin T (TnT) had a more frequent complications development compared to other patients with no elevation of the TnT levels: respiratory distress syndrome (57.7% and 11.9%), acute coagulopathy (65.8% and 20.0%), acute kidney injury (36.8% and 4.7%) (Guo et al., 2020).

Epidemiological situation. After the first epidemiologically significant infections in China, the virus has spread in Europe (Bernard Stoecklin et al., 2020) and USA (Holshue et al., 2020) with the obvious tendency of the infection rate to increase until the current day as well (Remuzzi & Remuzzi, 2020). It has been now widely accepted the COVID-19 pandemic is a global health threat and healthcare problem with alarming levels of spread and severity (Mahase, 2020). Up to 18th of November, 2020, the COVID-19 pandemic has infected 55 917 685 people and caused the death of 1 343 790 people worldwide (*COVID-19 Map*, n.d.). Up to 18th of November, 2020, the number of cases registered in the Republic of Kazakhstan is 122 335, alongside with 1 945 fatal cases (*Ситуация с коронавирусом официально*, n.d.).

Conclusion. COVID-19 pandemic is definitely a global health threat. This virus is unique in its sense of spread rates. COVID-19 is extremely dangerous, mostly because we

probably don't know enough and surely experience the lack of time to develop a good solution.

Even though the COVID-19 has more frequent cases of respiratory complications, there are cases with reproducible results showing the association with myocardial injury and arrhythmic complications. Meanwhile, the spread rates are prominent in almost any country. Worldwide healthcare systems seem to cope with pandemic with different rates of success. There is a certain need of studying this question further, because humanity needs to learn a lesson from this pandemic and find out how to prevent such events from happening or, at least, how to minimise the consequences.

Literature

1. Adhikari, S. P., Meng, S., Wu, Y.-J., Mao, Y.-P., Ye, R.-X., Wang, Q.-Z., Sun, C., Sylvia, S., Rozelle, S., Raat, H., & Zhou, H. (2020). Epidemiology, causes, clinical manifestation and diagnosis, prevention and control of coronavirus disease (COVID-19) during the early outbreak period: A scoping review. Infectious Diseases of Poverty, 9(1), 29. https://doi.org/10.1186/s40249-020-00646-x
2. AID 167556—In vitro 50 % Maximal response in rabbit aorta expressing B1 receptor—PubChem. (n.d.). Retrieved November 19, 2020, from https://pubchem. ncbi.nlm.nih. gov/bioassay/167556#section=Description&fullscreen=true
3. Bernard Stoecklin, S., Rolland, P., Silue, Y., Mailles, A., Campese, C., Simondon, A., Mechain, M., Meurice, L., Nguyen, M., Bassi, C., Yamani, E., Behillil, S., Ismael, S., Nguyen, D., Malvy, D., Lescure, F. X., Georges, S., Lazarus, C., Tabaï, A., … Investigation Team. (2020). First cases of coronavirus disease 2019 (COVID-19) in France: Surveillance, investigations and control measures, January 2020. Euro Surveillance: Bulletin Europeen Sur Les Maladies Transmissibles = European Communicable Disease Bulletin, 25(6). https://doi.org/10.2807/1560-7917.ES.2020.25.6.2000094
4. COVID-19 Map. (n.d.). Johns Hopkins Coronavirus Resource Center. Retrieved November 18, 2020, from https://coronavirus.jhu.edu/map.html
5. Drosten, C., Preiser, W., Günther, S., Schmitz, H., & Doerr, H. W. (2003). Severe acute respiratory syndrome: Identification of the etiological agent. Trends in Molecular Medicine, 9(8), 325–327. https://doi.org/10.1016/s1471-4914(03)00133-3
6. Du, Y., Tu, L., Zhu, P., Mu, M., Wang, R., Yang, P., Wang, X., Hu, C., Ping, R., Hu, P., Li, T., Cao, F., Chang, C., Hu, Q., Jin, Y., & Xu, G. (2020). Clinical Features of 85 Fatal Cases of COVID-19 from Wuhan. A Retrospective Observational Study. American Journal of Respiratory and Critical Care Medicine, 201(11), 1372–1379. https://doi.org/10.1164/rccm.202003-0543OC
7. Fehr, A. R., & Perlman, S. (2015). Coronaviruses: An overview of their replication and pathogenesis. Methods in Molecular Biology (Clifton, N.J.), 1282, 1–23. https://doi.org/10.1007/978-1-4939-2438-7_1
8. Guan, W.-J., Ni, Z.-Y., Hu, Y., Liang, W.-H., Ou, C.-Q., He, J.-X., Liu, L., Shan, H., Lei, C.-L., Hui, D. S. C., Du, B., Li, L.-J., Zeng, G., Yuen, K.-Y., Chen, R.-C., Tang, C.-L., Wang, T., Chen, P.-Y., Xiang, J., … China Medical Treatment Expert Group for Covid-19. (2020). Clinical Characteristics of Coronavirus Disease 2019 in China. The New England Journal of Medicine, 382(18), 1708–1720. https://doi.org/10.1056/NEJMoa2002032
9. Guo, T., Fan, Y., Chen, M., Wu, X., Zhang, L., He, T., Wang, H., Wan, J., Wang, X., & Lu, Z. (2020). Cardiovascular Implications of Fatal Outcomes of Patients With Coronavirus Disease 2019 (COVID-19). JAMA Cardiology, 5(7), 811–818. https://doi.org/10.1001/jamacardio.2020.1017
10. Hamming, I., Timens, W., Bulthuis, M. L. C., Lely, A. T., Navis, G. J., & van Goor, H. (2004). Tissue distribution of ACE2 protein, the functional receptor for SARS coronavirus. A first step in understanding SARS pathogenesis. The Journal of Pathology, 203(2), 631–637. https://doi.org/10.1002/path.1570
11. Holshue, M. L., DeBolt, C., Lindquist, S., Lofy, K. H., Wiesman, J., Bruce, H., Spitters, C., Ericson, K., Wilkerson, S., Tural, A., Diaz, G., Cohn, A., Fox, L., Patel, A., Gerber, S. I., Kim, L., Tong, S., Lu, X., Lindstrom, S., … Washington State 2019-nCoV Case Investigation Team. (2020). First Case of 2019 Novel Coronavirus in the United States. The New England Journal of Medicine, 382(10), 929–936. https://doi.org/10.1056/NEJMoa2001191
12. Huang, C., Wang, Y., Li, X., Ren, L., Zhao, J., Hu, Y., Zhang, L., Fan, G., Xu, J., Gu, X., Cheng, Z., Yu, T., Xia, J., Wei, Y., Wu, W., Xie, X., Yin, W., Li, H., Liu, M., … Cao, B. (2020). Clinical features of patients infected with 2019 novel coronavirus in Wuhan, China. Lancet (London, England), 395(10223), 497–506. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30183-5
13. Jiang, F., Deng, L., Zhang, L., Cai, Y., Cheung, C. W., & Xia, Z. (2020). Review of the Clinical Characteristics of Coronavirus Disease 2019 (COVID-19). Journal of General Internal Medicine, 35(5), 1545–1549. https://doi.org/10.1007/s11606-020-05762-w

14. Lauer, S. A., Grantz, K. H., Bi, Q., Jones, F. K., Zheng, Q., Meredith, H. R., Azman, A. S., Reich, N. G., & Lessler, J. (2020). The Incubation Period of Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) From Publicly Reported Confirmed Cases: Estimation and Application. Annals of Internal Medicine, 172(9), 577–582. https://doi.org/10.7326/M20-0504
15. Lee, I.-C., Huo, T.-I., & Huang, Y.-H. (2020). Gastrointestinal and liver manifestations in patients with COVID-19. Journal of the Chinese Medical Association: JCMA, 83(6), 521–523. https://doi.org/10.1097/JCMA.0000000000000319
16. Li, Q., Guan, X., Wu, P., Wang, X., Zhou, L., Tong, Y., Ren, R., Leung, K. S. M., Lau, E. H. Y., Wong, J. Y., Xing, X., Xiang, N., Wu, Y., Li, C., Chen, Q., Li, D., Liu, T., Zhao, J., Liu, M., … Feng, Z. (2020). Early Transmission Dynamics in Wuhan, China, of Novel Coronavirus-Infected Pneumonia. The New England Journal of Medicine, 382(13), 1199–1207. https://doi.org/10.1056/NEJMoa2001316
17. Li, W., Moore, M. J., Vasilieva, N., Sui, J., Wong, S. K., Berne, M. A., Somasundaran, M., Sullivan, J. L., Luzuriaga, K., Greenough, T. C., Choe, H., & Farzan, M. (2003). Angiotensin-converting enzyme 2 is a functional receptor for the SARS coronavirus. Nature, 426(6965), 450–454. https://doi.org/10.1038/nature02145
18. Ludwig, S., & Zarbock, A. (2020). Coronaviruses and SARS-CoV-2: A Brief Overview. Anesthesia and Analgesia, 131(1), 93–96. https://doi.org/10.1213/ANE.0000000000004845
19. Mahase, E. (2020). Covid-19: WHO declares pandemic because of “alarming levels” of spread, severity, and inaction. BMJ (Clinical Research Ed.), 368, m1036. https://doi.org/10.1136/bmj.m1036
20. Meng, X., Deng, Y., Dai, Z., & Meng, Z. (2020). COVID-19 and anosmia: A review based on up-to-date knowledge. American Journal of Otolaryngology, 41(5), 102581. https://doi.org/10.1016/j.amjoto.2020.102581
21. Oran, D. P., & Topol, E. J. (2020). Prevalence of Asymptomatic SARS-CoV-2 Infection: A Narrative Review. Annals of Internal Medicine, 173(5), 362–367. https://doi.org/10.7326/M20-3012
22. Remuzzi, A., & Remuzzi, G. (2020). COVID-19 and Italy: What next? Lancet (London, England), 395(10231), 1225–1228. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30627-9
23. Ситуация с коронавирусом официально. (n.d.). Retrieved November 19, 2020, from https://www.coronavirus2020.kz/ru

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ USE CASE ДИАГРАММЫ ПРИ РАЗРАБОТКЕ ИНТЕРНЕТ-ПРИЛОЖЕНИЯ АВТОМАТИЗАЦИИ УЧЕТА ЗАКАЗОВ РЕКЛАМНОГО АГЕНТСТВА

Акишев А.А.
(СКУ им. М. Козыбаева)

При разработке серьезных ИТ-продуктов важную роль играет этап проектирования. Проектирование помогает четко определить функциональные возможности будущей системы и предостерегает от финансовых и временных потерь уже на этапе разработки. Существует большое количество методов проектирования систем и каждый из них имеет как свои преимущества, так и недостатки. Наиболее популярным методом проектирования является язык UML.

UML (Unified Modeling Language – унифицированный язык моделирования) – это система обозначений, которая применяется для объектно-ориентированного анализа и проектирования. UML помогает визуально представить будущую систему, описать ее функционал и возможности пользователей в системе.

При разработке интернет-приложения для автоматизации учета заказов деятельности рекламных агентств возникла проблема с определением привилегий пользователей в системе. Разрабатываемая информационная система представляет собой интернет-приложение, доступ к которому имеют только сотрудники рекламного агентства, а именно сотрудники цеха (верстальщик, печатник), сотрудники офиса (администратор и дизайнеры) и владелец в лице директора. У каждой группы пользователей определен свой уровень возможностей в системе. К примеру, первым кто взаимодействует непосредственно с клиентом является администратор. Именно администратор заносит в базу данных первичные сведения о клиенте (его имя или наименование, контактные данные) и сведения о заказе (тип услуги, дату сдачи, краткое описание заказа и т. д.). В последствии он может просматривать, изменять или удалять эту информацию.

Для сотрудников цеха некоторые функции, такие как добавление нового заказа, недоступны, поскольку принимать новые заказы может только администратор, находящийся в офисе. У директора доступны некоторые возможности, которых нет у других сотрудников, например, выгрузка статистики. К тому же с внедрением в деятельность предприятия информационной системы, появляется новая роль – администратор системы. Администратору системы недоступны функции управления заказами или клиентами, но имеется возможность управлять пользователями системы, создавать новых, блокировать старых, назначать уровень привилегий и т. д. Для визуального описания ролей и их возможностей в системе используется диаграмма вариантов использования (usecase) в соответствии с рисунком 1.

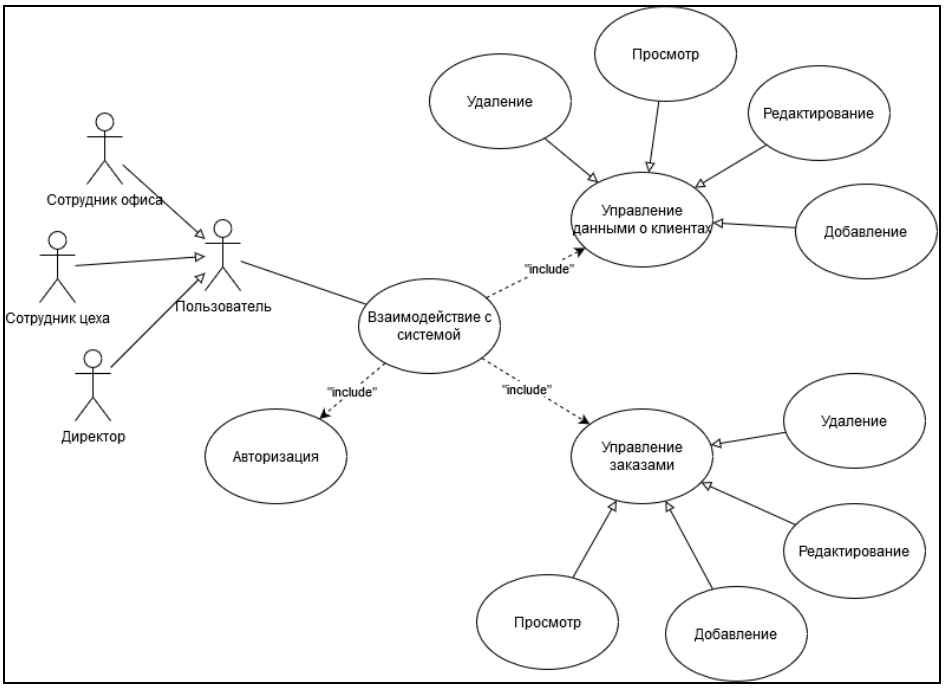

Рисунок 1. Диаграмма вариантов использования

Диаграммы вариантов использования описывают взаимоотношения и зависимости между группами вариантов использования и действующих лиц, участвующими в процессе.

Вариант использования представляет собой последовательность действий (транзакций), выполняемых системой в ответ на событие, инициируемое некоторым внешним объектом (действующим лицом), и обозначается фигурой в соответствии с рисунком 2.

Рисунок 2. Вариант использования

На языке UML действующие лица обозначаются в виде фигур в соответствии с рисунком 3.

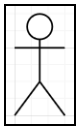

Рисунок 3. Действующее лицо

Действующее лицо является внешним источником, который взаимодействует с системой через вариант использования. В нашем случае действующие лица являются сотрудники агентства – непосредственные пользователи системы.

В языке UML на диаграммах вариантов использования поддерживается несколько типов связей между элементами диаграммы. Это связи коммуникации, включения, расширения и обобщения.

Использование диаграммы вариантов использования в процессе разработки интернет-приложения позволяет четко определить, как информационная система будет взаимодействовать с внешними источниками (другими системами или пользователями), помогает детально проработать техническое задание, описать конкретные сценарии использования возможностей системы сотрудниками агентства.

Литература

1. Буч Градди Объектно-ориентированный анализ и проектирование с примерами приложений, 3-е изд. / Буч Градди, Максимчук Роберт А., Энгл Майкл У., Янг Бобби Дж., Коналлен Джим, Хьюстон Келли А.: Пер с англ. – М.: ООО “И.Д. Вильямс”, 2010. – 720 с.
2. Розенберг Д., Скотт К. Применение объектного моделирования с использованием UML и анализ прецедентов.: Пер. с англ. М.: ДМК Пресс, 2002
3. Бабич А.В. Введение в UML // Интернет университет информационных технологий. 2008. URL: http://www.intuit.ru/studies/courses/1007/229/info (дата обращения: 19.03.2016).
4. Леоненков, А.В. Объектно-ориентированный анализ и проектирование с использованием UML и IBM RationalRose: учеб. пособие Текст. / А.В. Леоненков. М.: Интернет-Ун-т информ. технологий: БИНОМ, Лаборатория знаний, 2006. - 320 с.

ҰСАҚ ҰНТАҚТАЛҒАН ТОЛЫҚТЫРҒЫШТАРДЫҢ БЕТОН БЕРІКТІГІНЕ ӘСЕРІ

Байтасов К., Жамаладин Ғ.Б.

(Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті)

Көптеген авторлар ұсақ ұнтақталған толықтырғыштар бетон қоспасын дайындау сатысында су сұранысын азайту арқылы бетонның беріктік сапасына әсер етуі мүмкін деп санайды.

И.Ю. Данилович [3] цементтің бір бөлігінің орнына бетонның тегіс шыны құрылымы бар сфералық бөлшектерден тұратын жылу электр станциясының күлін бетонға енгізген кезде бетон қоспасының ішкі үйкелісінің төмендеуіне байланысты бетон қоспасының қозғалғыштығы артады дейді. Сонымен қатар, күл неғұрлым дисперсті, яғни оның ішінде шыныланған сфералық бөлшектер неғұрлым көп болса, бетон қоспасына пластификациялық әсер соғұрлым жоғары болады.

Цементтің бір бөлігін ЖЭС күлімен алмастыру кезінде бетон қоспасының қозғалғыштығының артуын былай түсіндіруге болады. Цементтің орнына күлді енгізген кезде бетондағы байланыстырғыш зат қамырының көлемі артады, өйткені цементті күлге ауыстыру масса бойынша жасалады, ал күлдің тығыздығы цемент тығыздығынан әлдеқайда аз. И.Ю. Даниловичтің пікірінше [3], басқа бірдей жағдайларда байланыстырғыш зат қамыры көлемінің ұлғаюы бетон қоспасының жылжымалылығының артуына әкеледі.

В.С. Рамачандран [5] әдеттегі өлшемдері 1...20 мкм минералды қоспалардың ұсақ бөлшектерін енгізу портландцемент дәндерінің бетон қоспасындағы кеуектіліктің төмендеуіне әсерін күшейтуі керек деп санайды, бұл берілген консистенциядағы бетон алу үшін су сұранысын азайтады. Е.Е. Берри және В.М. Мальхотра мәліметтері бойынша цементтің 30%-ын күлмен алмастыру конус шөгуінің тұрақты шамасында қоспаның су сұранысын 7% төмендететіні анықталды. Тең консистенциялы

ерітінділерге бөлшектерінің өлшемдері әртүрлі ілеспе күлдің үш түрі цемент массасынан 33, 67 немесе 133% қосылғанда су сұранысының 5...10% -ке төмендеуі байқалды.

[1] жұмыстың авторлары құрамында 68...73% портландцемент клинкері, 27...32% меншікті беті 3200...4000 $см^2/г$, құрамындағы бос әк 7...10% кукерсит сланецінің ұшатын күлі бар аралас байланыстырғыш зат туралы мәліметтер береді. Бұл байланыстырғыш заттың су сұранысы кукерсит сланецінің ұшатын күлі мөшері артқан кезде 0,36-дан 0,34-ке дейін төмендейді.

Меншікті беті Блейн бойынша 5080-ден 6080 $см^2/г$-ға дейін құрайтын, әртүрлі мөлшердегі бөлшектерге дейін ұнтақталған түйіршіктелген домна шлагын пластификатор ретінде пайдалану жөніндегі зерттеулер мынаны көрсетті. Стандартты жайылу (ASTM C109) үшін су сұранысының шамамен 6,4% - ға төмендеуі құрамында цементті алмастыратын шлак мөлшері 40-тан 65% - ға дейін көптеген портландцемент қоспалары үшін мүмкін екенін көрсетеді.

Барлық минералды толтырғыштар су сұранысын төмендетпейді. Мысалы, көптеген зерттеушілер ірі түйіршікті немесе жоғары кальциленген күлді пайдалану (әдетте 10% немесе одан да көп) су сұранысын төмендету орынына арттыратын анықтады. В.С. Рамачандранның [5] мәліметтері бойынша, бұл ілеспе күлде кокстың үлкен өлшемді (100 мкм), ұяшықты бөлшектерінің едәуір мөлшері болған кезде ғана пайда болады.

И.Ю. Данилович [3] мұны мұндай бөлшектердің жоғары су сіңіруімен түсіндіреді. Мұндай күлді ұнтақтау бөлшектердің кеуектілігінің төмендеуіне, демек, күлдің су сіңіріуінің төмендеуіне әкеледі. Мысалы, Архангельск ЖЭО-ның меншікті беті 1320 $см^2/г$ жоғары дисперсті күлін, 2900 және 5600 $см^2/г$ дейін ұнтақтау бетондағы субайланыстырғыш зат қатынасын сәйкесінше 0,65-тен 0,60 және 0,58-ге дейін төмендеуіне әкелді.

Сол сияқты, жоғары кальцийлі күлдің кейбір түрлерінде C_3A айтарлықтай мөлшерде болуы мүмкін, бұл кальций гидроалюминатының немесе гидросульфоалюминаттың тез қалыптасуынан туындаған консистенцияның жоғалуына байланысты су сұраныстың артуына әкеледі.

В.С. Рамачандранның пікірінше, құрамында өте аз өлшемді немесе бетінің ауданы жоғары бөлшектері бар минералды толықтырғыштар (ақ күйе немесе күріш қауызының күлі) үшін қалыпты консистенция алуға қажет су мөлшері цемент массасына тура пропорционал артады [5].

[6] жұмыстың авторы алайда, минералды толтырғыштар пластификатор бола алады деген бұрынғы тұжырымдарға күмән келтіреді. Ол бұл пікір қате және минералды пластификаторлар ретінде тек алынатын кезде коллоидтық күйге дейін ыдырайтын заттар болып табылады деп санайды. Минералды заттар ішінде ұнтақталған құм да, шлак та, әктас немесе тіпті күл де пластификаторлар бола алмайды, өйткені ешқандай механикалық ұнтақтау олардың коллоидтық күйге өтуін қамтамасыз етпейді. П.А. Ребиндерге сәйкес физикохимиялық механика принциптеріне сілтеме жасай отырып, ол дисперсилық дәрежесі неғұрлым жоғары болса, бөлшектердің бетінде су соғұрлым көп ұсталады және дисперсті фазаның созымдылығы соғұрлым жоғары болады дейді. Ол жүргізген зерттеулер минералды пластификаторлар ретінде тек химиялық реакциялар (ерітіндіден түсетін тұнба) нәтижесінде пайда болған коллоидты молекулярлы және иондық өлшемдегі бөлшектер қоспасының шламы ғана қызмет ете алатындығын көрсетті.

Ю.М. Баженов [2] коллоидтық өлшемді бөлшектер өздерінің бетінде қатты фазаның бетіне адсорбциялы байланскан судан тұратын сольватты қабықша құрайтындығын растайды, бұл оларда су молекулаларының бағытталған

жазықтықтарын қалыптастырып, серпімді күштердің әсерінен әлсіз сутегі байланыстары қатты бөлшектердің бір-бірінен сырғып кетуін жеңілдетеді және майлау функцияларын береді. Ю.М. Баженов әрі қарай бетон қоспасында әртүрлі мөлшердегі бөлшектер бар деп жазады [2], ең ұсақ бөлшектер, ірі дәндердің бетіне жабысып, қозғалғыштығын жоғалтады, оны көбейту үшін қосымша су енгізу қажет, бұл су сұранысты артуына әкеледі.

Сол сияқты С.С. Каприелов [4] ультрадисперсті материалдардың бөлшектерінде көлемі бойынша бөлшек көлемімен салыстырмалы адсорбциялы байланысқан су қабаты түзіледі деп санайды. Одан әрі ол сонымен, аққыштықты алдын-ала анықтайтын бос судың мөлшері ультра дисперсті материалдың көлемімен салыстырылатын мөлшерге азаяды, ал жүйенің тұтқырлығы ондағы микротолықтырғыштың көлемдік концентрациясының жоғарылауына сәйкес артады деп жазады. Бірақ, екінші жағынан, адсорбциялық қабықша қатты фазаның молекулааралық әрекеттесуін азайтады және бөлшектер арасындағы адгезия күшін екі ретке төмендетіп, коагуляциялық жанасуды әлсіретеді, оларға қайтымсыз сипат береді. Сондықтан вибрациялық импульс алу кезінде коагуляциялық жанасулардың әлсіреуі әсерінен ультра дисперсті материалды аралас жүйе сұйылтылады. Вибрация әсері тоқтағаннан кейін коагуляциялық жанасулар қалпына келеді, жүйе тез құрылымдалып, қайтадан тұтқыр бола алады, бұл тиксотропиялықтың белгісі.

С.С. Каприеловтың [4] эксперименттерінің мәліметтері көрсеткендей, ультра дисперсті материалды цемент массасынан 5% - на дейін мөлшерлеу кезінде жүйенің тұтқырлығы айтарлықтай жоғарыламайды, сондықтан суспензияның қажетті аққыштығын қамтамасыз ету үшін қосымша су қажет емес.

Ол аталған құбылыс микро толтырғыштың төмен мөлшерлері кезінде аққыштыққа әсер ететін факторлар арасында тепе-теңдік құрылуына байланысты болуы мүмкін деп санайды: жүйеде бос су көлемінің азаюы және коагуляциялық жанасулар санының шамалы өсуі бөлшектердің айналасындағы адсорбциялық байланысқан су қабығының әсерінен осы байланыстардың әлсіздігімен өтеледі. Ультрадисперсті материал мөлшерінің жоғарылауы қазірдің өзінде су сұранысының артуына алып келеді, оның мөлшері микро толықтырғыштың меншікті бетіне және оның жүйедегі көлемдік шамасына байланысты болады.

Әдебиет

1. А.с.798065 СССР. Вяжущее / В.Х. Кикас, Э.И. Пиксарев, Л.В. Раадо, И.А. Лаул, А.А. Хайн. Опубл. в Б.И. 1991. №3.
2. Баженов Ю.М. Технология бетона: Учеб. пособие М.: Высш. шк., 1987. 415 с.: ил.
3. Данилович И.Ю., Сканави Н.А. Использование топливных шлаков и зол для производства строительных материалов. М.: Высш. шк., 1988. 72 с.
4. Каприелов С.С. Общие закономерности формирования структуры цементного камня и бетона с добавкой ультрадисперсных материалов // Бетон и железобетон, 1995. №6. С.1620.
5. Рамачандран и др. Добавки в бетон: Справ. пособие / В.С. Рамачандран, Р.Ф. Фельдман, М. Коллепарди и др.; Под ред. В.С. Рамачандрана. М.: Стройиздат, 1988. С.168-184.
6. Аль Джунейд И. Улучшение качества цементных композиций добавками шламовых промышленных отходов: Дис....канд. техн. наук: 05.23.05 Защищена 25.03.94; Утв. 22.06.94; Самара., 1994. 145 с. Библиогр.: С.2930.

ӘОЖ 004.9

СҚУ-нің ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ ОРТАЛЫҒЫНЫҢ АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕСІН ҚҰРАСТЫРУ МӘСЕЛЕСІНЕ

Бақытжан Е.
(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Халықаралық интеграцияны дамыту және Қазақстанда бәсекелестікті күшейту жағдайында, көптеген шет елдердегідей, жастарды жұмысқа орналастыру мәселелері байқалады. Халықаралық еңбек ұйымының (ХЕҰ) деректері бойынша, жастар арасындағы жұмыссыздықты қысқарту әлемдік жалпы өнімнің өсімін екі есе қамтамасыз етер еді. Осы аспектіде жастарды Қазақстанда жұмысқа орналастыру мәселелері ерекше өзектілікке ие болып отыр, онда жастардың үлес салмағы елдің барлық халқының шамамен 25,0% - ын құрайды [1].

Белгілі болғандай, жастар халықтың әлеуметтік-экономикалық белсенді қабаты болып табылады, инновациялық және шығармашылық әлеуетке ие, бірақ өз жасына байланысты кәсіби қызметтің қандай да бір саласында жеткілікті тәжірибесі жоқ. Сондықтан жұмысқа орналастыру, жастардың еңбек нарығындағы кәсіби бәсекеге қабілеттілігін қолдау және дамыту мәселелері Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатының аса өзекті және стратегиялық басымдығы болып табылады. Бәсекеге қабілетті жастарды қалыптастырудың негіз қалаушы факторы оның жоғары біліктілігі мен ұлттық экономиканың еңбек нарығындағы сұранысқа ие болуы болып табылады [1]. Еңбек нарығы халықты тиімді жұмыспен қамту тетігі бар әлеуметтік саланың базалық элементі ретінде жұмыссыздықпен күреске бағытталған.

Көптеген университеттерде мұндай сайттар бар, бірақ олардың бытыраңқылығы мен оқшауланuы олардың жұмысының тиімділігіне кедергі келтіреді. Бұл проблеманы шешуге жұмысқа орналасуға жәрдемдесудің автоматтандырылған ақпараттық жүйесі мүмкіндік береді

Сондай - ақ сайтта түйіндеме, ұсыныс хаттар, ілеспе хаттар жасау, сұхбаттан өту туралы пайдалы материалдар; мамандықтар туралы ақпарат, тренингтер жариялануы мүмкін.

Сайтты құру мақсаттары:

- түлектерді жұмысқа орналасуға жәрдемдесу орталығының бар екендігі және оның қызметтері туралы хабардар ету;
- түлектер мен студенттерге мамандығы бойынша болашақ жұмыс іздеуге көмектесу;
- ЖОО түлектерінің мәліметтер базасын қалыптастыру;
- әртүрлі жұмыс іздеу көздеріне қол жеткізуді ұсыну;
- түлектер мен жас мамандардың еңбек нарығының өзекті үрдістерін болжау және мониторингілеу;
- жас мамандарды іріктеу бағдарламаларын пайдаланатын қазақстандық және халықаралық компаниялардың деректер базасын қалыптастыру;
- жаңа Бос орындар туралы үздіксіз ақпарат беруді ұйымдастыру;
- түлектерді аймақтық еңбек нарығындағы шиеленісті төмендетуге бағытталған Орталықтың іс-шаралары туралы хабардар ету;
- форумда еңбек нарығының өзекті мәселелері мен тиімді жұмысқа орналастыру мәселелерін талқылау;
- жекелеген жұмысшылар үшін үміткерлерді іріктеуді ұйымдастыру.

Сайт мазмұны келесідей көрінуі мүмкін:

- «Басты» бөлімі - Орталық өткізетін іс - шаралар туралы ғана емес, сонымен қатар орталық қызметінің негізгі ережелеріне байланысты өңірлік деңгейдегі оқиғалар туралы ақпаратты қоса алғанда, барлық жаңалықтардың Анонсы;

- «Орталық туралы» - жалпы мәліметті орналатыру керек, қызмет туралы және байланыс ақпаратты;

- «Жұмыс берушілерге» - резюме деректер қоры, жолдамалар, бос орын туралы хабарламалар және т.с.с;

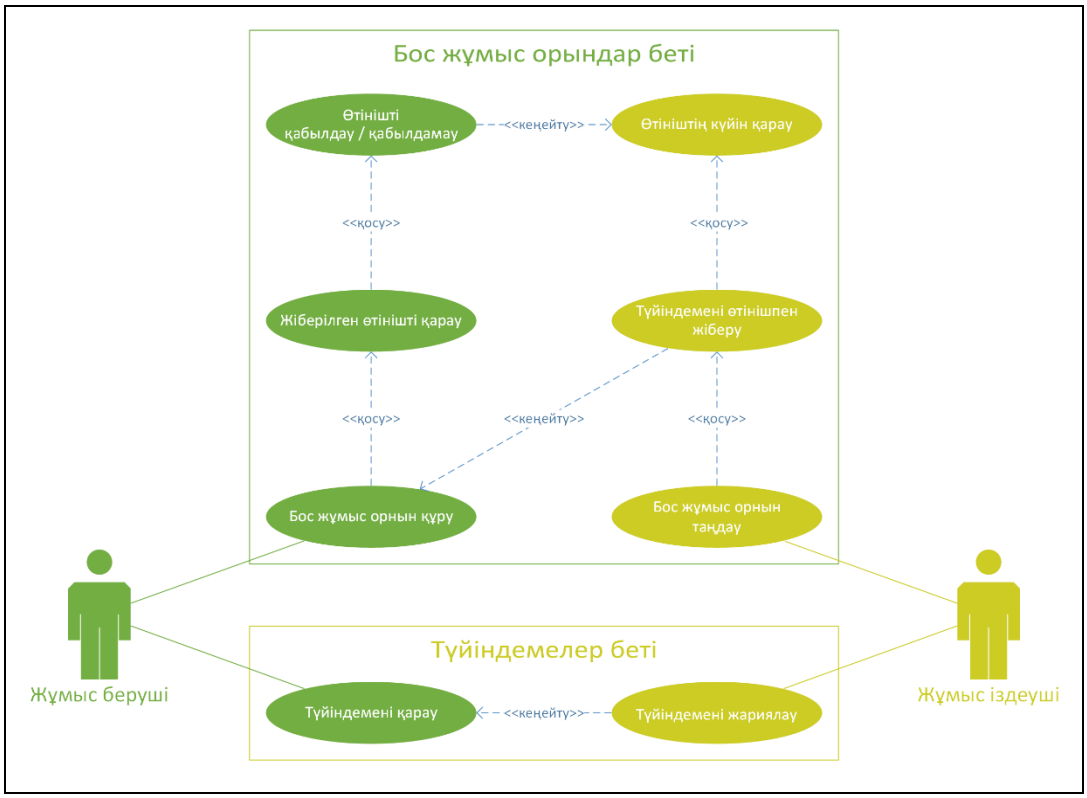
- «Ізденушілерге» - сауалнама-түйіндеме қалдыру беті, вакансиялар туралы хабаралмаларды қарау;

- «Көмек» - нормативтік - құқықтық құжаттар, білім беру бойынша мамандықтардың,әдістемелік материалдар, нұсқаулықтар, ережелер;

- «Пайдалы сілтемелер» - Бос орындар дерекқорының сайттарына, қаланың кадр агенттіктерінің мекен-жайларына, кәсіпорындардың мекен-жайларына пайдалы сілтемелер тізімі.

Сайт трафигін талдау үшін есептегіштерді пайдалануға болады

Сайтты қолдану нұсқалары (UseCase) диаграммасы [2,3] жұмыс іздеу үрдісі келесі суретте (сур. 1) көрсетілген.

Сурет 1. Қолдану нұсқалары (UseCase) диаграммасы

Бұл диаграммада: 2 рөл бар:Жұмыс беруші, Жұмыс іздеуші. 2 кіші жүйе бар:

– Бос жұмыс орындар беті;
– Түйіндемелер беті.

Түйіндемелер бетінде:

– «Жұмыс іздеуші» өзінің түйіндемесін жариялайды;
– «Жұмыс беруші» осында жарияланған түйіндемелерді қарап шығады.

Бос жұмыс орындар бетінде:

– «Жұмыс беруші» бос жұмыс орнын құрады;

– «Жұмыс іздеуші» осы бос жұмыс орнына түйіндемені өтінішпен жібереді;

– «Жұмыс беруші» жіберілген өтінішті қарап, оны қабылдайды немесе қабылдамайды;

– «Жұмыс іздеуші» өтініш күйін қарап шығады.

Сайтты құру жастар арасында жұмысқа орналасуға жәрдемдесу орталығының қызметтеріне сұраныстың өсуіне ықпал етеді.

Әдебиет

1. Зейнуллина А.И., Гайсина А.Ж. Проблемы занятости молодежи на рынке труда Республики Казахстан // Материалы международной научно-практической конференции «Социально-экономические и экологические аспекты развития Прикаспийского региона». – Элиста, 2019. – С. 81-83.
2. Буч Г., Джеймс Р., Ивар Я. Введение в UML от создателей языка. – М.: ДМК Пресс, 2015. – 496 с.
3. Гвоздева Т.В., Баллод Б.А. Проектирование информационных систем, – М: Феникс, 2012 г. – 512 с.

ОЗОННЫЙ СПОСОБ ОБЕЗЗАРАЖИВАНИЯ ПИТЬЕВЫХ И СТОЧНЫХ ВОД

Боканова А.А.

(Евразийский технологический университет)

Мещерякова Т.Ю.

(Казахстанско-немецкий университет)

Есенгабылова Н.Ж., Койшибаева Г.Ж.

(Казахский национальный аграрный университет)

Критическая экологическая ситуация, сложившаяся в республике (практически на 100% территории), требует решения острой проблемы в обеспечении населения доброкачественной питьевой водой, продуктами питания и улучшения воздушной среды. В сельских населенных пунктах более 60% населения используют недоброкачественную питьевую воду (шахтные колодцы, открытые водоемы), последние имеют высокую бактериальную, химическую и органическую загрязненность. По данным исследований НИИ гигиены и профзаболеваний МЗ РК в регионах биогеохимических провинций в основных объектах окружающей среды (вода, воздух, пищевые продукты) содержание тяжелых металлов превышает ПДК в 2–3 раза, в биосубстратах человека отмечается превышение их физиологических норм. Это привело к тому, что более 60% населения Акмолинской, Петропавловской, Кзыл–Ординской, Атырауской, Актауской, Актюбинской областей имеют заболевания желудочно–кишечного тракта, сердечно–сосудистой системы.

Наиболее распространенным способом обеззараживания питьевых вод является хлорирование и, в гораздо меньшей степени, ультрафиолетовое облучение, радиационная обработка и озонирование. Однако хлорирование, ультрафиолетовая и радиационная обработка воды имеют ряд известных недостатков. Так, при взаимодействии хлора с водой, загрязненной органикой, образуется значительное количество хлорсодержащих углеводородов, обладающих канцерогенной активностью.

Настойчивые исследования американских ученых за последние годы позволили определить, что раковые опухоли кишечника, мочевого пузыря вызываются хлором. Кроме того, окисление хлором металла трубопроводов увеличивают мутность воды. Некоторые авторы указывают на ряд преимуществ применения озонной технологии для

обеззараживания воды по сравнению с хлором. Озонирование питьевой воды одновременно с обеззараживанием улучшает вкусовые качества, устраняет неприятный запах и улучшает цвет воды [1, с.6]. Исследования по озонированию питьевой воды показали, что при 15-ти минутном озонировании при содержании бактерий в пробе, равном 3000 мл/л количество их снижается на 99,3%, при 30 минутном озонировании уничтожаются запахи различного происхождения. Полная инактивация вирусов в воде наступает при дозе 1,13 мг/л, гибель бактерий кишечной группы – при дозах 0,5-1,25 мг/л.

В Казахстане вопросами применения озона длительное время занимается группа ученых, которые работают в разных университетах и ведут исследования по четырем направлениям: очистка воздуха помещений различных производств, очистка питьевых и сточных вод, обработка и обеззараживание текстильных материалов и продовольственных продуктов, а также помещений для хранения. Наши ученые в тесном контакте сотрудничают с учеными ближнего и дальнего зарубежья, которые также занимаются озонированием.

В данной статье приводятся некоторые типы озонаторов и озонаторных ячеек для очистки и обеззараживания воды, разработанные нашими учеными.

В таблице 1 приводятся технические характеристики разработанных авторами озонаторов [2, с.35].

Таблица 1 – Технические характеристики малогабаритных озонаторов

Тип озонатора	Разработчик	Производительность, г/ч	Напряжение, кВ	Мощность, кВт	Энергетический выход, г/кВт·ч
ОКБР-01	КазНТУ	2	4	0,04	61
ОКБР-02	КазНАУ	2	4	0,04	61
ОВ-1	КазНТУ	2	4	0,02	35
ОВК-1	«Табигат-Ая», АТУ	1	4	0,04	43

Для сравнения можно привести озонатор P-SLTL (Япония), производительность которого составляет 1,8 г/ч, потребляемая мощность 0,04 кВт, энергетический выход 150-200г/кВт.ч, который мы можем получить, собрав три модуля озонатора ОКБР. Но напряжение, при котором работает вышеприведенный образец – 30,6 кВт, что предполагает строительство дополнительных линий электропередач, удорожающих использование всех зарубежных аналогов. В то время как разработанные нашими учеными аппараты не требуют больших капиталовложений.

Озонаторы типа ОКБР-01, ОКБР-02 И ОВ-1 прост предназначены для обеззараживания питьевой воды и просты в управлении, надежны в эксплуатации и не требуют специальной воздухоподготовки [3, с.20]. Все они относятся к малогабаритным и предназначены для наружной и внутренней установки при температуре окружающего воздуха от –10 до $+35^0$С и относительной влажности до 80% при температуре 20^0С.

Озонаторы на коронном разряде ОВ-1 и коронно-барьерном разряде ОКБР обладают рядом преимуществ: малые рабочие объемы, не критичность к давлению и составу атмосферного воздуха, малые габариты и простота конструкции. Озонатор синтезирует озон из кислорода воздуха путем коронного разряда с микропроволоки. Образующаяся при этом озоновоздушная смесь удаляется из озонаторной ячейки при помощи потока воздуха, нагнетаемого осевым вентилятором.

На рисунке 1 приведены результаты экспериментов по улучшению качества питьевоой воды на озонатор ОКБР-01 [3, с.23].

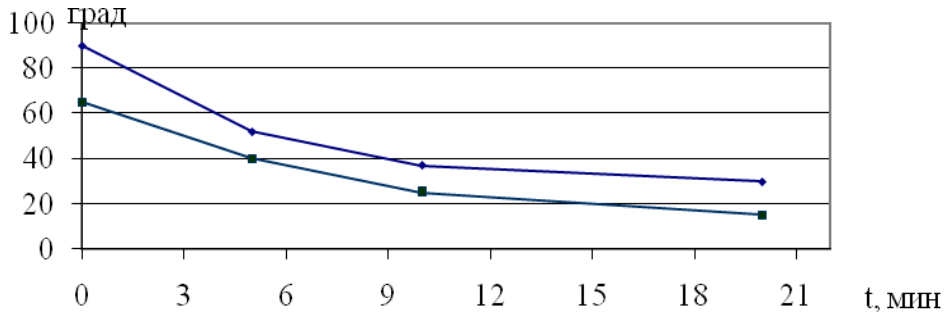

Рисунок 1 – Результаты экспериментов обеззараживания воды

По данным САНПиН цветность воды не должна превышать 20 баллов. На рисунке 1 приведены результаты воды двух различных озонаторов. Нижняя кривая показывает результат наших разработок. В таблице 2 приведены значения вольтамперной характеристики озонатора ОКБР-01.

Таблица 2 – Вольтамперная характеристика озонатора ОКБР-01

U, кВ	3,1	3,3	3,5	3,8	4,1	4,5
I, мА	0,25	0,45	0,61	0,8	0,98	1,2

Исходя из вышесказанного можно сделать вывод, что при подборе озонатора, прежде всего обратить внимание на его работу с образцами. При этом учитываются его технические данные: напряжение коронного разряда должно быть 4 кВ, разрядный ток 1,0 мА, потребляемая мощность 40 Вт, а также должна учитываться производительность озонатора по озону [1, с.7].

На рисунке 2 представлена последняя модель озонирующего элемента, у которого стеклянный корпус, но его трудно компоновать для обеззараживания больших объемов воды [4, с.3].

Рисунок 2 – Испытательный образец озонатора на коронно-барьерном разряде ОКБР-03

Для компоновки озонаторного комплекса удобнее использовать ОКБР-01, представленный на рисунке 3.

Рисунок 3 – Общий вид озонатора ОКБР-01

На рисунке 4 представлен озонатор ОКБР-02.

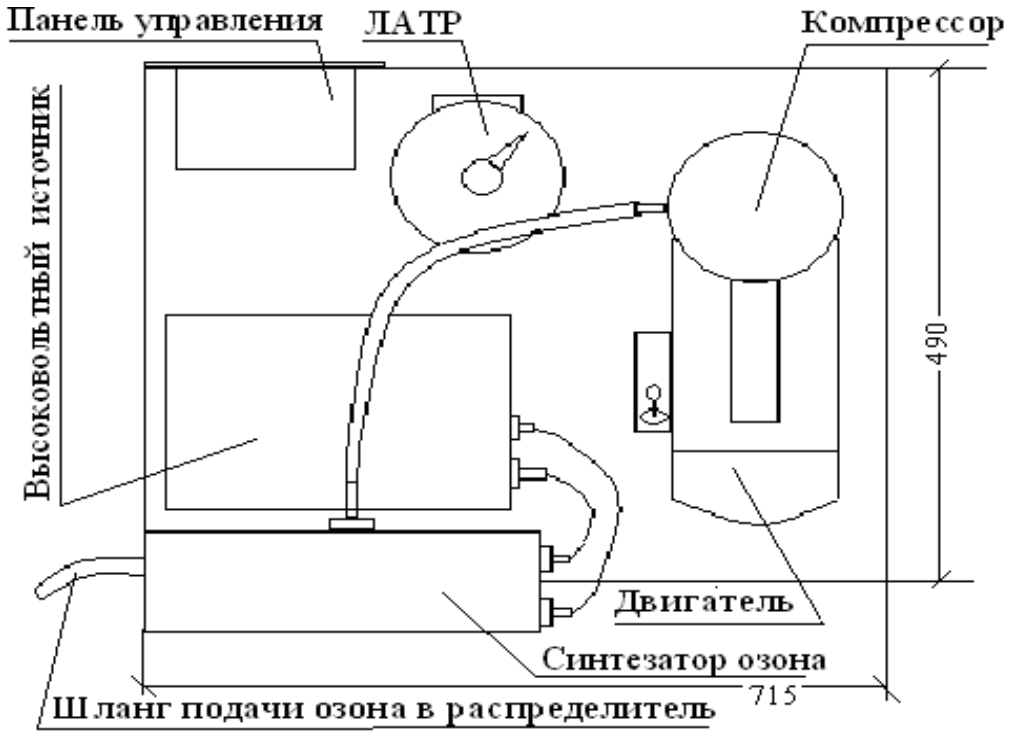

Рисунок 4 –Функционалная схема озонатора ОКБР-02

Электропитание устройства подводится к панели управления, на которой имеются 2 выключателя: для включения компрессора и для включения высоковольтного источника. На панели управления расположен миллиамперметр для измерения тока, протекающего через разрядники синтезатора озона. Слева от панели управления размещён автотрансформатор типа ЛАТР, с помощью которого регулируется напряжение, подаваемое на первичную обмотку повышающего трансформатора высоковольтного источника. Таким образом, при помощи ЛАТРа устанавливается сила тока коронного разряда и, следовательно, производительность озона.

Литература

1. Bokanova, A. Abdurahmanov, A. Abishova, K. Tleumuratova. Criteria of comparative estimation of ozonizers // Science and education in XXI century». – Montana,USA. 2014 – P.6-7.
2. Боканова А.А., Матаев У.М., Есенгабылова Н.Ж., Курпенов Б.К. Повышение эффективности очистки питьевых и сточных вод. – С.-Петербург: Глобус, 2020. –№3. –Технические науки. – С.35-39.

3. Абишова А.С., Боканова А.А., Мещерякова Т.Ю., Тлеумуратова К.Т. Устройство для обработки текстильных материалов и очистки воздуха складов. - С-Петербург: Глобус, 2020. - №2. - Технические науки. – С.20-23
4. Бахтаев Ш.А., Кошимбаев Ш.К., Боканова А.А., Сыдыкова Г.К., Тойгожинова А.Ж. Озонирующий элемент. // Патент на полезную модель №24374 РК, бюлл. №10 от 30.05.2017 г.

ПРИМЕНЕНИЕ ОЗОНА ДЛЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОЧИСТКИ ВОЗДУХА ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ПОМЕЩЕНИЙ

Боканова А.А., Тлеумуратова К.Т.
(Евразийский технологический университет)
Абишова А.С.
(АТУ)
Есенгабылова Н.Ж.
(КазНАУ)

В наше время многие люди обеспокоены микробиологической чистотой воздуха производственных помещений текстильной, деревообрабатывающе промышленности, аграрного сектора и др. В концентрациях, превышающих рекомендованные нормы, бактерии и плесневые грибы способствуют развитию многих инфекционных заболеваний, различных микозов, провоцируют аллергические реакции. При анализе литературных данных необходимо учитывать, что даже в специальной литературе авторы часто нечетко используют термины «стерилизация», «дезинфекция» и «обеззараживание». Из-за этого результаты исследований трактуются неоднозначно и возникают противоречия в концентрациях (дозах) озона, используемых различными авторами для достижения сходных целей [1].

Объем производства и потребления продуктов птицеводства населением планеты с каждым годом растет. В 2006-2008 гг. объем производства всех видов мяса составил 271,5-280,9 млн. т., а в 2009 году – 290,1 млн. т. По данным ФАО/ВОЗ за последнее десятилетие производство мяса птицы и яиц увеличилось 2- 3 раза или на 25-30%. Республика Казахстан относится к числу стран с развитой системой агропромышленного комплекса, где ежегодно наблюдается рост поголовья сельскохозяйственных животных и объем производимого мяса.

В настоящее время на долю продуктов домашней птицы в РК приходится около 60% мяса, производимого в стране. Количество продуктов домашней птицы из года в год увеличивается, ассортимент выпускаемой продукции из мяса птицы узкий, качество и питательная ценность готовых продуктов не соответствуют требованиям сбалансированного питания. Вкусовая и питательная ценность мяса птицы исключительно велика. В рыбоперерабатывающей промышленности озонирование эффективно на всем протяжении технологической цепочки: от разделки рыбы, до ее консервирования. Это эффективное средство стерилизации пищевого продукта без каких-либо добавок при производстве консервов. Озоном обрабатывается как сам продукт, так и тара для консервирования. За 40 … 60 минут обработки погибают плесени, дрожжи и бактерии, а время сохранности рыбы увеличивается в 1,2 … 1,5 раза.

Обработка зерна озоном обеспечивает разрушение плесневых грибов и токсинов, в результате чего биологическая ценность продукта повышается, а его усвоение увеличивается примерно на 15%. Обработка пшеницы озоном в режиме дезинсекции не изменяет его семенных, мукомольных и хлебопекарных свойств. Озон одинаково

эффективен при обработке сухого зерна и зерна средней сухости. Большой экономический эффект дает применение озоновоздушной смеси для сушки зерна, поскольку в этом случае выход влаги из зерна резко интенсифицируется.

Озонирование зерна обладает универсальным действием: повышает его сохранность и увеличивает защиту от вредителей и грызунов. Имеет несомненные преимущества перед традиционными методами обработки, позволяющие отказаться от токсичных и дефицитных химикатов, обеспечивая экологическую чистоту продукции [2].

В Казахстане вопросами применения озона длительное время занимается группа ученых, которые ведут исследования по четырем направлениям: очистка воздуха помещений различных производств, очистка питьевых и сточных вод, обработка и обеззараживание текстильных материалов и продовольственных продуктов, а также помещений для хранения.

Чтобы определить влияние озона на безопасность текстильных материалов, а также очистка производственных помещений и складов готовой продукции исследование проводили с помощью воздушного озонатора ОВК-1, разработанного авторами. Озонатор типа ОВК-1 предназначен для озонирования воздуха в закрытых помещениях с целью санитарной обработки: дезинфекция помещения, устранение токсичных веществ, ликвидация запахов. Озонаторы типа ОВК-1 относится малогабаритным и предназначены для наружной и внутренней установки при температуре окружающего воздуха от –10 до $+35^0$С и относительной влажности до 80% при температуре 20^0С. Не рекомендуется работа озонаторов в условиях тряски, вибрации, ударов, взрывоопасной и химической агрессивной среды [3,4].

Озонатор на коронном разряде ОВК-1 обладает рядом преимуществ по сравнению с известными: малые рабочие объемы, некритичность к давлению и составу атмосферного воздуха, малые габариты и простота конструкции. Озонатор синтезирует озон из кислорода воздуха путем коронного разряда с микропроволоки. Образующаяся при этом озоно-воздушная смесь удаляется из озонаторной ячейки при помощи потока воздуха, нагнетаемого осевым вентилятором [4]. Озонатор ОВК-1 впервые был применен для обработки материалов.

Для исследования использовали образцы хлопчатобумажной и шерстяной ткани. Озонирование проводилось в лаборатории «ГККП ГКИБ им. Жакеновой» площадь помещения 7м^2 . После озонирования образцы исследовались в РГПК «Научно-практическом центре санитарно-эпидемиологической экспертизы и мониторинга» КЗПП МЭН РК, чтобы определить дрожжи, плесени, бактерии. До и после озонирования были определены физико-механические свойства данных образцов. Полученные результаты были занесены в таблицы 1,2.

Из таблицы 1 видно, что результаты исследований показывают при обработке тканей в течение 10мин. дрожжи, плесени, аэробы, анаэробы обнаруживаются, а при увеличении времени экспозиции до 20-30 мин. микроорганизмы не обнаружены. Также исследовалось испытание образцов, закопанных в землю после озонирования, из таблицы 2 видно, что время экспозиции 10 мин. также не достаточно.

Испытание на физическо-механические нагрузки свойства тканей до и после обработки озоном показало, что наш реактив не влияет на прочностные свойства тканей: разрывная нагрузка и воздухопроницаемость практически не уменьшались. Испытания проводились по методике [5]. Исследование образцов закопанных в землю до и после озонирования показали, что устойчивость не обработанных образцов к разрывной нагрузке снизилась в 7 раз, в то время как обработанные озоном в 2,2 раза. Это говорит о том, что образцы, побывавшие в земле, т.е. загрязненные после обработки озоном более устойчивы к физико-механическим воздействиям. При

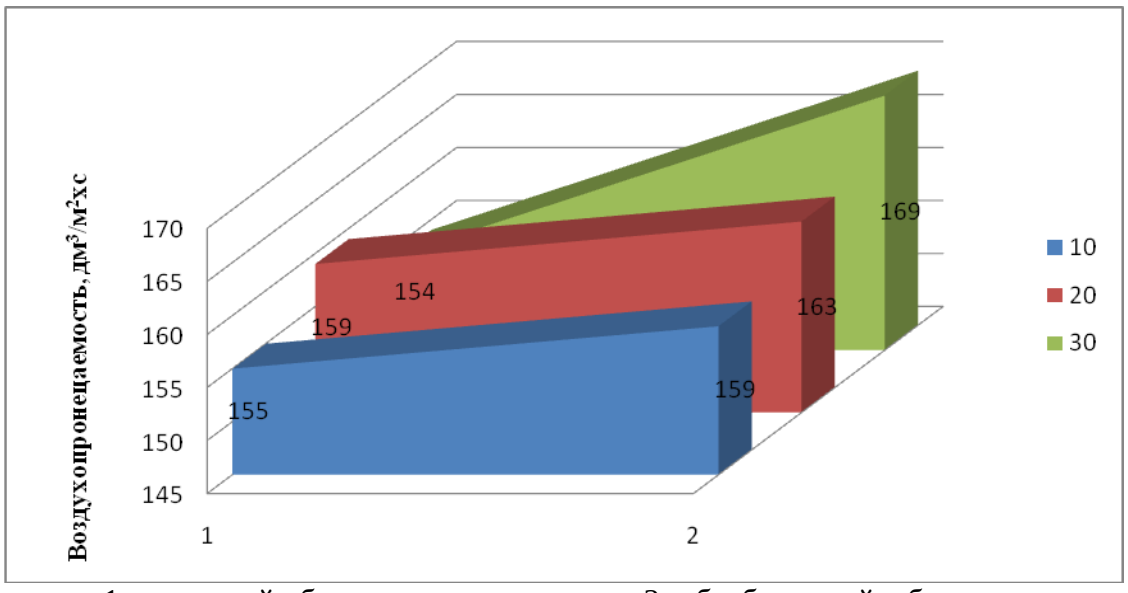
проведении испытаний на стойкость к истиранию выявили, что после обработки озоном в течение 10 мин. стойкость к истиранию материалов снижена на 35%, при времени экспозиции 20 мин. на 45%, но при увеличении времени обработки тканей до 30 мин. стойкость сохраняется на до испытательном уровне.

Исследованы свойства хлопчатобумажных тканей обработанных озоном методом лабораторных испытаний на устойчивость к микробиологическому разрушению.

Анализ результатов исследования показывает, что после озонирование физико-механическое свойства ткани не изменяются. При анализе результатов микробиологических исследовании привели к такому выводу, можем использовать озона в определенных концентрациях (дозах) для того чтобы придать антимикробные свойства текстильному материалу.

Таблица – Результаты санитарно-микробиологического исследования

№ п/п	Наименование образца	Виды бактерии	Время (мин)	Результаты
1	Хлопок	дрожжи плесени аэробы анаэробы	10	обнаружено
			20	Не обнаружено
			30	Не обнаружено
2	Шерсть		10	обнаружено
			20	Не обнаружено
			30	Не обнаружено

1- исходный образец до озонирования; 2- обработанный образец после озонирования

Рисунок 1 – Сравнительная диаграмма воздухопроницаемости хлопчатобумажной ткани до и после озонирования

Работа озонатора на коронно-барьерном разряде заключается в следующем: при подаче положительной полуволны высокого переменного напряжения на внешний электрод между последним и коронирующим электродом возникает отрицательный коронно-барьерный разряд, что позволяет вырабатывать озон в атмосферном воздухе 10, продуваемом через разрядный промежуток. При этом на выходе из камеры для

нейтрализации ионов озона, получается озонированный воздух 11 с нейтральными молекулами озона.

Исследованиями было установлено, что снижение давления воздуха в разрядном промежутке не влияет на процесс образования озона, наоборот приводит к увеличению выхода озона при малых энергозатратах [4-6, с.43].

Возможность получения такого же количества озона в малогабаритных устройствах для обработки продовольственных продуктов обеспечивает иновационное и конкурентное преимущество разработанного озонатора перед зарубежными аналогами. Малые габариты коронирующих электродов, диаметр которых не превышает 100 микрон, позволят значительно снизить металлоемкость аппарата, капитальные затраты на установку по обработке с/х продукции, затраты на технологическую линию будут ниже в 5-10 раз по сравнению с аналогами [7, с.49].

Одним из важных преимуществ предлагаемого озонатора является отсутствие воздухоподготовки, что существенно снижает себестоимость обработки продуктов.одним из видов предлагаемой модели является озонирующий элемент для обработки атмосферного воздуха и может быть использована для дезинфекции и санации воздуха в производственных и служебных помещениях, а также для обеззараживания питьевых и сточных вод. На рисунке 2 представлена схема модели.

Озонирующий элемент содержит корпус из фторопласта 1 с окнами 2 для свободного доступа воздуха, стержень из фторопласта 3 соосно расположенный в корпусе, катушку из медной проволоки 4, намотанную на стержень 3, коронирующую проволоку из вольфрама или из молибдена в виде спирали 5, расположенную поверх первой намотки 4 и клеммы $К_1$, $К_2$, $К_3$ для подсоединения озонирующего элемента с источником питания [8, 9 с.62, 10, с.20].

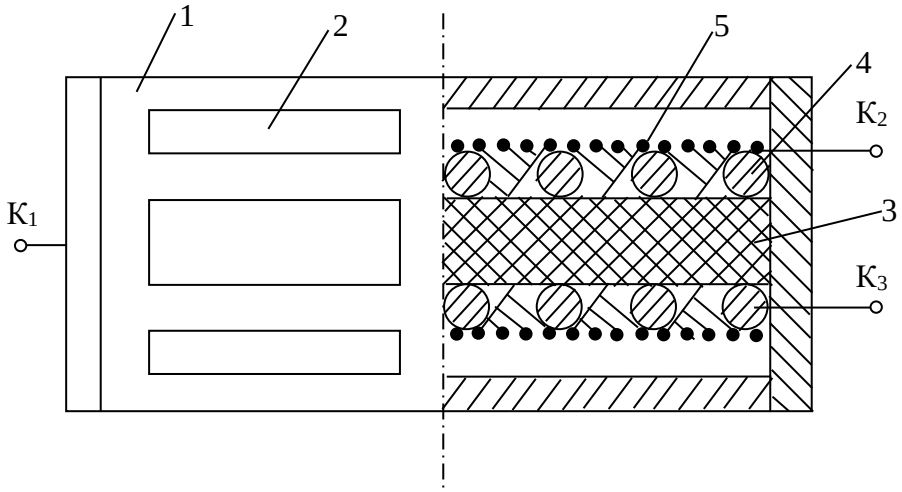

Рисунок 2 – Озонирующий элемент

Переменное напряжение достаточной величины подается на клеммы $К_2$, $К_3$ озонирующего элемента, после чего в просветах между витками первой намотки возникает коронно-барьерный разряд, приводящий к образованию озона в атмосферном воздухе. Переменное напряжение для питания озонирующего элемента вырабатывается с помощью повышающего трансформатора $Т_р$ со средней точкой во второй обмотке и двумя амплитудными преобразователями ($С_1D_1$ и $С_2D_2$), работающими в режиме закрытого входа.

При воздействии озоном на плодоовощную продукцию наблюдается резкое снижение обсемененности на ее поверхности глинистой микрофлорой, снижение уровня метаболических процессов и препятствуется ее прорастание, т.е. устраняются

основные причины порчи сельхозпродукции, что дает значительный экономический эффект.

Таким образом, при применении озона в пищевой промышленности большое внимание должно быть обращено на концентрацию выделяемого озона для обработки продукций. Также необходимо учитывать особенности технологического процесса, видовой состав микрофлоры, температуру, влажность и другие параметры, которые могут оказать влияние на действие озона [9, с.60-70].

Литература

1. Садыкова, Ф.Х. Текстильное материаловедение и основы текстильного производства [Текст] / Ф.Х. Садыкова, Д.М. Садыкова, Н.И. Кудряшова. - М.: Легпромбытиздат, 2009. - 287 с.
2. Разумовский Д., Маслюков А.П., Рахманин Ю.А., Матюшин Г.А. О механизме бактерицидного действия химических дезинфектантов // Гигиена и санитария. 1991. - №11. – С. 6-11.
3. Абишова А.С. Исследование процессов распространения токсичных компонентов пыли и разработка метода озонной очистки воздуха. / Дисс. канд. наук – Алматы, 2009. – 127 с.
4. Бахтаев Ш.А., Боканова А.А., Бочкарева Г.В., Сыдыкова Г.К. Физика и техника короннораз рядных приборов. – Алматы: АУЭС, 2007. – С.50-58
5. Абишова А.С., Боканова А.А., Кардыбай С. Инновационное устройство для контроля загрязненности рабочей зоны хлопкопрядильных и ткацких цехов текстильных предприятий. // МНПК «Инновационные технологии производства товаров, повышение качества безопасности продукции легкой промышленности», посв. 55-летию АТУ – Алматы: АТУ, 2012. – С.159-161.
6. Кокемаева А.А. Исследование влияния озона на физико-механические свойства текстильных материалов. / Дисс. магистра – Алматы: АТУ, 2015. – С.43-60
7. Абишова А.С., Мещерякова Т.Ю. Тлеумуратова К.Т. Исследование физико-механических характеристик текстильных материалов при обработке озоном. «Настоящие исследования и развитие-2016». 12-МНПК. – София, 2016 г. – Т.9. – Болгария. – С.49-53.
8. Бахтаев Ш.А., Кошимбаев Ш.К., Боканова А.А., Сыдыкова Г.К., Тойгожинова А.Ж. Озонирующий элемент. // Патент на полезную модель №24374 РК, бюлл. №10 от 30.05.2017 г.
9. Тойгожинова А.Ж. Исследование и разработка автоматизированной установки озонирования воздуха. / Дисс. PhD – Алматы: КазНТУ, 2017. – С.62
10. Абишова А.С., Боканова А.А., Мещерякова Т.Ю. Тлеумуратова К.Т. Устройство для обработки текстильных материалов и очистки воздуха складов. – С-Петербург: Глобус, 2020. – №2. – Технические науки. – С.20-23

МЕТОД СКЕТЧИНГАВ ПОДАЧЕ ТВОРЧЕСКИХ РАБОТ

Боргуль Е.В., Попова Ю.А.
(СКУ им. М. Козыбаева)

21 век, любой человек умеет пользоваться технологиями. Современными программами, такими как фотошоп, создание 3д комнаты, быстрая разработка плана дома, может научиться любой желающий. Несколько кликов мышки и всю работу сделает компьютер. Именно поэтому в моду снова возвращается ручная подача работ, когда идею транслировали в пространство при помощи рисунка.

В создании произведения рисунок участвует при решении задачи связанных с основными художественными принципами – декоративности, целесообразности и выразительности. Рисунок развивает столь необходимое в дальнейшей работе пространственное мышление, воспитывает чувство вкуса и гармонии на основе эстетических категорий. Эстетические категории отражают область смыслообразующих выразительных форм действительности, обращенных к познавательным процедурам на основе чувства прекрасного. Их специфичность в том,

что они не являются логическими понятиями, а лишь выражают чувство удовольствия или неудовольствия [1].

Рисование, как познавательная деятельность, по своей сути сопровождает художника всю его творческую жизнь. Эта деятельность универсальна и формирует такую визуальную систему, которая учит рисовать все окружающее нас через призму красоты и гармонии, позволяет отображать пластическое содержание окружающей действительности. Рисование неотделимо от накопления знаний, которые складываются в мировоззрение художника. Примером может быть творчество Леонардо да Винчи как живое отражение его экспериментов в области наблюдения и созерцания окружающей действительности. Для Леонардо рисование было несравненно большим, чем обыденная деятельность, это был ключ к мирозданию и к осознанию своих собственных сил и дарований [2]. Таким образом, рисование воспитывает свободное отношение к внешнему миру, активизирует накопление знаний о рисуемом предмете и решает задачи наблюдения, изучения, изображения пластических и пространственных свойств натуры как главных объективно присущих ей качеств.

Профессия дизайнера относится к видам творчества по формированию эстетически выразительной предметно-пространственной среды, интегрирующей художественную и инженерно-конструкторскую деятельность, направлена на создание высоко эстетичной конкурентоспособной продукции, способствующей развитию экономики, повышению уровня культуры и жизни населения. Соответственно, в процессе формирования специалиста в области дизайна особое внимание уделяется выразительности итогового продукта средового дизайна и его представления заказчику.

В курсе дисциплины «Специальный рисунок 1» даются представления, о художественно-графических установках в проектном сознании. Дисциплина ставит своей целью приобретение и развитие навыков работы над проектной графикой в технике скетч.

Скетч(от английского sketch, означающего «эскиз» или «набросок») -это рисунок, передающий мысль, основную форму предмета или окружения.

Скетчинг — это техника быстрого создания набросков, как правило, с натуры. Подобно фотографии скетч используют для того, чтобы запечатлеть момент. Но в отличие от неё такой рисунок допускает фантазию, игру с формами, цветами и стилями. Также с помощью скетча можно зарисовать не только окружающие объекты, но и идеи.

Скетчинг – это уникальный инструмент для визуализации идей и замыслов. В наши дни, он ассоциируется больше всего с такими материалами как специализированные маркеры: Copic, Stylefilemarker, Chartpak, Promarker, ZIG. В действительности, палитра материалов очень богата и разнообразна.

Изначально, скетчами называли виртуозные и быстрые зарисовки города (travel sketching), архитектуры, людей и модных образов (fashion sketching), предметов (industrial sketching), автомобилей (также industrial sketching), в целом все, что по технике исполнения подразумевает скорость, стилизацию, уверенность, свободу и даже долю хулиганства.Сейчас к скетчингу относят также интерьерные рисунки, выполненные как в легкой современной, так и в более академической манере. Это могут быть детально проработанные скетчи, скорее даже, интерьерные иллюстрации и ручные визуализации, порой, фотографически точные.

Волна скетчинга, захлестнувшая сейчас Европу, Америку, Россию, да и весь мир дизайна – это явный показатель того, что художники «перенасытились» компьютерными программами вроде 3D Max и теперь хотят вернуться к основе основ,

когда идею транслировали в пространство при помощи рисунка. Художника изначально «кормили» руки.

Так же хочется отметить, что скетчинг полезен для развития мозга! Он задействует оба полушария, помогает развить память, генерировать идеи и воплощать их на бумаге.

Творческому человеку, как правило, идеи в голову приходят неожиданно, поэтому неважно, что у него будет под рукой: карандаш или ручка. Главная задача – это зафиксировать идею, пока человек её не забыл. Но если подходить к этому процессу более ответственно, то инструменты для работы нужно выбирать тщательно, потому что это залог хорошего эскиза.

В первую очередь необходимо отбросить в сторону простые карандаши. Не следует ими пользоваться, потому что если человек перфекционист, то он будет постоянно править свою работу, добиваться идеального результата.

На самом деле это никому не нужно, скетч – не должен походить на законченный вариант. Ведь основная задача таких рисунков помочь зафиксировать идею, а она имеет своё развитие, поэтому нужно пробовать рисовать, но при этом ничего не стирать. Всегда старайтесь оставить себе возможность вернуться к первоначальному варианту, так как сразу невозможно понять какой из них был правильным.

Именно поэтому лучшие инструменты для набросков – это маркеры и фломастеры. Их не должно быть много, достаточно иметь несколько чёрных маркеров со стержнем разной толщины. Может пригодиться черная ручка, чтобы делать пояснения к скетчам. Очень часто бывает, когда в процессе реализации идеи человек просто забывает, что именно он нарисовал.

Как известно, набросок – это быстрая лаконичная зарисовка натуры. Задание выполнить краткосрочный набросок подталкивает студентов к предварительномумысленному набрасыванию изображения. Развитие быстроты мыслительных действийактивизирует психические процессы восприятия, памяти, воображения и другое.Наброски по памяти, когда студенты наблюдают натуру, а потом выполняют ееизображение, вообще невозможны без активизации мыслительной деятельностирисующего, при этом важно нацелить учащихся именно на осмысление графическихдействий. Кроме того, именно быстрое рисование больше всего необходимо длядизайнера в его профессиональной деятельности. Навыки быстрого изображенияпроектируемого объекта «от руки» с разных ракурсов, умение в качестве ответа напоставленный вопрос заказчика нарисовать по представлению несколько вариантовконцептуального решения проекта и т. д. Поэтому студентам необходимо освоить разныетехники скетча. В первую очередь это техника рисунка карандашом и мягкимиматериалами, а также техника рисунка маркерами (типа Copic или аналогичными),техника рисунка с использованием графического планшета. Из вышесказанного следует, что при подготовке дизайнеров рисунок должен обладать следующими качествами:

– выражать идею, концепцию работы, с применением законов композиции;

– лаконичностью выразительных средств;

– разнообразием техник исполнения и приемов преобразования объекта,особенно в краткосрочных рисунках при поисках концептуального решения.

Скетчинг в художественной сфере применяется:

1) Дизайнерами одежды (создание образов с помощью эскизов);

2) Дизайнерами интерьера (создают интерьер помещения с разных ракурсов, чтобы представить, как будет выглядеть новое помещение. Для ландшафтных дизайнеров, архитекторов, зарисовки - основапологающая часть работы);

3) Сценаристами (Передача идей через бумагу);

4) Фотографами (Используют скетчи для создания композиций);

5) Стилистами (Могут наглядно составить образ, используя зарисовки);

6) Веб дизайнерами (Эскиз будущего сайта);

7) Промышленными дизайнерами (Создание вида товара);

8) Аниматорами (Применяют скетчи чаще всего. Зарисовки движения, окружения, заднего фона);

9) Специалистами по рекламной графике (Скетчи помогают понять идею будущей визуализации и подобрать правильные референсы, сокращая время работы);

Раньше к скетчингу относились исключительно быстрые зарисовки местности, архитектуры или людей, но сегодня к скетчингу относят и более проработанные наброски, в том числе фотографически точные ручные визуализации.

При создании скетча, художники используют различные материалы, такие как: маркеры (TOUCH, Copic), акварель, тушь,линер уголь, цветные карандаши и даже обычная чёрная шариковая ручка. Не столь важно чем вы доносите идею, а главное как!

Виды скетчинга. Существует много различных видов, но мы рассмотрим частовречаемые:

Interior sketching (интерьерный скетчинг) – один из самых непростых видов скетчинга. Главный объект рисования становятся комнаты и мебель. Без знания перспективы у вас просто ничего не получится, а любые «красивости» и технические приемы не сработают. Дизайнеры должны обладать чувством масштаба и пропорций, владением разными по скорости техниками, тональный разбор, передача объемов, важно развитое чувство цвета и общей колористической палитры. А также учитывать законы светотени, воздушной перспективы, тональных растяжек и текстурирования.

Industrial sketching (промышленный скетчинг). Вам понадобятсязнания строения объектов в пространстве, понимание их конструктивных особенностей и уметь, придать им объем; пригодятся знания азов композиции для грамотной компоновки проекта на листе. В этом виде скетчинга нужна совершенная техника и скорость, уверенность исполнения и «поставленная рука». Многие опытные художники, при рисовании машины, могут совершенно не использовать карандаш.

Food sketching (скетчинг еды). Один из приятных видов скетчинга. Одни художники выполняют такие скетчи на заказ для более «аппетитного» и запоминающегося образа блюд в меню или рекламе, что благоприятно сказывается на маркетинге и продажах ресторана, другие же рисуют еду просто для себя, чтобы запечатлеть момент, конкретное состояние или настроение.

Landscape sketching (Ландшафтный скетчинг). Этот вид скетчинга используют ландшафтные дизайнеры. Они разрабатывают план дома, местности и зарисовывают флору. Но не только одни профессионалы рисуют скетчи.Любители с охотой планируют территорию своих приусадебных владений. Рисуют идеи на бумаге и реализуют их на практике.

City sketching (Городской скетчинг). Многие художники, прогуливаясь по городу, хотят запечатлеть какое-нибудь красивое здание. Этот вид скетчинга характеризуется быстротой рисования, использование законов перспективы, передачей цветовой гаммы и настроения. Часто пересекается с Travel-скетчингом (Зарисовки путешествий).

Floral sketching (Флористический скетчинг). Многие цветы настолько красивы, что их так и хочется запечатлеть на бумаге. Этот вид скетчинга очень часто пересекается с ботанической иллюстрацией. Скетчеру - флористу необходимо уметь рисовать ботаническую иллюстрацию.

Ну и на последок хочется сказать, что контакт с натурой – это колоссальный стимул для творчества. В искусстве ценится не механическое отображение реальности, а творческая ее переработка через чувства художника. Густав Курбе говорит об этом так: «Прекрасное заключено в природе и встречается в действительности в формах самых разнообразных. С момента, как оно найдено художником, который сумел его увидеть, оно принадлежит искусству» [4]. Скетчингу может научиться абсолютно любой, нужна всего лишь идея и желание. Если же вы хотите освоить скетчинг на качественном уровне, то вам необходимо начать рисовать каждый день, пусть даже по 30 минут. Только усердно работая, вы увидите как ваш навык заметно поднимется.

Это позволит не только обогатить творческий потенциал и уровень владения академическими техниками, но и сделать свои работы более презентабельными, Использование материалов, не допускающих исправлений, требуют не только точности и виртуозного владения рисовальными техниками, но знания основ композиции, перспективы и пластической анатомии. Это своеобразный показатель усвоения полученных знаний и навыков. Вместе с этим, подобный опыт позволит и студентам, и сложившимся специалистам в области изобразительных искусств, расширить спектр возможностей применения современных материалов, и обогатить свой творческий стиль.

Литература

1. Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия / Глав. науч. ред. и сост. С.Ю. Солодовников. – Мн.: МФЦП, 2002. – 1008 с.
2. Гелб М. Дж. Научитесь мыслить и рисовать как Леонардо да Винчи / пер. с англ. Ю.Е. Андреева. – Мн.: ООО «Попурри», 2000. –304 с.
3. Ломов, С.П. Формирование проектного мышления в системе дизайн-образования / С.П. Ломов // Педагогический журнал Башкортостана. – Уфа.: БГПУ им. М. Акмуллы, 2010. – № 5. – С. 7-11.
4. Школа изобразительного искусства: Вып. 1. – М. : Изобразительное Искусство, 1986. – 176 с.
5. Графика. Галерея. Актуальность ссылки на 13.11.2020 https://graf.gallerix.ru/i/201509/sketching-texnika-bystrogo-risunka/

МЕТОД КОНЕЧНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ И ЕГО МЕСТО В СОВРЕМЕННЫХ ПОДХОДАХ ПРИ РАСЧЕТЕ СЛОЖНЫХ КОНСТРУКЦИЙ

Брильков С.А., Волохов В.В., Тюканько В.Ю.
(СКУ им. М. Козыбаева)

На сегодняшний день метод конечных элементов (далее МКЭ) получил широкое распространение при решении задач физики окружающих нас явлений. Причина успеха кроется в универсальности применения данного метода: он используется в расчетах механики деформируемого тела, гидродинамики, тепловой динамики, электродинамики и топологической оптимизации. Немаловажным фактором развития МКЭ стало совершенствование вычислительных средств современных компьютеров - появление многоядерных процессоров, повышение скорости работы оперативной памяти и чтения/записи жёстких дисков, создание мощных видеокарт для визуализации сложных 3D моделей. С каждым днём возможности метода постоянно эволюционируют, также расширяется и класс решаемых задач.

Однако для получения верных результатов при расчете методом МКЭ требуется более профессиональная подготовка, чем для изучения интерфейса и стандартных приемов работы. Дело в том, что гибкость метода конечных элементов обеспечивается

многовариантностью способов моделирования конструкции. Это влечет за собой большую вероятность появления скрытых ошибок, то есть ситуаций, когда результат анализа либо недостижим, либо абсурден, либо необъясним, либо, что самое опасное и распространенное, правдоподобен, но неверен. Чтобы с большой вероятностью получить достоверный и объяснимый результат, от пользователя пакета конечно-элементного анализа требуются знание принципов и методов реализации этого метода, глубокое понимание механики поведения конструкций в используемой области анализа, владение методами построения модели для необходимого анализа и, наконец, владение методами выявления формальных и фактических ошибок [1].

Для более верного понимания содержания МКЭ и его производной – конечно-элементного анализа, необходимо дать определение этих понятий. Метод конечных элементов — это математическое моделирование поведения конструкции под действием внутренних или внешних сил, основанное на численных методах решения дифференциальных уравнений. Конечно-элементный анализ (англ. Finite Element Analysis, FEA) широко применяется при решении задач механики деформируемого твердого тела, теплообмена, гидро- и газодинамики, электро- и магнитостатики, а также других областей физики. Потребность в решении подобных задач возникает в системах автоматизированного конструирования (CAE) для моделирования поведения изделия в цифровом виде (не прибегая к изготовлению самого изделия или его макета). Типичными примерами процессов, моделирование которых на компьютере позволяет значительно сократить расходы на испытания, являются продувка в аэродинамической трубе и аварийные испытания (краш-тесты). Конечно-элементный анализ основан на использовании математического МКЭ [2].

Любой анализ изделия имеет в своей сущности этапы формирования модели. Рабочий процесс создания модели для последующего расчета конструкциипредставлен на рисунке 1.

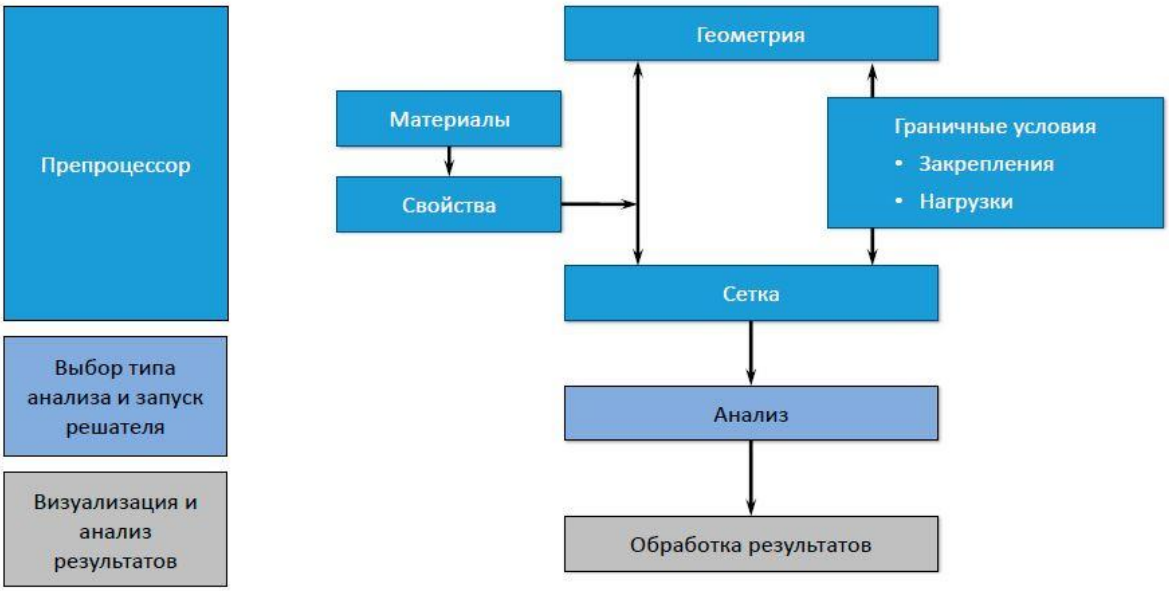

Рисунок 1 – Объекты и рабочий процесс создания модели

Для создания вышеперечисленных объектов необходимо программное обеспечение, в котором и будет производиться необходимый расчет изделия. На сегодняшний день на рынке представлено множество продуктов, использующие в

своем математическом ядре МКЭ. Ктаковымотносятся: Ansys, Simcenter Femap, Patran, Solidworks Simulation, Autodesk Nastran-in-CAD и другие.

В сущности, не имеет значения, какой пакет использовать, чтобы освоить расчет конструкций методом конечных элементов. Неплохим способом может служить написание собственного пакета, реализующего метод конечных элементов. Все дело в соотношении «качество/цена», где «цена» – это время освоения, а «качество» – количество знаний, приобретаемых пользователем в процессе изучения [1].

Одним из лучших соотношений «качество/цена» обладает программа Femap со встроенным решателем NXNastran (FemapwithNXNastran). Предшественником этого пакета являлся пакет MSC.visualNASTRANforWindows. FemapwithNXNastran имеет достаточно широкие возможности для создания геометрической и конечно-элементной модели самых разнообразных конструкций, позволяет выполнять практически любые виды анализа и, что имеет особую ценность, оптимизировать параметры конструкции при заданных ограничениях. Конечно-элементная модель с краевыми условиями и условиями анализа подготавливается в среде Femap. Затем требуемый анализ выполняется в NX Nastran, а результаты визуализируются и документируются в среде Femap. Решатель NX Nastran имеет практически одинаковый интерфейс с версиями программ MSC Nastran и MD Nastran. Поэтому эти программы также могут быть подключены в качестве решателей. Программа анализа Nastran начала разрабатываться в середине 60-х годов, когда интерфейс пользователя сводился к выводу либо на печатающее устройство, либо на плоттер, либо на перфоратор, а ввод осуществлялся с перфокарт. С тех пор интерфейс программы не меняется, а для подготовки модели и обработки результатов расчета используются графические оболочки. Как правило, эти программы являются независимыми программными продуктами и ориентируются на несколько решателей с различной степенью совместимости. Для программ MSC Nastran и MD Nastran одной из таких оболочек служит программа MSC.Patran, обеспечивающая полностью интегрированную среду для моделирования и анализа результатов. Эта программа в 90-е годы была ориентирована на рабочие станции, имеющие тогда более высокую производительность, чем персональные компьютеры, и работала в среде UNIX-подобных операционных систем. Разумной альтернативой MSC.Patran в качестве графической оболочки для Nastran может служить программа Femap, ориентированная на персональные компьютеры и операционные системы Windows. Выбор той или иной оболочки зависит от предпочтений пользователя. В этих сравнениях не учитывается, что основная сущность при использовании пакета конечно-элементного моделирования содержится все-таки в программе анализа, которая в данном случае имеет одни и те же корни. С появлением многопроцессорных компьютеров и повышением эффективности численных методов преимущества той или иной конфигурации пакета конечно-элементного анализа, и раньше достаточно условные, стали носить символический характер. Поскольку задача любой разумной степени подробности теперь может быть решена за конечное и небольшое время, значительно больше усилий требуется на постановку задачи и понимание полученного результата [1].

В частности, работа с SimcenterFemap позволяет свести к минимуму необходимость в создании дорогих прототипов и сократить сроки вывода продуктов на рынок, используя возможности инженерного анализа.

Femap — это инновационное решение для инженерного моделирования, которое позволяет создавать модели сложных технических изделий и систем для конечно-элементного анализа. Эти модели можно изменять, импортировать и использовать повторно. Femap можно использовать для моделирования компонентов, сборок или систем и их поведения в определенной эксплуатационной среде.

Femap включает обширный набор средств визуализации данных и графиков, которые помогают, в частности, при проверке модели перед анализом. Femap можно интегрировать с самыми разными CAD-системами и инструментами анализа методом конечных элементов, включая ведущее в отрасли приложение NX Nastran. В результате получится комплексное решение для CAE-анализа, которое позволит убедиться в том, что в реальных условиях изделия будут работать именно так, как было задумано [4].

Выводы:

Из всего многообразия программ для выполнения расчетов методом конечных элементов нами выбрана программа SimcenterFemap компании Siemens, так как имеет наиболее выгодное соотношение цена/качество, понятный и интуитивный интерфейс, широкую информативную базу для последующего обучения и совершенствования навыков в процессе работы с программой.

Литература

1. Рычков С.П. Моделирование конструкции в среде FemapwithNXNastran. Москва: ДМК Пресс, 2013. – С. 19-20.
2. Официальный сайт «PLMMedia»http://plmpedia.ru/wiki/Конечно-элементный_анализ
3. Официальный сайт компании «CADIS» https://www.cad-is.ru/
4. Официальный сайт компании «Siemens» https://www.plm.automation.siemens.com/global/ru/products/simcenter/femap.html

КОМПЛЕКСНОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ АРХИТЕКТУРНО-СРЕДОВОГО ОБЪЕКТА

Буряк О.А.

(СКУ им. М. Козыбаева)

Многочисленное строительство всевозможных павильонов, развлекательных комплексов разного характера объясняется целой цепочкой их выдающихся качеств перед обычными формами монофункциональной компании культурного сервиса: прежде всего созданием на особых территориях в рекреационных зонах комплексов и комплексов из зданий разного функционального назначения, аттракционов и скрытых водно-развлекательных комплексов.

К объектам в средовом дизайне причисляют предметное заполнение и технологическое оснащение, какие совместно с объемно-пространственной основой образуют самостоятельный дизайнерский объект – предметно-пространственный комплекс.

Материально-пространственная основа муниципального экстерьера доставляет сложное многоуровневое образование. Настоящие границы экстерьера не постоянно совмещаются с его визуальным местонахождением, "полем восприятия", которое имеет возможность включать вторые планы и отдаленные панорамы; используемая область земли.

Защита окружающей среды, взаимодействие и сосуществование природных и искусственных объектов, борьба с расходами, которые несут с собой увеличивающееся массовое производство – всё это острые проблемы для большинства развитых городов.

В данной связи архитектурная среда мегаполиса призвана не только лишь служить актуальным потребностям человека, но и принимает во внимание общие вопросы социального, нравственного, экономического и экологического

совершенствования. Они создают благоприятную среду для всевозможных видов культурной деятельности и их активного влияния и отличаются большим комплексным влиянием на воспринимающую личность [1].

Приблизительные характеристики пространства задаются объективно функцией, градостроительной ситуацией, опорной застройкой, значимостью объекта.

В современной практике художественного проектирования, дороги связующие натуру живую и неживую, во многом оторваны. В результате этого архитектурная обстановка города произрастает не изпринципа гармонии и согласия, а из зачрезмерного принципа потребления – желаю максимум, тут и незамедлительно. Эти три слова и основывают сами города и их основные функции: защита и уют, стремительное и приемлемое потребление всякого рода услуг при минимальной затрате сил и времени. Присутствие и исследование представляются двумя сторонами одной медали – гармонии. Как раз она одна способна решить некоторые трудности среды обитания человека. И поскольку гармония – есть непротиворечивое разнообразие, отсюда вытекают два основных направления при решении задачи оптимизации строительной среды.

Первое – постройка новых городов, в которых бы все противоречия, от социальных до экономических, решались в соответствии с единой парадигмой сообщества, как бы она не называлась, национальная мысль, единственное цивилизованное расстояние или знаменитый кодекс строителя коммунизма. Основное — чтобы данная мысль и тенденция действительно группировал удерживающее большинство жителей города.

Переместить предоставленную мысль возможно двумя методами: посредством жестокой законодательной основы и идущую с ней аккуратную администрацию. В предоставленном случае муниципальная структура незадолго обретёт все черты концлагеря. Не исключено противоречия в таком сообществе и будут преодолены, однако о второй доли гармонии-разнообразии, вероятно для нескончаемо будет забыто. Композиционная соподчиненность и соразмерность составляют вторую подсистему художественной организации места и пространства. Ее суть — распределение между всеми объемно-планировочными компонентами пространства главных и второстепенных ролей и увязка данных ролей между собой и с чертами площадки [2].

В случае если все-таки распоряжение внешний заменить на закон внутренний, то тему придётся разгадывать сейчас абсолютно в другой плоскости. Следовательно, главные бюджетные имущества должно переадресовать с наружных напряжений на внутренние, “ Иметь на уметь ”.

Целью работы является создание художественно правильной, экологически выровненной строительной среды, ремонтирование природоохранного равновесия, охрану и расследование рельефов. И данная проблема рассматривается как работа по созданию комплекса в целом, будто биологическая архитектурно-дизайнерская проблема, в какой частности выливаются из целого, а в отдельных вариантах – располагают всегда возможности взыскивать на себя и ведущую важность.

"При всем многообразии тех закономерностей, которые могут быть положены в основу композиции, во всяком подлинном ансамбле существует всегда какое-то господствующее, доминирующее начало, в котором воплощена основная идея целого и которое поэтому подчиняет под себя все прочие элементы". Другими словами, в художественной структуре существуют отличающиеся значимостью и " обязанностями " элементы — доминанты, акценты, фон, оси [3].

Существующий мир архитектурного проектирования как отдельных объектов, и комплексов осуществляет фундаментальной акцент для полифункциональность, проникновение функций и многоуровненость места. Этот ход разрешает сильнее учесть

общественные, утилитарно-функциональные, эргономические, эстетические условия. Безоговорочно, что при таковом раскладе проблема создания удобной муниципальный среды, располагающей свой самостоятельный, запоминающийся живописный характер, выходит на первый порядок.

Структура – старейшая сторона человечной деловитости, искусство создавать сооружения и проектировать, сооружения и их ансамбли, воспроизводящие в вещественной фигуре социально-бытовые и цивилизованные необходимости сообщества.

Архитектор, как представитель определенной специальности появился исключительно тогда, когда уровень культуры сообщества завоевал определённойступени. Это одна из наиболее социализированных, почитаемых специальностей с античности, так как главными строительными зданиями были дворцы царей и храмы духовенства, впечатляющие места.

Происхождение свежеиспеченного поколения «оазисов многочисленной муниципальный и внегородской культуры», отражающих вожделение к неповторимым и своеобразным пластическим решениям, примечательным сочным решениям , необыкновенному единству с природным и искусственным окружением, напоследок , внедрение свежеиспеченных ритуалов и моделей действия - это все величественные доводы для актуальности исследования архитектурно-композиционной базы данного процесса, расширения и углубления принципов компании прогрессивного выставочного павильона как типа.

Строительные монументы всегда объединены с опоясывающим их местонахождением, с природой. Предоставленная ассоциацию может существовать многообразной. Многим древнеегипетские и индусские соборы оформляют единственное цельное с утесами в каких они высечены. Некоторые постройки препровождают собой контраст с отыскивающейся кругом их равнины.

Градостроение будто независимый элемент возник несколько позже т. оно определяло условия социума и появилось из осознанного расположение выработать обусловленное место не одного или нескольких человек, а большого числа людей, нормально адаптированного для данной страны, естественных соглашений, исторически сформировавшихся путей торговли и сведения.

Художество распланировки мегаполисов прошло одинаковый конец в отпечаток художеством распланировки строений. Трехмесячное разъединение, дренирование, установление административных, внутренних и молом мегаполисы, зон отдыха и развлечений, всё это рождалось по тому же принципу раздельного сооружения, но в несравненно в более сложном контексте исторической, цивилизованной и социальной реальности.

Основным признаком благоустройства мегаполисы считается лёгкая простота народонаселения к средствам приготовления и употребления. Этому содействует превосходная дорожно-транспортная работа, благоразумное конструирование и застройка увеселительных, трейдерских и обслуживающих центров, конструкция связи и поставок провиантов, энергоснабжения, ликвидирования и переработки отходов, практические природоохранные показатели воды, духа и прочих животрепещущих моментов. К последним возможно отнести общественные работы, сохранения здоровья, климатические обстоятельства и т. Необходимым моментом считается существование зон развлечений, отдыха и курортных мест.

Ландшафт территории имеет возможность играть как положительную роль, так и отрицательную. Световое оформление среды возможно подразделить на динамическое и статическое.

Динамическое оформление применяется в тех случаях, когда нужно сделать иллюзию перемещения, изменения. Обнаружить или же спроецировать определенные образы.

Динамическое оформление разделяется на плоское и объёмное. Плоское как правило применяется при проекции на экраны, фасады домов витражи. Оно подключает в себя любые электронно-светооптические прибора, от светомузыкальных установок, полиэкранов на свет ячейках, большущих слайд-проекторов и телепроекционной аппаратуры, до сканирующих разноцветных лазерных установок.

Объёмное динамическое оформление пользуется взамен плоских экранов искусственного происхождения или же натуральные отражающие объёмы. Ими имеют все шансы быть – театральный дым, углекислота, пары воды, невысокая облачность и мгла, запылённость атмосферы и т. д. Сюда же возможно отнести и любые фейерверки, огневые факелы, подсвеченные передвигающиеся фигуры из просвечивающих синтетических тканей с нагнетанием в их воздуха от компрессора, например же цвето и светомузыкальные фонтаны.

Статическое световое оформление подключает в себя подсветку памятников и статуй, административных, спортивных, торговых и культурных центров, промышленных объектов, башен и мостов. К нему возможно причислить и подсветку маркетинговых щитов и стел. Всё почаще применяется в световом оформлении среды подневольность света, цвета и погодных характеристик, этих как скорость ветра, влажность, нажим, жар и пр.

Термин “Композиция” в переводе с латинского означает сравнение. телосложение, слияние, соответствие сторон и плоскостей, которые, совместно вместе взяты, оформляют определённую форму [2].

В природе более соответствующими и нередко циклическими композиционными закономерностями считаются целостность, симметрия и ритм.

Целостность имеет место быть в строении системы, симметрия – в равновесии, ритм – в повторяемости 1первого или же нескольких составляющих сквозь определённые интервалы. Для симметрии свойственно условное покой равновесиечастей, ритму же характерна гигантская или же наименьшая уровень перемещения.

Дизайн среды представляет собой сложный процесс,требующий привлечения специалистов различного профиля – от архитекторов, дизайнеров и художников до технологов и экономистов. Высшей формой дизайна среды является дизайн архитектурной среды, обращающий основное внимание на проектирование образно-художественных особенностей средового объекта, вытекающих из существа функциональных процессов и их общественной значимости.

И так, композиция – это, с одной стороны, креативный процесс созидания чего-нибудь от возникновения плана до его окончания, с иной стороны – оригинальный ансамбль средств раскрытия идеи, базирующийся на легитимных, правилах и приёмах, служащих более абсолютному, целостному и выразительному заключению плана.

Весомую роль в композиции играет закон архитектоники – соразмеренного месторасположения ключевых и второстепенных частей объекта.

Нужно, например, же припоминать и о композиционном центре, объединяющем всевозможные части в гармоническое единое.

Монументально декоративное искусство зародилось в этап обожествления природы человеком. В том числе и в этап неолита на стенках пещер возможно было отыскать не лишь только художества наблюдательных охотников, но и ритуальные картинки, почти все из коих стали обособляться в отдельные пещерные ансамбли и в последующем дали ход каменному монументальному искусству инков, ацтеков, в том

числе и малехоньких островов на подобии о. Пасхи, не говоря уже о больше поздних эрах и очагах культуры.

В прогрессивной жизни монументально декоративное искусство не утратило собственного смысла и по-прежнему выражает символику поклонения что времена, которая взяла администрация над разумами и действиями людей.

Реклама, являясь разновидностью монументально декоративное искусство олицетворяет вакханалию века потребительства и неся первичную функцию шкурного внимания производителя, маскирует себя под те или же другие облики. Искусства от поп-арта до китча, паразитируя иногда на самых античных или же деликатных эмоциях, беря на вооружение психологию и нейролингвистическое программирование.

Художественно-декоративные розыски, будучи автономным разделом работы, в знакомой степени автономны от итогов прошлых поступков проектировщика. При данном случается так, собственно что "декоративное влечение, как этакое ... переходит само себя, преобразуется в свежую систему организации плоскости или же места [4]. Оно выходит временами в том числе и из зависимости от совместной строительной системы и порождает собственные, зачастую обратные законы".

По всей видимости, изобразительная подсистема имеет возможность или именно развивать положения предшествующей — совместной композиционной структуры, или дополнять их по законам контраста. И обе обязаны оформлять для посетителя нерасторжимое художественное согласие, как бы наложенную на пространственные формы систему акцентов и доминант, выраженных в надлежащих совокупному плану строительных темах.

Отличительной чертой проектирования является создание конструктивных образов – упорядоченных подобий материально-пространственных структур, фиксируемых через определение их формы, через морфологию предполагаемых искусственных объектов.

Литература

1. Лошаков И.И. Теория архитектуры и градостроительства. (психология восприятия архитектурных объектов). Киев, 1988.
2. Гельфонд А.Л. Архитектурное проектирование общественных зданий и сооружений. - М.: Архитектура-С, 2006.
3. Шимко В.Т. Архитектурно-дизайнерское проектирование. - М.: «Архитектура-С», 2004.
4. https://architecturalidea.com

ВАЖНОСТЬ КАЧЕСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ИТ-ПРОЕКТАМИ И ОСОБЕННОСТИ ПРОЕКТОВ В ИТ-СФЕРЕ

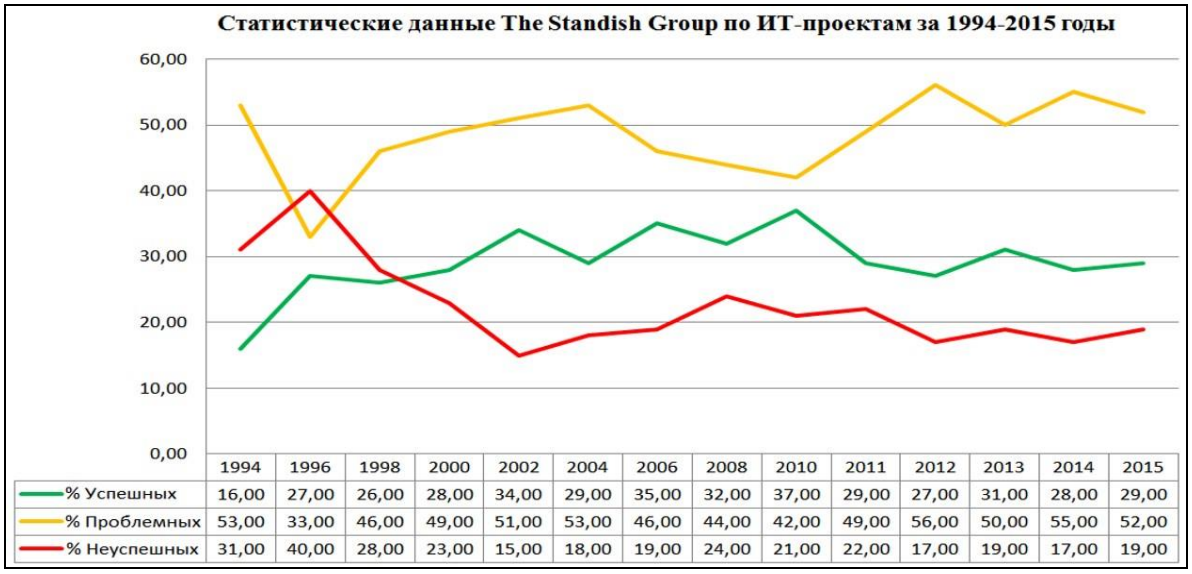
Быков А.В.

(СКУ им. М. Козыбаева)

Сегодня для любого предприятия одной из главных проблем является эффективное управление. Каждая организация должна уметь адаптироваться к изменениям, а управление проектами является универсальным методом управления происходящими изменениями. Это понятие значительно подходит к управлению ИТ-проектами, так как информационные технологии находятся в непрерывном изменении. ИТ-проект — это работа над созданием уникального программного продукта, среды или сервиса, например создание информационной системы или же обновление

существующего сервиса. И именно из-за постоянных изменении в сфере ИТ, управление проектами является сложным и многоступенчатым процессом. Но несмотря на это пренебрегать управлением не стоит, так как именно оно определяет его успешность. У всех проектов существует три основных ограничения: объем, стоимость и время. И каждое из этих ограничении должно находится в балансе, иначе проект будет двигаться к провалу.

Теперь немного статистики. В мире существует компания The Standish Group, которая собирает статистику об успешных и неудачных ИТ-проектах с 1995 года. После публикации первого отчета и выводов из них нарисовали нелицеприятную картину: в будущем ИТ-проекты будут иметь перерасходы в 189%. Тогда это казалось нереальным, но последующие исследования доказали обратное. Через 20 лет компания подвела итоги, что доля успешных ИТ-проектов составляет 30%, то есть 70% проектов либо с проблемами, либо и вовсе провальные. На графике ниже представлены данные об успешных, проблемных и провальных проектах (рис 1).

	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2011	2012	2013	2014	2015
% Успешных	16,00	27,00	26,00	28,00	34,00	29,00	35,00	32,00	37,00	29,00	27,00	31,00	28,00	29,00
% Проблемных	53,00	33,00	46,00	49,00	51,00	53,00	46,00	44,00	42,00	49,00	56,00	50,00	55,00	52,00
% Неуспешных	31,00	40,00	28,00	23,00	15,00	18,00	19,00	24,00	21,00	22,00	17,00	19,00	17,00	19,00

Рисунок 1 График успешности ИТ-проектов

Можно было бы предположить, что к 2020 ситуация будетизменяться благодаря высокому развитию технологий. Но по статистике на 2019 год только 29% проектов увенчались успехом. Это показывает, что тенденция не изменилась в лучшую сторону. Из данного отчета также можно выделить основные причины неудач. В 52% случаев у ИТ-проекта наблюдается превышение бюджета в среднем на 35%, 75% проектов были сданы с превышением изначального срока. А 68% процентов функции либо реализованы с ошибками, либо вовсе отсутствовали. И как можно заметить, что большая часть всех проблем приходится на некачественное планирование, которое может привести к значительным потерям денежных средств.

А теперь рассмотрим некоторые особенности ИТ-проектов, которые и делают их управление столь сложным процессом.

1. ИТ-проекты требуют больших вложений. Данная особенность проявляется в основном в перспективных и развивающихся фирмах. Например, создание уникальной системы, а затем ее изменение и сопровождение требует постоянных вложении, что может сильно сказаться на бюджете компании. Большие вложения требуют большой уровень ответственности со стороны менеджеров.

2. Обычные проекты делаются с конкретной целью, и их успешность можно оценить в денежном эквиваленте. С ИТ-проектами ситуация обстоит несколько сложнее. Внедрение какой-либо системы не влияет на уровень прибыли напрямую, но они могут стать фактором улучшения эффективности компании, что в свою очередь и будет обеспечивать рост прибыли.

3.Иногда вследствие недостатка кадров некоторые работы по проекту могут выполняться на аутсорсинге, что в свою очередь может не совпадать с ожиданиями по проекту.

4. Высокая конфликтность. Данная особенность может проявляться между различными лицами, будь то руководители проекта, менеджеры или же персонал. Особенно высокая конфликтность характерна при определении требовании к проекту и при составлении технического задания. Управление в ходе проекта обычно ложится на плечи руководителей, в виду их профессионализма, и как следствие наблюдается несовпадение ожидаемого результата. Но данная особенность легко решается правильным составлением технического задания и учета требовании всех пользователей. Помимо этого, возможно и изменение уже в ходе разработки проекта.

5. Необходимость отсутствия ошибок. Это происходит вследствие того, что при разработке системы для предприятия просчет будет известен всем работникам, так как он будет влиять на рабочий процесс. И именно поэтому при разработке важна личная ответственность каждого сотрудника, нежели воздействие внешних факторов.

6. Еще одной особенностью ИТ-проектов является то, что в ходе разработки возникает нематериальная идея, в ходе которой реализовывается новый продукт и кардинально меняет бизнес-процесс. Также изменение бизнес-процесса вследствие проекта влечет за собой изменения работы людей, и руководство проводит организационные изменения.

7. ИТ-проекты являются очень рискованными начинаниями. И риски этим проявляются во всем — от превышения сроков до превышения по трудозатратам. Из-за таких рисков ИТ-проектам должно уделяться особое внимание в плане проработки графика и характера выполнения работ.

8. Если проект предусматривает создание какого-либо уникального решения, невозможно просчитать ни возможную прибыль, ни расходы. Все расчеты прибыли носят относительный характер, так как продукт является уникальным и для него не существует статистики. А расходы имеют непостоянный характер из-за постоянных изменении на всех этапах проектирования и разработки.

В итоге можно заключить, что управление ИТ-проектами является очень сложным и непредсказуемым процессом ввиду большого количества рисков и особенностей таких проектов. Поэтому управлению нужно уделять особое внимание.

Литература

1. Фунтов В.Н. Основы управления проектами в компании: учебное пособие по дисциплине, специализации, специальности «Менеджмент организации». М. СПб. Питер, 2011. С. 394.
2. Мамаева Г.А., Ильина О.П. Моделирование эффекта бизнес-системы в результате реализации ИТ-проектов по созданию ИТ-сервисов // Современные аспекты экономики. №4 (152) - СПб.: Центр оперативной полиграфии, 2010.
3. Ройс У. Управление проектами по созданию программного обеспечения. М.: Лори, 2014. С- 424.
4. Управление ИТ-проектами – 5 вызовов и их преодоление [Электронный ресурс]. URL: https://it-guild.com/info/blog/upravlenie-it-proektami-5-vyzovov-i-ikh-preodolenie/ (Дата доступа: 11.11.2020).

ОБЗОР ПРИМЕНЕНИЯ НЕРАЗРУШАЮЩИХ МЕТОДОВ КОНТРОЛЯ ДЛЯ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ПЛАСТИКОВЫХ ИЗДЕЛИЙ, ИЗГОТОВЛЯЕМЫХ МЕТОДОМ РОТАЦИОННОГО ФОРМОВАНИЯ

Гайсин Р.С., Тюканько В.Ю.
(СКУ им. М. Козыбаева)

В настоящее время в РК ускоренными темпами развивается переработка пластмасс, одним из видов которой является ротационное формование. Ротационное формование - метод изготовления тонкостенных полых изделий во вращающейся форме: заполненная порошкообразным или гранулированным материалом закрытая металлическая форма вращается вокруг двух и более пересекающихся осей [1]. При этом происходит распределение сырьевого материала по внутренней поверхности полости формы, а одновременный нагрев формы способствует его расплавлению с образованием тонкого покрытия в виде оболочки. Данный способ переработки пластмасс единственный позволяет получать цельные изделия крупных размеров/габаритов, без сварных швов. При этом полученные изделия характеризуются длительным сроком эксплуатации, химической стойкостью и низкой себестоимостью. Однако в связи со сложностью геометрических форм изделий (наличия большого количества радиусов, переходов и т.п.) и относительно высокой их стоимостью (при разрушающем контроле/разрезки изделий затраты могут составить миллионы тенге), актуальным вопросом становиться использование неразрушающих методов контроля (далее МНК) для оценки качества полученных изделий.

К неразрушающим методам контроля относятся:

1. Магнитный, основанный на анализе взаимодействия магнитного поля с контролируемым объектом;
2. Электрический, основанный на регистрации параметров электрического поля, взаимодействующего с контролируемым объектом или возникающего в контролируемом объекте в результате внешнего воздействия;
3. Вихретоковый, основанный на анализе взаимодействия электромагнитного поля вихретокового преобразователя с электромагнитным полем вихревых токов, наводимых в контролируемом объекте;
4. Радиоволновой, основанный на регистрации изменений параметров электромагнитных волн радиодиапазона, взаимодействующих с контролируемым объектом;
5. ***Тепловой,*** основанный на регистрации изменений тепловых или температурных полей контролируемых объектов, вызванных дефектами. Основной параметр в тепловом методе - это распределение температуры по поверхности объекта, так как несёт информацию об особенностях процесса теплопередачи, его внутренней структуре, наличии скрытых внутренних дефектов и режиме работы объекта;
6. Оптический, основанный на регистрации параметров оптического излучения, взаимодействующего с контролируемым объектом;
7. Радиационный, основанный на регистрации и анализе проникающего ионизирующего излучения после взаимодействия с контролируемым объектом. Слово «радиационный» может заменяться словом, обозначающим конкретный вид ионизирующего излучения, например, рентгеновский, нейтронный и т. д.;
8. Акустический (ультразвуковой), основанный на регистрации параметров упругих волн, возбуждаемых или возникающих в контролируемом объекте. При

использовании упругих волн ультразвукового диапазона (выше 20 кГц) допустимо применение термина «ультразвуковой» вместо термина «акустический»;

9. Проникающими веществами, основанный на проникновении веществ в полости дефектов контролируемого объекта. Термин «проникающими веществами» может изменяться на «капиллярный», а при выявлении сквозных дефектов — на «течеискание»;

10. Виброакустический, основанный на регистрации параметров виброакустического сигнала, возникающего при работе контролируемого объекта.

11. Визуальный (ВИК) - выявление заусенцев, вмятин, ржавчины, прожогов, наплывов, и других видимых дефектов [2].

Из всего многообразия существующих МНК в научно-технической литературе для контроля пластиковых изделий, изготовленных методом ротационного формования, описано применение только акустического (ультразвукового) ***и визуального контроля.***

Ультразвуковой МНК применяется повсеместно для контроля толщины изготавливаемых изделий – бочек, бассейнов и т.д.[1]. Для этих целей применяются ультразвуковые толщиномеры различных производителей рис.1.

а б

Рисунок 1. Приборы для контроля качества изделий методом ультразвукового НМК (а – толщиномер; б – дефектоскопы)

Ультразвуковая дефектоскопия представляет собой совокупность методов неразрушающего контроля, использующих для нахождения дефектов в изделиях ультразвуковые волны. Полученные данные затем анализируются, выясняется форма дефектов, размер, глубина залегания и другие характеристики. Позволяет надёжно и эффективно проверять качество пластиковых изделий [3].

В пластмассовых изделиях, затухание ультразвука, от которого зависит возможность контроля, колеблется от умеренных от умеренных значений для твёрдых материалов и материалов без наполнителя типа акриловой смолы (плексигласа), этилоксилиновой смолы (заливочной), полистирола, полиамида и тефлона до очень высоких у мягких разновидностей – полиэтилена (ПЭ), поливинилхлорида (ПВХ) и полиизобутилена (оппанола Б). Полиэтилен является очень хорошим поглотителем звука даже при самых низких частотах, применяемых при контроле материалов. Следовательно, твёрдость пластмассы может быть ориентировочным критерием пригодности её для ультразвукового контроля, если она не была обеспечена наполнителями [4].

Однако в исследовании описан положительный опыт применения ультразвукового МНК для обнаружения пузырьков воздуха в готовых деталях рис.2. Данные пузырьки представляют наибольшую опасность при изготовлении изделий методом ротационного формования, так как при их наличии резко падает ударная вязкость бочек, сосудов, и они могут треснуть от небольших ударов.

а б

Рисунок 2. Микрофотографии сечений деталей изготовленных методом ротационного формования (а – с микропузырьками воздуха; б – без микропузырьков воздуха)

Кроме того, при наличии большого числа микропузырьков воздуха в стенки пластиковых изделий возможно резкое изменение теплофизических свойств деталей. Тогда становиться возможным использование теплового (тепловизионного) метода контроля рис.3.

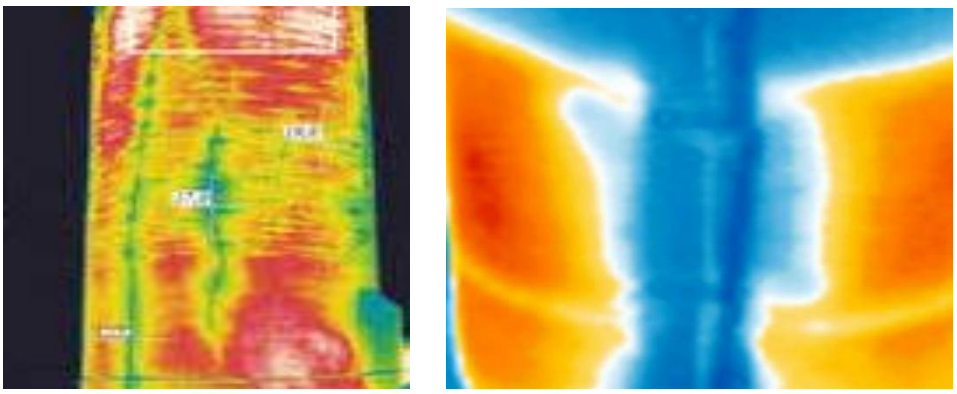

Рисунок 3. Фотографии сосудов, полученные при тепловизионном контроле

Заключение: на основе всего вышеизложенного представляется актуальным провести исследование по определению возможных методов неразрушающего контроля,подходящихдля оценки качества пластиковых изделий, изготовляемых методом ротационного формования.

Литература

1. Crawford R.J. Rotational Molding Technology / R.J. Crawford, J.L. Throne. Norwich, NewYork, 2002. – 288 p.
2. https://ru.wikipedia.org
3. https://www.pergam.ru/articles/ultrazvukovaya-defektoskopiya.htm
4. Ультразвуковой контроль материалов: Справ. изд. Й. Крауткремер, Г. Крауткремер; Пер. с нем. – М.: Металлургия, 1991. 752 с.

УДК 621.391

СИНТЕЗ БИХ-ФИЛЬТРА В ПРОГРАММНОЙ СРЕДЕ MATLAB

Герасимова Ю.В., Дарий Е.М., Зыкова Н.В.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Цифровой фильтр – это устройство, обрабатывающее цифровой сигнал с целью выделения или подавления определенных частот этого сигнала. Такие фильтры применяются практически везде, где требуется обработка сигналов, в частности в спектральном анализе, обработке изображений, обработке видео, обработке речи и звука и многих других приложениях.

Для реализации цифровых фильтров используются аппаратный и программный методы. Аппаратные цифровые фильтры реализуются на элементах интегральных схем, ПЛИС, тогда как программные реализуются с помощью программ, выполняемых процессором или микроконтроллером. Преимуществом программного способа синтеза фильтров перед аппаратным является простота воплощения, настройки и изменений параметров. Недостатки — скорость, зависящая от быстродействия процессора, и сложность реализации цифровых фильтров высокого порядка.

По виду импульсной характеристики цифровые фильтры делятся на фильтры с конечной импульсной характеристикой (КИХ-фильтры) и фильтры с бесконечной импульсной характеристикой (БИХ-фильтры).

В данной статье рассматривается процесс синтеза цифрового фильтра с БИХ по аналоговому прототипу. В качестве исходного аналогового фильтра выбран фильтр второго порядка с передаточной функцией вида

$$W(s) = \frac{1}{4 \cdot 10^{-6} s^2 + 0{,}002s + 1}.$$

На первом этапе синтеза осуществляется преобразование передаточной функции W(s) аналогового фильтра в функцию передачи дискретного фильтра W(z). В программной среде MatLab такое преобразование можно реализовать с помощью нескольких функций. Далее необходимо выполнить проверку соответствия характеристик аналогового и дискретного фильтров. Для этого составляется Simulink-модель, по результатам тестирования которой выбирается функция дискретного фильтра, наиболее соответствующая исходному аналоговому фильтру. На следующем этапе выполняется математическое преобразование передаточной функции W(z) в форму, удобную для последующей аппаратной реализации фильтра.

Получение передаточной функции дискретного фильтра по аналоговому прототипу можно осуществить с помощью прикладного пакета программ (ППП) системы MatLab Control System Toolbox, который содержит ряд функций, позволяющих осуществить несколько методов дискретизации и экстраполяции сигналов.

В данной работе использовались следующие методы: экстраполятор нулевого порядка, экстраполятор первого порядка, билинейная аппроксимация Тастина.

На рисунке 1 представлены результаты преобразования непрерывной передаточной функции W(s) в дискретный вид в среде MatLab с помощью указанных выше методов.

```
>> y=tf([1],[0.000004,0.002,1]) /задание исходной передаточной функции

Transfer function:
        1
-----------------------          / непрерывная передаточная функция
4e-006 s^2 + 0.002 s + 1

>> y1=c2d(y,0.0001) /получение дискретной передаточной функции методом
                    экстраполятора нулевого порядка
 Transfer function:
0.001229 z + 0.001209        / цифровая передаточная функция
---------------------
z^2 - 1.949 z + 0.9512

Sampling time: 0.0001
>>  y2=c2d(y,0.0001,'foh') /получение дискретной передаточной функции
                           методом экстраполятора первого порядка
 Transfer function:
0.0004115 z^2 + 0.001625 z + 0.0004013
-------------------------------------          / цифровая передаточная функция
      z^2 - 1.949 z + 0.9512

Sampling time: 0.0001
>>  y3=c2d(y,0.0001,'tustin')/ получение дискретной передаточной функции
                           методом билинейной аппроксимации Тастина

Transfer function:
0.0006094 z^2 + 0.001219 z + 0.0006094
-------------------------------------          / цифровая передаточная функция
      z^2 - 1.949 z + 0.9512

Sampling time: 0.0001
```

Рисунок 1. Лист программы для преобразования
непрерывной передаточной функции в цифровую ПФ

Как видно из рисунка 1 были получены три варианта цифровых передаточных функций. С целью проверки соответствия характеристик исходного аналогового фильтра и полученных программным способом цифровых фильтров разработана Simulink-модель, представленная на рисунке 2.

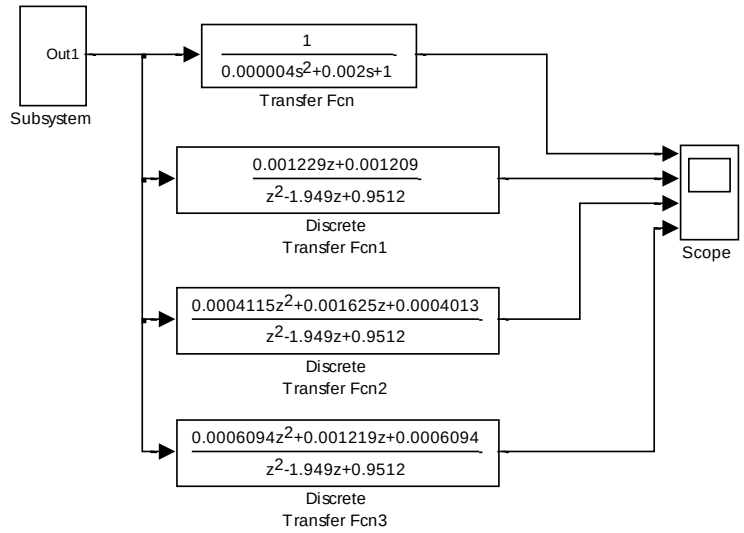

Рисунок 2. Модель для проверки характеристик аналогового и
и цифровых фильтров

На вход фильтров подается сложный гармонический сигнал, сформированный блоком Subsystem. Данный сигнал представляет собой сумму 8 синусоидальных сигналов с различными параметрами (таблица 1).

Таблица 1. Параметры блоков Sine Wave

	Sine Wave	Sine Wave 1	Sine Wave 2	Sine Wave 3	Sine Wave 4	Sine Wave 5	Sine Wave 6	Sine Wave 7	Sine Wave 8
Амплитуда	2	1	0,5	0,25	0,2	0,1	0,08	0,06	0,05
Частота	1000	2000	3000	4000	6000	7000	8000	9000	10000

Форма входного сигнала имеет вид, представленный на рисунке 3.

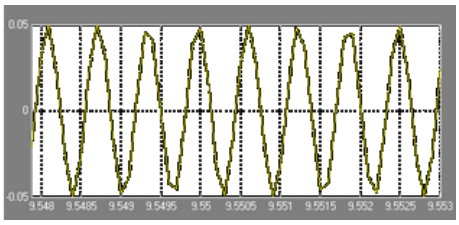

Рисунок 3. Входной сигнал, сформированный блоком Subsystem модели на рисунке 2

Выходные характеристики фильтров, полученные в результате моделирования, отражаются на экране виртуального осциллографа Scope (рисунок 4).

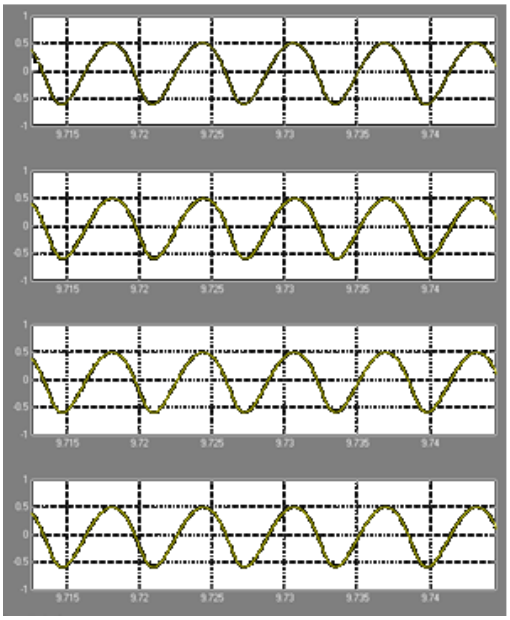

Рисунок 4. Результаты моделирования

Первый график на рисунке 4 соответствует выходному сигналу аналогового фильтра, три последующих – выходным сигналам цифровых фильтров.

На основе анализа полученных графиков был сделан вывод, что выходные сигналы цифровых фильтров имеют незначительные отличия от сигнала с выхода аналогового фильтра, поэтому для построения математической модели можно использовать любой из трех полученных цифровых фильтров. Для дальнейшей работы

была выбрана цифровая передаточная функция, полученная методом экстраполятора первого порядка, а именно

$$W(z) = \frac{0{,}0004115z^2 + 0{,}001625z + 0{,}0004013}{z^2 - 1{,}949z + 0{,}9512}.$$

Данную функцию необходимо преобразовать следующим образом: сначала числитель и знаменатель передаточной функции умножить на z^{-2}

$$W(z) = \frac{y}{x} = \frac{0{,}0004115 + 0{,}001625z^{-1} + 0{,}0004013z^{-2}}{1 - 1{,}949z^{-1} + 0{,}9512z^{-2}},$$

затем, перейти от передаточной функции к уравнению:

$$x(0{,}0004115 + 0{,}001625z^{-1} + 0{,}0004013z^{-2}) - y(-1{,}949z^{-1} + 0{,}9512z^{-2}) = y$$

На рисунке 5 представлена модель синтезируемого цифрового фильтра, математическое описание которого представлено в виде передаточной функции (блок Discrete Transfer Fcn2) и в виде уравнения (блок Discrete FIR Filter и блок Discrete FIR Filter1).

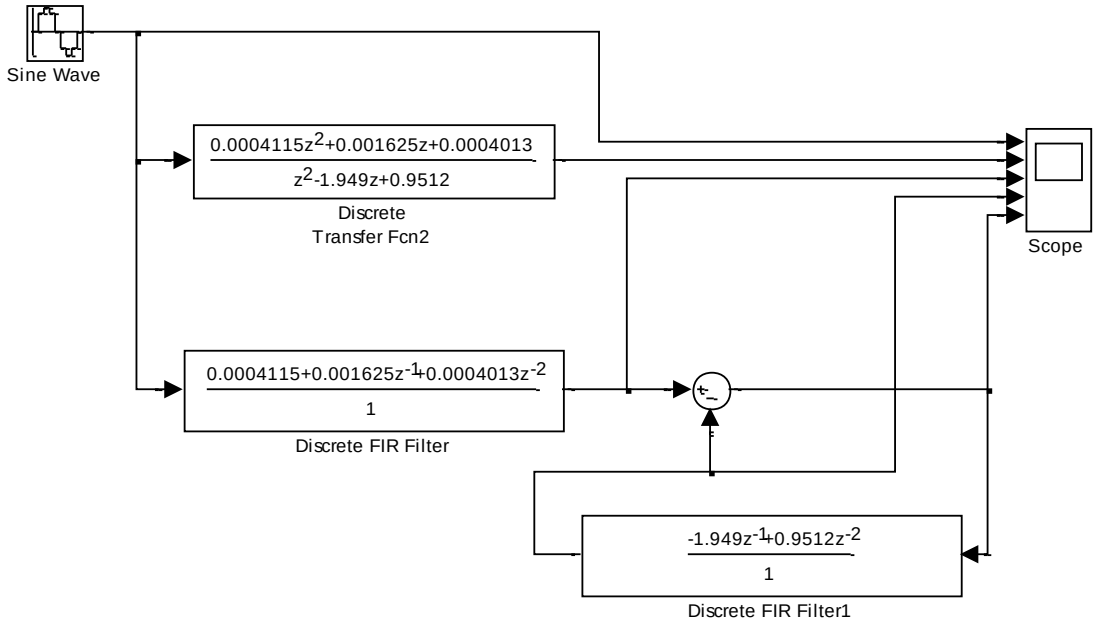

Рисунок 5. Модель для проверки работы цифрового фильтра

На рисунке 6 приведены результаты моделирования работы синтезируемого цифрового фильтра.

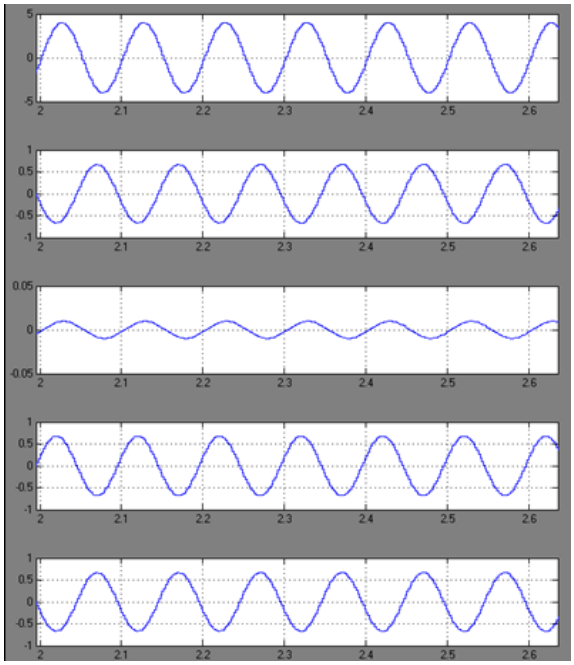

Рисунок 6. Результаты моделирования

Первый график отображает входной сигнал, сформированный блоком Sine Wave. Амплитуда входного сигнала равна 4, частота – 62,8 рад/с.

Второй график – выходной сигнал аналогового фильтра.

Третий и четвертый сигналы – промежуточные сигналы с выходов блока Discrete FIR Filter и блока Discrete FIR Filter1.

Пятый график – выходной сигнал цифрового фильтра.

Как видно из рисунка 6 второй и пятый графики совпадают, следовательно, математическое преобразование выполнено верно.

Представленный в данной статье алгоритм синтеза цифрового фильтра в среде MatLab по аналоговому прототипу можно распространить для различных передаточных функций и поэтому его можно использовать для разработки цифровых моделей при проведении практических и лабораторных занятий по таким дисциплинам, как: «Радиотехнические цепи и сигналы», «Цифровая обработка сигналов», «Моделирование радиотехнических систем» и другим смежным направлениям подготовки бакалавров.

Литература

1. Айфичер Э.С., Джервис Б.У. Цифровая обработка сигналов: практический подход, 2-е издание / Пер. с англ. М.: Вильямс, 2004.
2. Сергиенко А.Б. Цифровая обработка сигналов. СПб.: Питер, 2003.
3. Вешкурцев Ю.М., Бычков Е.Д., Титов Д.А. Цифровой фильтр на основе теории нечетких множеств с адаптивно изменяемыми функциями принадлежности // Известия вузов России. Радиоэлектроника. 2007. Вып. 2. – С. 43-50.
4. Дьяконов В.П. MATLAB 6.5 SP1/7 + Simulink 5/6 Основы применения – М.: СОЛОНПресс, 2005.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ОСНОВНЫХ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ПАРАМЕТРОВ, РЕГУЛИРУЮЩИХ КАЧЕСТВО ПОМОЛА РОТАЦИОННОГО ПОЛИЭТИЛЕНА

Даулетбекова Д.А., Тюканько В.Ю.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Ротационное формование - это метод обработки пластмасс, используемый для производства полых объектов путем загрузки термопластичного порошка в форму, которая одновременно вращается по двум основным осям [1]. Мелкие детали, такие как груши для медицинских пипеток, можно изготавливать практически так же, как и большие лодки. Сложные детали, такие как топливные баки и компоненты воздуховодов самолетов, становятся все более распространенными, поскольку ротационное формование признается более широкой группой дизайнеров и инженеров [2]. Производство порошка надлежащего качества для технологии ротационного формования является довольно непростой задачей [3]. Существует множество параметров процесса, которые могут по-разному и в различной степени повлиять на качество получаемого порошкового материала. Анализ научно-технической литературы позволяет заключить, что двумя наиболее важными технологическими факторами, влияющими на качество измельченияротационного полиэтилена, являются [4]:

1. **Величина зазора междужерновами;**
2. **Температура измельчения материала на жерновах.**

Величина зазора между жерновами в значительной степени влияет на форму получаемых в результате измельчения частиц, а также на гранулометрический состав получаемого порошка и на эффективность всего процесса измельчения в целом. При увеличении размера этого зазорав результате измельчения получается материал с более удлиненными частицами, а кривая гранулометрического состава смещается вправо, что эквивалентно увеличению среднего размера частиц порошкового материала. Величина зазора в значительной степени влияет также на эффективность процесса измельчения. При увеличении размера зазора между жерновами увеличивается содержание в получаемом порошке частиц чрезмерно большого размера. Подобные частицы должны подвергаться повторному измельчению. Поэтому при увеличении размера зазора между жерновами уменьшается объем производства порошка, который может использоваться при операциях формования [2].

Величина сыпучести и значение объемной плотности материала лишь в незначительной степени зависят от величины зазора между жерновами. Наибольшей сыпучестью и наибольшим значением объемной плотности характеризуются порошковые материалы, получаемые в результате измельчения на мельнице с величиной зазора между жерновами 0,35 мм. При увеличении размера зазора до 0,85 мм значение обоих этих показателейвнебольшой степени уменьшаются. Такое незначительное улучшение характеристик при уменьшении размера зазора при ниже 0,85 мм объясняется тем, что при большем размере зазора в получаемом порошковом материале будет содержаться большее количество более крупных частиц. Поэтому можно сделать вывод, что для измельчающей системы можно определить оптимальную величину зазора междужерновами, учитывая при этом необходимость получения порошка с определённым гранулометрическим составом, значениями сыпучести и объемной плотности, а также обеспечения максимальной производительности процесса [2].

Температура измельчения оказывает наиболее существенное влияние на качество получаемого порошка. На рисунке 1 представлено влияние температуры

измельчения назначение таких характеристик порошкового материала, как сыпучесть и объёмная плотность [2].

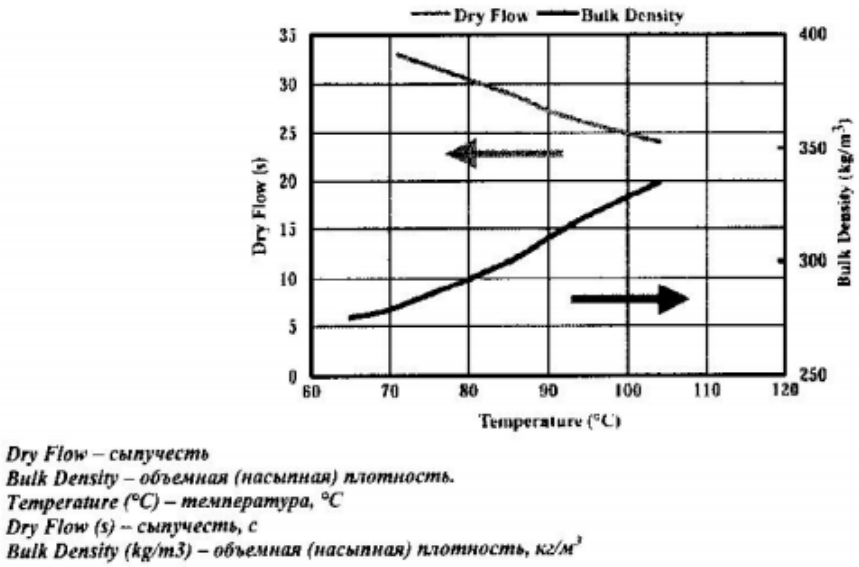

Рисунок 1. Влияние температуры измельчения на величину объемной плотности и сыпучести

Можнозаметить, что при увеличении температуры измельчения материала наблюдается улучшение сыпучести порошка. При увеличении температуры жерновов с 95^0C до 104^0C время, необходимое для просыпания 100г порошкового материала через стандартный полый цилиндр, сокращается с 33 до 24 секунд. Порошок, полученный в результате измельчения гранул при температуре ниже 85^0C, характеризуется крайне низкой сыпучестью. Сокращение времени, необходимого для просыпания материала (т.е. увеличение сыпучести), при увеличении температуры измельчения объясняется тем, что при повышенных температурах образующиеся порошковые частицы в некоторой степени подплавляются, что приводит к некоторому сглаживанию поверхности этих частиц [2].

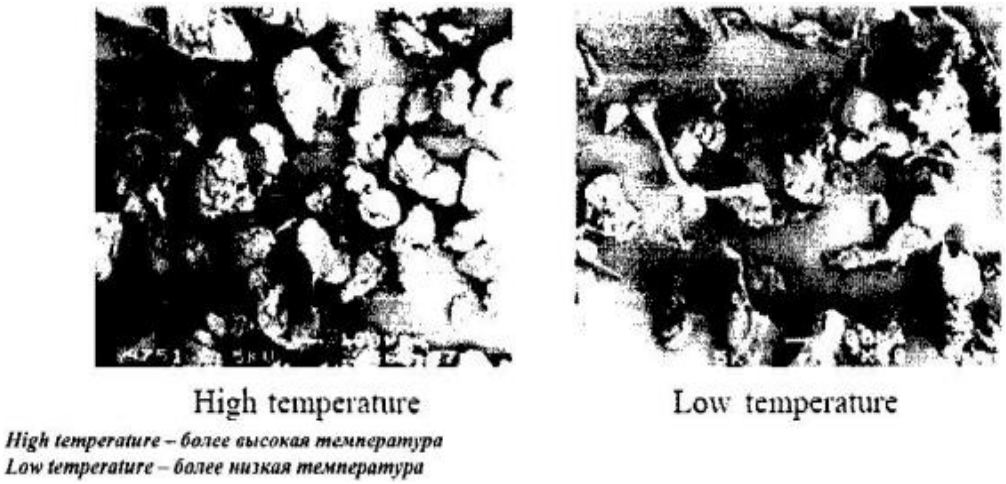

Рисунок 2. Влияние температуры измельчения на форму частиц получаемого порошкового материала [2].

В результате удаления с поверхности частиц отростков, хвостиков иволосков также наблюдается соответствующее увеличение значения объемной плотности материала. При увеличении температуры измельчения происходит сглаживание поверхности и улучшение формы частиц, что продемонстрировано на рисунке 2 [1].

На микроснимках показано, что частицы материала, измельчённого при более высокой температуре (слева), характеризуется более гладкой внешней поверхностью и меньшим количеством отростков и хвостиков. Подобные физические характеристики влияют на количество материала, какие можно будет загрузить в формующую полость, а также на характер перемещения порошкового материала внутри формующего инструмента. В результате удаления с поверхности частиц отростков и хвостиков снижается склонность частиц к преждевременному сплавлению, а также к образованию «мостиков» и «перемычек» в узких углублениях формующей полости [2].

Заключение: Представляется актуальным провести исследования повлиянию на качество помола ротационного полиэтилена совместного изменения: зазора между жерновами и температуры жерновов, с выводом математических зависимостей.

Литература

1. https://www.sciencedirect.com/search?qs=rotomolding
2. Crawford R.J. Rotational Molding Technology / R.J. Crawford, J.L. Throne. Norwich, NewYork, 2002. - 288 p.
3. Технология переработки и применение пластических масс / Прокопчук Н.Р., Касперович О.М., Яценко В.В., Хрол Е.З., Ленартовия Л.А. - Минск, 2018.
4. Некоторые особенности технологии ротационного формования / Ревяко М.М., Хрол Е.З. - 2007. Т.1. № 4. С. 114-116.

АНАЛИЗ ФАКТОРОВ, ОКАЗЫВАЮЩИХ ВЛИЯНИЕ НА КАЧЕСТВО ВЫПОЛНЕНИЯ МЕХАНИЗИРОВАННЫХ РАБОТ ПРИ УБОРКЕ УРОЖАЯ

Дерман А.Л., БаиловД.К.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Для получения максимального урожая необходимо создать каждому культурному растению одинаковые условия, близкие к оптимальным для его развития. Особую актуальность эта проблема приобретает при механизированном выполнении полевых работ. С этой целью на основе научных исследований и практической апробации устанавливаются численные значения для допустимых отклонений показателей качества выполнения технологических операций от оптимальных значений. На основе этих допусков формируются агротехнические требования на выполнение определенной технологической операции [1]. Несоблюдение агротехнических требований ведет к ухудшению условий роста и развития растений, снижению урожая, возрастанию материальных и трудовых затрат.

На качество выполнения механизированных работ влияет большое число факторов, сгруппированных по характеру влияния, рисунок 1 [2].

Ниже рассмотрены отдельные факторы влияющие на качество механизации при уборке урожая.

1. Качество выполнения предшествующих операций создают условия для работы машинно-тракторного агрегата, созданные человеком. Они определяют: однородность свойств обрабатываемых материалов; характер микро- и

макронеровностей; прямолинейность рядков; равномерность распределения удобрений, семян и химических препаратов по глубине и площади заделки, длине рядка или гнезда.

2. Почвенно-климатические факторы определяют внешние, независящие от человека, условия работы агрегатов. К ним относятся: типы почв; их механический состав и физико-механические свойства (влажность, плотность, твердость, пористость, воздухопроницаемость, фильтрация и др.); изменчивость свойств почвы и других обрабатываемых материалов под влиянием естественных условий; количество, продолжительность, интенсивность и сроки выпадения осадков; температуру воздуха и почвы и ее изменение; число солнечных дней в году и интенсивность потока солнечной энергии; направление и сила господствующих ветров и др.

3. Факторы человека характеризуют состояние механизатора и определяют быстроту, точность и безошибочность выполнения управляющих действий в процессе работы. К этой группе факторов относят уровень профессиональной подготовки механизатора, его индивидуальные особенности, условия и режим труда, эффективность мотивов труда и заинтересованность в конечных результатах. При учете факторов состояния механизатора возникают определенные проблемы, обусловленные сложностью психологических процессов, постоянной сменяемостью и многообразием видов работ, утомляемостью механизатора и рядом других причин.

4. Эксплуатационные свойства машинно-тракторного агрегата определяются конструктивными особенностями и порядком эксплуатации машин. Нарушение режимов эксплуатации, отсутствие обоснованных рекомендаций по технологическим регулировкам для конкретных условий работы или невозможность добиться требуемых регулировок значительно ухудшают качество работы, отрицательно сказываются на урожае и себестоимости продукции. Каждая новая машина имеет свои особенности, отличающие ее от аналогичной той же модели, обусловленные технической неоднородностью изготовления сборочных единиц и деталей, точностью их сборки и подгонки, регулировками, а также свойствами эксплуатационных материалов. Поэтому технические факторы подразделяются на конструктивные и эксплуатационные.

4.1 Конструктивные факторы определяются конструкцией машины и ее техническими данными и в процессе эксплуатации практически не меняются. К этой группе факторов отнесены: база, колея, расположение центра тяжести, распределение массы по опорам, диаметры ведущих колес или звездочек, конструктивный захват, диапазон регулировок рабочих органов, транспортный и агротехнический просветы, качество материала, его износостойкость и т.п.

4.2 Эксплуатационные факторы определяются техническим состоянием механизмов управления, устройств для регулировки и рабочих органов. Они влияют на точность начальных и текущих регулировок, устойчивость движения, кинематику агрегата и ряд других показателей, относящихся к конкретному виду машин.

Исторически сложилось так, что агробиологическая наука по мере развития конкретизировала и постоянно ужесточала требования к качеству выполнения технологических процессов, что в свою очередь влекло постоянное совершенствование конструкции сельскохозяйственной техники.

Инженерные науки, занимающиеся вопросами механизации возделывания и уборки различных культур, предъявляли требования к биологическим и другим сельскохозяйственным наукам по выведению новых сортов растений и разработке приемов их выращивания, лучше отвечающих запросам механизации производственных процессов.

Уровень и стабильность показателей качества выполнения механизированных работ в определенной степени зависят от системы и методов контроля, уровня заинтересованности и квалификации специалистов, занимающихся контролем.

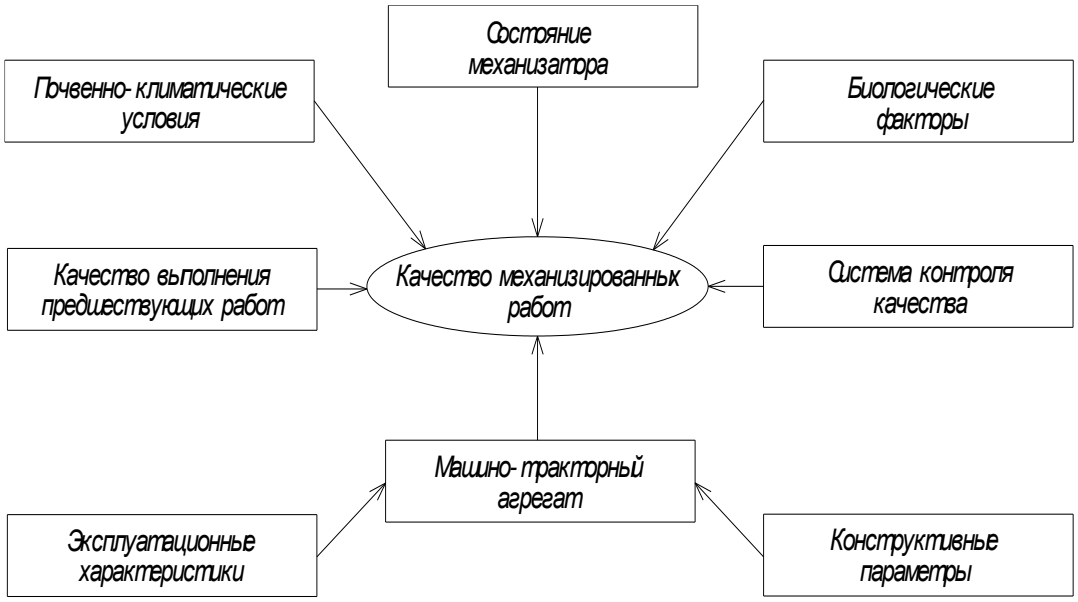

Рисунок 1. Влияние основных факторов на качество механизированных работ

Показатели качества работы оценивают результат воздействия на объект обработки. Выделяют общие показатели качества, свойственные всем или большинству объектов, и специфические показатели, характерные для определенных групп технологических процессов. К общим агротехническим показателям относят: агротехнические сроки, прямолинейность и устойчивость движения, влажность обрабатываемого материала и отсутствие огрехов.

В качестве специфичных групп технологических процессов выделяют: обработку почвы, посев и посадку, уход за посевами и внесение удобрений, уборку урожая, послеуборочную обработку и полив. Для каждого типа процессов определяют показатели работы, характеризующие основное технологическое назначение выполняемой работы. Для почвообрабатывающих машин дополнительно определяют: глубину обработки и ее равномерность, вспушенность, крошение, гребнистость, глыбистость, оборот пласта, степень заделки растительных остатков, выравненность поверхности. Посев и посадку оценивают равномерностью посева и посадки, постоянством заданной глубины, соблюдением нормы высева, степени повреждения семян и посадочного материала, отсутствию пропусков. При уходе за посевами дополнительно определяют равномерность глубины рыхления, степень подрезания сорняков, повреждаемость культурных растений, равномерность распределения удобрений и ядохимикатов. В ходе уборки оценивают величину и характер потерь, засоренность урожая, повреждаемость, устойчивость высоты среза, параметры и устойчивость размеров валков. Послеуборочную обработку оценивают величиной потерь, засоренностью, повреждаемостью, сортностью, порчей и сохранением питательных свойств (содержание сахара, белка, каротина, витаминов). При поливе важно определять равномерность, размер капель, норму. Конкретный перечень, порядок определения и допустимые значения по показателям качества для каждого вида работ будут подробней рассмотрены во втором разделе настоящего учебника.

Требования по качеству работы машинно-тракторных агрегатов ограничивают скорость, ширину захвата и в ряде случаев предопределяют выбор способа движения. Эти параметры в основном определяют производительность агрегата, затраты труда и прямые издержки. Производительность в свою очередь определяет число машинно-тракторных агрегатов. Если агрегатов недостаточно, увеличиваются сроки выполнения

работ, а это сказывается на урожае; при излишнем же их количестве техника используется неэффективно, требуются, дополнительные капитальные вложения, возрастает потребность в механизаторах, снижается степень их сезонной занятости - в итоге все это отражается на себестоимости продукции.

В конечном итоге рассматривается вопрос об оснащении машинно-тракторных агрегатов системой спутниковой навигации на базе персонального карманного компьютера.

Анализ рынка подобных систем различного исполнения по информации из различных источников: периодические издания, Интернет, специализированная литература говорит о том, что этот рынок активно развивается. Создать систему для параллельного вождения машинно-тракторных агрегатов при проведении сельхозработ задача более простая нежели создание подобной системы для использования в качестве навигатора при движении по городу для автомобильного транспорта. Разброс цен на комплектующие для создания подобной системы очень велик и может составлять 30...50%. Создание программного обеспечения для подобного комплекса и последующее его обслуживание под силу опытному программисту, владеющему навыками.

Экономичность определяется как эффективность применения системы спутниковой навигации в технологии точного земледелия как изменение результата работы в зависимости от увеличения точности вождения машинно-тракторных агрегатов при проведении сельскохозяйственных работ.

На рисунке 2 представлена кинематика машинно-тракторного агрегата при работе и показаны зоны пропусков и перекрытий.

При проведении посева пропуски окажутся без семенного материала, т.е. не дополучим урожай и при перекрытии на одно и тоже место дважды внесем семенной материал и при дальнейшем росте растения будут угнетать друг друга. При обработке фунгицидами или инсектицидами пропуски могут негативно отразиться на урожайности не только необработанных участков, но и всего поля. При перекрытиях возможно угнетение культуры, а в случае пропусков образуются локальные участки с сорняками, которые будут мешать при уборке урожая. В итоге семена сорных растений засорят зерно и хозяйство будет вынуждено продать его по более низкой цене.

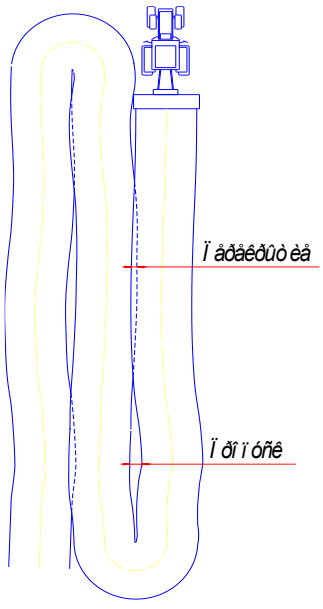

Рисунок 2. Зона перекрытия и пропуска при работе машинно-тракторного агрегата

Предложенное исследование проводилось в рамках выполнения дипломной работы на тему: «Оптимизация проведения сельскохозяйственных работ за счёт применения спутниковой навигации».

Литература

1. https://stydopedia.ru/1x1297.html
2. knowledge.allbest.ru/agriculture...
3. Астафьев В.Л. и др. Совершенствование технической оснащённости села с учётом уплотняющего воздействия МТА на почву / Тракторы и сельскохозяйственные машины. – 2002 г. - № 9 - с.11-12.
4. Рекомендации по рациональному использованию техники на весенне-полевых работах в крестьянских и фермерских хозяйствах: Рекомендации / ДГП «ЦелинНИИМЭСХ». - Костанай, 2003. - 16 с.
5. Фортуна В.И., Миронок С.К. Технология механизированных сельскохозяйственных работ. – М., Агропромиздат, 1986.

АНАЛИЗ КОНСТРУКЦИИ ТЯГОВО-СЦЕПНЫХ УСТРОЙСТВ ПОДВИЖНОГО СОСТАВА

Дерман А.Л., Семененко С.В.
(СКУ им. М. Козыбаева)

В статье рассматриваются наиболее распространенные конструкции тягово-сцепных устройств грузового подвижного состава

Тягово-сцепные устройства делятся на [1]:

— тягово-сцепные устройства прицепных автомобилей-тягачей

— *седельно-сцепные устройства* седельных автомобилей-тягачей

— тягово-сцепные устройства легковых автомобилей

У прицепных автомобилей-тягачей тягово-сцепным устройством является буксирный прибор, а прицепов — сцепная петля и дышло.

Основной деталью буксирного прибора является тяговый крюк (рисунок 1).

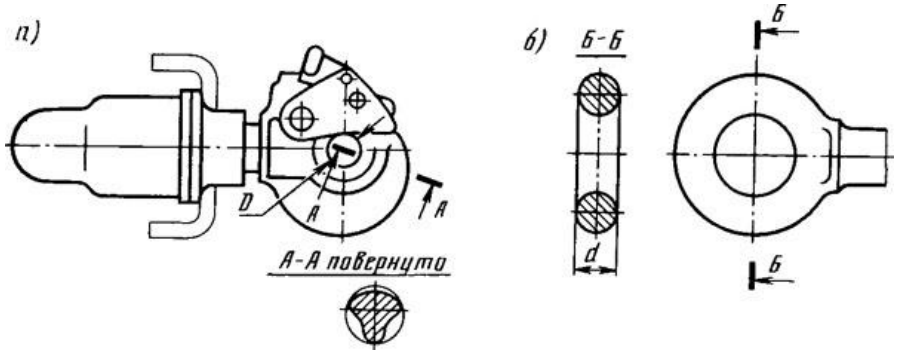

Рисунок 1. Тяговый крюк (а) и сцепная петля (б)

Согласно ГОСТ2349-75 (Последняя редакция, - Москва Стандартинформ2006**)** предусмотрено 5 типоразмеров тяговых крюков автомобилей-тягачей (таблица 1) [3]. Из таблицы 1 видно, что при одном и том же типоразмере тягового крюка масса прицепов снижается в 2 раза, если они эксплуатируются по грунтовым дорогам и местности, по сравнению с прицепами, используемыми на дорогах общей сети.

Таблица 1. Зависимость типоразмеров тяговых крюков от полной массы прицепа

Типоразмер тягового крюка	Полная масса прицепа эксплуатируемого по дорогам, т		Вертикальная статическая нагрузка на сцепное устройство, Н, не более
	Общей сети	Грунтовым и местности	
0 (T_1)	3	1,5	1000
1 (T_2)	8	4,5	2500
2 (T_3)	17	9,5	2500
3 (T_4)	30	15	2500
4 (T_5)	80	35	2500

Важным условием эффективного использования автопоездов является взаимосцепляемость под которой понимается возможность сцепки автомобиля или тягача с различными прицепными звеньями.

Чтобы обеспечить взаимосцепляемость, диаметры D(см. рисунок 1, а)зева крюка и прутка d(рисунок 1, б)сцепной петли сделаны одинаковыми для каждого типоразмера тяговых крюков.

Радиальный зазор в тягово-сцепном устройстве является очень важным параметром. Его номинальное значение составляет 6-7 мм. Увеличение зазора при эксплуатации крюка и петли приводит к увеличению динамических нагрузок в тягово-сцепном устройстве и, следовательно, к сокращению срока его службы. Если зазор меньше номинального размера, возникают большие трудности при сцепке автомобиля-тягача и прицепа.

Тяговые крюки на автомобилях-тягачах определяют форму задней поперечины рамы. Число и диаметр крепежных отверстий крюка и их расположение стандартизированы. Это позволяет при необходимости переставлять тяговый крюк с одного автомобиля-тягача на другой. Эти размеры приняты международной организацией по стандартизации ИСО и следовательно, допускают групповую взаимозаменяемость отечественных и иностранных автомобилей-тягачей, эксплуатируемых в нашей стране.

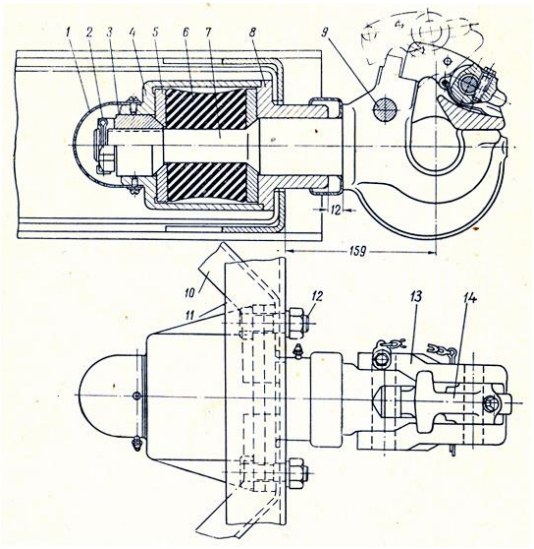

Рисунок 2. Буксирный прибор

Буксирный прибор (рисунок 2), устанавливаемый на раме автомобиля-тягача или прицепа для сцепки со следующим прицепом, состоит из стержня 7крюка, который проходит через отверстия в задней поперечине рамы. Стержень тягового крюка вставлен в направляющие 8 и 3. При этом направляющая 8 приварена к корпусу буксирного прибора. Необходимый предварительный натяг резинового упругого элемента 6, установленного между пластинами 5, создают гайкой 2. Резиновый упругий элемент смягчает нагрузки на буксирный прибор при трогании автопоезда с места, а также при движении его по неровной дороге. Существуют конструкции буксирных приборов, в которых вместо резинового упругого элемента устанавливают пружину. На оси 9,проходящей через тело крюка, установлен замок с защелкой,которая не дает дышлу прицепа выйти из зацепления с крюком.

У седельных автомобилей-тягачей тягово-сцепным устройством является *седельно-сцепное устройство,* а у полуприцепов — *сцепные шкворни.* Размеры сцепных шкворней полуприцепов и захватов разъемно-сцепных механизмов автомобилей-тягачей для обеспечения взаимозаменяемости отечественных автомобилей-тягачей и полуприцепов регламентированы ГОСТ 12017-81 (дата последнего изменения 12.09.2018) [4].

Важнейшими конструктивными параметрами автопоезда являются углы гибкости, которые определяют возможность его движения по неровностям дороги.

На большинстве седельных автомобилей-тягачей применяют *седельно-сцепное устройство* (рисунок 3), обеспечивающее необходимые углы гибкости.

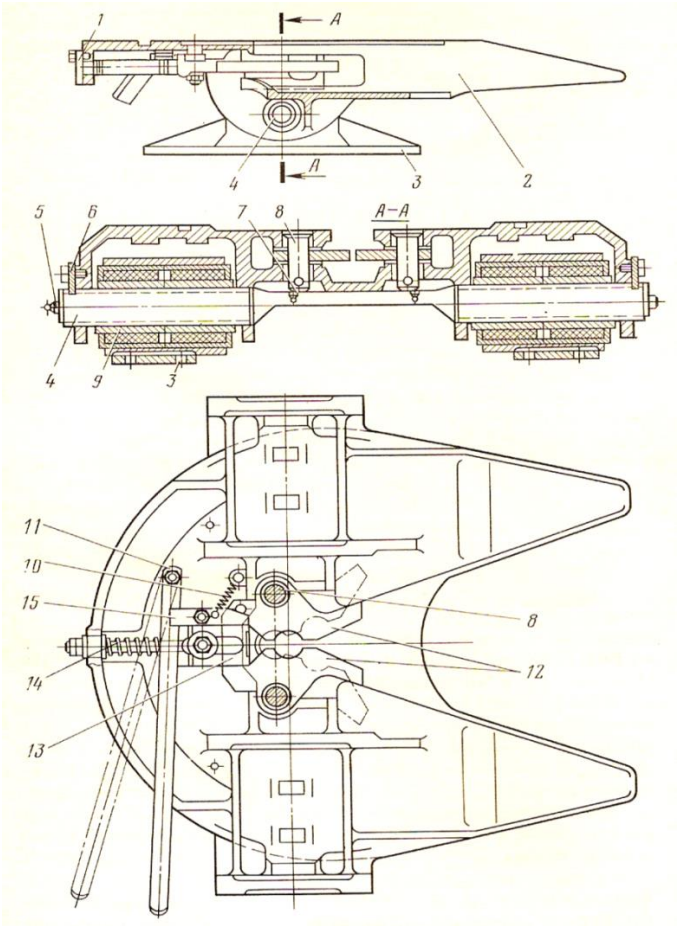

Рисунок 3. Седельно-сцепное устройство автомобиля-тягача

Типичное седельно-сцепное устройство автомобилей-тягачей смонтировано на подставке, прикрепленной болтами к их раме. С подставкой жестко соединены 2 кронштейна 3 с шарнирами 9. Седло 2 соединяется с кронштейнами двумя осями 4, которые стопорными пластинами 6 фиксируются от осевого перемещения и поворота. Свободное вращение осей седла во втулках шарниров обеспечивает продольный наклон седла.

Шарниры 9 обеспечивают также поперечный наклон седла до 3° и уменьшают динамические нагрузки на раму автомобиля-тягача от полуприцепа. Под опорной плитой седла размещен сцепной механизм, состоящий из двух захватов 12, установленных на осях 8, запорного кулака 13 со штоком и пружиной 14, защелки 15 с пружиной 10, рукоятки управления 11 расцепкой и предохранительной планки.

Запорный кулак 13 имеет два положения: заднее — захваты закрыты и переднее — захваты открыты. Перед сцепкой запорный кулак переводят рукояткой управления в положение «Захваты открыты». В этом положении он удерживается защелкой 15.

Когда сцепной шкворень входит в зев захватов, они раскрываются. Запорный кулак, освобожденный от фиксации защелкой, перемещается и запирает захваты. При этом под действием пружины 14 кулак входит в пазы захватов, и предохранительная планка 1 автоматически запирает шток запорного кулака. Седельно-сцепные устройства смазывают при помощи шприца через масленки 5 и 7.

Часто на седельном автомобиле-тягаче для обеспечения необходимых углов продольной гибкости седельно-сцепное устройство располагают над рамой на значительном возвышении. Между нижней плитой седла и рамой автомобиля-тягача для этой цели устанавливают промежуточные детали: деревянный брус, надрамник и подставку.

Выводы и заключения.

В результате анализа приведенной классификации самых распространенных тягово-сцепных устройств было предложено усовершенствовать конструкцию самого распространенного типа тягово-сцепного устройства прицепного автомобиля-тягача, содержащего тяговый элемент с шарнирно установленной на нем защелкой, удерживаемой в рабочем положении предохранительным элементом, блокирующимся с защелкой.

Предложенное исследование проводилось в рамках выполнения дипломной работы на тему: «Оптимизация проведения сельскохозяйственных работ за счёт применения спутниковой навигации». Целью усовершенствования конструкции является повышение надежности запирания зева крюка тягово-сцепного устройства.

Литература

1. Закин Я.Х. и др., Автомобильный поезд и безопасность движения. М.: Транспорт. – 126 с.
2. Литвинов А.С., Фаробин Я.Е. Автомобиль: теория эксплуатационных свойств. Учебник для вузов по специальности «Автомобильный транспорт». М.: Машиностроение, 1989. – 240 с.
3. docs.cntd.ru/document/1200009884
4. internet-law.ru/gosts/gost/39656
5. http://os1.ru/article/7248-konstruktsii-tyagovo-stsepnyh-ustroystv-kogda-tyanut-a-kogda-i-tolkat-ch-2

ӘОЖ 004.9

ҚОНАҚ ҮЙ ҮШІН САЙТТЫ ҚҰРАСТЫРУ КЕЗЕҢДЕРІ

Дюсекова А.
(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Сайтты жобалау, құру және дамыту процесі белгілі бір дәйекті жұмыстан тұрады. Мұның бәрі интернет-жобаның нақты мақсаттарын анықтаудан басталады және құру бойынша барлық жұмыстарды орындағаннан кейін желідегі ресурсты тестілеумен аяқталады. Жақсы жасалған сайт, қажетті ақпараттарды орналастырып, қолданушыға жеңіл қолжетімді болады және ақпараттарды тез тауып, оны меңгеруге мүмкіндік береді.

Сайтты құрастыру бірнеше негізгі кезеңдерді қамтиды, олардың ең маңызды:

Сайт интерфейсіне қойылатын талаптарды талдау

Сайттың танымал болуына көптеген факторлар әсер етеді. Ол мазмұнының сапасы мен жарнаманы қолдануы. Сол факторлардың бірі – сайттың интерфейсі болып табылады. Сайт интерфесінің болуына қойылатын талаптар мынадай:

1) барлық беттерінде стильдің әртүрлі көрнекі болуы. Ол сайтқа танымал болуға, әрі қолданушылардың сайты маманның әзірленгеніне сенімді болатындығын көрсетеді. Егер қолданушы әрбір беттің интерфейсін жеке-жеке зерттейтін болса, онда ол өзіне ауырлық түсірмей, қарапайым, жеңіл әрі ыңғайлысын таба алады. Сонымен қатар, барлық беттегі стильдердің бірдей болуы нәтижесінде ақпарат жылдам меңгеріледі [1];

2) навигацияның ыңғайлы болуы. Әрбір қолданушы сайт интерфесін оңай ұғынуы қажет;

3) сайт түсін дұрыс таңдай білу. Дұрыс таңдалмаған түс қолданушыға ыңғайсыздық туғызады, оның үстіне түстер дұрыс таңдалмаған жағдайда оның жақсы көрінуі де екіталай. Мысалы, ақ фон үстіндегі сары түс, анық көрінбейтіндігімен қатар, қолайсыздықты да туғызады. Түстерді қабылдау әртүрлі болғандықтан, интерфейстің негізгі графикалық принциптері мен үзақ қарау кезінде пайдаланушыға ыңғайлы болуы үшін дұрыс түстерді таңдау қажет;

4) шрифтердің өлшемдері мен стильдері. Жалпы ережеге сүйене отырып, мәтіндегі сөздерді бөлу қажет;

5) ақпараттардың сайтта орналасуы. Қолданушы қиын мәселелерді қабылдамау керек, барлығы өздігінен және қарапайым деңгейде болуы шарт.

Ғаламтор желісінде интерфейс дизайнының техникасы, сайтты құрастыру жөніндегі ақпараттар көзі өте көп. Сол ақпараттарға сүйене отырып, дұрыс интерфейс үшін келесідей пункттерді орындау керек:

1) түсінікті болуы. Бұл қолданушы интерфейсі үшін ең маңызды элемент болып табылады. Негізінде интерфейстің тағайындалуы қолданушының сіз құрастырған жүйемен мазмұн және функция көмегі арқылы өзара әрекеті болып табылады;

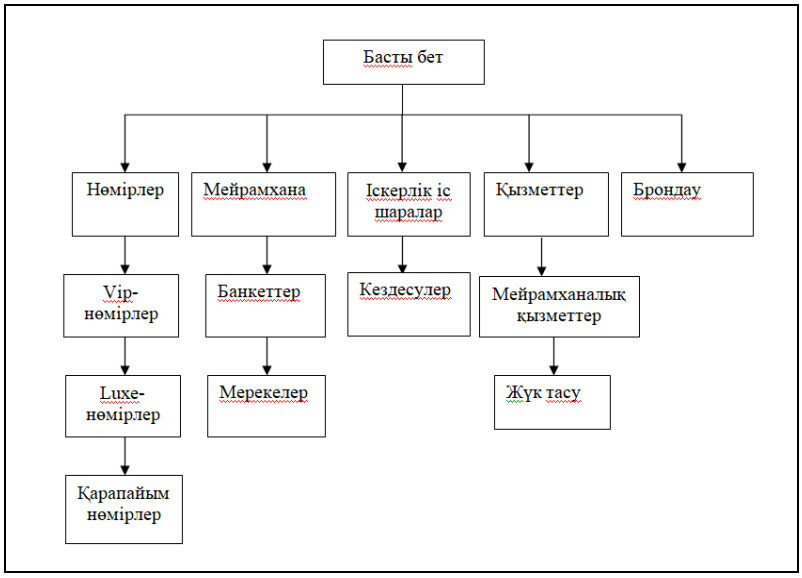
2) қысқа болуы. Интерфейстің түсінікті болуы – өте жақсы нәрсе, дегенмен ақпараттардың шектен тыс көп болуына тап болмас үшін сақтық шараларын сақтау қажет. Сондықтан интерфейсті түсінікті етіп жасай отыра, оның қысқа болуына назар салу керек;

3) реттілігі. Енді мазмұнының маңыздылығына келер болсақ, онда ол сайт дизайны жөнінде шешім қабылдауға септігін тигізеді.

Сайттың логикалық құрылымы.

Ресурстың құрылымы веб-құрылыстағы маңызды сәт болып табылады және тәжірибе көрсеткендей, құрылым түсінікті, қарапайым және функционалды болуы керек. Негізінен, сайттың логикалық құрылымы бірнеше модельдермен ұсынылған: ағаш, тор сызықтық және т.б. Сондай-ақ, модельдерді бір-бірімен біріктіруге болады, бұл теориялық тұрғыдан кез-келген идеяны жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Модельдерден басқа, жіктеу пайдалану түріне байланысты кеңінен қолданылады: иерархиялық және дәйекті болуы мүмкін. Сонымен, иерархиялық құрылым әр Веб-беттің мазмұны жоғары деңгейдегі веб-беттің құрамдас бөлігі екенін көрсетеді. Мұнда пайдаланушы деңгейлер бойынша немесе бір беттен екінші бетке өтеді [2].

Сайт беттерінің ауысуы бейнеленетін, бетаралық гиперсілтемелермен ұйымдастырылуы сайттың логикалық құрылымы деп аталады.Сайттың логикалық құрылымы, беттердің арасындағы сілтемелердің ұйымдастырылуы (сур. 1) көрсетілген:

Сурет 1. Сайттың логикалық құрылымы

Аналогтық жобаларды талдау барысында, яғни «Green Park» қонақ үйі web-сайтының келесідей құрылымы жасақталды:

- басты бет;
- нөмірлер;
- ресторан;
- іскерлік іс шаралар;
- басқа;
- қызметтер;
- брондау.

Ал енді солардың әрқайсысына тоқталады:

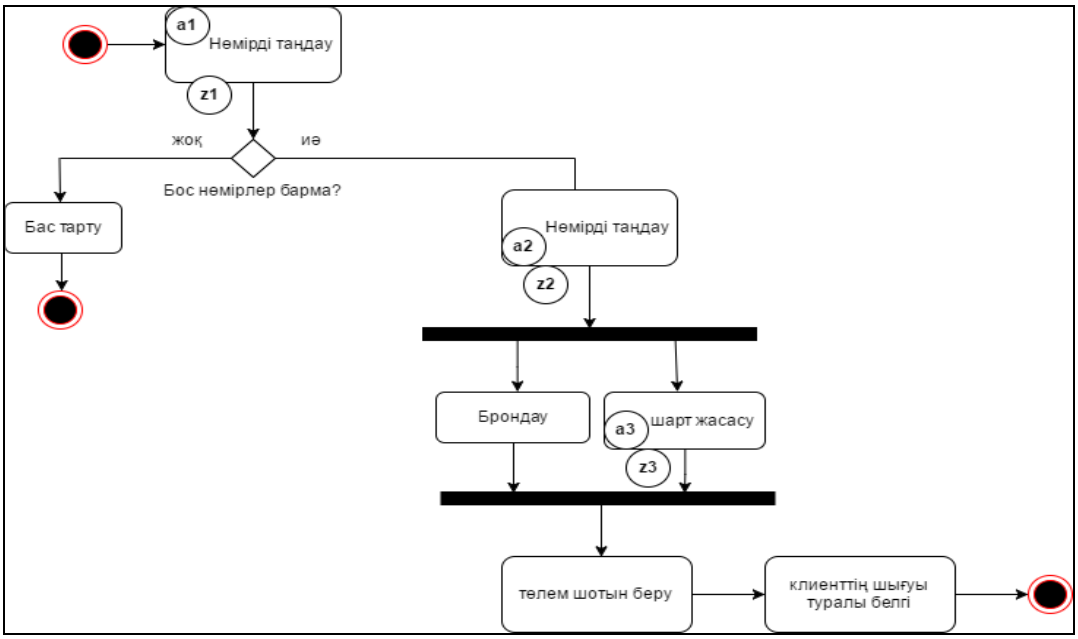
Басты бет: сайттың басты бетінде қонақ үйдің қысқаша мазмұндамасы жарияланған. Бөлімнің тағайындалуы: пайдаланушы аз да болса қонақ үй туралы мағлұмат ала алады. Нөмірлер: бұл бөлімде біздің қонақ үйдің нөмірлері жайлы толық мәлімет алауға мүмкіндік бар. Клиент өзіне ұнаған бөлмені таңдап алдын ала бөлмелердің орналасуы мен жағдайы туралы ақпарат алып, брондауға болады. Бөлімнің тағайындалуы: пайдаланушы нөмірлер туралы қайда орналасқанын жайында мәлімет ала алады. Ресторан: бұл бөлімде біздің қонақ үйімізде орналасқан “Green Park” ресторaны мен шағын мерейтой жасауға арналған мейрамханамыз туралы мағлұмат

алады және алдын ала тепсырыс берсе болады. Бөлімнің тағайындалуы: пайдаланушы бұл бөлімде ресторан туралы жеке мәліметтерімен таныса алады. Іскерлік іс шаралар: бұл бөлімде қонақ үйдегі іскерлік залы туралы мағлұмат берілген. Бөлімнің тағайындалуы: пайдаланушы осы бөлім арқылы өзінің іс шарасын өткізудіжоспарлай алады. Басқа: бұл бөлімде қонақ үйімізде орналасқан көңілді уақыт өткізуге арналған орындармен таныса алады.Бөлімнің тағайындалуы: пайдаланушы осы бөлімдегі мәліметтер арқылы біздің қонақ үйдің қызықты жерлері туралы біле алады. Қызметтер: бұл бөлімде пайдаланушы біздің қонақ үйдегі қызметтер мен келу, кету уақытын және қызметшілер туралы мағлұмат ала алады. Бөлімнің тағайындалуы: пайдаланушы қонақ үйдегі жеңілдіктер туралы біле алады.Брондау: берілген бөлімде клиент алдын ала өзіне ұнаған бөлмеге тапсырыс бере алады.Бөлімнің тағайындалуы: пайдаланушы осы бөлімдегі байланыс нөмірлері арқылы алдын ала тапсырыс бере алады.

Сайты UML диаграммалары арқылы жобалау.

UML сонымен қатар бағдарламалық қамтамасыз етуді әзірлеушілерге жалпы ұғымдарды (сынып, компонент, жалпылау (ағылш. generalization), агрегация (ағылш. aggregation) және мінез-құлық) жобалау мен сәулетке көбірек көңіл бөлу[3].

Мысалы, қызмет диаграммасы (сур. 2) – кейбір қызметтің оның құрамдас бөліктеріне ыдырауы көрсетілген диаграмма. Қызмет астында (ағылш. activity) бағынышты элементтерді – салынған қызмет түрлері мен жекелеген іс-әрекеттер (ағылш. (action), бір торап шығуларынан екінші торапқа шығатын ағындармен қосылған.

Сурет 2. Нөмірді таңдау қызмет диаграммасы

Қызмет диаграммалары бизнес – процестерді, технологиялық процестерді, тізбекті және параллельді есептеулерді моделдеу кезінде қолданылады. Қызмет диаграммалары бизнес-процестерді, технологиялық процестерді, тізбекті және параллельді есептеулерді моделдеу кезінде қолданылады. Қызмет диаграммалары көрсеткілермен қосылған фигуралардың шектеулі санынан тұрады.

Сайттың web-беттерінің дизайнын әзірлеу

Web-қосымшасын құрастыру барысында алғашқы қадамдардың бірі – құрылымын құрастыру мен беттерінің дизайнын әзірлеу болып табылады.

Негіз ретінде бөлімдік беттеу алынды. Бөлімдік беттеу стильдемен өте жақсы байланысады. Мен өз сайтымды жасау барысында екі бөлімдік беттеуді пайдаландым. Олар:

- left;
- right.

Келесі қадамда каталогтың жалпы құрылымын анықтау қажет. Берілген кешен үшін еркін құрылымды таңдау тиімдірек, себебі ол пайдаланушыға қажетті берке аз қадам жасау арқылы жетуге мүмкіндік береді.

Беттердің түсін мәтіннің көрінуі мен беттердегі басқа да объекттермен оқуға орында, жалпы фонмен үйлесімді болуына қарай әзірлеу қажет. Сонымен қатар, назарды басқа жерге аударатын және жалпы беттің түрін өзгертетін өткір түстерге өтуді, айқын түстерді қолдануды шектеу керек [4].

Келесі қадамда сайт тақырыпшасының дизайны мен негізгі мәзір навигациясын құру керек. Сайт тақырыпшасында сайт атауы бар логотип орналастырылды.

Қазіргі таңда кез-келген саладағы мамандарға көмек ретінде web-сайт түрлері өте көп. Осындай сайттарды құрастыру заман талабына, қолдану аясына және де тапсырыс берушінің мақсатына сай болуы тиіс.

Сайт құрастыру – бұл бірнеше кезеңнен тұратын, ондағы тапсырыс берушінің идеясы мақсатты түрде нақты жұмыс жасайтын сайтқа немесе интернет-дүкеніне айналатын әрі үлкен еңбекті талап ететін ұзақ процесс.

Әдебиет

1. Дронов В.А. Разработка современных Web-сайтов. - СПб.: БХВПетербург, 2013. – 414 с.
2. Зольников Д.С. PHP 5. Как самостоятельно создать сайт любой сложности. 2 изд. - М.: НТ Пресс, 2014. - 272 с.
3. Буч Г., Джеймс Р., Ивар Я. Введение в UML от создателей языка. – М.: ДМК Пресс, 2015. – 496 с.
4. Вигерс К. Разработка требований к программному обеспечению, пер, с англ., – М.: Русская Редакция, 2012. –576 с.

ЖЫЛЖЫМАЛЫ ҚҰРАМҒА ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ ЖӘНЕ ЖӨНДЕУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ РЕСУРС ҮНЕМДЕУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Жумекенова З.Ж., Абильмажинова А.С., Сеитова А.Т.
(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Теміржол локомотивтерінің доңғалақ жұптары қиын жағдайда жұмыс істейді және олардың элементтері бүлініп, қатты тозады. Халықаралық темір жолдар одағының және бірқатар ұлттық ұйымдардың перспективалық бағдарламалары жылжымалы құрамның қозғалыс жылдамдығын 250...400 км/сағ дейін арттыруды көздейді. Доңғалақтың өнімділігі оның статикалық, соққы және динамикалық жүктемелерден туындаған циклдік кернеулерге төтеп беру қабілетімен сипатталады. Теміржол вагондарының доңғалақтарының тозуы нәтижесінде сырғанау бетінде ақаулар пайда болады [1].

Вагон жасау тәжірибесінде, негізінен, теміржол вагондарын пайдалану кезінде пайда болатын доңғалақтардың сырғанау бетіндегі ақаулар механикалық өңдеу немесе жылу әсерін қолдану арқылы жойылады [2]. Ақаулы доңғалақ жұптары ауыстырусыз және элементтері ауыстырыла отырып жөнделеді. Элементтерді өзгертпей жөндеу

дөңгелектерді тазалау, бақылау, домалату профилін қалпына келтіру, осьтердің мойындарын өңдеу, бақылау және бояудан тұрады.

Вагон доңғалақтарының ақауларын зерттеудің әлемдік тәжірибесі оларды пайдалану процесінде темір жол доңғалақтарының сырғанау беттерінің тозуы олардың сырғанау беттеріне бастапқы өлшем мен пішін беру үшін доңғалақтардың бейінін кезең-кезеңімен қалпына келтіруді талап ететінін көрсетеді. Доңғалақтардың өлшемдері мен жұмыс профилін қалпына келтіру үшін көптеген технологиялар қолданылады.

Жаңа доңғалақ жұптарының қымбаттығына байланысты кәсіпорындар өздерінің жөндеу бөлімшелері негізінде теміржол көлігі дөңгелектерінің сырғанау беттерін қалпына келтіру процесін ұйымдастырады. Қазіргі уақытта темір жол көлігінің жылжымалы құрамы дөңгелектерінің сырғанау беттерін қалпына келтіру технологиясы келесі процестерді қамтиды: дөңгелекті бөлшектеу; доңғалақ ақауларының шамасын анықтау; тозған бетті балқыту; доңғалақтың сырғанау бетін механикалық өңдеу арқылы қалпына келтіру.

Жылжымалы құрамның астынан доңғалақ жұптарын домалатпай және домалатпай дөңгелектердің үстіңгі бетінің профилін қалпына келтіру өңдеу принципі бойынша келесі әдістер белгілі: көшірмені қалпына келтіру, пішінді құралмен қалпына келтіру және аралас қалпына келтіру. Профильді көшіру арқылы қалпына келтіру әдісі механикалық, гидравликалық және электрлік көшіру жүйелерін қолдана отырып, кесу құралының қажетті траекториясын орнатумен сипатталады. Профильді қалпына келтірудің екінші әдісі профильмен, кері доңғалақ профилімен пішінді кесу құралдарын қолданумен сипатталады. Профильді аралас қалпына келтіру көшіру және пішінді құралмен өңдеу әдістерін біріктіруді, сондай-ақ доңғалақтардың сырғанау беттерін алдын ала күйдіре отырып өңдеуге дейін немесе өңдеу кезінде өңдеу аймағына электр (жоғары жиілікті токтармен), жылу немесе басқа энергияны қосымша жеткізуді көздейді.

Бұл тәсілдердің кемшіліктері күрделі және қымбат құрал болып табылады; негізінен фасонды құралдың конструкциясымен анықталатын алынатын беттің айтарлықтай жоғары кедір-бұдырлығы; жөндеу кәсіпорындары жағдайында әрдайым орындала бермейтін жабдыққа күрделі және жоғары білікті техникалық қызмет көрсету.

Машина жасауды дамыту беткі беріктендіру технологияларын (ЖЖТ сөндіру, цементтеу, азоттау, балқыту, тозаңдату) қолдану арқасында тозуды азайту саласында ең жақсы нәтижелерге қол жеткізілгенін көрсетеді. Нәтижесінде 70-ші жылдары батыста «жөндеусіз» атауын алған кепілдік мерзімі күрт өскен машиналар пайда болды. Жөндеу кәсіпорындарында жүк вагондарының тозған бөлшектерінің 83,6% - дан астамы оларды қайта пайдалану мақсатында кейіннен механикалық өңдеу арқылы балқымамен қалпына келтіріледі. Тозған беттерді сурет өлшемдеріне дейін қалпына келтіру қазіргі уақытта негізінен электр доғалы балқыту әдістерін қолдану арқылы жүзеге асырылады, оның ішінде ағын қабаты астында [3].

Жылжымалы құрамның доңғалақ жұптарының тозған жоталары мен сырғанау беттерін төсеу доңғалақтардың беріктігін арттырудың ең тиімді әдісі болып табылады, онда жотаның тозуы прокаттың өсуінен едәуір асып түседі [4].

МЕМСТ 10791-2011 бойынша дайындалған, жөндеу параметрлері бойынша ЦВ-3429 нұсқаулығының талаптарын қанағаттандыратын, қырқа және шеңбер бойынша өлшемдері бар тұтас илектелген дөңгелектері бар доңғалақ жұптары балқымамен қалпына келтіруге жатады:

- жотаның қалыңдығы 20 шегінде...27 мм (бір жотаның қалыңдығы 20...27 мм және басқалары 30 мм-ден кем екі тарақ балқымаға жатады);

- жиектің қалыңдығы кемінде 30 мм.

Қаптау-тозған бөлшектерді қалпына келтірудің немесе жаңа бөлшектерге ерекше қасиеттер берудің тиімді және үнемді әдістерінің бірі. Олардың зақымдалған беттеріне арнайы легірленген металл қабаттарын қолдану әр түрлі тозуға жоғары төзімділікті қамтамасыз етеді. Қаптау кезінде гетерогенді материалдар жиі біріктіріледі, олардың біреуі, әдетте, қанағаттанарлық немесе нашар дәнекерленген және жарыққа төзімділігі төмен.

Бандаждың қалыңдығын азайту есебінен бейін конфигурациясын қалыптастырумен және қайраумен салыстырғанда мұндай әдіс даусыз артықшылықтарға ие: тарақты және домалату бетін қаптау жабатын бейіннің формасымен ұштастыра отырып, бандаждың технологиялық тозуын ресурс толық таусылғанға дейін төмендетеді; аралық қайрау қажеттілігінен туындаған қарапайым локомотивтер жойылады (электровоз үшін 8-12 сағат); домалатпай қайрауға арналған станоктарды ұстауға және кесетін қатты қорытпалы құралды сатып алуға арналған шығыстар азаяды; жалақыны үнемдеу қамтамасыз етіледі.

Сурет 1. Теміржол вагондарының доңғалақ жұптарының тозу бетін балқыту процесі

Арнайы мақсаттағы темір жол көлігі кәсіпорындарында дәнекерлеудің, балқыманың және тозаңдатудың қырықтан астам тәсілдері қолданылады, сондай-ақ балқымамен және тозаңдатумен зақымдалған беттерді қалпына келтіру технологияларын әзірлеу бойынша зерттеулер жүргізіледі [5]. Доңғалақ жұптарын таңу ресурстарын үнемдеудің ғылыми және практикалық мәселелерін шешуде, пайдалану шығындарын төмендетуде және пойыздардың қауіпсіздігін арттыруда дәнекерлеу технологиясының рөлі зор.

Вагондар доңғалақтарының ұзақ мерзімділігі мен сенімділігін арттырудағы перспективалы бағыт жұмыс бетін шоғырланған энергия ағындарымен нығайтатын термиялық өңдеу болып табылады. Жылдам қыздыру және салқындату кезінде пайда болған қатайтқыш типтегі құрылымдар жоғары қаттылыққа, тозуға төзімділікке және жойылуға төзімділікке ие. Жан-жақтылық, қолжетімділік, экологиялылық және экономикалық тиімділік параметрлері бойынша плазмалық доғамен беттік термоөңдеу әдісін бөліп көрсеткен жөн [6]. Бұл технологиялық әдіс негізгі қозғалыс пен берілістің белгілі бір жылдамдығына сәйкес плазмотрон мен өңделген айналу денесінің салыстырмалы қозғалысын қамтиды. Айналу денелерін балқыту үшін технологиялық жабдықты – роликті роторды және дәнекерлеу тракторының қозғағышын пайдалану кезінде қатаң кинематикалық байланыссыз беріліс қозғалысы мен негізгі қозғалысты қамтамасыз етуге болады.

Жоғары жылдамдықты плазмалық бүрку әдістері дәстүрлі плазмалық және жалынды әдістерден едәуір жоғары жылдамдықпен шашырайтын материалды (800...1500 м/с дейін), сондай-ақ отын мен тотықтырғыштан тұратын қоспаның плазмалық түзуші газ фазасы ретінде қолданылуымен ерекшеленеді (инертті газдардың

орнына). Плазма генераторының электр параметрлерінің кернеудің айтарлықтай жоғарылауына (~ 5 есе) түбегейлі өзгеруі және ток деңгейінің төмендеуі жабындардың адгезиясын, тығыздығын, механикалық және коррозияға қарсы қасиеттерін түбегейлі арттыруға мүмкіндік береді.

Плазмалық қаптаудың негізгі артықшылықтары - бүрку: негізгі металға минималды жылу әсері; негізгі және балқытылған металды минималды араластыру; толтырғыш материалды пайдаланудың жоғары коэффициенті; механикалық өңдеуге аз жәрдемақы; қалқымалы бөліктің минималды деформациясы; қалқымалы қабаттың биіктігінің біркелкілігі; процестің жоғары тұрақтылығы.

Осылайша, теміржол вагоны доңғалағының тиімділігі мен беріктігін арттыруға бірнеше жолмен қол жеткізуге болатындығы анықталды. Мысалы, сырғанау бетінің кеңістіктік пішінінің өзгеруі және доңғалақтың сырғанау профилінің жобалық геометриясы соққы жүктемелері мен ішкі кернеулердің пайда болуына әсер етеді, бұл микрокректердің шаршауына әкеледі.

Дөңгелектің шеңберінің диаметрі мен қалыңдығын ұтымды таңдау рессорданбаған массалардың жолға, осьтерге және арбаның басқа элементтеріне әсерін азайтуға мүмкіндік береді [7]. Сондай-ақ, доңғалақтың диаметрі байланыс кернеулерінің пайда болу қарқындылығына және шаршаудың бұзылуына әсер етеді, бұл доңғалақтар мен рельстердің біртұтас өзара әрекеттесу жүйесі ретінде тозуына әкеледі. Доңғалақ негізінің материалының, оның құрылымдық элементтерінің және сырғанау бетінің физикалық-механикалық қасиеттерінің шарттарын сақтау сенімділік пен ресурстық беріктіктің жоғары мәндерін қамтамасыз етеді. Бұл параметрлерді жөндеу немесе қалпына келтіру процесінде ғана өзгертуге немесе жақсартуға болады, бұл теміржол вагонының өмірлік циклін ұзартады. Сондықтан доңғалақтардың сенімділігі мен беріктігін арттырудың құрылымдық және технологиялық әдістерін жасау кезінде қалпына келтіру технологиясын тиімді және икемді түрде жасау қажет, бұл қалпына келтіру кезінде механикалық қасиеттердің оңтайлы мәндерін қамтамасыз етеді.

Доңғалақ жұптарының сенімділігі мен беріктігін арттырудың технологиялық жолдары бірнеше бағытқа ие - бұл қайрау алдында дөңгелектерді тазарту, әр түрлі төсеу әдістерімен дөңгелектің, жотаның, жиектің бетін қалпына келтіру.

Әдебиет

1. Восстановление профиля поверхности катания колесных пар: учеб. пособие / А.Ф. Богданов, И.А. Иванов, М. Ситаж. - СПб.: ПГУПС, 2000. - 128 с.
2. Жумекенова З.Ж., Бондарев В.К. Анализ дефектов колесных пар железнодорожных вагонов и способы их устранения// Вестник КазНИТУ. - 2019. - № 4. - с. 376-384.
3. Сварка. Реновация. Триботехника: тезисы докладов VII Уральской научно-практической конференции/ отв. ред. В. А. Коротков; М-во образования и науки РФ; ФГАОУ ВПО «УрФУ им. первого Президента России Б.Н. Ельцина», Нижнетагил. технол. ин-т (фил.). – Нижний Тагил: НТИ (филиал) УрФУ, 2015. - 164 с.
4. Воробьев А.А., Иванов И.А., Кононов Д.П. и др. Анализ методов восстановления профиля катания колесных пар//Вестник научно-исследовательского института железнодорожного транспорта. - 2011. - №3. - с. 34-38.
5. Быков Б.В., Пигарев В.Е. Технология ремонта вагонов. Учебник для средних специальных учебных заведений ж.д. трансп. - М.: Желдориздат, 2001. - 559 с.
6. Плазменная наплавка в ремонтном производстве / Корнеев Н.С., Григорьев Б.С., Шиповалов А.Н, Храпков Г.А. // Сварочное производство. - 1989 г.
7. Буйносов А.П. Методы повышения ресурса колесных пар тягового подвижного состава: Монография. - М.: ГОУ «Учебно-методический центр по образованию на железнодорожном транспорте», 2010. - 224 с.

ПРОЕКТИРОВАНИЕ ИНТЕРНЕТ-ПРИЛОЖЕНИЯ «АТТЕСТАЦИЯ СОТРУДНИКОВ ПРЕДПРИЯТИЯ»

Иванченко О.В.
(СКУ им. М.Козыбаева)

Диаграммы потоков данных (Data flow diagramm, DFD) представляют собой средство моделирования функциональных требований к проектируемой системе. Диаграммы DFD используются для описания документооборота, а также обработки информации.

Рассмотрим диаграмму DFD на примере проектируемой информационной системы «Аттестация сотрудников предприятия», представленной на рисунке 1.

Информационная система «Аттестация сотрудников предприятия» предназначена для автоматизации процесса аттестации сотрудников предприятия, хранения результатов в электронном виде, а также получения общего отчета о результатах аттестации сотрудников.

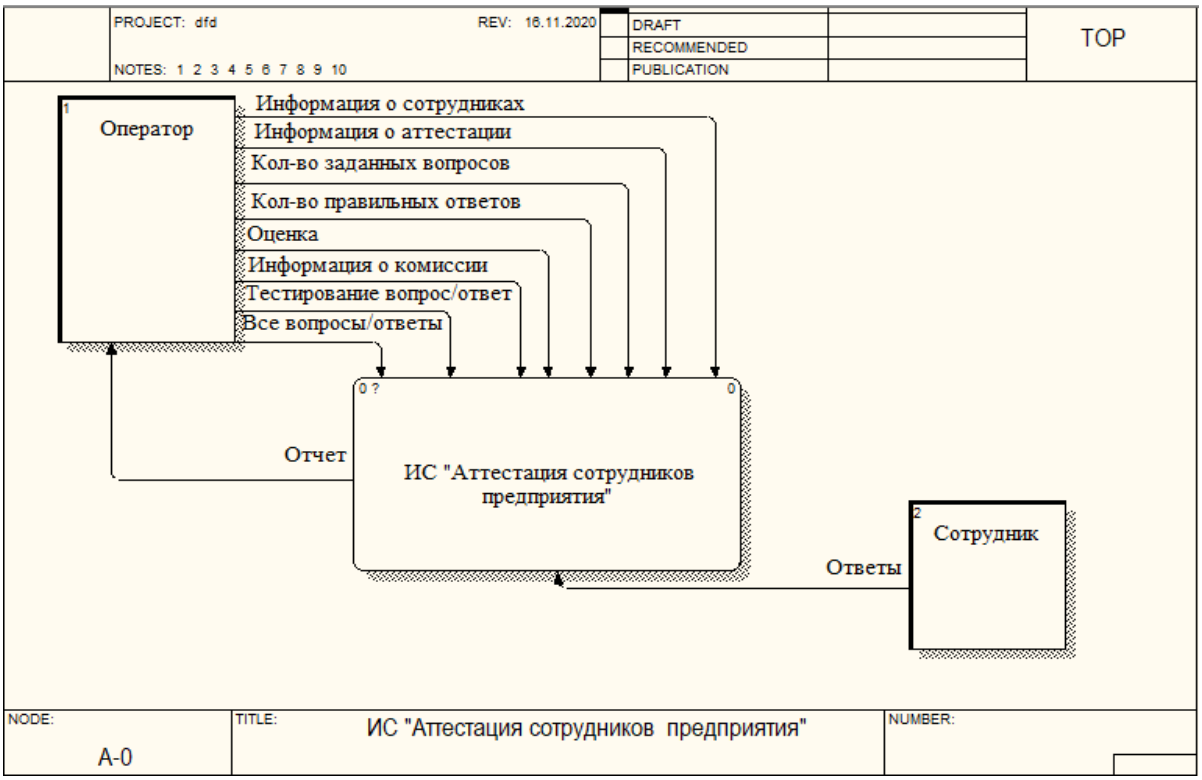

Рисунок 1. Диаграмма DFD

Декомпозируем блок «Аттестация сотрудников предприятия», данный процесс представлен на рисунке 2.

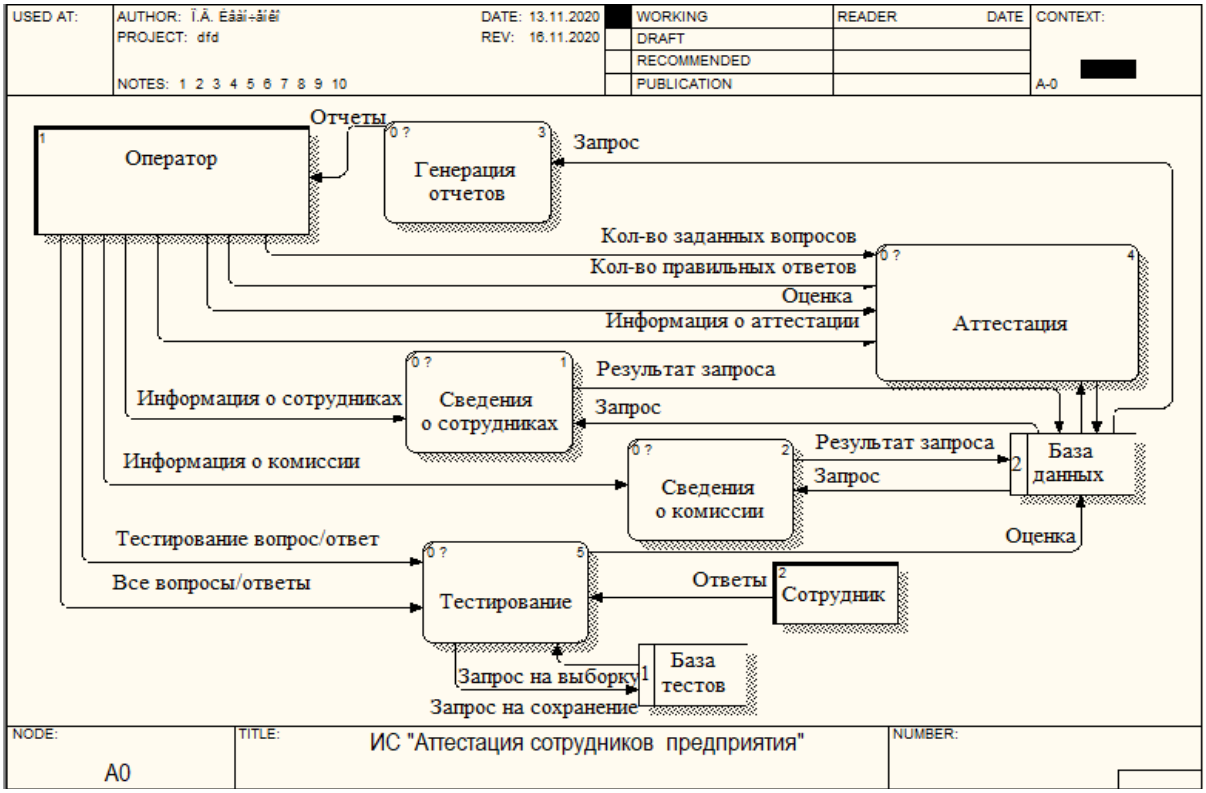

Рисунок 2. Декомпозиция блока «Аттестация сотрудников предприятия»

Хранилища данных представляют собой электронные таблицы и базы данных. В данном случае это база тестов необходимая для хранения вопросов и результатов тестирования и БД, хранящая в себе всю информацию о сотрудниках, комиссии, аттестации и отчетности по ней.

На данной диаграмме оператор и сотрудник – это внешние сущности, которые являются источниками данных и получением результата.

Таким образом диаграмма потоков данных наглядно демонстрирует, как каждый процесс преобразует входные данные в выходные, а также помогает выявить отношения между данными процессами.

Литература

1. Заботина Н.Н. Проектирование информационных систем: Учебное пособие / Заботина Н.Н. - Братск: Филиал ГОУВПО «БГУЭП», 2010. - Ч.1 - 146 с.
2. Красильникова М.В. Проектирование информационных систем. Учебное пособие. М.: МИСиС, 2011. - 106 с.

ПРОБЛЕМЫ ГРАФИЧЕСКОГО ДИЗАЙНА В ГОРОДСКОЙ СРЕДЕ

Кадарменов Т.А.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Графический дизайн на сегодня является очень популярной областью деятельности. Он привлекает человека тем, что не загоняет творческий потенциал в

рамки. В следствии своей популяризации, графический дизайн терпит определенные убытки.

Как средство коммуникации он считается посредником в городской среде. Все виды продукта графического дизайна являются информацией, которая доносится до обывателя. Задачей графического дизайна является выделение информации, тем самым привлекая внимание людей. Но из-за постоянно растущего количества информации учеловека, живущего в городе, вырабатывается механизм защит: все делится на важное и вторичное. Тогда в графическом дизайне меняются приоритеты: части эстетики уходят на второй план, а на первый выходит броскость и провокация.

Известные дизайнеры говорят, что графический дизайн является уже новой формой искусства и коммуникации. Но не каждый продукт в этой сфере подходит под сравнение данной характеристики, потому что есть много новичков с небольшим багажом знаний об эстетике и эффективности презентации информации. Поэтому каждый конкретный компонент графического дизайна вносит свою роль в информатизацию общества.

Какое же важное место занимает графический дизайн в городской среде, и какою индивидуальность он дает?

Графический дизайн несет, как положительную, так и отрицательную основу для различных людей. По этой причине и существует проблема восприятия человеком графического дизайна в городской среде. Например, у каждого человека может значительно отличатся понимание значения казахских традиционных мотивов и орнаментов. Для того чтобы графический дизайн развивался и не стоял на месте, необходимо научить людей чувствовать красоту, эстетику нашего мира. Так же есть проекты, которые мало представляют графический дизайн. Нужно постоянно решать коммуникационные проблемы и задачи дизайна. Здесь в основном проблема кроется в самом дизайнере, который посвятил себя только графическому направлению дизайна. И по этой причине он может стать просто художником, которому будет сложно работать в дизайне.

Поэтому, графический дизайн является не просто красивым изображением, а именно слиянием творческой мысли и математического расчета. Графический дизайн - есть пространственное искусство, то есть в городской среде имеется определенный материальный носитель, который не нуждается во временных решениях.

В городской среде графический дизайн окружает человека постоянно, но при этом может быть органично вписан в нее. Это получается благодаря тому, что город- это большой объект информации. В графическом дизайне главная проблема наружной рекламы – этото, что в сфере города она нужна только для привлечения внимания и дальнейшего приобретения товара или услуг. Вся наружная реклама графического дизайна чаще всего воспринимается человекам лишь на подсознательном уровне.

Нужно понимать, что графический дизайн – это значимый сегмент нынешнего информационного города. Вместе со всей городской средой он является лишь частью виртуального пространства и процесса визуальной коммуникации. Графический дизайн довольно сильно интегрировался в структуру города, что на сегодня уже невозможно представить город без него. Но это очень важное и растущее направление, которое должно развить свой потенциал и занять определенное место в области искусства. Объекты графического дизайнадолжны занимать городское пространство.

Помимо всего выше сказанного нужно отметить, что на данный момент в Казахстане графический дизайн находится не на том уровне, который хотелось бы видеть.

Каждому человеку нужно понимать, что графический дизайн, в частности в городе, стоит воспринимать как некое «уличное» искусство, которое старается донести

до каждого человека свою определенную мысль. Его необходимо воспринимать, как нечто свежее, актуальное, как яркое украшение города и относиться к немуположительно.

Для грамотного и эстетичного оформления города, дизайнеру нужно уметь работать в определенных программах. Качественные новые перемены в графическом дизайне городской среды помогут развить новые отрасли в этой сфере. Таким образом, люди станут обращать внимание не только на городскую суету, а больше на нечто новое, яркое и интересное.

Литература

1. Ньюарк К. Что такое графический дизайн? http://padabum.com/d.php?id=52499
2. Порозов Р.Ю. Виртуализация городского пространства https: //cyberleninka.ru /article/n/virtualizatsiya-gorodskogo-prostranstva-sotsiokulturnyy-aspekt/viewer
3. Желондиевская Л.В. Функции дизайна в современной коммуникации
4. https://cyberleninka.ru/article/n/funktsii-dizayna-v-sovremennoy-kommunikatsii/viewer

SMART ТЕХНОЛОГИЙ КАК ЧАСТЬ ПРОГРАММЫ «ЦИФРОВОЙ КАЗАХСТАН»

Капаров М.Т.
(СКУ им. М. Козыбаева)

На сегодняшний день цифровизация стала одним из основных трендов развития экономики. Развитие цифровых технологий является приоритетом всего евразийского экономического пространства.

В Казахстане была разработана программа «Цифровой Казахстан» которая стала основой быстрого роста технологий в республике и перехода на электронный формат оказания услуг.

Целями государственной программы «Цифровой Казахстан» является ускорение развития экономики и улучшение качества жизни населения за счет использования цифровых технологий в среднесрочной перспективе, а также создание условий для перехода экономики на новую траекторию развития, обеспечивающую создание цифровой экономики будущего в долгосрочной перспективе.

Согласно программе «Цифровой Казахстан», Казахстан все же не начинал свой путь с нуля в создании новых технологий. Так, еще в 90-е годы стартовала государственная программа по форсированному индустриально-инновационному развитию, инициирована программа международного образования «Болашак», в 2005 году начато формирование «электронного правительства».

Главным шагом к созданию условий для перехода к информационному обществу стала программа «Информационный Казахстан-2020», утвержденная в 2013 году. В качестве фундамента для цифровой трансформации экономики страны данная программа способствовала развитию следующих факторов: перехода к информационному обществу, совершенствованию государственного управления, созданию институтов «открытого и мобильного правительства», росту доступности информационной инфраструктуры не только для корпоративных структур, но и для граждан страны.

Авторы госпрограммы говорят, что без современной доступной телекоммуникационной инфраструктуры невозможно закрепление Казахстана в

мировом экономическом и информационном пространстве. Доступность ИКТ является фундаментом для построения цифровой экономики.

Для обеспечения населения и бизнеса широкополосным доступом к Сети в городах и областях создана телекоммуникационная инфраструктура; однако на сегодняшний день она не удовлетворяет потребности сельских жителей. В целях снижения цифрового неравенства необходимо более качественно и всеохватно обеспечить сетями широкополосного доступа сельские населенные пункты.[1]

Одной из задач программы является цифровизация промышленности и электроэнергетики. При цифровизаций электроэнергетики по всем параметрам подходит система SmartGrid так как ни одна из сфер деятельности человека не обойдется без электрической энергии. Бесперебойное электроснабжение населенных пунктов и объектов промышленности является залогом их жизнедеятельности.

С каждым годом растет потребление электрической энергии, следовательно, энергетическая система становится более сложной и разветвленной. И старые методы управления энергетической системой становятся трудными и требуют много человеческих ресурсов.

В Алматинском университете энергетики и связи работает тематическая научно-исследовательская лаборатория «Интеллектуальные электроэнергетические системы», которая занимается изучением внедрения Smart технологий в Единую Энергетическую Систему Казахстана. Под руководством преподавателей, которые являются докторами и кандидатами технических наук в лаборатории работают докторанты, магистранты, а также студенты бакалавриата. Главной темой для исследований является SmartGrid – умные электроэнергетические сети.

Что такое умные сети? Вкратце – это цифровая технология, обеспечивающая двустороннюю связь между энергетическими объектами (электростанции, подстанции, линии электропередач и т.д.) и ее потребителями. Цель связи в постоянном обмене информацией для ее обработки, что позволит системе быстро реагировать на меняющийся спрос на электроэнергию. Снова можно понять, что это повлияет на бизнес-модель энергоснабжающих предприятий.

SmartGrid представляет собой возможность перевести энергетическую отрасль на новый уровень надежности, доступности и эффективности, которая будет способствовать нашему экономическому прогрессу и экологическому здоровью. Преимущества, связанные с SmartGrid, включают: более эффективная передача электроэнергии; более быстрое восстановление электроэнергии после нарушения питания; снижение затрат на эксплуатацию и управление коммунальными предприятиями, в конечном итоге, снижение затрат на электроэнергию для потребителей; снижение спроса, что также поможет снизить тарифы на электроэнергию; усиление интеграции широкомасштабных систем возобновляемых источников энергии; лучшая интеграция систем производства электроэнергии для потребителей, включая системы возобновляемых источников энергии; улучшенная безопасность.

Говоря о внедрении SmartGrid, речь идет о предоставлении потребителям информации и инструментов, необходимых для управления вашего использования энергии. [3]

В соответствии с концепцией SmartGrid в числе главных направлений развития ИТ в энергетике на ближайшие годы можно выделить:

1. Широкое внедрение на новых и модернизируемых точках измерения интеллектуальных измерительных приборов — «умных» счетчиков с функцией дистанционного управления профилем нагрузки измеряемой линии и измерительных преобразователей со стандартными коммуникационными интерфейсами и протоколами, соответствующих стандартам информационной безопасности.

2. Установка на каждом крупном объекте, присоединенном к электросети, усовершенствованных автоматизированных информационно-измерительных систем (АИИС), работающих в режиме реального времени. АИИС должны осуществлять мониторинг объектовых процессов, выполнять простые алгоритмы автоматического регулирования и иметь развитые средства информационного обмена с внешним миром.

3. Создание широкой сети интегрированных коммуникаций на базе разнообразных линий связи — ВОЛС, спутниковых, GPRS, ВЧ-связи по ЛЭП и др. Каждая АИИС должна быть подключена как минимум по двум независимым каналам связи.

4. Внедрение в энергокомпаниях автоматизированных систем (АС) управления производственной деятельностью.

5. Создание интегрированных интерфейсов к АИИС и АС управления производственной деятельностью для автоматического обмена данными с АС других участников рынка. При этом должны быть определены протоколы обмена и стандарты информационной безопасности для всех категорий участников рынка.

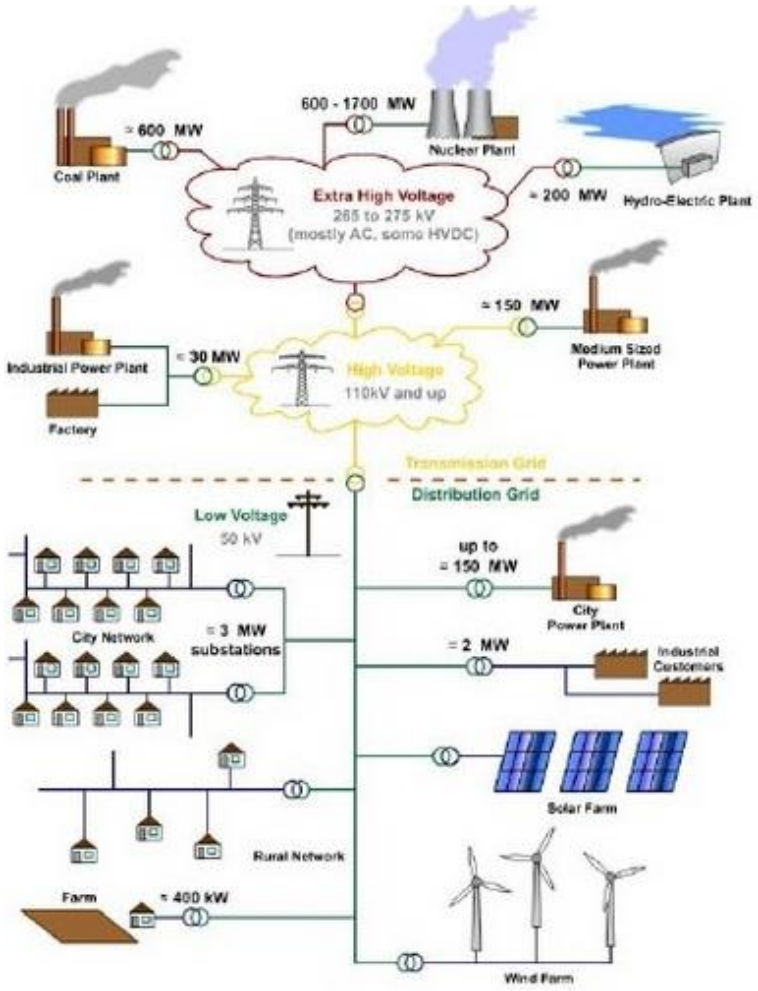

Рисунок 1. Архитектура сети SmartGrid

Преимуществом SmartGrid является автоматизация сети генерации, передачи и потребления электроэнергии. SmartGrid является S.M.A.R.T. системой, то есть способна осуществлять самомониторинг и предоставлять отчеты как о любом участником сети так и полную информацию о произведенной и переданной электроэнергий в любом разрезе: эффективности, потерь или экономической выгоды.

SmartGrid также повышает надежность сети, обеспечивая незаметное для потребителя переключение на другой источник при отказе основного. Поскольку надежность отдельных сетей электроснабжения уже достигает 99.97% использование SmartGrid способно гарантировать бесперебойное электроснабжение в режиме 24/7;

SmartGrid повышает "производительность" сети в целом за счет уменьшения потерь в проводах и оптимального распределения нагрузки, устанавливая для крупных потребителей эффективные (меньшей протяженности) маршруты подключения.

Технологические решения SmartGrid могут быть разделены на пять ключевых областей:

1. измерительные приборы и устройства, включающие, в первую очередь, smart-счетчики и smart-датчики;
2. усовершенствованные методы управления;
3. усовершенствованные технологии и компоненты электрической сети: гибкие системы передачи переменного тока, сверхпроводящие кабели, полупроводниковая, силовая электроника, накопители;
4. интегрированные интерфейсы и методы поддержки принятия решений, технологии управление спросом на энергию, распределенные системы мониторинга и контроль, распределенные системы текущего контроля за генерацией, автоматические системы измерения протекающих процессов, а также новые методы планирования и проектирования как развития, так и функционирования энергосистемы и ее элементов;
5. интегрированные средства коммуникации.

Смарт-счетчики (интеллектуальные счетчики) энергоресурсов - разновидность усовершенствованных приборов учета, снабжённых коммуникационными средствами для передачи накопленной информации посредством сетевых технологий с целью мониторинга и осуществления расчётов за коммунальные услуги.

Термин "интеллектуальный счётчик", как правило, относился к счётчикам электроэнергии, однако в последнее время также применяется к средствам измерения других потребляемых ресурсов: природного газа, тепла и воды.

Автоматизированная информационно-измерительная система коммерческого учёта электроэнергии представляет собой совокупность аппаратных и программных средств, обеспечивающих дистанционный сбор, хранение и обработку данных об энергетических потоках в электросетях. Автоматизированная система необходима для автоматизации торговли электроэнергией и также выполняет технические функции контроля за режимами работы электрооборудования.

Иерархическая система, представляющая собой техническое устройство, функционально объединяющее совокупность измерительно-информационных комплексов точек измерений, информационно-вычислительных комплексов электроустановок, информационно-вычислительного комплекса и системы обеспечения единого времени, выполняющее функции проведения измерений, сбора, обработки и хранения результатов измерений, информации о состоянии объектов и средств измерений, а также передачи полученной информации в интегрированную автоматизированную систему управления коммерческим учётом на оптовом рынке электроэнергии в автоматизированном режиме.

Реализация стратегий в сфере развития технологий SmartGrid и смарт-учета преследует достижение ряда ключевых целей.

Для энергокомпаний ключевыми преследуемыми целями развития технологий SmartGrid являются:

1. снижение потерь энергоресурсов;
2. повышение своевременности и полноты оплаты за потребляемые энергоресурсы;

3. управление неравномерностью графика электрической нагрузки;
4. повышение эффективности управления активами энергокомпаний;
5. повышение качества интеграции объектов возобновляемой генерации и распределенной генерации в энергосистему;
6. повышение надежности функционирования энергосистемы в случае возникновения аварийных ситуаций;
7. повышение визуализации работы объектов энергетической инфраструктуры.

Ключевыми решаемыми задачами потребителей энергоресурсов при внедрении технологий SmartGrid являются:

1. улучшение доступа потребителей к энергетической инфраструктуре;
2. повышение надежности энергоснабжения всех категорий потребителей;
3. повышение качества энергоресурсов;
4. создание современного интерфейса взаимодействия потребителей энергии с ее поставщиками;
5. возможность для потребителя выступать в качестве полноправного участника энергетического рынка;
6. расширенные возможности для потребителей по управлению энергопотреблением и снижению уровня платежей за потребленные энергоресурсы.

Правительства и регуляторы энергетической отрасли путем развития технологий SmartGrid стремятся достичь следующих целей:

1. повышение уровня удовлетворенности потребителей энергии качеством и стоимостью энергоснабжения;
2. обеспечение устойчивого экономического положения предприятий энергетической отрасли;
3. обеспечение модернизации основных фондов энергетической отрасли без существенного повышения тарифов.

Одним из главных преимуществ системы SmartGrid является возможность самостоятельно передавать данные об использовании электричества энергосбытовым компаниям в режиме реального времени. В результате вероятность хищений стремится практически к нулю.

Однако выиграть от «умных» счетчиков могут не только поставщики, но и добросовестные потребители. Их установка позволяет вводить систему дифференцированных тарифов, в том числе на каждый месяц в году. Потребитель сумеет существенно сэкономить, если будет иметь возможность использовать существенную долю электроэнергии вне «пиковых» периодов. Таким образом система SmartGrid будет одной из главных частей цифровизации Казахстана.

Литература

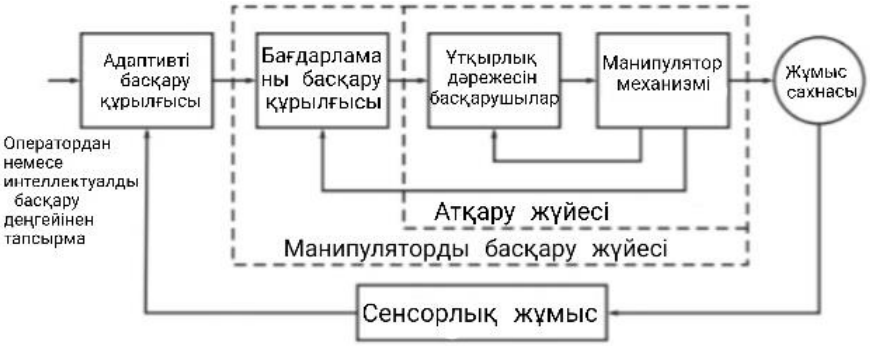
1. Аскар Муминов Что ждет «Цифровой Казахстан»? Новый тренд в развитии экономики 03.04.2019. primeminister.kz
2. Олжас Баймаханов, старший преподаватель кафедры «Электрические станции и электроэнергетические системы» АУЭС Статья Цифровая энергетика: «умные сети» SmartGrid 04.12.2018.
3. SmartGrid Умные Сети Интеллектуальные сети электроснабжения 24.09.2020.

ГИДРО МАНИПУЛЯТОРЛАРДЫ СЫНАУҒА АРНАЛҒАН СТЕНДТЕРДІ ӘЗІРЛЕУ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕГЕ ҚОСЫМША

Карамгужинова А.Е., Тастемір Ж.С.
(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Манипуляторларды пайдалану қауіпсіздігі ең әуелі манипуляторларды жобалау, дайындау, жаңғырту, жөндеу және монтаждаумен айналысатын басқарушы және жауаптымамандардың, сонымен қатар манипуляторларды пайдаланатын ұйымдар басшылары, мамандары мен қызмет көрсетуші қызметкерлерінің қауіпсіздік ережелерін, мемлекеттік стандарттарды, нормативтік құжаттарды қатаң орындауы арқасында қамтамасыз етіледі.

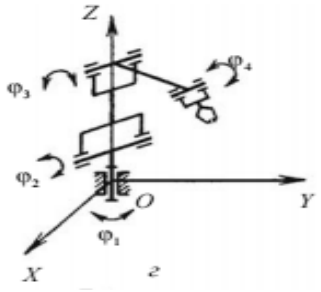
Манипулятор – бұрыштық немесе ілгерілемелі салыстырмалы қозғалысы мен әдетте әр қозғалғыштық дәрежесі үшін бөлек жетектер жүйесі бар бір (сирек екі) қозғалғыштық дәрежесімен кинематикалық жұптарды жасайтын түйіндерден тұратын кинематикалық тізбектер түріндегі механизм. Өнеркәсіптік робот-манипуляторлар құрылмасының сан алуандығы оларды көп міндеттерді шешу үшін, атап айтқанда, шешімі тікелей адамның қатысуымен қиын болатын және мүмкін емес болатын жағдайда қолдануға мүмкіндік береді, функционалдық сұлбаның үлгісі ұсынылған.

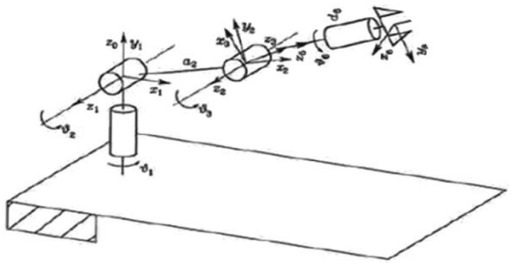
Сурет 1. Басқару жүйесінің функционалдықсұлбасы

Мұндай кең қолдану манипуляторлардың бүкіл өмірлік циклын сақтай алатын мамандардың қажеттілігін тудырады. Манипулятор жасау кезінде 3D басып шығару технологиясын қолдану арқылы мектептер мен университеттерге қол жетімді робототехникалық кешенді қамтамасыз етуге болады. Осыған байланысты манипуляторды арнайы әдістер-бағдарламаларға сәйкес жүктеу арқылы оның төзімділігіне жеделдетілген сынауды орындауға мүмкіндік беретін стендтерді жасау орынды болып көрінеді. Әдістеме мен стендтерді жасаудың дұрыстығы қарапайым пайдалану жағдайында және стендте сынау кезінде сыналатын өнімде пайда болатын ақаулар сипатының сәйкес келуімен расталады.

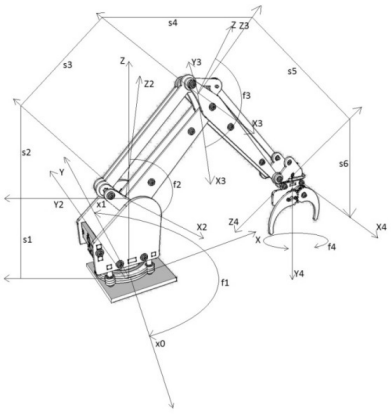
Бес еркіндік дәрежесі бар антропоморфтық кинематикалық сұлбаны осы стендті әзірлеу мысалы ретінде келтіруге болады. Кейіннен ол баспа моделінің негізіне айналды. Интерфейстің ыңғайлылығына және модельді дереу әрі қарай басып шығаруға жарамды форматқа ауыстыру мүмкіндігіне байланысты манипулятордың бөліктері «3D компасы» ортасында модельденді. Манипулятордың қозғалысы бес сервожетек арқылы қамтамасыз етіледі: үш MG995 негізде және екі SG90 бекітілуде және ұстағыш элементтің өзінде. ArduinoMega 2560 микроконтроллер тақтасы сервожетектер мен бергіштердің жұмысына жауап береді.

Сурет 2. Антропоморфтық кинематикалық сұлбаның жалпы түрі

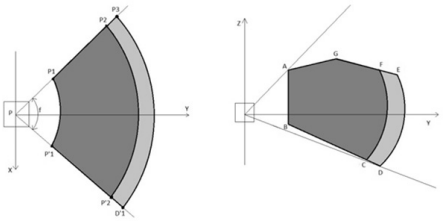

Сурет 3. Өзгертілген кинематикалық сұлба

Сурет 4. Манипулятордың 3D-моделі

Манипулятордың жұмыс аймақтары - бұл манипулятор сервожетектерін зақымдау үшін еркін қозғала алатын аймақтар. Бұл аймақтарды екі бөлікке: ұстағыш элементін қоспағанда қою сұр және ұстағыш элементін ескере отыра ақшыл сұр деп бөлугеболады.

Сурет 5. Жұмыс аймақтары

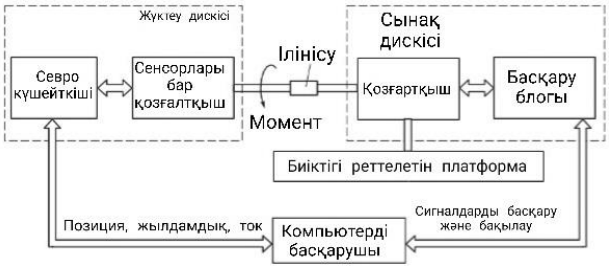
Осылайша, бүгінгі күні манипуляторларды сынауға және олардың жұмыс тиімділігін объективті бағалауға арналған кешенді әзірлеу өзекті міндет болып табылады. Жұмыстың ғылыми жаңалығын келесілер құрайды:

- манипуляторларды сынауға арналған кешеннің құрылымдық және тәртіптік параметрлерінің теориялықнегізделуі;
- манипуляторларды сынау кешенін пайдаланып сынауды жүргізу әдістемесі;
- Манипулятордың жұмыстиімділігінің критерийлерін есептеу және манипулятордың атқарымдық механизмімен орындалатын кеңістіктегі қозғалыстарды модельдеу үшін алгоритмдер.

Манипулятивті, оның ішінде мобильді, робототехникалық жүйелерді әзірлеукезінде манипулятордың өзі қол жетімді емес кезеңде жеке қозғалғыштық дәрежедегі электр жетектерін тексеру өте маңызды. Алайда егер жетектер жүктемесіз жұмыс істейтін болса, онда сынақ деректері толықболмайды.

Сондықтансыналатын жетекке берілетін барлық статикалық және динамикалық жүктемелерді еліктеп көрсететін стенд жасау міндеті өте өзекті болып табылады. Бұл міндетті әртүрлі механикалық және электромеханикалық тежегіштерді, қарсы салмақтарды, серіппелі механизмдерді, маховиктерді және гидравликалық демпферлерді қолдану арқылы дәстүрлі әдістермен шешуге болады. Алайда, бұл тәсіл әмбебап жүктеужүйесін құруға мүмкіндік бермейді, өйткені жүктеу заңдары өзгергенкезде жүйені механикалық тұрғыдан қайта реттеу қажет болады. Оған қоса, көрсетілген құрылғылар пассивті жүктеуді жүзеге асырады және жетекке жүктеменің белсенді әсерін көбейте алмайды, мысалы, манипуляторлардың көп түйінді атқарымдық механизмдерінде.

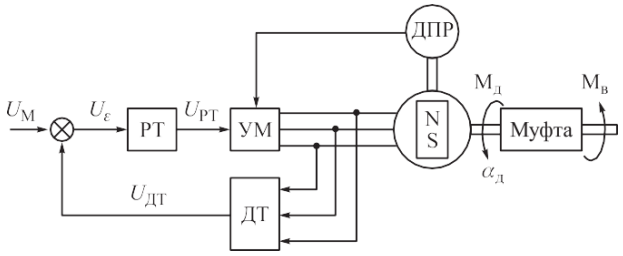
Стенд құрамының бір мысалы келтірілген. Суретте көрсетілгендей, стенд жұмысы жүктемелік және сыналатын жетектерді бірыңғай басқару блогынан – дербес компьютерден келісілген басқаруғанегізделген.

Сурет 6. Сынақтан өткізілетін стенд құрамы

Жоғарыда көрсетілген талаптарға сәйкес келетін ең жақсы көрсеткіштерге «сәт-тоқ» сипаттамасыныңжоғары сызықтылығы мен тұрақтылығы бар синусоидалық тоқтық векторлық басқарумен шұралы қозғалтқыштарға негізделген заманауи жетектер ие.

Жүктемелік стенд жағдайдың сыртқы тұрғылық контурымен және жылдамдық пен тоқтың (сәттің) ішкі контурларымен тәуелді реттеудің үш контурлы сұлба бойынша салынған жиынтықты сервожетекті пайдалануғаболады.Аталмыш сервожетектерді көптеген фирмалар шығарады және олар жағдай, жылдамдық пен тоқтың жоғары дәлдіктікіріктірілген бергіштеріне ие. Жүктемелік жетектің функционалдық сұлбасы көрсетілген.

Сурет 7. Жүктемелік жетектің функционалдық сұлбасы

РЖБ - ротор жағдайының бергіші; ТР – тоқ реттеушісі; ҚК – қуатты күшейткіш (инвертор); ТБ – тоқ бергіші; $U_М$ – тоқ (сәт) беретін басқару сигналы, онымен жүктемелік жетек сынақтан өткізілетін жетекке әсер етеді; $U_ε$ – қате туралы хабарлау сигналы; $U_ДТ$ – шұралы қозғалтқыш статорының баламалы тоққа шамалас сигналы; $U_РТ$ - тоқ реттеушінің шығуы туралы сигнал; $α_д$ – қозғалтқыш білігінің бұрылу бұрышы; $М_Д$ - қозғалтқыш роторға әсер ететін электромагнитті сәт; $М_В$ – сыналатын қозғалтқышқа берілетін сыртқысәт

Көптеген эксперименттерде жүктемелік жетекті сәт бойынша басқару тәртібінде қолданған жөн. Бұл тәртіп үлкен қызығушылық тудырады, өйткені электр қозғалтқышымен жасалатын сәтті оның жалпыланған моделі арқылы, тікелей өлшеусіз бағалауға мүмкіндік береді.

Жетекмоделінің математикалық сипаттамасы. Жүйенің жұмысын сипаттайты

$$U_{дт}=K_{дт}\, I_c \qquad (1)$$

мұнда $U_{дт}$ – тоқ бергіштігі сипаттамасының құламалығы; $I_с$ – шұралы қозғалтқыштың (ШҚ) статорлық орамының баламалы тоғы

Сипатталған үлестірілген модельдеу мен басқару кешені арқасында азғантай шығындармен манипулятордың жетектерін басқару алгоритмдерін тез әзірлеуге және әсіресе маңызды болып табылатын оларды дұрыстауға болады. Бұл ретте манипулятордың өзі қолданылмайды – тек кез-келген заманауи *CAD*-пакетінде әзірленген оның қатты денелі моделі болса жеткілікті болады.

Әдебиет

1. Герман-Галкин С.Г. Matlab&Simulink. Проектирование мехатронных систем на ПК. – СПб.: Корона; Век, 2011.
2. Погорелов Д.Ю. О численных методах моделирования движения си- стем твердых тел // Журнал вычислительной математики и математической физики. – 1995. – № 4. – С.501–506.
3. Погорелов Д.Ю., Каширский В.Ю. Новый продукт АСКОН. Кинематический и динамический анализ моделей КОМПАС-3D // САПР и графика. – 2006. – №8.
4. Зенкевич С.Л., Ющенко А.С. Управление роботами. Основы управления манипуляционными роботами: учеб. для вузов. – М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2000.

УДК 622.24:621

ИССЛЕДОВАНИЕ ДИНАМИЧЕСКИХ ПАРАМЕТРОВ ДВУХ И ТРЕХПОРШНЕВЫХ НАСОСОВ БУРОВОГО КОМПЛЕКСА

Колисниченко С.Н., Савинкин В.В., Колисниченко С.В.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Все большее распространение последние годы получают технологии инновационного бурения наклонно направленных, многозабойных и горизонтальных скважин с использованием гидравлических забойных двигателей (турбобуров). Эффективное применения этих технологий является одним из необходимых условий использования буровых установок с регулируемым приводом основных исполнительных агрегатов (насосного, спуско-подъемного, для вращения бурильной колонны), это предопределяет необходимость внедрения уточненных методик расчета при выборе оборудования, оптимизации режимов его управления и работы.

В процессе промывки скважины подача промывочной жидкости осуществляется при помощи насосов, входящих в состав буровой установки. насосам определяются. К насосам предъявляются требования в зависимости от условий их эксплуатации: глубиной, диаметром и назначением скважины, физико-механическими свойствами разбуриваемых пород, типом породоразрушающего инструмента и т. д.

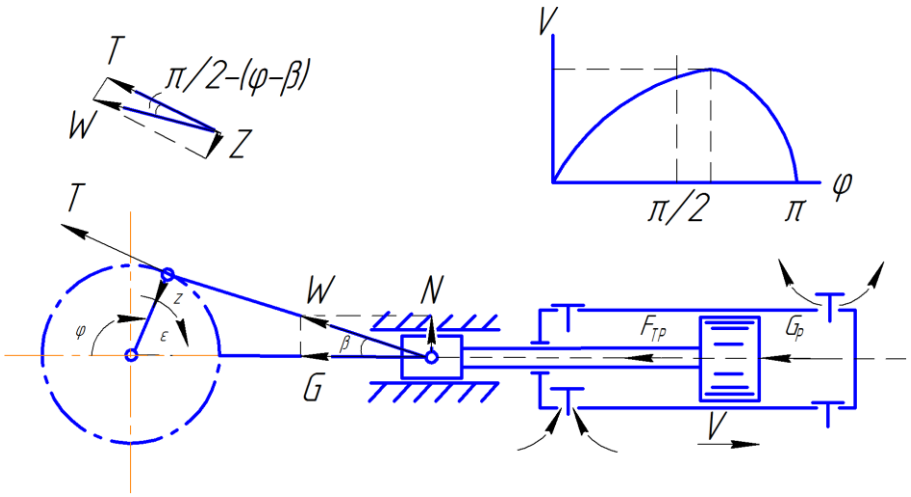
Напор H и подача промывочной жидкости Q бурового насоса обусловливаются рядом факторов и в процессе углубления скважины могут изменяться в значительных пределах. Буровой насос должен обеспечивать возможность быстрого и простого регулирования напора и подачи в зависимости от технологических параметров режима бурения. Одним из основных требований считается обеспечение независимости подачи от давления (то есть требование напорно-расходной характеристики H - Q). Геологоразведочные скважины часто бурят в труднодоступных районах, где возникают трудности в транспортировки оборудования, что выдвигает требование минимальных массы и габаритов насоса, а также отдельных его узлов.

В общем, требования к буровым насосам можно разделить на две группы. Требования к первой группе, определяющие эффективность непосредственно процесса бурения: обеспечение постоянство подачи, стабильной подачи необходимого количества жидкости, минимальная пульсация потока, достаточная всасывающая способность. Ко второй группе: затраты времени, удобство эксплуатации насосов и средств на их обслуживание и ремонт, а также транспортировку. Анализ требований, предъявляемых к насосам для подачи промывочной жидкости при бурении геологоразведочных скважин, показывает, что ни один из существующих типов насосов полностью не удовлетворяет им. Основное требование— независимость подачи от давления — удовлетворяют в основном насосы объемного типа: поршневые (плунжерные) [1].

При динамических расчетах бурового насосного агрегата (БНА) на примере НБ32 и НБ4-160 ответственным этапом считается построение графиков нагрузки $M_с$ и подачи $Q_н$ насоса, в функции угла поворота кривошипа φ. Законы изменения данных возмущающих факторов в механической ($M_с$) и гидравлической ($Q_н$) подсистемах оказывают значительное влияние на характеристики БНА [2].

БНА считется машиной циклического действия, поэтому целесообразно, например, как в теории двигателя внутреннего сгорания (ДВС), рассматривать

реальный и идеализированный циклы возвратно-поступательного кривошипного насоса (рис. 1).

G_P – осевое гидравлическое усилие на поршне;
F_{mp} – сила трения в цилиндр-поршень(ЦП), уплотнении штока и крейцкопфе;
G - осевое усилие в крейцкопфе, $G = G_P + F_{TP}$;
N - сила нормального давления крейцкопфе, N = G tgB
W - усилие, действующее вдоль оси шатуна, W = G / cosB
T - тангенциальная (окружная) сила на кривошипе, T = W sin
(□□□□□□□□□□□□нормальная

Рисунок 1. Схема в кривошипно-ползунном механизме (КПМ) поршневого насоса действия скоростей и усилий

В идеализированном цикле, графики нагрузки и подачи являются подобными, возможно описать при помощи функции положения кривошипа:

$$f(\varphi) = \frac{Q_н}{Fr\omega} = \frac{M_c}{FrP} = \sum_{i=1}^{z_0} \bar{v}_i a_i$$

где z_0 – число цилиндров; i – номер цилиндра; a_i – коэффициент влияния площади штока (учитывается при нагнетании насоса штоковой камеры двустороннего действия):

$a_i = 1$ - безштоковых камер: $a_i = -(1-\varepsilon^2)$

- штоковых камер : $(\varepsilon = \frac{d_{шт}}{D_{вт}})$

Скорость поршня относительная будет определяется выражением $\bar{v} = v/r\omega$ и меняется по закону, близкому к гармоническому [3,4].

$$\bar{v} = \frac{\sin(\varphi-\beta)}{cos\beta} = sin\varphi - \frac{\lambda}{2} \cdot \frac{sin2\varphi}{\sqrt{1-\lambda^2 sin^2\varphi}} \approx sin\varphi - \frac{\lambda}{2} sin2\varphi$$

Число рабочих камер насоса z зависит от числа цилиндров z_0 и кратности действия j насоса

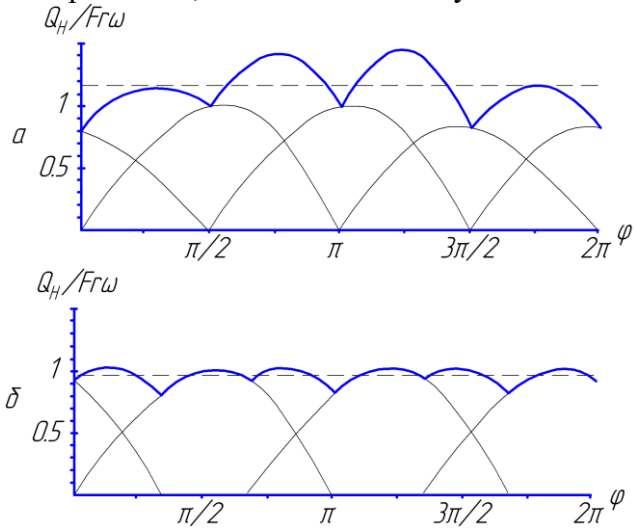
$$z = jz_0$$

где j=1 - трехпоршневого насоса одностороннего действия;

j=2 - двухпоршневого насоса двустороннего действия [5, 6].

Рабочие процессы насоса различных камер смещены по фазе на угол, соответственно:

□□□□ 2□ /3 для триплекса; □□□□ □ /2 для дуплекса.

а – двухпоршневого двустороннего действия;
б – трехпоршневого одностороннего действия

Рисунок 2. Графики подачи поршневых насосов (λ ≠ 0):

Угловые периоды функции положения циклов триплексов и дуплексов, соответствующие периоду первой гармоники, отличаются:

□□□□ □ /2 для дуплекса□□□□□□ 2□ /3 для триплекса [7].

В насосе двухпоршневом двустороннего действия рабочие циклы бесштоковых и штоковых камер не одинаковы вследствие влияния площади штока и отличия в характере изменения скорости поршня, фазе смещения v_{max} относительно середины хода из-за влияния коэффициента $\lambda=r/L$.

Функции положения дуплекса определяется коэффициент неравномерности (табл. 1)

□□□□*f* (□□□□

Положения кривошипа определяет параметры функции

$$f(\varphi) = \frac{Q_н}{Fr\omega} = \sum_{i=1}^{z_0} \bar{v}_i a_i$$

Обобщенной кинематической функцией является функция положения, не зависит от масштабного фактора, давления и частоты ходов насоса.

В насосе двухпоршневом двустороннего действия с аналогичными параметрами КПМ (λ=0,168; ε=0,5) неравномерность функции соответственно крутящего момента и положения кривошипа существенно снижается (см. табл. 1)

В являющемся прототипом реального, идеализированном цикле, изменение момента сил и подачи сопротивления насоса рассматривается при следующих допущениях:

- процессы нагнетания и всасывания в цилиндры насоса происходят при постоянных давлениях;
- нагнетательные и всасывающие клапаны без запаздывания закрываются и открываются в мертвых точках поршня;
- детали гидравлической части насоса абсолютно жесткие, жидкость несжимаема;
- гидравлические, объемные и механические потери насоса отсутствуют;

- не изменяется при повороте кривошипа (ω = idem) угловая скорость коренного вала, постоянна;

- силы инерционные и силы тяжести звеньев кривошипно-ползунном механизма (КПМ) пренебрежимо малы.

Таблица 1

Параметры	Тип насоса	
	Дуплекс	Триплекс
Угловой период, градус	360	120
Максимальное значение и фаза	$\sqrt{2}\,(\varphi = 135°)$ $\approx \frac{1}{2}(2-\varepsilon^2)\left(\sqrt{2}+\lambda\right)\,(\varphi \approx 225°)$	$\frac{\sqrt{4\lambda^2-1+b}}{8\lambda\sqrt{2}}(3+b)$ $\varphi = arccos\frac{1-b}{4\lambda} \approx 30; 90°$
Минимальное значение и фаза	$1-\varepsilon^2 \quad \varphi = 0; 270°$	$\frac{\sqrt{3}(2+\lambda)}{4}$ $\varphi = 60°$
Среднеинтегральное значение	$\frac{2}{\pi}(2-\varepsilon^2)$	$\frac{3}{\pi}$

Примечание: $\lambda = \frac{r}{L};\ \varepsilon = \frac{d_{шт}}{D_{вт}};\ b = \sqrt{1+8\lambda^2}$

Для реального гидромеханического цикла мгновенные значения момента сил сопротивления и подачи должны определяться не только кинематикой КПМ, а также в зависимости от материала гидрокоробки насоса и упругости жидкости; запаздывания срабатывания клапанов; гидравлических, объемных и механических потерь; неравномерности давления всасывания нагнетания, качества настройки пневмокомпенсатора; давления подпора; массы звеньев и динамических усилий в КПМ; упруго-диссипативных свойств передачи между насосом и двигателем; неравномерности угловой скорости привода (с учетом момента инерции приводного двигателя и механической характеристики) и ряда других факторов, которые необходимо учитывать.

В мире в последнее время наметились тенденции существенного изменения подходов к выбору кинематических схем БНА, функциональной приводной части насосов, а также приводных двигателей и тормозных устройств. Наблюдается тенденция широкого внедрения и использования трехпоршневых насосов, а также рост их быстроходности, в связи с чем необходимо уделять повышенное внимание вопросам динамики гидравлической и приводной частей БНА, особенно в вопросах конструирования и дальнейшей эксплуатации.

Литература

1. Баграмов Р.А. Буровые машины и комплексы. М.: Недра, 2016. - 191 с.
2. Колисниченко С.Н., Савинкин В.В., Колисниченко С.В., Киселев Л.А., Кузнецова В.Н. Повышение ресурса насоса буровой установки путем восстановления геометрических параметров шеек валов термоупрочненными кольцами. ВЕСТНИК № 4 (140), КазНИТУ, г. Алматы, 2020. - С.530-534
3. Остяков, Ю.А. Проектирование механизмов и машин: эффективность.: Учебное пособие / Ю.А. Остяков, И.В. Шевченко.- М.: Инфра-М, 2018. - 608 с.
4. V. Savinkin, T.Yu. Ratushnaya, A.A. Ivanischev, A.R. Surleva, O.V. Ivanova, S.N. Kolisnichenko «Study on the Optimal Phase Structure of Recovered Steam Turbine Blades Using Different Technological Spray Modes for Deposition of Al2O3» Universiti Malaysia Perlis, The 5th International Conference on Green Design and Manufacture 2019, IConGDM 2019 – Bandung, Indonesia 29-30 April 2019

5. Балденко Ф.Д. Расчеты бурового оборудования. Учебное пособие. – М.: РГУ нефти и газа имени И.М. Губкина, 2012. – 428 с.
6. Когаев В.П. Расчеты на прочность при напряжениях, переменных во времени / Под ред. А.П. Гусенкова. - М., Машиностроение, 2017. - 160 с.
7. Балденко Ф.Д., Шмидт А.П. Буровые насосные агрегаты. Учебное пособие. М., РГУ нефти и газа им. И.М. Губкина, 2015. – 228 с.

РОЛЬ ДИЗАЙНА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Коробейникова А.В.
(СКУ им. М. Козыбаева)
Шашкин В.Е.
(Уральский гуманитарный институт УрФУ им. первого президента России Б.Н. Ельцина)

С развитием интернета человечество получило дополнительные возможности общения. Передача информации стала быстрее, в больших объемах, доступнее и, главное, приобрела наглядный вид. Именно с этим можно связать потребность людей визуализировать свои фантазии и делиться этими идеями с другими. Так особое развитие получил дизайн интерьера, одежды, графический дизайн и прочие виды дизайна. Люди делятся друг с другом идеями и фантазиями об одежде,об интерьерах квартир, о гаджетах и т. д, вообще о красивых, интересных и необычных вещах. Есть такие люди, которые воплощают в жизнь свои творческие идеи. Но главная цель дизайна - привлечь внимание к объекту дизайна.

Например, чтобы привлечь больше посетителей, ресторанному бизнесу нужен уникальный, интересный интерьер. Точно так же, как производители одежды должны «придавать аромат» своим предметам одежды и аксессуарам.

Уникальность дизайн-проекта запоминается. А запоминаемость - залог успешных продаж. [1]

Например, известные логотипы Adidas и Nike принесли своим создателям большие деньги. А логотип известной во всем мире сети американских ресторанов McDonald's собирает огромные армии поклонников. А Apple со своим «яблоком» уже много лет бьет все мыслимые рекорды.

Успех продвижения товара напрямую зависит от его рекламы и уникального имиджа. Дизайн прочно занял лидирующие позиции в сфере стимулирования продаж по всему миру. Без дизайна не было бы успешных интернет-сайтов, брендов автомобилей, часов, одежды, обуви и так далее. Сейчас дизайн везде, от детских пустышек до создания целых городов. [1]

Современная жизнь немыслима без красивых фасадов зданий и красочных кричащих мест.

Сегодня телевидение полностью пропитано дизайном, который является титульным инструментом любой рекламы и, по сути, наиболее рекламируемым продуктом, будь то фишки или анонс телепрограммы, фильма, публичного мероприятия (концерта).

В современном мире дизайн смело можно назвать двигателем маркетинга и рекламы, рупором скрытой фантазии человечества. Дизайн легко выводит из глубины сознания представления о внешнем виде той или иной вещи. Смело воплощает в жизнь то, что в прошлом веке было невозможно отобразить на бумаге или другом носителе.

В наши дни существует множество различных занятий, которые объединены одним тегом - дизайн. Это касается интернета, предметов домашнего обихода, продуктов питания, игрушек и предметов интерьера, автомобилей и портативного оборудования. Все, что нас окружает, когда-то было, как говорится, мечтой, которая сбылась благодаря сочетанию конструктивной и декоративной деятельности. [2]

Все стили и направления в дизайне можно разделить на основные подгруппы, наиболее популярные сегодня. Кстати, многие из них уже стали отдельными отраслями искусства, которые преподаются не только на специализированных курсах, но и в международных университетах.

Графический дизайн стал одним из важнейших аспектов современной жизни, его используют в рекламе, кинематографии, игровой индустрии, образовании и т.д.

Графический дизайн применим ко всему визуальному, от дорожных знаков и значков приложений на телефоне до технических схем, от межведомственных меморандумов до справочников. [1]

Дизайн обычно помогает продать продукт или идею. Он применяется к продуктам и элементам брендинга, таким как логотипы, цвета, упаковка и текст как часть брендинга (рекламные элементы). Брендинг становится все более и более важным в сфере услуг в связи с тем, что заказчику или обычному человеку понравится проект, который выглядит лучше, хотя и может быть с меньшей функциональностью, чем проект, который выглядит хуже, хотя и с идеальной функциональностью. Графические дизайнеры часто входят в команду брендов.

Графический дизайн используется в индустрии развлечений для оформления, декораций и визуального повествования. Другие примеры дизайна для развлекательных целей включают романы, обложки виниловых альбомов, комиксы, обложки DVD, начальные и конечные титры в кинопроизводстве, а также программы и сценический реквизит. Он также может включать изображения, используемые для футболок и других товаров с трафаретной печатью для продажи. [3]

От научных журналов до новостных репортажей, представление мнений и фактов часто дополняется графикой и продуманными композициями визуальной информации, известными как информационный дизайн. Газеты, журналы, блоги, телевидение и документальные фильмы могут использовать графический дизайн. С появлением интернета информационные дизайнеры, имеющие опыт работы с интерактивными инструментами, все чаще используют для иллюстрации фона новостей. Информационный дизайн может включать визуализацию данных, которая включает использование программ для интерпретации и преобразования данных в визуально привлекательную презентацию, и может быть связан с информационной графикой.

В наши дни люди уже просто не строят дома, а сначала составляют дизайн своего будущего дома или квартиры.

Сегодня варианты оформления комнаты делятся на множество разновидностей, которые можно классифицировать в зависимости от эпохи, страны или просто фантазии создателя. Например, в офисах может преобладать классический стиль, который, соответственно, берет свое начало из эпохи классицизма (девятнадцатый век). В квартирах же создается современный дизайн, который может напоминать космический корабль, ночной клуб и так далее. Комнату (и рабочую, и домашнюю) можно оформить, скажем, в японском стиле или во французском. А если дом уже построен, то пора заняться ландшафтным дизайном.

Так что же такое дизайн? Дизайн - это творческая деятельность, направленная на определение формального качества промышленных продуктов. Практически любая творческая деятельность направлена на создание красоты, в том числе и дизайн. [1]

Многие необходимые вещи под воздействием времени теряют свою красоту и роскошь. Но есть такая волшебная палочка, как дизайн. Дизайн преобразует вещи и придает им желаемый вид.

Сейчас много дизайнеров и дизайнерских мастерских. У каждого дизайнера свой индивидуальный стиль, который отражается в его работах. Современное создание дизайн-проекта в настоящее время - это не прихоть, как считалось ранее, а необходимость. Ведь люди, например, живущие в красивом интерьере, который они сами придумали и с помощью дизайнеров воплотили в жизнь, очень счастливы, что живут в комфортном и уютном жилье. На данный момент многие люди уже оценили возможность обустройства своего жилища таким образом, чтобы оно было красивым и одновременно удобным.

Профессия дизайнера в современном обществе - одна из самых востребованных. Процесс «художественного проектирования» предполагает не только наличие профессиональных знаний - не менее значителен творческий потенциал дизайнера, его умение глубоко вникать в психологию поведения заказчика, умение выстраивать диалог в соавторстве, желание подпитаться энергией и мудростью разных культур.

Наука создания дизайна - это чуткость в выборе стилистических решений, ориентированная не только на оригинальность, но и на необходимость удобства и функциональности всех предложений. Использование современных материалов и технологий, знание законов эргономики, цветовой палитры, гармония света и формы позволяют дизайнеру создавать эстетическиграмотные объекты, которые подарят тепло, уют и хорошее настроение.

Сложно представить, но в пищевой промышленности тоже работают дизайнеры. Они создают красивую оболочку для всего, что мы едим, от обертки до внешнего вида самого продукта. В качестве примера возьмем дизайн шоколадных конфет. Если это изделие предназначено для детей, то, скорее всего, оно будет прямоугольным или эллиптическим. Обертка будет окрашена в яркие цвета, на ней будут рисунки и красочные надписи. Таким образом, с помощью дизайна этот товар привлечет внимание детей, что позволит производителю увеличить количество продаж. Взрослые конфеты обычно упаковывают в картонные коробки. Они могут быть круглыми, прямоугольными, квадратными или даже в форме сердца. Дизайн упаковки может быть праздничным или романтичным.

Подобным образом создается дизайн посуды, которую подают на стол без упаковки. Даже мясо можно приготовить определенным образом, чтобы оно имело желаемую форму и цвет.

Исторически сложилось так, что каждое поселение имеет свой неповторимый дизайн, который в большинстве случаев создавался на протяжении многих веков. Это то, что мы часто называем аурой места, его тайным смыслом. Интересно, что внешний вид города сильно влияет на жителей, которые в нем живут. Воздействие оказывают архитектурные формы (гладкие или стрельчатые), ширина улиц, высота зданий, их цвет, форма окон и дверей и многое, многое другое. Возможно, небольшая провинция или деревня не будет иметь целостности в этом плане, но давайте посмотрим на такие мегаполисы, как Москва, Чикаго, Мехико. В каждом из них есть старинные и ультрасовременные здания, небоскребы, широкие проспекты и узкие улочки. Однако они принципиально разные, потому что имеют разный дизайн, который создавался веками.

И, конечно, нужен талант, чтобы создавать что-то новое, что решало бы определенные проблемы и, в то же время, выглядело красиво. Дизайнеры - творческие люди, которые видят этот мир иначе, чем технологи или простые рабочие. Тем не менее, сам дизайн - это не просто искусство, какое-то украшение или что-то в этом

роде. Это сочетание новаторских открытий, делающих нашу жизнь проще и комфортнее, и красоты, которая приносит больше хорошего настроения и позитива в каждый проживаемый нами день.

Литература

1. Гогуева, В.П. Дизайн как социокультурный феномен / Гогуева В.П. // Вестник СевКавГТУ. – 2014. - №2. – с.24
2. Кирилло, А.А. Учителю об изобразительных материалах / Кирилло А.А. – М.: Просвещение, 2013. – 32 с.
3. Мосорова, Н.Н. Философия дизайна: социально-антропологические проблемы / Мосорова Н.Н. - Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2010. - 36 с.
4. FB.ru: https://fb.ru/article/139209/chto-takoe-dizayn-kakie-byivayut-stili-i-napravleniya-v-dizayne

СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К ЗАСТРОЙКЕ ГОРОДОВ И НОВЫХ МИКРОРАЙОНОВ

Коровин С.А., Раковец Н.С.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Свод градостроительных правил предназначен для повышения уровня безопасности людей в зданиях и сооружениях и обеспечения сохранности материальных ценностей.

Жилые районы и микрорайоны характеризуются различными методами строительства. Они отличаются неравным расположением домов по отношению к красной линии улиц и линии застройки. Красные линии улиц и магистралей установлены для обеспечения градостроительного порядка при строительстве и реконструкции городов. Красная линия улицы или магистрали представляет собой условные границы, отделяющие территорию улиц, дорог и скверов от территорий, предназначенных для застройки.

Линия застройки определяет границы строящейся территории. По проектам строительства строительная линия может совпадать с красной линией, но, как правило, она уходит от нее в глубину до 3-х кварталов и микрорайонов...6 м и более. Пространство между красной линией и строительной линией используется для зеленых защитных полос, которые изолируют территорию транспортных путей и тротуаров от зданий. [1]

Для жилых строений характерны методы общей планировки застройки: периметральная, групповая, малая, свободная и смешанная.

Периметральная застройка характеризуется расположением зданий по красным линиям по всему периметру границ межмуниципальной территории.

Развитие периметра может быть непрерывным и с перерывами. Он использовался в основном для строительства жилых кварталов. С помощью этой техники создавались простые композиции с замкнутым внутренним пространством. В условиях развития периметра не всегда хорошо решались вопросы утепления, вентиляции. Дома, фасады которых обращены к магистралям, открыты для вредного воздействия шума и пыли, создаваемого движением транспорта. В настоящее время периметральная разработка используется крайне редко.

Групповое строительство характеризуется сочетанием нескольких групп домов в одном квартале или микрорайоне. В отличие от периметральной застройки, этот способ обеспечивает хорошие условия для соединения наружного и внутреннего пространства, что способствует хорошей вентиляции. При групповой застройке дома, расположенные внутри группы, защищены от шума и пыли. Направление основной части зданий

соответствует направлению ограничительных магистралей, что не всегда способствует хорошей изоляции зданий и не обеспечивает защиту от шума и пыли. [2]

Малая стройка характеризуется одинаковой ориентацией всех построек построенной территории. В плане дома они расположены "в ряд", что создает лучшие условия вентиляции. При строительстве дороги можно выбрать оптимальный вариант ориентации с точки зрения изоляции и защиты от шума и пыли.

Свободная конструкция, для него характерно расположение зданий выразительными композициями с использованием смешанных построек. При свободной разработке хорошо решаются вопросы изоляции, вентиляции, защиты от шума и пыли, создается органическая связь построенного пространства с внешней средой. В условиях такого развития есть возможность функционального зонирования и удобного размещения учреждений культурно-бытового обслуживания. В настоящее время очень распространен при создании микрорайонов.

Смешанное строительство сочетает в себе элементы различных композиционных приемов и позволяет размещать здания при оптимальном соблюдении санитарно-гигиенических требований. [3] В настоящее время такое строительство особенно используется при реконструкции районов.

Композиция застройки микрорайонов основана на использовании всех вышеперечисленных методов жилищного строительства. Используются более сложные групповые и пространственные композиции.

Существенное влияние на выбор строительной техники оказывают природно-климатические условия, такие как наличие и отсутствие сильных ветров постоянного направления, количество солнечных дней в году и др.

Сейчас опыт градостроительства накопил много ярких примеров развития микрорайонов. Для них характерно использование природных условий при создании собственной композиции. Архитектурное искусство различными методами может достичь основной градостроительной задачи - комплексного решения планировки жилых и общественных зданий, взаимосвязи элементов жилой территории города. Композиционная основа может быть выполнена с учетом мягких, ровных планировочных форм дорог, пешеходных дорожек, особенностей ландшафта. Новые районы характеризуются свободной планировкой, однако образуют продуманную композицию с объемными и красочными акцентами. Большим удобством является рациональное расположение общественных зданий для обслуживания населения, сосредоточенных рядом с транспортными магистралями. Детские учреждения расположены максимально близко к дорогам и жилым домам, ведущим к остановкам общественного транспорта.

Для проектирования и строительства современных жилых конструкций важным этапом является экспериментальное проектирование. Объекты обслуживания проектируются с высоким уровнем комфорта: на первых этажах зданий - "сервис-бюро", вывоз пневматического мусора. В каждом доме жильцы могут спуститься на лифте на подземный этаж в гаражи. Учитываются не только социально-экономические, градостроительные, но и экологические, композиционные и эстетические требования. Дома представляют собой разветвленные структуры изменяющихся этажей.

Жилые группы с четким составом домов могут повторяться несколько раз. Их повторение называется крупным градостроительным ритмом. Линейный ритм возникает, когда по улицам и магистралям располагаются повторяющиеся группы. Пространственный или круговой ритм возникает, когда повторяющиеся группы зданий располагаются во внутреннем пространстве микрорайона или вокруг общественного центра.

Масштаб - это соотношение архитектурных форм и созданных ими пространств. Наиболее оптимальный для человека диапазон-преобладание среднеэтажных зданий. Новое строительство должно по объему хорошо совпадать со сложившейся окружающей застройкой города. [4] При многократном ритмическом повторении таких структурных композиций групп с известными акцентами один и тот же шаг элементов или интервалов называется метром в градостроительстве. В условиях типизации строительства преобладает метрический порядок.

Цветовая гамма комплекса является важным фактором для его восприятия. Если комплекс виден издалека, то вместе с архитектурно-пространственной композицией видны большие цветные плоскости. Рядом архитектура конкретных зданий воспринимается нюансами цветовых соотношений ее элементов и деталей. Цветовая гамма для отделки зданий должна хорошо сочетаться с окружающей средой. Элементы ландшафта могут значительно оживить урбанизированное развитие микрорайона.

При проектировании микрорайонов можно использовать математическое моделирование с использованием математических методов и электронных компьютеров.

Применение математических методов помогает комплексно подойти к проблеме определения санитарно-гигиенических свойств окружающей среды на территории микрорайона: прогнозирование уровня шума, загрязнения воздушного бассейна, ветра, солнечной радиации и др.

Для строительства микрорайона необходимо выбирать жилые помещения по показателям общей площади различных этажных жилых домов, указанным в задании.

Состав и количество жилых домов отбираются из числа типовых и индивидуальных проектов.

Для этого в соответствии с "каталогом типовых проектов" выбираются 4-6 типовых проектов жилых зданий; соотношение этажности определяет количество различных этажных жилых домов и их внешние габариты в плане.

Для выполнения отбора жилья выдается некоторая номенклатура проектов жилых домов, учреждений и предприятий сферы услуг.

При выборе типа жилого дома необходимо учитывать климатическую зону застройки и предполагаемую ориентацию строений жилой группы по ситуационному плану. Правильно подобранный тип здания обеспечит многим помещениям хорошие условия изоляции.

Удовлетворение требований к утеплению объясняется правильной ориентацией здания на светлую сторону. Во всех климатических районах должно быть от 315° до 45°, ориентированных на север, а в III и IV районах и от 200 до 290° количество жилых комнат, ориентированных на Запад, должно быть небольшим..[5]

Для создания нормальных санитарно-гигиенических условий в отношении изоляции и вентиляции сооружение микрорайона должно быть размещено с соблюдением следующих основных требований : А) здания должны быть правильно ориентированы по сторонам света в средних широтах, лучшим ориентиром жилых домов является их расположение в направлении Север – Юг длинной оси (меридиановое направление), а с учетом гелиотермических показателей – в направлении гелиотермической оси с отклонением от меридиана 18-22° по часовой стрелке. здесь жилые дома с видом на юго-восток–восток и северо–запад-запад равны по годовому гелеотермическому показателю. На практике здания должны располагаться в любом направлении, но к северу должно входить как можно меньше жилой площади. Обязательно требуется, в каждой квартире есть комнаты с подходящей ориентацией. Здесь может помочь использование жилых помещений с просторной планировкой квартир.

Наиболее благоприятной ориентацией жилых помещений в южных широтах является ориентация на юг (широтное расположение зданий) и западная укладка из-за перегрева жилых помещений в западном направлении; б) между соседними зданиями должен быть установлен достаточный зазор. Здания должны располагаться так, чтобы не создавалась тень не только нижних, но и верхних этажей.

Для нормальной изоляции необходимо обеспечить зазор между зданиями. Его значение определяется высотой самого высокого дома. В средних широтах, когда здания расположены вдоль меридиана на длинной оси, для обеспечения определенной продолжительности изоляции помещений необходимо следующее соотношение высоты домов и расстояния между самым высоким зданием.

При строительстве микрорайонов в городах принимается в норму расстояние между фасадами зданий, равное двум высотам самого высокого здания. Дальнейшее увеличение зазора между зданиями нецелесообразно, так как приводит к неэкономному использованию территории микрорайона и увеличению затрат на инженерные сети и внешнее благоустройство. При широтном расположении зданий санитарные разрывы определяются высотой с южной стороны здания; в) направление и скорость господствующего в этом районе ветра являются важным фактором при выборе ориентации жилых домов. Направление городских улиц должно способствовать хорошей вентиляции городской территории, в частности жилых микрорайонов.

В некоторых случаях благоприятное направление улиц по отношению к преобладающему ветру является неблагоприятным в условиях изоляции жилых помещений, в таких случаях изоляция должна считаться решающим фактором. Благодаря этому свободное расположение микрорайонов значительно упрощает поиск наиболее подходящих решений.

Многие действующие Государственные строительные нормы, которые регулируют строительство, давно не учитывают современных реалий. Из 109 норм устарели и требуют скорейшего обновления примерно 25%. Активизация потенциала саморазвития городов и регионов создает предпосылки формирования нового направления исследований, обращающихся к изучению регионального и местного градостроительного материала

Наверное, это прозвучит странно, но в Казахстане не существует норм, которые ограничивают высотность застройки. Такие ограничения как раз и вводят новые Государственные строительные нормы.

Сейчас есть лишь ограничение существующих и запроектированных улиц и дорог. Это так называемые «красные линии» - земли общего пользования, которые предназначены для прокладки коммуникаций, упорядочивания улиц. А также «линии регулирования застройки» - расположения зданий.

Мы предлагаем ввести новое понятие — «голубые линии», которые будут регулировать ограничение застройки по высоте и силуэту, что поможет гармонизировать пространство населенных пунктов и уменьшить проблему хаотичной застройки.

Еще один новый термин – «зеленые линии». Это также обозначение ограничений, но уже при застройке в зеленых территориях.Они определяют границы озелененных, ландшафтных и рекреационных зон, которые ни при каких обстоятельствах нельзя будет застраивать.

Появление «зеленых линий» сохранит ценные зеленые территории населенных пунктов, минимизирует появление незаконных застроек в таких зонах и сделает генеральные планы городов более защищенными.

Еще одно нововведение - «желтые линии», которые нужны для обеспечения безопасности населения. «Желтые линии» ограничивают территорию, которую может

затронуть последствия падения зданий в случае их разрушения при чрезвычайной ситуации, что характерно для сейсмически опасных районов.

Чем ближе здание к эвакуационным путям (как правило, на магистральных улицах городов), тем ниже оно должны быть. Более высокие здания должны строиться дальше от таких дорог.

Таким образом, «желтые линии» позволят предотвращать возможное перекрытие путей эвакуации.Важно, что все эти линии ограничения будут определяться градостроительной документацией в каждом населенном пункте.Новые нормы будут устанавливать ограничение застройки в зависимости от этажности. Чем выше этажность здания, тем меньше плотность застройки территории. Это нововведение поможет предотвратить сплошную застройку всех участков земли без благоустройства территории.

Сейчас отсутствие граничных параметров застройки по этажности приводит к тому, что застраивается до 90% или даже 100% всего участка – без детских садов, скверов, игровых площадок и хоть какого-нибудь озеленения территории.

Как это будет работать? Для проектирования жилых домов выше 11 этажей предусмотрена застройка не более 30% земельного участка, остальная земля – под зоны отдыха, детские площадки и другие объекты благоустройства. Если этажность застройки до 4 этажей, то застроить можно 45% территории и так далее. Чем выше здание, тем больше людей живет в доме и нуждается в комфортных условиях проживания и обустройстве прилегающей территории.

Новыми правилами устанавливаются границы максимальной плотности застройки. Норма плотности действовала и ранее, но с важным нюансом, который полностью нивелировал весь положительный эффект. Максимальная плотность населения ранее составляла 450 человек на гектар, но она могла неограниченно (то есть в разы) увеличиваться при «соответствующем обосновании» и доходить до 1000-2000 человек на гектар.На практике это могли быть любые обоснования, и они принимались. Как результат – в больших городах земельные участки превращались в сплошную застройку.

Теперь, чтобы исключить такую возможность в новых Государственных строительных нормах устанавливаются ограничения - 150-450 человек на гектар, и эту плотность можно увеличить максимум на 20% (до 540 чел/га) и только при обязательных и одновременных условиях:

- наличие на территории микрорайона подземных или многоэтажных гаражей для авто и велосипедов;
- наличие встроенно-пристроенных детских садов на территории и открытых зеленых террас в жилых и общественных зданиях на территориях;
- наличие объектов повседневного обслуживания в территориальной доступности.

Еще одной нормой, которая будет регулировать высотность застройки, станет ограничение этажности жилых домов в зависимости от размера населенного пункта. Высотность будет ранжироваться в зависимости от классификации зданий и численности населения.

Такой подход позволит планировать дальнейшее развитие населенных пунктов, учитывая возможности их инфраструктуры. Ведь сельская местность, не должна застраиваться как города, а города не должны превращаться в каменные джунгли.

Литература

1. СНК "Планировка и застройка городов, поселков и сельских населенных пунктов" – 2003 г.

2. Определение конструктора: градостроительство, под общ. ред. проф. В.И. Белоусова. – М.: Стройиздат, 1978.
2. В.А. Бутягин Планирование и благоустройство города. Учебник для вузов. – М.: Стройиздат, 1974.
3. В.М. Груздев Основы градостроительства и планировка населенных мест. Нижний Новгород, 2017.
4. Горожанкина Г.В. Развитие системы градостроительной документации городов. Диссертация и автореферат по ВАК РФ 18.00.04.

К ВОПРОСУ О СОВРЕМЕННОМ ДИЗАЙНЕ И ЕГО ПОЛОЖЕНИИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Милюшин Д.Н., Шашкина И.С.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Дизайн – это одна из основных составляющих нашей жизни, благодаря ему мы видим самые прекрасные произведения и сооружения. Да и в целом все что нас окружает это так или иначе произведения дизайна. За каждым дизайном неизбежно стоит человек, который разрабатывал его по двум основным критериям: удобство и красота.

Современный дизайн в большей степени редко переходит во что-то поистине уникальное. Большая часть проектов - это в основном копии других дизайн проектов с переработанными элементами для уникализации. Но из-за чего это может быть на самом деле:

1. Это конечно то, что по большей степени многие вещи уже придуманы и придумать новые очень сложно, и новое часто будет провальным, это нужно будет долго перерабатывать,что бы оно стало по настоящему значимым.

2. Вторым элементом стало то, что заказчики дизайнов часто сами не хотят чего-то нового, т.к. это риски, а что-то более стабильное и проверенное – намного лучше.

Дизайн распределяется на несколько категорий:

1. Веб дизайн – в основном включает в себя создание сайтов, как простых, так и более сложных, в своем представлении это просто картинка сайта, которую в дальнейшем программист превращает в «живой» сайт, на котором становятся кликабельны все кнопки. Есть поистине уникальные сайты, на которых необычная анимация, и уникальное расположение элементов, сейчас они все активно пользуются спросом, но я так же замечаю, что сайты по типу государственных, выглядят достаточно скудно, и стилистически больше отталкивают, чем привлекают внимание. Возможно причиной этого является обязательная строгость, но как я думаю строгость может быть и не только стиля 2003 года.

2. Графический дизайн – условно включает в себя создание логотипа, фирменного стиля и других подобных элементов. В данной сфере можно замечать в последнее время все больше интересных вещей, потому что здесь строгость уже не настолько сильная как в других сферах.

3. Архитектурный дизайн – включает в себя постройки домов и предметов быта. В данной сфере в крупных городах можно замечать отличные показатели и необычные сооружения.

В большей степени сейчас идет упор не на сам товар, или услуга, которая будет продаваться, а скорее ее обложка. Идея дизайна в целом и заключается в том, что дизайнер создает из идеи – что-то большее. Т.е. смысл взять идею и создавать по ней

прототип, но также в идеале внести туда что-то большее. Часто заказчики бояться этого, и просят что-то максимально примитивное.

Хотя опять же ситуация двоякая, дело в том, что иногда проекту нужно намеренно выглядеть не очень эффектно, это дает многим покупателям возможность смотреть на товар и видеть в нем что-то более доступное. Т.е. если товар выглядит красиво и ярко, первая мысль у человека заключается в том, что это наверняка – дорого. Конечно всегда можно оценить цены и прочее, но это делает меньшинство людей. Для многих - это сложно, и лишнее напряжение мозга, и поэтому они сразу,увидев товар или услугу, которая выглядит блекло, возьмут на вооружение что это наверняка стоит дешевле и выгоднее всего.

Например, дизайн заведения кафе, если кафе выглядит через чур престижно, то обычные люди будут бояться в него зайти, потому что цены в нем могут оказаться через чур большими, а это означает что есть возможность, зайти туда, увидеть прайс и уйти, заморачиваясь о том, что люди подумают о них негативно. Увидев же более примитивный дизайн, человек поймет, что он точно осилит те цены, которые там могут быть.

Вследствие этого примитивный дизайн может сыграть на руку в формате реального времени. Но как мне кажется в онлайн режиме, все наоборот.

В онлайн человек не переживает за то, что о нем подумают, потому что никто ничего не видит и можно комфортно серфить по страницам и не заботиться о том, что кому-то станет известно, что вам не по карману какие-либо услуги.

Из этого следует, что дешевое должно выглядеть дешево, а дорогое дорого.

При создании чего либо, нужно знать,что очень редко всем процессом занимается один человек, чаще всего в группе присутствуют маркетологи, менеджеры, пиарщики и каждый вносит свою лепту в то что бы все было как надо.

Задача маркетолога заключается в тои что бы отследить тренды и вкусы людей сейчас, протестировать базовые элементы проекта и составить техническое задание для художников, с заметками, на что сделать упор, а что лучше не делать.В целом маркетолог - это специалист, который занимается продвижением товаров, а также услуг компаний. Его цель - построить план продаж, который будет приносить компании самую выгодную прибыль. Название профессии переводится как - изучающий рынок, так как маркетолог выявляет желания клиентов, чтобы предложить товар или услугу, которые удовлетворят эти потребности.

Менеджер дизайна занимается множеством функций, таких как создания введения и цели, планирование и распределение ресурсов, а также контроль проекта. Он следит за ходом работы и подмечает правильность технической часть проекта.Но также дизайн-менеджмент предоставляет поддержку управления дизайном с точки зрения дизайн-процесса делать вещи правильно, а также с точки зрения эффективности дизайн-результат, таким как -делать правильные вещи. Менеджер – это специалист, обеспечивающий коммуникацию между компанией или человеком и аудиторией, и работающий над созданием общественного мнения. В какой-то степени- это человек компании, который создает информационные поводы, готовит новости об активности организации и доносит информацию до целевой аудитории посредством средства массовой информации и других коммуникационных каналов, продумывает стратегии продвижения бренда или личности. Обычно это человек, влияющий на стиль работы компании.Услуги пиар-специалистов нужны почти каждой компании. Без подобных людей не обходятся ни бизнес-структуры, ни команды актеров, музыкантов, политиков.

Из-за этого иногда концепция может исказиться, из-за того, что каждый из участников проекта видит его по-своему.

Выводом можно выделить, что дизайн многогранен, и в нем есть множество аспектов. Главное это то, что очень сложно сделать из идеи полноценный товарный продукт, но при правильном подходе, учитывая мнения и концепции эффективности. Самое важное в создании качественного дизайна понимать, чего не хватает и какого результата нужно достигнуть, важно обозначить вектор из начальной точки в конечную. Важно понимать для кого создается сайт, как можно объединить разные слои людей. Создавая бренд нужно принимать во внимание образ компании, который нужно донести, до аудитории, Дизайн – это некая наука, о невербальных сообщениях, где вся информация должна улавливаться на уровне интуиции, без лишних слов. Дизайн – это некий язык образов, в котором многие вещи могут считываться непроизвольно.

Графический дизайн способен упростить жизнь человека. Он влияет на жизнь людей намного более обширнее, чем многие думают, так как фактически все что мы видим является объектом дизайна, здания, машины, кафе, одежда, вещи передвами, телефоны, в целой концепции вообще все. Он является мостиком между продавцом и покупателем, помогает наладить контакт с аудиторией. Графический дизайн при правильном подходе может сделать жизнь проще, и лучше, чтобы прилагать меньше сил для достижения того или иного результата. Если раньше дизайн был оберткой, для вида, то сейчас дизайн многогранен и является аспектом всего в современном мире.

Литература

1. Карповская, Елена Визуальные коммуникации в графическом дизайне / Елена Карповская. - М.: LAP Lambert Academic Publishing, 2017. - 561 с.
2. Стивен, Хеллер Анатомия дизайна. Скрытые источники современного графического дизайна / Хеллер Стивен. - М.: ИЗДАТЕЛЬСТВО "АСТ", 2017. - 104 с.
3. Эллен, Луптон Графический дизайн. Базовые концепции. Руководство / Луптон Эллен. - М.: Питер, 2016. - 607 с.
4. http://www.profydesign.ru
5. http://www.djournal.com.ua

ПАМЯТНИКИ ПРОМЫШЛЕННОЙ АРХИТЕКТУРЫ XIX ВЕКА Г. ПЕТРОПАВЛОВСКА

Оверко Д.В.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Исторические промышленные объекты являются частью сохранившегося архитектурного наследия городов, памятниками зодчества своей эпохи. Они имеют большую историческую и эстетическую ценность.Примечательны памятники архитектуры производственного назначения: мельница Муратова, мельница Полякова, локомотивное депо, водонапорная башня, водокачка, старый вокзал станции Петропавловск.

Век назад мельничное производство было прибыльным делом. Перспективное направление промышленности активно развивалось в нашей области. В Петропавловске до сих пор стоят здания, которыми владели купцы."Мукомольное производство давало владельцу неплохую прибыль, сумма производительности паровых мельниц с 1902 по 1915 г. ежегодно увеличивалась (1902 г. - 6000 руб.; 1915 г. – 2205140 руб.). Таким образом, развитие механизированного мельничного производства было в начале XX в. одной из самых прибыльных и перспективных

отраслей промышленности", - пишет Вольхина Т.В. о промышленности Петропавловска 19-20 веков.

Они были построены так крепко, что стоят в неизменном виде до сих пор. Их можно узнать по красной кирпичной кладке.Эти дома и строения выдержали проверку временем благодаря высокому качеству материалов, прежде всего кирпича и раствора, который удивительно ровно и прочно соединял простой и фигурный кирпич в единое целое. «Кирпич в сочетании с различными способами его кладки и разделки швов являлся одним из главных средств тектонического построения стены: его размер, модулировавший все здание, служил определяющим элементом масштаба; пространственное сочетание простых по форме и неизменных по размерам отдельных элементов создавало пластически выразительные детали. Цветовое сочетание красного кирпича и белых известковых швов создавало дополнительный архитектурный эффект».

На улице Конституции Казахстана (угол улицы Осипенко) расположено здание мельницы. Мельница построена Гаврилой Ивановичем Мазаевым в 1913 году. Несколько позднее, в 1917 году, перед революцией, мельница была продана двум владельцам — Пинекиру и Абрамову. При советской власти здание было национализировано и до 1978 года здесь располагалось мукомольное производство. Мукомольным прозводством в нем занимались до 1978 года.

В настоящее время данный памятник передан местному религиозному объединению «Церковь Евангельских Христиан Баптистов Северо-Казахстанской области».

Здание построено из кирпича. Основной объем трехэтажный. Со стороны дворового фасада имеется одноэтажная пристройка. По найденным старым чертежам установлено, что кровельные конструкции были деревянными с металлическим перекрытием из кровельного железа. Со стороны главного фасада находились два слуховых окна. Оконные проемы, очень значительные по размерам, завершаются вверху «лучковой» формой кирпичной кладки. В связи с технологическими особенностями производственных процессов все три этажа здания имеют разную высоту.

Памятник охраняется государством. Во дворе трехэтажного здания установили миниатюрную деревянную мельницу в память о богатом прошлом здания.

Рисунок 1 - Мельница купца Мазаева

На улице Токсан би, 64 находится еще одна мельница. Кирпичный пятиэтажный памятник долгое время находился в запущенном состоянии. В 2017 году его восстановили. Здание восстановило ТОО «Оптима-Север». Заменены окна, восстановлено отопление и проведена канализация, сделан общий капитальный ремонт.

Рисунок 2 - Мельница купца Муратова

В здании находятся шугаринг-центр, цветочная мастерская, банкетный зал, пивной бар и творческая группа дизайнеров.

У входа установили фигуру мельника, повесили вывеску "Мукомол". Историческое название было сохранено.

Данный памятник — это одно из крупнейших промышленных сооружений архитектуры начала XX века. Владелец мельницы — предприниматель Муратов — заложил ее в 1904 году. В 1905 году она начала функционировать. В 20-е годы XX века мельница была национализирована и передана государству.

Здание пятиэтажное, в плане имеет прямоугольную форму. Кирпичное, не оштукатуренное; кладка выполнена под расшивку швов. Пятый этаж — технический. Освещение осуществлялось через окна торцевых стен. Кровля скатная, покрыта кровельным железом. Имеется два слуховых окна. Связь между этажами осуществляется с помощью внутренней лестницы. Объем лестничной клетки несколько выдвинут за линию фасада по типу ризалита. На уровне кровли этот объем завершается декоративным фронтоном с элементами, присущими готической архитектуре.

По улице Первый проезд мира, 18 располагается еще один памятник промышленной архитектуры. Недалеко от западной окраины города, Поляковым Иосифом Васильевичем была куплена бывшая байская усадьба. На этой территории в 1905 году заложена кирпичная мельница, которая была оборудована немецкими и швейцарскими машинами и механизмами. Функционировать она начала в 1907 году.

В советское время здание было национализировано и передано мельзаводу № 8. Начиная с 1948 года, в здании располагалась махорочная фабрика. В 1955 году помещение старой мельницы передано швейной фабрики № 2, позднее объединенная с фабрикой «Комсомолка». К зданию примыкают современные постройки, дополнявшие в свое время технические помещения бывшей фабрики «Комсомолка».

Основное здание фабрики, в первоначальном варианте, представляло прямоугольное кирпичное сооружение с общими размерами в плане 23,5х8,2 м. Позже к нему пристроили многочисленные складские и вспомогательные помещения.

Фундаменты кирпичные, ленточные, перекрытия — деревянные, по балкам, крыша — железная, по деревянной обрешетке.

Продольные фасады имеют оконные проемы овальной формы, выступающую, за плоскость наружной стены, лестницу и многочисленные слуховые окна.

Рисунок 3 - Мельница купца Полякова

В начале прошлого века в Петропавловске построили водопровод. Благодаря стараниям купцов на это ушло 9 лет.

К сооружению городского водопровода приступили в 1901 году. Прокладка его основных магистралей, постройка водонапорной башни, были произведены в 1902 году. Постройка производилась подрядной бригадой Малахова. В основу сооружения водопровода положены задачи обслуживания города на случай пожара.

По своему устройству водопровод являлся напорно-разводящим, при котором, центральная башня выполняла роль запасного резервуара, и, практически, не использовалась как водопроводный распределитель.

До 90-х годов XX века водонапорная башня использовалась для обеспечения резервного запаса воды управления водопровода и канализации города на случай пожарной опасности. В настоящее время помещение башни передано под коммерческую деятельность.

Памятник представляет собой кирпичное сооружение восьмигранной формы. Состоит оно из пяти ярусов, соединенных между собой внутренней лестницей, расположенной вдоль стен. Вход в помещение водонапорной башни осуществляется с уровня земли. Внутреннее пространство освещалось через оконные проемы. Верхний ярус башни облицован деревянной рейкой и имеет, по контуру, проходную смотровую площадку.

Памятник представляет собой образец части водопроводной системы, характерной для провинциального города начала XX века.

Рисунок 4 – Водонапорная башня и смотровая площадка

Ещё один памятник градостроительства и промышленной архитектуры г.Петропавловска - здание первой электростанции (управление электросетей), конец 19 века.

Состоит из двух- и одноэтажного кирпичных зданий, пристроенных друг к другу. В двухэтажном здании окна прямоугольные с лучковым завершением, на боковом фасаде заложены кирпичом. Межэтажный карниз делит здание на две неравные горизонтальные части. Одноэтажная часть здания имеет арочные оконные проемы и обрамлена пилястрами. Крыша двускатная из кровельного железа.

Рисунок 5 – Здание первой электростанции

Все рассмотренные здания являются образцами исторической планировки провинциального купеческого города, характерной для начала XX века, выразившейся в плановой комплексной застройке промышленных сооружений центра города.

Историческая архитектурная застройка играет важную роль в преемственности культур разных эпох. С помощью исторических архитектурных памятников можно узнать культуру народа и его самобытность. Сохранение и изучение исторической архитектурной среды является важнейшей задачей современного общества.

Литература

1. Цитман Т.О., Богатырёва А.В. Реновация промышленной территории в структуре городской среды // Инженерно-строительный вестник Прикаспия: Научно-технический журнал. – 2015. - №4 (14).
2. История г. Петропавловска в фотографиях архитектурных памятников. [Электронный ресурс] // arhivsqo.wordpress.com // Северо-Казахстанский государственный архив, 2019 г. URL:https://arhivsqo.wordpress.com.
3. Памятники истории и культуры СКО. [Электронный ресурс] // uprkult.sko.gov.kz/ Управление культуры, развития языков и архивного дела акимата //http://uprkult.sko.gov.kz/page/read/.htm.
4. Памятники и архитектурные композиции г. Петропавловска. [Электронный ресурс] // petropavlovsk.biz/ Петропавловск. Справочник., 2019 г. https://petropavlovsk.biz/

ӘОЖ 004.9

АВТОМОБИЛЬ САТАТЫН САЛОННЫҢ ЖҰМЫСЫН АВТОМАТТАНДЫРУ ҮШІН АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕНІ ЖОБАЛАУ ТАЛАПТАРЫН ҚАРАСТЫРУ

Оракбаев Ж.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Бұл мақалада автомобиль сататын салонның жұмысын автоматтандыру үшін ақпараттық жүйені жобалау талаптары қарастырылады.

АЖ-ны жобалау - пәндік аймақты модельдеуге негізделген. Дұрыс жұмыс істейтін бағдарламалар жүйесі түрінде IT жобасының тиісті пәндік аймағын алу үшін болашақ ақпараттық жүйенің жұмысының барлық аспектілерін көрсететін модельдің тұтас, жүйелік көрінісі болуы керек. Сонымен қатар, пәндік аймақтың моделі зерттелетін пәндік аймақтың құрылымын немесе жұмысын модельдейтін және негізгі талапқа сай келетін – осы аймаққа сәйкес келетін кейбір жүйені білдіреді.

Пәндік аймақты алдын-ала модельдеу жобалау жұмыстарының уақыты мен уақытын қысқартуға және тиімді және сапалы жоба алуға мүмкіндік береді. Пәндік аймақты модельдеусіз, стратегиялық мәселелерді шешуде көптеген қателіктер жіберілу ықтималдығы жоғары, бұл экономикалық шығындарға және жүйені кейіннен қайта жобалауға жоғары шығындарға әкеледі. Нәтижесінде АЖ жобалаудың барлық заманауи технологиялары пәндік аймақты модельдеу әдістемесін қолдануға негізделген.

Бизнесті модельдеу процесі әр түрлі әдістер аясында жүзеге асырылуы мүмкін, олар ең алдымен модельденген ұйым деген көзқарасымен ерекшеленеді. Ұйымдастыру туралы әртүрлі идеяларға сәйкес әдістер әдетте Объектілік және функционалды (құрылымдық) болып бөлінеді [1].

Бизнесті модельдеу тұрғысынан ұсынылған тәсілдердің әрқайсысының өзіндік артықшылықтары бар. Объектілік тәсіл өзгерістерге неғұрлым төзімді жүйені құруға мүмкіндік береді, ұйымның қолданыстағы құрылымдарына жақсы сәйкес келеді. Функционалды модельдеу Ұйымдық құрылым өзгеру процесінде болған немесе мүлдем нашар дамыған жағдайларда өзін жақсы көрсетеді. Орындалатын функциялардың тәсілін орындаушылар өздерінің ағымдағы жұмысы туралы ақпарат алған кезде интуитивті түрде жақсы түсінеді.

Функционалды әдістер ұйымды кіріс ақпарат ағынын шығыс ағынына айналдыратын функциялар жиынтығы ретінде қарастырады. Ақпаратты түрлендіру процесі белгілі бір ресурстарды тұтынады. Объектілік техниканың негізгі айырмашылығы-функциялардың (деректерді өңдеу әдістері) деректердің өзінен нақты бөлінуі.

Нысанға бағытталған тәсіл объектінің ыдырауын қолданады, статикалық құрылым объектілер мен олардың арасындағы байланыс тұрғысынан сипатталады, ал жүйенің әрекеті объектілер арасындағы хабар алмасу тұрғысынан сипатталады. Әдістеменің мақсаты пайдалану сценарийлері моделінен бизнес-функцияларды іске асыруға қатысатын жеке объектілерді айқындайтын модельге көшуге мүмкіндік беретін ұйымның бизнес-моделін құру болып табылады.

Объектіге бағытталған тәсілдің тұжырымдамалық негізі келесі принциптерді ескере отырып құрылған объект моделі болып табылады [2]: абстракция; инкапсуляция; модульділік; иерархия; типтеу; параллелизм; тұрақтылық.

1.Пайдалану нұсқаларын талдау келесі қатынастарды анықтайды.

1)Бухгалтер құқықтарды сәтті тексерген жағдайда дерекқорға қол жеткізе алады, содан кейін оған дерекқордағы жазбаларды көруге, жаңа жазбалар жасауға немесе бар жазбаларды жоюға мүмкіндік беріледі

2)Сатушы-кеңесші құқықтарды сәтті тексерген жағдайда дерекқорға қол жеткізе алады, содан кейін оған дерекқордағы жазбаларды көруге немесе жаңа жазбалар жасауға мүмкіндік беріледі.

3)Сатып алушы, Директор және Менеджер дерекқордағы жазбаларды көре алады.Автомобильдерді сату салонында пайдалануға арналған. Жүйені құру мақсаттары: қызметкерлерге және басшылыққа автомобиль сатылымын ұйымдастыру мәселелерін тиімді шешуге мүмкіндік беретін ақпараттық жүйені жобалау қажет.

2.Әрекет етуші тұлғалардың тізімі

1) Директоры. Ұйымда басты лауазымды атқарады, жүйемен де, басқа актерлермен де диалог жүргізеді.

2) Есепші. Бұл актер әртүрлі экономикалық және қаржылық операцияларды орындайды

3) Менеджер. Консультациялар жүргізеді клиенттер.

4) Сатушы-кеңесші. Автокөлікті сатуды рәсімдейді.

5) Сатып алушы. Автокөлікті таңдайды, төлем жасайды.

3. Глоссарий (терминдер мен қолданылатын ұғымдар сөздігі)

Деректер базасы-деректер базасы есептеу жүйесінде сақталады және өңделеді, дерекқордағы деректер жақсы құрылымдалған, мәліметтер базасының құрылымы деректерді тиімді іздеуді және өңдеуді қамтамасыз етеді [3].

Тауар қозғалысын есепке алу-уақыт бөлінісінде жүйеге енгізілетін өзгерістерді (кіріс жүкқұжаттары / Шығыс жүкқұжаттары) сақтауға мүмкіндік беретін жүйенің мүмкіндігі.

Есеп-жүйе белгілі бір кезеңдегі салонның кірісі, сыныптар бойынша әртүрлі автомобильдерді сату және т. б. сияқты есептерді қарауға мүмкіндік береді.

Құқықтарды тексеру-жүйені бастамас бұрын Пайдаланушы өзінің есептік жазбасына логин мен парольді енгізуі керек. Сатып алушы автокөлікті парольсіз таңдауға қол жеткізеді.

Тапсырыс-Тапсырыс беруші мәлімдеген автокөлік сатып алу қажеттілігі (автокөлік дилерінде қажетті автомобиль болмаған жағдайда).

Сату-құжаттарды ресімдеуге байланысты операция: сату шарты, кепілдік талоны, автомобиль құжаттары, автомобильді сату алдындағы дайындық.

Бағдарламаның жұмысы үшін талап етілетін персоналдың ең аз саны кемінде 2 штаттық бірлікті - бухгалтер мен сатушы-консультантты құрауы тиіс.

Бухгалтер мен сатушы-консультанттың АЖО жұмыс күндері жұмыс уақытында қол жетімді болуы тиіс (әдетте, 8-ден 18-ге дейін).

Сенімділікке қойылатын талаптар

ААЖ тұрақты жұмыс істеуі мынадай іс-шараларды жүргізуді қамтамасыз етеді: лицензиялық бағдарламалық қамтамасыз етуді пайдалану, техникалық құралдардың үздіксіз қоректенуін ұйымдастыру, компьютерлік вирустардың болуын үнемі тексеру.

Жүйеге қызмет көрсетуге жұмсалатын уақыт Жалпы жұмыс уақытының 5% - ынан аспауы тиіс. Орташа жұмыс уақыты - 10 жұмыс күні. Қателер мен ақаулардың максималды мөлшері-бес мың код жолына 1 қате.

Пайдалануға қойылатын талаптар

Жүйе жалпы мәліметтер базасымен байланысты бір уақытта жұмыс істейтін кем дегенде 10 пайдаланушыны қолдай алуы керек және кәсіпорын қызметкерлерінің саны өскен жағдайда олардың санын көбейте алуы керек. Қазіргі уақытта автосалонда бір директор, екі менеджер бір бухгалтер, төрт сатушы-кеңесші бар. Алдағы 3 жылда сатушы-консультанттар санының өсуі-ең көп дегенде 4, менеджерлер-ең көп дегенде 5.

Қолдануға қойылатын талаптар

Қарапайым пайдаланушыларды оқыту үшін қажетті уақыт - 1 жұмыс күні (8 сағат), озық пайдаланушыларды оқыту үшін - жұмыс күнінің жартысы (4 сағат).Типтік тапсырмалар үшін жауап беру уақыты-5 секундтан аспайды, күрделі тапсырмалар үшін - 20 секундтан аспайды.

Құжаттамаға қойылатын талаптар

Жүйеде пайдаланушылардың нұсқаулықтары (пайдаланушылардың түрлері бойынша) ұсынылуы тиіс. Олар барлық қолданылатын терминдердің шифрын, балама сценарийлерді қоса алғанда, негізгі пайдалану нұсқаларының сипаттамаларын, сондай-ақ бағдарлама интерфейсіне егжей-тегжейлі шолуды қамтуы керек.

Әдебиет

1. Буч Г., Джеймс Р., Ивар Я. Введение в UML от создателей языка. – М.: ДМК Пресс, 2015. – 496 с.
2. Э. Гамма и др. Приемы объектно-ориентированного проектирования. Паттерны проектирования. – Москва: СИНТЕГ, 2016. – 366 с.
3. Мюллер Р.Дж. Базы данных и UML. Проектирование. – М.: ЛОРИ, 2017. – 420 с.

УДК 620.91

СОВРЕМЕННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

СОЛНЕЧНОЙ ЭНЕРГИИ

Өтеген Е.Е., Зыкова Н.В.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Солнечная энергетика — это один из основных видов добычи энергии, основанной на возобновляемом источнике - Солнце. Основная цель состоит в преобразовании солнечного излучения в другие технологические виды энергии, используемые человеком для своих нужд. Этот вид энергии неисчерпаем и может рассматриваться потенциально как энергоресурс, способный перевернуть современные представления об энергообеспечении и полностью удовлетворить потребности человечества.

Мировая солнечная энергетика развивается высокими темпами. Солнечные электростанции становятся частью энергетической инфраструктуры, стремительный рост количества и общей мощности электростанций, работающих на гелиосырье, предполагает также рост влияния солнечных технологий на экономику. Прежде всего, в ближайшие десятилетия солнечная энергетика станет стимулом для экономического развития экваториальных стран, обладающих максимальным «солнечным» ресурсом.

В настоящий момент существуют две гелиотехнологии, которые могут претендовать на развитие в будущем. Одна основана на извлечении тока в результате фотоэлектрического эффекта (photovoltaic, PV). Вторая состоит в преобразовании тепловой энергии солнца (concentrated solar power, CSP), эта технология основана на нагреве теплоносителя от концентрированного солнечного луча.

Общая идея преобразования света в электрический ток состоит в следующем — на полупроводниковую пластину падает поток фотонов, то есть свет, в результате поглощения фотонов атомами поверхностного слоя полупроводника электроны «выпрыгивают» с последних орбит атома на соседний слой проводимости, где пучок электронов образует электрический ток.

Техническая сложность эффективного применения данного эффекта связана со сложностью преобразования всего солнечного спектра, то есть с использованием мультичастотных методов, так как определенный полупроводник улавливает фотоны только определенной частоты и не более. Современные фотопреобразователи рассчитаны на незначительную часть видимого солнечного спектра, КПД промышленных фотоэлементов не превышает 7-15%. Этого чрезвычайно мало, чтобыудовлетворить современные потребности в электроэнергии.

Фотовольтаические электростанции (PV-станции) на базе фотоэлементов монтируются по модульному принципу и могут наращиваться в зависимости от потребностей. Высокая стоимость панелей компенсируется простотой установки и обслуживания, как правило, мощные солнечные электростанции требуют минимум обслуживающего персонала. Срок эксплуатации солнечных батарей превышает 25 лет. В мире насчитывается несколько крупнейших фотовольтаических солнечных электростанций, которые имеют превосходные показатели эффективности и показывают стабильную работу с минимальным техническим обслуживанием.

Также фотоэлектрические элементы способны вырабатывать электроэнергию, которая используется для бортового питания транспортного средства или для электродвигателя электрического транспорта, поэтому они могут устанавливаться на лодках, электромобилях и гибридных автомобилях, самолётах, дирижаблях и т. д.

В Италии и Японии фотоэлектрические элементы устанавливают на крыши железнодорожных поездов. Они производят электричество для кондиционеров, освещения и аварийных систем.

Компания Solatec LLC продаёт тонкоплёночные фотоэлектрические элементы для установки на крышу гибридного автомобиля Toyota Prius. Тонкоплёночные фотоэлементы имеют толщину 0,6 мм, что никак не влияет на аэродинамику автомобиля. Фотоэлементы предназначены для зарядки аккумуляторов, что позволяет увеличить пробег автомобиля на 10 %.

Эффективность солнечных панелей, основанных на фотоэлектрическом эффекте, зависит от положения по отношению к солнцу, перегреваи погоды. Поэтому основные усилия производителей направлены на повышение эффективности, снижение стоимостии создание универсальной панели, которая способна воспринимать широкую областьсолнечного спектра с высоким КПД.

Так недавно группа исследователей из Университета в Торонто представила новый тип светочувствительных наночастиц, названных ими «коллоидные квантовые точки», которые могут стать основой для разработки более дешевых и универсальных солнечных батарей. Новые материалы будут использовать уже привычные полупроводники n-типа и p-типа – но с одним существенным отличием: возможностью функционировать не в помещении, а под открытым небом. Это уникальное открытие для рынка солнечной энергетики. Оказалось, что полупроводники n-типа при реакции с кислородом образуют материал из «коллоидных квантовых точек», который уже не реагирует с воздухом и, следовательно, может оставаться стабильным при эксплуатации вне помещений. Применение таких фотоэлементов увеличивает коэффициент поглощения лучистой энергии: экспериментальные панели, разработанные на основе данной технологии, показали увеличение КПД на 8%.

Ученые из Университета Имперского колледжа в Лондоне разработали новый материал на основе арсенида галлия, повышающий эффективность солнечных фотоэлектрических систем почти в три раза. Полученные солнечные фотоэлементы названы элементами «тройного сочленения», их эффективность связана с химическими превращениями, которые оптимизируют процесс поглощения и преобразования энергии излучения: свет поступает в систему по своеобразным отражающим «световым трубкам».

Вторая гелиотехнология основывается на эксплуатации CSP-электростанций, преобразующих концентрированное солнечное излучение в тепловую энергию, которая в дальнейшем используется для получения электроэнергии. Большей частью оборудование, используемое на электростанциях CSP-типа, является частью обычной ТЭС. Общая концепция этой технологии состоит в нагреве теплоносителя — воды, масла, соляного раствора, с помощью концентрированного солнечного света, полученного посредством сфокусированных зеркал-гелиостатов. Спомощью теплоносителя, нагретого до температуры фазового перехода, получаютводяной пар, который запускает паровую турбину, вырабатывающую электрический ток.

Данная технология является экономически-эффективной по сравнению с фотовольтаическими солнечными электростанциями, при этом достигаемая эффективность составляет не менее 50%, с учетом, что такой тип солнечных электростанций устанавливается только в экваториальной зоне, с характерным для нее большим объемом солнечной энергии. Количество вырабатываемой энергии гелиотермальными электростанциями, установленными в пустынях, намного выше, чем мощность фотовольтаических солнечных электростанций.

Кроме того, солнечная энергия может применяться в различных химических процессах. Так Израильский Weizmann Institute of Science в 2005 году испытал

технологию получения неокисленного цинка в солнечной башне. Оксид цинка в присутствии древесного угля нагревался зеркалами до температуры 1200 °С на вершине солнечной башни. В результате процесса получался чистый цинк. Далее цинк можно герметично упаковать и транспортировать к местам производства электроэнергии. На месте цинк помещается в воду, в результате химической реакции получается водород и оксид цинка. Оксид цинка можно ещё раз поместить в солнечную башню и получить чистый цинк. Технология прошла испытания в солнечной башне канадского Institute for the Energies and Applied Research.

Швейцарская компания Clean Hydrogen Producers (CHP) разработала технологию производства водорода из воды при помощи параболических солнечных концентраторов. Площадь зеркал установки составляет 93 м^2. В фокусе концентратора температура достигает 2200°С. Вода начинает разделяться на водород и кислород при температуре более 1700°С. За световой день 6,5 часов (6,5 кВт·ч/кв.м.) установка CHP может разделять на водород и кислород 94,9 литров воды. Производство водорода составит 3800 кг в год (около 10,4 кг в день).Водород же потом может использоваться для производства электроэнергии, или в качестве топлива на транспорте.

Подводя итог, следует отметить, что совокупная мощность солнечных электростанций в мире в дальнейшем будет стремительно наращиваться. В «солнечную» гонку будут включены все страны, которые имеют достаточное количество солнечного излучения для эффективного производства электроэнергии. Коммерческая эффективность солнечной энергии с развитием «солнечных» технологий и повышением эффективности преобразования солнечного света будет только увеличиваться.

Литература

1. Лапаева Ольга Федоровна. Трансформация энергетического сектора экономики при переходе к энергосберегающим технологиям и возобновляемым источникам энергии (рус.) // Вестник Оренбургского государственного университета. - 2010.
2. Сибикин Ю.Д. Альтернативные источники энергии.- М.: «РадиоСофт», 2014.
3. Джумамухамбетов Н.Г. Нетрадиционные возобновляемые источники энергии. - А.: «Эверо», 2010.
4. http://topsa.kz
5. Плачкова С.Г. Энергетика: история, настоящее и будущее – Харьков: ХПИ, 2015 г.

СОВРЕМЕННЫЙ ДИЗАЙН, ОПРЕДЕЛЯЕМЫЙ СУЩЕСТВУЮЩИМИ СОЦИАЛЬНЫМИ РЕАЛИЯМИ

Раковец Н.С., Шашкина И.С.
(СКУ им. М. Козыбаева)

На сегодняшний день значимость дизайнерской деятельности возрастает, роль дизайна в процессе жизнедеятельности человека переходит на другой уровень. Проанализировав разные источники, можно сделать вывод о том, что в данном направлении проводилось мало исследований.

Данная статья посвящена вопросу расширения исследовательского пространства, которое в последнее время пополняется за счет различной досуговой деятельности и определяет направления образовательной политики в дизайне.

Дизайн как наука находится в состоянии поиска новых идей, моделей и методов исследования. Развитие исследовательских пространств происходит в соединении культурных, экономически, политических, социальных и многих других процессов,

которые вызывают изменения в мире, который нас окружает. Как изменения в современном мире влияют насодержание и темы исследований в дизайне?

Становление информационного общества изменило роль дизайна в современном обществе и науке в целом. Внимание к дизайну со стороны общества и государства выражается в интересе к результатам исследований в дизайне. Особенно заметны эти процессы в западных странах. Отмечается, что современные европейские исследования в области дизайна развиваются в двух направлениях, первое из которых – теоретическое. Но важность для образования и общества приобретает другое направление, которое отмечает, освещает и объясняет факты реальности, является руководством для настоящего и будущего процесса образования и профессиональной подготовки. Именно такие исследования определяют направления образовательной политики в западных странах.

В новом обществе изменилось отношение к человеку на всех этапах его жизни. Это должно выражаться в расширении исследовательского пространства, которое в последнее время пополняется за счет различной досуговой деятельности как взрослых, так и детей. Сама жизнь ставит задачу выявления новых тенденций, закономерностей, принципов и моделей дизайна. Вкусы и потребности людей очень изменились, современные общественные проекты направлены на обслуживание гораздо большего количества людей, постоянно совершенствуются в создании комфортабельности пространства.

Современный дизайн характеризуется воплощением нестандартных идей, необычных решений, но в то же время, современный дизайн характеризуется, прежде всего, функциональностью всех элементов, их эстетической гармонией и максимальной сочетаемостью.Известно, какую роль играет эстетика архитектуры и дизайна в современном мире и, какую роль она играет в сознании каждого человека. Современный этап характеризуется сложностью всех социальных процессов. Как писал П.Сорокин, «если принять во внимание, что человек, общество и культура подвержены постоянному влиянию неорганических, органических, социокультурных сил, то их линейное изменение на протяжении всего исторического времени становится еще менее вероятным. Прибавьте к этому тот неоспоримый факт, что каждая из этих изменения сама постоянно меняется в процессе своего существования и, таким образом, может изменять направление социокультурного изменения, и тогда утверждение о вечной линейности потеряет всякий смысл». Изучение нелинейных процессов в исследованиях невозможно без использования структуры различных принципов и моделей. Они хорошо совмещаются с осознанием современной наукой ограниченности воздействия возможностью создания напряжения среды в точках критического состояния системы.

Изменение общества происходит как ответна трансформацию человека. Как известно, в различные исторические периоды, с изменением материальных и духовных потребностей, эстетических воззрений, а также в связи с прогрессом строительства, техники складывались архитектурные стили, определявшие и характер интерьера. В последние годы появилось большое количество исследований о новом поколении.

На настоящий момент специфика общего развития нашего региона демонстрирует сколь быстро уничтожается архитектурное пространство. Еще более стремительно меняется дизайн интерьеров, при этом, совершенно новых, или обновленных недавно. В этой связи возникает необходимость фиксации существующих на данный момент объектов средового дизайна, как явления общего потока развития культуры времени. Для дальнейших поколений необходимо донести принципы формирования архитектурно-художественного пространства среды нашей эпохи. Необходимо полноценное исследование данного вопроса в архитектуре и в

искусствоведении. На настоящий момент благоприятные условия сложились в развитии средового дизайна, дизайна архитектурного пространства. Это и привело к его динамичному росту, он уже прочно занял лидирующие позиции в культуре

Современный дизайн архитектурной среды Казахстана – одна из ярких страниц строительства новой культурной среды, в которой понятие комфорт опирается на совокупность принципов эргономического и художественного проектирования. Этот этап развития полностью совпадает с новым осмыслением средового пространства, ранее несвойственного для казахского этноса. Динамичное развитие дизайна архитектурной среды в Казахстане во многом связан с процессом активной урбанизации двух мегаполисов Астаны и Алматы, это привело к кардинальным изменениям как в самом проектировании интерьеров общественных сооружений, так и в многообразии стилевых направлений художественного решения.

В дизайне предметного мира одним из важных вопросов являются вопросы эргономики, исследованиям которого в свое время посвящены были труды советских авторов (Минервин Г.Б.). Одно из центральных мест в дизайн-проектировании предметной среды представляют оборудования разного типа назначений, от бытовых до производственных. Эти вопросы подняты в книге Рунге В.Ф. [3], общие знания по эргономике в разработке дизайна среды поднимаются в совместном труде авторов Рунге В.Ф., Манусевича Ю.П. [4].

Естественно, современное проектирование среды невозможно без использования компьютерных технологий. Исследования в этой области должны соответствовать тенденциям развития в научном мире. Для современного этапа развития дизайна характерна межнаучная интеграция, которая связана с пониманием сложности организации и протекания явлений культуры.

Широта применения термина и широта охвата деятельности дизайнера привели к появлению понятия «тотальный дизайн». Индустриальный вектор развития мира явился базой формирования тотального дизайна на протяжении последних двух столетий.

«Общечеловеческий масштаб и сложность задач, встающих в этой связи перед дизайном, делают необходимым объединение усилий специалистов разных стран, взаимное творческое усвоение опыта проектного осмысления культурно-экологической проблематики и новейших тенденций технологического развития в их связи» [5].

Еще одна важнейшая составляющая современной картины развития мирового дизайна включает вопросы эстетики, художественно-образные стилистические принципы решения средового пространства. Задачи организации внутреннего пространства и формирование интерьера как законченной архитектурной композиции не могут быть оторваны от тех требований, ради которых возникает это пространство. В неразрывном единстве с практическими, возникают и развиваются эстетические и духовные требования к внутреннему пространству, его интерьеру. Художественное понимание развивается как стремление к гармонии. Развитие идеи геометрической гармонизации пространства следует основополагающей идее порядка – строгие пропорции объемно-пространственной композиции, чистота геометрических построений, выверенная детализация. Квадрат, круг, многогранник в плане предполагают построение статичной, уравновешенной формы пространства. Человек, находящийся в таком 33 пространстве, чувствует себя внутренне спокойнее, независимее, значительнее. Характеристика формы внутреннего пространства, очертание помещения в плане, криволинейные и плоские потолки, форма мебели являются признаками художественного формирования интерьера. Форма может быть охарактеризована как статичная, уравновешенная и, в противоположность ей, как динамичная. Динамичная же форма предполагает обращенность внутреннего

пространства куда-то вовне и ставит человека в положение чего-то ожидающего, зависимого. Часто такая форма бывает связана с характером использования помещения-обращенность зрительного зала к сцене, раскрытие в природу и т.д. Кроме того, она бывает обусловлена композицией, построением целого. И тогда статичная форма является организующим началом, как бы условно подчиняющим себе динамичные, обращенные формы. Современная практика дизайна всецело связана с общим направлением развития художественной культуры, в которой революционные идеи модернизма еще не исчерпали своего значения, хотя и серьезно переосмыслены, и трансформированы на данный момент.

В нашей действительности действует огромное количество условностей, которые нуждаются в изучении. Исследования в дизайне в современном мире выходят из рамок научного пространства. Осознание сложности и противоречивости, потребности в постоянном развитии делают дизайн актуальным для всего общества. Дизайн не только изменился сам, но и изменил общественное мнение о многих процессах в мире.

Развитие средового дизайна – это перманентный процесс, детерминированный трансформацией общества и человека, главная задача исследований в дизайне –быстро реагировать на все изменения.

Литература

1. Сорокин П.А. Социокультурная динамика и эволюционизм // Американ. социол. / под ред. В.И. Добренькова. М., 1996.
2. Курьерова Г.Г. Итальянская модель дизайна (проектно-поисковые концепции второй половины XX века): дис. канд. искусствоведения: 17.00.06. / Всероссийский научно-исследовательский институт технической эстетики. – М., 1990. – 154 с.
3. Рунге В.Ф., Манусевич Ю.П. Эргономика и оборудование интерьера. – М.: Архитектура-С, 2005. – 328 с.
4. Рунге В.Ф., Манусевич Ю.П. Эргономика в дизайне среды.– М.: Архитектура-С, 2005– 327 с.
5. Тенденции, формирующие систему образования: докл. Центра исследований и инноваций в области образовании. ОЭСР. Гл 8, 9 (пер. с англ.) Вопр. Образования. 2009. №4 с 35-55

ИНКЛЮЗИВНЫЙ ДИЗАЙН КАК СПОСОБ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ

Раковец Н.С., Шашкина И.С.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Развитие профессионального образования в настоящее время осуществляется в контексте его гуманизации. Реализуя любую образовательную программу, необходимо всегда задавать вопрос о ее социальной эффективности.

Последние десятилетия - эпоха постиндустриального общества, которая предъявляет к современному образованию свои особенные требования. Технологии отходят на второй план, а на первый план выдвигаются компетенции: умение самостоятельно переквалифицироваться, гибко и плавно переходить от одной технологии к другой, способность к анализу гуманитарных последствий , которыми сопровождаются развитие и внедрение новых современных технологий. В настоящее время инновационные проекты предполагают установление связей между образованием и обществом.

Сегодня необходимо создание условий для формирования инклюзивного общества, предполагающего равные возможности для интеграции людей самых разнообразных социальных групп, независимо от национальной или религиозной принадлежности, пола, возраста, состояния здоровья. Демография изменилась, население стало старше — теперь мы понимаем, что рано или поздно любой может столкнуться с тем, что окружающая среда ему не подходит. О том, что общество неоднородно, а привычная среда, строение домов и города в целом могут быть кому-то неудобными, задумались только в XX веке.

Инклюзивный дизайн направлен на ликвидацию барьеров, которые требуют дополнительного усилия и разделяют пользователей на различные категории [4]. На первый план выходят программы по интеграции в общество людей с ограниченными возможностями здоровья. Сегодня широкая трактовка доступности городской среды предполагает равноправное участие людей с ограниченными возможностями здоровья и маломобильных групп населения во всех сферах жизнедеятельности общества [2].

Школы и университеты рассматривают возможности предоставления инклюзивного образования. Но люди, имеющие ограниченные возможности жизнедеятельности, неизбежно сталкиваются с проблемой недоступности среды знаний и городских территорий. Существуют большие проблемы неприспособленности городской и транспортной среды к обслуживанию инвалидов.

Однозначно приходит вывод, что создание условий интеграции людей с ограниченными возможностями здоровья в современном обществе не произойдет без перемены предметной составляющей нашего бытия. Необходимо создание безбарьерной среды, в которой отсутствуют преграды, затрудняющие передвижение маломобильных групп населения, доступ их в здания и пользование отдельными его пространственными элементами. В первую очередь, это сфера деятельности дизайнеров, которые могут помочь инвалиду.адаптироваться в пространственной среде и включиться в полноценную общественную жизнь. Дизайнеры должны думать не только о том, как люди будут использовать продукты, но и о последствиях в реальном мире от происходящих изменений.

В современном обществе дизайнеры знакомы с понятием «безбарьерная архитектурная среда» и «инклюзивный дизайн», но для многих они остаются абстракцией, ассоциирующейся, в крайнем случае, с устройством пандусов для инвалида и новыми изменениями в строительных нормах. Но во всем мире это понятие глубже – это мировоззренческая позиция зодчества, философская идея общего общегуманного подхода к формированию архитектурного пространства «доступного для всех» [3].

Развитие гуманистической направленности студентов – дизайнеров, постоянное повышение социальной эффективности профессии дизайнера через особый подход к организации учебного процесса – необходимые составляющие формирования профессиональной культуры дизайнера формации- специалиста с новым мышлением, который при разработке новых решений для современного города будет опираться на понятие доступного дизайна, мысля не как среднестатистический потребитель, а инклюзивного общества, в котором равными правами обладают представители различных социальных групп, включая людей с ограниченными возможностями здоровья.

Комплексный подход к проблеме показывает, что развитие гуманистической направленности личности не всегда находит понимание и реализацию в образовательном процессе вуза. В подготовке студентов сохраняется узко-прагматический принцип профессионального обучения, приводящий к отсутствию

гуманистической направленности в профессиональной подготовке и, как следствие, не развитию гуманного отношения студентов.

Для работы над реализацией региональных программ по созданию доступной среды требуются усилия многих специалистов. В преобразовании среды жизнедеятельности, в ликвидации барьеров как физических, так и «отношенческих», трудно переоценить роль дизайнеров. Поэтому на данном этапе необходимо уделить внимание развитию гуманного отношения будущих специалистов в области дизайнерского проектирования, становлению их профессиональной культуры на принципах гуманизма и социальной значимости профессии. Наряду с этим становится необходимым обучение будущих дизайнеров проектированию доступной среды, то есть обучение инклюзивному дизайну.

Организованное соответствующим образом и осуществляемое в определенных условиях учение обеспечивает не только деятельность по освоению учебного материала, но и соответствующее отношение к объектам проектирования. Нравственные и эстетические истины постигаются учеником в ходе учения, но не прямо через усвоение учебных знаний, умений и навыков, а в результате эмоционально-духовного определения своего места в системе отношений с объектами, которые вовлечены в учение [1]. Поэтому мы говорим, что умение - это средство , используемое в воспитании, точнее – одно из средств(наряду с трудом, общением), обеспечивающих в определенных условиях целенаправленное формирование отношения учащегося к предметам и явлениям его окружения.

Таким образом, если содержание обучения проектированию инклюзивного дизайна будет носить гуманистический характер, а формы и методы обучения будут подобраны таким образом, чтобы мотивы учения студентов приобретали гуманистический характер, можно предположить, что обучение инклюзивному дизайну будет носить воспитывающий характер, обеспечивая развития гуманного отношения студентов.

Гуманизм в архитектуре, градостроительстве и дизайне в целом не всегда является детерминантой профессиональной дизайнерской деятельности. В настоящее временя, в рамках теории и практики профессиональной подготовки формируется новое понимание профессионального образования, эффективного с точки зрения общества и человека. Важнейшим результатом такого образования является не только сама по себе сумма знаний и умений, но и некая «система», определяющая существование и поведение человека вв этом мире и находящаяся личностном арсенале профессионала.

Формирование нравственно совершенной личности всегда было и сейчас остается одним из актуальных направлений научно- педагогических исследований. Для профессии дизайнера этот вопрос имеет особое значение, а тенденции изменений в сфере общественной жизни, расширение и усложнение задач, стоящих перед специалистом, повышение требований к социальной эффективности преобразующей проектной деятельности еще больше повышает его роль.

Таким образом, установив гуманистический характер инклюзивного дизайна и деятельности по созданию доступной среды, можно утверждать, что обучение проектированию объектов инклюзивного дизайна, наряду с воспитательным иобразовательным процессом вуза в целом, благодаря содержанию и транслируемому посылу, обладает воспитательными возможностями для формирования гуманного отношения студентов дизайнерских специальностей.

В городах Казахстана и стран постсоветского пространства лишь недавно начали осознавать необходимость приспособления инфраструктуры для людей с ограниченными возможностями жизнедеятельности, хотя давно уже существует ряд

нормативно – методической документации для создания комфортной среды для инвалидов. Обучение инклюзивному дизайну не предусматривает ни одна профильная дисциплина дизайнерских специальностей. Студенты знакомятся с принципами формирования доступной архитектурной среды в ходе освоения дисциплин, содержание которых предполагает ознакомление студентов с нормативной базой проектирования. Такое обучение является знаниево-ориентированным, при этом глубина понимания обучающимися определенного фрагмента действительности пропорциональна количеству изученного материала. В результате такого обучения будущий дизайнер знает о существовании норм и правил, методических рекомендаций по проектированию среды с учетом потребностей инвалидов. Не закрепив эти знания на собственном творческом опыте, студент забывает когда-то изученный «сухой материал». Нормативные документы представляют лишь эргонометрические требования, выраженные в размерах длины, ширины и углах уклона, не делая акцент на эмоциональных и эстетических характеристиках создаваемой дизайнером комфортной для всех среды.

Инклюзивный дизайн является деятельностью по качественному преобразованию среды жизнедеятельности человека на основе принципов доступности и универсальности. Так как в результате такой деятельности пространство и его наполнение дает возможность воспользоваться им всем и каждому, включая людей с ограниченными возможностями здоровья, людей, временно ограниченных в мобильности и т.д., то есть наделяет каждого пользователя одинаковыми правами и возможностям, пересматривая среду города на приоритет реального человека, а не «мифического» среднего пользователя, то инклюзивный дизайн реализует идею гуманизации среды жизнедеятельности человека.

Усвоение знаний студента по гуманизации предметно – пространственной среды в ходе изучения инклюзивного дизайна из цели переходит в средство развития гуманного отношения студента, при условии построения учебного процесса в логике развития необходимой мотивации обучающихся.

Построив обучение студентов инклюзивному дизайну по принципам личностно-ориентированного обучения, нам удастся использовать весь потенциал такого гуманного направления в проектировании среды жизнедеятельности человека как инклюзивный дизайн с целью развития гуманного отношения студентов.

Литература

1. Селиванов В.С. Основы общей педагогики: теория и методика воспитания: Уч. пособие для студентов вузов. Под ред. В.А. Сластенина. - М.: изд. центр «Академия», 2007 г.
2. Архитектурный дизайн: словарь-справочник. Под ред. Е.С. Агранович-Пономаревой. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2009. - 342 с.
3. Папанек В. Дизайн для реального мира: изд Д. Аронов, 2004. – 254 с.
4. http//www.cae.org.ug – Официальный сайт Центра Инклюзивного Дизайна Великобритании (CAE)
5. https://strelka.com/ru/events/event/2019/08/21 Шила Левант де Бреттвиль. Графический дизайн - мощный инструмент социальных изменений.

УДК 378.16

ИНТЕГРАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И ПРОИЗВОДСТВА КАК ФАКТОР ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ОБУЧАЮЩИХСЯ

Ратушная Т.Ю.
(СКУ им. М. Козыбаева)

В современных условиях особо актуальным становится вопрос подготовки кадров способных быстро адаптироваться к условиям рынка и имеющих достаточно высокий уровень компетенции в определенных сферах деятельности, что возможно при использовании как компетентностного подхода в образовании, так и применения в образовательном процессе инновационных технологий. Востребованными становятся компетентные выпускники ВУЗов, способные эффективно работать в динамически изменяющихся социально-экономических условиях. Ориентация на личность и компетентность, позволяет существенно сократить период освоения профессии и повысить конкурентоспособность студентов на рынке труда

В широком смысле компетентность представляется как совокупность знаний, умений, навыков, позволяющая выполнять конкретные профессиональные задачи в любой сфере деятельности, достигая при этом высоких результатов.

Наиболее значимым фактором является качество обучения в вузе, которое включает в себя практико-ориентированное обучение, позволяющее обучающимся отрабатывать практические навыки в условиях предприятий; «сильный» состав преподавателей, обеспечивающих профессиональную подготовку, материальная база вуза; возможность выбора дисциплин, удовлетворенность в оснащенности учебных аудиторий и лабораторий современным техническим оборудованием.

Таким образом, интеграция образования с наукой и производством - это динамичная многокомпонентная система, работа которой направлена на получение высококвалифицированных и конкурентоспособных выпускников. Каждому состоянию системы соответствуют определенные связи между ее компонентами, в которых выражается та, или иная форма интеграции. Перспективы становления Казахстана как мощной научно-технологической державы возможны лишь при опережающем развитии интеллектуального потенциала во всех сферах. Однако, последствием затяжного экономического кризиса, в последнем десятилетии XX-го века, явилось значительное отставание в развитии отечественной науки, производства и образования по сравнению с развитыми странами, а также появление технологического и информационного разрыва между ними. В создавшихся условиях необходим поиск новых подходов, форм и методов образования, базирующихся на традициях отечественной школы, педагогических инновациях ипередовом опыте ведущих стран мира.

Анализ казахстанского законодательства о науке и других официальных документов показывает, что интеграция науки, производства и образования представляет собой процесс взаимодействия, сотрудничества научных организаций, предприятий промышленного сектора и учреждений высшего образования. Основная причина, обусловливающая необходимость интеграции науки, производства и образования, связана, прежде всего, с созданием эффективной системы развития фундаментальных наук за счет кооперации ученых высших учебных заведений и научно-исследовательских институтов, сохранения ведущих научных школ, повышения качества образования, развития новых форм организации учебного процесса.

Современное состояние интеграции науки, производства и высшего образования в Казахстане характеризуется различными формами совместной деятельности. В ходе проведения анализа деятельности университета по рассматриваемому вопросу были выявлены критерии, по которым проходила оценка результативности и эффективности деятельности кафедр.

1. Прежде всего, это **договора о сотрудничестве** в области фундаментальных и прикладных исследований. Анализ деятельности кафедр университета в этом

направлении показал активную работу по заключению договоров о сотрудничестве с предприятиями региона, республики, ближнего и дальнего зарубежья. Специфика договоров, обусловлена образовательными программами, по которым ведется подготовка обучающихся.

2. **Формы и методы сотрудничества.** Партнерство кафедр с организациями и предприятиями в рамках заключенных договоренностей проявляется в различных формах, характерных для всех видов образовательных программ. Разработка и выполнение научно-исследовательских проектов и программ, учебная и производственная практика в лабораториях и опытных хозяйствах предприятий, привлечение ведущих ученых для проведения учебных занятий, руководства практикой и дипломными работамистудентов, совместной подготовки магистрантов и докторантов, чтение лекций в ведущих вузах страны, рецензирование дипломных/магистерских работ, проведение совместных конференций, круглых столов и семинаров.

За период с 2017 по 2020 годы можно выделить следующие основные формы сотрудничества кафедр университета с внешней средой.

- Привлечение ученых, представителей предприятий, учителей школ для проведения занятий студентов/ магистрантов.
- Привлечение представителей внешней среды для руководства/резенцирования дипломных/магистерских/докторских работ.
- Привлечение специалистов для проведения курсов повышения квалификации.
- Привлечение представителей производственной среды, вузов, школ для проведения научно-практических семинаров, круглых столов, конференций с участием обучающихся.

3. **Наличие отделений кафедры на предприятии**

На всех выпускающих кафедрах есть отделения кафедры на предприятиях, в школах города, лицеях в зависимости от специфики кафедры. Партнерство с отделениями проходит в виде использования технологической базы предприятий для проведения лабораторных/практических работ, разработки тем дипломных работ, научных исследований и как результат курсового и дипломного проектирования по приоритетным направлениям кафедр.

4. **Дипломные/магистерские работы, рекомендованные к внедрению на предприятии/в учебный процесс.**

Одним из показателей эффективности и результативности сотрудничества вуза и представителей бизнес-среды является внедрение результатов дипломных/ магистерских работ в деятельность предприятия или учебный процесс.В качестве наиболее ярких примеров можно привести следующие кафедры: «Транспорт и машиностроение», «Энергетика и радиоэлектроника», «Информационно-коммуникационные технологии», «Русский язык и литература», «Химия и химические технологии», «Правовые дисциплины» «Теория и методика физического и военного воспитания», «Музыкальные дисциплины» (имеются акты внедрения) и другие и другие.

5. **Дуальное обучение**

Договора о дуальном обучении заключены следующими факультетами:

- Агротехнологический - договоренность с учебным центром при ассоциации рестораторов и отельеровг.Петропавловска для получения рабочей профессии повара и кондитера студентами ОП 5В072700ТПП (сентябрь-ноябрь, 2019 года).Студенты ОП 5В072700 ТПП (15 человек) прошли обучение в Международной летней школе на базе Алматинского технологического университета (г.Алматы) и их социальных-партнеров.

- Инженерии и цифровых технологий – ТОО «Радуга», АО «ПЗТМ», Петропавловский машиностроительный колледж (Борки), Кубанский государственный технический университет
- Истории экономики и права – ТОО «Қызылжар-Ақпарат». АО СКОФ РТРК «Казахстан».
- Математики и естественных наук - КГУ «Школа-лицей «Дарын», КГКП «Дворец школьников»

6. Участие в конкурсах НИРС/НИРМ.

Закрепление полученных в ходе обучения компетенций происходит путем участия обучающихся в конкурсах научных работ, при этом немаловажным фактором актуальности и целесообразности выбранной темы является привлечение руководителя с внешней среды. Примерам участия могут быть следующие кафедры:

–«Русский язык и литература» - Ежегодный Республиканский конкурс магистерских/студенческих научных работ (МОН РК). IX Международный научно-практический конкурс «Научные достижения и открытия 2019». Международный конкурс выпускных квалификационных работ в рамках проекта «Interclover». Международный конкурс исследовательских работ в области языкознания и литературоведения в рамках проекта «Interclover».

–«Транспорт и машиностроение» - ТОО «Ремплазма», ТОО «ВФ ПОИСК», ТОО «AVAGRO», ТОО «Мунаймаш». В 2018 году работа магистрата Мацепура Е.А. заняла 1 место на Республиканском конкурсе «Лучший молодой метролог 2018», по результатам которого работа приняла участие в международном конкурсе «Лучший молодой метролог 2019», который проходил в Казани, РФ. По результатам проведенной в 2016-2017 учебном году работы, команда «Творческий союз» (Ярышев Р., Амандыков Е. студенты гр. МС-14, Магзумов О., магистрант гр МС-м-16) заняла 3 место в конкурсе STUDENT ENERGY CHALLENGE, который проходил в рамках IX Молодежного форума на XI Евразийском форуме KAZENERGY 7-8 сентября 2017 года в г. Астана.Ежегодно, начиная с 2017, года магистранты и докторанты кафедры получают грант Ректора по результатам конкурса научных работ (Магзумов О.Х. 2017 год, Семенова Л.А. 2018 год, Жумекенова З.Ж., 2020 год)

7. Публикации статьей/монографий по результатам сотрудничества с предприятиями

Преподаватели кафедр ведут публикационную деятельность в рамках заключенных договоренностей. По результатам данной работы были опубликованы учебно-методические пособия, статьи для участия в международных конференциях (кафедры ТиМ, ИКСГД, РЛ, МиИ, Журналистика, ХиХТ, Биологии, ТМФВ, ТМНДО, ПП).

8. Изменения в ОП по рекомендациям работодателей

При разработке всех образовательных программ университета привлекаются представители работодателей, которые могут вносить изменения в содержание образовательных программ. Данная работа проводится в рамках деятельности Академических комитетов.

9. Число поступивших из числа работодателей в вуз, бакалавриат, магистратура, докторантура

Одним из показателей эффективного взаимодействия вуза с бизнес-средой является поступление представителей работодателей в вуз на образовательные программы бакалавриата/магистратуры/докторантуры.

По результатам проведенного анализа становится, очевидно, что суть интеграции науки, производстваи образования состоит в формировании устойчивых взаимосвязей между научной, производственной и образовательной средой, прежде

всего на основе проектного финансирования, управления, стимулирования и взаимодействия. Наука обогащает образование новыми знаниями, разрабатывает новые, прогрессивные методы обучения, а образование служит источником, питающим науку молодыми кадрами, предприятия в свою очередь являются площадкой для реализации знаний полученных в результате теоретических исследований.

Решение многих проблем развития научной и образовательной деятельности зависит от их эффективного взаимодействия. Основными задачами современного этапа интеграции науки, производства и образования должны стать подготовка кадров для науки и высоких технологий, стимулирование научных исследований в ведущих университетах, концентрация усилий академической и вузовской науки на приоритетных направлениях, совместное использование дорогостоящего оборудования.Одним из действенных методов развития образования является его интеграция с наукой и производством. Такая интеграция дает синергический эффект и интенсифицирует развитие всех компонентов этой триады. К сожалению, в Казахстане процессы интеграции науки, образования и производства пока развиты недостаточно.

Особую остроту на современном этапе приобретает недостаточная ориентация научно-педагогических кадров на инновационное развитие страны и адаптация их к рыночным реалиям науки и экономики. Действующая в Казахстане система образования реализует в основном традиционную модель обучения, ориентированную на усвоение предметно-дисциплинарных знаний. Между тем в новых условиях специалист должен ориентироваться не на то, что будет необходимо сегодня, а на то, что будет востребовано завтра.

Современный мир очень динамичен. Это означает, что в этих условиях знания, приобретенные сегодня, завтра уже устаревают. А это предопределяет необходимость непрерывного обучения. Такова особенность и неизбежность современного образовательного процесса. В СКУ им. М. Козыбаева созданы условия для формирования высокого уровня профессиональных компетенций обучающихся, однако некоторые направления требуют улучшения. По результатам проведенной работы был проведен SWOT – анализ.

SWOT – анализ

Сильные стороны	**Слабые стороны**
1. Активная работа кафедр по заключению договоров с предприятиями/образовательными учреждениями 2. Разнообразные формы сотрудничества в рамках заключенных договорённостей 3. Создание предпосылок для самостоятельной поисково-исследовательской деятельности обучающегося в рамках проведения эксперимента на всех его этапах обучения	1. Недостаточное финансирование на закуп исследовательского оборудования по техническим специальностям. 2. Отсутствие зарубежных стажировок магистрантов/докторантов 3. Низкий уровень владения иностранными языками ППС и студентов 4. Высокий уровень загруженности ППС. 5. Отсутствие финансирования производственных практик со стороны вуза.для руководителей с предприятия
Возможности	**Угрозы**
1. При обновлении содержания ОП, включены дисциплины, рекомендованные работодателями дляформирования профессиональных компетенций обучающихся 2. Ежегодный выпуск учеными, работодателями и ППС научной и учебно-	1. Предприятия региона не заинтересованы в сотрудничестве. 2. Вопросы финансирования совместных научных исследований предприятия-вуз 3. Низкая популярность программ академической мобильности средиобучающихся.

методической литературы, согласно рабочему учебному плану обучающихся 3. Высоко квалифицированный состав ППС 4. Привлечение студентов к выполнению научных исследований 5. Проведение курсов повышения квалификации на базе ИППК для представителей работодателей	4. Условия пандемии 5. Отказ по грантам МОН РК 6. Отток абитуриентов в вузы ближнего и дальнего зарубежья 7. Небольшое количество крупных градообразующих предприятий 8. Низкая мотивация обучающихся, их пассивность в процессе обучения.

Таким образом, можно сделать следующие выводы.

В вузе ведется целенаправленная деятельность по интеграции образования, науки и производства с целью формирования профессиональных компетенций.

С целью наиболее плодотворного взаимодействия с производственной средой необходимо проанализировать потребность в организации курсов повышения квалификации для предприятий/образовательных учреждений региона на базе СКУ им. М.Козыбаева, а также изучить предложения предприятий для проведения курсов повышения квалификации для ППС университета.

Немаловажным фактором, демонстрирующим эффективность и результативность сотрудничества с предприятиями публикации статей/монографий совместно с представителями бизнесс-среды.

Также в условиях пандемии необходимо рассмотреть возможность организации всех видов практик студентов в дистанционном формате с оплатой работы руководителям практик от предприятий.

В своем Послании Президент РК отметил: «…Ставка будет сделана на подготовку новой волны предпринимателей. Поэтому предмет «Основы предпринимательства» должен изучаться на всех уровнях образования – от школ до ВУЗов…». В учебные планы по образовательным программам уже введена дисциплина «Экономика и основы предпринимательства», с целью закрепления знаний, полученных в рамках изучения данной дисциплины необходимо рассмотреть возможность разработки и выполнения научно-исследовательских проектов и программ, направленных на формирование предпринимательских компетенций обучающихся.

Литература

1. Горева О.М., Осипова Л.Б. Перспективы развития дистанционной формы обучения студентов // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 2-1.; URL: http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=21312 (дата обращения: 25.03.2020).
2. Бочарова И.Е., Клименко С.И., Орлова Е.Р. Инновации и их место в экономике России // Инвестиции в инновации: Труды ИСА РАН, № 49. – М.: УРСС, 2009.
3. Гольдин А.М. Образование 2.0: модный термин или новое содержание? // Вопросы образования. – 2010. – № 2.
4. Кошкина Е.Н. Проблемы диверсификации регионального рынка образовательных услуг в России: Автореф. дис. … канд. экон. наук. – М.: УРСС, 2009.
5. Орлова Е.Р. Бизнес-план: методика составления и анализ типовых ошибок. – 8-е изд., испр. и доп. – М.: Омега-Л, 2011.
6. Пахомова Е.А. Методологические основы оценки влияния вуза на эффективность регионального развития. – М.: Мэйлер, 2010.

УДК 378.16

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ДУАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВУЗЕ

Ратушная Т.Ю., Шакирова М.А.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Дуальное обучение – форма подготовки кадров, сочетающей обучение в организации образования с обязательными периодами производственного обучения и профессиональной практики на предприятии (в организации) с предоставлением рабочих мест и компенсационной выплатой обучающимся, при равной ответственности предприятия (организации), учебного заведения и обучающегося. Предприятия делают заказ образовательным учреждениям на конкретное количество специалистов, работодатели принимают участие и в составлении учебной программы. Студенты проходят практику на предприятии без отрыва от учебы.

В дуальной системе обучения усиливается и качественно меняется роль работодателя. На территории предприятия создаются учебные рабочие места для студентов, которые могут отличаться от обычного рабочего места наличием виртуального симуляционного оборудования. Важнейший компонент — наличие подготовленных кадров, которые выступают в качестве наставников.

Внедрение дуального обучения в Республике Казахстан было отмечено первым президентом Республики Казахстан Н. Назарбаевым в качестве одной из важных задач. При этом Назарбаев Н.А. указал на необходимость изучения и внедрения опыта дуального обучения передовых стран мира, в частности Германии.

Немецкая система профессионального образования отличается развитым институтом наставничества, практикоориентированным обучением и активным участием бизнеса в подготовке кадров. Дуальное обучение в Германии введено в строгие законодательные рамки и осуществляется с помощью торгово-промышленных и ремесленных палат. Из 3,6 млн предприятий Германии в программе профессионального обучения задействованы 500 тыс., причем более половины характеризуются как мелкие и средние. Прежде всего это означает, что частный бизнес вкладывает солидные средства в подготовку специалистов нужного профиля.

Прогноз потребностей в рабочей силе фирмы составляют заранее, и свой путь к профессии выпускник германской школы, желающий получить экономическое или техническое образование, начинает не с выбора вуза, а с поиска предприятия, которое возьмет его на обучение. Если выпускник успешно проходит собеседование, предприятие заключает с ним договор на обучение.

Учебная программа формируется по заказу и при участии работодателей, которые, помимо этого, имеют возможность распределять объем учебного материала по дисциплинам в рамках одной специальности. В роли преподавателей на производстве выступают сотрудники компании (инструкторы-наставники).

Программа обычно рассчитана на 2,5–3 года и завершается экзаменом, который принимает комиссия из представителей предприятия, профшколы и региональных ремесленных или торгово-промышленных палат. Успешно сдавшие экзамен выпускники получают свидетельство палаты, дающее право работать по специальности.

В период учебы будущим работникам выплачивается хорошее денежное вознаграждение (стипендия).

Высокая жизнеспособность и надежность дуальной системы объясняется тем, что она отвечает кровным интересам всех участвующих в ней сторон – предприятий, работников, государства.

Для предприятия дуальное образование – это возможность подготовить для себя кадры точно «под заказ», обеспечив их максимальное соответствие всем своим требованиям. В свою очередь такой подход мотивирует молодых людей учиться.

При этом за предприятием остается право выбора, и оно само решает, организовывать ли у себя обучение. Для мелких предприятий, желающих проводить обучение, но не имеющих возможности оборудовать собственные мастерские, торгово-промышленные палаты создают межпроизводственные учебные центры.

Для молодых людей Германии дуальное обучение – это отличный шанс рано приобрести самостоятельность и безболезненно адаптироваться к взрослой жизни, получить работу.

В Германии основная нагрузка в области образования лежит на предприятиях, которые тратят на повышение профессиональной квалификации своих сотрудников более 40 млрд евро ежегодно. Эта сумма больше той, в которую обходится государству содержание вузов.

Государство поддерживает подготовку специалистов на предприятии, финансируя систему профессиональных школ. Главная функция государства – **координация и обеспечение законодательной базы**.

Дуальная система обучения является одним из возможных способов объединения интересов бизнеса, будущего специалиста и государства

Дуальная система профессионального образования, получила мировое признание, это наиболее распространенная и признанная форма подготовки кадров, которая комбинирует теоретическое обучение в учебном заведении и производственное обучение на производственном предприятии.Государства стараются поощрить работодателей, которые участвуют в системе дуальной подготовки. К примеру, в Канаде действуют налоговые льготы, во Франции предприниматели-инвесторы получают компенсацию

Опыт использования дуальной системы обучения показал следующие преимущества этой системы по сравнению с традиционной:

- дуальная система подготовки специалистов устраняет основной недостаток традиционных форм и методов обучения - разрыв между теорией и практикой;

- в механизме дуальной системы подготовки заложено воздействие на личность специалиста, создание новой психологии будущего работника;

- дуальная система обучения работников создает высокую мотивацию получения знаний и приобретения навыков в работе, т.к. качество их знаний напрямую связано с выполнением служебных обязанностей на рабочих местах;

- заинтересованностью руководителей соответствующих учреждений в практическом обучении своего работника;

- учебное заведение, работающее в тесном контакте с заказчиком, учитывает требования, предъявляемые к будущим специалистам в ходе обучения.

В Казахстане процесс внедрения дуальной подготовки кадров осуществляется поэтапно. В процесс внедрения дуального обучения наряду с государством активное участие принимает и бизнес-сообщество.

Сегодня наиболее успешно реализуется дуальное обучение в колледже, поскольку образовательные структуры такого типа предполагают подготовку специалиста среднего звена, изначально сориентированного на производство

Это вызвано потребностями самого бизнеса, который остро нуждается в современных квалифицированных кадрах. Чтобы получить их, предприятия предоставляют **колледжам** для обучения свой персонал и технические площадки.

За годы, которые действует программа дуального обучения, достигнут ряд позитивных результатов. В регионах качественно изменилась картина с приемом на

работу молодых специалистов. А в целом кадровый резерв страны сейчас испытывает приток свежих сил.

В целях реализации Послания Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Казахстанский путь – 2050: единая цель, единые интересы, единое будущее», Плана мероприятий по реализации первоочередных мер поддержки бизнеса, в Республике была разработана Дорожная карта дуального обучения 2014–2016 годы. В Дорожную карту дуального обучения вошли 44% колледжей Северо-Казахстанской области (к 2020 году планируется переход 50% колледжей). За последние годы состоялись рабочие визиты и обучающие семинары в Германии, Турции, Сингапуре, Норвегии, России, Республике Беларусь. Три учебных заведения области участвуют в проекте «Модернизация ТиПО», финансируемого Всемирным банком. Благодаря данному проекту, повысили квалификацию по инновационным технологиям 15 педагогов, каждое учебное заведение получило по 57 млн тенге на техническое переоснащение, разработку модульных образовательных программ. На втором этапе проекта Петропавловский строительно-экономический колледж получил грант в размере 41 млн.тенге.

В Северо-Казахстанской области дуальное обучение осуществляется в 15 колледжах по 24 специальностям с охватом 2489 студентов, или 20,3% от их общего контингента, совместно с 91 предприятием-партнером для отраслей «Транспорт», «Машиностроение», «Строительство», «Сфера обслуживания», «Энергетика», «Сельское хозяйство». В рамках дуального обучения на 3 предприятиях: АО ПЗТМ, АО «Мунаймаш», филиал Казтелерадио вещания – по Северо-Казахстанской области созданы учебные кабинеты, где организован учебный процесс с участием представителей предприятий. Организации технического и профессионального образования обеспечены долгосрочным партнерством с ведущими предприятиями области, заинтересованными в формировании кадровых ресурсов: АО «Петропавловский завод тяжелого машиностроения», АО «Мунаймаш», ТОО «Завод многопрофильного оборудования», ТОО ВФ «Поиск», ТОО «Ремплазма», АО «СЕВКАЗЭНЕРГО», ТОО «СЕВКАЗЭНЕРГОСТРОЙ», КТ «Зенченко и К», Петропавловское отделение Южно-Уральской железной дороги, Ассоциации строителей и рестораторов города Петропавловска и др. Внесены изменения в рабочие учебные планы, согласован с социальными партнерами график учебного процесса и определено количество практик, проходящих на базе предприятия.

Для проведения практических занятий на предприятиях закреплены мастера-наставники. Дополнительно введено 11 единиц мастеров производственного обучения, в организацию учебного процесса привлечены инженерно-технические работники предприятий. Согласно планам совместной работы по внедрению дуальной системы обучения, производственную практику на предприятиях области прошли 6771 человек, в том числе оплачиваемую – 40%. Инженерно-педагогические работники колледжей в целях ознакомления с новейшими типами оборудования и технологическими процессами проходят стажировку на предприятиях. За последние три года прошли стажировку 59 человек. Государственный образовательный заказ на подготовку кадров осуществляется на основании заявок предприятий области, рассматриваемых комиссией в составе представителей Палаты предпринимателей, социальных партнеров, профильных управлений. Эта мера дает возможность изучить рынок труда и сформировать госзаказ по востребованным специальностям.

В целях реализации «дорожной карты» по внедрению дуальной системы образования, предусматривающей создание учебных центров повышения квалификации и переквалификации при производственных предприятиях и их

участие в подготовке вузами и колледжами специалистов, утвержденной постановлением Правительства Республики Казахстан от 15.10.2014 № 1093 и Протоколом заседания Координационной группы на национальном уровне по реализации пилотного проекта «Внедрение дуального обучения в Республике Казахстан» от 8.07.2014, определен его координатор – некоммерческое акционерное общество «Холдинг «Кәсіпқор».

Одним из примеров вузов Казахстана внедряющих дуальное обучение является: Восточно-Казахстанский государственный университет имени Сарсена Аманжолова»; Костанайский социально-технический университет им. З. Алдамжар.

Костанайский социально-технический университет им. З. Алдамжарс 2015 года университет принимает активное участие в мероприятиях по внедрению дуальной системы обучения. Был заключен договор о сотрудничестве по реализации элементов дуальной системы обучения № 115 с участием палаты предпринимателей Костанайской области. Дуальная система подготовки кадров основана на совмещении в учебном процессе теоретической и практической подготовки, в объеме 60% на 40%: при которой,одновременно с учебой учащиеся осваивают избранную профессию непосредственно на производстве.

Дуальная система подготовки кадров разработана и внедряется в рамках научно-образовательного кластера Костанайского социально-технического университета им. З Алдамжар и на предприятиях, входящих в состав кластера.

При поддержке Палаты Предпринимателей, с октября 2017 года ТОО «СарыаркаАвтоПром» сталоплощадкой для нового проекта профессиональной подготовки и переподготовкиспециалистов в рамках Государственной программы продуктивной занятости поактуальным специальностям автопрома: «сварщик на машинах контактной сварки», «маляр (по окраске автомобиля)», «слесарь механо-сборочных работ» - 48 человек.

Приказом Министра образования и науки Республики Казахстан от 21.01.2016 № 50 утверждены правила организации дуального обучения, в которых четко прописаны его условия.

Обязательными компонентами дуального обучения являются: договор о дуальном обучении; рабочий учебный план дуального обучения, согласованный с организацией (предприятием); учебные, рабочие места и/или учебный производственный центр в организациях (предприятиях), оборудованные для реализации производственного обучения и профессиональной практики; наставники производственного обучения и профессиональной практики в организациях (предприятиях).

Учебный процесс в учебном заведении включает теоретические занятия и производственное обучение, лабораторно-практические и расчетно-графические занятия, профессиональную практику, курсовое и дипломное проектирование, которые осуществляются в учебно-производственных мастерских, лабораториях, учебных хозяйствах и учебных полигонах, а также непосредственно на производстве и в организациях соответствующего профиля.

Формы, содержание и объем производственного обучения и профессиональной практики определяются на основании действующих образовательных программ по соответствующей специальности и квалификации.

Учебные планы и образовательные программы технического и профессионального, после среднего образования, с использованием дуального обучения предусматривают теоретическое обучение в учебных заведениях и не менее 60 процентов производственного обучения, практики на базе организации (предприятия).

За время прохождения производственного обучения и практики обучаемый выполняет определенные функциональные обязанности, которые засчитываются в трудовой стаж обучаемого, и за это время производится компенсационная выплата.

Компенсационная выплата обучаемому по усмотрению организацией (предприятием) устанавливается в размере не менее одного минимального размера заработной платы в месяц, устанавливаемая Законом Республики Казахстан от 3 декабря 2013 года «О республиканском бюджете на 2014-2016 годы» на соответствующий период.

Внедрение дуальных образовательных программ отвечает современным вызовам общества и опирается на имеющийся зарубежный опыт. Дуальные образовательные программы открывают дополнительные возможности повышения эффективности подготовки кадров высшей квалификации.

Несмотря на все положительные стороны системы дуального образования, существует также несколько минусов:

1. Высокие временные затраты;

Студентам дуального образования приходится совмещать лекции, которые каждый семестр завершаются экзаменами, и практику (а иногда еще и обучение на специальном образовании в Berufshochschule). При этом, в отличие от остальных учащихся, у вас нет каникул между двумя семестрами – только отпуск, который вам предоставляет предприятие (от 25 до 30 дней в году).

2. Сложности со сменой специальности или прерыванием учебы;

Для студентов «традиционной» системы образования обычно не составляет проблем сменить факультет или вовсе бросить обучение. В случае дуального образования дело обстоит иначе. Если вы понимаете, что такая форма обучения вам не подходит или вы выбрали не ту специальность, прервать учебу может быть довольно непросто. Предприятие может потребовать, чтобы вы компенсировали сумму, выделенную на ваше обучение или же (в редких случаях, конечно), вы будете связаны с вузом договором, согласно которому должны будете в любом случае доучиться на выбранной специальности.

3. Необходимость сразу выбрать специализацию;

В то время как в «традиционной» форме обучения студенты выбирают специализацию только в 4-ом или 5-ом семестре после того, как ознакомятся со всеми возможными отраслями своей специальности, будучи студентом дуального образования, вам надо будет сразу определиться с тем, какой области деятельности выбранного предмета вы себя посвятите. На предприятии, как правило, вы должны быть сразу определены в конкретный отдел, где и проходит ваше обучение, и сменить специализацию чаще всего бывает сложно.

4. «Ненаучное» образование;

Из-за сильной ориентированности на практику, программа дуального образования едва ли касается научной стороны специальности или углубляется в исследования. Это может стать препятствием для тех, кто хочет посвятить себя научной или исследовательской деятельности в своей области.

По результатам анализа деятельностив рамках организации дуального обучения в СКУ им М. Козыбаева, можно сделать вывод, что в связи с отсутствием нормативных документов, четко регламентирующих данную деятельность в высших учебных заведениях невозможно эффективно и результативно вести работу по указанному направлению. Также образовательные программы в вузах привязаны к требованиям МОН РК, которые содержат четкие указания по количеству осваиваемых кредитов по каждой образовательной программе и распределению нагрузки обучающихся в течении

недели/семестра, это затрудняет выполнение требования дуального образования в области соотношения теоретического и практического обучения (40/60).

В свою очередь предприятия региона не готовы вкладывать средства в подготовку кадров, им сложно делать долгосрочные прогнозы. Более того, у многих просто нет денег, чтобы вложиться в образование. Законодательство РК не предусматривает налоговых преференций бизнесу за участие в подготовке кадров.

Таким образом, в заключении следует отметить что без нормативно-правовых актов, поддержки государства данная деятельность невозможна.

Литература

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Социально-экономическая модернизация – главный вектор развития Казахстана» 27 января 2012 года.
2. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 21 января 2016 года № 50. Об утверждении Правил организации дуального обучения.
3. Торопов Д.А. Учебное пособие «История развития немецкой системы профессионального образования». ИСПО РАО. Москва 2002. Российская Академия образования. Институт среднего профессионального образования.

ОБЗОР ПРОГРАММ И АВТОМАТИЗИРОВАННЫХ СИСТЕМ ДЛЯ УЧЕТА И КОНТРОЛЯ ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА ДЕТАЛЕЙ НА МАШИНОСТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Рейфшнейдер И.В., Тюканько В.Ю.

(СКУ им. М. Козыбаева)

В настоящее время в Казахстане и за его пределами активно идет цифровизация всех сфер деятельности, в том числе и в машиностроительной промышленности. Об этом свидетельствует Государственная программа “Цифровой Казахстан” [1]. Среди целей этой программы числится задача по цифровизации промышленности. В последние годы термин «Жизненный цикл изделия» (далее ЖЦИ) начал занимать место в области цифровизации производства. Существует различные автоматизированные системы и программное обеспечения для управления и контроля жизненного цикла изделия, от маркетинговых исследований и проектирования до его утилизации и переработки. Планирование деятельности с учетом всех стадий цикла обеспечивает: безопасность продукции, уменьшает издержки и рационализирует планирование работ.

Для управление жизненным циклом изделий в машиностроительной отрасли применяют следующие программы/программные продукты:

1. «AutodeskFusionLifecycle» - платформа для управления жизненным циклом изделия, которая обладает возможностью автоматизации процессов, отслеживать информацию о продуктах их версий и изменений [2].

2. «Arena» - ПО для управления жизненным циклом сложных изделий с функциями построения бухгалтерских и финансовых отчетов, планирования производства, управления запасами и транспортной логистики [3].

3. «Upchain» - ПО для управления жизненным циклом изделий.Разработандля работы над процессами проектирования, изготовления и технического обслуживания для формирования себестоимости изделия [4].

4. «SiemensTeamcenter» - программное решения для управления изменениями, спецификациями, требованиями производства, документов, технологических процессов, интеграций с поставщиками. Предназначается для аэрокосмической, медицинской и оборонной промышленности [5].

Особенности данных программ, их слабые и сильные стороны представлены в таблице 1.

Таблица 1. Особенности и стоимость программного обеспечения для управления жизненным циклом изделий.

Наименования ПО	Особенность	Стоимость
Autodesk Fusion Lifecycle	Возможность получения доступа к данным о продукте в режиме реального времени, которые. Предоставляет 25 Gb облачного хранилища на каждого пользователя.	1935$ в год за копию
Arena	Лучше всего подходит для интеграции с ERP системами	79$ в месяц
Siemens Teamcenter	Лучше всего подходит для интеграций с CAD системами.	Рассчитывается индивидуально
Upchain PLM	Возможность облачного развертывания, что сокращает время введения в производство и упрощает техническое обслуживание оборудования и обновлений.	от $20 до 150 в зависимости от версии

Вывод: средипредставленных иностранных готовых решений/программных продуктов для управления жизненным циклом изделий, нет ни одногоучитывающего: специфику нашей машиностроительной отрасли, требования ЕСКД/ЕСТД и психологические особенности коллективов предприятий, поэтому есть потребность в разработке автоматизированной системы, с учетом особенностей машиностроительных предприятий РК.

Литература

1. Об утверждении программы “Цифровой Казахстан” https://www.akorda.kz/upload/media/files/a0632264810b20c36ed2a4f55d095ad2.docx
2. Официальный сайт Autodesk https://www.autodeskfusionlifecycle.com/en/
3. Официальный сайт Arena https://www.arenasolutions.com/
4. Официальный сайт Upchain https://www.upchain.com/plm-software
5. Официальный сайт Siemens Teamcenter https://www.plm.automation.siemens.com/global/en/products/teamcenter

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ РАСЧЕТА НАГРУЗОК, ВОЗНИКАЮЩИХ ПРИ РАБОТЕ ШТАНГОВЫХ ГЛУБИННЫХ НАСОСОВ

Сень Д.О., Жумекенова З.Ж.

(СКУ им. М. Козыбаева)

С начала развития машиностроения проблема проверки механизмов под действием рабочих нагрузок приводила к долгому анализу конструкций. Проблема усугублялась неспособностью человека одновременно охватить все конструктивные особенности, что увеличивало время на проектирование машин и не давало

однозначного ответа о работоспособности механизма. Научная проблема заключается в отсутствие единого метода расчета действующих нагрузок на изношенные элементы штангового глубинного насоса в реальных условиях эксплуатации.

Теоретический расчёт, используемый в построении теоретической динамограммыработы штанговых глубинных насосов (ШГН) в виду специфики построения не может дать полной картины испытываемых нагрузок. Теоретическая динамограмма (рис. 1) – это упрощенная схема, не учитывающая силы трения, инерционные и динамические эффекты, возникающие в реальных условиях эксплуатации ШГН. Теоретическая динамограмма необходима как эталон для сравнения с практической диаграммой (рис. 2).

Точка А на динамограмме - это крайнее нижнее положение плунжера насоса. Отрезок АВ - ход плунжера вверх. Происходит растяжение штанг, но плунжер насоса все еще находится в крайнем нижнем положении. Отрезок ВС - ход вверх плунжера вверх и перенос давления жидкости с насосно-компрессионных труб (НКТ) на плунжер и штанги.

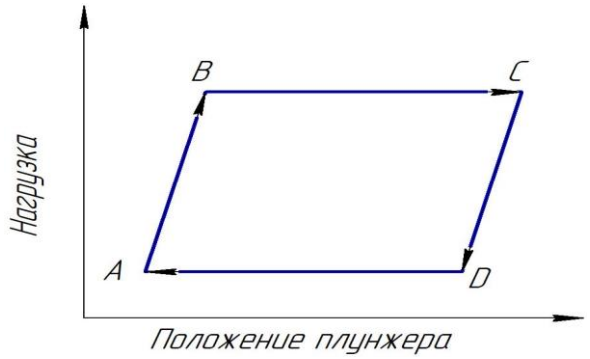

Рисунок 1. Теоретическая диаграмма

Точка С - крайнее верхнее положение плунжера насоса. Отрезок CD - ход вниз плунжера вниз. Происходит сжатие штанг, но плунжер насоса все еще находится в крайнем верхнем положении. Отрезок DA - ход вниз плунжера с переносом давления на трубы НКТ с последующим их растяжением.

На практике в каждом из четырех положений нагрузка на подвижные элементы резко изменяется, вызванная этим явлением неравномерность работы. Прибор для практического измерения силы действующей на устьевой шток называется динамографом и служит для построения практической динамограммы.Построение практической динамограммы основывается на прямом измерении относительного удлинения металла и перерасчёте в числовые значения нагрузки.В практической динамограмме силы изменяют её очертания, по которым в дальнейшем можно определить проблемы в работе насоса (рис. 2). Используется явление линейного отношения испытываемых нагрузок к удлинению материала до критических напряжений разрыва. В связи с чем точность расчётных данных полученных в результате такого метода высока, но требует использования специализированных приборов для проведения измерений.

Таким образом, собрав достаточно информации теоретического расчёта и измерений приборов, на полученных данных производится расчет рабочих показателей штангового насоса, которые позволяют следить за дебитом жидкости и предупреждать о неисправностях, таких как заклинивание плунжера, износ трущихся частей, неправильная работа клапана, утечки и т.д.

Проблема данного метода расчёта и контроля нагрузок заключается в необходимости проведения практических измерений в реальных условиях эксплуатации насосной установки. Результатом решения проблемы стало использование новейших компьютерных достижений в области программного обеспечения. Расчет нагрузок с использованием специализированных программ, уже на этапе проектирования насоса позволяет наблюдать за распространением напряжений в отдельных деталях, задавать условия работы, моделировать неисправности без риска потери дорогостоящее оборудование. Такими универсальными решениями, облегчающими расчёт нагрузок на конструкцию, в период конструкторской разработки, стали программы для моделирования. Распространенные продукты в области автоматизированного проектирования это AutoCAD, Компас-3D, SolidWorks. Метод с использованием виртуальных средств проектирования является самым информативным и включают в себя полный набор инструментов для комплексного анализа.

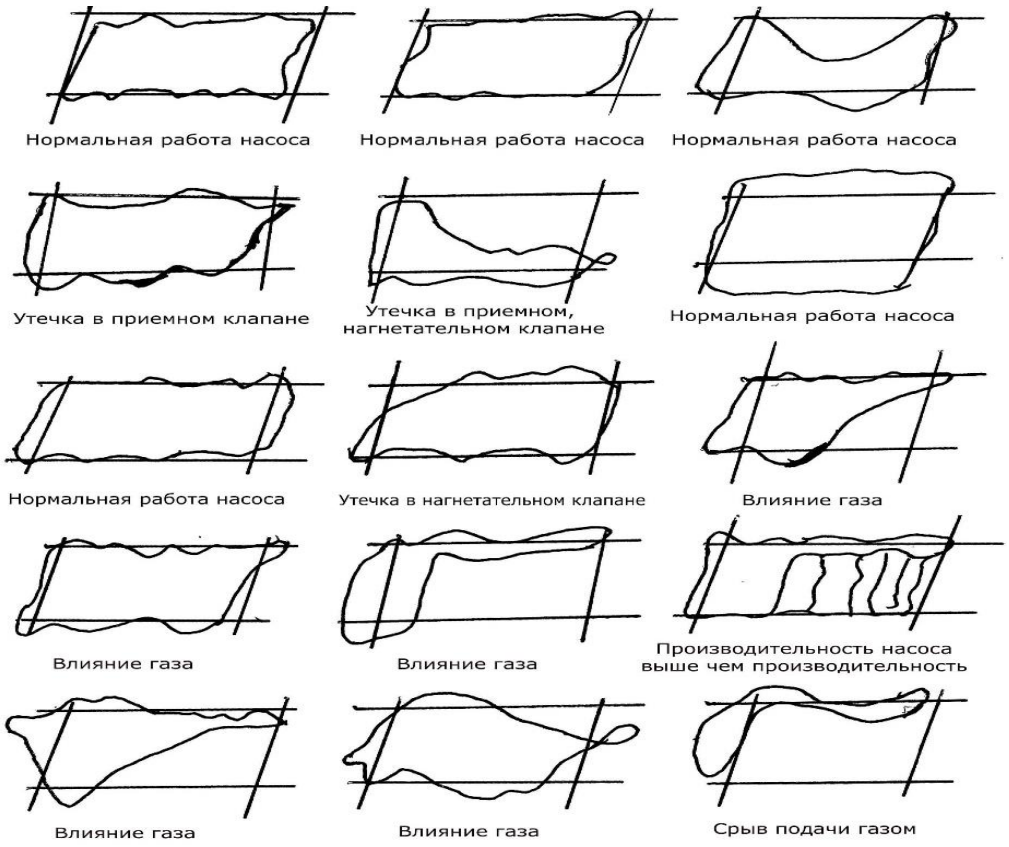

Рисунок 2. Сравнение теоретических динамограмм с практическими данными [1]

Для проведения динамического расчёта необходимы данные характеристики среды, характеристики используемых материалов и условий эксплуатации. Одна из самых распространенных программ для проведения прочностного расчёта на территории СНГ – «Компас-3D». Экспресс расчет нагрузок в такой программе как Компас-3D осуществляется с использованием инструмента APM FEM. Система APM FEM представляет собой интегрированный в Компас-3D инструмент для подготовки и последующего конечно-элементного анализа трехмерной твердотельной модели (детали или сборки). Подготовка геометрической 3D-модели и задание материала осуществляется средствами системы Компас-3D. С помощью APM FEM можно приложить нагрузки различных типов, указать граничные условия, создать конечно-

элементную сетку и выполнить расчет. При этом процедура генерации конечных элементов проводится автоматически. АРМ FEM позволяет провести следующие виды расчетов [2]:

– статический расчет;
– расчет на устойчивость;
– расчет собственных частот и форм колебаний;
– тепловой расчет.

В результате выполненных системой АРМ FEM расчетов конструктор получает следующую информацию:

– карту распределения нагрузок, напряжений, деформаций в конструкции;
– коэффициент запаса устойчивости конструкции;
– частоты и формы собственных колебаний конструкции;
– карту распределения температур в конструкции;
– массу и момент инерции модели, координаты центра тяжести.

В процессе расчета области находящиеся под силами отличными от номинала (температура, напряжения, искажения) подсвечиваются цветами, каждый из которых визуализирует конкретное значение силы в указанном месте.

Рисунок 3. Цветовая палитра обозначения напряжений

В программе задается предел прочности материала и при преодолении его значения в критической точке подсветится красная область символизирующая место предполагаемого разрыва. Если силы не превышают прочностных характеристик материала, то на деталиотображаются области распределенной нагрузки, имеющие цвет от синего до желтого цветов. Таким образом, программный расчет предупреждает конструктора о допущенных ошибках в конструкции.

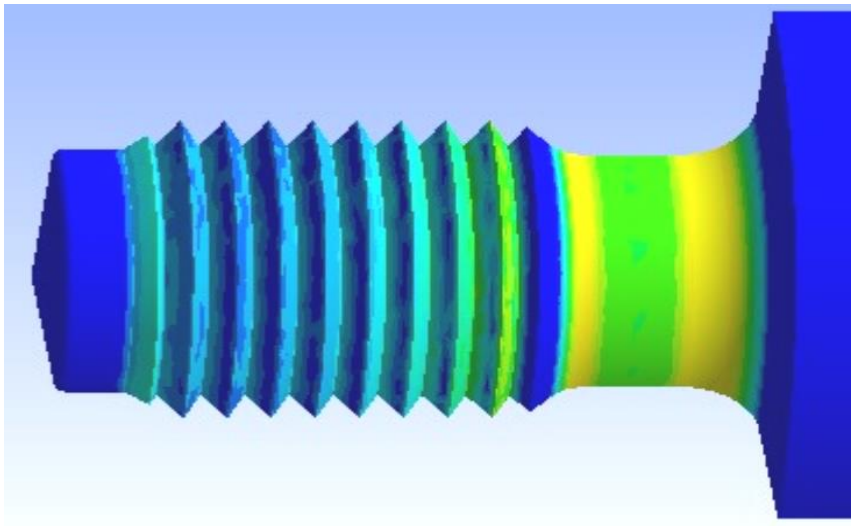

Рисунок 4. Отображение распределенных сил действующих на штангу
Примеры расчётавнутренних нагрузокштанги в процессе работы ШГН

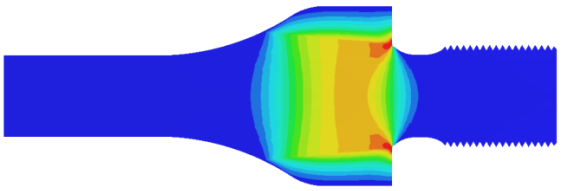

Рисунок 5. Карта распределения нагрузок при сжатии штанги

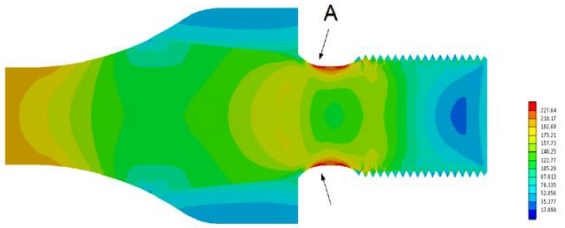

Рисунок 6. Карта распределения нагрузок при растяжении штанги

Заключение: Использование в разработке новых изделий виртуальной среды для моделирования работы насоса является перспективным решением задач связанных с испытанием экспериментальных образцов. Замена реальных испытаний моделированием процессов возникающих при эксплуатации механизма представляет собой перспективу развития конструкторской деятельности будущего.

Литература

1. http://petrolibrary.ru/dinamometrirovanie.html
2. https://kompas.ru/source/info_materials/2017/APM_FEM_17-man.pdf
3. «Новая конструкция насосной штанги», Электронный научный журнал «Нефтегазовое дело», 2011, № 4.
4. «Имитационное моделирование установки штангового глубинного насоса для добычи нефти», Доклады ТУСУР, 2019, том 22, № 3.
5. «Моделирование напряженного состояния элементов сборной насосной штанги», Электронный научный журнал «Нефтегазовое дело», 2012, №5.

РОЛЬ ДИЗАЙНЕРА В РАЗРАБОТКЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ ИГР

Синев Г.С.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Game дизайн сегодня, считается ключевым в дизайне, на одной ступени с архитектурным, промышленным графическим. Game-дизайнеру не в обязательном порядке быть визуализатором либо менеджером, но во всяком случае способности в любом из этих движений нужны для предоставленной деятельности:«...дизайн игр просит такого же мастерства в техническом и художественном плане, как и в навыке письма. Совсем недавно словосочетание компьютерная игра плотно уселось в нашей жизни, любой кто обладает компьютером непременно сумел ощутить их привлекательность, по всей видимости, игра заложена в саму сущность человека с античных лет, поймать зверя, увлечь его в западню, это ведь тоже игра. Но теперь, мы лишились данного в жизни, а инстинкт сохранился, и он находит свой выход в компьютерных играх.

Индивидуальность дизайна компьютерных игр чем-то идентична с режиссурой игровых фильмов. Game дизайнер имеет возможность работать самостоятельно или же в группе дизайнеров. На протяжении создания игры он держит под контролем ее процессы, её образные и промышленные составляющие. Значимость дизайна для игр

так высока, что её можно сопоставить, например, и с значением в объектно-ориентированном программировании.

Естественно сам game-дизайн, по сути, представляется ходом проектирования мира компьютерной игры и ее содержания охватывая разработку сферы действия. Слово game-дизайн, очень часто употребляется в неправильном смысле. Люди, желающие обучаться game-дизайну, в итоге учат игровой арт. Остальное очевидное программирование. В это время, как и программирование, и арты считаются важными направлениями работы и вдвойне важными для цифровых игр, game-дизайн считается самостоятельным видом искусства, который берет своё возникновение задолго до компьютеров и открытия электроэнергии. Это базовые взгляды game-дизайна мы разглядываем в данной статье.

Неудивительно, что некоторые великие game-дизайнеры нынешнего времени начинали с нецифровых игр, а многие и сегодня применяют рисование на бумаге. Размышляя о game-дизайне, задумайтесь о любой настольной игре. Game дизайн это та область, какой необходимо увлекаться, чтобы ее полностью изучить. Вы познаете так много, что вам, наверное, не нужно будет ничего нового изучать в этой сфере деятельности. В данном значении, game-дизайн схож с кулинарией. Как ни странно, шеф-повара, ни разу не посещали кухню, в том числе не пробовали ничего приготовить, но прочли очень много кулинарных книг. Возможно, их первое поварское блюдо будет абсолютно неаппетитным. Или представьте художника, который никогда не брал в руки карандаш. Лучший способ начать лучше рисовать, это практиковаться рисовать как можно больше.

Компьютерные игры причисляются сегодня к некоторым областямсовременой науки, так как представляют собой необыкновенный продукт развития техники и прогрессивной личности. Игры помогают нам смоделировать разнообразные жизненные ситуации, невзгоды и выдают некоторые вероятные пути их решения. Игра охватывает в себе все необходимые предпосылки из-за непринужденного вырабатывания личности и культуры общества. С совершенствованием компьютеров совершенствовались и игры, притягивая всегда больше и больше людей.

Целью предоставленной статьи представляется раскрытие сущности технологии компьютерных игр.

Компьютерные игры, причисляются кколичеству действующих тем сегодняшней науки, этак как представляют собой необыкновенный продукт развития техники и прогрессивной личности.

Игры помогают нам смоделировать разнообразные жизненные ситуации, невзгоды и выдают некоторые вероятные пути их решения. Игра охватывает в себе все необходимые предпосылки из-за непринужденного вырабатывания личности и культуры общества. С совершенствованием компьютеров совершенствовались и игры, притягивая всегда больше и больше людей. На сегодняшний момент компьютерные умения достигли такого уровня развития, что позволяет упражнять очень реалистичные игры с хорошим графичным и голосовым оформлением.

Процесс игрового дизайна складывается с несколькими направлениями:

- Главное направление основывается в разработке игры, создания её,нахождения и составления правил на данной стадии её подготовки.
- Другим течением представляется gameplay, ведь есть самого действия игры.

Это также представляется одним из главных видов работы над дизайном компьютерных игр. В него включается так же создание окружения, киносюжета и персонажей.

Фундаментальной проблемой game-дизайна представляется составление дизайн документа. В этом документе понятным языком описываются все возможные правила и

особенности игры. Следовательно, задолго до того, как написана программа, game-дизайнер пишет целый проект игры. При создании игры основные трудности сводятся к особенности основ видеоигровой механики и системного дизайна. В процессе создания должно быть решение задач создания игры для других игровых платформ. Gamедизайнеры в ходе работы зачастую адаптируются к нескольким видам работы. Например, при создании концепции игры возможно использовать имеющиеся инструменты. История игры можетбыть рассказана в начале на бумаге, а впоследствии снова реализована для программного обеспечения, используя механизм 3D моделирования.

Языки сценария, которые сначала имеются в программных обеспечениях, используются для большинства элементов, таких как искусственный интеллект, видеоролики, графический интерфейс пользователя, экологические процессы и остальные трансформации поведения, и эффекты. Следовательно, game-дизайнеры обладают возможность справиться без посторонней помощи. Художники могут понаблюдать за тестированием игры. Если анализировать идеальный вариант,game-дизайнеры - это менеджеры, умеющие направлять часть своих обязанностей определенным образом. Наконец, при разработке игры, game-дизайнеры приобретают на себя всю серьезность за то, чтобы gameplay оставался на одном ступени специфик в течении всей игры вне зависимости от её продолжительности и сложности. В моментах, когда вся команда пытается быстрее закончить проект, великоват риск допущения ошибок, некоторые гейм-дизайнеры стараются всячески минимизировать, проводя конечную проверку всех игровых компонентов.

Теперь чуть-чуть оптимизма на будущее. Развитие информационных технологий и мультимедии в Республике Казахстан происходит с довольно высокой скоростью, что помогает расширению площадей компьютерной индустрии. Одним из таких движений доставляется gameplay компьютерных игр. Несмотря на то, что главные проблемы зарождения этой деятельности на территории нашей государства производятся сейчас довольно давно, фактически незамедлительно казахстанский участок игровой индустрии готов преступить на новый уровень.

Понятие о продуктивной работе для узких специалистов в новой для Казахстана сфере game-дизайна, должно с первых шагов постепенно строиться с учетом имеющегося эксперимента и специфики зарождающегося в Казахстане изготовления компьютерных игр.

Значимость данной темы обусловлена:

- базисной новизной ракурса исследования проблем game-дизайна, пересмотренного через призму художественно-эстетической ценности цифровых игровых планов с целью раскрытия преемственности сформировавшихся художественно-проектных практик и их реализации в цифровой видеоигровой среде, аналогично двустороннего воздействия game-дизайна и смежных с ним дисциплин;
- постоянно подрастающим интересом в постиндустриальном сообществе к видеоигровой деятельности в целом и цифровым ее формам, например:
  - потребностью подробного исследования принципов и закономерностей образного проектирования digital игровой сферы с последующим их структурированием по содержательным и формальным признакам с мишенью дальнейшего употребления для практики;
  - влечением к оптимизации хода разработки конкурентоспособных российских игровых проектов;
  - недостаточной абстрактной и утилитарной проработанностью хода взаимодействия юзера с digital сферой в масштабах игровой деловитости чтобы приметить его положительные и негативные стороны.

В наши дни программирование частенько нарекают второй грамотностью. Его изучают и в школе, и в вузах, хотя, к сожалению, далеко не всегда успешно. Во всем обществе сейчас создано такое устройство, будто VirtuSphere, какое препровождается самым огромным во всем обществе устройством моделирования условной реальности, ориентированным для его использования в компьютерных играх. В состав вмещается установка распознания течений человека, какая способна неукоснительно распознать устройство тела, и перенаправитьего в виртуальный мир компьютерной игры. Благодаря измерителям и видеокамерам, охватывающим своими «чувствами» все 360 градусов плоскости сферы, конструкция в интересном положении пронаблюдает все, даже незначительные перемещения и течения игрока, и передвинет условного игрока соответствующим образом.

Одним из ежеминутно встречающихся применений VirtuSphere в настоящее время есть ее использование для тренировки водителей и служащих различных подразделений. Реальная программа-симулятор и соответствующие интерфейсные устройства решены удешевить и углубить подготовку специалистов. Пилоту, танкисту и остальнымвойсковым специальностямдостаточно очутится в симуляторе. Несомненно, симуляторы могут посодействовать (и неукоснительно помогают) эскулапам при подготовке к сложной операции и, даже, при постановке диагноза. Представление итогов моделирования непростых процессов и вариантовможет посодействовать, например, физику в его мысленных (точнее виртуальных) экспериментах или астроному.

Неопровержима практическая выгода натаскивающих игр, притомк разряду игр в предоставленном случае причисляется и такой, например, пакет, как "Уроки геометрии" от "Кирилла и Мефодия" или программа-планетарий "DistantSuns". Конечно, есть и собственно натаскивающие игры, которые специализированы для детской аудитории. Они помогают самым маленьким юзерам, стараясь не проронить ни слова,войти в мир современной компьютерной техники, в то время, когда для более "серьезных" вариантов они еще не готовы.

Образование посредством игры — конструктивный и многообещающий метод, некоторый возможно удачно использоваться на практике, исключительно при работе с детьми и подростками. Однако иногда бывает достаточно незначительного толчка, чтобы разбудить энтузиазм и мотивацию к исследованию данной темы. И тут уже игрок сам, начиная с небольших скриптов, организовывает целостные программные комплексы.

Game-дизайн сегодня, считается ключевым движением в дизайне, на одном уровне с графическим, архитектурным и промышленным. Game-дизайнеру не обязательно быть визуализатором или же менеджером, но способности в любом из этих движений необходимы для данной деятельности, так как: «...дизайн игр просит такого же мастерства в техническом и художественном плане, как и в навыке письма.

В недалеком прошлом словосочетание «компьютерные забавы»прочно вошло в нашу жизнь, всякий кто располагает компьютером неукоснительно смог почувствовать их привлекательность.

Я считаю, что дальнейшее продвижение данных технологий дозволит не только организовать новые варианты игр. Такие программно-технические комплексы - исключительно система дополненной реальности, могут стать необыкновенными тренажерами для разных человечных функций, профессий и т.п.

Литература

1 https://vc.ru/flood/10495-gamedev-challenges
2 https://www.dissercat.com/content/geim-dizain-khudozhestvenno-proektnyi-podkhod-k-sozdaniyu-tsifrovoi-igrovoi-sredy

3 https://yvision.kz/post/539297
4 https://vc.ru/flood/10495-gamedev-challenges

ПОРТФОЛИО ДИЗАЙНЕРА. КАК ВЫГОДНО ПОДАТЬ РАБОТУ

Слепенко К.А.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Любая работа проектного характера требует присутствия портфолио, поэтому рано или поздно каждый начинающий дизайнер задумывается о правильной презентации своих работ. Все чаще работодатели требуют прилагать кейсы к резюме, некоторые же просто находят дизайнеров на таких интернет-платформах, как dribble илиbehance. Хорошее портфолио, отправленное в предпочитаемую дизайнером для сотрудничества компанию, может произвести впечатление и запомниться, даже если нет подходящей вакансии.

Как же оформить портфолио так, чтобы оно было интересным и цепляющим взгляд? Что может оттолкнуть потенциального партнера или потребителя? Отвечая на эти вопросы, дизайнер должен суметь проявить себя отчасти еще и как маркетолог, психолог и финансовый менеджер.

В каком формате вести портфолио?

Руководительница брендинговогоагентства «АН2» Ольга Андреева на интернет-портале vc.ru рассказала работодателям о том, как определить по письмам и портфолио, стоит ли брать на работу того или иного соискателя. Ее пост об опыте работы нанимателем можно свести к списку правил для дизайнеров, ищущих заказы.

В первую очередь, нужно вежливо и уважительно относиться к будущим партнерам. Отсюда следует, что мы должны экономить их время, нервы и место на жестком диске. Большие презентации с портфолио, которые нужно откуда-то скачивать, перекидывать, долго и нудно ждать, пока они загрузятся, точно не произведут никакого положительного впечатления. Многих устраивает страничка с работами в онлайнена уже вышеперечисленных порталах – dribble, behance, fl и cargocollective. Кроме того, на этих ресурсах сидят еще и иностранные заказчики, предлагающие более приятные для исполнителя цены. В некоторых дизайн-агентствах существует даже «правило одной ссылки», приемлющее только такой формат.

Второй вариант – нетяжелый PDF-файл с не слишком большим разрешением, который можно отправить ссылкой. Файл, например, с облачного хранилища, можно либо скачать, либо открыть прямо в браузере. Также файл должен иметь четкое и ясное название: «Слепенко Ксения, графический дизайнер, портфолио». Ни в коем случае не стоит связываться с руководителем напрямую – специально для этого у многих более-менее крупных компаний есть HR-отдел. Туда и стоит отправлять резюме с прикреплёнными работами. Более опытные дизайнеры могут создать собственный сайт, дав волю фантазии в оформлении. Некоторые добавляют страницу, на которой можно писать отзывы, либо просто цитируют их. Примеры разных по стилю и любопытных сайтов-портфолио можно посмотреть здесь: https://nathan.tokyo/, https://sf-so.com/, http://www.pop-pac.com/.

Где брать кейсы?

Началом наполнения портфолио могут быть работы для выдуманных клиентов (так и начинал Артемий Лебедев), брендинг для себя, как для дизайнера, фирменный стиль для существующих известных компаний или заказы от друзей и знакомых. Хорошим стартом и для портфолио, и для развития навыков начинающего могут стать

сайты с конкурсами: 99designs и godesigner. В случае, если заказчик выбирает чей-то проект для использования, дизайнер получает еще и неплохую оплату. Иногда на таких сайтах встречаются предложения от очень крупных (и щедрых) компаний, в создании проектов для которых может поучаствовать любой желающий.

К портфолио, как и к любой работе, нужно подходить с энтузиазмом и душой. Максим Ильясов из Бюро Артема Горбунова (одно из самых ярких русскоязычных дизайн-агенств), ведет блог на сайте компании. Там он очень категорично отзывался о ситуациях, которые вынуждают дизайнеров работать вразрез со своими убеждениями. Максим писал о том, что,если к профессионалу за дизайном обращается сомнительная компания, занимающаяся распространением каких-то непонятных гайдов, или, еще хуже, финансовая пирамида - сотрудничество недопустимо. «Изменять себе вредно,» - так говорят в Бюро.

Илья Бирман, будучи уже далеко не начинающим, сам нашел себе в портфолио очень крупную работу – увидев, насколько непрактична и несовершенна существующая схема московского метро, он переделал ее, сделав проще и удобнее. Схему оценили и успешно используют.

Какие работы включить в портфолио и как правильно их подать?

Скорее всего, если у дизайнера есть какой-то небольшой опыт работы с заказчиком и собственными дизайн-проектами, его работы, даже имея схожий стиль и почерк, будут друг от друга отличаться. Поэтому многие выбирают простое минималистичное оформление, разбавляя скуку анимациями или какими-то простыми графическими элементами. Главное – не добавлять в презентации лишние шумы, вроде узоров/цветочков/плашек или нечитабельных шрифтов. Если руки тянутся добавить что-то из этого, значит, возникла проблема с размещением элементов и композицией. Особенно это касается превью – оно должно быть максимально понятным. Быстрое и понятное описание специализации дизайнера, ёмкие, но информативные аннотации к проектам – весь текст, необходимый в портфолио.

Что касаемо самого наполнения – только удачные и релевантные вакансии работы. Начало карьеры напрямую зависит от портфолио. Кейсы должны быть либо коммерческими, либо имитирующими их. Также опытные специалисты не советуют прикреплять огромное количество учебных работ. Если дизайнер хочет показать свое умение рисовать, вовсе необязательно прикреплять все сделанные за семестр работы по дисциплине академического рисунка. Можно либо просто указать свои навыки в профиле дизайнера, либо добавить скромное слово «художник» к портфолио и прикрепить одну-две работы (опять же, желательно все-таки коммерческие). Также при последующем ведении портфолио не стоит бояться старых, давно загруженных работ, какими бы постыдными и неправильными они не казались. Прогресс в работе – это замечательно.

Как выгодно продать свои работы?

При трудоустройстве вокруг портфолио может возникнуть огромное количество вопросов и разговоров. В начале дизайнерского пути очень сложным этапом кажется оценивание своих работ и озвучивание цены перед заказчиком. В книге «Продай свое портфолио» Майкл Джанда, основатель студии Riser, большое внимание уделяет переговорам о ценообразовании. Выводы, которые он сделал за десятки лет своей карьеры, после прочтения кажутся простыми и очевидными, но узнать об их существовании самому можно только руководствуясь большим опытом. Он рекомендует сообщать цену при личном общении с заказчиком, потому что такой персональный подход всегда будет более располагающим.

Однако и визуальная презентация прайса дизайнеру тоже необходима, и здесь есть большое количество советов и хитростей. Например, психология ценообразования

говорит нам о том, что в написании цен за услуги могут быть важны даже пробелы и кегль шрифта, которым вы их пишете. Глаз комфортно может считывать числа до четырех знаков, поэтому цены выше 10000 лучше разбавлять пробелами. Но, что забавно, если добавить такой пробел в четырехзначное число, для восприятия оно станет казаться больше. Также при переговорах следует указывать цену не за конечный проект, а за отдельные этапы работы. Если дизайнер показывает работодателю кейс, сделанный совместно с кем-то другим, то он обязательно должен уточнить, какая часть работы была выполнена конкретно им. Если вы хотите создать фокус внимания вокруг цены, не стоит делать ее крупной и яркой. Небольшие скромные цифры заставят покупателя думать, что цена за проект, сделанный вами, не такая уж и большая.

Итак, резюмируя, можно сказать, что портфолио требует труда и времени, но чем качественнее оно будет, тем комфортнее будет разговор и работа с людьми, откликнувшимся на него.

Литература

1. Michael C. Janda. Сожгите свое портфолио: вещи, которым не учат в школе дизайна, но должны (голоса, имеющие значение), 2016.
2. В. Лесняк. Графический дизайн (основы профессии) М.: Индекс Маркет, 2011.
3. Сьюзан Уэйншенк 100 главных принципов дизайна. Как удержать внимание. П.: Питер, 2013.
4. Сайт о портфолио знаменитых дизайнеров https://skillbox.ru/media/design/64_sayta_dlya_dizaynerov/
5. Сайт – портфолио https://nathan.tokyo/
6. Сайт – портфолио https://sf-so.com/
7. Сайт – портфолио http://www.pop-pac.com/.

ӘОЖ 691

ҚАРАПАЙЫМ ШИКІЗАТТАН ЖАСАЛҒАН ҚАБЫРҒА БЛОКТАРЫН ӨНДІРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Танирбергенова А.А., Бұхарбай А.Н.
(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Блоктар жүккөтергіш пен өзін-өзі көтеруді қамтамасыз ететін құрылыс материалы болып табылады және оларды жүккөтергіш қабырғаларын (биіктігі үш қабаттан аспайтын үйлерде) сонымен бірге ішкі бөлмелердің қабырғаларын салу үшін пайдалануға болады. Құрылыста шағын қабырға блоктарын қолдану: қабырғалардың қалыңдығын азайту арқылы үй-жайлардың пайдалы ауданын ұлғайтуға мүмкіндік береді (ҚНжЕ «Тас және арматуралықтас құрылымдар. Жобалау нормалары» қарағанда блоктардың көптеген түрлеріндегі кірпіштің жүк көтергіштігі ұсынғаннан 20% жоғары, басқа бірдей қалыңдықтағы керамикалық кірпішті төсеуге қарағанда); құрылыс процесінің өнімділігін күрт арттырады (блоктарды орнату жылдамдығы кірпішті орнату жылдамдығынан 4-5 есе жоғары); құрылымдық элементті көтеруге кететін ерітіндіні (раствор) 60% дейін үнемдеуге болады. Бұл ретте 1 $м^3$ қалаудың салмағы 1,5 есе азаяды; кәдімгі кірпішті пайдаланумен салыстырғанда жалпы құрылыс жұмыстарының өзіндік құнын 30-40% - ға төмендетіледі.

Осылайша, құрылыстың жоғары өнімділігі, күрделі жүк көтергіш механизмдерді пайдалану қажет еместігі және құрылыс алаңының азаюы тұрғын үйдің 1 $м^2$ нақты құнының күрт төмендеуіне әкеледі. Қазіргі уақытта әртүрлі материалдардан жасалған және құрылымы мен ерекшеліктері әртүрлі энергия үнемдейтін блоктардың көптеген

түрлері бар, мысалы: қабырғалық үш қабатты блоктар, керамикалық жылу блоктары, көбік блоктары, шлак блоктары, ұялы бетон блоктары.

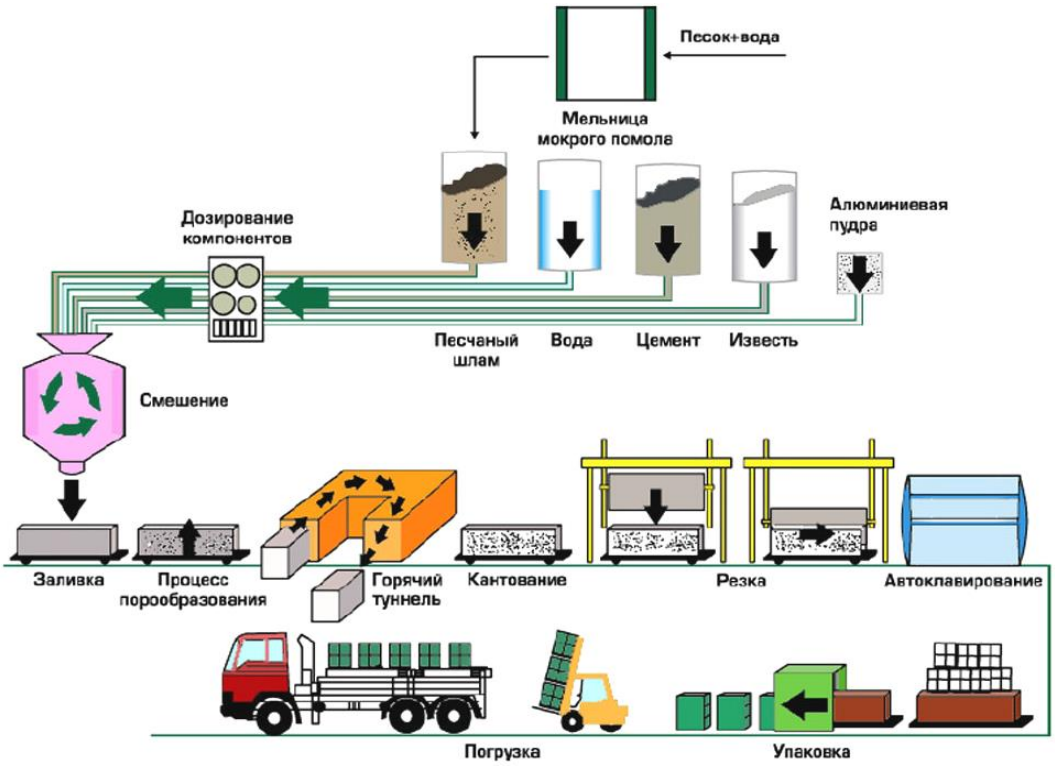
Тұрғын үйдің жайлылық деңгейін және құрылыс сапасына қойылатын талаптарды жоғарылату үшін құрылыс нарығын геометриялық өлшемдердің жоғары дәлдігімен тығыздығы 500 кг/м^3 дейінгі ұялы бетоннан жасалған қабырға блоктарымен қамтамасыз ету қажеттілігін алға тартады.

Аталып отырған құрылыс материалының өндірісі бізге шетелдерден келді. шетелдік Итонг, Хебель, Верхан фирмалары шығаратын құрылыс материалдарының жоғары кесу дәлдігі мен тегіс бетін алу немесе кесу кезінде өз орнын өзгертпейтін қысқа созылған струналарын қолдану арқылы қамтамасыз етіледі.

Қазіргі уақыттағы отандық құрылыс материалдары тәжірибесінде құрылыстағы қабырға блоктарын бірдей технологиялық формада қалыптау, кесу және автоклавты өңдеу арқылы технологиялық желілер өздерін жақсы көрсетті. Массивті кесу ұзындығы массивтің өлшемдерінен асатын тербелмелі бұралған струналармен жүзеге асырылады. Жоспарда массив мөлшемі 1200х3000 мм болса, струнаның ұзындығы 1400 және 3200 мм құрайды. Массивті ұзын бұралған струналармен кесу бұйым бетінің сапасын нашарлатады және кесу дәлдігінің төмендеуіне әкеледі. Сонымен қатар, кесу қалыптау науасында кесілген кезінде массивтің беріктігіне қойылатын талаптарды азайтуға мүмкіндік береді. Бұл технология шетелдік жабдықта жасалғандай, массивті кесу үшін арнайы жерге ауыстыруды немесе массивті базадан бүйір бетіне бұруды қажет етпейді.

Жаңа қондырғыны әзірлеу кезінде массивті блоктарға қысқа струналармен кесуді қамтамасыз ету міндеті қойылды, бұл массивті бүкіл технологиялық процесті уақытында өз орнында қалдырды.

Бұл міндетті іске асыру үшін массивтің мынадай өлшемдері қабылданды:
→ ұзындығы.....3000 мм; → ені…600 мм; → биіктігі…1200 мм.

Сурет 1. Газдыблокты автоклавты өндіру технологиясы.

Газдыбетонды блоктың құрамы: Кварцты топырақ, цемент, әк, су және алюминді ұнтақ.

Газдыбетонды блоктың өндірісі:

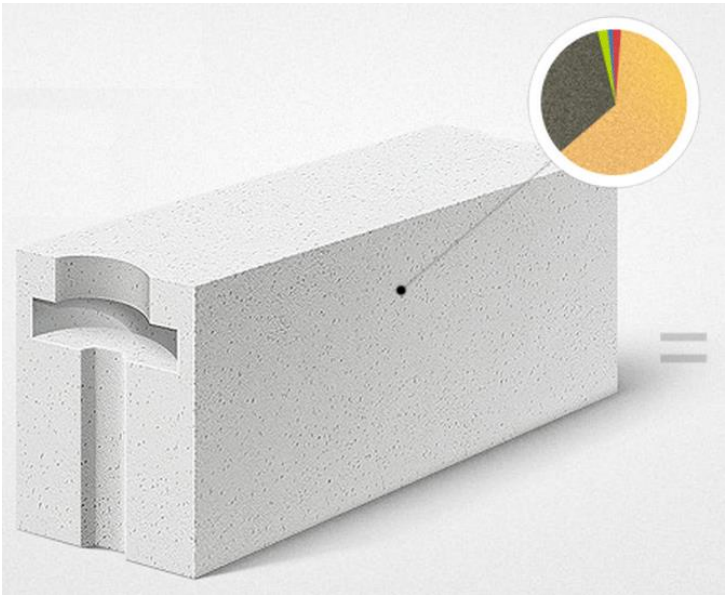
- Барлық компоненттерді дозалап қосып араластыру;
- Формаларға құю;
- Барлық компоненттердің бір - бірімен бірігуі;
- Өлшемдері бойынша кесу;
- Автоклавта өндеу (Температурасы 1000 C^0);
- Алынған өнімді тыстау;
- Сатып алушыға тиеп жіберу.

Сурет 2. Газдыбетон блоктарының өндіру технологиясы.

Газдалған бетон технологиясын қолданған кезде газ көпіршіктері массивті ісінеді, оның ісіну бойлық және көлденең бағытта беріктігі әртүрлі екені белгілі. Яғни ісіну бойлық және көлденең бағыттағы беріктігінің айырмашылығы 20-25% құрайды.

Газдалған бетон технологиясын қолданатын барлық заманауи технологиялық желілерде бетонның бұл қасиетін әрдайым ескереді және және массивті блоктарға кесу өнімнің ұзындығы бойынша ісіну бағыты бойынша бағытталатындай етіп жасалады.

Сурет 3. Газдыбетон блогы.

Қазіргі уақыттағы ең тиімді құрылыс материалдарының бірі, бір газдыбетонның салмағы 24 кг, ол 16 кірпіштің (салмағы 60 кг) орынын алады материалды тиімділігін айтпағанда.

Әдебиеттер

1. Ж.П. Леви. Легкие бетоны. М. Госстройиздат. 1958 г.
2. В.А. Пинскерю, Ж.Б. Соловей. «О факторах испытания газобетонных образцов» Сборник «Ячеистые бетоны». Выпуск № 4. Ленинград. 1971 г.

ПРОЕКТИРОВАНИЕ WEB-САЙТА ПО ОФОРМЛЕНИЮ ЗАЯВОК ДЛЯ ПРЕДПРИЯТИЯ ИП «БЕККЕР»

Ткач Н.А.
(СКУ им. М. Козыбаева)

На сегодняшний день человечество достигло высокого уровня в различных сферах деятельности. С развитием человечества самопознания растет и уровень технологий, который применяется в науке, промышленности, бизнесе и просто в повседневной жизни. В современном мире множество различных предприятия занимаются разработкой проектов того или иного рода. При разработке любого проекта главной его частью является проектирование. В проектирование — это процесс определения архитектуры, компонентов, интерфейсов и других характеристик системы или её части. Это понятие в значительной степени подходит к проектированию ИТ-проектов, так как создание какого любо продукта в данной сфере необходимо сопровождать проектированием. Потому что создание сервисов, приложений и любого другого программного обеспечения является технологически сложным процессом. А предварительное проектирование подобных проектов повышает шанс того, что созданный будет выполнен успешно и внедрен в ту область для которой создавался.

Процесс проектирования может быть реализован в рамках различных методик, отличающихся прежде всего своим подходом к тому, что представляет собой моделируемая организация. В соответствии с различными представлениями об организации методики принято делить на объектные и функциональные.

Объектные методики рассматривают моделируемую организацию как набор взаимодействующих объектов – производственных единиц.Объект определяется как осязаемая реальность – предмет или явление, имеющие четко определяемое поведение. Целью применения данной методики является выделение объектов, составляющих организацию, и распределение между ними ответственностей за выполняемые действия.

Функциональные методики, наиболее известной из которых является методика IDEF, рассматривают организацию как наборфункций, преобразующий поступающий поток информации в выходной поток. Процесс преобразования информации потребляет определенные ресурсы. Основное отличие отобъектной методики заключается в четком отделениифункций, а именно методов обработки данных от самих данных.

Любой процесс проектирования должен сопровождаться диаграммами, которые будут пояснять и наглядно показывать процесс работы создаваемого проекта. Одними из таких диаграмм являются IEDF диаграммы, подобные диаграммы можно создавать в специальных программах таких как BPWin или ERWin. Данные диаграммы расшифровывается как I-CAM DEFinition или IntegratedDEFinition является

методологией семейства ICAM (Integrated Computer-Aided Manufacturing) и при работе с проектами данная диаграмма используется для решения задач моделирования сложных систем, позволяющая отображать и анализировать модели деятельности широкого спектра сложных систем в различных разрезах. При моделировании диаграммы IEDF разработчик сам может определит широту и глубину обследования процессов в системе, что позволяет не перегружать создаваемую модель излишними данными. В настоящий момент к семейству IDEF диаграмм можно отнести следующие стандарты, это IDEF 0 и IDEF 3.

IDEF0 — это методология функционального моделирования которая используется для графического представления верхних уровней процесса работы предприятия. Как правило, моделирование средствами IDEF0 является первым этапом изучения любой системы. Диаграмма, которая имеет самый верхний уровень представления в IDEF0 — контекстная диаграмма, которая состоит из одного главного блока с графическими указателями, которые отображают связь объекта и среды в которой он находится. Диаграмма стандарта IDEF0 показана на рисунке 1.

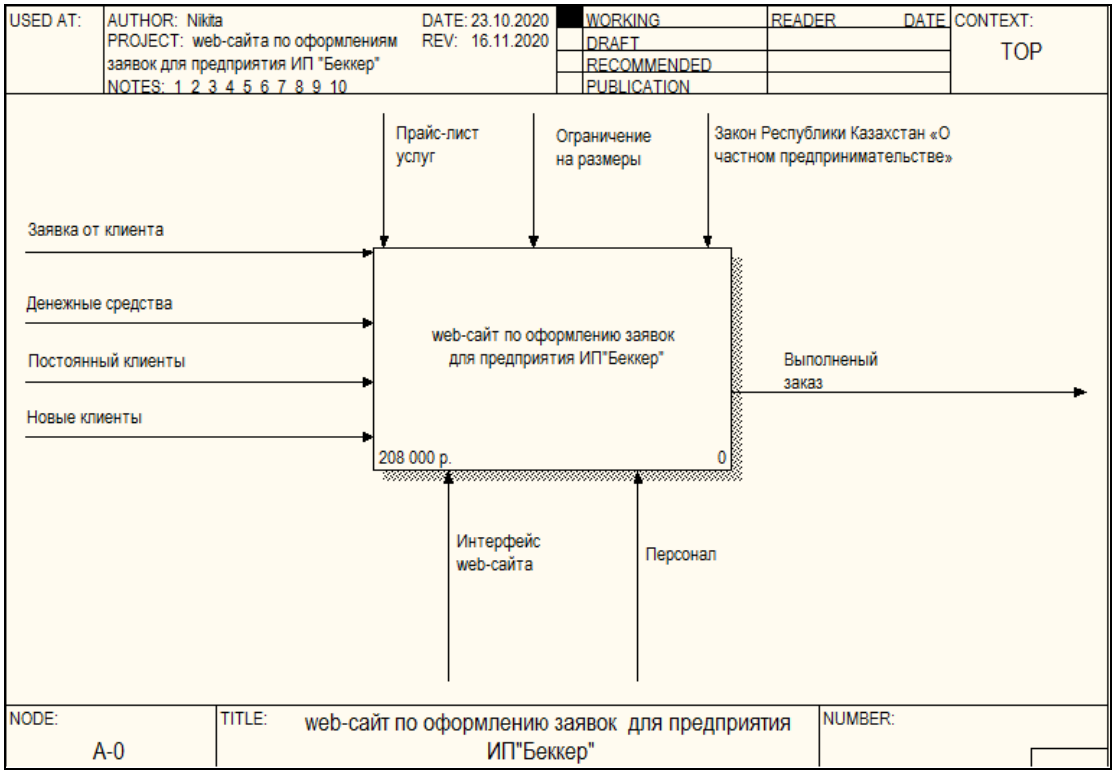

Рисунок 1. Диаграмма стандарта IDEF0

На представленной диаграмме можно увидеть, что для отображений связи используются стрелки с подписями. В левой части диаграммы расположены входные данные, которые обозначают заявки клиента, денежные средства, постоянные клиенты, новый клиент. В нижней части диаграммы расположены механизмы, с помощью которых будет осуществляться обработка интерфейса web-сайта и персонала. В верхней части расположенные управляющие факторы, которые предназначены для регулирования работ фирмы, а именно это прайс-лист, ограничения на размеры изделий и законодательная сторона. В правой части расположены выходные параметры, которые исходят от основной деятельности предприятия, это выполнение заказа и дополнительные услуги. Так как данная диаграмма показывает только общею

графическую схему, на которой отображены основные элементы, ее можно декомпозировать для углубленного представления этапов работы проекта используя диаграммы стандарта IDEF3.

Диаграмма стандарта IDEF3 является методологией документирования процессов, происходящих в системе к примеру, на предприятии и может описывает сценарий и последовательность операций для каждого процесса. IDEF3 имеет прямую взаимосвязь с методологией IDEF0 — каждая функция и функциональный блок может быть представлена в виде отдельного процесса средствами IDEF3. Диаграмма стандарта IDEF3 показана на рисунке 2.

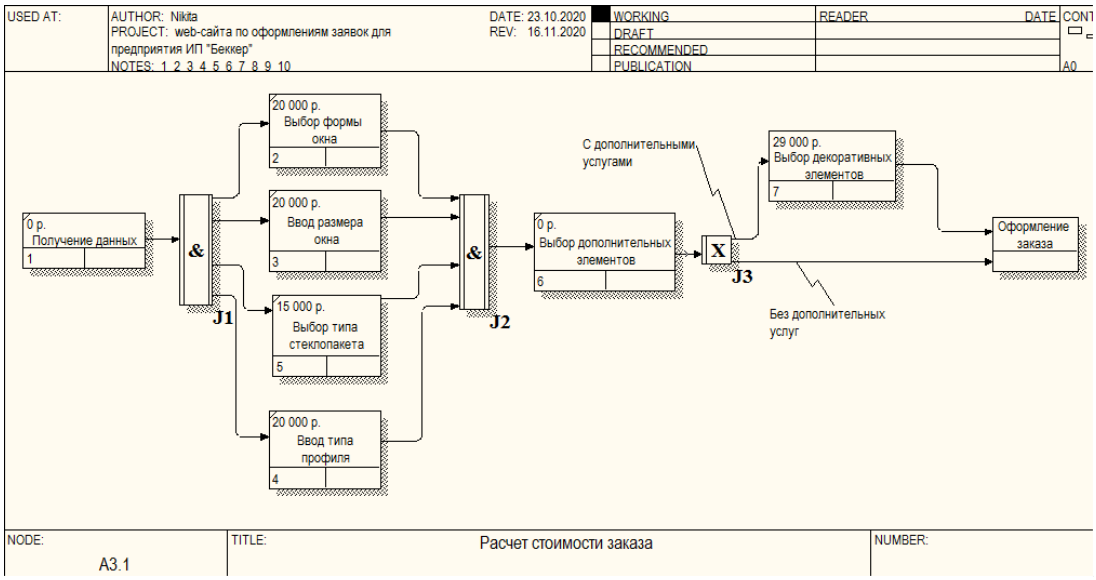

Рисунок 2. Диаграмма стандарта IDEF3

На диаграмме представлен процесс расчета стоимости заказа путем получения данных. Так как для расчета стоимости изделия необходимо знать его характеристики, сами характеристики может указать как заказчик, так и бригада замерщиков, которая выедет на адрес заказчика по его желанию. После заказчик указывает дополнительные услуги если они есть, а если их нет, то происходит оформление заказа.

Исходя из всего выше сказанного можно сделать заключение, что проектирование ИТ-проектов является очень важным процессом и не может обходиться без попутного создания диаграмм IDEF. Так как диаграммы подобного рода помогают не только в процессе пакетирования, но и позволяют без особого углубления пояснить суть работы проекта, что в свою очередь является функционально удобным аспектом представления ИТ-проектов.

Литература

1. Гвоздева, Т.В. Проектирование информационных систем: учеб. пособие / Т.В. Гвоздева, Б.А. Баллод. – Ростов н/Д.: Феникс, 2009. – 512 с.
2. Федотова, Д.Э. Case-технологии: практикум / Д.Э. Федотова, Ю.Д. Семенов, К.Н. Чижик. – М.: Горячая линия – Телеком, 2005. – 237 с.
3. Моделирование бизнес-процессов [Электронный ресурс] // Документация BusinessStudio. – URL: https://www.businessstudio.ru/wiki/docs/v4/doku.php/ru/csdesign/bpmodeling/bpmodeling.

ОБЗОР РАЗЛИЧНЫХ МЕТОДИК РАСЧЕТА СТАТИЧЕСКИХ ЕМКОСТЕЙ НА ПРОЧНОСТЬ

Төлеген Д.Б., Тюканько В.Ю.
(СКУ им. М. Козыбаева)

В настоящее время в сельском хозяйстве Северного Казахстана наблюдается переход от твердых минеральных удобрений к жидким. Однако переход на жидкие минеральные удобрения имеет много технологических трудностей, выражающихся в отсутствии инфраструктуры для их хранения и транспортировки. Одним из выходом из данной ситуации является применение больших статических пластиковых бочек для хранения жидких минеральных удобрений. Однако, при этом возникает проблема точного расчета возникающих наряжений в стенках емкостей. Данный вопрос очень важен, так как возникающие гидростатические напряжения $\delta_{гидр.}$ в стенках пластиковых бочек определяют ресурс сосудов. Поэтому расчет напряжений в стенках емкостей является первоочередной задачей при проектировании бочек.

Существует несколько методик расчета напряжений в стенках тонкостенных сосудов, рассмотрим модель цилиндрической оболочки в рамках оболочечных уравнений типа Тимошенко [1]. Для расчетов тонкостенных оболочек на прочность используют так называемую «безмоментную теорию». В соответствии с этой теорией полагают, что внутренние изгибающие моменты отсутствуют. Основным уравнением безмоментной теории оболочек является уравнение Лапласа, которое имеет следующий вид:

$$\frac{\sigma_\theta}{R_1} + \frac{\sigma_z}{R_2} = \frac{q}{h} \qquad (1)$$

где: σ_θ − Кольцевое напряжение

σ_z − Меридиональное напряжение

h − Толщина оболочки

q − Внутреннее избыточное давление

R_1 −Радиус кривизны меридиана в рассматриваемой точки обозначим

R_2 −Радиус кривизны срединной поверхности в окружном направлении обозначим

Вторым методом расчета статических пластиковых емкостей на прочность является методика, описанная в американском стандарте ASTM D 1998-06. «Standard Specification for polyethylene Upright storage Tanks». Данная методика показала свою эффективность и адекватность в течении длительного периода времени. Расчет проводиться по следующей формуле [2]:

$$T = P \times O.D. = P \times O.D./2\ SD = 0.433 \times S.G. \times H \times O.D./2\ SD \qquad (2)$$

где: T = толщина стенки, дюймы (мм)

SD = гидростатическое расчетное напряжение, psi (МПа)

P = давление (0,433 x S.G. x H), фунт/кв.дюйм (МПа)

H = напор жидкости, фут (м)

S.G. = удельный вес жидкости (г/см³)

O.D. = внешний диаметр, дюймы (мм)

Третьим методом расчета статических емкостей на прочность является применение компьютерных программ, использующих метод конечных элементов (далее МКЭ). МКЭ – один из наиболее гибких и универсальных методов решения широкого круга задач механики сплошной среды, тепло- и массообмена и многих других задач науки и техники. Программы, использующие МКЭ – ANSYS, FEMAP,

NASTRAN, Siemens NX, SolidWorks Simulation и LS Dyna. На рисунке 1 представлены результаты расчета возникающих напряжений в пластиковых емкостях, с различной толщиной стенки в программе Siemens PLM Femap [3].

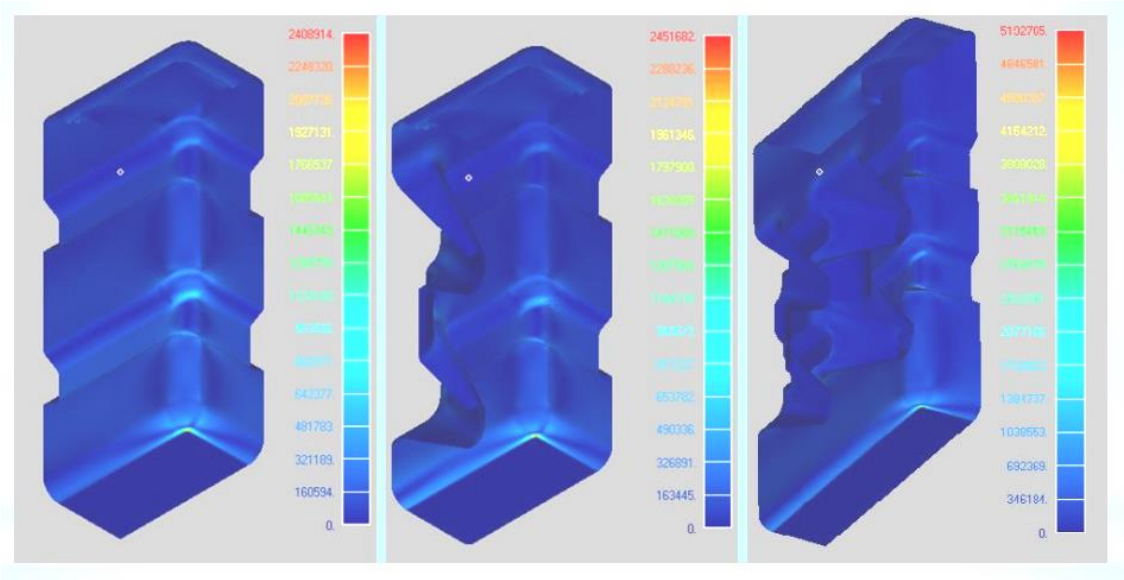

Рисунок 1. Напряжения, возникающие в стенках емкостей, согласно расчету программы Siemens PLM Femap

Заключение: Представляется актуальным провести исследования статических пластиковых емкостей для хранения жидких минеральных удобрений на прочность.

Литература

1. Timoshenko, S., Strength of Material Part II, Advanced Theory and Problems, 3rd Edition, Princeton, 1956, c. 159.
2. ASTM D 1998-06. «Standard Specification for polyethylene Upright storage Tanks».
3. Лисовая А. Анализ НДС пластиковой емкости при гидростатическом нагрузке [Текст]: презентация дипломного проекта; национальный технический университет «Харьковский политехнический институт». – Харьков, 2014. – 16 с.

УДК 622.232

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДЕГІ ҚАТТЫ ТҰРМЫСТЫҚ ҚАЛДЫҚТАРДЫ ҚАЙТА ӨҢДЕУДІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Ускенбаева Г.А., Шарив Т.

(Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті)

Қазіргі таңда қалалық елдімекендердегі тұрмыстық қалдықсыз елестету мүмкін емес. Сондықтан бүгінде адамзат қалдықтарды қайта өңдейтін және залалсыздандыратын өндірістерді тек ғана салып қоймай, әрі қарай өніміділігін арттыруға күш салуда.

Қатты тұрмыстық қалдықтарға мысалы қағаз, картон, тамақ қалдықтары, былғары, ағаштан және пластмассадан жасалған тұрмыстық заттар мен техника жатқызуға болады. Көптеген қалдықтар адам өміріне зиянды. Тек ғана бір батарея ауыр метал тұзымен, химикатпен 20 кубометр қоқысты ластайды. Соңғы 20 жылда қалдықтардың көлемі еселеп ұлғаюда. 2019 жылғы деректер бойынша бірінші орында Канада - бір адам басына шаққандағы жылдық қоқыс көлемі 36 тонна. Олардың көбін өндірістік қалдықтар, металды өңдеу және химиялық индустриядағы қалдықтар құрайды. Екінші орында Болгария – жылына 26,7 тонна, үшінші АҚШ – жылына 26 тонна, төртінші Эстония – 23,5 тонна, бесінші Финляндия – 16,6 тонна қоқыс көлемін құрайды. Ал, Қазақстанда бұл көрсеткіш адам басына шаққанда бір жылға 2,6 тонна қоқысты құрайды. Әзірше Қазақстан ластанған 30 елдің қатарына кірген жоқ. Зерттеулердің нәтижесі бойынша әлемдегі ҚТҚ құрамын: азық-түлік қалдықтары – 29,5% , пластмасса - 18,5%, қағаз - 13%, әйнек - 14,5%, текстиль - 9,5%, металл - 0,9% және басқалары - 14,1% құрайды.

Қазіргі таңда адамзат жылына екі миллиард тонна қоқыс шығарады. Әр жан басына шаққандағы ең көп қоқыс шығаратын АҚШ болып табылады. Сондай-ақ әр АҚШ азаматы жылына орта есеппен 808 кг қалдық шығарса, бұл көрсеткіш Жапонияда екі есеге аз. Ал, енді елімізге оралатын болсақ, KazWaste қауымдастығының ақпараты бойынша жыл сайын әр қазақстандық орта есеппен 250-360 кг тұрмыстық қалдықты тастайды.

Жалпы қалдықтар мөлшерін ұлғайтпаудың тәсілдері ол қайта өңдеу және залалсыздандыру. Әлем елдеріндегі тәжірибеде тұрмыстық қалдықты өртеу технологиясы кеңінен қолданылады. Дегенмен өзге дамушы елдер жыл өткен сайын қоршағана ортаға көп көңіл бөлгендіктен, бұл тәсіл де мәселені толық шеше алмайды. Демек, елдімекен тұтынушыларының сұранысын да қанағаттандыратын, әрі қоршаған ортаға қауіп төндірмейтін жаңа технологиялар керек.

Алайда ондай технологиялар қазіргі таңда пайда болып қойған. Яғни қоқысты залалсыздандыруға кеткен шығындарды азайтып ғана қоймай, сонымен қатар экономикалық пайда табуға да болады. Мамандардың айтуынша қалдықтардың 60% қайта өңдеуге болады. Және 30% - органикалық қалдықтарды компостқа айналдыруға болады.

Кесте 1. 2016 жылдағы орташа және жоғары табысы бар елдердегі ҚТҚ-ды пайдалану және өңдеу технологиясының көрсеткіш

Мемлекет	Қоқыс алаңы	Полигондар	Қордаландыру	Қайта Өңдеу	Өртеу	басқа әдістер
Австралия	47	23	4	7	5	13
АҚШ	25	34	12	5	8	16
Канада	24	47	3	6	13	8
Оңтүстік Корея	8	8	8	60	7	9
Германия	0	0	14	48	34	9
Гонконг	0	55	0	45	0	0
Жаңа Зеландия	56	21	8	3	7	5
Жапония	20	31	9	20	8	12
Сингапур	0	44	12	44	0	0
Макао	4	4	24	4	1	63
Колумбия	54	11	10	5	2	18
Перу	55	7	4	3	2	28

Филиппины	41	19	14	3	5	18
Тайланд	48	15	14	5	4	14
Малайзия	62	7	12	3	6	10
Мексика	51	15	6	6	3	18
Чили	50	19	10	2	2	4
Вьетнам	60	2	16	7	6	9

Бүгінде ҚТҚ сақтайтын және қайта өңдейтін көптеген тәсілдер іске асып жатыр. Атап айтатын болсақ, алдын-ала сұрыптау, санитарлық жерге көму, өртеу, биотермиялық қордалау (компостирование), төменгі және жоғарғы температурадағы пиролиз, жанғыш қалдықтарды қайта өңдеу және т. с.с. тәсілдер.

Алдын-ала сұрыптау. аталған технологиялық үрдісте ҚТҚ-ды өндірісте қоқысты көолмен немесе автоматтандырылыған конвейерде көмегімен бөлу фракциясын қарастырады. Бұл үрдіске қалдықтарды ұсақтау жане елеу тәсілі арқылы қалдық компоненттерінің өлшемін азайту, сонымен қатар метал заттарды бөліп алу жатады. ҚТҚ-ды сұрыптау қоқыс өңдеу үрдісінің бір этапы болғандықтан, яғни металды, пластмассаны, әйнекті, қағазды тағы с.с. заттарды сұрыптайтын арнайы өндірістер бар.

Санитарлық жерге көму тәсілі. Бұл технологиялық әдіс ҚТҚ көму арқылы залалсыздандыра отырып, одан отын ретінде пайдалана алатын биогаз алу мақсатында іске асады. Осы мақсатта қоқысты 0,6-0,8 м тереңдікте арнайы грунт қабатымен жабады. Биогаздық полигондар биогаздарды жинау мақсатында газдарды үрлейтін және арнайы желдеткіш құбырларымен жабдықталған. Қоқыс қабатының қалыңдығын шартты түрде микробиологиялық үрдістеріне қарай бірнеше(аэробты,ауыспалы және анаэробты) қабатқа бөлуге болады. Ең жоғарғы, аэробты, қабатында 1-1,5 аралығында тұрмыстық қоқыс орналастырады. Осы қабатта микробтық тотығудың әсерінен ақырындап көміртек тотығы, нитраттар, сульфаттар және т.б. қарапайым қосылыстар түзіледі. Ауыспалы қабатта нитриттер мен нитраттар газтәрізді азотқа және оның оксидіне дейін қайта қалпына келеді, яғни денитрифкация үрдісі болады. Ең үлкен қабатты төменгі анаэробты қабат құрайды. Бұл қабатта оттегі құрамы 2%-дан төмендегенде қарқынды түрде жүретін микробиолигиялық үрдістер жүреді. Осы кезде әртүрлі газдармен ұшқыш органикалық заттар түзіледі. Негізгі үрдіс ол метан газының жиналуы болып табылады. Яғни осы қабатты 30-40^{0}С температурада ұстап тұру метанқалыптастырушы бактериялардың дамуына қолайды болады. Осылай қоқыс алаңдары биогза шығаратын ірі жүйе бола алады.

Өртеу. Қоқыстарды жоюдың бұл әдіс XIX ғасырлдың соңында кеңінен таралған болатын. ҚТҚ-ды тікелей залалсыздандыру қиындығы бір жағынан, оның күрделілігінде болса, екінші жағынан қайта өңдеуге қойылған санитарлық талаптардың жоғарылығынан болды. Соған қарамастан қаіргі кезед қоқыстарды өртеу әлі де кең таралған тәсіл болы қалмақ. Қалдықтарды өртеу, тек қоқыстың массасы мен көлемін ғана азайтып қоймай, сонымен қатар электр қуатын өндіретін энергетикалық ресурс бола алады.

Өртеу әдісінің негізгі кемшілігіне атмосфераға зиянды заттардың бөлінуі, сонымен қатар, тұрмыстық қалдық құрамындағы қажетті органикалық және басқа компоненттерді жояды. Өртеу екі түрге бөлуге болады: тікелей өртеу және пиролиз. Екеуінің айырмашылығы тікелей өртеу барысында тек энергия мен жылу бөлінсе, пиролиз үрдісінде сұйық және газтәріздес отын түзіледі.

Пиролиз қатты тұрмыстық қалдықтарды қайта өңдеуде ең перспективті тәсілдердің бірі болып саналады. Пиролиз технологиясы оттегісіз температура әсерінен болатын қоқыстың қайтымсыз химиялық өзгерісі. Қоқысқа температуралық

әсеріне деңгейіне байланысты пиролиз жоғарытемпературалы (900^0С артық) және төменгітемпературалы (900^0С кем) болып бөлінеді.

Төменгі температурадағы пиролиз – ұсақталған қоқыстың термиялық ыдырау үрдісі. Пиролиз арқылы залалсыздандырылмайтын қоқыс бөлшектерін, мысалы, автошиналар, пластмассалар, қолданылған майларды және тұрып қалған заттарды өңдеуге болады. Пиролизден соң биологиялық белесенді заттар мүлдем қалмайды, сондықтан пиролиздік қалдықтарды көму қоршаған ортаға ешқандай зиянын тигізбейді.

Жоғары температурадағы пиролиз – қоқысты газға айналдыру арқылы залалсыздандыратын үрдісі. Бұл тәсілдің технологиялық сызбасы қоқыстың биологиялық құрамынан буға қолдану мақсатында яғни электр энергиясы ретінде пайдалануға болатын синтез-газды алу. Пиролиз қондырғылары үзіктік режимде жұмыс жасай алады, яғни тек қоқыс көлемі жеткілікті болғанда ғана іске қосуға болады.

Биотермиялық қордаландыру – бұл залалсыздандыру тәсілі қоқысты табиғи, бірақ жеделтеліген реация негізінде, яғни 60^0С-тағы жылы ауаны үрлеу негізінде орындалады. ҚТҚ-тың биомассасы биотермиялық кондырғыдағы реакцияның нәтижесінде компостқа (қордаланады) айналады.

Ірі көлемді заттардан сонымен қатар, металл, әйнек, керамика, пластмассалардан арылған қоқыс биотермиялық барабанға жүктеледі. Барабанда 2 тәулік ұсталған соң өнім пайда болады. Осыдан кейін компсотирленетін қоқыс қайтадан металдардан тазартылған соң майдаланып компост ретінде ауылшаруашылықта немесе отынэнергетикасында биоотын болады.

Жанғыш қалдықтарды өңдеу. Бұл газификациялау технологиясы жанғыш қалдықтарды жабық реакторда жанғыш газға айналдырады. Келесі қалдықтардың түрлері қайта өңделеді: сұрыпталу арқылы бөлінген, ҚТҚ-дың жанғыш фракциясы, улы емес қатты өндірістік қалдықтар (пластик, картон, қағаз) жанғыш автокөлік қалдықтары, құрғақ биомасса (үгінді, жапырақтар, қабық). Алынған газ өндірісте жылулық немесе электр энергиясы болып қолданылады немесе сатылымға шығарылады. Газификациялау модулі атмосфераға қалдық тастамайды және мұржасыз болады: технологияның өнімі болып жанғыш газ, сонымен қатар, қалдық тек қозғалтқыштардан, бойлерден, газ турбинасында қолданған соң пайда болады.

Шіритін қалдықтарды өңдеу. Органиканы өңдеу реакторда болады, Реактор ішінде метан қалыптастырушы бактериялар, органикалық субстанцияны биогаз бен гумуска айналдырады. Субстанцияны реакторда белгілі бір температурада 15-20 күн ұстайды. Өндіріс екі немесе одан көп параллельді линиядан тұрады. Биоректорлар стационарды және тігінен орналасқан. Бір реактор өлшемі 5000м^3 деән жетеді. Бұл шамамен тұрғылықты 200000 адамның өндіретін қалдыққа тең келеді. Қажет болған жағдайда, анаэробты өңдеуден соң субстанция пастерленеді және осыдан кейін қатты массаға болғанға дейін толықтай кептіріледі. Көлемі алғашқы көлемнен 35-45%-ға дейін азаяды. Келесі стадияда масса эстетикалық түрін сақтау және қолдануға ыңғайлы болу үшін постэрация және елеуден өткізіледі. Соңғы өнім толықтай өңделген гумус ландшатық жұмыстарға, бақ және ауыл шаруашылығына қолдануға жарамды болады.

Қолданылған шиналарды қайта өңдеу. Шиналарды қайта өңдеу үшін төменгі температурадағы пиролиздеу технологиясы қолданылады. Өңделген шикізатты қайтадан автокөлік дөңгелектеріне жарамды жоғары сапалы күйе немесе суды тазалау үшін сорбент ретінде кәдеге асырады.

Ескі көліктерді бөлшектеу. Ескі көліктерді өңдеу үшін жеке бөлшектерді екінші рет қолдануға мүмкіндік беретін арнайы өндірістік бөлшектеу технологиясын пайдаланады. Өндірістік бөлшектеу стандартты желісі жылына 10000 немесе күніне 60

ескі көліктерді өңдей алады. Желінің басты элементі ол автоматтандырылған конвейер. Конвейер автокөліктің астындағы бөлшектерді шешу үшін аудару және қозғалтқышты шешу үшін қажетті жағдайды ұстап тұра алады. Өндіріс автокөлікті бөлшектеу желісінен, аккумуляторын шешетін және автокөлік сұйықтықтарын төгетін цехтен, жабық қоймалар мен кеңселік ғимараттан тұрады. Өндірістің экономикалық тиімділігі автокөлік бөлшектерін сату мен сұрыпталған материалды сату болып табылады.

Медициналық қалдықтарды залалсыздандыру. Ұсынылып отырған әдіс келесідегі медицина қалдық түрлерін стерилиздейді: инелер, ланцеты, медициналық контейнерлер, әйнек, физиоогиялық заттарды, шприцтерді, жөргектер мен катетерлерді, зертханалық қалдықтарды және т.б.

Медициналық қалдықтарды тазарту технологиясы қалдықтарды ұсақтап және стерилиздеген соң, олар құрғақ, иіссіз біртекті шаңға(гранула диаметрі 1-2 мм) айналады. Бұл қалдық толықтай инертті өнім болып табылғандықтан ешқандай микроорганизмдер мен бактериялық қасиет болмайды.

Медицина қалдықтарын өңдеу технологиясы ол жабық үрдіс. Стандартты құрылғы жартылай автоматты режимде жұмыс істейді. Оператордың функциясына көтергіш көмегімен қондырғыны жүктеу және үрдісті іске қосу. Үрдіс басталған соң барлық операциялар автоматты түрде орындалады және бағдарламалау модулімен бақыланады. Операция барысында орын алғанбұзылулар болса автоматты түрде басқару пультінде хабарлама түрінде көрінеді. Толығымен автоматтандырылған жүйені іске қосуға да болады. Материалдың арнайы салмағына және өңдеу уақытына байланысты қондырғының өнімділігі 100 кг-сағ болады.

Жоғарыда аталған заманауи өңдеу технологиялары адамзатты қалдықтардан құтқарып ғана қоймай, жергілікті қосалқы энергия көздерін ашуға рұқсат береді. Яғни қалдықтар адам өміріне зиянды қоқыс ретінде емес, керсінше күнделікт кәдеге жарамды энергия ретінде келеді.

Әдебиет

1. Тугов А.Н. Киловатты из мусора // Твердые бытовые отходы. - 2007. 11-16 б.
2. https://baigenews.kz/news/kto_bolshe_vsekh_zagryaznyaet_planetu_musorom/
3. Вредные химические вещества. Галоген и кислосодержащие органические соединения. / Справочник – СПб., 1994. – 686 б.
4. Николайкин Н.И., Николайкина Н.Е., Мелехова О.П. Экология. Учебник для вузов. –М.: «Дрофа», 2003. – 624 б.
5. Гринин А.С. Новиков В.Н. Промышленные и бытовые отходы. Хранение, утилизация, переработка. – М.: Фаир-Пресс, 2002. – 336 б.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РЕАБИЛИТАЦИИ ЛАНДШАФТНО-РЕКРЕАЦИОННОЙ СРЕДЫ

Чоткараева А.М., Шашкина И.С.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Сегодня приобретают актуальность вопросы преобразования и реконструкции среды современного отдыха с учетом новейших инженерных и социальных требований, с соблюдением интересов пользователей на уровне не столько количественном, сколько качественном. Особо остро встают проблемы в городах, где сталкиваются вопросы сохранения окружающей среды и приобретения новых средовых качеств, соответствующих современному пониманию комфорта.

В современных условиях большое значение приобретает проблема формирования таких общественных пространств, в которых сохранена природная основа ландшафта или присутствуют лишь отдельные включения антропогенных элементов. Они имеют наибольшую ценность с точки зрения связей «город – природа», так как являются аккумуляторами экологического равновесия и представляют собой собственно природное окружение [1].

Основные принципы реабилитации и реновации бывших ландшафтных территорий, основной целью которых является устойчивое развитие и формирование комфортного отдыха.

С высокими темпами развития человечества появляется все больше потребностей в пребывании человека на природе. Ускоренный режим жизни, стрессы, напряженный режим учебы и нагрузки не могут не вызвать у людей переутомление, а значит вызывают у людей снижение их здоровья как психологическом, так и физическом плане [2].

Эта проблема одна из животрепещущих проблем, которые всё больше волнуют людей двадцать первого века. Однако такие темпы развития могут действительно помочь в исполнении самых многообразных и причудливых формах отдыха. Новые этические и эстетические нормы, современные технологические и материальные возможности диктуют необходимость новых подходов, немыслимых сегодня без современного, профессионального дизайна [3].

Вследствие острой восприимчивости людей ко всему новому, их настроение, поведение и самочувствие является своеобразным барометром, измеряющим социально-психологический климат в обществе, динамику культуры и специфических форм ее проявления в досуговой сфере. Досуговая сфера дает субъекту возможность свободного выбора любого вида занятий: заниматься любимым хобби, встречаться с интересными людьми и просто чувствовать себя участником событий окружения.

Стоит отметить, что не все население нашей страны и всего постсоветского пространства имеет возможность пользоваться услугами агентств по организации отдыха за границей. Безусловно возможность пользоваться услугами комфортабельных курортно-оздоровительных комплексов (особенно зарубежных), совершать дальние путешествия и экскурсии положительно сказались бы на эмоциональном и физическом состоянии людей.

Специалисты утверждают, что пребывание на лоне природы важно и эффективно в условиях постоянных психических перегрузок и гиподинамии.

Большинство жителей нашего города и всей республики имеют дачи или участки в коллективных садах, на которых проводят значительное количество свободного времени, начиная с мая и заканчивая октябрем-месяцем.

Однако в жаркие летние месяцы сотни людей стремятся провести выходные дни на лоне природы – в лесу на травке, у озера. Отлично! Но кто-то должен предусмотреть – сколько для этого нужно дополнительного транспорта? Как организовать ночлег? Как обеспечить питание? Как организовать использование природы, чтобы после первого же воскресенья на месте отдыха не остался пустырь, заваленный бумажками и консервными банками? Словом, как наилучшим образом удовлетворить потребность в чистом воздухе, тишине, красивых пейзажах и новых впечатлениях.

Сегодня проблема планировки и благоустройства участков стала более актуальной, чем раньше и не имеет значения у себя дома или на курорте. Она требует другого подхода, иных материально-этических норм и правил. Благоустройство участка напрямую зависит от реальных возможностей, от размещения, особенностей и величины земельного участка, а также от степени творческой фантазии.

В ходе проектирования зоны отдыха необходимо решить следующие задачи:

- провести научные исследования по тематике дипломного проекта, в нашем случае узнать площадь пространства, ландшафт, состояние участка и прилегающих к нему территорий;

- разработать общую функциональную и пластическую концепцию дизайн–проекта зоны отдыха;

- разработать ландшафтную, архитектурную и дизайнерскую составляющие проекта;

- разработать технологическую составляющую проекта;

- разработать и выполнить визуальную презентацию проекта.

В состав комплекса входят небольшие туристические домики одинаковой планировки на разное количество отдыхающих, прогулочные и игровые площадки для молодых семей с детьми, прилегающие к каждому дому дорожки ведущие к реке и имеющие общие зоны для барбекю, с выходом на воду. Так же будут учтены все уже имеющиеся строения включая мини зоопарк, большую парковку, туристические тропы и строение с прокатом спортивного инвентаря.

Давайте на минутку задумаемся, для чего нам нужен интересный дизайн на территории зоны отдыха и что именно в нем должно быть, чтобы гарантировать комфортное и уютное проживание всей семьи, хотя и на небольшой срок?

Всегда, и в этом правиле нет исключений, облагороженный участок используется для отдыха, развлечений и простого ничегонеделания в выходные.

Создание отдельных зон отдыха позволяет функционально разделить пространство участка, создать уединенные пространства, где будет комфортно каждому члену семьи. В ландшафтном дизайне и планировании есть довольно обширная часть работы, заключающаяся в оформлении и проектировании самых разнообразных зон отдыха, которых может быть несколько, если площадь участка позволяет, а с нашей концепцией это заиграет с новыми нотками.

Зона отдыха нуждается в максимально подходящей к ней территории и тут на рассмотрение встает множество местностей нашего региона с максимальной популярностью у населения. Нам повезло найти именно такое место с хорошим видом и водоемом, роль которого играет река Ишим. Река не просто протекает мимо, а огибает остров создавая вид отдельного материка или нечто похожее на полуостров.

В рамках задач подобный выбор оправдывается тем фактом, что территория, прилегающая к реке, характеризуется множеством сосен и зеленых насаждений. Таким образом, представив проект комплексного озеленения озера, можно решить одновременно несколько проблем:

- разработка и новые эксперименты с внешним составляющим местности;

- защита данной территории и уход за ней без особого вреда природе;

- постройка зоны отдыха для жителей с максимальной пользой для их здоровья;

- с помощью методов ландшафтной архитектуры создание эстетически ценного ландшафта.

Планируется максимально сохранить красоту местности и природный ландшафт окружения.

Функциональное зонирование предусматривает дифференциацию территории (и акватории) по ведущему функциональному профилю и видам рекреации. Однако функциональное зонирование не должно иметь самодовлеющего значения, а должно быть строго согласовано с результатами анализа и зонирования природного ландшафта в соответствии с допустимой степенью его использования и преобразования.

Территория нашего региона характеризуется большим рельефом, частой сменой ландшафтов и резким переходом рельефных ступеней в следствии омывания рекой. Река украшают ландшафт, создает благоприятный микроклимат, позволяют

отдыхающим заниматься водным спортом, рыбной ловлей, ктаним на водных аттракционах.

Что касаемо климата нашего региона, то он резко- континентальный и знаком нам всем своими частными переменами температуры и постоянными ветрами на открытой местности. Зима, самый продолжительный сезон, длится более шести месяцев, приблизительно с октября по апрель, но мы решили продлить и сделать его круглогодичным. Главной особенностью будут постоянные сезонные развлечения, ведь наш климат сам дает нам все условия к примеру для активного зимнего отдыха, а нам остается воспользоваться всеми этими преимуществами.

Главной составляющей в проектировании зоны отдыха- это учет всех потребностей людей разной возрастной группы с индивидуальным подходом к каждой. Важна именно многофункциональность и максимальное использование пространства без вреда природе.

Нами были поставлены задачи провести анализ местности и найти самую подходящую для нашей зоны отдыха местность, что послужило бы перспективным местом для отдыха всех жителей нашего региона.

Так же нами была изучена климатическая особенность нашего региона и самые подходящие для отдыха времена года.

Мы максимально сберегли природную изюминку местности, в частности устье реки и сосны растущие вдоль реки.

Нами было предложено множество сценариев времяпровождения для разной возрастной группы, начиная от детской площадки и заканчивая рыбалкой вдоль реки.

В ходе проектирования нужно решить следующие задачи:

- провести научные исследования по тематике проекта;

- разработать общую функциональную и пластическую концепцию дизайн–проекта зоны отдыха;

- разработать ландшафтную, архитектурную и дизайнерскую составляющие проекта;

- разработать технологическую составляющую проекта;

- разработать и выполнить визуальную презентацию проекта.

Как мы выразились ранее,создание отдельных зон отдыха позволяет функционально разделить пространство участка, создать уединенные пространства, где будет комфортно каждому члену семьи. В ландшафтном дизайне и планировании есть довольно обширная часть работы, заключающаяся в оформлении и проектировании самых разнообразных зон отдыха, которых может быть несколько, если площадь участка позволяет, а с нашей концепцией это заиграет с новыми нотками.

И действительно, выполнение всех поставленныхцелей и задачдатет толчок к развитию организации отдыха на природе в нашей местности, что хорошо отразится на общем развитии региона и безусловно положительно подействует на всех жителей.

В настоящее время общественные пространства рассматриваются как комплексный, многофункциональный объект, компоненты которого (транспорт, люди, существующие здания, ландшафт) образуют единое целое. Они являются средовыми объектами, расположенными в пригородской среде и предназначенными для различных процессов жизнедеятельности населения и представляют собой узлы наибольшей социальной и коммуникационной активности жизнедеятельности населения. Развитие ландшафтной среды, в том числе и общественных пространств сопровождается двумя взаимосвязанными процессами: во-первых, постоянно происходит изменение потребностей человека, его требований к организации окружающей среды; во-вторых, – новые технические и технологические возможности раскрывают все новые горизонты в формировании материальнопространственной оболочки жизнедеятельности социума.

Это стимулирует появление новых задач совершенствования формирования городской среды. Сегодня очевидно, что его вектор направлен в сторону поисков средств гуманизации искусственного пространства обитания человека, поисков гармонии между Человеком и городом, Человеком и природой.

Характеристики ландшафтной среды во многом определяют качество жизни современного человека. Опираясь на актуальное идейное направление в культуре – гуманизм, утверждающий в качестве высшей ценности человека со всеми его потребностями, процесс гуманизациииландшафтной среды направлен на достижение максимального комфорта жизнедеятельности человека во всех ее сферах.

В современной практике совершенствования формирования общественной среды для генерирования ее новых свойств и форм жизнедеятельности все более значимую роль будет иметь фактор развития высокоорганизованных общественных пространств. Общественное пространство становится комфортной средой для разнообразного свободного взаимодействия различных субъектов городской жизни, порождающих новые социокультурные явления [3]. Происходит расширение понятия общественного пространства. Непрерывные изменения технологий, образа жизни горожан и форм проявления городской культуры служат социально-экономическими предпосылками трансформации общественного пространства, требуют реализации новых архитектурно-градостроительных и эргодизайнерских идей и концепций. Все большую актуальность приобретает эмоциональное и «событийное» насыщение «будничной» ландшафтной среды, проявляющиеся в специально организуемых временных зон отдыха и создании специальных зон с художественным оформлением для реализации творческого потенциала художников и привлечению туристов [4].

Одной из характеристик современных общественных пространств является динамичность и трансформированость архитектурной среды, возможность адаптации для новых функций, различных мероприятий. Статичных схем организации архитектурной среды общественных пространств не может быть. Вариантность и возможность трансформации – это основные параметры концепции формирования общественных пространств в будущем. Отличительной особенностью общественных пространств является и индивидуальный художественный образ, помогающий человеку мысленно выделить и зафиксировать объект в структуре средовогопространства. Именно разнообразные общественные пространства делают эту среду уникальным и создают гуманную архитектурно-ландшафтную среду для основных процессов его жизнедеятельности. Решать задачу гуманизации общественных пространств необходимо прежде всего с учетом человеческого фактора в соответствии с функциональными, утилитарными и духовными потребностями человека.

Литература

1. Вотинов М.А. Реновация и гуманизация общественных пространств. – Харьков: ХНУГХ им. А.Н. Бекетова, 2015.
2. Прокофьева Е.Ю., Васильев Н.В. Современные тенденции реабилитации антропогенных территорий. – Москва, 2019.
3. Воскресенский И. Гармония и экология: пути интеграции / И. Воскресенский. – Ландшафтная архитектура. Дизайн, 2004. – №3. – С. 66-74.
4. Вотинов М.А. Типология общественных пространств и характеристика их гуманизации. / М.А. Вотинов // Проблемы теории и истории архитектуры Украины. Сборник научних трудов. – Одесса, ОГАСА, 2014. – № 14 – С. 103-109.

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

ЗАМАНАУИ ӘЛЕМДЕГІ ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТ /
ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Aiganym Taszhan The importance of English and literature in the modern world..... 3
Akhmetova T., Gertner E. Use of google form when performing the midterm and final certification of students in the process of teaching Kazakh language..... 7
Aubakirova S.S., Maku D.N. Magzhan Zhumabayev in the contemporary world..... 10
Ayabek Bayniyazov Туыс тілдер арасында сөзбе-сөз аудару мәселесі..... 12
Baymuldin B.A., Shtro O.G. Some glimpses on current online education and problems in training foreign language..... 25
Dauletbayeva L.K., Kakimova G.B. The use of mass media materials in teaching the English language..... 26
Ismagambetova L.Sh., Akhmetbekova T.U. Three reasons no use the latin alphabet to improve our life..... 29
Mekezhanova A.B., Ermagambet F. Role and place of reading in foreign language teaching..... 33
Olzhabai T.T. Great Britain: language and literature..... 38
Starkova A.V., Abdullaeva S.D. The technology of working with internet podcasts and videocasts in senior school..... 42
Starkova A.V., Tkachenko A.N. Development of lexical skills among high school students..... 45
Starkova A.V., Zhasulankyzy A. The use of information technology in FLT..... 48
Starkova A.V., Narguzhina J.S. The use of the WEB and WIKI technologies in teaching writing..... 51
Starkova A.V., Tasmagambetova M.Z. CASE STUDY as the modern method for teaching english and assessing students` knowledge..... 54
Zamiralova O.V., Ensegenova A.T., Shtro O.G. The importance of learning English for the future teacher of chemistry and biology..... 58
Абдраимова А.Г., Макашева С.М. Қазіргі қазақ поэзиясындағы ұлттық рух..... 60
Абилева А.М. Әбіш Кекілбайұлының батырлар образын жасаудағы шеберлігі..... 66
Алатаев А.Ж. Образы художественного пространства в поэзии И.А. Бродского... 70
Алексеев А.А. Специфика научной фантастики как жанра литературы и особенности научно-фантастического хронотопа..... 75
Арғынбекова Ә.О. XX-шы ғасырдағы қазақ әдебиетінің ұлттық руханияты мен ислам негіздерінің біртұтастығы..... 79
Атығаева К.М., Қошанова Ж.Т. Практикалық қазақ тілі сабақтарында мәтінмен жұмыс..... 83
Аубакирова С.С., Кабдолла А.Г. Некоторые нюансы одной из памятных дат в мире литературы 2020 года..... 86
Аубакирова С.С., Тлеубаев С.А. К вопросу эффективности понимания на примере баллады Гёте «Лесной царь» в переводе Магжана Жумабаева..... 90
Бейсенбаева А.С. Жанровое многообразие произведений казахской литературы.. 92
Васильева О.В., Гусева А. Мотив странничества в лирике П. Васильева: на перекрестке культурных традиций..... 94
Габдулина М.Г., Коспакаева Г.А. Қазақ тіліндегі кірме сөздер..... 99
Дарбаева Ж.К., Смаилова А. Ж. Категориальный концепт «число» как базовый элемент концептосферы языковой картины мира..... 103

Дедоченко О.Б. Имена собственные и имена нарицательные: проблема значения 108
Жоломан К.Қ. Қарым-қатынас мәдениеті және оның қазіргі қоғам өміріндегі рөлі..... 113
Исмагамбетова Л.Ш., Турсунқанова А.Е. Әл-Фараби, Абай және Шекспир шығармаларындағы үндестік. Harmony in the works of Abay, Al-Farabi and Shakespeare..... 117
Какимова М.Е., Джуркина Д.М. Технология CLIL как инновационный метод обучения английскому языку на уроках информатики в старших классах…….. 120
Какимова М.Е., Сабиева Е.В., Мусина Д.Б. Особенности методики предметно-языкового интегрированного обучения на современном этапе образования..... 123
Какпанова А.У., Ташланова К.С. Особенности современного русского языка в Северном Казахстане…… 129
Крылова Л.А. Пьеса «Снегурочка» А.Н. Островского в контексте славянофильской позиции автора…… 132
Курманова А.С., Умбетов Д.А. Пересечение культурных традиций: Лермонтов, Абай, Есенин……..... 136
Курманова М.Е., Есматова М.Т. С. Мұқанов «Өмір мектебі» шығармасында кездесетін жер-су атаулары..... 140
Қуандықова Д.Қ. Тілдерді оқытуда жазба жұмыстарын ұйымдастыру жолдары... 145
Лютц А.П. Преподавание русского языка как иностранного в разных странах..... 149
Макашева С.М., Смаилова К.К. Тәуелсіздік ұғымының бүгінгі қазақ елінің бақытты кезеңімен үйлесімділігі..... 152
Мекежанова А.Б., Озерова Е.А. К вопросу о формировании языковых навыков.. 157
Мекежанова А.Б., Шаханова Р.К. Лингводидактические основы проектирования иноязычных коммуникативных программ для учащихся младшего звена..... 161
Мирзаджанова В.А., Бегман О.А. Фразеологические единицы с компонентом цветообозначения в английском и немецком языках..... 164
Мухаметжанова И.А. Бастауыш сынып мұғалімінің заманауи моделі..... 167
Сулейманова А.Р. Русский язык в современном мире..... 170
Тагудретова Б.Б., Алпысбаев Қ.Қ. М. Байғұт - шағын проза шебері..... 173
Таласпаева Ж.С., Сагындыкова А.Б. Көркем шығармадағы бағалауыш етістіктердің прагматикалық қасиеті..... 177
Тасбулатова А.Б., Кулибекова Ж.С. Есләм Зікібаев – «Сөз тұнығын терген ақын»..... 182
Терскова И.В. Отражение действительности Римской империи в современных русских антропонимах латинского происхождения……. 187
Халиуллина К. Геймификация как стимулирующий элемент повышения коммуникативный компетентности учащихся младших классов на уроках английского языка..... 190
Хамзина Г.С., Суралина Е. С. Жүнісов шығармаларындағы эпитеттің қолданылу ерекшелігі..... 197
Хамзина Г.С., Тұяқбаева Ж. Т. Әлімқұлов шығармаларындағы сөйлеу тілі элементтері..... 201
Хойшыбай А. Қазіргі әлем әдебиетіндегі тілдің маңызы..... 205
Шипилова Ю.В., Грунь А.В. Специфика современной подростковой литературы эпистолярного жанра…….. 210
Яковенко Е.Е. Отражение микротопонимии и топонимических преданий села Большая Малышка в творчестве региональных поэтов……... 213

МЕДИЦИНА ЖӘНЕ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ/ МЕДИЦИНА И ЗДРАВОХРАНЕНИЕ

Shamova S.Sh. IRS-19 as a vaccine prophylaxis of respiratory diseases in frequently ill children…….. 220
Tyo D.V., Aubakirov A.A. Covid-19 etiology, pathophysiology, epidemiology, clinical features and consequences brief overview..... 221

ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР/ ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

Акишев А.А. Использование USE CASE диаграммы при разработке интернет-приложения автоматизации учета заказов рекламного агентства…….. 225
Байтасов К., Жамаладин Ғ.Б. Ұсақ ұнтақталған толықтырғыштардың бетон беріктігіне әсері..... 227
Бақытжан Е. СҚУ-нің жұмыспен қамту орталығының ақпараттық жүйесін құрастыру мәселесіне..... 230
Боканова А.А., Мещерякова Т.Ю., Есенгабылова Н.Ж., Койшибаева Г.Ж. Озонный способ обеззараживания питьевых и сточных вод..... 232
Боканова А.А., Тлеумуратова К.Т., Абишова А.С., Есенгабылова Н.Ж. Применение озона для эффективности очистки воздуха производственных помещений..... 236
Боргуль Е.В., Попова Ю.А. Метод скетчинга в подаче творческих работ…….. 240
Брильков С.А., Волохов В.В., Тюканько В.Ю. Метод конечных элементов и его место в современных подходах при расчете сложных конструкций……... 244
Буряк О.А. Комплексность формирования архитектурно-средового объекта……. 247
Быков А.В. Важность качественного управления ИТ-проектами и особенности проектов в ИТ-сфере…… 251
Гайсин Р.С., Тюканько В.Ю. Обзор применения неразрушающих методов контроля для оценки качества пластиковых изделий, изготовляемых методом ротационного формования..... 254
Герасимова Ю.В., Дарий Е.М., Зыкова Н.В. Синтез БИХ-фильтра в программной среде MATLAB…….. 257
Даулетбекова Д.А., Тюканько В.Ю. Определение основных технологических параметров, регулирующих качество помола ротационного полиэтилена..... 262
Дерман А.Л., Баилов Д.К. Анализ факторов, оказывающих влияние на качество выполнения механизированных работ при уборке урожая……. 264
Дерман А.Л., Семененко С.В. Анализ конструкции тягово-сцепных устройств подвижного состава……..... 268
Дюсекова А. Қонақ үй үшін сайтты құрастыру кезеңдері..... 272
Жумекенова З.Ж., Абильмажинова А.С., Сеитова А.Т. Жылжымалы құрамға қызмет көрсету және жөндеу жүйесіндегі ресурс үнемдеу технологиялары..... 275
Иванченко О.В. Проектирование интернет-приложения «Аттестация сотрудников предприятия»..... 279
Кадарменов Т.А. Проблемы графического дизайна в городской среде…….. 280
Капаров М.Т. Smart технологии как часть программы «Цифровой Казахстан»…. 282
Карамгужинова А.Е., Тастемір Ж.С. Гидро манипуляторларды сынауға арналған стендтерді әзірлеу туралы мәселеге қосымша..... 287
Колисниченко С.Н., Савинкин В.В., Колисниченко С.В. Исследование динамических параметров двух и трехпоршневых насосов бурового комплекса… 291
Коробейникова А.В., Шашкин В.Е. Роль дизайна в современном мире…… 295

Коровин С.А., Раковец Н.С. Современные требования к застройке городов и новых микрорайонов……... 298
Милюшин Д.Н., Шашкина И.С. К вопросу о современном дизайне и его положении в современном обществе……. 303
Оверко Д.В. Памятники промышленной архитектуры XIX века г. Петропавловска…… 305
Оракбаев Ж. Автомобиль сататын салонның жұмысын автоматтандыру үшін ақпараттық жүйені жобалау талаптарын қарастыру..... 310
Өтеген Е.Е., Зыкова Н.В. Современные направления использования солнечной энергии…….. 312
Раковец Н.С., Шашкина И.С. Современный дизайн, определяемый существующими социальными реалиями……. 315
Раковец Н.С., Шашкина И.С. Инклюзивный дизайн как способ развития коммуникативных компетенций студентов……. 318
Ратушная Т.Ю. Интеграция образования, науки и производства как фактор профессиональных компетенций обучающихся……... 321
Ратушная Т.Ю., Шакирова М.А. Проблемы и перспективы дуального образования в вузе……... 326
Рейфшнейдер И.В., Тюканько В.Ю. Обзор программ и автоматизированных систем для учета и контроля жизненного цикла деталей на машиностроительных предприятиях…… 332
Сень Д.О., Жумекенова З.Ж. Современные методы расчета нагрузок, возникающих при работе штанговых глубинных насосов…….. 333
Синев Г.С. Роль дизайнера в разработке компьютерных игр…… 337
Слепенко К.А. Портфолио дизайнера. Как выгодно подать работу…….. 341
Танирбергенова А.А., Бұхарбай А.Н. Қарапайым шикізаттан жасалған қабырға блоктарын өндіру технологиясы..... 343
Ткач Н.А. Проектирование WEB-сайта по оформлению заявок для предприятия ИП «БЕККЕР»..... 346
Төлеген Д.Б., Тюканько В.Ю. Обзор различных методик расчета статических емкостей на прочность……..... 349
Ускенбаева Г.А., Шарив Т. Қазақстандағы және шетелдегі қатты тұрмыстық қалдықтарды қайта өңдеудің мәселелері мен технологиялары..... 350
Чоткараева А.М., Шашкина И.С. Современные тенденции реабилитации ландшафтно-рекреационной среды…… 354